

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-2/4

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

Бош муҳаррир:*Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.***Бош муҳаррир ўринбосари:***Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.***Таҳрир ҳайати:**

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.
Абдуллаев Баҳром Исмоилович, ф-м.ф.д.
Абдуллаев Равшан Бабажонович, тиб.ф.д., проф.
Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.
Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.
Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.
Аметов Якуб Идрисович, д.б.н., проф.
Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.
Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.
Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.
Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.
Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.
Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.
Дўсчанов Бахтиёр, тиб.ф.д., проф.
Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.
Жугинисов Тангирберген Исаевич, б.ф.н., доц.
Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.
Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.
Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.
Каримов Улғубек Темирбаевич, DSc
Қутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.
Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.
Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.
Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.
Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.
Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.

Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.
Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.
Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д., проф.
Рашидов Негмурод Элмуродович, б.ф.н., доц.
Рўзбоев Рашид Юсупович, тиб.ф.д., проф.
Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.
Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.
Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.
Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.
Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.
Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.
Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.
Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик
Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.
Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.
Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.
Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.
Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.
Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.
Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.
Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.
Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.
Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.
Худайбергана Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№2/4 (98), Хоразм Маъмун академияси, 2023 й. — 250 б. — Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими — Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abduvokhidova H. Translation of agricultural terms	5
Artikova N.S. Dialogik nutq to'liqsiz gaplarni yaratuvchi omil sifatida	7
Artikova N.S. Methods of research of binuclear non-verbal sentences	10
Atajanova N.F. Xorazmlik shoirlar ijodidagi mumtoz adabiy an'analarning davom ettirilishi xususida	14
Azizova M. Comprehensive understanding english language in ESP classes	18
Babakulova L.R. Terminology and translation problems in teaching English	21
Bobojonova N.J. Categorization in english cognitive linguistics	23
Chorieva A., Lokteva N. American literature's "Family chronicle genre" in the second half of the 22th century	26
Dalievva M.X. Semantic and cognitive approach to the modern english terminology	28
Daminov N.K. Formation of resistance to stress in the process of simultaneous interpreting	30
Davletova D.N. Fe'lli kollokatsiya (turg'un birikma) tushunchasi va uning ingliz va o'zbek tillarida ifodalanishi	35
Egamberganova A.M. A fantasy writer who can see the future	37
Erdanova Z.A. Description of human professional activity in English and Uzbek phraseology	39
Eshniyozova G.H. Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida qo'llanilgan badiiy san'atlarning lingvopoetikasi	42
Haydarov A.A., Xayrullayeva G. Turli sistem tillarda so'z ma'nolari kuchaytirishning leksik vositalari	44
Jabborova H.A. Radio tilining milliy – madaniy xususiyatlari: hushmuomalalik tamoyili	47
Jalilova L.J., Axmedova M.F. J.K. Roulingning "Garri Potter" asarida yosh psixologiyasi	49
Kadirova A.Kh. Qualificattion and skills required of a simultaneous interpreter	52
Kasimova S.M. About the mechanisms that provide understanding of the original text while speaking text in the target language	54
Kimsanboyeva B.N. Kvantitativlikning topishmoqlarda izohlanishi	57
Khaydarova L. The description of social life and the usage of syntactic stylistic devices in the novel "Hard times" by Charles Dickens	59
Khayitova D.B. Language units as means of intercultural communication	63
Masharipova Z. Halima Ahmedova she'riyatida pafosning namoyon bo'lishi	65
Mirabdullayeva S., Abduvokhidova H. Ingliz va o'zbek tillarida metaforalarning tavsifi, ishlatilishi va ilmiy ahamiyati	70
Narzulaeva D.B. Miracles of the Holy Koran	72
Niyazova M.Kh., Tuxtayeva M.A. The use of proverbs in the speech of characters by english and uzbek writers	75
Niyazova M.X., Temirova M. Dunyo tilshunosligida frazeologik birliklarni o'rganishning nazariy asoslari	77
Osmanov M.T. Cognitive and linguistic factors in improving reading comprehension on the base of illustrated texts	79
Polvannazirova S.X. Kontrastiv lingvistika va tarjimaning o'zaro munosabati	81
Qarshiyeva Sh.T., Yuldashev A.A. O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning qiyosiy etimologiyasi	84
Qobilova N.S., Barotova N.Sh. Linguistic and cognitive features of negative attitudes in english and uzbek languages	86
Qobilova N.S., Nurullayeva U.B. Frazeologik birliklar xalqning milliy-madaniy xususiyatlari oynasi sifatida	89
Qodirova H.X. Ingliz va o'zbek tillarida soxta diskursning pragmatik parametrlari	93
Qosimova F.X., A'zamjonova M.S. Ingliz va o'zbek lingvokulturologiyasida "Baxt" konsepti	95
Qurbonova M.I. Alisher Navoiy xamsasidagi Farhod va Majnun obrazlarining qiyosiy tahlili	98
Ochilova N. Tarjimada sinonimik qatordagi so'zlardan foydalanish muammolari	100
Raximova M.A. Termin va atamalar haqida ayrim mulohazalar	104
Raxmatova M.M., Aslonova Sh.Z. Inson kommunikatsiyasining hosil bo'lishi jarayonida diskursning roli	107
Saidova M.U., Jamolova M.B. The nature of mythology in literature	111
Saidova M.U., Zabiyea V.Kh. Closer view to task-based language teaching	114
Saidova Z.B. Normurod Norqobilov qissalaridagi metaforaning lisoniy xususiyatlari	118

Shirinqulova Sh.M. Zamonaviy atamashunoslik, uning nazariy asoslari va tibbiy atamashunoslikni shakllantirish	121
Shodiyeva M.N. Xitoy tilida dehqonchilikka oid leksikalar va ularning xususiyati	124
Toirova U.S. Normurod Norqobilovning "Dashtu dalalarda" asarida bo'ri zoosemasi	126
Usmanova L.A., Saidqodirova D.S. Phenomenon of metaphorization in computer terminology	128
Xusainova G.Sh. Xorazm viloyatidagi moddiy madaniy meros obyektlarining nomlanishining o'ziga xos xususiyatlari	131
Yadgarova Z.T. Super-segment phonostylistics: pitch, loudness, and length of sounds	135
Yodgorova Z.G'. Media tilida modallik kategoriyasining lingvistik asoslari	137
Yusupova M.A. Tilshunoslikda badiiy tarjimaning takomillashtirish ahamiyati	140
Yusupova Sh.A. Structural features of pedagogical terms in english and uzbek	142
Zhomardova D.K. Research of appellative lexicon in linguistics	145
Zubaydullayeva H.T. Complex paradigm of linguistic analysis of artistic text and adaptation to the learning process	147
Абдугаффарова Г.А. Инглиз тилида хушмуомалаликни ифодалашнинг лексик воситалари	150
Абдурахманова М.У. Ўзбек тилида касаллик номларининг эвфемизацияси	154
Азимова С.Х. Локутивный/иллокутивный акт "выражения отказов": прагматический анализ	157
Батыршина Ж.К. Воспитательные принципы художественного и филологического лейтмотива в поэтике романа М. Булгакова "Мастер и Маргарита " на основе формулы зеркальности	160
Бектурсынова А.М. Композиционный анализ текстового массива М.М. Бахтина, репрезентирующего идиодискурс ученого	162
Бердикулова Г.И. Социолингвистические аспекты обучения русскому языку местного населения Туркестана	168
Болтаева И.Т. Адабий ворисийлик моҳияти	172
Буриева Ф.Н. Шеърятда салафларга издошлик ва индивидуаллик	175
Ганиева Г.З. Инглиз ва ўзбек тилларида топонимларнинг турлича таснифланиши	179
Гаппаров А.К. Публицистик матнда ижтимоий-сиёсий лексиканинг тавсифи	183
Довлетов Ш.А. Грецизмы, пришедшие из других языков	186
Жаббарова М. Ги Де Мопассон ҳамда Абдулла Қаҳҳорнинг аёллар тасвирида алвасти ва ёсуман образларидан фойдаланиш маҳорати	190
Мардонова Г.А. Тўй маросим қўшиқлари тизимида ўлан жанри ва унинг генезиси	194
Матякубова О.М. Француз тилида гап таркибли бирликларнинг грамматик-семантик типлари	197
Муминова М.А. Инглиз тилидаги "time" концептли лексемалар таҳлили	201
Нарходжаева Х. Шахслараро муносабатда расмий мулоқотнинг ўрни	204
Насруллаев Э.Ж., Абдуллаев Х.Б. Навоий шеърятдаги ирфоний маънолар талқини	207
Раимова Н.А. Хоразм дostonлари шеърятда бармоқ вази	212
Сувонов З. Бадий матнни лингвистик экспертиза қилишнинг методологик муаммоси	218
Сулайманова Н.Ж. Оламнинг комик манзарасида баҳо концептларининг ўрни	222
Турдикулова Б. Инглиз ва ўзбек тилларидаги геология терминларининг полисемантик муносабатлари	228
Утемуратова З.А. Особенности терминологических единиц в строительной отрасли	231
Халимова Ф.Р. Концепт, концептосфера ёки концептуал майдон	233
Худайкулова Л. Оилавий-маиший маросимлар тизимидаги удумлар ҳақида	238
Шарипова А.А. Электрон лексикографик манбаларнинг тавсифи ва таснифи	241
Якубов М.К. Амир Темур шахсига бағишланган илмий тадқиқотлар	244
Янгибоева С.Р. Тоҳир Маликнинг "Фалак" қиссасида диний-маърифий масалаларнинг бадий талқини хусусида	247

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

UO'K 808.3

TRANSLATION OF AGRICULTURAL TERMS
(ON THE EXAMPLE OF ENGLISH AND UZBEK)*H.Abduvokhidova, EFL teacher, Namangan State University, Namangan*

Annotatsiya. *Qishloq xo'jaligiga oid terminlar mamlakatimizda sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bevosita bog'liq. Bugungi dunyoda ommaviy axborot vositalari qishloq xo'jaligi sohasida ulkan o'zgarishlarga duch kelmoqda va ushbu jarayonlarni yoritish uchun muntazam ravishda qishloq xo'jaligiga doir terminologiya bilan "to'qnashadi". Shuning uchun nutqda Qishloq xo'jaligiga oid atamalarga muqarrar ravishda duch kelamiz. Mazkur maqolada qishloq xo'jaligi terminlarini ingliz va o'zbek tillarida tarjima masalalariga fikr-mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *atamalar, maxsus atamalar, qishloq xo'jaligi atamaları, qishloq xo'jaligi sektori, tarjima, lug'at.*

Аннотация. *Сельскохозяйственные термины имеют непосредственное отношение к социально-экономическим процессам, происходящим в нашей стране. В современном мире средства массовой информации сталкиваются с огромными изменениями в сельскохозяйственном секторе и регулярно сталкиваются с сельскохозяйственной терминологией для освещения этих процессов. Поэтому в речи мы неизбежно сталкиваемся с терминами, связанными с земледелием. В данной статье представлены мнения о переводе сельскохозяйственных терминов на английский и узбекский языки.*

Ключевые слова: *термины, специальные термины, сельскохозяйственные термины, аграрный сектор, перевод, глоссарий.*

Abstract. *Agricultural terms are directly related to the socio-economic processes taking place in our country. In today's world, the mass media are facing enormous changes in the agricultural sector and regularly collide with agricultural terminology to cover these processes. Therefore, we inevitably come across terms related to agriculture in speech. This article provides opinions on the translation of agricultural terms in English and Uzbek.*

Key words: *terms, special terms, agricultural terms, agricultural sector, translation, glossary.*

In the teaching of foreign languages, it is important to conduct specialized subjects in a foreign language in non-philological higher educational institutions. It is important for a student not only to be able to speak a foreign language freely, but also to be able to freely exchange ideas about the field with foreign colleagues in his/her field. The student must study subjects of the specialty in English and be introduced to all terms related to the specialty. The special terms related to the field form the basis of the knowledge of that field. We can also divide terms into types such as general terms or scientific terms. For example, if we give an example of one of the most developed fields today is agriculture, which forms the basis of every country. As our Republic specializes in the agricultural sector, the agricultural sector, farmers and farming are developing in our country. Therefore, it is crucial for agricultural specialists to be able to speak fluently in English and to be able to fully use specialized terms.

Each field has its own special terms. Including the agricultural sector has its own terms. We can divide the terms into general and special terms. Words such as root, food, and food are general terms in the field of agriculture, and these words are widely used in our daily life. There are also terms used specifically in the field of agriculture. These terms are used only by representatives of this field. For example, red beet-qizil lavlagi, sugar beet-shakar lavlagi, winter hardiness-kuzgi chidamlilik, winter wheat-kuzgi bug'doy, trace elements-mikroelemenla, stuble-ang'iz, earboshhoq, furrows-jo'yaklar, field germinationdala unuvchanligi, radiclemurtak ildiz, waxy ripeness-mum pishish, milk ripenesssut pishish, full ripeness-to'liq pishish, weight of seed-urug' vazni, residue-qoldiq, repetition-qaytariq. Therefore, some words are directly translated in the translation, while

others are replaced by the corresponding word in the language being translated. From the translated words, the words winter hardness, winter wheat were translated as autumn resistance, autumn wheat. It can be seen that the word "winter" was replaced by the word "kuz" in the Uzbek language. In short, lack of knowledge of industry terms leads to incorrect translation and incorrect information exchange.

The reforms carried out in the agrarian sector of the republic will lead to the emergence of completely new concepts and realities such as the landowner, the class of owners, farming, multi-unit economy, homesteading, subsidy, share, investment, investor, innovation, lease contract, new farming, etc. For example, we can find some research works focused on issues of terminology, the words term-terminology are used in the form of a synonymy. It is no secret that after earning the state status of the Uzbek language, the use of the derivative of the term became active. At first glance, the use of a native word that is in all respects compatible with international adoption seems to be desirable. However, a comparison of the definition of term acquisition and the scope of term creation shows that it is inappropriate to use both lexemes synonymously. At the time, A. Hajiyeu seriously considered the wrongness of replacing the word term with a term construction, its causes and consequences (Hajiyeu, 1996; 22-25). Therefore, the synonymy of the terms, especially those related to the agricultural sector, embodies a lexical layer that is fundamentally different from general literary words. This difference is reflected in the following main features:

- semiotic (in terms, the sign and the signifier enter into a symmetrical relationship);
- functional (terms are characterized not only by having a nominative, but also a definitive function);
- semantic (terms express only a special concept, each of them is unique in its meaning);
- spread, popularization (only the fact that a certain part of terms related to the language of science enters the general literary language does not prevent it from belonging to another system);
- the ways and means of formation (in terminology, the movement of means of general literary language word formation is subject to the development of a specialized, standard, stable model) (Danilenko, 1977; 208)

The development and formation of agrarian terms are inextricably linked with the development of socio-economic life forms and reflect the success of socio-political and economic-cultural activities. Comparative analysis of Uzbek-English agrarian terms has shown that their nominative-functional features are not always the same. In Uzbek-English agrarian terminology, we can find polysemous terms as well as monosyllabic terms that have absolute and clear semantic boundaries. For example: term "Land" means - 1) ground (yer); 2) aridity (quruqlik); 3) country (mamlakat); 4) region (o'lka); 5) crop area (ekin maydoni).

The term owner, subject to the phenomenon of substantivization, is 1) the farmer; 2); farmer 3) builder; 4) cage; 5) manufacturer; 6) including meanings such as foot (chess). Therefore, the ambiguity of one-component terms makes it difficult to understand and translate them correctly, and their exact expression is determined by the text and the situation. It also reflects the nominative-functional concepts of naming agrarian terms. For example: milk processing-sut va sut mahsulotlarini ishlab chiqish; cotton growing-paxta yetishtirish; the time of harvest-hirmonni yig'ishtirib olish. At present, due to the rapid development of agricultural sciences, in particular, agricultural technology, new terms and terminological combinations are emerging. The rapid development of terms based on extra linguistic factors requires the regulation (unification) and standardization of terminology. We can find such terms and phrases in English that are specific to agriculture or agricultural enterprises and activities. For example:

Abiotic. Environmental factors such as drought, wind, hail, or excess moisture that impact the growth of living organisms. Usually used as "abiotic stresses".

Adsorb, adsorption. In soil terms, the adhesion of ions (i.e., K⁺, Ca⁺⁺) or molecules to the surface of soil particles. This process differs from absorption where a material—the absorbate—is dissolved in the soil solution.

Broadcast. Fertilizer spread on the soil surface, or herbicides applied across the entire width of a cropped or planted area.

Cover crop. Crop grown to provide soil cover during seasons when an annual grain crop is absent.

Disease. Plant injury from biotic stress resulting from infection by fungi, oomycetes, nematodes, bacteria, or viruses.

Erosion. Undesirable displacement of soil from a site by wind and/or water.

Germplasm. Collection of diverse genetic resources (e.g. soybean seed) that are available to be used in the development of improved breeding lines and varieties.

Nodules. Small bodies or organelles (on the soybean root surface) that contain Rhizobium bacteria.

If we talk about different branches of lexicon in the field of agriculture, it is appropriate to emphasize, first of all, the terms and lexemes, phrases used in the agricultural system. This includes agriculture, livestock, fisheries, poultry, and so on. industry workers include terms in the form of lexemes and phrases that express general concepts of lifestyle, organization, agrotechnics, buildings, agrotechnical activities.

In short, terms are interpreted differently in different languages. The creation of specialist dictionaries and training manuals in English for each field helps to prepare specialists who know their field perfectly and can easily exchange information about their field in foreign languages.

REFERENCES:

1. Abduvohidova, Hushnoza. "Differences between the concepts of term and terminological lexicon." *Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot* 1.24 (2022): 214-216.
2. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания, - М.: Наука, 1977.
3. Doniyorov, R. "Some issues of technical terminology of the Uzbek language.-T.:." *Tashkent: Science* (1977).
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopiyasi. 2002

UO'K 81.1

DIALOGIK NUTQ TO'LIQSIZ GAPLARNI YARATUVCHI OMIL SIFATIDA

N.S. Artikova, stajyor-o'qituvchisi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. *Ushbu maqola to'liqsiz gaplarning shakllanishida asosiy manba bo'lgan dialogik nutqning xususiyatlari, turlari va qo'llanilish doirasini ilmiy o'rganishga bag'ishlangan. Unda tilshunoslarning dialogik nutqni tatqiq qilish borasida amalga oshirgan ishlariga murojaat qilingan va muallif o'z mulohazalarini bayon etgan.*

Kalit so'zlar: *dialog, monolog, stilistik xususiyat, semantik o'rganish, kommunikativ funktsiya.*

Аннотация. *Данная статья посвящена научному изучению особенностей, видов и сферы употребления диалогической речи, которая является основным источником образования неполных предложений. В нем говорится о работе, проделанной лингвистами по исследованию диалогической речи, и автор высказывает свое мнение.*

Ключевые слова: *диалог, монолог, стилистический признак, смысловое обучение, коммуникативная функция.*

Abstract. *This article focuses on the scientific study of the features, types and scope of the use of dialogic speech, which is the main source of the formation of incomplete sentences. It discusses the work done by linguists on the study of dialogic speech, and the author expresses her opinion.*

Key words: *dialogue, monologue, stylistic feature, semantic learning, communicative function.*

Til kishilarning muloqoti, fikr almashishi va o'zaro tushunish vositasi bo'lib xizmat qiladi, muloqot vositasi sifatida u og'zaki va yozma ravishda amalga oshishi mumkin. Bu shakllar monologik va dialogik nutqda namoyon bo'ladi. Tilning kommunikativ funktsiyasi til tizimining funktsional va stilistik usullarida turli yo'llar bilan amalga oshiriladi, ular muloqot sharoitlari va maqsadlari xususiyatlariga ko'ra farqlanadi. Milliy tilning funktsional-stilistik xilma-xilligining asosiy shakli bo'lgan dialogik nutq tilning kommunikativ funktsiyasining yorqin ifodasidir, chunki dialogik nutqda xabar so'zlovchilarining doimiy o'zaro ta'sirida shakllanadi.

Dialogning ta'rifi haqida gapirganda, barcha tadqiqotchilar quyidagi xususiyatlarga e'tibor berishadi: kamida ikkita suhbatdoshning mavjudligi, ular o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bayonotlar almashinuvi; nutq muhitining qulay tabiati; nutqning muqobil murojaati, so'zlovchilarni majburiy almashtirish; nutqni bir vaqtning o'zida quloq bilan idrok etish, o'z bayonotlarini tayyorlash va amalga oshirish; ekstralingvistik aloqa vositalarining (mimika, imo-ishoralar) katta ahamiyati; til holatining doimiy o'zgarishi [1; 2; 4; 10; 11].

Dialog, O.Jespersen ta'kidlaganidek, axborot almashish va muloqotning oddiy shakli emas, balki murakkab ko'p qirrali hodisadir [2, 306]. Dialogik muloqot murakkab psixologik hodisadir. Dialogik nutqning kontseptual tahlilini uning lingvistik, kommunikativ, psixologik va sub'ektlararo darajalarini hisobga olgan holda amalga oshirish muhim. Ko'p jihatlar bilan ilmiy talqinni uning tarkibiy va semantik xususiyatlarini hisobga olish bilan cheklab bo'lmaydi. Dialog asosan har xil turdagi dialogik birliklardan iborat; nutq - suhbatdosh tomonidan unga nisbatan og'zaki munosabat. Dialog deganda biz suhbat davomida bir-birimiz tomonidan yaratilgan bayonotlar almashinuvini tushunamiz. Dialogik matn ikki va undan ortiq suhbatdoshning turlicha mazmundagi fikr axborot almashinuvidan iborat.

Dialogik matn tarkibida so'roq olmoshlari, muomala odobiga oid so'z va iboralar, yuklamalar, undovlar, kirish so'zlar faol ishlatiladi. Shuningdek, dialogik matn, asosan, sodda gaplardan tashkil topib, ularda bir tarkibli, to'liqsiz, so'z-gaplar keng qo'llaniladi.

Ta'kidlash joizki, keyingi yillarda muloqotning lingvistik xususiyatlarini o'rganishga qiziqish sezilarli darajada oshdi. Bu sohada MDH mamlakatlarida ham, xorijda ham ko'plab tadqiqotlar olib borildi.

Biroq, ularda dialogik savol-javob replikalarining munosabati qonuniyatlari javob replikalarida, xususan, eksplitsit tarzda to'liqsiz gaplar tarkibidagi elementlarning sintaktik semantika nuqtai nazaridan ifodalanishi batafsil yoritilgan.

Dialogik nutq, E.M.Rozenbaum ta'kidlaganidek, "nutq turi sifatida monologdan farqli o'laroq, bir necha kishining nutqini anglatadi. Dialog - so'zlashuv shakli monologdan farqli o'laroq, suhbatda ikki kishining ishtirok etishini anglatadi [13, 34]. Shuningdek, dialogik nutq og'zaki nutqning eng keng tarqalgan shakllaridan biridir. Dialog – bu ikki yoki undan ortiq suhbatdoshlar o'rtasidagi suhbat jarayonida birin-ketin sodir bo'ladigan bayonotlar almashinuvi. Dialog uchun eng o'ziga xos jihati shundaki, unda replikalar ravon tez o'zgaruvchan izohlar bilan kiritilgan bo'lib, tushirib qoldirilgan so'zlar ma'nosi oldingi jumladan aniq bo'ladi [10, 65].

Dialogik replikalarni dialogik gaplardan farqlash maqsadga muvofiq. Dialogik jumla nisbatan tugallangan fikr, hukmning ko'rsatkichi sifatida hech bo'lmaganda mantiqiy predikatni ifodalovchi nutqning ajralmas tarkibiy birligi [11, 32]. Dialogik replika so'zlovchining o'zgarishi bilan chegaralangan, bir yoki bir nechta to'liq fikrni bir yoki bir nechta jumalalarda ifodalovchi, ulardan kamida bittasi suhbatdoshning oldingi yoki keyingi replikasi bilan leksik-strukturaviy vositalar yordamida bog'langan nutq [6, 114].

T.I.Martinenkning fikricha, dialoglarning kommunikativ yo'nalishining quyidagi turlari farqlanadi: 1) savol-javob; 2) xabar, qo'shimcha, tasdiqlash, tushuntirish orqali ma'lumot olinadigan dialog (bu dialogda savollar va ularga javoblar yo'q); 3) aralash [11, 38].

Ta'kidlash joizki, dialogik replikani dialogik jumladan, xususan, gapning javob shaklini farqlashning hojati yo'q, chunki mualliflarning aksariyati dialogik replika atamasini afzal ko'radilar. Dialogik nutq ma'lum mazmun tuzilmalariga mos keladigan takrorlanuvchi modellar – ifoda tuzilmalari to'plamini anglatadi. Ingliz dialogik nutqida to'liqsiz qo'shma gaplarning har xil (barqaror va beqaror) strukturaviy turlari farqlanadi, ularning strukturaviy to'liqsizligi bir qator ekstralingvistik va lingvistik omillarning yig'indisi natijasi ekanligi bayon etiladi [3, 8].

Umumiy tilshunoslik nuqtai nazaridan dialog universal, umumiy til hodisasi bo'lib, ko'p jihatlar bilan ajralib turadi, uning ilmiy talqinini uning strukturaviy va sintaktik xususiyatlarini hisobga olish bilan cheklab bo'lmaydi, chunki sintaktik tahlilning mavjud usullari dialogik birlik doirasida jumalarning shakllanishi va ishlashi mexanizmini to'liq ochishga imkon bermaydi. Savol-javob dialogik birligini kommunikativ sintaksis nuqtai nazaridan o'rganish bizni dialogik

muloqotning asosiy shakli ekanligiga ishonitiradi. Boshqacha aytganda, so'zlashuv nutqida asosiy dialog vositasi to'liqsiz gaplardir.

Dialogik nutqning xususiyatlarini o'rganish uchun tilshunoslar ko'p qirrali yondashuvga ega, ba'zilar lingvistik stilistika nuqtai nazaridan tadqiq olib borishgan bo'lsa [9, 210-221; 8, 156-162], boshqalari sintaktik xususiyatni kuzatishadi [12, 158; 7, 208] yoki replikalar o'rtasidagi tarkibiy-semantik munosabatlarni va bu munosabatlar negizida shakllangan dialogning murakkab kommunikativ birliklari – dialogik birliklarni tavsiflaydilar [5, 3; 1, 2725; 4, 215]. Dialogik nutqning tabiati haqida L.V.Shcherba shunday yozadi: "...dialog replikalar zanjiri. Replikalar, monologdan farqli o'laroq, murakkab jumalarga xos emas, barcha replikalar shaklan to'liqsiz gaplardan iborat" [14, 289]. Bu yerda L.V.Shcherba replikalar uchun eng muhimi, shakllanishning kutilmagan fonetik qisqartmalari va g'ayrioddiy so'z yasalishi, noodatiy so'zlardan foydalanish, sintaktik me'yorlarning buzilishi deb hisoblaydi. Bundan tashqari, u dialogda yangi so'zlar, shakllar va iboralar soxtalashtirilganligini ta'kidlaydi. Muloqot uchun, birinchi navbatda, aytilgan narsa amal qiladi, lekin tilni o'zgartiruvchi turli xil psixologik va fiziologik omillarning ta'siri va bu omillarni o'rganishni istagan kishi tilning ushbu ifoda shakliga murojaat qilishi kerak bo'ladi.

Tilning kommunikativ funktsiyasi til tizimining funktsional va stilistik usullarida turli yo'llar bilan amalga oshiriladi, ular muloqot sharoitlari va maqsadlari xususiyatlariga ko'ra farqlanadi. Milliy tilning funktsional-stilistik xilma-xilligining asosiy shakli bo'lgan dialogik nutq tilning kommunikativ funktsiyasining yorqin ifodasidir, chunki dialogik nutqda xabar so'zlovchilarining doimiy o'zaro ta'sirida shakllanadi. Dialogik nutq uyda, televizorda, radioda (intervyuda), internetda odamlarning kundalik hayotining bir qismi bo'lib, u og'zaki-badiiy matn tarkibida dramaturgiyada keng qo'llaniladi, shuningdek, epik asarlarda ham uchraydi. Dialog mustaqil publitsistik va falsafiy janr sifatida ham mavjud (masalan, Platon dialoglari). Muayyan badiiy asarda dialogik nutqdan foydalanishni tahlil qilishga bag'ishlangan aksariyat ishlarda tadqiqot uchun material sifatida dramatik asarlar tanlanadi, ular aslida ma'lum bir muallifning nutqi bilan bitta dialogni (yoki ko'pincha polilogni) ifodalaydi.

Muloqotni nutqdan farq qiladigan bir qator jihatlarni hisobga olmasdan turib o'rganish mumkin emas: bayonotning maqsadi va mavzusi, ma'ruzachilarning tayyorgarlik darajasi, suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatlar va ularning aytilgan narsaga munosabati, nutqning o'ziga xos holati, kontakt. Dialogik nutqning tabiati ushbu omillarning barchasining birgalikdagi harakati bilan belgilanadi va ularning har birining o'ziga xos namoyon bo'lishi natijasida ma'lum bir dialog tuzilishi shakllanadi. Suhbatdoshlarning bayonotlarga munosabati, ekstralingvistik omillardan biri sifatida, so'zlovchining boshqa shaxsning nutq shaklini baholashida namoyon bo'ladi hamda bu kommunikativ jarayonni tartibga solishning o'ziga xos momenti muloqotning tuzilishi va tabiatida o'z ifodasini topadi. Muloqotning o'ziga xos xususiyati ko'p jihatdan so'zlovchining nutqqa tayyorligi darajasi kabi hodisa bilan bog'liq.

Ikki kishi o'rtasidagi dialogik nutq savol-javob, buyruq-javob, xabar-e'tiroz kabi mazmunlarda bo'lib, fikr xususidagi tasdiq yoki inkorni, ziddiyat yoki munozarani ifodalaydi. Ko'p kishilik dialoglarda suhbat mavzusi savol-javobdan iborat bo'lmay, o'rtaga tashlangan savol, taklif, da'vat biror xabar, dalillar bilan xulosalanadi.

Dialogik matn tarkibida so'roq olmoshlari, muomala odobiga oid so'z va iboralar, yuklamalar, undovlar, kirish so'zlar keng qo'llanadi. Bunday matndagi gaplar, asosan, sodda gaplardan tashkil topadi, sodda gaplarning bir tarkibli turlari, to'liqsiz gaplar, so'z-gaplar faol ishlatiladi. Dialogik matn so'zlashuv uslubi va badiiy uslubga xosdir.

Dialogik va monologik nutqlar insonning muloqot shakllari hisoblanadi. Inson nutqi ko'rinishlari sifatida dialogik nutq ham, monologik nutq ham nutqning shakllanishidagi umumiy qoidalarga hamda insonlar o'rtasida amalda bo'lgan muomala etikasi va tamoyillariga bo'ysunadi. Ayni paytda, ularning har biri shakllanishdagi til xususiyatlari va tildan tashqarida bo'lgan omillarga munosabati bilan bir-biridan farqlanadi. Ikki kishi o'rtasidagi har qanday suhbatni dialog sifatida e'tirof etish mumkin. Ammo bu nutqning o'ziga xos xususiyatlari ana shu ikki kishi o'rtasida yuzaga kelgan suhbat jarayonida ochiladi. Shunday ekan, yuqorida ta'kidlanganidek, bu yerda ham

suhbatning maqsad va mavzusi, suhbatdoshlarning o'zaro munosabati, yoshi, jinsi, dunyoqarashi, bilimi, jamiyatda egallagan o'rni va mavqei dialogik nutqning mazmunini belgilaydi.

Suhbat jarayonidagi gaplar asosan savol-javoblardan iborat bo'ladi, ya'ni gaplarning ma'lum qismini so'roq gaplar tashkil qiladi. Bu gaplar tuzilishiga ko'ra sodda va to'liqsiz gaplardan iborat bo'ladi. To'liqsiz bo'lishining sababi ma'lum, albatta. Undagi ma'no yoki avvalgi gapdan yoki umuman suhbat mazmunidan anglashiladi. Ayrim gaplarda uzilishlar ro'y beradi va uzilishlar ham aniq bir maqsadni ko'zda tutadi. Shuningdek, shevaga xos so'zlar, so'zlashuv uslubining ishlatilishi so'zlovchining etnik guruhini, xarakterini, kayfiyatini, suhbatlashayotgan kishisiga munosabatini ham anglatadi.

Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, garchi dialogik nutq til nuqtai nazaridan gap shakllarining to'liq bo'lmashligi, so'zlarning tushib qolishi yoki qisqarishi, inversiyaga uchrashi bilan boshqa nutq shakllaridan ajralib tursada, bu o'rinda ham muloqotning umumiy qoidasi va etikasini saqlab qolishga harakat qilinadi. Dialoglar to'liqsiz gaplar vujudga kelishining asosiy manbai hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asher N., Hunter J., Morey M., Farah B., Afantenos S. 2016. [Discourse Structure and Dialogue Acts in Multiparty Dialogue: the STAC Corpus](#). In *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*, pages 2721–2727, Portorož, Slovenia. European Language Resources Association (ELRA).
2. Jespersen O. *The Philosophy of Grammar*. New edition, ISBN-13:978-0226398815. University of Chicago Press, 1992. – 372 p.
3. Lascarides A., Asher N. Cognitive states, discourse structure and the content of dialogue. In *Proceedings to Amstelveen 1999*, pages 1–12, 1999.
4. Poesio M., Traum D. Towards an axiomatisation of dialogue acts. In J. Hulstijn and A. Nijholt, editors, *Proceedings of the Twente Workshop on the Formal Semantics and Pragmatics of Dialogues*, pages 207–222, Enschede, 1998.
5. Traum D., Allen J. Discourse obligations in dialogue processing. In *Proceedings of ACL 94*, pages 1–8, Les Cruces, 1994.
6. Traum D.R., Andersen C.F. Representations of dialogue state for domain and task independent meta-dialogue. In *Proceedings of the IJCAI'99 Workshop on Knowledge And Reasoning In Practical Dialogue Systems*, pages 113–120, Stockholm, 1999.
7. Warnke V., Kompe R., Niemann H., Nöth E. Integrated dialog act segmentation and classification using prosodic features and language models. In *Proceedings of the European Conference on Speech Communication and Technology*, volume 1, pages 207–210, 1997.
8. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. – Ленинград: ЛОЛГУ, 1963. – 208 с.
9. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка Издательство: М.: Высшая школа, 1977 г. – 313 с.
10. Логинов А.В. Категория интеррогативности в современном русском языке: Дисс. ... док.фил.наук. – Москва, 2015. – 500с.
11. Мартыненко Т.И. Диалогическое единство: Структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты. Дисс. ... канд.фил.наук. – Ростов-на-Дону, 2005. – 170 с.
12. Мейсельман К.А. К вопросу о разграничении неполных и односоставных предложений в современном английском языке. Учёные- 152 записки ЛГПИИЯ. Л.: 1956, вып. III, с. 156-165.
13. Розенбаум Е.М. Основы обучения диалогической речи на языковом факультете педагогического ВУЗа (французский язык): Дисс. ... док.пед.наук. 1983. – 447 с.
14. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. ISBN: 978-5-9765-2608-2 Флинта, 2016. – 352 с. <https://www.livelib.ru/author/81322/latest-lev-scherba>

UDC 81'34

METHODS OF RESEARCH OF BINUCLEAR NON-VERBAL SENTENCES

N.S.Artikova, teacher, Samarkand state institute of foreign languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola ikki yadroli fe'llarni o'rganish usullarini tadqiq qilish bilan bog'liq. Bundan tashqari, muallif kki yadroli fe'llarni o'rganish usullarini tadqiq qilishga hissa qo'shgan taniqli olimlarning bir nechta tushunchalarini beradi, shuningdek maqola ikki yadroli fe'llar bo'lmagan jummalarni tahlil qilishda yozma va og'zaki nutq haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: ikki yadroli fe'llarni, sintagmatik, paradigmatic, sintaktik birliklar, sintaktik-semantik xususiyatlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы исследования двоядерных невербальных предложений. Кроме того, автор приводит несколько концепций выдающихся ученых, которые внесли вклад в двоядерные невербальные предложения, а также в статье дается информация о письменной и продуктивной речи при анализе двоядерных невербальных предложений.

Ключевые слова: двоядерный невербальный, синтагматический, парадигматический, синтаксические единицы, синтаксико-семантические признаки.

Abstract. this article deals with the methods of research of binuclear non-verbal sentences. In addition, author provides several notions from prominent scholars who contributed binuclear non-verbal sentences as well as article gives information about written and productive speech while analyzing binuclear non-verbal sentences.

Keywords: binuclear non-verbal, syntagmatics, paradigmatics, syntactic units, syntactic-semantic features.

Introduction. The stylistics of spoken English syntactic patterns were researched at various levels. However, there is no one level notion utilized to characterize semantic and syntactic processes in linguistics. The number of levels utilized and the amount of material put in the idea of the syntactic unit level by scholars varied.

The problem of syntactic content has so far usually been solved in terms of the conceptual content of the lexical meaning of word forms. In this regard, the opinions of researchers on the role of meaning for grammar were divided: some researchers recognized, while others, denying, did not recognize the meaning of the linguistic category [1]. Representatives of American structuralism built the grammar base on a purely formal basis. However, as the study shows, there is a need to take into account semantics at the syntax level.

As previously stated, the semantic properties of syntactic units in the construction of binuclear nonverbal sentences have received little attention. This is explained by the linguistic literature's predominance of morphological approaches to the examination of verbless sentences. It should be noted that in this scenario, structural-semantic unity is comprehended exclusively from the perspective of the members' morphological manifestation. A sentence, being the highest unit of a language's syntactic level, can be analyzed in two ways, both of which are opposing in the direction of analysis. When the communicative goal of the sentence or the nature of the interaction of the sentence with other units of the same order in bigger than the sentence segments of speech is explored, a sentence may be analyzed as an entire communicative unit. This technique to studying the proposal is known as functional or communicative-functional.

Along with this approach to the study of the proposal, it is possible consider them as a constructive unit when the subject of the study is the structure of the sentence, the structural elements that make up the sentence, their mutual connections and relationships. This approach to the analysis of the proposal can be called structural [2]. Based on the structural analysis of the proposal, you can use the method of studying the members that directly make up its structure. This method has a number of significant disadvantages. As L.S. Barkhudarov notes, when analyzing NS, the latter turn out to be combined with units belonging to morphology [3]. Such an analysis of the sentence does not allow to penetrate into the syntactic laws of its construction, since the nominal and verbal parts highlighted in the sentence and their morphological characteristics of the sentence components do not solve the status of the utterance, therefore, the problem of binuclear non-verbal sentences in the aspect of syntactic semantics remains in the focus of linguists' attention.

Literature review. Syntactic analysis of binuclear non-verbal sentences has traditionally been carried out by sentence members (main, secondary). However, syntactically indivisible units and syntactically segmented formations can also be members of a sentence. In the teachings on the members of a sentence, there is no concept of an elementary syntactic unit, since syntactically divisible constructions are also recognized as the main or secondary ones.

In addition, critical consideration of the concept of a sentence member may have a different target orientation. It can be constructive in nature, being subordinated to the task of grammatizing the

concept of a sentence member. Criticism of the doctrine of the members of the sentence is also found in the works of T.P. Lomtev [4], L.S. Barkhudarov [5]. Criticizing the existing approach to the analysis of the members of the proposal, J. Sladd, despite this, identifies the members of the proposal as the main units of the analysis of the proposal [6].

An essential feature of sentence theory, as noted by A.M. Mukhin, "... is the general recognition of the existence of various types of syntactic connection between the members of the sentence, the study of which is given particularly great importance in Russian linguistics and the presence of which in the language is confirmed by experimental and modeling methods" [7].

An essential feature of the theory of phrases and sentences, as seen in research on theoretical grammar, is as follows: the words of phrases and members of sentences are characterized by syntactic connections, namely: agreement (agreement, concord), which is understood as a way of expressing syntactic relations, which amounts to forcing the subordinate word to take a form similar to the form of the word to which it is subordinate, and governance, which means the use of a certain form of subordinate word required by the main word, but it does not coincide with the form of this main word itself. But, despite this, coordination in modern linguistics can only belong to the category of morphology, and the role of management is manifested at the lexical level of the language. Therefore, A.M. Mukhin and his students developed new types of syntactic connections, such as predicative, subordinative, secondarily predicative, introductive, coordinate, appositive, zero predicative connection (Mukhin 1980, 1999, 2004, 2007; Gan, 1974; Severyanova, 1977; Filimonova, 1978; Usmanov U., 1983; Akbulatova, 1984; Gainutdinova, 1985; Ashurov, 2007; Kubeysinova, 2008; Zhollybekova, 2008; Usmanov F., 2012) and others.

Methods and results. In this article, in contrast to the traditional sentence analysis, it is proposed to investigate the binuclear non-verbal sentences of the English language from the point of view of syntagmatics and paradigmatics. The syntagmatics of binuclear non-verbal sentences requires, from our point of view, a component analysis. A significant role in the component analysis of the structure of binuclear non-verbal sentences is played by the differentiation of types of syntactic connections. To establish these connections, it is possible to use the experimental method. The choice of this method is motivated by the fact that in binuclear non-verbal sentences, without establishing syntactic links between syntactic units of sentences, it is difficult to identify differential syntactic features of sentence components. These differential syntactic features of the components of binuclear non-verbal sentences are determined syntagmatically by a system of oppositions-contrasts.

When investigating the experimental aspect, we adhered to the following principles: 1) the types of transformation used (experimental method) were considered in close unity with the meaning of binuclear non-verbal sentences of the English language; 2) syntactic and syntactic-semantic features of syntactic units in the structure of binuclear non-verbal sentences of the English language were strictly distinguished.

The linguistic experiment contributed to the identification of relevant characteristics of the elements of the studied sentences. Assuming that the sentence components isolated on the basis of syntactic connections form the surface layer of the sentence structure, we put forward one of the research tasks – the syntactic analysis of binuclear non-verbal sentences of the English language at the level of their surface structure.

As a result of establishing syntactic connections between the syntactic elements of binuclear non-verbal sentences of the English language, we determine the differential syntactic features of the components of the offer and their morphological characteristics reflected in the component models.

The paradigmatics of binuclear non-verbal sentences is understood by us as the identification of differential syntactic-semantic features of syntactic units of these sentences, which is carried out according to the results of component analysis. Based on it, the main syntactic-semantic features of the sentence components, which are the semantics of individual units, were identified. These meaningful signs correlate with the designation of phenomena of extra-linguistic reality, i.e. they are semantic, more precisely syntactic-semantic.

On the basis of syntactic-semantic analysis of binuclear non-verbal sentences, the "deep layer" of the sentence is determined.

As already noted, when determining the components of a sentence, it is enough to know only the nature of the syntactic connection, for which there is no need to go beyond the scope of this sentence. When determining the syntactic-semantic feature, it is necessary to compare sentences with syntactic-semantic features in the composition of other sentences. Moreover, the selection of both sentence components and syntactic-semantic features is carried out taking into account the same syntactic connections in the structure of sentences.

For example: 1. *She works*; 2. *She is beautiful*; 3. *She is happy*; 4. *She is 22*; 5. *She is a student*. If we carry out a traditional syntactic analysis in these sentences, then the syntactic unit *she* in all sentences is the subject, expressed by the personal pronoun of the third person of the feminine gender. When we study their syntactic-semantic features expressed by the unit *she*, then in the first sentence *she* is endowed with the syntactic-semantic sign of the producer of the action, in the second sentence *she* is the carrier of a qualitative characteristic, in the third – *she* becomes the carrier of the state, in the fourth – *she* is defined as the carrier of a quantitative characteristic, in the last sentence *she* expresses identity, i.e. identification. In modern syntax, elementary syntactic units in the sentence structure have not been studied from the point of view of syntactic semantics.

Therefore, in this article, syntactic connections between elementary syntactic units and their syntactic features are determined, and differential syntactic-semantic features are also identified.

The distinction between two kinds of elementary syntactic units has a number of consequences. Firstly, there is an opportunity to study the substantive and formal features of elementary units in the structure of binuclear non-verbal sentences of the English language. Secondly, it is possible to justify the syntactic and syntactic-semantic classification of these sentences. Thirdly, the identification of a syntactic-semantic feature allows us to begin studying systemic relations in the field of syntax, since the syntactic-semantic features that make up the content of each unit orient the researcher to establish their paradigmatic series, in which the latter are combined on the basis of the commonality of a certain syntactic-semantic feature, as well as their paradigmatic variants in the language. Fourth, there are opportunities for using the method of linguistic analysis-modeling and experiment.

Conclusion. Binuclear non-verbal sentences of the English language are mainly found in colloquial speech, both orally and in writing. When studying colloquial speech, researchers proceed from various factors, taking into account its multidimensional nature: the oral form of speech, the informal sphere of communication, dialogicity, immediacy of communication, spontaneity are put forward. In addition, different terms are used to denote colloquial speech: “conversational style”, “everyday speech”, “spoken language”. But the most common term in linguistics is “colloquial speech”. All this indicates contradictions in the understanding of the essence of colloquial speech and fundamental terminological disputes.

REFERENCES:

1. Винокурова Л.П. Грамматика английского языка // www.lingvo.ru.
2. Акбулатова А.М. Родительный падеж в структуре предложений современного английского языка/Автореф. дисс.... канд. филол. наук, Ленинград: 1984. – 21с.
3. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. – Санкт-Петербург, Издательство: ЛКИ, 2008. – 200 с.
4. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории. – Санкт-Петербург, Издательство: ЛКИ, 2007. – 198 с.
5. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – 3-е изд. Москва: Высш. школа, 1965. – 428 с.
6. Sledd J. A Short Introduction to English Grammar. – Chicago: Scott, Foresman and Company, 1959. – 346 p.
7. Мухин А.М. Функциональный синтаксис. – СПб: Наука, 1999. – 184 с.

XORAZMLIK SHOIRALAR IJODIDAGI MUMTOZ ADABIY AN'ANALARNING DAVOM ETTIRILISHI XUSUSIDA

N.F. Atajanova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorazmlik shoirlar, xususan, Ullibibi Otayeva, Gavhar Ibodullayev, Go'zal Begim, Shoira Shamslarning ijodiga mumtoz adabiyot an'analarning ta'siri xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: g'azal, ruboiy, fard, muxammas, qofiya, radif.

Аннотация. В данной статье говорится о влиянии классических литературных традиций на творчество хорезмских поэтов, в частности Уllibиби Отаевой, Гавхара Ибодуллаева, Гозал Бегим, Шайры Шамс.

Ключевые слова: газель, рубаи, фард, мухаммас, рифма, радиф.

Abstract. This article talks about the influence of classical literary traditions on the works of Khorezm poets, in particular, Ullibibi Otayeva, Gavhar Ibodullayev, Gozal Begim, Shaira Shams.

Key words: ghazal, rubai, fard, mukhammas, rhyme, radif.

Har bir iste'dodli ijodkor borki, boshqalarga o'xshamasligi, o'ziga xos individual uslubi borligi bilan e'tiborga molikdir. Ammo yuksak iqtidor katta san'atning bosh yo'lidan chetlashgan holda taraqqiy eta olmaydi. Qaysiki ijodkor adabiyot maydonida o'z so'zini aytishga chog'lanar ekan, zinhor o'tmishning bebaho an'analarga bee'tiborlik bilan qaray olmaydi. Shu jumladan, xorazmlik shoirlar ham mumtoz an'analarga hamisha ezgu niyat bilan yondashadilar. Ular o'zbek mumtoz adabiyoti vakillarining ijodini o'z she'rlarining qatlariga yuksak mahorat bilan singdiradilar va bundan, avvalo, o'zlari ham yuksak ma'naviy ozuqa oladilar.

Xorazmlik shoirlar ijodida o'zbek mumtoz adabiyotining ta'sirini quyidagicha tasnif qildik:

1. O'zbek mumtoz adabiyoti janrlari (g'azal, ruboiy, fard kabi)da ijod qilish;
2. O'zbek mumtoz adabiyoti vakillarining asarlaridan ta'sirlanib, she'r yaratish.

Biz quyida anashu jihatlariga alohida to'xtalib, xorazmlik shoirlarning ijodiga mumtoz adabiyotimizning ta'siri xususida ularning o'z ijod namunalari misolida tahlil qilishni maqsadga muvofiq bildik.

Ma'lumki, muxammas mumtoz adabiyotimizda o'ziga xos qofiyalanish tartibiga ega bo'lgan besh banddan iborat she'riy shakldir. Birinchi band misralari o'zaro bir xilda qofiyalanadi (a+a+a+a+a), keyingi bandlarda esa o'zaro qofiyalanib, so'nggi beshinchi misralar birinchi bandning beshinchi misrasi bilan ohangdosh (b+b+b+b+a) bo'ladi. Shoira Shams muxammaslari qofiya ilmi talablariga to'la mos:

Dahr aro tutma o'zinga dog'i badkirdor do'st,	=a
Umri ma'muringni vayron aylagay beor do'st,	=a
Ulki chin ermas esa bo'lgay faqat ozor do'st,	=a
Qildi dushman rahm, baskim, qildi javr izhor do'st,	=a
Ey ko'ngil, dushman top emdi, tutmag'il zinhor do'st.	=a

Odamiy mulki aro ko'p yaxshilik dargohi, bil,	=b
Poklafz ersa g'aniy ham bo'lmag'ay gumroh dil,	=b
Neajab, do'stim degan boshimga sochmish xoku gil,	=b
Dushman gar jonimni ham afgor etar, qildim bihil,	=b
Javr tiyg'idin chu ko'nglim aylamish afgor do'st. [1]	=a

Navoiy g'azalida dushmandan shavqat ko'rganligini, ammo do'stning jabr-u zulmini shunchaki ta'riflamaydi, balki "Ey ko'ngil, dushman top emdi, tutmag'il zinhor do'st" deyishining o'zi o'quvchiga do'stning jabrini aniq, ta'sirli va ishonarli tarzda yetkazib berishga xizmat qilgan.

Shoira Shams ushbu muxammasida do'stlik tuyg'usiga juda katta ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy munosabat sifatida yondashadi. Shoira do'st bilan dushmanni farqiga bormaydigan, yaxshilik va

yomonlikni ajrata olmaydigan kimsalar haqida fikr bildirar ekan, shuning barobarida xalqimizdagi "Ahmoq do'st yovdan yomon" maqoliga monand mulohazalarini ifoda etadi. Shoira misralari Navoiy misralaridagi vazn, ritm, qofiyaga to'la monand va shoira misralari ulug' mutafakkir g'azalining mavzusi va g'oyasi jihatidan ham hamohanglikka egadir. Darhaqiqat, hayotda shunday insonlar borki, ular uchun do'stlik shunchaki nomiga. Ular do'stlikning chin ma'nodagi shaxsiga emas, balki uning niqobida mansab va boyligiga ruju qo'yshadi. Biroq chinakam do'stlik ma'nan va ruhan yaqinlikdan boshqa hech nimaga suyanmaydi.

Ma'lumki, g'azal janri mumtoz adabiyot vakillari ijodida hard doim teran tuyg'ular, yuksak badiiy g'oyalar, o'ziga xos fikrlarni jozibali va ta'sirchan ifoda qilish vositasi bo'lib kelgan. Shu ma'noda hozirgi o'zbek she'ritatida ijodkorlarimiz anashu an'alarni davom ettirish maqsadida bu janrga murojaat qilishadi. Xususan, G. Ibodullayeva g'azallarida shoirona tasavvur va taassurotlar, so'z o'yinlari, badiiy ifodaning nozik va teran qirralari sifatida ko'zga tashlanadi.

Yetti baytdan iborat bo'lgan shoiraning "Bo'ldim" radifli g'azalida "zor", "dildor", "abgor", "bemor", "xoksor", "dor", "iqror", "oshkor" so'zlari aa, ba, da, ga... tartibida qofiyalanadi. G'azalda "abgor", "qahkashon", "mohitob", "ishqimg'a", "firog'ida" singari "mumtoz so'zlar" qo'llangan. G'azalning mazmuniga, mavzu doirasiga kelganimizda u sof ishqiy mavzuda yozilgan g'azallar sirasiga kiradi. Barcha ishqiy mavzudagi g'azallarda bo'lgani kabi bu ijod mahsulida ham shoiraning ruhiy kechinmalari, qalb so'zlari kuylanadi. Ko'rinadiki, g'azal hayotiy mazmunni, inson his tuyg'ularini ifoda qiladi.

G. Ibodullayevaning "Bo'ldim" radifli g'azali uchun tanlagan hayotiy mazmunni mahorat bilan chiroyli tasvirlangan. G'azal muallifning "Necha kun bo'ldiki, zor bo'lgani bilan boshlanadi-yu, qolgan baytlarda (II, III, IV, V, VI baytlarda) yoridan judo bo'lganligi, jabr-u sitamlari, o'zining dard-u alami ichida "go'yo o'ziga o'zi dor bo'lganligi" to'g'risida so'zlab kelib, oxiri VII baytda butun she'rning mazmun-mohiyatini ochib beruvchi misralar bilan yakun topadi:

Qog'ozga berkitib kangul sirrini,
Olama ovoza, oshkor bo'ldim...¹

G'azalning so'nggi bayti so'z mulkingning sultoni A. Navoiyning "So'zni ko'ngilda pishirmaguncha tilga keltirma, Va har nekim ko'ngilda bor – tilga surma" misralarini esga keltiradi. Darhaqiqat, inson ko'nglidagi so'z va fikrlarning barisi aytgulik bo'lavermaydi. Dilimiz tubida yotgan so'zlarimiz – faqat o'zimizga ayon sirlarimiz. Sir esa xuddiki, nafasga o'xshaydi. Go'yo u ham chiqqan nafasday aslo qaytarilishning iloji bo'lmaydi. A. Navoiyning mazkur baytida birinchidan, xayolga kelgan har qanday so'zni avval o'ylab, keyin so'zlash ma'nosida bo'lsa, ikkinchidan, ko'ngil izhorining so'zdagi ifodasi naqadar mushkul hodisa ekanligiga ishora qilinadi. G. Ibodullayeva g'azalining maqtasi esa anashu ikkinchi ma'no bilan hamohangdir. Ko'ngil siri izhor qilinmay, qog'ozga to'kiladi-yu, ya'ni u she'rga aylanib, aksincha, olamga ovoza bo'lishi, oshkor bo'lishi hasratli mohiyatni ifoda etadi. Kichik oddiy nigoh sezmaydigan holatdan katta taassurot olinadigan bayt bilan g'azal yakun topgan.

Go'zal Begimning olti baytdan iborat bo'lgan "Uzrim bor" g'azalida "vaqt", "taft", "kaft", "payt", "qayd", "baxt", so'zlari aa, ba, da, ga... tartibida qofiyalanadi, "uzrim bor" jumlasida esa radif bo'lib keladi. "Qayd" so'zi esa taxminiy qofiya bo'lib kelgan. Chunonchi, adabiyotshunos T. Boboyev qayd qilganlaridek, "...bu xil qofiyaning o'ziga xos jihati shundaki, qofiya tarkibidagi bo'g'inlardan birining so'nggi undosh tovushi (ko'pincha raviysi) o'zgarishga uchraydi (t – d, k – q, p – b, n – m, ng – n, ...)." [2] G'azal munsarihi bahrida yozilgan bo'lib, ammo vazn aruz talablariga to'la mos ravishda yaratilmagan. Biroq bu g'azalning mazmun-mohiyatiga zarra putur yetkazmagan. Tashqi ko'rinishi mumtoz janrni eslatuvchi mazkur g'azal zamonaviy fikr, yangicha ifoda, falsafiy mushohada orqali qalamga olingan.

Qadimgi yunon faylasuflaridan biri, falsafa sizga nimani o'rgatdi, deb berilgan savolga: "O'z qalbinga sayohatni. O'z-o'zim bilan munozaraga kirishishni", – deb javob bergan ekanlar. Ayni shu jihati bilan she'riyat ham falsafa bilan hamohang. Ayniqsa, G. Begim she'rlarida aynan shu his –

¹ Ibodullayeva G. Yuragimda yashayotgan sir. Toshkent: "Akademnashr", 2012. 32-bet.

ko'ngilga sayohat, o'z-o'zi bilan munozara tuyg'usi yaqqol namoyon bo'ladi. "Menga kelmay ketgan baxtdan uzrim bor, Qoshimda to'xtagan vaqtdan uzrim bor", – deydi shoira. Inson qalbining tub-tubida yashiringan, faqat yuksak she'riy idrok vositasidagina qog'ozga ko'chirish mumkin bo'lgan kechinma-yu hislarni, ya'ni "unga kelmay ketgan baxtdan, qarshisida to'xtab turgan vaqtdan uzrlar so'rashi" obrazli ifodasi ko'zga tashlanadi. Insonga yashash uchun umr berilgan. Baxtli hayot kechirish uchun vaqt berilgan. Lirik qahramonning "qoshida to'xtagan vaqtdan uzr" so'rashi anashunga ishoradir. Baxtli yashash uchun vaqtdan unumli foydalangan holda harakat qilmay, biroq baxtsizligidan noliydigan kishilarga qaratilgan dil so'zlar –bu.

She'riyatning estetik ta'sirdorligining shunday bir muhim jihati borki, unda shoir o'z she'rida insonning ma'lum bir hislarini tasvir qilar ekan yoki uni badiiy tahlildan o'tkazar ekan, kitobxonni o'z tuyg'ularining guvohi va ishtirokchisiga aylantirib qo'yadi. Shuningdek, ijodkor bilan birga kechinmalarini tafsil-batafsil tahlil qilib borgan kitobxon, xuddi shoirning o'zi bilan bir qatorda, o'sha shoir kashf etgan badiiy va hayotiy haqiqatni kashfiyotchisi bo'lib qoladi. Shoirning ijod jarayonida ko'ngildan o'tkazgan, boshidan kechirgan hislarni o'quvchi ham o'z boshidan kechiradi va go'yoki o'z ruhiy va aqliy salohiyati bilan ijodkor darajasiga ko'tariladi. Shoir bilan o'quvchi ruhiy dunyosi va tafakkur olami orasida yuzaga keladigan bu hamohanglik, haqiqiy ijod namunasini mo'jiza darajasiga ko'taradi, kitobxonda cheksiz zavq tug'diradi. Zotan, G. Begimning mazkur g'azali xuddi ana shunday ijod mahsulidir. Zotan, g'azalning har bir baytida lirik qahramon o'tayotgan umrining har bir "varag'idan" uzrlar so'raydi. O'zini anglashga, o'zini o'zi taftish qilishga harakat qilish hissi orqali hayot haqiqatini badiiy ifodalar orqali ochib beradi.

Uning so'zga, olamga, inson ruhiyati va ma'naviyatiga o'z badiiy qarashlari bor. U she'rlarida insonning qalbidagi dardlarini ildizini ocha boradi va alal oqibat o'sha tuyg'ularni o'z so'zlari ila inkishof etadi hamda fikrga ehtiros berish yo'llarini nihoyatda nozik anglaydi va nihoyatda nozik tasvirlaydi.

Bu dunyoda shohlar yo'q deb faraz qilaylik,
Bu dunyodan muhabbatni g'araz bilaylik.
Muhabbatda gadolik gar nasib etmasa,
Bu dunyoning shohligidan araz qilaylik.[3]

Ullibibi Otayeva qalamiga mansub mazkur ruboiy hazaj bahrining ahrab yo'lida yozilgan bo'lib, birinchi, ikkinchi va to'rtinchi misralar o'zaro qofiyalanib kelgan. To'rtlik ruboiy talablariga mos, ya'ni ilgari surilayotgan g'oya e'tibori bilan birinchi misrada tezis - "Bu dunyoda shohlar yo'q deb faraz qilaylik", ikkinchi misrada antitezis - "Bu dunyodan muhabbatni g'araz bilaylik", uchinchi misrada moddai rubon (avj nuqta) - "Muhabbatda gadolik gar nasib etmasa", to'rtinchi misrada sintez (xulosa)ning ifodalanishi - ruboiy kompozitsiyasiga xos umumiy jihatlarni o'zida mujassamlashtirgan.

Ustoz ijodkorlarimizning tajribasini o'zlashtirish yangilik uchun kurashga qo'yilgan qadamdir. Shu bilan birga adabiy an'anani zamon talablariga moslashtirib, taqliddan holi davom ettirishni nazarda tutadi. Shunisi diqqatga sazavorki, xalqimizning bebaho mulkiga aylanib ketgan adabiy an'analarni katta badiiy mahoratga ega bo'lgan isrte'dodli ijodkorlar o'ziga xos tarzda davom ettiradilar hamda ularga o'z hissalarini qo'shadilar va boyitadilar.

U. Otayeva she'riyatining o'ziga xosligi shundaki, shoira yuksak tuyg'ular ifodasi uchun gohida oddiy kundalik turmush lavhalaridan foydalanadi:

Bu yuz – oq, bu qizil, mening yuzlarim qarodir qaro.

Ko'ngil– pok, bu – shod, oh, mening ko'nglim yarodir, yaro.[4]

Misralar ichra hamovozlik, so'zlarning tanosibiy va tajnisiy tarkibda kelishi, so'z o'yinlari – bularning bari shunchaki "shaklbozlik"emas, balki shoiraning ushbu bayti chuqur mazmun, murakkab va go'zal shakldan tarkib topgan. Zero, oq, qizil, qora–ranglar jilosi, ularning o'zaro munosabatga kirishishi, almashinishi, zidlanishi, ya'ni lirik qahramon yuzlari aslida oq, ammo o'zining nazdicha, qalbi g'amga to'la, bag'riqon – yuzlari qizil va o'zgalarning fikricha, yuzlari qaro ekanligi ifodalanadi. Nafaqat ifoda qilinadi, balki qofiyadosh qora so'zi takrir san'atini qo'llash orqali ta'kidlanadi. Va shu mazmunga hamohang keyingi misrada ko'ngil aslida pok, o'zining tasavvuricha u shod, ammo ruhiyatining talqinida ko'ngli yaro ekanligi tasvir qilinadi. Bashariyatda

shunday damlar bo'ladiki, u hayot oqimida xuddi dengizdek suzaveradi, ya'ni real hayotda odatiy ish tartibidek kunlar o'taveradi – bu tashqi olamning insonning insoniyatga ta'siri. Ba'zan inson o'zining ichidan yana bir inson yasab oladi. U tashqi olam va ichki olam ta'siridan mutloq yiroq “o'zligini o'zgachalashtirish” san'ati. Kishi buni atay qilmaydi, ammo ichki ovoz unga harakatlari asli bilan mos emasligini aytib turadi. Uchinchi jihat, haqiqiy o'zligimiz. Tashqi olamdan holi, “o'zligini o'zlashtirish”dan ham holi insonning – “men”i. Bu Yaratganning insonga in'om qilgan haqiqiy ichki olami. U insonning hech o'zgartira olinmaydigan, faqat o'ziga xos ruhiy olami, o'zligini namoyon qilmaydigan, balki o'zlikning yashirin qiyofasidir. U. Otayeva o'z fardida anashu insonning uch olamini badiiy tashviq qilgan, o'zlikni anglash, ma'nan tug'ilishni uqib olgan o'quvchi, shubhasiz, aqliy va hissiy yuksaklikka ko'tariladi.

Farddagi so'zlar mantiqan bir-biriga chambarchas bog'langan bo'lib, shoira ko'ngil dardini nafis ifodalash maqsadida g'azalni boshdan-oyoq tashbeh asosida qurgan va ifoda usul bilan fikriy butunlikni ta'minlashga erishgan. Shoira fardining ikkinchi misrasi ayriliq dardi bilan o'rtangan oshiqning qalb iztiroblarini g'oyaviy- badiiy an'anani rivojlantirgan holda tasvirlab bergan.

Xorazmlik shoirlarning ijodini kuzatar ekanmiz, ularning she'rlarida buyuk shoirlarimiz asarlarida ilgari surilgan g'oyani o'z she'rlarining qatlariga badiiy sayqallab, yanada teran ma'no yuklab singdirganliklarini guvohi bo'lamiz. Misol uchun, Navoiyning “Nasoyimul- muhabbat” asarida shubhali, ya'ni harom-harish yo'llar bilan topilgan luqmaning homilaga, insoniy umr kechirishga monelik qilishi xususida ham fikr yuritaladi. Ana shu mulohazani U. Otayeva o'z she'rida yuksak badiiy did va poetik til bilan takomillashtirgan:

Bugun so'zlarimning sehri yo'qolgan,
O'g'limning, qizimning mehri yo'qolgan,
Go'yo Sulaymonning muhri yo'qolgan,
Shubhali taomdan tatib qo'yibmiz. [5]

Ma'lumki, har qanday badiiy obraz tavsifi bu hayotdagi insonlarga bog'liq bo'lgan haqiqatlarni ochib berishga xizmat qiladi. Shu ma'noda aytish mumkinki, talmeh san'ati orqali ifodalangan mazkur obraz – Sulaymon muhri tarixiy manbalarda jinlar, hayvonlar, shamol va suv ustidan hokimiyatga ega ekanligini ifodalovchi bebaho vosita ekanligi talqin qilinadi. Sulaymon muhrining yo'qolishi – jinlarning yer ustida hukmronlik qilishlariga sababchi bo'ladi. Tabiiyki, bunda yolg'onchilik, riyokorlik, ikkiyuzlamachilik, zino, adovat singari insoniyatni tubanlikka yetaklovchi illatlar avj oladi. U Otayevaning “go'yo Sulaymonning muhri yo'qolgan” misrasi anashunga ishora edi. Shoira “shubhali taomdan totib qo'rgan”ning dunyosi teskari ketishini ta'kidlar ekan, kimlardir bu taomdan bo'kkanicha totganini, kim bilmay, kimlardir noiloj totganini, kim poklangani-yu, yana kimlar g'aflatda qotganini va uningcha, quyosh hech chiqmas bo'lib botganini qalamga oladi. Ijodkor o'z she'rini “Hayriyat, undan hech totmaganlar bor”, deya yakunlaydi. Bu satr “bu dunyoni yaxshilar ko'tarib turibdi” hikmatiga hamohangdir. Darhaqiqat, harom luqma yeydiganlar yer yuzida mavjud bo'lganligidan aqli kalta, qalbi sayoz, ruhi esa qashshoq kimsalar yashamoqda va hayriyatki, halol luqmadan dunyoga kelgan ma'naviy va ruhiy kamolotga yetgan insonlarimiz ham mavjud bo'lganligi bois ulug'larimiz ta'biri bilan aytganda, “dunyoni tutib turibdi”.

G. Begim mumtoz adabiyot namoyondalaridan Sayfi Najmiyning “Dunyoda borlig'idan quvonadurman” she'riga hamohang tarzda she'r yaratgan. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, shoir M. Abdulhakim ham Sayfi Najmiyning “Dunyoda borlig'idan quvonadurman” misrasidan ta'sirlanib, “Otajon og'a diydori” she'rini yaratganligini qayd qilib o'tish lozim. Unda shoir ulug' san'atkorning sohir ovozi olomonning ko'ngliga taskin, ruhiyatiga sokinlik bag'ishlaganligi to'g'risida bo'lsa, aniqrog'i tuyg'u ifodasi xususida bo'lsa, G.Begim she'rida tuyg'uning o'zini ham yangilaydi. Shoira yangicha hissiyotni yangicha ifodalay olish san'atiga erishgan va o'zining ichki kechinmalari biroz jonlantirgan:

Necha bor bukladim bitta ko'ngilni,
Kitobdan xatcho'pni qizg'onadirman.
Borligingga to'shab kabisa yilni,
Sening borligingdan quvonadirman.[6]

Hind mifologiyasida o'zini anglagan birinchi odamning ahvoli shunday naql qilingan: "Odam dunyoda paydo bo'lgach, u bir o'zi – so'qqabosh umr kechiravergan. Vaqt o'tib, zamon kechib unda ittifoqo qandaydir qo'rquv paydo bo'lgan. U yolg'izligidan g'oyatda azoblanish tuyg'usini sezgan. Shunda uning qalbida kim bilandir muomala-munosabat istagi yengilmas dardga aylangan. Va ruhida sog'inch hislari yolqinlangan. Natijada nima bo'lgan? Uning vujudi ikkiga bo'linib, yana bir odam yaralgan. Bu odam – Ayol hisoblangan. Muhabbat, bu –sening yarmingni tashkil etadigan ayolni topish va unga ko'ngil bog'lash degan aqida o'shandan boshlab jahonga keng tarqalgan emish." [7] Darhaqiqat, yolg'izlik faqat Yaratganga xos. Shunday insonlar borki, real hayotda yolg'iz, ammo ruhan, qalban u yolg'iz emas. Nega borlig'iga kabisa yil (kabisa so'zini keltirishi orqali ma'noni yanada kuchaytirilishiga zamin yaratilgan) to'shaladi-yu, hijronda necha ming kunlar o'tadi-yu, biroq uning borligidan quvonadi? Bu aslida ko'ngilning bog'liqligidan, yorning ruhiyatiga hamnafasligidan o'z-o'ziga dalda berish va qalbining tub-tubidagi umid uchqunlarining tasallisi natijasidir.

Umuman, xorazmlik shoirlar ijodida Navoiy, Ogahiy, S. Najmiy, Rumi, Maxtumlul kabi mumtoz adabiyotimizning vakillari ijodidan ta'sirlanish, o'tmishning bebaho an'analari hurmat bilan qarash va ularga yangicha yondashuvning go'zal ifodasini guvohi bo'lamiz. Binobarin, ijodkorning badiiy adabiyot olamidagi har bir muvaffaqiyatini, uning adabiy asarlaridagi o'ziga xosliklarni necha ming yillar davomida ustozlar yaratgan boy ma'naviy meros, shuningdek, an'anaviy-ijodiy ta'sirisiz tasavvur qilish mushkul. Zero, har bir san'atkor badiiy adabiyotning o'zigacha bo'lgan an'alarini mukammal o'rganishi va rivojlantirishi natijasida novatorlikka erishadi hamda so'z san'atining tajrijiga o'z hissasini qo'shadi. Shu jumladan, xorazmlik shoirlar, xususan, U. Otayeva, G. Ibodullayeva, G. Begim, Sh. Shamslar ham mumtoz she'riyatning an'anaviy xususiyatlarini mukammal o'rganishi, o'zlashtirishi, ustozlari izini davom ettirishi natijasida badiiy mahoratini yanada yuksaltirib kelmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shoira Shams. Samandar. Urganch: Quvanchbek – Mashhura MChJ nashriyoti, 2019. 136-bet.
2. Boboyev T. She'r ilmi ta'limi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1996. 147-bet.
3. Otayeva U. Shukrona. Toshkent: Yozuvchi, 1998. 94-bet.
4. Otayeva U. Shukrona. Toshkent: Yozuvchi, 1998. 94-bet.
5. Otayeva U. Shukrona. Toshkent: Yozuvchi, 1998. 46-bet.
6. Go'zal Begim yoki Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2018. 5-bet.
7. Haqqulov I. Zanjirband she'r qoshida. Toshkent, 1989. 196-bet.

UDC 808.3

COMPREHENSIVE UNDERSTANDING ENGLISH LANGUAGE IN ESP CLASSES

M. Azizova, senior lecturer, "Tashkent institute of irrigation and agricultural mechanization engineers" national research university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada maxsus maqsadlar uchun (ESP) chet tili kursini o'qitishning ba'zi nazariy va uslubiy asoslari keltirilgan.

Kalit so'zlar: maxsus, kasbiy faoliyat, zamonaviy ta'lim, kurslarni rivojlantirish, muloqot qobiliyatlari.

Аннотация. В данной статье представлены некоторые теоретические и методологические основы составления курса иностранного языка для специальных целей.

Ключевые слова: специальное, профессиональная деятельность, современное образование, разработка курса, коммуникативные навыки.

Abstract. This paper presents some theoretical and methodological foundations for compiling a foreign language course for special purposes.

Keywords: special, professional activity, modern education, course development, communication skills.

A foreign language for special purposes assumes that language teaching will be adapted to the specific linguistic and communicative needs of specific students, paying special attention to the

professional context. Nowadays, in the era of global scientific and professional cooperation, where English is the leading language, both for communication and for the dissemination of knowledge, the need to learn English for special purposes (ESP) is more urgent than ever before.

As a result, English for special purposes has become one of the most important areas of learning English. ESP has two main areas: English for academic purposes, which prepares students to study at foreign universities and communicate in an academic environment, and English for professional purposes, which prepares students to work in a particular profession. This direction involves learning English to work in various professional fields, such as engineering, law, medicine, computer science, tourism, business management and many others. Preparing a student to function effectively in his current or future job depends on a well-thought-out approach.

Developing and conducting an ESP course for students at the university level is a very difficult task for English language teachers, as they have to face a number of tasks related to course development, such as: determining the purpose of the course, choosing the content of the course, as well as choosing appropriate teaching methods and techniques. All this will help the specialist to master the vocabulary and functional language necessary for target situations. This article presents some theoretical and practical foundations of the methodology of teaching a foreign language for special purposes of students of higher educational institutions. Experts define ESP as an approach to language learning based on the needs of the learner.

At the heart of all ESP is a simple question: why does a student need to learn a foreign language? Thus, ESP is language teaching, in which all decisions regarding the content and method of teaching are based on the motives of the learner.

In terms of "absolute" and "variable" characteristics. The absolute characteristics are as follows:

- ESP is necessary to meet the specific needs of students;
- ESP uses the basic methodology and activities of the discipline it serves;
- ESP focuses on the language corresponding to these activities in terms of grammar, vocabulary, discourse and genre.

Variable characteristics include the following:

- An ESP course may be associated with or intended for specific disciplines;
- For ESP, it is necessary to use a methodology different from the general methodology of teaching English in specific learning situations;
- ESP is usually intended for intermediate or advanced level students;
- most ESP courses assume some basic knowledge of the language system by students.

Based on this approach, it is possible to develop a course that will prepare students for effective communication in situations that occur or will occur in their lives, professional work or educational activities. The main difference between ESP and General English (EFL) is in choosing a suitable textbook or choosing your own materials. The choice should be made based on an assessment of the needs of their students and learning goals. ESP students are usually adults who have already learned the basics of English and have some knowledge of professional subjects that ESP teachers may not be familiar with.

Students need knowledge of the language in order to master professional communication skills and be able to carry out their professional activities. ESP focuses on a language that is used in a real professional context, rather than teaching grammatical structures and vocabulary unrelated to students' core subjects. The ESP content should be integrated into the subject area, present or future professional activities of students. ESP courses should reflect the methodology of the disciplines and professions for which they are intended. In this regard, the design of each ESP course should be preceded by an analysis of the needs of students regarding their future or present profession, their plans for the future, as well as an analysis of the language used in their target situations.

The methods of analyzing the needs of students include:

Questionnaires intended for students, university teachers and employers, which are recommended to be filled out before the start of the course, during the course and after its completion;

Consultation with teachers of profile disciplines about the choice of teaching materials and about the expectations of these teachers and future employers about the contribution of ESP to the development of professional competence of future specialists;

Language teachers study linguistic, cultural and pragmatic aspects of the present or future workplace of their students. After conducting the above-mentioned studies, the teacher must decide on the content of the training, texts and various linguistic elements to be studied during the course. In addition, it is necessary to choose effective teaching methods; educational materials; the degree to which certain skills should be acquired. The study of the peculiarities of teaching a foreign language for special purposes has shown that its methodology is directly related to three factors, namely: the needs of students, their target situation, as well as the language used in a professional situation.

The analysis of these factors allows the teacher to set learning goals, choose the appropriate curriculum, make the appropriate choice of the content of training and use appropriate teaching methods and materials. ESP teaching should be based on a functional curriculum, the purpose of which is to develop communicative competence in the field of the profession. To achieve this, it is necessary to ensure the cooperation of subject specialists and English language teachers. Specialists can be a source of information on issues related to the subject discipline, they can provide materials and be invited lecturers, while language teachers can explain linguistic problems to their students and teachers, teaching them various communication skills in a foreign language.

The goals and objectives of the course can be determined based on the needs of students to use the language in the future. This is a process that includes specific grammatical functions, understanding of terminology, as well as the abilities necessary for communication in the workplace. To achieve the goals and objectives, analysis and evaluation should be included in the process of drawing up a study plan. Feedback from students is needed to evaluate our work. To do this, you can either conduct a questionnaire, or try to understand your student in private conversations, which, unfortunately, is not always possible.

Teaching English for special purposes is not an easy task for a teacher who must have knowledge not only of the methods of teaching the language, but also of the special disciplines of his students. In addition, the ESP teacher should be flexible in making decisions and remain open to suggestions and opinions of students.

In the student-oriented educational process, the expediency of choosing materials is based on the convenience of students, their familiarity with the material, the level of language proficiency, interest and relevance. However, in some situations, teachers may use the same material over and over again.

Teachers should evaluate their courses for improvement. This can be done in two ways: explicitly and implicitly. Implicit assessment takes place during the semester, when students, with their assessments, participation and motivation, give the teacher some understanding about the course of the learning process. Explicit assessment takes place at the end of the course. Using questionnaires, questionnaires, conversations, etc. teachers are asked to express their attitude to the subject, teaching methods, activities and the role of the teacher, and so on. Course evaluation is a very bold step for a teacher. It should be open to the perception of sometimes harsh comments from students.

Students of the ESP, as a rule, have a good idea of where they will use English. Having decided for themselves what kind of science to do, they consider learning English as an addition to this. The teacher's ability to communicate and be an intermediary creates the necessary atmosphere in the classroom. Students master a language when they have the opportunity to use the language in interaction with other participants. That is why the teacher should create an atmosphere in the language class that would support students. Students need to be self-confident in order to communicate, and everything depends on the ability of the teacher, on the degree of his responsibility for creating the trust of the student.

Development and planning are not the same thing. From year to year, students differ in their needs and knowledge. This inevitably leads to the need to change each course and adjust it to a certain group of students. At the same time, the teacher must be flexible to cope with emerging problems in

the classroom. Thus, a flexible teacher is open to the necessary changes in the teaching process to better meet the needs of students, because course development is a continuous process.

REFERENCES:

1. Farxodjonova N. F. Modernization Of Uzbek Language And National-Spiritual Heritage In National Culture". The American Journal of Social Science and Education //Innovations. – 2021. – T. 3. – №. 01. – C. 585.
2. Chilingaryan K.P. English for special purpose in modern society // International Journal of Experimental Education. – 2014. – № 3-1. – pp. 145-150;

UDC 808.3

TERMINOLOGY AND TRANSLATION PROBLEMS IN TEACHING ENGLISH

L.R.Babakulova, teacher, "Tashkent institute of irrigation and agricultural mechanization engineers" national research university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tillarni tarjima qilish jarayonida uchraydigan muammolar, xususan terminologiya bilan bog'liq holatlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, tarjima, xorijiy til, grammatik xatolik, tarjimon mahorati, pedagogik qobiliyat.

Аннотация. В этой статье рассматриваются проблемы, возникающие при переводе на иностранные языки, в частности, связанные с терминологией.

Ключевые слова: термин, терминология, перевод, иностранный язык, грамматическая ошибка, навыки переводчика, педагогические способности.

Abstract. This article covers the problems encountered in the process of translating foreign languages, in particular, cases related to terminology.

Keywords: term, terminology, translator, foreign language, grammatical error, translator skill, pedagogical ability.

Modern design of state educational standards of higher professional education is based on a competence-based approach, which is designed to form the key competencies of specialists in any field. Recently, an increasing number of graduates of non-linguistic universities, in the course of their professional activities, communicate in a foreign language, cooperate with foreign companies and enterprises, both orally and in writing. Thus, teaching translation from one language to another becomes one of the relevant elements of teaching a foreign language in a non-linguistic university. In the methodology, it is customary to distinguish the following types of translation: from a native language into a foreign language and from a foreign language into a native language. In addition, students can read the entire text several times, which will create a general impression of what is written. This is one of the main differences between written translation and oral translation, since when interpreting, students do not know what will be said later. With a written translation, you can see the entire text and you can repeatedly re-read and revise it. The positive thing about working with the text in writing is that, without voicing the translation, the translated new words are transferred to the subconscious and passive command of a foreign language, almost without affecting the active consciousness. Of the existing types of translation, the most relevant and appropriate is teaching students of a non-linguistic university to translate from a foreign language into their native language.

In modern science, there are a number of definitions of translation, with varying degrees of completeness, reflecting different sides of this multifaceted phenomenon. In this article, by translation, we mean the full transmission of a message by means of one language to another language. In general, a written translation is a translation in which both the original and the translated text appear as fixed texts on paper, which can be repeatedly accessed. At the same time, written translation can be performed both from written sources and from oral ones. The process of written translation, as well as the translation process in general, covers a whole range of mechanisms that perform a planning and regulating function in this speech activity. At the same time, the mechanisms are considered from the standpoint of not only a systemic, but also a level approach. Using the concept of a tiered approach, it is possible to distinguish three levels of translation activity mechanisms:

1. General psychological mechanisms: perception and generation of text in translation; memory; comprehension;

2. Specific activity mechanisms: level regulation of activity; attention; anticipatory reflection of reality in the form of probabilistic prediction of perceived and proactive synthesis of generated speech;

Specific mechanisms of translation activity: mechanism of transcoding of external language codes into internal speech codes; switching mechanism.

The process of translation consists of several stages: reading the entire text, perceiving the general points of the translated document, understanding its meaning; actually, translation; recording the translated text. In order for the translation to be performed qualitatively, the first stage should not be neglected, since understanding the general meaning of the translated document facilitates the translation process. In order to determine how well a written translation is performed, there are several criteria. One of the conditions for the quality of a written translation is its accuracy. This condition assumes the exact correspondence of the content of the original and translated text. This condition is the main one, since if the content of the texts does not match, the translation cannot be considered high-quality. The second condition that determines the quality of translation is its transparency. This criterion assumes that the translated text should be perceived not as a translation, but as a text composed in the translating language, in compliance with all the norms and rules of spelling. The most important condition for high-quality translation is the development of skills to divide the translation process, which is uniform in its practical implementation, into two interrelated, but with their own pronounced specificity stages - understanding the text and the translation itself.

Knowledge of vocabulary, grammar and phonetics is a language competence, and the ability to freely express one's thoughts in one language or another is a speech competence. The language reflects the national vision of the surrounding world, its uniqueness associated with the geographical location of the country, its history, religion, traditions and customs. In other words, for a high-quality translation, linguistic and cultural competence is necessary, which implies knowledge not only of the native culture, but also of the culture of the people into whose language it is necessary to translate. Examining the question of teaching translation, it should be noted that it can be considered as:

a) a type of speech activity and the result of this activity;
b) a means of mastering a foreign language and a method of developing skills and abilities; c) a way to control the accuracy of understanding. If we talk about translation as a form of speech activity and its result, the development of this activity requires the formation of students' knowledge of translation theory, as well as skills and abilities in translation. Based on the data of psychology, we can say that when switching a person's speech action from the system of the native language to the system of a foreign language, the first does not exclude, moreover, sometimes it is a factor contributing to the formation of foreign language skills and the development of skills. Thus, the rational use of comparison and translation techniques causes significant activity of higher nervous activity, which, in turn, has a beneficial effect on the learning process.

As a result of the expansion of international relations and the exchange of scientific and technical information, the translation process is considered as a multidimensional activity involving overcoming not only linguistic, but also cultural barriers. When teaching translation, it should be remembered that competent translation requires not only language and speech skills and abilities in all types of speech activity, but also language and speech (communicative) competence.

Translation is a type of communicative activity in which the translator performs an important social function of an intermediary between two multilingual and multicultural communities. However, to perform this function, it is important to have certain knowledge, skills and abilities, as well as the necessary translation competence, which is formed in the process of learning a foreign language. About the multicomponent composition of translation competence, we will indicate the main components of professionally oriented translation competence:

- linguistic competence in receptive and productive plans in native and foreign languages;

- text-forming competence, i.e. knowledge of the correlation of the rules for generating texts in native and foreign languages, the ability to build texts adequate to the original of different functional style, genre and type;
- communicative competence, assuming the ability to convey the meaning of the text as fully as possible;
- technological competence, i.e. specific knowledge, mastery of basic translation strategies and techniques;
- special competence (knowledge of the subject; possession of the conceptual and terminological apparatus of this subject area); - compensatory skills, i.e. the ability to use dictionaries, reference books, databases and other sources of additional information.

Translation training involves simultaneous, parallel formation of speech skills and the development of skills in the main types of speech activity and the formation of proper translation competencies in its main types. In addition, it is advisable to combine translation training with informative reading and writing training, and interpretation training with speaking and listening training. At the same time, it can be said that the co-teaching of language and translation becomes more rational if it is implemented on a correlation basis. The most acceptable task regarding teaching translation in a non-linguistic university is to use translation as a way to control the accuracy of understanding a written text. Unlike teaching other practical aspects of the language, it is advisable to start translation training at the senior stage, when students have mastered a significant amount of knowledge of vocabulary, phraseology, grammar and stylistics sufficient for fluent reading in a foreign language. In the course of practical training, along with studying the rules of translation, the teacher should demonstrate successful and not quite successful translations to students so that they develop the right assessment attitude both to the available samples, and thereby to previous translation experience, and to their own knowledge and capabilities.

In conclusion, it should be noted that in the conditions of a non-linguistic university, the formation of skills and the development of translation skills should be carried out together with the teaching of language, speech and linguistic and cultural competencies. In addition, students of a non-linguistic university should understand that translation is a means, the mastery of which, along with other communicative competencies, will allow them to solve professional tasks more effectively, will contribute to increasing competitiveness in the labor market, will allow access to new information resources, expand qualification opportunities, etc.

REFERENCES:

1. Barkhudarov L.S. Language and translation: Issues of general and particular theory of translation. – 2nd ed. – Moscow: LKI, 2008. – 240 p.
2. Gavhar T. Tarjima gipotezasi. ilmiy-falsafiy ko'p komponentli atamalarni tarjima qilishning o'ziga xosligi va muammolari //Innovations in Technology and Science Education. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 185-194.

UDC 808.3

CATEGORIZATION IN ENGLISH COGNITIVE LINGUISTICS

N.J. Bobojonova, PhD student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. *Kognitiv tilshunoslik kognitiv fanlardan biri bo'lib, til bilan bog'liq psixik tuzilmalar va jarayonlarni tavsiflash va tushuntirish bilan shug'ullanadi. Bu yangi bilim sohasi hisoblanib, integratsiyalashgan ilmiy intizom sifatida harakat qiladi. Bu yangi tilshunoslik sohasi inson ongi va tashqi muhitdagi bilimlar tuzilmasi shakllanishini o'rganadi, tadqiq qiladi.*

Kalit so'zlar: *kognitsiya, lingvistika, tilshunoslik, konsept, kategorizatsiya, kategorizatsiyalashtirish*

Аннотация. *Когнитивная лингвистика - одна из когнитивных наук, которая занимается описанием и объяснением психических структур и процессов, связанных с языком. Она считается новой областью знаний и выступает как целостная научная дисциплина. Эта новая область языкознания изучает и исследует формирование человеческого сознания и структуру знаний во внешней среде.*

Ключевые слова: познание, языкознание, языкознание, понятие, категоризация, концепт

Abstract. Cognitive linguistics is a cognitive science that describes and explains psychological structures and processes related to language. It acts as integrating scientific discipline that tries to find interconnection among structures of mental representations, their processing, and neural substrate. It examines the possibilities of shaping the process of learning, reception, and production of language, while its fundamental effort is to create complex theory about cohesion of structural and procedural aspects of language knowledge.

Keywords: cognition, linguistics, linguistics, concept, categorization, categorization

The study of the mind, including its composition and activities, is known as cognitive science. Several research sciences are included in it. Since the dawn of time, man has endeavored to comprehend his own mind. The oldest authors discussed knowledge, stupidity, and the marvel of thought. Biblical authors discussed both the intelligent and the wise, covering linguistic, anthropological, psychological, and philosophical facets. Plato and Aristotle, two of the earliest Greek philosophers, attempted to explain how human knowledge operates by referring to the mind's operations. In the 1800s, as psychology as a science, and particularly experimental psychology, started to grow, scientists started looking for distinctive traits that the human mind shared in common. The scientific community accepted behaviorism, a viewpoint that considered the human mind as little more than a collection of programmed behaviors that entirely occurred as biological reactions to stimuli, in its quest for consistency and explanation. In other words, you weren't much different from a dog or a single-celled organism in the behaviorists' eyes. They perceived people as just more developed examples of "cause and effect," stimuli, and response.

Scientists started to propose the theory that there is much more to the human mind than only preprogrammed answers in more recent periods, at the beginning of the 1900s. Scientists gained a better understanding of the reasoning process as computer simulations of human thought processes were developed, and they became aware of the intricacy of the operations that take place inside the mind.

The study of language, the mind, and sociocultural experience is studied using an interdisciplinary method known as cognitive linguistics, which first appeared in the 1970s. A principle of cognitive linguistics is the inseparability of meaning and form in the study of language.

A subfield of linguistics called cognitive linguistics studies how the mind and language interact. The fundamental tenet of the field is that language and language production are cognitive abilities. This particular branch of linguistics includes research on cognitive and human systems, as well as how they relate to and explain how language and communication function. The study of pragmatics, language economy, imagery, metaphors, and categorization can all be included under the umbrella of cognitive linguistics. Another crucial area of cognitive linguistic research is memory and recall.

The study of cognitive linguistics began to take shape in the 1970s as a spinoff of more conventional Chomskyan theory and linguistic investigation that clearly distinguished form from content. Advocates of cognitive linguistics believed that by examining the mind, brain, and other cognitive processes as a whole, it would be possible to connect the structure of language to its semantic meaning. A general research of how human cognitive powers can use language as a tool to organize and process thoughts and convey these concepts with others is also investigated, as well as the interface between syntax and semantics. The psychology of language and language use is also studied in this discipline. The connection and relationship between language and thought has gained importance within the subject in recent years. Large volumes of language data illustrating language in use are used in this particular branch of linguistics' experimental study, particularly in the area of language acquisition. Numerous studies look at the cognitive system during the process of producing language, as well as during periods of low or high stress, emotion, or other variables or events that may influence language production and produce observable or measurably different language output.

Cognitive linguistics was a widely recognized subfield and branch of linguistics by the early 1990s. Numerous regional, national, and international conferences are now regularly organized. This

area of linguistics has its own periodicals, some of which are published by academic or professional groups. The area of linguistics is intimately related to other linguistic disciplines, such as pragmatics, semantics, functional linguistics, descriptive linguistics, general and theoretical linguistics, and psycholinguistics. Multiple degrees of study are possible in cognitive linguistics. Before specializing in cognitive linguistics at the Master's or Doctoral level, most students must first get a bachelor's degree in general linguistics or within a language and communication program. Because language can be thought of as a way to categorize experience, categorization is a crucial topic in semantics. For instance, the term "flower" classifies an infinitely broad range of various things in the world as all representatives of a single kind of object, the category FLOWER. Consider the differences between a tulip, a carnation, and a sunflower to illustrate how different flower kinds actually are. However, these variations have no bearing on whether something is classified as a flower or not. Other lexical categories share the same characteristics. Not only does the word class category include ambiguity, but so do the individual word classes. Since the class of members of the usual degree and its semantic content and function must be explored from the meaning of the word class, cognitive linguistics likewise acknowledges its ambiguity but places more emphasis on exploring the genesis and essence of this phenomena. The classification of word classes, which serves as the foundation of grammar, has perplexed linguistics for nearly a century due to language issues. So far, linguists essentially still use the traditional Latin system of class classification. However, there have been a lot of differences in how words have been divided. Quirk and Crystia have observed some hazy events in the word class. The non-typical members of a given segment of speech have additional characteristics that help classify them, while the usual members have less features.

The categorization theory of archetypes states that using the classification of the benefits and drawbacks of word distribution is a realistic and thorough technique to categorizing the word. Word class is a form of archetype that is based on how words are distributed in the family group and how they are comparable to one another. Many linguists consider "class typical theory" to be a semantic theory because it includes the most useful research on semantics. " The classification of the environment in which we live has an impact on how language is formed and how people perceive it, therefore the first semantic concern is categorization."

The foundation of cognitive linguistics is class theory on the field theory and semantic analysis of the epistemological basis of the suggested new interpretation technique, which emerged from the theory of cognitive psychology. It is created in the psychological field and becomes mature in linguistics, but its theoretical importance extends beyond just comprehending how languages work. Language research will unavoidably change as a result of the class-typical theory on the division's breadth and the substance of new perspectives and methodologies.

REFERENCES:

1. Zhang Weizhen. Family Similarity of Semantic Category [J]. Foreign Language Teaching and Research. 2006 (04).15
2. Li Yihua. On the necessary and necessary conditions and the interpretation of the prototype theory [J] .Dages Study. 2011 (04).88
3. Pan Weizhen. China fuzzy linguistics: review and forward [J]. Foreign Language Teaching and Research. 2012(01).159
4. Zhou Hong. Cognitive Mechanism of Semantic Category and Word Meaning Evolution [J]. Journal of Zhengzhou University of Technology, 2009 (04), 63
5. Hu Shaojie. Journal of Foreign Languages Teaching and Research. 2008 (02).85
6. Croft, William A. & D.A. Cruse (2004). Cognitive Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Dienhart, John M. (1999). "A linguistic look at riddles". Journal of Pragmatics, 31. 95-125.
8. Lakoff, George (1987). Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. Chicago: Chicago University Press.
9. Ungerer, Friedrich & Hans-Jörg Schmid (1996). An Introduction to Cognitive Linguistics. London: Longman.

AMERICAN LITERATURE'S "FAMILY CHRONICLE GENRE" IN THE SECOND HALF OF THE 22th CENTURY

A.Chorieva, student, UzSWLU, Tashkent

N.Lokteva, DSc Student, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada "oilaviy xronika janri" tushunchasi va uning 20-asrda Amerika yozuviga ta'siri tasvirlangan. Oila va oilaviy munosabatlar nafaqat eng dolzarb ijtimoiy muammolar, balki adabiyot va san'atda ham keng muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: roman, komikslar, hikoya, multfilmlar, oilaviy qiyinchiliklar, munosabatlar, avlod va oilaviy yilnoma.

Аннотация. В статье описывается понятие «жанр семейной хроники» и его влияние на американскую письменность XX века. Семья и семейные отношения являются не только наиболее острыми социальными проблемами, но и широко обсуждаются в литературе и искусстве.

Ключевые слова: роман, комикс, повесть, мультфильмы, семейные трудности, отношения, поколение, семейная хроника.

Abstract. The concept of "family chronicle genre" and its influence on American writing during the 20th century are described in this article. Family and family relationships are not only the most pressing social issues but also are extensively discussed in literature and the arts.

Key words: novel, comics, story, cartoons, family difficulties, relationship, generation, and family chronicle.

Family, family chronicle occupies a special place in American literature of the second half of the 20th century. A witness of the generation that entered literature in the second half of the century, and sometimes a participant of the Second World War was shocked by the danger that covered the whole world: in this very crisis of the 20th century, all human values were in danger of disappearing. Many writers fought to protect the unimaginable of life: the world, the family, the feeling of love for children, and the future of man. The "family chronicle" is a very complex phenomenon, taken as a set of problems aimed at understanding the relationship between the family and the individual, developed and changed over the past centuries. In general, a "family chronicle" is a combination of a series of novels depicting the history of several generations of a family. However, writers do not always respect this principle. Thus, arts are the second in American literature as in world literature. They can be divided into: 1. "Family chronicle" in the form of a whole work, for example, in the form of a novel. 2. Dialogues are "family chronicles" in the form of several (two or more) novels combined into trilogies or epic novels. Both forms of "family chronicle" are found in American literature of the second half of the 20th century. During this period, Ray Bradbury, Irving Shaw, Anne Tyler, Julia Alvarez and many other writers created or continue to create the family chronicle genre. They care about family problems, explore many aspects of them in their works.

In the first category of works about the family, R. Bradbury's novel "Rise from the Ashes" can be included; this novel was written over half a century, from 1945 to 2000 - from one symbolic date to another. The novel is the origin of the famous artist Charlie Addams, the creator of "The Addams Family". The story of this family first appeared in the 1930s, when artist Charlie Addams created comics for the New Yorker magazine. Initially, the characters of these cartoon stories did not have a surname, and later they were named Adams in honor of their author. Addamses are peculiar and gloomy people, in their house it always rains and lightnings. In the family chronicle, the stories of Count Dracula and the Egyptian mummy, the mouse who traveled halfway around the world and the ghost of the "extra express", four dead cousins and the voice of Theban are intertwined...

Bradbury's book deals with the theme of ghosts and Halloween. The story revolves around a very special family. The novel "Rise from the Ashes" is the story of a large family of ghosts living in an old dark house. They are not reflected in mirrors; they can travel to other people's minds, crumble to dust under oppression, four thousand years, and spread their wings. They are not human, they do

not sleep at night, they sleep during the day, they do not eat human food, and they do not live near humans. They rise from the dust. Moreover, one day a little human boy named Timothy comes into this family's house, mistaken for his own. The whole family loves him.

Timothy spends his days in the circle of these ghosts, listens to their endless stories about life and death, and dreams of being like them: he dreams of wings, a spider in his ear, and he is friends with a mouse. From his mouth, the whole life, or rather, not life, but the history of the inhabitants of an unusual house is revealed. Through his eyes, we see everything: and a joyful family meeting; and the fear of extinction, burning in human insecurity, scientific and technical progress, and he is very accustomed to the destruction of the world.

All this seems unusual and attractive, but the problem is that at first this novel is a collection of unrelated stories. It is a separate novel from the stories “April Fool's Day”, “Uncle Einar” and “The Page”, in which several generations of American and foreign readers have grown up.

Sam Bradbury himself claims in his afterword that the characters were written from his own family: “The Elliott family, characters from the ashes of the resurrection” appeared when I was seven years old. Every year, around Halloween, Aunt Neiva would put my brother and me in an old tin can and drive out to collect corn stalks and pumpkins left in the fields. We took our loot to Grandma's, filled every empty corner with rice, piled stalks on the porch, and spread corn husks from the living room to the inside stairs and up, sliding down the stairs instead of stepping. My aunt turned me into a big wax-nosed witch and hid me in the attic, ambushed my brother under the stairs leading to the attic, and invited the Halloween guests to sneak into the house in the dark. The whole atmosphere of such celebrations was one of exciting fun. I have perhaps the most precious memories with this truly magical aunt. I lost the circle of my grandmother, uncles and aunts, and I soon felt the need to reflect them on paper for the education of future generations. Gradually, the idea of this family mature was formed in me, in the highest level of strange, unusual, even grotesque people of the highest order. [Ray Bradbury, Summer 2000]

American writer Anne Tyler's novel “The Reluctant Tourist” can be included in the same “family chronicle”. Here we are talking about the complex relations of the members of the Piri family. The family consists of Macon Peary, his wife Sarah, daughter Rose, and sons Porter and Charles. The head of the Macon Piri family almost frightens his wife and children. Porter, the second child in the family and mother's favorite, dies tragically. Macon loses understanding with his wife after the porter's death. Spouses are divorcing. Sarah and the children leave him. In another novel of the writer “Breathing Lessons, 1988” tells about the fate of the Moran family. Children mature and leave their parents. Husband - Ira Moran and his wife - Mary Moran remained alone. An elderly couple goes to a nearby town to attend a friend's funeral. The spouses do not yet know that this trip will bring many unexpected events into their lives, force them to look at their relationship in a new way, and allow them to revive faded feelings and memories. New people appear in their lives - Fiona, Serena and Mabel, who will provide all kinds of help and support to the elderly.

The second type of family chronicles is the works of Irwin Shaw and Julia Alvarez. I.Shaw's this dialog, “Rich Man, Poor Man” and “Beggar man, Thief”, and J.Alvarez's “How the Garcia Girls Lost their Accent” and “Jo” dialog. Nevertheless, these dialogues differ in both form and style.

If the dialogue I.Shaw follows the fate of two generations of the Jordan family, a broad panorama of the life of American society after the Second World War until the 1970s is given. J.Alvarez's novel of the 20th century tells the story of the fate of two generations of Americans from the Dominican Republic from 1956 to 1989. In the novels, “Rich Man, Poor Man” and “Beggar man, Thief” Irwin Shaw fights for human relationships in the family. The author explores various aspects of this topical issue. The surviving family in “Rich Man, Poor Man” (although it has experienced acute crises) and the broken family in “Beggar man, Thief” - both options are portrayed by him with careful objectivity and psychological confidence.

The film “Rich Man, Poor Man” tells about the past of the Jordan family. Axel and Mary are German. Axel Jordah emigrated from Germany in the early 1920s and worked as a sailor on steamboats plying the Great Lakes. He went to Mary Pease. This is the story of Gretchen, the eldest

daughter of the family, the story of her brothers Thomas and Rudolph. Nevertheless, the real heroes of the novels I.Shaw's cousins are Billy Abbott and Wesley Jordah, Jodah's grandsons.

Doubtful money plays an important role in the family history of the Jordah. Money solves everything. For example, the release of Wesley, who almost ended up behind bars for a long time because of a ridiculous fight in a tavern ("Beggar man, Thief"). Every subsequent financial transaction is a crime: the criminal murder of an Englishman by Axel in Hamburg, moral - Gretchen, who gets the money she needs, becomes the mistress of the owner of a brick factory, and at the same time makes forks for forks. Rudolph, who almost lost his chance to get a higher education because of funny jokes, he in turn, returns the money spent on him in an unethical way, in fact, he uses blackmail: by the hand of a respected member of the club, who cleans the papers of his partners. He steals not for his own benefit, but because of an illness: he is a kleptomaniac. However, the analogy is too transparent to be overlooked: making money in America, I.Shaw reminds us, has long been a disease - a kind of kleptomania whose origin must be sought in the breakdown of the social system.

American literary critics compared the novels I.Shaw about the Jordah, preferring the first - sharper, more dramatic - and noted the "withering" of characters such as Gretchen and Rudolph in the "Beggar man, Thief". However, it does not make sense to separate these books from each other: each of them has its own function in creating a general picture.

REFERENCES:

1. Бредбери Рей. Из праха восставшие. Перевод М.Пчелинцева. -М.: Эксмо, Домино, 2009.
2. Alvarez J. How the Garcia Girls Lost their Accents. - Chapel Hill: Algonquin Books, 1991.
3. Alvarez J.¡Jo! - N.Y., 1997.
4. Shaw Irwin. Beggarman, Thief. - Pinebrook, N.J.: A DELL BOOK, 2011.
5. Tyler A. Breathing Lessons. - Chapel Hill: Algonquin Books, 1988.

UDC 808.3

SEMANTIC AND COGNITIVE APPROACH TO THE MODERN ENGLISH TERMINOLOGY

M.X.Daliev, PhD, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada terminologiya va terminologiyaning lingvistik tushunchalariga bag'ishlangan bo'lib, tilshunoslarning ularning ta'rifi va farqlanishi haqidagi qarashlari o'rganiladi, so'z va atama semantikasi, shuningdek, kognitiv yondashuvning zamonaviy terminologiyadagi o'rni tushuntiriladi. Ilmiy tadqiqotda kontseptsiya va kategoriyaga ta'rif berilgan, ingliz terminologiyasida kontseptuallashtirish va turkumlashtirish jarayonlarining roli tavsiflangan. Tadqiqot til kategoriyalarining shakllanishiga asos bo'lgan tushunchalarning tuzilishi va mazmunini, terminologik ma'no shakllanishi jarayonida kognitiv va lingvistik tuzilmalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlarini chuqurroq anglashni ta'minlagani bilan dolzarbdir.

Kalit so'zlar: lug'at, termin, so'z, semantika tushunchasi, til, lingvistik, bilim.

Аннотация. Статья посвящена лингвистическим понятиям терминологии и терминосистемы и рассматривает взгляды лингвистов на их определение и дифференциацию, объясняет семантику слова и термина, а также роль когнитивного подхода в современной терминологии. В научном исследовании дается определение понятия и категории, описывается роль процессов концептуализации и категоризации в английской терминологии. Исследование актуально, поскольку обеспечивает более глубокое понимание структуры и содержания понятий, лежащих в основе формирования языковых категорий, механизмов взаимодействия когнитивных и языковых структур в процессе формирования терминологического значения.

Ключевые слова: лексика, термин, слово, семантическое понятие, язык, лингвистика, знание.

Abstract. The article focuses on the linguistic concepts of terminology and a term system, provides the views of linguists on the definition and differentiation of these terms, explains the semantics of the word and the term, as well as the role of the cognitive approach in modern terminology. The scientific work defines a concept and a category, and describes the role of the

processes of conceptualization and categorization in English terminology. As more than 90 % of new words appearing in modern languages is vocabulary for special purposes, it is increasingly important to study the ways of their formation.

Key words: *vocabulary, term, word, semantics concept, language, linguistic, knowledge.*

The rapid growth of scientific and technical knowledge, constant changes in the social and economic fields, as well as the information revolution have led to the fact that today professional communication is becoming an object of active study of domestic and foreign scientists. New discoveries and achievements, exchange of experience and knowledge contribute to the intensive replenishment of the vocabulary of national languages due to the formation of new terms. More than 90 % of new words appearing in modern languages is special vocabulary. The growth in the number of terms in various sciences is outpacing the growth in the number of commonly used words. Moreover, terms are beginning to actively penetrate the common vocabulary, and terminological problems have an impact on the entire language. That is why the most important thing for language development is to study the situation in the field of special vocabulary, and further development of communication requires unification and systematization of the terms used.

The second half of the 20th century is characterized by a strong development of terminological research, which led to the formation of a new science - terminology. Over time, terminology has grown into an independent discipline that combines such sciences as lexicology, philosophy, translation theory, linguistics and semiotics. Today, terminology is becoming increasingly attractive to researchers, and it is assigned one of the main places among modern scientific disciplines.

Terminology is a branch of science that explores the semantic nature, grammatical organization and laws of functioning of terminologies in various areas of human professional activity. Terminology studies the patterns of development and use of special vocabulary, develops recommendations to address the shortcomings of creating, ordering, and using terms and terminologies. Here it is necessary to distinguish the concepts of terminology and a term system. Terminology is the science that studies terms. The main object of terminology is a set of terms in a certain area of knowledge. Terminology is subject to systematization and analysis, which reveals its shortcomings and methods of their elimination. The results of this work are presented in the form of a term system.

A term system is a complex hierarchical structure consisting of words and phrases that perform the functions of terms - elements of the term system. At the same time, the integration of these lexical units into rows of the same level and into multi-level paradigms is carried out artificially, using logical methods of analysis and synthesis. Thus, we can say that the term system is a natural-artificial formation, where the material is natural, and the ways of its organization are artificial. The term system is an ordered set of terms with fixed relations between them, reflecting the links between the concepts named by these terms. In most modern definitions of the term, the function of expressing a special professional concept acts as its main differential feature. A concept is an element of thought that reflects the features, properties, and relationships of displayed objects and phenomena of reality, and identifies the objects and the phenomena of the reality as independent objects. Common words express general ideas or everyday concepts, whereas terms express professional, scientific or technical concepts. Concepts are the result of generalizing items of a certain class by specific characteristics. The following examples illustrate the meaning and the translation of lexical units as common words and as banking terms:

- 1) accommodation - размещение/housing (a common word), кредит/a credit (a banking term);
- 2) quotation - цитата/citation (a common word), курс, котировка/a price (a banking term);
- 3) ladder - лестница/stairs (a common word) - многозвеневая структура/a structure with many units (a banking term);

In connection with the deepening of the cognitive orientation of language learning, the task of identifying the types of language signs, the rules of interpretation and conditions for the emergence and development of these signs, as well as the principles governing their functioning has arisen. Different types of signs reflect certain aspects of the conceptual picture of the world and, accordingly,

different knowledge about the world. It is important to find out what determines the originality of the term from these positions, and what features, properties, and functions distinguish it from other language units. The most important point in the cognitive study of terms and term systems is defining the central role of a person in the processes of cognition and formation of speech. In light of the cognitive approach to understanding the semantics of words an emphasis should be based on anthropocentrist thinking, language picture of the world language and lexical-semantic variants of the word. It is an indisputable fact that any meaning of the word does not come into the reality in the material form of ready-made knowledge. The meaning is formed only in the mind of the speaker and then the listener. It is a person who acts as an observer and a carrier of certain knowledge and experience, selects language tools for interpreting objects and phenomena of reality, and forms the values of special units. In cognitive terminology, a term is defined as a verbalized result of professional thinking, a means of orientation in the professional sphere, and an important element of professional communication. The term implements the result of cognition of a special area of knowledge that defines the cognitive essence of the term. Moreover, terms perform a communicative function, since they are means of transmitting cognitive knowledge. From a communicative point of view, the term should be compact and convenient for use in professional speech. Due to its concise form, the term is able to convey a fairly large amount of knowledge. Cognitive linguistics is primarily concerned with everyday cognition performed by a person in the course of his or her daily activities. For this reason, the concept, which is the central unit of cognitive linguistics, relates mainly to the everyday experience of human interaction with the surrounding reality. Common words reflect everyday knowledge, through which special knowledge itself can be formed. The more structured the special knowledge is, the stronger the connections between terms in the term system are. Concepts are constantly specified and modified under the influence of other concepts. For example, a term "account" is usually translated as *"bookkeeper/бухгалтер"*. On the other hand, when being a part of word combinations, it shows the specification, since it is enriched with additional characteristics: *joint account - общий счет, blocked account - замороженный счет, correspondent account - корреспондентский счет, active account - активный счет, deposit account - депозитный счет, savings account - сберегательный счет.*

Summing everything up it is possible to conclude that the prototypical approach radically changes the previously existing ideas about the ability of a person to categorize the terms. Researching the processes of categorization of terms can be considered as a type of conceptual analysis, since this approach allows to identify various characteristics of concepts that are the basis of the meaning formation, but are not always obvious from the meaning of the word, and reveal themselves only at the functional level, namely in the statement.

REFERENCES:

1. Lejchik, V.M. (2009), Terminovedenie: predmet, metody, struktura [Terminology: subject, methods, structure], 4th ed., Publishing house «LIBROKOM», Moscow, RUS.
2. Kiseleva, S.V. (2010), "Cognitive aspects of a polysemantic word", Cognitive studies of language, vol. 6, pp. 306-308.
3. Nil'sen, E.A. (2010), "Concept as a basic concept of cognitive linguistics", Homo Loquens: Actual issues of linguistics and methods of teaching foreign languages, vol. 2, pp. 24-32.

UDC 81-13

FORMATION OF RESISTANCE TO STRESS IN THE PROCESS OF SIMULTANEOUS INTERPRETING

N.K.Daminov, scientific researcher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola sinxron tarjimaning protsessual jihatlariga bag'ishlangan. Muallif o'zi tomonidan ilgari surilgan kognitiv-dinamik kontseptsiyani taqdim etadi, bu kognitiv mexanizmlarning ishini va ularga ta'sir qiluvchi stress omillarini tavsiflaydi. Maqolada muallifning ba'zi kognitiv mexanizmlarning ishlashida yuzaga keladigan o'zgarishlarning sabablari to'g'risidagi

fikrlari mavjud. Xulosa qilib aytganda, muallif sinxron tarjimaning kognitiv tizimining stressga chidamliligini oshirish yo'llarini taklif qiladi.

Kalit so'zlar: sinxron tarjima, kognitiv dinamik kontsepsiya, stress gen omillari, stressga chidamlilik, kognitiv mexanizm, kognitiv tizim.

Аннотация. Данная статья посвящена процессуальным аспектам синхронного перевода. Автор представляет выдвинутую им когнитивно-динамическую концепцию, характеризующую работу когнитивных механизмов и воздействующие на них стрессогенные факторы. Статья содержит взгляды автора на причины изменений, происходящих в функционировании некоторых когнитивных механизмов. В заключении автор предлагает пути повышения стрессоустойчивости когнитивной системы синхронного перевода.

Ключевые слова: синхронный перевод, когнитивно-динамическая концепция, стрессогенные факторы, стрессоустойчивость, когнитивный механизм, когнитивная система.

Abstract. This article is devoted to the procedural aspects of simultaneous translation. The author presents the cognitive-dynamic concept put forward by him, which characterizes the work of cognitive mechanisms and stress gene factors influencing them. The article contains the author's views on the causes of changes occurring in the functioning of certain cognitive mechanisms. In conclusion, the author proposes ways to increase the stress resistance of the cognitive system of simultaneous translation.

Key words: simultaneous translation, cognitive dynamic concept, stress gene factors, stress resistance, cognitive mechanism, cognitive system.

Introduction. The cognitive-dynamic concept of simultaneous translation describes its process as a cognitive system, which consists of various cognitive mechanisms. In our understanding, cognitive mechanisms are a set of cognitive operations that ensure that the mechanisms perform their part of cognitive tasks in the process of simultaneous translation [3]. Each cognitive mechanism functions in such a way as to ensure the operation of other cognitive mechanisms of the simultaneous translation system, supplementing and clarifying the incoming information. Among the cognitive mechanisms of simultaneous translation, we include the following: perception and understanding, information processing, switching between languages, choosing a translation option, probabilistic forecasting, synchronization. We will discuss each cognitive mechanism in more detail in the next section.

Literature analysis and methodology. In the process of simultaneous translation, in addition to the natural stress caused by the unusual nature of the cognitive task, in which the interpreter is forced to perform several cognitive operations almost simultaneously, additional stress factors, both objective and subjective, can affect the interpreter. At the same time, the linguistic consciousness of the simultaneous interpreter is subject to change to one degree or another. In this regard, his ability to perform the simultaneous translation task also changes. In this case, it is important to note that how quickly a translator can adapt to new working conditions or restore an unchanged state of his linguistic consciousness depends on his professional reliability. Ways to increase it will be discussed below.

Taking into account the above, within the framework of our cognitive-dynamic concept, we postulate the following main provisions:

1. The process of simultaneous translation is a cognitive system consisting of cognitive mechanisms that ensure the fulfillment of the simultaneous translation task. The result of the work of each of the cognitive mechanisms significantly affects the functioning of other mechanisms.

2. In the process of simultaneous translation, the simultaneous interpreter experiences various stressful loads. It is connected, on the one hand, with the fact that the translator is forced to work under conditions of acute shortage of time and perform several cognitive operations simultaneously; on the other hand, such a load may arise due to various subjective and objective factors and have a significant impact on the professional reliability of a translator.

3. Stress factors of various origins can lead to a change in the state of the linguistic consciousness of a simultaneous interpreter, as a result of which a partial or complete loss of the

ability to perform a simultaneous interpreting task may occur. The adaptation of a simultaneous interpreter to new working conditions, as well as the restoration of the normal state of his linguistic consciousness, depends on the techniques and approaches he has developed to level the negative impact of stress.

The cognitive system of simultaneous translation consists of cognitive mechanisms that implement certain cognitive tasks in the interests of performing all simultaneous translation activities.

Cognitive mechanisms, in turn, include the cognitive operations necessary for their functioning in the system. They are automated actions performed at a subconscious level according to a specific pattern. The development of such cognitive operations allows the simultaneous interpreter to reduce the cognitive load during simultaneous translation.

The cognitive mechanism of perception and understanding is responsible for recognizing incoming phonemes, comparing them with patterns stored in memory, and then combining them into lexemes. At this stage, there is no isolation of the semantic load of the speaker's speech, but only an image of words appears. In other words, the incoming audio information is decoded.

The cognitive mechanism of information processing implements the tasks associated with establishing a syntactic connection in a sentence, determining whether a particular lexeme belongs to a certain part of speech (in the case of homonymy), as well as identifying its meaning depending on the linguistic and/or extralinguistic context. This cognitive mechanism also deals with the issues of semantic comprehension of the information heard.

The cognitive mechanism of switching between languages keeps the language systems of two languages (source language and target language) in an active state after their activation at the beginning of the act of simultaneous translation [7]. This happens due to the constant need to perceive information in one language and compare the possible ways of its transmission in the system of the target language.

The cognitive mechanism for choosing a translation option is responsible for scanning the language system of the target language for the best way to convey the meaning of the information coming from the speaker. At the initial stage of simultaneous translation activity, the translator mainly uses the symbolic method of translation. However, as information is accumulated regarding the intention of the speaker, he can perform a certain semantic processing of what he heard. In this regard, the choice of the best translation option is simplified. Upon completion of the work of this cognitive mechanism, the translator verbalizes the selected translation option.

Discussion and results. In addition to the above, there are two more cognitive mechanisms: probabilistic forecasting and synchronization. They are located, as it were, above all of them and ensure their functioning.

The cognitive mechanism of probabilistic forecasting works on the basis of the linguistic and/or extralinguistic context (translator's background knowledge). Its essence lies in the ability of a simultaneous interpreter to guess about the possible end of a statement even before it is completed. At the same time, he relies on the linguistic environment, which may indicate the specific construction of the expression (in the case, for example, with a phraseological unit) or on his background knowledge that he has accumulated on the eve of the act of simultaneous translation or while working on the same topic. The cumulative-dynamic analysis also helps the translator in this, that is, comprehension through the incoming speech of the speaker of his intentions.

The cognitive mechanism of synchronization ensures the operation of all cognitive mechanisms. Therefore, it is a system-forming and necessary element of the entire cognitive system. It controls the translator's attention so that it is directed to the most time-consuming elements of the perceived source text. Usually, when translating from a foreign language into a native language, the focus is on the speaker's speech, since the native language system spends less cognitive effort. However, even in this case, there are situations when what the speaker says is clear to the translator, but how best to convey what he heard in his native language causes a certain difficulty. In particular, such difficulties arise due to the different lexical scope of certain words and expressions, as well as when translating non-equivalent vocabulary.

Thus, the cognitive system of simultaneous translation is a coherent structure that ensures the performance of simultaneous translation activities by an interpreter.

If we do not take into account such subjective factors that affect the work of an interpreter as insufficient sleep and psychological problems (which the interpreter can avoid in most cases), then there are objective stress factors that do not depend on the interpreter. These factors include the pronunciation features and pace of the speaker's speech (complicating perception and understanding), the use of highly specialized terminology and abbreviations (affecting the processing of information), interlingualism. Since simultaneous translation is a cognitive task of increased complexity, in which the translator has to use several cognitive operations at the same time, this type of translation in itself is highly stressful. However, a simultaneous interpreter, preparing for the act of simultaneous translation, constantly prepares himself for work in such an interpreting situation.

However, neither the interpreter nor the organizer of the event can always predict the possible development of interference events due to non-standard pronunciation and other reasons (it makes it difficult to switch between languages), as well as the violation of the norms of the target language caused by it (affects the choice of translation option). These factors also have a negative impact on the cognitive mechanisms of probabilistic forecasting and synchronization, preventing them from performing their functions.

In addition to the above factors related to the simultaneous translation system, there are a number of external factors. Among them, we note the temperature and air quality in the simultaneous translation booth, as well as the technical readiness of the equipment (supply of audio and video signals to ensure multi-channel perception of the source text [6, 12]).

Being in a state of stress, in which his ability to carry out the translation task is reduced, the simultaneous interpreter uses certain strategies to solve the translation and psychological problems that arise for him. In this regard, the question arises of the limit of admissibility of omission or interpretation of information coming from the speaker [4]. On the one hand, the omission of irrelevant or redundant information and interpretation help the simultaneous interpreter cope with the difficulties of translation. On the other hand, how to determine the irrelevance of information, and also to what extent is the translator allowed to interpret it independently without losing or distorting the meaning of the statement?

Usually the term "stress resistance" is applied exclusively to a person as a subject of cognitive activity. However, practice shows that various systems consisting of interdependent elements, without which the functioning of the entire system is impossible (for example, the law enforcement system of the state), are also resistant to stress. In our case, we mean the system of cognitive mechanisms of simultaneous translation. On the one hand, this system includes elements, the total functioning of which makes the process of simultaneous translation possible. On the other hand, the cognitive system of simultaneous translation is one of the elements of the human psyche. Therefore, we believe that the use of the term "stress resistance" is quite acceptable for her.

To ensure the stress resistance of the cognitive system of simultaneous translation, two conditions must be met: a) the language readiness of the individual for the act of simultaneous translation and b) his psychological readiness for unforeseen changes in the situation of translation.

The linguistic component of the stress resistance of the cognitive system of simultaneous translation affects all aspects of the linguistic component of simultaneous translation activities. These include improving the knowledge of working languages, constantly monitoring changes in their lexical composition, in-depth study of the topic of the upcoming event, familiarity with the pronunciation features of the speakers (if possible), their intentions and goals of the speech. In addition, it is important to constantly develop various techniques and strategies to overcome certain difficulties in translation.

The psychological component of stress resistance is no less important. Knowledge of the language and terminology alone is not enough for a successful translation. Our own experience of working as a simultaneous interpreter for officials at various levels shows that the lack of readiness to quickly respond to emerging external difficulties in translation may well lead to the loss of significant information. Psychological readiness can be trained with the help of hardware (special

devices for the selected setting of brain rhythms, including the biofeedback technique) and non-hardware (sound, color and taste effects for setting the brain) means. The most optimal combination is selected individually, depending on the psychological characteristics of the individual.

With proper training of stress resistance, the cognitive system of simultaneous translation will be less susceptible to the negative effects of stress, showing a certain flexibility [11]. It will ensure the adequate functioning of all mechanisms for the successful completion of the simultaneous translation task.

Conclusions. As a result of our research, we came to the following conclusions:

1. The cognitive system of simultaneous translation consists of cognitive mechanisms of perception and understanding, processing of incoming information, switching between languages, choosing a translation option, probabilistic forecasting and synchronization. This system ensures that the interpreter performs the task of simultaneous translation. All mechanisms within the system are interconnected. Any disruption in the operation of one of them leads to an imbalance in the entire system.

2. In the process of simultaneous translation, an individual is negatively affected by various stressful factors, both subjective and objective. As a result of this, a change in the state of the translator's linguistic consciousness may occur, which to some extent reduces his ability to carry out an adequate translation. Depending on the degree of stress resistance of the entire cognitive system of simultaneous translation, a simultaneous interpreter adapts to new working conditions or restores an unchanged state of his linguistic consciousness.

3. To increase the stress resistance of the cognitive system of simultaneous translation, it is necessary to carry out training in two areas: linguistic and psychological. At the same time, psychological training is selected individually for each translator. The degree of comprehensive readiness of an interpreter for the act of simultaneous translation in the changing conditions of the interpreting situation affects his professional reliability.

In this publication, we have presented the cognitive-dynamic concept of simultaneous translation. It allows you to look at the activities of a simultaneous interpreter from the point of view of the functioning of his cognitive mechanisms designed to perform a specific translation task.

Simultaneous translation is presented to us as a dynamic cognitive activity that has a certain flexibility and requires the translator to make a quick decision regarding the emerging translation and non-translation difficulties in order to minimize the consequences of the negative impact of stress factors. Therefore, the analysis of the functioning of the cognitive mechanisms that provide this type of translation is extremely important for a comprehensive understanding of the processes operating during the work of a simultaneous interpreter.

The results of our study can be used for further theoretical study of the procedural aspects of simultaneous translation, as well as taken into account when organizing the educational process for the training of simultaneous interpreters.

REFERENCES:

1. Балаганов Д.В. Влияние стресса на деятельность переводчика-синхрониста // Филологические науки. Вопросы теории и практики. №12 (90). Ч.1. М.: Грамота, 2018. С.74-79.
2. Балаганов Д.В. Динамика состояния языкового сознания индивида в процессе синхронного перевода // Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика. №1. Москва: МГОУ, 2020. С.6-14.
3. Балаганов Д.В., Давыдова Т.Ю. Когнитивные механизмы в синхронном переводе // Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н. А. Добролюбова. №47. Нижний Новгород: ННГЛУ, 2019. С.19-32.
4. Иванов Н.В. Интерпретация в знаковой онтологии языка и в переводе: монография /Н.В. Иванов. Москва: ИД «Международные отношения», 2018. 152 с.
5. Кониная А.А., Черниговская Т.В. Синхронный перевод как экстремальный вид когнитивных процессов (обзор экспериментальных исследований) // Вопросы психолингвистики. 2018. № 38. С.178-204.
6. Чистова Е.В. Мультиканальность и мультимодальность восприятия в когнитивной деятельности переводчика-синхрониста // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Т.12. Вып.9. Тамбов: Грамота, 2019. С.337-342.
7. Aparicio, X., Heidlmayr, K., & Isel, F. (2017). Inhibition Efficiency in Highly Proficient Bilinguals and Simultaneous Interpreters: Evidence from Language Switching and Stroop Tasks // Journal of Psycholinguistic Research. V.46, Issue 6. P.1427-1451.

8. Camayd-Freixas, E. Cognitive theory of simultaneous interpreting and training // Proceedings of the 52nd Conference of the American Translators Association. New York: ATA. 2011.
9. Chesterman, A. Models of What Processes? // Describing Cognitive Processes in Translation / ed. by M. Ehrensberger-Dow et al. Amsterdam, PA: Benjamins. 2015. P.7-20.
10. Gile D. Simultaneous Interpreting // CHAN, Sin-wai (ed). 2018. An Encyclopedia of Practical Translation and Interpreting. Hong Kong: The Chinese University Press. 2018. P.531-561.
11. Hervais-Adelman A., Moser-Mercer B., Golestani N. Brain Functional Plasticity Associated with the Emergence of Expertise in Extreme Language Control // Neuroimage. № 114. 2015. P.264-274.
12. Seeber, K.G. Multimodal Processing in Simultaneous Interpreting // The Handbook of Translation and Cognition. John Wiley & Sons, Inc. 2017.P.461-475.
13. Setton, R.. Simultaneous Interpretation: A Cognitive-Pragmatic Analysis. Amsterdam, PA: Benjamins. 1999. 399 p.

UO'K 81

FE'LLI KOLLOKATSIYA (TURG'UN BIRIKMA) TUSHUNCHASI VA UNING INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA IFODALANISHI

D.N. Davletova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu maqolada kollokatsiya tushunchasi, uning ingliz va o'zbek tillarida ifodalanishi, ularning o'ziga xos jihatlari ko'rsatib beriladi hamda verbal kollokatsiya, ya'ni fe'l so'z turkumiga oid turg'un birikmalarining ahamiyati, ularning til o'rganish bilan bog'liq xususiyatlari haqida so'z boradi. Shuningdek, maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi fe'l so'z turkumi bilan turg'un birikma hosil qiladigan so'z birikmalari o'rganiladi va ular kategoriyalarga ajratilib tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *kollokatsiya, leksik element, so'z ma'nosi, birikma, fe'lli birikma, erkin birikma, ibora.*

Аннотация. *В данной статье даются определения понятия словосочетание, значение глагольного словосочетания в английском и узбекском языках, т. е. устойчивых сочетаний глаголов, и их особенности, связанные с изучением языка. Также в статье приведены примеры других словосочетаний в английском и узбекском языках, образующих устойчивое сочетание с глагольным словосочетанием и разбитых на категории.*

Ключевые слова: *словосочетания, лексическая единица, значение слова, глагольные сочетания, свободная фраза, идиома.*

Abstract. *This article gives definitions of the concept of a collocation, the meaning of verbal collocations in English and Uzbek, that is, stable combinations of verbs, and their features associated with the study of the language. The article also provides examples of other collocations in English and Uzbek, which form a stable combination with a verb phrase and are divided into categories.*

Key words: *collocations, lexical unit, word meaning, verbal collocations, free phrase, idiom*

Tilni agar birorta bino yoki uyga qiyoslasak, so'zlarni uning barpo bo'lishida muhim rol o'ynaydigan g'ishtlariga o'xshatish mumkin. Binoni qurish uchun g'ishtlarni faqat qo'yib chiqish kifoya qilmaganidek, tilni o'rganish uchun ham faqat so'zlarni yodlash yetarli emas. Bu esa g'ishtlarni faqat poydevorning ustiga qo'yib chiqish bilan bino barpo qila olmaslikni yoki bu bino mustahkam bo'lmasligini ko'rsatadi va aksincha, bir-biri bilan to'g'ri biriktirilgan g'ishtlardan mustahkam yuksak binolar yaratishimiz mumkinligini anglatadi. Xuddi shu kabi chet tilini o'rganayotganda ham so'zlarni bir-biri bilan birika oladigan qismlarini tushunish shu tilni mukammal o'rganish va samarali muloqotga kirisha olish kafolati sanaladi.

O'zbek tilshunosligida ikki yoki undan ortiq so'zdan tarkib topgan va yaxlit bir ko'chama ma'no ifodalaydigan til birligi frazeologik birlik yoki frazeologizm deb qaraladi. [1.104] Iboralar tilda tayyor holda mavjud bo'ladi. Masalan, qo'li ochiq, tarvuzi qo'ltig'idan tushmoq, og'zi qulog'iga yetmoq kabi. Ammo ingliz tilida frazeologik birliklar va kollokatsiya tushunchalari mavjud bo'lib, agar ikki yoki undan ortiq so'zdan tarkib topgan qisman turg'un birikmalarga kollokatsiya sifatida qaraladi.

Ingliz tilida kollokotsiya deganda bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan so'zlarning tabiiy birikmasi tushuniladi. Masalan, "pay attention-e'tibor bermoq", "make an effort-harakat qilmoq" va boshqalar. Kollokatsiyalarni to'g'ri tarjima qila olmaslik yoki uni noto'g'ri qo'llash muloqotning buzilishiga olib kelishi mumkin. Kollokatsiyaga izoh berishda olimlarning turli xil qarashlari mavjud, jumladan, Aleksander Gelbux va Olga Kolesnikovalarning fikricha, kollokatsiyalarning tarjimasini ikki komponentning qiymatlarini avtomatik ravishda birlashtirish orqali chiqarish mumkin, xususan, agar "to give a book" kollokatsiyasining har bir komponentini tahlil qiladigan bo'lsak to give (berish)-qo'l bilan uzatmoq deb qabul qilinsa, book (kitob)-sahifalar to'plami deb tushunilsa, to give a book-sahifalar to'plamini qo'l bilan uzatmoq" degan ma'noni anglatadi. Biroq bu usul boshqa kombinatsiyalarda mos kelmasligi mumkin masalan, "to give a lecture-ma'zura qilmoq/ma'ruza o'qimoq" bunda give fe'li "qo'l bilan uzatmoq" deb qabul qilinishi mumkin emas. Bunday so'z birikmalariga kollokatsiyalar deyiladi. Kompyuter tizimi uchun kollokatsiyalar, ya'ni turg'un birikmalarni tahlil qilish yoki tushunish qiyin, chunki ularning tarjimasini ularning ma'nosidan avtomatik ravishda chiqarib bo'lmaydi. [2]

"So'zning ma'nosini bilish nafaqat uning lug'at ta'rifini bilishni talab qiladi; balki u bilan tez-tez birika oladigan va bog'lana oladigan so'zlarni, o'zgaras va moslashuvchan birikmalarni bilishni talab qiladi. Bu ingliz tilida ravon so'zlashuvchilarning ko'p yillik muntazam foydalanish natijasidir", - deydi Prodroou o'zining maqolasida.[7] Bu juda to'g'ri fikr: so'zlarning bir biriga birika olishini bilish o'sha tilda ravon gapira olishga zamin yaratib beradi.

P.Thomou o'zining maqolasida grek va ingliz tillardagi fe'lli birikmalarni solishtirar ekan, u har ikkala tilda keltiriladigan fe'lli birikmalarning tuzilishida o'xshashlik bor deb hisoblaydi va maqolasida ayrim misollarni keltiradi. [3] Lekin bu qayd etilganlar o'zbek tilida har doim ham mos kelmasligi mumkin masalan, keep calm- birikmasi *fe'l+sifat* tuzilishga ega, lekin uni ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilsak *u tinchlikni saqlamoq (ot+fe'l)* deb tarjima qilinadi va ko'rinadiki, bunda struktura ikki tilda ikki xil so'z turkumlari bilan ifodalanmoqda.

Bunga o'xshash boshqa misollarni quyidagi jadvalda ham ko'rish mumkin:

Ingliz tilda	O'zbek tilida
Make a mess - fe'l+ot	Iflos qilmoq - sifat+fe'l
Have a baby - fe'l+ot	Farzandli bo'lmoq - sifat+fe'l
Have a cold - fe'l+ot	Shamollamoq - faqat fe'l bilan ifodalash mumkin
Take a nap - fe'l+ot	Mizg'ib olmoq qo'shma fe'l bilan ifodalash mumkin
Take a bite- fe'l+ot	Tishlab olmoq qo'shma fe'l bilan ifodalash mumkin

Fe'llar	Free phrase - erkin fe'lli birikma	Idiom- iboralar	Verbal collocation-qisman turg'un bo'lgan fe'lli birikmalar
O'zbek tilida	Kitobni qo'yimoq	Yuragini oldirib qo'yimoq	Imzo qo'yimoq
Ingliz tilida	Put the book (kitobni qo'yimoq)	put your back into something (bor kuchi bilan harakat qilmoq)	Put the blame on someone (kimgadir aybni qo'yimoq)
O'zbek tilida	Kitobni bermoq	Adabini bermoq	Qarz bermoq
Ingliz tilida	Pay the rent (Ijaraga to'lamoq)	pay one's dues (qilmishiga yarasha jazosini olmoq)	Pay attention (e'tibor qaratmoq)

Shuningdek, Howarth o'z maqolasida 1- free phrase -erkin fe'lli birikma, ya'ni turg'un bo'lmagan, 2- idiom o'zgaras fe'lli birikma ya'ni iboralar, va 3- verbal collocation -qisman turg'un bo'lgan fe'lli birikmalarni tadqiq qilgan.[4] Bu kollokatsiyani yanada yaxshiroq tushunishga, uni boshqa birikmalardan farqlay olishga yordam beradi. O'zbek va ingliz tilini solishtiradigan bo'lsak kollokatsiyaning boshqa birikmalardan qanday farqlanishini ikki tilda keltirilgan ko'plab misollardan ko'rish mumkin bo'ladi.

Leksik kollokotsiyalarning so'nggi ta'riflari haqida Granger & Paquot ham ko'p tadqiqotlar olib borganlar.[5] Ularning fikricha, so'z birikmasi tarkibidagi ikkala leksemalar mustaqil ma'no anglatuvchi va so'z birikmasining umumiy ma'no anglatishiga hissa qo'shuvchi elementalar hisoblanadi, ammo ular bir xil maqomga ega emas.

Ingliz va o'zbek tillaridagi ayrim fe'lli kollokatsiyalarning tuzilishi misol sifatida “give” va “put” fe'llarini keltirsak, ularning leksik konseptual tuzilishi bir-biriga o'xshaydi. Masalan, give-bermoq fe'li ikkita to'ldiruvchini talab qiladi, “give somebody something”- “kimgadir nimanidir bermoq” yoki “give something to somebody” - “nimanidir kimgadir bermoq”.

I give the book to John(Men kitobni Johnga beraman)

I give John the book(Men Johnga kitobni beraman)

Har ikkala gapda ikkita to'ldiruvchi berilgan va bu ikkala tilda ham bir xil. Bunda give fe'li erkin fe'lli birikma hosil qilmoqda. Lekin bu fe'lli kollotsiyalar bilan mos kelmasligi mumkin. To'g'ri, ikkita to'ldiruvchi qatnashgan fe'lli turg'un birikma hosil qilish mumkin, ammo o'zbek tilida *give attention* kollokatsiyasi qo'shma fe'l sifatida qaraladi va bunda hech bir fe'lli birikma tarkibini o'zgartirib bo'lmaydi. Agar to'ldiruvchilarning o'rni o'zgarsa ma'nosi yo'qolishi ehtimoldan holi emas. Buni quyida keltiriladigan misolda ko'rish mumkin: I give attention to John yoki I give John attention-(Men Johnga e'tibor beraman) deyish mumkin. Bunda give attention-fe'lli kollokatsiya hisoblanadi bunda to'ldiruvchi vazifasini bajarayotgan so'zlar o'rnini almashtirishi mumkin. O'zbek tilida: “Men e'tiborni Johnga beraman” tarzida gap tuzish noto'g'ri hisoblanadi.

T.I. Nagy, V.Vincze ingliz tilida fe'lli birikmalarni tushunishning turli usullariga e'tibor qaratadilar va kollokatsiyalarni *fe'l-predlogli* konstruksiyalari (VPCs) va *yengil fe'lli* konstruksiya (LVCs) larga ajratadilar, ushbu ikki turdagi o'ziga xos xususiyatlar haqida tadqiqot olib boradilar.[8] Ularning tadqiqot natijalariga ko'ra, fe'l va predlog qatnashgan birikma *fe'l-predlogli* (set out, kick off) konstruksiyali kollokatsiya fe'l va ot tarkibli birikma esa *yengil fe'l* (give advice, have a walk) konstruksiyali kollokatsiya hisoblanadi. O'zbek tilidagi fe'lli birikmalarni ham ko'makchi fe'lli kollokatsiya yoki ot va fe'l birikmali kollokatsiya mavjud: birga o'qimoq, qarz bermoq.

Xulosa qilib aytganda, kollokatsiyalar bu yaxlit birlik belgilariga ega bo'lgan so'z birikmalari hisoblanadi. Olimlarning kollokatsiyalar ustida olib borgan tadqiqotlaridan kelib chiqib aytilish mumkinki, ingliz va o'zbek tillaridagi fe'lli kollokatsiyalar ayrim ta'riflash jihatlari bilan o'xshash bo'lsa, tuzilish jihatlari bilan bir-birlaridan katta farq qiladi. Kollokatsiyani o'rganish, tushunish har ikki til egalari uchun muhim hisoblanadi. Chunki kollokatsiyani to'g'ri qo'llay olish muloqotning mazmunli va tushunarli bo'lishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xolmanova Z.T. Tilshunoslikka kirish.- Toshkent, 2007. 104-bet
2. Gelbukh, A., & Kolesnikova, O. (2012). Semantic analysis of verbal collocations with lexical functions (Vol. 414). Springer.
3. Thomou, P. Verbal collocations in Modern Greek and English: Common patterns.
4. Howarth, P. 1998. Phraseology and second language proficiency. Applied Linguistics 19 (1), 24-44.
5. Granger, S. & Paquot, M. 2008. Disentangling the phraseological web. In S. Granger & F. Meunier (eds), Phraseology: An Interdisciplinary Perspective. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 27-49.
6. Collins COBUILD English Language Dictionary by John Sinclair 2001
7. Prodromou, L. (2003). Collocation. Retrieved March 16th, 2005, from the Language Study section of the Macmillan Essential Dictionary Webzine, published by Macmillan Publishers, <http://www.macmillandictionary.com/med-magazine/May2004/19-Language-Study-Collocati-on-UK.htm>
8. Nagy T., I., Vincze, V. (2011). Identifying Verbal Collocations in Wikipedia Articles. In: Habernal, I., Matoušek, V. (eds) Text, Speech and Dialogue. TSD 2011. Lecture Notes in Computer Science, vol 6836. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-23538-2_23

UDC 821.161.1.09

A FANTASY WRITER WHO CAN SEE THE FUTURE

A.M. Egamberganova, pupil, secondary school No. 1, Urgench

Annotatsiya. Maqolada buyuk fantast yozuvchi Rey Bredberi asarlarida keltirilgan va keyinchalik hayotga tatbiq qilingan texnik vositalar haqida so'z boradi. Maqolada Rey Bredberining kelajakni ko'ra bilish qobiliyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: fantastika, bashorat, kelajak, texnik vositalar, iste'dod

Аннотация. В статье рассказывается о технических средствах, упомянутых в произведениях великого фантаста Рэя Брэдбери и позже внедренных в быт. В статье раскрывается способность Рэя Брэдбери предвидеть будущее.

Ключевые слова: художественная литература, предвидение, будущее, технические средства, талант

Abstract. The article talks about the technical tools mentioned in the works of the great science fiction writer Ray Bradbury and later applied to life. The article reveals Ray Bradbury's ability to see the future.

Key words: fiction, prophecy, future, technical means, talent

On August 22, 1920, Raymond Douglas Bradbury, one of the greatest science fiction writers, was born in Waukegan, Illinois. However, he himself did not consider himself a science fiction writer, claiming that he writes more parables. And indeed - there is no furious action with blasters and flights in outer space in Bradbury's works. But there are thoughts and a desire to understand the very essence of a person standing on the threshold of a new era - space flights and what we now call gadgets. However, the writer himself was not a fan of gadgets. On the contrary, he apparently hated them. He worked on a typewriter, and from complex devices he used only an elevator (Bradbury moved around the house in a wheelchair). He didn't even know how to drive!

But despite the fact that Ray Bradbury did not get along with modern technology, he foresaw the emergence of not only some modern technologies, but also the social problems associated with them. In the 1950s, Ray Bradbury created several works in which he predicted with surprising accuracy the technologies and trends that would appear in the future. Every year more and more inventions described in his books come to life. Here are a few of them.

1. Virtual reality

In the story "The Veld", Bradbury describes a room with an immersive effect. She can create images, sounds and smells, and also, judging by the events of the plot, also affect material objects.

"Smooth 2D walls. Before the eyes of George and Lydia Hadley, they began to melt, buzzing softly, as if going into a transparent distance, and the African veld appeared - three-dimensional, in colors, like a real one, down to the smallest pebble and blade of grass" (Ray Bradbury "Veld").

2. Self-driving cars

In the story "Pedestrian" and other works of science fiction, cars appear that drive by themselves, and also know how to conduct a dialogue with people.

“- Get in.

- I protest!

— Mister Meade!

And he walked with an unsteady gait, as if suddenly tipsy. Passing by the windshield, looked inside. I knew it: no one in the front seat, not even in the car" (Ray Bradbury "A pedestrian").

The current unmanned vehicles are not yet perfectly oriented on the roads, and they are not yet able to meaningfully talk to people. But they will probably grow wiser soon: the fields of computer vision and artificial intelligence are developing by leaps and bounds.

3. Bluetooth headphones

The novel Fahrenheit 451 describes "shell" radio transmitters that fit snugly around the ears and reproduce sound wirelessly. These are the spitting image of Bluetooth headphones like AirPods.

"In her ears are miniature shells, tiny thimble-sized plug radios, tightly inserted, and an electronic ocean of sound—music and voices, music and voices—waves over the shores of her waking brain" (Ray Bradbury "451 degrees Fahrenheit").

4. ATMs

Also in the novel "451 degrees Fahrenheit" you can find a description of another modern technology - round-the-clock ATMs. They look a little different from how the writer imagined them, but they are also, in fact, robots.

“Montag was walking from the subway station, the money was in his pocket (he had already visited the bank, open all night - he was served by mechanical robots). (Ray Bradbury "451 degrees Fahrenheit").

5. Smartwatches and Cellular

In the 1953 story "The Killer", the science fiction writer predicted the emergence of devices that would allow people to talk to each other at a distance without wires. In his view, these were radio bracelets - small devices in the form of watches with a built-in microphone and speaker. It turns out that Bradbury foresaw two technologies at once: cellular communication and smart watches. For example, calls can be made from the Apple Watch - exactly as described in the book.

“The psychiatrist, purring something under his breath, put on a new radio bracelet, clicked the selector, talked for a minute ...” (Ray Bradbury "Murderer").

6. Smart home

Smart houses appear in several of Bradbury's stories. They can understand voice commands, cook, clean, do laundry, even wash and dress their owners. Modern systems can only change the settings of the air conditioner, open the door and turn on the lights, music or TV, but with the development of the Internet of things, the list of their capabilities will definitely expand.

“They walked down the corridor of their soundproof house, like "Everything for happiness", which became them in thirty thousand dollars (with full furnishings) - a house that clothed them, fed them, groomed them, rocked them, sang and played for them” (Ray Bradbury "Veld").

And as a result of all this:

7. Social isolation

In many works of science fiction, the theme of isolation of society is encountered. Due to the development of technology, people communicate less and less with each other live (“451 degrees Fahrenheit”), do not pay attention to loved ones (“Veld”), and sometimes do not even leave the house at all for years, because the world around them is replaced by television and robots (“Pedestrian”).

Although technology has not turned people into hermits by 2019, the problem of social isolation is still relevant. The Internet, designed to connect users from all over the world, affects many lonely people in exactly the opposite way, increasing their isolation and worsening their condition.

“Everyone now closes up in the evenings in houses like crypts,” he thought, continuing the recent game of imagination. The crypts are dimly illuminated by the reflection of television screens, and people sit in front of the screens, like the dead; gray or multi-colored reflections glide over their faces, but never touch the soul” (Ray Bradbury "A pedestrian").

Ray Bradbury was able to predict many of the inventions and trends of the future. But the main message of almost all of his works is that the development of technology will turn people into soulless biomachines.

REFERENCES:

1. Bradbury Stories: 100 of His Most Celebrated Tales, 2003
2. <http://uznaika.com/creative/4375-miry-i-predvideniya-ryeya-bryedberi.html>
3. <https://ecology.md/ru/page/predvidenia-rea-bredberi-o-nasem-vremeni>
4. <https://www.ryazan.kp.ru/daily/26123.4/3015644/>

UDC 811

DESCRIPTION OF HUMAN PROFESSIONAL ACTIVITY IN ENGLISH AND UZBEK PHRASEOLOGY

Z.A.Erdanova, teacher, Samarkand State Institute of foreign languages, Samarkand

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada jamiyatimizda yangi kasb-hunar turlarining paydo bo'lishi, tilshunosligimizda frazeologik birliklarning rivojlanishi va faollashuvi yoritilgan. Tilshunoslarni frazeologik birliklarning leksik-semantik kasbiy sohada umumiy qo'llanilishi qiziqtiradi. Frazeologik birliklarning dunyo xalqlarining o'ziga xosligi, turmush tarzi, moddiy va ma'naviy qadriyatlarini, tarixi, madaniyati va urf-odatlarini ifodalashdagi o'rni.

Kalit soʻzlar: frazeologiya, kasb-hunar, til birliklari, oʻzlashma soʻzlar, til va madaniyat, terminologiya, funksional lugʻat.

Аннотация. В данной научной статье описывается появление новых профессий в нашем обществе, развитие и активизация фразеологизмов в нашем языкознании. Лингвистов интересует общее употребление фразеологизмов в лексико-семантическом поле профессионализмов. Роль фразеологических единиц в выражении самобытности, быта, материальных и духовных ценностей, истории, культуры и обычаев народов мира.

Ключевые слова: фразеология, профессия, языковые единицы, ассимиляционные слова, язык и культура, терминология, функциональная лексика.

Abstract. This scientific article describes the emergence of new professions in our society, the development and activation of phraseological units in our linguistics. Linguists are interested in the general use of phraseological units in the lexical-semantic field of the professionalisms. The role of phraseological units in expressing the identity, way of life, material and spiritual values, history, culture and customs of the peoples of the world.

Keywords: phraseology, profession, linguistics units, assimilation words, language and culture, terminology, functional vocabulary.

The role of phraseological units in expressing the identity, way of life, material and spiritual values, history, culture and customs of the peoples of the world in their mother tongue is incomparable. Phraseological units attract the attention of linguists due to their general laws, language norms and semantic meaning.

The phraseological units in speech, their use, national-cultural universality, differential and paradigmatic features, ways of escaping from folk speech to literary language, semantic properties, artistic and stylistic possibilities, problems of translation in terms of form and meaning, the issue of creating a dictionary suitable for modern linguistics and it is required to prove the importance of highlighting the place of their national language.

Today, there is increasing scientific interest in determining the structural units according to the specification of phraseological units belonging to ordinary oral speech and their substantiation and formation.

However, the meeting of slang, slang, dialectism, barbarism, archaisms in the phraseological units used in folk art, the problems of their direct use in the literary language, the limitations of the norms characteristic of phraseology remain one of the actual theoretical issues. Therefore, phraseological units are grouped in a specific form, their stylistic features are concentrated, and they differ from each other in colloquial and literary language.

Today, the reforms implemented in our country contribute to raising language and culture to the level of state policy. As our head of state noted: "Today we are moving to the path of innovative development aimed at radically renewing all spheres of state and community life. It's not for nothing, of course. Because who wins in today's fast-paced world? The country that relies on a new idea, a new idea, and innovation will win." [6]

Effective reforms and updates in the field of language and culture are an important factor for the analysis and study of the language wealth of our nation, including increasing knowledge of phraseological units related to the nation's spiritual values.

The role of English and Uzbek phraseological units in linguistics and their use in language is being studied more widely. Including A.A. Izotova, A.V. The research created by Kunin on the theoretical basis of English phraseology deserves special attention. [1,92]

In fact, "Phraseology", which has an important place in linguistics, was formed as a separate department, and its theory was first interpreted by the Swiss linguist Charles Bally. [2,416]

Phraseological units that are widely used in folklore and literary language are a specific language property. Regardless of their different forms of use in speech, they have their own norm. Existing norms make it difficult for them to transfer from language to language as acquisition.

In Uzbek linguistics, the terms used in several different forms, such as phraseology, phraseological unit, phraseological phrase, phraseological combination, fixed phrase, phrase, are used

as synonyms for each other. [7,133] But there are linguists who call them *matal*, [8,19] stable compounds. [5,80]

Such linguistic units, regardless of how they are named, constitute the main research subject of the "phraseology" department in linguistics. In linguistics, phraseological units create a system and are distinguished by the specification of expressions in the language.

A specific language is formed by connecting words. One type of word association is known as stable word association or phraseological units. Stable word association is similar to free word association and compound word association from the point of view of formation, but differs in its structural association features: 1. Two or more independent meaning words are interconnected as a whole to mean one figurative meaning or idea; 2. Several independent words act as part of a sentence or a whole sentence; 3. The words in the stable word association are formed in a fixed pattern; 4. A stable combination of words attracts the listener with its stylistic coloring, attractive pronunciation. [9,54]

Phraseologisms are formed by the combination of two or more lexical units, and their appearance is similar to word combinations. Sometimes there are such phraseologisms and combinations of words that it is difficult to distinguish between them as a phrase and a combination. For example: if the combination "hand up" is used in the process of physical education in the sense of raising the hand up, then the denotative (lexical) meaning is understood. If one person raises his hand to another person, it means connotative (portable). This is a clear example of the fact that phrases are denotative, and phraseology is connotative and should be distinguished from context. [10,12]

Therefore, any combination of words is not considered a phraseology. Their structure and meaning is a complex, multi-faceted linguistic phenomenon, with clear norms and specific signs.

The issue of the analysis of phraseological units is one of the important problems that has attracted the attention of many linguists, including Uzbek linguists, and is the cause of problematic discussions.

The existence of knowledge, norms and rules related to phraseology can be understood when they are used in the context in their own way, i.e., not in the traditional form that is passed from generation to generation, from mouth to mouth, but in a distorted or distorted way. It should be understood that if there are sometimes deviations from the norms of the use of phraseological language units, it is permissible to correctly evaluate and interpret them.

Depending on the use of phraseological units in the language, whether they are allowed to deviate from the phraseological norm or the norm - it will be possible to determine and evaluate them.

In many cases, the words contained in them can be replaced by other words due to the violation of phraseological units in terms of their meaning and form. As a result, their previous form changes, and a new form and originality in content appear.

So, the lexical and structural-grammatical norm expresses the nature of lexical-grammatical change of phrases in speech, and the fact that these changes do not affect their integrity while maintaining their meaning, and structural stability is relative in nature.

Phraseological units are expressed in the same meaning and form as they are found in dictionaries, textbooks and manuals, scientific documents, in many cases in the vernacular, i.e., in their original, normal state. Their modified form can appear in works of art. When expressing phraseological units found in dictionaries, textbooks, manuals and scientific sources, the possibility of wide use of vulgar and barbaric words, slang, slang, dialectisms in their content is limited.

To sum up, each national language has its own phraseological units, which are formed in the speech as a clear model unit with the same form and content. So, these units have their own norm and it is required to adhere to their own norm when using expressions in speech, to adhere to its rules.

REFERENCES:

1. А.А. Изотова. Английская фразеология: аллюзии, идиомы, метафоры: Сб. статей / – М.: МАКС Пресс, 2014. – 92 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 416 с.
3. Кунин А.В. Английская фразеология. – М., 1970. – 312 с.; Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1972. – 198 с.;
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996. – 381 с.

5. Nurmonov A., Sobirov A., Yusupova Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Akadrmik liseyning 2-bosqich talabalari uchun darslik. – T.: Ilm ziuo, 2010. – B.80.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати ва Қонунчилик палатасига Мурожаатномаси // Халқ сўзи. – 2017. – 23 декабрь.
7. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Морфология. Лексикология. – Т.: Ўқитувчи, 1965. – Б.133-135; Шоабдурахмонов Ш, Асқарова М., Ҳожиёв А., Расулов И., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: Ўқитувчи, 1980. – Б.137-146.
8. Ҳакимов М. Ёзувчи ва халқ тили. – Т.: Фан, 1971. – Б.16-19.
9. Якуп Пинхасов, “Ҳозирги ўзбек адабий тили”, - Тошкент “Ўқитиувчи”, 1969. – Б.54.
10. Abulkosimovna, E.Z. (2022) “Synonymous analysis of professional words in English and Uzbek,” *Frontline Social Sciences and History Journal*, 02(05), pp. 15–22. Available at: <https://doi.org/10.37547/social-fsshj-02-05-03>.

UO'K 81-13

HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RIYATIDA QO'LLANILGAN BADIY SAN'ATLARING LINGVOPOETIKASI

G.H.Eshniyozova, doktorant, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Halima Xudoyberdiyeva she'riyati o'ziga xos yo'nalish hisoblanadi. She'riyat eng oliy san'at turlaridan biri hisoblanib, uni idrok etish o'quvchidan yuqori saviya, yuksak did, teran idrokni talab qiladi. Maqolada asl she'rga qo'yiladigan talablarning muhim jihatlari sanab o'tiladi. She'rdagi sirliklikning bosh omili ramz va timsollar ekanligi ta'kidlanadi hamda shoira she'rlaridan misollar keltirilib, tahlil qilinadi. Bu orqali shoira she'riyatining badiiy timsollarini tadqiq etishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Halima Xudayberdieva, she'riyat, ramz, timsol, obraz.

Аннотация. поэзия Халимы Худойбердиевой считается своеобразным направлением. Поэзия считается одним из высших видов искусства, и ее восприятие требует от читателя высокого уровня, высокого вкуса, глубокого восприятия. В статье перечислены важные аспекты требований к оригинальному стихотворению. Подчеркивается, что главным фактором загадочности в стихотворении являются символы и тимоны, а также приводятся и анализируются примеры из стихов поэтессы. Посредством этого была предпринята попытка исследовать художественные воплощения поэзии поэтессы.

Ключевые слова: Халима Худайбердиева, поэзия, символ, эмблема, образ.

Abstract. Halima Khudoyberdiyeva's poetry is considered a specific direction. Poetry is considered one of the highest forms of art, its perception requires a high level, high taste, thoughtful perception from the reader. The article lists important aspects of the requirements for the original poem. It is noted that the main factor of mystery in the poem is the symbol and thymols, and examples from the poems of the poetess are given and analyzed. Through it, an attempt was made to investigate the artistic embodiment of the poetess's poetry.

Keywords: Halima Hudayberdieva, poetry, symbol, emblem, image.

Kirish. Sharq she'riyatida, xususan, o'zbek adabiyotida qush erk, ozodlik timsoli sifatida tasvirlanadi. U shaxsning ma'naviy-intelektual erkinligini o'zida mujassamlashtiruvchi umumlashma obraz. Agar e'tibor berilsa, ushbu obraz she'rning asosiy elementi sifatida namoyon bo'lmoqda. Ilk satrdagi fikr botiniy mantiq tadrijiga ko'ra she'rning asosiy- badiiy g'oyasiga aylanmoqda. Bu yerda qush oddiy jonzot sifatida emas, balki, erta-yu kech tinim bilmaydigan insoniy bir hislat, ruhoniyy tuyg'u tasviridir. U lirik qahramon. Birig'am, biri quvonch. Achchiq va shirin, yaxshi va yomon kabi bir biriga yondash tushunchalar. Demak, bu tushuncha badiiy g'oyaga aylanar ekan, u ijtimoiy-falsafiy ma'no tashuvchi majoziy obrazmohiyatini kasb etadi.

Asosiy qism. Shoiraning “Uchirma qush – polaponim, uchmoqqa shaylanasan”, “Kaptar uchiramiz”, “Bir qo'shiq yozaman”, “Gulni seskantirgan bulbul nolishi”, “Tilak” va boshqa bir qator she'rlarida ham qush obrazi keng qo'llanilgan. Aynan qush obrazi shoiraning asosiy g'oyaviy elementlar tadriji sifatida barcha ijodiy namunalarda namoyon bo'ladi. U erk timsoli, baxt ramzi, sevgi va ozodlik tushunchalariga mengzab yozilgan.

Yoki shoira ijodida alohida ahamiyat kasb etadigan “o‘q” timsolini olaylik: Yo‘q, men sog‘ qalb bilan kuylaganim yo‘q,

Dardi yo‘q ko‘ngilning kuylashi qiyin. Ko‘ksimga sanchildi bir kun qizil o‘q. Men alvon qo‘shiqdar kuyladim keyin.

Bu yerda “o‘q” obrazi kichik bir element sifida qo‘llanilgan bo‘lsa ham u muallif va qahramonning butun ruhiyatini ifodalagan. Aynan ushbu elementning qizil rangdatasvirlanishi esa uning hayot va jo‘shqinlik belgisini anglatadi. Yoki:

Onam – egilib naq kamon, Otdi aylanib o‘qqa – Uchayapman bilmay qay tomon –Tungami yo yoruqqa.

Bu yerda “o‘q” she‘r yozayotgan shoiraning o‘zi, ya‘ni qiz bola obrazida ifoda etilgan. Ya‘ni qiz bolaning turmushga uzatilishi hamda uning qaysi dargohga borishi yoki qanday hayot kechirishiga ishora qilingan. She‘r davomida “Unda ortiq boshqa o‘q yo‘q, men mo‘ljalga tegmasam” –so‘zlari orqali bilishimiz mumkinki, oiladi Halima Xudoyberdiyevadan boshqa uzatiladigan qiz farzand mavjud emas. Yoki:

O‘zgalarga omad tilayman bu choq, O‘zgalar sinchiklab otsin o‘qini Ovlagan qushidan bo‘lib ko‘ngli tog‘, Boshlarida ko‘ray tole tug‘ini.

Bu yerda “o‘q” obrazi ahd, qaror ma‘nolarida qo‘llanilmoqda. Shoira har bir inson o‘z tanlovini amalga oshirayotganda adashmasligi haqida ogohlantirmoqda. Uning ushbu she‘ri to‘rtlik shaklida yozilgan bo‘lib, metafora va metanomiya, sinekdoxa usullaridan samarali foydalanilgan.

Shoiraning har bir she‘rida o‘ziga xos obrazlar tizimi bo‘lib, u hamisha yakka suhbatchi yoki monolog aytayotgan kimsa shaklida ta‘riflanadi. Obrazlar doim g‘oyaviy mohiyat bilan qorishiq holda undagi voqealar jarayoniga munosabat bildiradi.

Qolaversa, shoiraning detallar ishtirokida yozilgan she‘rlari ham talaygina. Masalan, “Biz olmamiz”, “Oq olmalar”, “Bir sen emas”, “Qor uchqunlab turganda”, “G‘urur”, “Oq olmalar pishganda”, “Qumsan”, “Seni so‘rashar”, “Otash davralarda” kabi she‘riy komplekslar tizimida turli ramzlar orqali inson obrazini yaratish yoki g‘oyaviy mohiyatga urg‘u berish holatlari mavjud. Taniqli jurnalist Dilbar Mahmudova “Halima” nomli kitobida bunday yozadi: “Halima takror va takror ishlatadigan so‘zlar, so‘z-timsollar bor: qor, arslon, qon, turk, Turon, bola, ona, nola, bog‘, tog‘, daraxt va hokazo...Bu so‘zlarni u shunday o‘ynatadiki, ular huddi simfonik orkestrdagi bir-biriga o‘xshamagan turli musiqiy asboblarning o‘z vazifasiga ko‘ra boshqa asboblardan bilan uyg‘un holatda yaxlit musiqiy olam yaratganidek, Halima ham bu so‘zlar simfoniyaasidan dunyo, inson, millat va jamiyat taqdiri haqida epik manzara yaratadi.”

Shoira she‘riyatida arslon, yo‘lbars obrazlari uning yuragida ulg‘aygan jasoratli ayoltimsolini gavdalantiradi. Ko‘p hollarda og‘riqlarga, azoblarga mardona dosh berayotgan arslon shoiraning o‘zi ekanligi anglashiladi. Bir she‘rida:

Dardin chetga chiqaradi qaysi sher,

Ona arslon ozganini bildirmas, desa boshqasida:

Sen so‘rama, men ham aytmayin

Kuragimning singanini qars.

Shovqin solma, men uyg‘otmayin,

Yuragimda yotar bir yo‘lbars, –

deya hammasini ro‘yi rost aytadi, go‘zal aytadi. Yoki, “Ko‘nglimdagi arslon” she‘rida:

Yuragimga ona arslon qo‘ygan in,

Parvardigor, ruhim o‘zing ko‘targin.

Dargohingda topshirguncha men jonni,

O‘ldirmagin, ko‘ksimdagi arslonni, –

deya iltijo qiladi. Ko‘ksidagi arslonsiz hech kimga aylanishini, uning na‘rasibo‘lmasa, ovozi u istagan kengliklarni zabt etolmaslini ochiqalaydi. Xuddi shu she‘rning so‘nggida:

Ona arslon o‘lmay turib o‘rmalab,

Bu o‘rmonga kiradigan kas yo‘qdir, –

deya lirik qahramonning yengilmas irodasi va qat‘iyatini ifodalaydi.

Xulosa qilib aytilganda, shoiraning ijodining poetik olami va estetik qarashlari jahon poeziyasining bir xalqasini tashkil etadi. Bunda, ayniqsa, uning she'riyatidagi timsollar o'ziga xosligi bilan ajrali turadi. Muhabbat, Sadoqat, Ona, Vatan, Erk, Ozodlik timsollari uning ijodida birlashib, mazmun jihatidan yuqorilab, adabiyotshunos olim Ibrohim G'ofurov ta'biri bilan aytganda shoirani "Turk onasi" sifatida kuylatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xudoyberdieva H. Buyuk qushlar. T.: "O'zbekiston", 2012. B. 247-728.
2. Xudoyberdieva H. Bu kunlarga yetganlar bor. She'rlar (Saylanma). Toshkent., "G'afur G'ulom" nashriyoti., 1993. B. 232-496.
3. Xudoyberdieva H. Muqaddas ayol. Toshkent., "G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti", 1987. B. 45-224.
4. Mahmudova D. Halima. Toshkent., "O'zbekiston" NMIU.2016. B. 291

UO'K 801.52

TURLI SISTEM TILLARDA SO'Z MA'NOLARI KUCHAYTIRISHNING LEKSIK VOSITALARI

A.A.Haydarov, prof., f.f.n., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

G.Xayrullayeva, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Ma'lumki, so'z serqirra, u bir necha ma'no ifodalaydi, ularni bir-biridan farqlashga ba'zi vositalarda, shu jumladan, kuchaytiruvchi so'zlardan ham foydalaniladi. Fikrimizni so'zlar vositasida ifodalar ekanmiz, shu fikrni yanada aniqroq va tushunarli qilishga kuchaytiruvchi vositalar, kuchaytiruvchi birliklar kerak bo'ladi. Ranglarni ifodalaganda (shunchaki qora 44ma stim qora yanada aniqlashtiradi o'ta tim qora, qizilning aynan to'q qizilli holatni ifodalaganda (biram charchadim, juda sog'indim) kuchaytiruvchi birliklar fikrimizga aniqlik kiritib beradi. O'zbek va ingliz tillarida fikr bayon qilish jarayonida nutq ta'sirchanligini oshirish uchun turli kuchaytirish usullaridan foydalaniladi. Ushbu maqolada fonetik, leksik, grammatik vositalarda ma'no kuchaytirish haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *intensivlik kategoriyasi, fonetik, sintaktik, frazeologik intensivifikatorlar, so'z yasash, maxsus kuchaytiruvchi so'zlar, ekspressivlik, emotsionallik.*

Аннотация. *Известно, что слово имеет несколько значений, и используются некоторые средства различения их друг от друга, в том числе интенсификаторы. Когда мы выражаем свои мысли словами, нам нужны усилители и единицы, чтобы сделать эту мысль более ясной и понятной. При выражении цветов (это не просто черный, глубокий черный делает его еще более четким, очень глубокий черный, при выражении темно-красного состояния красного (я устал, я так скучаю по тебе) усиливающие единицы проясняют наши мысли. В процесс выражения мыслей в узбекском и английском языках, для повышения эффективности речи используются различные приемы усиления (фонетические, лексические, грамматические). Анализ и описание этих единиц описаны в данной статье.*

Ключевые слова: *категория интенсивности, фонетические, синтаксические, фразеологические, интенсификаторы, словообразование, специальные укрепляющие слова, выразительность, эмоциональность.*

Abstract. *It is known that the word has several meanings, and some means of distinguishing them from each other are used, including intensifiers. When we express our thoughts through words, we need amplifiers and units to make this idea more clear and understandable. When expressing colors (it's not just black, deep black makes it even more clear, very deep black, when expressing the dark red state of red (I'm tired, I miss you so much), the reinforcing units clarify our thoughts. In the process of expressing thoughts in Uzbek and English languages, to increase the effectiveness of speech, various methods of strengthening are used (phonetic, lexical, grammatical. The analysis and description of these units is described in this article.*

Key words: *category of intensity, phonetic, syntactic, phraseological, intensifiers, word formation, special strengthening words, expressiveness, emotionality*

Zamonaviy tilshunoslikda "intensivlik" atamasi bir ma'noli talqinga ega emas. Bu kategoriya Sh.Balli [3], Boduen de Kurtene [4], E.Sapir [7] va boshqalar kabi tilshunos olimlarning asarlarida o'z aksini topgan va keng ma'noda "miqdor, kattalik, kattalik, toifa, toifalargacha bo'lgan barcha tafovutlar" deb tushuniladi. Intensivlik kategoriyasi uzoq vaqtdan beri tilshunoslarning manfaatlari doirasida bo'lib kelgan, ammo uning maqomi zamonaviy tilshunoslikning bahsli muammolaridan biridir.

Intensivlik kategoriyasi baholash va ekspressivlik kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liq. "Intensity" atamasi "intensiv" sifatoshidan kelib chiqqan bo'lib, "zavq, kuchaygan" ma'nosini bildiradi. Intensivlik kategoriyasining aksariyat tadqiqotchilari uni so'zning keng ma'nosida miqdor tushunchasiga asoslanadigan semantik kategoriya sifatida belgilaydilar. Badiiy adabiyotdagi intensivlik tushunchasi – "universal ruhiy mazmun momentlarini ifodalovchi funksional-semantik kategoriya. Rus va Yevropa tillarining lingvistik asarlarining katta qismi intensivlik toifasini o'rganishga bag'ishlangan (E. N. Sergeyeva 1967, I. I. Ubin 1974, I. I. Turanskiy 1990, Yu.V. Vorotnikov 1990, L. A. Belovolskaya 1999 va boshqalar). Yevropa tillari materiallari bo'yicha intensivlik toifasiga bag'ishlangan ishlar ham qiziqish uyg'otadi (Vorobyova 1958; Sushchinskiy 1997 yil; Karpovskaya 1998 yil; Sheygal 2000).

Rodionova S.E tilda leksik vositalarni ikki guruhga ajratadi [9]:

a) Kuchaytirishning aniq moslamalari — kuchaytirgichlar, intensiv so'zlar vositalari yordamida hosil bo'ladi: sifatlar, qo'shimchalar. (*очень красивый* — *very beautiful* — *juda chiroyli*, *смертельноопасный* — *mortally dangerous* — *o'ta xavfli*)

b) Intensifikatsiya vositalari - bu o'z ma'nosida intensivlik ma'nosini o'z ichiga olgan so'zlar - kuchaytiradi. (*восхитительный* — *admirable* — *taftunqiladigan*, *омерзительный* — *ghoulish* — *jirkanch*, *чудовищный* — *monstrous* — *dahshatli*).

Ingliz, rus, o'zbek tillarida intensivlik so'z yasash, frazeologik, stilistik va morfologik vositalar sifatida tartiblangan leksik til vositalari bilan ifodalanadi.

Ingliz tilida eng keng tarqalgan intensiv affikslar: super-, huper-, over-, ultra. Ayrim ruscha so'zlarda bu affikslarning o'xshashini uchratishimiz mumkin: (пере-; пре-; сверх-; наи-; пре; при;) (очень; более; далее; сверх; вне; чрезмерно) va o'zbek tilida ((juda; zo'r; nihoyatda; ortiqcha, me'yorida ortiq, oshirib; o'ta; eng) [6] kabilar.

Qo'shma otlar ham intensivlik ma'nosiga ega. Bu hodisani yuqoridagi uchta taqqoslangan tilda ko'rish mumkin. Qo'shimchalar tilda so'z ma'nosining intensivligini ifodalashning eng keng tarqalgan vositalaridir. Sifatlar ikki ma'noga ega bo'lgan qo'shimchalarni hosil qiladi: asosiy sifat ma'nosi va so'z ma'nosini kuchaytiruvchisi sifatida ikkilamchi ma'no [1]. Bu turtki qo'shimchalar esa bu ma'noni asosiy ma'no sifatida rivojlantiradi. Sifatlar 2 guruhga bo'linadi: kuchli va kuchsiz. Kuchli sifatlar narsa yoki shaxslarning istisno xususiyatlarini ifodalaydi. Bu sifatlar o'z tarkibida sezilmaydigan ma'noga ega. Ularni bu sifatlar bilan ishlatib bo'lmaydi. Zaif sifatlar o'z ma'nosida intensivlikka ega emas. Bu sifatlar "**Very**", "**really**", va "**immensely**" kabi so'zlar yordamida kuchaytiriladi.

Intensivlik kategoriyasini tilning pleonazm, takror, gradatsiya bilan ifodalanadigan stilistik vositalari bilan ham ifodalash mumkin. Pleonazm ma'no elementini takrorlash orqali intensivlikni ifodalaydi. (Yangi innovatsiya, географический подвиг, yashash joyi manzili.). Takrorlash - bu stilistik intensivlikni ifodalash qurilmasi (agar takrorlanuvchi elementlar intensivlik semantikasiga ega bo'lsa yoki boshqa til birliklarining intensivligining konnotatsiyasini berish qobiliyatiga ega bo'lsa. Bitiruv - bosqichma-bosqichlik tamoyillariga asoslangan stilistik vosita.

Intensivlik barcha til darajalarida turli xil vositalar yordamida amalga oshiriladi, ulardan eng ko'p o'rganilgan va eng ko'p qo'llaniladigan kuchaytirgichlar (**very**, **absolutely**, **extremely**) va kuchaytirgichlar - intensivlik ma'nosini bilvosita o'z ichiga olgan so'zlar (**bad** - **horrible**). Intensivlik darajasini bilvosita, lekin bilvosita ifodalovchi turli semantik, ekspressiv- individual so'zlar yoki bayonotlarning hissiy soylari. Ulardan foydalanganda intensivlik darajasini ifodalash oldingi yoki keyingi kontekst yordamida sodir bo'lishi mumkin.

Frazeologik intensifikatorlarning ingliz tilida ba'zi funksional uslublarning ajralmas qismi hisoblanadi. Frazeologik birliklarni va ularning kontekstda ishlatilishini o'rganganda N.V.Polishuk alohida sinfga ega frazeologik birliklarni, ya'ni emotiv intensifikatorlarni ajratib ko'rsatadi. Emotiv

intensifikatorlar ijobiy yoki salbiy hissiyotlarni kuchaytirishga qaratilgan. Bu sinfga “**I’ll eat my boots!, I’ll eat my hat if...**”(boshim bilan javob beraman) singari frazeologik birliklar misol bo’la oladi.

Ba’zi sifatlar ekspressiv ma’noga ega: ular tomonidan hissiy holat ifodalanadi:

“Yes, I broke the **bloody** window”

“You’re behaving like a **goddam** husband”.

Kuchaytirgichlarni tasniflashning har xil turlari mavjud:

1. grammatizatsiya darajasiga ko’ra: (The night was terribly dark and stormy. She is terribly nice)

2. qiymatni kuchaytirish darajasi bo’yicha:

a) yaqinlashib kelayotgan daraja: nearly, almost;

b) kichik: little, slightly;

c) cheklovchi: rather, pretty, moderately;

d) yetarli: enough;

e) katta: much, a great deal, greatly,

f) ko’taruvchi: very, extremely, awfully;

g) to’liq: quite, completely, entirely;

h) ortiqcha: too;

Shaxsiy uslub va o’ziga xoslikni vizual namoyish qilish lingvistik shaxsning lingvo-ijodiy qobiliyatlarini amalga oshirish odam tashqi shaklning kuchaytiruvchilari tomonidan kuchayish cho’zish. Grafik intensivlashtirish vositalariga o’z ichiga oladi:

- so’z cho’zilishi: **allill aboarrd! billioo.ooo.oon;**

- morfema yoki bo’g’inlarga bo’linish: **extremely won-der-ful;**

- birinchi so’zdan boshqa gapni bosh harf bilan yozing: **She was**

as pretty as a Picture;

- butun so’zni (iborani, jumlani) bosh harflar bilan yozish: **WORLD - BEAUTY; What a day!**

NOT A BLESSED THING HAPPENED;

- kursiv bilan so’zning bir qismini ajratib ko’rsatish: **to behave like a gentleman;**

-butun so’zni kursiv bilan yozish: **go to HELL;**

Intensivlik kategoriyasining har bir vositasi nutq sub’ektining voqelikka munosabatini ifodalaydi, o’ziga xos konnotativ ma’no bilan tavsiflanadi va uning funksional vazifasini bajaradi. Kuchaytirgichlar gapning pragmatik cho’qqisini ta’kidlab, o’ziga xos kuchlanish o’lchagich vazifasini bajaradi. Intensivlik tilning semantik kategoriyasi bo’lib, uning asosida so’zning keng ma’nosida miqdorning gradatsiyasi tushunchasi yotadi. Intensivlik - sifatni baholashning miqdoriy o’lchovi, eksplikativlik o’lchovi, aloqa mazmunining xarakteristikasi. Stilistik jihatdan intensivlik ekspressivlik o’lchovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Abdullayev A. Hozirgi o’zbek tilida ma’no kuchaytirishning fonetik va morfologik usuli. Fil.fan.nomz. diss... T.: 1970, -122b.
2. Abdullayev A. O’zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. T.: Fan.1983. -88b.
3. Балли Ш. Французская стилистика. -М., 1961. С. 202.
4. Boduen de Kurtene. Отрывки из лекций по фонетике и морфологии русского языка. -М., 1881. -С 184
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов фак. иностр. яз. - 2-е изд., перераб. -М.: Высш.шк. Дубна:Феникс, 2006 -381с.
6. Haydarov A, Mustafoyeva N. Ingliz va o’zbek tillarida so’z ma’nolari kuchaytirishning lingvopragmatik talqini. NamDU ilmiy axborotnomasi. 2021. 12-son, -B.308-311
7. Sapir. E. Language. An Introduction to the Study of Speech. -М., 2004. -С. 149-150.
8. Nazarova Navbahor Ahrorovna. (2022). Semantic properties of anthroponyms. Indonesian Journal of Innovation Studies, 18. <https://doi.org/10.21070/ijins.v18i.626> <https://ijins.umsida.ac.id/index.php/ijins/article/view/626>
9. Rodionova. S.E. Intensifiers in the language of the 21st century: Word-building, semantics, syntagmatics and dynamics of evaluation. Вестник ВолГУ. Серия 2, Языкознание. 2021.- Т. 20. № 5

RADIO TILINING MILLIY – MADANIY XUSUSIYATLARI: HUSHMUOMALALIK TAMOYILI

H.A.Jabborova, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Nutqiy muloqotda kommunikantlar o'rtasida hurmatni ifodalash vositasi sifatida hushmuomalalik kategoriyasini anglatuvchi nutqiy etiket shakllari qo'llaniladi. Nutqiy etiket formulalari turli madaniyatlarda turlicha kontseptuallashtirilgan va ifodalanishi umumiy qabul qilinganligi bilan izohlanadi.*

Kalit so'zlar: radio tili, hushmuomalalik kategoriyasi, etiket qoidalar, kommunikator, madaniyat, nutqiy etiket, muloqot.

Аннотация. *В речевом общении формы речевого этикета, относящиеся к категории вежливости, используются как средство выражения уважения между коммуникаторами. Это объясняется тем, что формулы речевого этикета осмысляются и выражаются по-разному в разных культурах.*

Ключевые слова: *радиоязык, категория вежливости, правила этикета, коммуникатор, культура, речевой этикет, общение.*

Abstract. *In speech communication forms of speech etiquette representing the category of politeness, are used as a means of expressing respect between communicated people. It is explained by the fact that speech etiquette formulas are conceptualized and expressed differently in different cultures.*

Keywords: *radio language, politeness category, the rules of etiquette, communicator, culture, speech etiquette, communication.*

Radio tilini tahlil qilishda aksiologik yondashuv, bizni nafaqat muallifning, balki adresatning ham pozitsiyasini, qadriyat yo'nalishlarini, o'zaro ta'sir, amalga oshirishning semiotik rejasi, muloqotning ohangdoshligi, ta'sir etuvchi belgilarning intilishini hisobga olgan holda, radioni funktsional yaxlitlik sifatida amalga oshirishning ko'p strukturali va ko'p funktsiyali asoslarini – kommunikatorlar ongida shakllanadigan o'zaro ta'sirlashish holatining aksiologik modelini belgilaydigan faqatgina – dunyo manzarasini ochib berishga imkon beradi. Turli tilda so'zlashuvchi mamlakatlar madaniyatda ham, shuningdek sharq madaniyatida ham xushmuomalalik tushunchasi umumbashariy bo'lsa-da, u turli madaniyatlarda turlicha kelib chiqishi va shuning uchun ham turli ma'nolarga egaligi ma'lum.

Radio tili sohasidagi taniqli tadqiqotchi M.V. Zarva o'tgan asrning 90-yillarida mamlakatimizda nashr etilgan radio tili to'g'risidagi adabiyotlar juda ko'p ekanligi va shartli ravishda uch turga bo'linishi mumkinligiga guvohlik beradi:

1) radioeshittirishning til amaliyotini tahlil qiladigan maqolalar va risolalar, ko'pincha, me'yoriy-uslubiy ma'noda[4;46] ;

2) radioda eshitiladigan nutqning o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflash, uning og'zaki shakli va shu bilan birga radio tilini gazeta va boshqa yozma adabiyotlarning ommaviy nashrlaridan ajratib turadigan nashrlar[3;179].

3) radiojurnalistlarning ommabop uslubda taqdim etgan bir qator ocherklari, nafaqat dasturlar tayyorlovchilar mahoratining umumiy vazifalarini ochib beradi, balki radio dasturlarining kundalik ish jarayonida til bo'yicha muhim kuzatuvlarini ham o'z ichiga oladi[2;223].

«Etiket» termini «O'zbek tili» izohli lug'atida quyidagicha ifodlangan: «ETIKET [fr. etiquette – odob-axloq; marosim tartibi] Biror jamiyatda, ijtimoiy guruh va sh.k.da qabul qilingan o'zaro muomala, odob-axloq; marosim tartibi, qoidalari. Saroy ahliga xos etiket. Diplomatik etiket.»[9;61] N.I. Farmanovskaya etiket qoidalarini – til bilan taqqoslab o'rganish, borasida bildirgan fikrlariga tayangan holda, etiket qoidalari xulq-atvorning belgilangan tartibi sifatida qaraymiz. Olimaning kontseptsiyasida «muloqot jarayonida muayyan vaziyatda aniq manzil uchun so'zlovchi eng mos, eng munosib til birligini tanlashni tartibga soladi» deb ko'rsatilgan.[7;69] Etiket qoidalari

jamiyatning qonuniyati sifatida belgilangan, ular odamlarning madaniyatiga taaluqli bo'lgan ba'zi xatti-xarakatlar qoidalarini shakllantirish va qo'llashning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Ma'lumki, turli millatlar, madaniyatlar, dinlar vakillari o'rtasidagi muloqot masalalari juda dolzarb. Turli mamlakatlar aholisi o'rtasida aloqalar o'rnatish uchun ularning an'analari va urf-odatlarini, nutq odob-axloq qoidalarini bilish zarur bo'ladi. Tilshunoslikda nutq odobi «nutq xatti-harakatlarini tartibga soluvchi qoidalar, suhbatdoshlar o'rtasida aloqa o'rnatish uchun jamiyat tomonidan qabul qilingan va tavsiya etilgan milliy o'ziga xos, qoliplashgan, barqaror aloqa formulalarining tizimi»[7;58], deya ta'riflanadi. Jumladan, N.L. Sokolova nutq odob-axloqi birliklarini «vaziyatga ko'ra shartli, kommunikativ yo'naltirilgan, tematik bog'langan, dialogik birlik, barqaror aloqa formulalari doirasida o'zaro bog'liq va o'zaro bog'langan barqaror muloqot formulalari»[5;59] sifatida tavsiflaydi. Ko'rib turganimizdek, tadqiqotchilar nutqiy muloqotda xushmuomalalik yetakchi mezon deb hisoblashadi. Nutqiy etiket formulalarini sub'ektiv tarzda idrok etish mumkin, lekin umuman olganda, ular urf-odat va marosimlar milliy o'ziga xosliklari tasvirlarini yaratadi [11]. Nutqiy etiket R. Lakoff ta'rifi bo'yicha «jamiyatda rivojlangan yaxshi xulq-atvor ko'rinishi hamda «insonlar o'zaro muloqotidagi ziddiyatlarni kamaytirish maqsadida o'rganilishi zarur mavzu»[10;292] deb biladi. Xushmuomalalik tamoyili - bu yozilmagan ijtimoiy norma bo'lib, bunda inson nutqi uning madaniyatida harakat qiladi va aks etadi. Turli madaniyatlarda odamlarning xulq-atvori, odob-axloqi va xushmuomalalik tamoyillari sezilarli farqlarga ega. Aytish joizki, xushmuomalalik printsipli nutqiy etiketning asosini tashkil qilar ekan «Xushmuomalalik» lekiskasi ham ko'p muhokama va munozaralarga sabab bo'lgan va bo'lib kelmoqda. Tadqiqotchilar nutqiy muloqotda xushmuomalalikni o'zaro ta'sirning affektiv jihati sifatida qarashadi. Muloqot jarayonida ta'sir o'tkazish birinchi o'rinda hurmat va do'stona munosabatni o'z ichiga oladi.

OAV da jurnalist (adresant), nutq etiketining qoidalariga muvofiq, muloqot vaziyatiga ko'ra, muloqotning kerakli, istalgan, ijobiy ohangdoshligi, turli murojaat etiket iboralar, salomlashish va xayrlashishdan foydalanadi. Adresat adresant bilan munosabat o'rnatadi. Shuningdek, radiokommunikatsiyaning quyidagi belgilari radioefirda kodlashtirilgan adabiy til vositalarini qo'llashga sabab bo'lgan: ommaviy auditoriyaning umumlashtirilgan obraziga qaratilganligi; chetdan tinglovchi borligini hisobga olish; kanallarning shovqinlarga bardoshlilikining chegaralanganligi; radioefirda eshittirishni qayta tinglab bo'lmazligi, o'tkinchiligi; avvaldan tuzilgan va yozilgan matnga tayanish; axborotning asosan monolog usulida yetkazilishi; xufyona sharoitlarda kommunikantlar o'rtasida tezkor verbal aloqaning yo'qligi; efirdagi muloqot uchun tanlab olingan mavzuning ijtimoiy ahamiyatligi.[6,171]

Radioeshittirishlar asosan ikki yo'nalishda tashkil etiladi va olib boriladi:

- 1) tahliliy axborot (yangiliklar va publitsistika);
- 2) ko'ngilochar eshittirishlar (tok-shoular, musiqiy va yoshlar dasturlari).

Ko'ngilochar eshittirishlar borasida quyidagilarni alohida ta'kidlash zarur. Ma'lumki, og'zaki oshkora kommunikatsiyadagi fatik nutq so'zlashuv uchun yangi hodisa emas, bu holat o'zining o'zgaruvchanligi bilan belgilanadi. Ko'ngilochar eshittirishlar tijoriy radioefirda quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi: 1) radio auditoriya uchun real muloqot taassurotini uyg'otish orqali virtual birlikni yaratish;

2) radiouzatishlarni radio tinglovchilarining psixologik holatining boshqaruvchisiga aylantirish. Radiodagi boshlovchilar nutqi ushbu maqsadlarga bo'ysunadi va bu salomlashish, tilak, hayrlashish kabi nutqiy etiket formulalarida o'z aksini topadi. Masalan: «*Kun hayrli bo'lsin yoshlar. Assalomu aleykum bugungi sana muborak bo'lsin. Kuningiz xayrli va barokatga to'la bo'lsin deya bugun siz azizlar bilan g'oyibona uchrashib turganimizdan mamnunmiz. Bugun marafon va bayramona kayfiyat*» («Yoshlar» 30.06.22); Salomlashish+Tilak+Xushmuomalalik

Shuningdek, mazkur holda nutqda odatiy bo'lmagan so'zlar, chet tillaridagi leksik birliklar ko'proq ishlatiladi: «*Assalomu aleykum, O'zbekim taronasi. Nomer odin, number van (one) boshlovchimiz Radio O'zbekim taronasi Dilmurod aka SMSlarni o'qib charchamang*» («O'zbekim taronasi» 01.08.22) Salomlashish+Tilak+Xushmuomalalik

Radiomuloqotda auditoriyaning axborotni qanday qabul qilishi uni uzatishda qanday til vositalaridan foydalanilishiga ham bog'liq. Zero, til va axborotni aktuallashtirish bilan birga nutqiy

etiket formulalarini aks ettiruvchi iboralardan foydalangani holda, uning tabiatini shakllantiradi, bu esa, o'z navbatida, axloqiy borliq haqidagi fikr-mulohazalarga ta'sir etadi.

Shunday qilib, xushmuomalalik tamoyili - bu yozilmagan ijtimoiy norma bo'lib, bunda inson nutqi uning madaniyatida harakat qiladi va aks etadi. Turli madaniyatlarda odamlarning xulq-atvori, odob-axloqi va xushmuomalalik tamoyillari sezilarli farqlarga ega. Xushmuomalalikni radionutqda qo'llash o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, bu ijtimoiy omillar bilan bog'liqdir. Zero, ijtimoiy omilning asosiy belgisi nutq jarayonidir. Bu nutq ishtirokchisi(kasbi, yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei va h.k.)ning o'z oldiga qo'ygan maqsadi va berilayotgan ma'lumot, axborotni qay tarzda yetkazishi bilan ham belgilanadi. Nutqiy etiketga nazariyasiga qiziqish va ijtimoiy va madaniy o'lchovni tan olish bilan ikkinchi tilni o'rganish bilan bog'lash uchun ko'proq tadqiqotlar o'tkazish kerakligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бакиева Г. Тешабоева Д. Медиамаконда матн. – Тошкент, 2019.
2. Богомолов Ю. А. Курьеры муз: Диалектика продуктивного и репродуктивного в творчестве на радио и ТВ / Ю. А. Богомолов. – М.: Искусство, 1986. – 191 с.
3. Зарва М. В. Слово в эфире: о языке и стиле радиопередач / М. В. Зарва. – М.: Искусство, 1977. – 179 с.
4. Крысин Л. П. О языке радиопередач / Л. П. Крысин. – М.: Комитет по радиовещанию и телевидению при Совете Министров СССР. – 1967.
5. Соколова Н.Л. (1991). Английский речевой этикет [Sokolova N.L. English speech etiquette]. Москва.- С.250.
6. Тешабоева Д.М. Тешабоева Д.М. Оммавий ахборот воситалари тилининг нутқ маданияти аспектида тадқиқи (ЎЗР ОАВ мисолида): Филол. фан. док. ...дис. автореф. – Тошкент: ЎзДЖТУ, 2012.
7. Формановская Н.И. Употребление русского речевого этикета. – М.: Русский язык, 1984.
8. Ярцева В.Н. Большой Энциклопедический Словарь. Языкознание. – Москва, 1998. – Б. 413-414.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилд, Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2007. – Б. 61.
10. Lakoff R. The logic of politeness: or minding your p's and q's // Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, 1973.
11. www.school-science.ru

UO'K 808.3

J.K. ROULINGNING "GARRI POTTER" ASARIDA YOSH PSIXOLOGIYASI

L.J.Jalilova, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

M.F.Axmedova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada J.K.Roulingning "Garri Potter" asari voqealar rivojida yosh psixologiyasining o'rni haqida so'z boradi. Yosh psixologiyasiga ta'sir qiluvchi komponentlari muhokama qilinadi. Adabiy asarlarda psixologik ko'rinishlarning mavjudligi holati tahlil qilinadi. Yosh psixologiyasi insonparvarlikni, yuksak g'oyaviy va axloqiy me'yorlarni ta'kidlash shakli, shuningdek, san'at elementlarini o'ziga xos birlikda tashkil etishning ma'lum bir tamoyili sifatida qaraladi va J.K. Roulingning "Garri Potter" asarlari orqali tahlil qilinadi. Unda bosh qahramonning psixologik jihatdan, hamda jismonan yetuklikka erishini ko'rib o'tamiz.

Kalit so'zlar: psixologiya, yosh psixologiyasi, Garri Potter, ontogenez.

Аннотация. В этой статье произведение Джоан Роулинг "Гарри Поттер" рассказывает о роли возрастной психологии в развитии событий. Обсуждаются компоненты, влияющие на возрастную психологию. В литературных произведениях анализируется состояние наличия психологических проявлений. Возрастная психология рассматривается как форма подчеркивания гуманизма, высоких идеологических и моральных стандартов, а также определенного принципа организации элементов искусства в специфическом единстве, и она анализируется через произведения Дж. К. Роулинг о Гарри Поттере. В нем мы увидим достижения главного героя в психологическом плане, а также в физической зрелости.

Ключевые слова: психология, возрастная психология, Гарри Поттер, онтогенез.

Abstract. In this article J.K.Rowling's work "Harry Potter" talks about the role of age psychology in the development of events. The components that influence age psychology are

discussed. In literary works, the state of the presence of psychological manifestations is analyzed. Age psychology is considered as a form of emphasizing humanism, high ideological and moral standards, as well as a certain principle of organizing elements of art in a specific unity, and it is analyzed through J.K. Rowling's Harry Potter works. In it, we will see the achievement of the main character in psychological terms, as well as in physical maturity.

Key words: psychology, age psychology, Harry Potter, ontogenesis.

Psixologiya - inson hamda hayvonlar xatti-harakati davomida ruhiy jarayon bilan aloqador har bir voqelik to'g'risidagi fan. Psixologiyaning asosiy vazifalari - psixika qonuniyatlarini, inson ruhiy holatlari shakllanishini o'rganishdan iboratdir. Ushbu vazifalar yechimini topishda psixologiya, biologiya fani sohalari bilan, fiziologiya bilan, sotsiologiya, pedagogika, madaniyat tarixi, mantiq hamda ijtimoiy fanlar bilan aloqaga kirishadi. Psixologiya eng avvalo, insonning ongi va o'zini o'zi anglashini tadqiq etadi. Yosh davrlari psixologiyasi fani predmeti to'g'risida fikr yuritilayotganda inson umrining turli yosh bosqichlarining kechish va psixik taraqqiyotga ta'sir ko'rsatuvchi omillari, turli ta'sirlar tufayli ro'y beradigan psixik rivojlanish xarakteristikasi nazarda tutiladi. Yosh davrlari psixologiyasi turli yoshdagi odamlarning (bolalar, o'quvchilar, kattalar, erkaklar, ayollarning (ontogenezda) tug'ilgandan umrining oxirigacha) psixik rivojlanish jarayonini, shaxsning shakllanishi hamda o'zaro munosabati qonuniyatlarini o'rganishdan iboratdir. Yosh davrlari psixologiyasi insonda turli psixik jarayonlar rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini, uning har xil faoliyatini, erkak va ayolning jins tafovutlarini, shuningdek inson shaxsining tarkib topishini ilmiy jihatdan tadqiq qiladi. Yosh davrlari psixologiyasining asosiy vazifasi shaxsning kamol topishi qonuniyatlari va turli Yosh davridagi odamlarda vujudga keladigan psixik faoliyat, xolat va shart sharoitlarning o'zaro ta'siri xususiyatlarini yoritib berishdir. Aynan shunday o'zgarishlarni yozuvchi J.K.Rowlingning "Garri Potter" asarlarida ko'rib o'tamiz. Asarlarni ko'rib o'tarkanmiz, bosh qahramon ya'ni, Garri Potter ma'lum bir vaqt oralig'ida psixik jihatdan yetuklikka, teran fikrlash qobiliyatining rivojlanish bosqichlarini yaqqol guvohi bo'lamiz.

(Yet Harry Potter was still there, asleep at the moment, but not for long. His Aunt Petunia was awake and it was her shrill voice which made the first noise of the day.

'Up! Get up! Now!'

Harry woke with a start. His aunt rapped on the door again.

'Up!' she screeched. Harry heard her walking towards the kitchen and then the sound of the frying pan being put on the cooker. His aunt was back outside the door.

'Are you up yet?' she demanded.

'Nearly,' said Harry.

'Well, get a move on, I want you to look after the bacon. And don't you dare let it burn, I want everything perfect on Duddy's birthday.' Harry groaned. 'What did you say?' his aunt snapped through the door.

'Nothing, nothing ...' Dudley's birthday – how could he have forgotten? Harry got slowly out of bed and started looking for socks.

[p.19 Harry Potter and the Philosopher's Stone J. K. Rowling]

Bu misolni ko'rib o'tar ekanimiz, qahramonimiz nohaqliklar bilan yuzlashishi va ayni damda ularga ko'z yumishini ko'ramiz. Albatta bu holatlarda uni ota-anasining o'limidan so'ng o'z qaramogi'ga olgan qarindoshlari tomonidan bo'lib, Garrining boradigan boshpanasi yo'qligi va uning chorasizligidan foydalanishdir. Qahramonimiz yosh bo'lishiga qaramay, psixologik jihatdan kuchli, mustahakm irodali ekanini ko'rsatadi.

('I'm warning you,' he had said, putting his large purple face right up close to Harry's, 'I'm warning you now, boy – any funny business, anything at all – and you'll be in that cupboard from now until Christmas.'

'I'm not going to do anything,' said Harry, 'honestly ...'

But Uncle Vernon didn't believe him. No one ever did. The problem was, strange things often happened around Harry and it was just no good telling the Dursleys he didn't make them happen.)

[p.23 Harry Potter and the Philosopher's Stone J. K. Rowling]

Shu misolda esa bolani taziq o'tkazish yordamida qo'rqitishni ko'rib o'tmiz. Asarni o'qish davomida, bilamizki qahramonimiz u bilan sodir bo'ladigan hodisalarning nega va qachon sodir bo'lishini bilmaydi, ammo yaqinlari Garrining ota-onasidan meros qolgan magik kuchi bo'lishidan shubhalanishadi.

(Harry looked back at Hagrid, smiling, and saw that Hagrid was positively beaming at him. 'See?' said Hagrid. 'Harry Potter, not a wizard – you wait, you'll be right famous at Hogwarts.' But Uncle Vernon wasn't going to give in without a fight. 'Haven't I told you he's not going?' he hissed. 'He's going to Stonewall High and he'll be grateful for it. I've read those letters and he needs all sorts of rubbish – spell books and wands and – 'If he wants ter go, a great Muggle like you won't stop him,' growled Hagrid. 'Stop Lily an' James Potter's son goin' ter Hogwarts! Yer mad. His name's been down ever since he was born. He's off ter the finest school of witchcraft and wizardry in the world.) [p.48 Harry Potter and the Philosopher's Stone J. K. Rowling]

Aynan shu voqea uning hayotida keskin o'zgarishlar darakchisi ekanini qahramonimiz his qilib turardi. O'sha damda barcha haqiqatlar yuzaga chiqib go'yo uning qahramoni kelgandek, butun tunni shu his-hayajon bilan o'tkazadi.

The Quidditch season had begun. On Saturday, Harry would be playing in his first match after weeks of training: Gryffindor versus Slytherin. If Gryffindor won, they would move up into second place in the House Championship. [p.133 Harry Potter and the Philosopher's Stone J. K. Rowling]

Kvidich musobaqasida ishtirok etish va g'olib bo'lish uchun ozmuncha ter to'kadi. Aynan shu musobaqa ham Garrining o'smirlik davr qiyinchiliklarini yenggani, hamda shaxs sifatida shakllanayotganidan darak beradi.

Garri Potter asari yetti yilni o'z ichiga olgan yettita kitobdan iborat bo'lib, ular davomida Garri Xogvartsda o'qish kerak bo'ladi. Shu yetti yil ichida u Voldemort bilan bir necha bor to'qnashadi va bir necha bor uni mag'lub etadi yoki undan qochadi. Romanlar davomida tobora chalkashroq ishlar olib boriladi. Garrining fe'l-atvori va Voldemort bilan aloqasi haqidagi vahiyalar barcha romanlarda o'z aksini topadi. Garri xarakterining yana bir jihati bu yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi ichki kurashidir, ko'plab asar muhlislari tomonidan oxirgi asrga qadar kuzatib boriladi.

Often the old scar on his forehead prickled uncomfortably, but he did not fool himself that Ron or Hermione or Sirius would find that very interesting any more. In the past, his scar hurting had warned that Voldemort was getting stronger again, but now that Voldemort was back they would probably remind him that its regular irritation was only to be expected ... nothing to worry about ... old news ... The injustice of it all welled up inside him so that he wanted to yell with fury. If it hadn't been for him, nobody would even have known Voldemort was back!

[p.14 Harry Potter and the Order of the Phoenix J. K. Rowling]

Asarning beshinchi kitobida Voldemortning qaytishi, Garrining ichki kechinmalari va qahramonimizning o'zini qanday tutishini kuzatamiz. Bu kitobni o'qish davomida oldinroq yozilgan to'rtta kitobga nisbatan Garri ulg'aygani, fikrlarini boshqalarga qo'rqqanidan bayon qilishi, mustaqil qarorlar qabul qilishini bilib olamiz.

'You said to us once before,' said Hermione quietly, 'that there was time to turn back if we wanted to. We've had time, haven't we?'

'We're with you whatever happens,' said Ron. 'But, mate, you're going to have to come round my mum and dad's house before we do anything else, even Godric's Hollow.'

'Why?'

'Bill and Fleur's wedding, remember?'

Harry looked at him, startled; the idea that anything as normal as a wedding could still exist seemed incredible and yet wonderful.

'Yeah, we shouldn't miss that,' he said finally.

[p.607 Harry Potter and the Half-Blood Prince J. K. Rowling]

Asarning oltinchi kitobida garri va uning do'stlari Voldemortning kelishini biladilar va aynan o'sha voqea uchun bir-birlarining yonida bo'lishi, yordam qo'llariga muhtoj ekanliklari, ruhan tayyor bo'lishlari kerak edi va sakkizinchi kitobni o'qib barcha savollarga javob topamiz.

Yosh psixologiyasini qahramonimiz Garri orqali tahlil qilar ekanmiz , sakkizta kitobning barchasida yil o'tishi bilan , har bir voqea, qiyinchiliklar, jangler, musobaqalar, yo'qotishlar va hokazolar uning oxirida ya'ni Voldemort bilan bo'lgan jangdagi jasoratida o'z aksini topadi. Chunki Garri asar davomida juda kuchli afsungar, yaxshi do'st , yaxshi o'quvchi va shunga o'xshash juda ko'p obrazlarda namoyon bo'ldi, ularning har biri Garrini psixologiyasini anlashga, uning yaxshi personaj ekanligini isbotlovchi dalillar orqali yoritib berildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boboxonov M., Psychologism in modern Uzbek short stories. Candidate of Philological Sciences diss. abstracts. Tashkent, 2012. - p.10.
2. M.G.Davletshin taxriri ostida "YOsh psixologiyasi va pedagogik psixologiya" T. 1974 yil.
3. Rajabov Akham Uktamovich, & Jalilova Lola Jalilovna. (2022). The depiction of the teenagers' social life in "Harry Potter". International journal of social science & interdisciplinary research
4. Rajabov A.U., & Jalilova L.J.. (2022). The role of psychologism in the development of a literary genre. International journal of social science & interdisciplinary research
5. Rajabov, A. O. Jalilova L.J. (2019). Psikholozizmi v detskoy literature. Modern Scientific Research Journal. London, United Kingdom, (10), 360-365.
6. Rajabov, A., & Jalilova, L. (2021). The peculiarities of psychological characteristics of the main hero in J. Rowlings heptalogy of Harry Potter. International Engineering Journal for Research & Development, 1-5.
7. Rowling J. K., Harry Potter and the Philosopher's Stone. 1997.
8. Rowling J.K., Harry Potter and the Half-Blood Prince. 2005.
9. Rowling J.K., Harry Potter and the Order of the Phoenix. 2003.
10. V.A.Kruteskiy. "Pedagogik psixologiya asoslari" T. "Ukituvchi".
11. A.V.Petrovskiy. "YOsh psixologiya va pedagogik psixologiya". M.1979 yil.
12. "Umumiy psixologiya, yosh psixologiya va pedagogik psixologiya" kursi. 1982 yil.

UDC 81'253

QUALIFICATION AND SKILLS REQUIRED OF A SIMULTANEOUS INTERPRETER

A.Kh.Kadirova, master, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada sinxron tarjimondan qanday malaka va ko'nikmalar talab qilinishi haqida fikrlar bayon qilingan. sinxron tarjimon sifatida konferensiyalarda qatnashmoqchi bo'lgan sinxronistlar uchun foydali mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: sinxron tarjimon, lingvistik kompetensiya, pragmatik kompetensiya, ensiklopedik bilim, asosiy tushunchalar, malaka, urg'u.

Аннотация. В данной статье речь идет о том, какая квалификация и навыки требуются от переводчика-синхрониста. Полезно для синхронистов, которые собираются вести конференции в качестве переводчика-синхрониста.

Ключевые слова: переводчик-синхронист, лингвистическая компетентность, прагматическая компетентность, энциклопедические знания, базовые понятия, умение, акцент.

Abstract. This article discusses about what kind of qualifications and skills demanded from simultaneous interpreter. It is useful for synchronists who are going to lead conferences as a simultaneous interpreter.

Key words: simultaneous interpreter, linguistic competence, pragmatic competence, encyclopedic knowledge, basic concepts, ability, accent.

The occupation of simultaneous interpreter is one of the difficult and artistic works. Reformulating gap in communication is the driving force behind becoming an interpreter, however it demands a person with extraordinary skills to do the job proficiently.

There is given on what kind of skills and knowledge interpreter needs to have. Interpreter has three qualities in interpreting competence which must be: [8]

1. Linguistic competence

2. Sufficient basis for building the general and special vocabulary of the synchronist. The provider must have general knowledge. This is pre-issued document and has an understanding of concrete topics in the context of giving lectures necessary to be and translate.

3. Reformulating message, or strategies skills during the processing, Linguistic competence. This includes pragmatic competence.

Pragmatic competence is divided into two:

1) pragmalinguistic competence is, according to R. Setton, a certain it means knowing the "special nuances of the meaning" of words or phrases [6].

2) sociopragmatic competence - it includes etiquette, functional style and covers such broad concepts as knowing etc.

Simultaneous translation is the highest level of interpretation work Therefore, the training of simultaneous interpreters is always in great demands. They should have the following skills:

1. Being able to speak a foreign language and one's mother tongue freely;
2. Grammatically and phonetically well-pronounced speech;
3. Deep vocabulary in both languages;
4. Good knowledge of stable constructions and clichés fund and their quickness find with;
5. Being able to translate grammatically correct into both the mother tongue and into a foreign language;
6. Speed of reaction;
7. Good working memory;
8. Ability to concentrate;
9. Mental and physical endurance;
10. Ability to work as a group;
11. Encyclopedic knowledge is a requirement for a simultaneous interpreter [8].

The motto of the simultaneous translation activity is "only success, and no path to error". The translator should not makes mistake and misunderstand during the conference there is no controlling organization. Usually after the conference organizations, chairman of the meeting, experts, delegations express gratitude for the work of the translator. If the work of the translator is very fine, they applaud and praise, and next time they invite to cooperate with them. Sometimes simultaneous translation is extremely difficult. The translator may come across such as stomping, coughing, and talking of the listeners. It will be possible to observe unfavorable situations. In the process of simultaneous translation, small elements are also overlooked and cannot be left. The microphone in the translation booth was very impressive therefore, the sound of movements in the cabin should be very soft. Even the book and the soft sound of the large earrings worn by the female translator there is a great noise in the listeners' ears.

In Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training, the famous interpreting professor Daniel Gile generalizes the mode of simultaneous interpreting:

$$SI = L + M + P + C.$$

That is simultaneous interpreting =listening and analysis + short-term memory effort + speech production + coordination. All of that needs the interpreter spends a lot of time and energy. To be a good and qualified simultaneous interpreter, besides his own gift and experience, a strong will and perseverance, he should receive some training to gain adequate ability and knowledge [1].

Professor Chikako Tsuruta, professional simultaneous interpreter, talks about her experience teaching at the Tokyo University of Foreign Studies. She also talks about her own professional experiences working as a simultaneous interpreter. Professor Tsuruta lists what she considers to be the most important tips to adopt while working as a simultaneous interpreter. She states that there are eleven qualities that one must possess to really succeed in the career [5].

1. Fluency of Delivery
2. Logical Cohesion
3. Correct Terminology
4. Pleasant Voice
5. Correct Grammar
6. Synchronicity
7. Consistency
8. Appropriate Style

9. Live Intonation
10. Completeness
11. Native Accent

Considering how complex and challenging professional simultaneous interpretation is, We can summarize that professional simultaneous interpreter needs to have excellent knowledge of all his working languages in order to solve any problems faced during the process of simultaneous interpretation. It means that If synchronist has excellent knowledge of cultures, customs, traditions, history, current events, and daily life in all the countries where all his languages are spoken including knowledge of slang and dialects, the simultaneous interpreter work proficiently during the process. Just being bilingual is not enough, your understanding of that language should be comparable to an educated native speaker. So ability to switch quickly between languages, to find an appropriate word or expression in another language instantly is demanded from simultaneous interpreters. Furthermore, cultural sensitivity, and awareness, that other peoples and cultures may handle particular situations in a completely different ways; communication and diplomatic skills, qualities of a cross cultural consultant are also highly required for being a good simultaneous interpreter.

In order to be a good simultaneous interpreter synchronists should have the ability of predicting what speaker would say next with his own language ability, knowledge and experience, which can save a lot of time and energy. For instance, in different cultures have different cliché, cultural issues which are common during the communication.

Nowadays, demand for simultaneous interpreters has becoming curious. In every country there are a number of conferences being organized and they need qualified, skillful, a good quality and psychological quality as well as being good at grasping the principles and techniques to lead the conference effectively.

REFERENCES:

1. Daniel Gile (1995:179) Gile, D. (1995). Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.)
2. Lamber, S& Moser-Mercer, B. (1995). Bridging the Gap: Empirical research on simultaneous interpreting. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company
3. Li, X. (2015). Putting interpreting strategies in their place: Justifications for teaching strategies in interpreter training. *Babel*, 61(2), 170–192.
4. Nan Xue. (2007). Analysis of the Principles of Simultaneous Interpreting. *Journal of Shaanxi Normal University (Philosophy and Social Sciences Edition)*1, 277-279.
5. Professor Chikako Tsuruta “A Formula for Success in Simultaneous Interpreting,” Logical Cohesion <https://www.youtube.com/watch?v=y-DXetcm0-k>
6. Setton, R. (1999). Simultaneous Interpretation: A cognitive-pragmatic analysis. Amsterdam and Philadelphia, Netherlands and United States: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.28>
7. Taylor, Marty. 2009. Video Relay Industry Services Research. New Demands on Interpreters. Research Report. Edmonton: Interpreting Consolidated.
8. Toshkent davlat sharqshunoslik institute sharq filologiyasi va falsafa fakulteti tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrası “Sinxron tarjima masalalari” fanidan ma’ruza matnlari. Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasio`qituvchisi Ismatullayeva Nargiza Rasuljanovna. TOSHKENT – 2013
9. Weiwei Zhang. (1999). EC Simultaneous Interpretation. Beijing: China Translation & Publishing Corporation.
10. Welford, A.I. 1968. The fundamentals of skill. London: Methuen.

UDC 81'23

ABOUT THE MECHANISMS THAT PROVIDE UNDERSTANDING OF THE ORIGINAL TEXT WHILE SPEAKING TEXT IN THE TARGET LANGUAGE

S.M.Kasimova, teacher, Samarkand branch of Tashkent State University of Economics, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada bir vaqtning o'zida tarjima qilishda ehtimollik prognozining ahamiyati tahlil qilinadi, nutq signallarini yashirin artikulyar qayta ishlab chiqarish jarayonida so'zlar va so'z birikmalarini tanib olish asosida nutqni idrok etish va tushunish qanday sodir bo'lishini tushuntiradi.

Kalit so'zlar: Bashorat qilish, sinxron tarjima, artikulyar reproduksiya, ehtimollik prognozi, semantik rivojlanish, nutq-motor analizatori.

Аннотация. В данной статье анализируется значение вероятностного прогнозирования в синхронном переводе, а также объясняется, как происходит восприятие и понимание речи на основе узнавания слов и словосочетаний при скрытом артикуляционном воспроизведении речевых сигналов.

Ключевые слова: прогнозирование, синхронный перевод, артикуляционное воспроизведение, вероятностное прогнозирование, смысловое развитие, речедвигательный анализатор.

Abstract. This article analyses the importance of probabilistic predicting in simultaneous interpreting, and explains how perception and understanding of speech occur based on recognition of words and word combinations during covert articulatory reproduction of speech signals.

Keywords: Prediction, simultaneous interpreting, articulatory reproduction, probabilistic forecasting, semantic development, speech-motor analyzer.

Introduction. Based on the existence of the simultaneous implementation of perception and speaking in simultaneous translation, the question inevitably arises, by what mechanisms this simultaneity is ensured? It seems to us that this issue is not exhausted by the concept that explains the overlap in time of the processes of speaking of the speaker and the interpreter by the presence of a mechanism and probabilistic forecasting, thanks to which the interpreter "... based on the assessment of apriori probabilities of the implementation of this verbal situation puts forward counter hypotheses of semantic development or completion of the verbal intention of the speaker.

Main part. It is difficult to advance any against the essence of the concept itself or any objections. The experimental material at our disposal also testifies about the fact that before the start of translation, as a result of orientation in a situation of communication, the interpreter's mind develops ideas that anticipate the goal, topic and semantic content of statements of the speaker. In the course of translation, the interpreter develops and refines these ideas, constantly puts forward assumptions about the syntactic structures of statements and their lexical content and clarifies his hypotheses with the help of orientation in the speaker's speech.

Continuous probabilistic prediction of the speaker's speech at several levels at once facilitates the work of an interpreter, since presets it to solve continuously emerging translation tasks, allowing them to be identified by individual signs instead of their full perception and analysis. The interpreter's pre-setting for actions in upcoming situations, the probability of which is the maximum, is, in our opinion, the role of probabilistic forecasting in simultaneous translation, as, however, in other types of human activity Feygenberg I. M.

But such arguments have no explanatory power when it is necessary to answer the question of how the translator manages to correctly and completely translate the speech of the speaker if 80-85% of the latter is deployed during the speaking of the translator. Predict the semantic content and lexicogrammatical organization of statements based on their fragment in 15–20% - such a task can be accomplished only by a scientist who knows the appropriate methodology to do it. It is also unclear in this case how with the help of what mechanisms the interpreter confirms (or rejects) his hypothesis when the critical points of the original message coincide with the speaking periods of the interpreter. Thus, the presence of a mechanism of probabilistic forecasting does not remove the task of identifying those mechanisms that allow the interpreter to perceive and understand the speech of the speaker during periods of pronunciation of the text in the target language.

In the conditions of normal speech activity, perception and understanding of speech occur based on recognition of words and word combinations during covert articulatory reproduction of speech signals. In simultaneous interpreting, during the periods of pronouncing the text in the target language, the participation of the speech-motor analyzer in recognizing speech signals in the source language is extremely limited. The limited possibilities of using the speech-motor code for translating the speaker's speech into their internal language encourages interpreters to look for other possibilities for recognizing speech signals and short-term retention of extracted information in memory.

A survey of interpreters indicates that for the perception and understanding of the speaker's speech during their speaking, along with the motor speech code, a new subjective code is used, which is formed during training, as a rule, without awareness of this phenomenon by an interpreter. The basis of the functioning of this code is the recognition of words and phrases only based on their auditory images without counter-articulation reproduction to oneself, as well as keeping in mind received information in the form of visual and auditory sensations.

Therefore, during simultaneous translation, many interpreters note the appearance of vague visual sensations corresponding to the phenomena described in the speaker's speech. Simultaneous translation involves the use of an intermediary language that is not ordinary, the language of inner speech characteristic of a given subject (interpreter), based largely on speech-motor sensations, but a special code that is formed only in the course of special training, which includes mainly auditory and visual sensations. However, in the experiments, the subjects, firstly, during speech perception uttered ready-made (memorized by heart or readable) text, and not generated during this activity, and, secondly, the perceived and spoken texts were in the same native language for the subjects (except cases when written speech was perceived). Even in these, lightweight compared with simultaneous translation conditions for the formation of the ability to perceive and understand speech in a busy articulatory analyzer needed a long training session. Formation of the ability to understand speech in one language simultaneously with the generation and pronunciation of speech in another language is not possible for everyone who speaks a foreign language.

Recognition of speech patterns in the source language simultaneously with the generation and utterance of speech in the language translation means a reduction in the participation of the hearing organs in control over the work of the articulatory apparatus. The action of the mechanism of auditory recognition of speech images without articulatory reproduction of them even in folded form is supplemented by some interpreters using micro pauses in one's speech to perceive some fragments of words in the source language with an articulatory apparatus free from speaking. In novice interpreters, micro pauses usually occur every 1-2 syllables and makeup 80 - 160 ms (i.e. up to the duration of the sound of one aloha). In the speech of experienced interpreters (although not for everyone) regular micro pauses are also noted every 2-5 syllables lasting about 0.5-1 syllable.

Micropauses of 0.5 syllables are practically not perceived on hearing and do not affect the phonetic design of speech from the recipient's point of view. Making a speech in the target language with regular micro pauses within speech links makes it the possible perception of individual fragments of words with an unoccupied speech-motor analyzer and is thus one of the mechanisms providing jointly with other mechanisms, the perception of the speaker's speech by the interpreter during periods of speaking in the target language translation. There are several models in simultaneous interpretation combining in time the processes of speech perception speaker and the generation of speech in the target language. When translating speeches delivered at a very slow pace with long pauses between speech links, the alternating realization of perception and generation of speech is predominant. With an increase in the rate of speech of the speaker and a decrease in pauses between speech links, a complex combination of the alternating mode is established.

When translating speeches delivered on average and especially rapidly, an important role in the successful implementation of simultaneous translation plays the interpreter's ability to perceive the speech of the speaker during periods of speech in the target language. Perception of the speaker's speech during periods of pronunciation speech in the target language is ensured by the joint functioning of several mechanisms, the specific combination of which depends on the characteristics of the interpreter's personality. Among such mechanisms, we can mention the recognition of speech images by their acoustic ones characteristics with minimal participation of the speech-motor analyzer, pronunciation of the text on the language of translation with regular micro pauses within speech links to perceive individual fragments of words with an unoccupied articulatory apparatus.

Conclusion. Adequate forecasting by the interpreter, possible development and outcome of the utterance speaker allows him to recreate in his mind the content and form of the original statement based on the perception of the individual, most informative fragments. Equally important is also the

pre-adjustment to translation actions in situations, the likelihood of which is presented to the translator as maximum.

REFERENCES:

1. Russell, Debra (2002b). Reconstructing our views: Are we integrating consecutive interpreting into our teaching and practice? In Laurie Swabey (Ed.), *New Designs in Interpreter Education: Proceedings of the 14th National Convention of the Conference of Interpreter Trainers* (pp. 5–16). St. Paul, MN: Conference of Interpreter Trainers.
2. Ширяев А. Ф. О некоторых особенностях ориентирования в тексте в условиях синхронного перевода. «Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков. Материалы Всесоюзной научн. конф.». Ч. II. М., 1975.
3. Штайер Б. О механизме синхронного перевода. «Тетради переводчика». М., 1975. Шумихин А. Прогнозирование на уровне предикации. «Тетради переводчика». М., 1971
4. Olimova Difuza Zokirovna. (2022). The specifics of translation actions in simultaneous interpreting. *Middle European Scientific Bulletin*, 22, 292-295.

UO’K 808.3

KVANTITATIVLIKNING TOPISHMOQLARDA IZOHLANISHI

B.N.Kimsanboyeva, o'qituvchi, Farg'ona politexnika instituti, Farg'ona

Annotatsiya. *Miqdor ifodalovchi birliklarning topishmoqlarda qo'llanilishi va unda lingvokultralogik jihatdan tahlil masalalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *komminikant, til bilimi, lingvokulturologiya, til kodlari, gnesologiya, paradigma.*

Аннотация. *Использование единиц количественного выражения в загадках, и в нем освещаются вопросы лингвокультурологического анализа.*

Ключевые слова: *коммуникант, языкознание, лингвокультурология, языковые коды, гнесеологии, парадигма.*

Abstract. *The use of units of quantitative expression in riddles, and it highlights the issues of linguistic and cultural analysis*

Keywords: *kamminikant, linguistics, linguoculturology, language codes, epistemology, paradigm.*

Маълумки, ҳеч бир тилни “тил эгаси”дан ажратган ҳолда тўғри ва тўлиқ ўрганиш мумкин эмас. Зеро, ҳар бир нутқ актида сўзловчи шахсининг изи сезилиб туради. Нутқий жараёнда коммуникантларнинг тил ҳақидаги билимлари уларнинг бир-бирларини тўғри ва аниқ тушунишлари учун ёрдам беради. Буюк немис олими В.Гумбольдтнинг “тушунишлик ва тушунмаслик” антиномияси ҳам айтиши шу жараёнда ифодалаш учун қўлланилган эди. Сўзлашувчиларнинг тил билими деганда, нафақат уларнинг тил кодларидан тўғри фойдаланиш кўникмаси, балки тил кодларини борлиқ билан боғлаш кўникмаси ҳам тушунилади. Иккинчи кўникма сўнгги даврларда “оламнинг лингвистик манзараси” (ОЛМ) деб номланаётган тушунча билан узвий боғлиқдир. ОЛМ гнесеологиянинг таркибий бир қисми саналиб, инсон миёсида олам узварининг акс этишини намоён қилади. Бошқача айтганда, олам узлари инсон онгида ўзаро шартланган ва боғлиқ равишда акс этади ва бу акс этган узлар муайян бир тилнинг кодлари орқали ифодаланади.

Жаҳон тилшунослигида антропоцентрик парадигманинг шаклланиши белгидан фойдаланувчилар, яъни сўзловчи шахс омилини тадқиқ этиш билан чамбарчас боғланади. “Нутқ яратилиши жараёни талқинида тил ва тафаккурнинг айнан ёки алоҳида ҳодисалар эканлиги баҳсли масалалардан бири бўлиб келмоқда. Энг сўнгги қарашларга кўра, тил ва тафаккур ўзаро ажралмас ва чамбарчас боғлиқ ҳодисалардир. Лекин уларнинг иккови бир хил нарса эмас. Тил тафаккурнинг ифода шакли ва яшаш формаси сифатида инсон онгининг шаклланишида ҳам муҳим ўрин тутади” [1,24].

Ҳар қандай номинатив бирлик борлиқдаги нарса-ҳодисалар, ҳаракат-ҳолатларни номлайди. Бу нарса ва ҳодисалар, ҳаракат ва ҳолатларнинг умумлашган образлари онгимизда акс этади. Ана шу онгда акс этган образ у ёки бу тилнинг акустик сигналлари орқали ифодаланади. Мазкур уч босқич умумий номинация жараёнининг зарурий компонентлари саналади. Номинация жараёнидаги дастлабки икки компонент, яъни денотат ва сигнификат

(концепт) барча тилларнинг номинация жараёни учун умумий бўлиб, учинчи босқичда тиллар ўртасида фарқланиш рўй беради.

Иккинчи босқич оламнинг инсон онгида концептуализациясида намоён бўлади. Борлиқдаги нарсаларнинг хусусий белгилари четлаштирилган ҳолда, умумий белгиларини концептуаллаштиришда хизмат қилиш барча тиллар учун умумий бўлса ҳам, лекин концептуаллаштирилаётган нарсанинг қайси белгилари умумлаштиришга асос бўлиши билан тиллар ўртасида фарқланиш бўлиши мумкин. Аксар нарса ва ҳодисаларнинг номланишида халқнинг олами ўзига хос тарзда тасаввур қилиши, кўриши, халқнинг образ яратишдаги ўзига хослиги намоён бўлади. Жумладан, муайян миллатнинг маданияти, урф-одатлари, диний эътиқодлари шу халқнинг тилида у ёки бу шаклда намоён бўлади. Айниқса, бу жараён паремиологик бирликлар орқали яққол кўзга ташланади. Халқ мақоллари, иборалар, топишмоқлар, афоризмлар шу халқнинг ифодаловчиси сифатида муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, топишмоқлар матнида ҳам халқ урф-одатлари, маданиятининг маълум қирралари ифодаланиши мумкин.

Ўзбек топишмоқларининг ўзига хос томонлари қатор филолог-олимларнинг тадқиқотларида ўрганилган [2;3;4]. Топишмоқлар ўзида яширинган ва топилиши лозим бўлган лексемаларнинг дифференциал белгиларига асосланади. “Топишмоқларда фикрлар фаолияти натижасида номаълум воқеликнинг маълум воқеликка айланиши учун ифодада яширин семантик компонент иштирок этади” [5,78]. Топишмоқлар матнида сон-миқдор ифодаловчи луғавий бирликлар жуда катта аҳамиятга эга [6]. Чунки инсон аъзолари, атроф-муҳит билан боғлиқ нарса-предметларнинг энг муҳим дифференциал белгилари сон туркумига доир сўзлар орқали кўринади.

Қора уйда минг чироқ,

Ўрни ёритмас (Осмон, юлдузлар).

Бу топишмоқда *қора* сўзи осмонни, *ёритмас* сўзи қоронғиликни ифода этган бўлса-да, жумбоқнинг жавоби квантитативлик ифодаловчи *минг* сўзи орқали ифодаланган миқдорга тегишли. Демак, дифференциал белги сон-миқдор англатувчи лексемалар билан кўринмоқда.

Вақт маъносини билдирувчи топишмоқларда миқдор ифода этувчи сўзларнинг ўрни янада аниқ кўзга ташланади:

Бир палакда ўн икки хамак (Йил, ўн икки ой).

Бир-бирига боғланган йил ва ойга тегишли бир йилда ўн икки ойнинг мавжудлиги миқдор англатувчи сўзлар билан ёритилмоқда.

Бир япроқда ўттиз келин соч тарайди (Ой, ўттиз кун).

Бу топишмоқда эса бир ойнинг таркибидаги *ўттиз* куннинг ифодаси берилган.

Бир тол ўсди то кўкка қадар,

Бу толнинг ўн икки шох бор,

Ҳар шохида тўрттадан уя бор,

Ҳар уяда еттидан тухум бор,

Ҳар тухумнинг ярми қорадир кўрсанг,

Ярми оппоқдир, топган бўлсанг.

(Йил, ўн икки ой, ҳафта, кунлар, кеча ва кундуз).

Бу ерда тол – йил, шох – ойлар, уя – ҳафта, тухум – ҳафта кунлари, оқ – кун ва қора – тун. Лекин ҳар қайси предметнинг ўзига хослигини аниқлашда айнан миқдор билдирувчи сўзлар хизмат қилмоқда. Яъни:

Бир тол – йил

Ўн икки шох – ойлар

Тўрт уя – ҳафта

Етти та тухум – ҳафта кунлари.

Тўққиз жондорни *уч* жондор еган.

(Тўққиз ой ишлаш, уч ой – киш ейиш).

Бу ўринда йил фасллари жондор сўзи билан берилмоқда, аммо *тўққиз* ва *уч* сўзлари баҳор, ёз, куз ойлариининг *тўққизталигига*, кишнинг *уч* ойлигига ишора қилинмоқда.

Халқ топишмоқларида қўлланилган сон-миқдор ифодаловчи лингвистик бирликлар шу халқнинг бошқа халқлардан фарқланувчи этномаданиятини ёритишда алоҳида аҳамиятга эга. Марказий Осиё халқлари оғзаки ижоди, фольклор материалларида *уч, етти, ўн бир, қирқ* сингари рақамлар муҳим ўрин тутати. Масалан: **игна** билан боғлиқ қуйидаги топишмоқда унинг кичиклиги тоққа қаршилантериш билан берилмоқда, шу билан бирга, **етти** сони қўпик миқдорининг ифодаси учун хизмат қилмоқда.

«Ялт-ялт этди, **етти** тоғдан ўтди».

Миқдор ифодасининг қуйида *бир, ўн бир, қирқ* сонлари билан берилиши ҳам кузатилмоқда:

«Ўзи **бир** қарич, соқоли **қирқ** қарич»,

«Ўзи **бир** қарич, қўйруғи **ўн бир** қарич» (**Игна ва ип**)

Келтирилган топишмоқда **қирқ** ҳамда **ўн бир** квантитативлик ифодаловчи бирликлари келтирилган. Бу мисолларнинг биринчиси ва иккинчисида **игна** билан **ип қарич** ўлчовида берилган. Аммо биринчи (игна) ва иккинчи предмет (ип) ўртасида узунлик жиҳатидан фарқлар борлиги, яъни миқдори турлича эканлиги кўрсатилган. Соқол ҳам, қўйруқ (бу ўринда от қўйруғи кўзда тутилган) ҳам ингичка тола - ипга таққосланган. Уларнинг ҳар қайсисида бирининг ўрнига иккинчисини қўйиш натижасида вариантлилиқ ҳосил бўлган. Айни вақтда, **бир** қисқа миқдорида, **қирқ** узун миқдори, шунингдек, **бир** ва **ўн бир** бирликлари ўзаро қарама-қарши қўйилмоқда. Кўринадики, бу ўринда ўзбек халқи маданиятининг муайян қирраси квантитативлик орқали намоён бўлмоқда.

Топишмоқларда халқнинг диний эътиқодлари билан алоқадор бўлган тушунчалар ҳам маълум маънода акс этади. Масалан:

Бир палак,

Бир палакда

Ўн икки ҳандалак,

Бу ҳандалакнинг **ўн** бирини еб,

Биттасини ея олмадик.

(**Йил, ўн икки ой, бир ой рўза**).

Бу ўринда берилган топишмоқда ўзбек халқининг урф-одатлари, диний эътиқодига мослик бор. Ислоний эътиқодларга асосан бир йил давомида бир ой рўза бўлиши назарда тутилган: палак – йил – **битта**; ҳандалак – ой - **ўн иккита**; рўза оyi – **битта**. Кўринадики, бу топишмоқда халқ этномаданияти билан боғлиқ белги дифференциал сема сифатида топишмоқнинг жавоби учун асос бўлган, айнан сон-миқдор билдирувчи **ўн бир** ва **бир** сўзлари рамазон ойини аниқлашда восита бўлган.

Халқ топишмоқларида квантитативлик англатувчи сўзлар орқали дифференциал семанинг юзага чиқиши кўп ҳолларда халқнинг этник хусусиятлари, ўзига хос дунёқараши, диний эътиқодларига таянган ҳолда намоён бўлади. Юқоридагилардан кўринадики, паремиологик бирликлар таркибидаги сон-миқдор ифодаловчи лексик воситалар халқ маданияти билан узвий боғланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Nabieva K. B. The study of quantitatively in linguistics //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 1848-1854.
2. Kimsanboyeva B. N. Study of quantitativity in world linguistics. – 2021.
3. Nabieva K. B. Manifestation Of Quantitatively At The Lexical Level //European Journal of Research Development and Sustainability. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 110-112.

UDC 81'271:81

THE DESCRIPTION OF SOCIAL LIFE AND THE USAGE OF SYNTACTIC STYLISTIC DEVICES IN THE NOVEL “HARD TIMES” BY CHARLES DICKENS

L.Khaydarova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Аннотация. Ушбу мақолада Чарлз Диккенснинг “Мудхиш замонлар” романида ижтимоий ҳаёт, инсонларнинг иш ва турмуш шароитларининг оғирлиги ва асар

кахрамонларининг психологик хусусиятларини намоён этишида ёзувчининг синтактик стилистик воситалардан мохирона фойдалангани мисоллар оркали таҳлил этилган.

Калит сузлар: ижтимоий ҳаёт, ижтимоий ислохотчи, синтактик стилистик воситалар, такор, полисиндетон, параллел тузилма

Аннотация. В данной статье обсуждаются трудности социальной жизни рабочих в романе Ч.Диккенса «Тяжелые времена». Его романы считаются лучшими изображающие жизнь рабочих, их психологические состояния и реальность. В своих романах Диккенс старался изобразить трудности рабочего класса в 19 веке и отвлечь внимание общества.

Ключевые слова: социальная жизнь, реформатор, синтактические стилистические средства, повтор, полисиндетон, параллельная конструкция

Abstract. This paper discusses social life conditions in the novel “Hard times” by Charles Dickens. His novels rank among the funniest and most gripping ever written, among the most psychologically telling and insightful works of fiction, and among the most passionate and persuasive on the topic of social justice. Through his fiction Dickens did much to highlight the worst abuses of the 19th century society and to prick the public conscience.

Key words: social life, social reformer, Mr.Gradgrind, Mr.Bounderby, Mr. Choakumchild, syntactic stylistic devices, repetition, polysyndeton, parallel construction

Charles Dickens is the best-known and the greatest English novelist of the 19th century. A moralist, satirist and social reformer, Dickens crafted complex plots and striking characters that capture the panorama of English society.

Dickens's novels criticize the injustices of his time, especially the brutal treatment of the poor in a society sharply divided by differences of wealth. But he presents this criticism through the lives of characters that seem to live and breathe.

The 20th century poet and critic T.S.Eliot wrote “ Dickens's characters are real because there is no one like them”. Yet though these characters range through the sentimental, grotesque and humorous, few authors match Dickens's psychological realism and depth. His novels rank among the funniest and most gripping ever written, among the most psychologically telling and insightful works of fiction, and among the most passionate and persuasive on the topic of social justice. Through his fiction Dickens did much to highlight the worst abuses of the 19th century society and to prick the public conscience. Dickens published 15 novels, one of which was left unfinished at his death.

“Hard times” is one of his best novels. It was written in 1854. It is a novel about industry. In “Hard times”, Dickens satirizes the theories of political economists through exaggerating characters such as Mr. Bounderby and Mr.Gradgrind.

Dickens's social critique in his novels was sharp and pointed. His criticism was aimed not just at “the cruelty of the workhouse and the foundling asylum, the enslavement of human beings in mines and factories, the hideous evil of slums where crime simmered and proliferated, the injustices of the law and cynical corruption of the lawmakers” but also at “the great evil permeating every field of human endeavor, the entire structure of exploitation on which the social order was founded ” .

In this novel Dickens introduced Mr.Gradgrind to the reader and described the procedure of the lesson at his model school. Mr.Gradgrind was a person who emphasized facts and figures over all else. As he said:”He is a man of realities and a man of facts and calculations”.

So this practical man invited his friend Mr.Bounderby to observe the procedure of the lesson at his school. Gradgrind's school differed from other schools in Coketown. Because he had his own system of teaching. He preferred to teach pupils according to the facts and he hated the words “imagination” and “fancy”. He considered that it was better to learn different sciences than spending time playing useless games and having fun. So , in his “model” school children were taught all kinds of sciences like orthography, etymology, syntax, prosody, astronomy, cosmography and others , but they should never imagine anything. It was forbidden at his school.

In my point of view, children were badly treated at such kind of schools because they were not called by their names but by numbers.

So at that day “girl number 20” Cecilia Jupe, a daughter of the circus artist, was asked several questions, but all her answers were wrong. That’s why all three men Mr.Gradgrind, Mr.Bounderby and Mr.Choakumchild were dissatisfied with her, because she could not give definition of the word “horse” as it was the simplest question. So, they decided that she had not enough knowledge and talent to continue her studying at his “model” school because of her ignorance.

The main characters of this chapter were Mr.Gradgrind, Mr.Bounderby, Mr.Choakumchild and Cecilia Jupe (Sissy).

Dickens tried to show their characteristic features using their own speech. For example, from the introductory speech of Mr.Gradgrind we can easily say that he was a mechanical man without any feelings or a robor-man without human-heart. He never tried to understand the feelings, emotions of other people. He cared only about figures and facts and there was nothing important but these facts for him. He was proud of his own school and his teaching system.

Mr.Bounderby was the self-made man motivated by greed. He liked boasting a lot and often did it. He usually mentioned the time he was mighty and rich man. He was very selfish and never thought about misfortunes and needs of his workers and made them work in his mines.

Mr.Choakumchild was an ideal teacher of Mr.Gradgrind’s “model” school. He knew all the sciences “at the ends of his ten chilled fingers” and the schoolmaster was proud of him and valued his “knowledge”.

Cecilia Jupe (Sissy) was an open-hearted and modest girl. She was very shy a bit because of her ignorance, but it was not her fault. She had her own ideas and opinion about one or the other thing but those “important” people considered her thoughts wrong. But anyway Sissy tried to express her own viewpoint and did it well.

In the novel Dickens did not show his attitude towards characters straightforwardly but while reading the chapters we can feel it. The writer satirizes the behavior of Mr.Gradgrind and Mr.Choakumchild because they did not let them feel free and enjoy their childhood and feel happy. They made them learn all these long figures and useless facts and even their attitude was bad, they did not call them by their names but use numbers for that.

The second way of expressing modality in the story was the author’s choice of proper names for his personages. They were so called “speaking names”, because they expressed the most prominent features of the characters and author’s attitude to them. For example: Gradgrind- “to grind”- зубрить, мучить, угнетать

Choakumchild- “душитель детей”

So, from the meaning of their names we can say, that both of them tortured children and these poor children were suffering from learning all these painful sciences. And on the other hand we can feel that the author sympathies Sissy because of her open-heartedness and modesty and he criticizes the treatment of Mr.Gradgrind, Mr.Bounderby and Mr.Choakumchild.

In his novel Dickens used a lot of lexical and syntactical stylistic devices. They helped to make the story more vivid and colourful, and through them the reader can understand the characteristic features of the personages. He used syntactical stylistic devices to attract the reader’s attention to the main part of the sentence. He used a lot of repetition to create rhythm.

For example: a) Thomas Gradgrind, sir. A man of realities. A man of facts and calculations. A man who proceeds upon the principle that two and two are four, and nothing over, and who is not to be talked into allowing for anything over.(repetition, polysyndeton)

b)... and Sissy, being at the corner of a row on the sunny side, came in for beginning of a sunbeam, of which Bitzer, being at the corner of a row on the other side, a few rows in advance, caught the end (parallel construction)

c) Orthography, etymology, syntax, and prosody, biography, astronomy, geography, and general cosmography, the sciences of compound proportion, algebra, land-surveying and leveling, vocal music, and drawing from models were all at the ends of his ten chilled fingers (enumeration, polysyndeton)

d) He knew all about all the water sheds of all the world... and all the histories of all the peoples, and all the names of all the rivers and mountains, and all the productions, manners and customs of all

the countries, and all their boundaries and bearings on the two-and-thirty points of the compass (polysyndeton, hyperbole)

The title of the text helps the reader to penetrate deeper into the story, to understand its main idea. One of the titles “Murdering the innocents” has a symbolic meaning. Because children who study in such “model” schools are not allowed to feel the joy of life, everything is forbidden to them. They do not have a childish heart, they do not play or laugh like other children. They are taught all kinds of sciences without understanding its meaning. They cannot imagine one or other thing, though they know definition of everything. All the teaching system of Mr. Gradgrind was against imagination, he kills their childish heart and that's why these children after finishing such “model” schools become selfish, they think only about their own profit. And at the end of the novel we can see that this teaching system did not approve itself, because Mr. Gradgrind's children who were taught according to this system became unhappy.

The main idea of the novel is not to exploit people like a mule, but treat them as human-beings, to create better life conditions for them. At that period workers were treated very badly, their masters made them work from morning till night, but their needs were not taken into consideration. Their simple requirements were not satisfied and all the workers lived from hand to mouth. That's why Dickens criticized such greedy, cruel people like Bounderby and called people to fight for a better life and he sympathized ordinary people for their kindness and hard work. He regretted about people who died in difficulty in dark mines and considered that they should not finish their lives like this, because they deserved a better fate. So, Dickens wanted the owners of the factories to be more merciful towards working class and create better life conditions for them.

REFERENCES:

1. Charles Dickens “Hard times” , “Foreign languages” publishing house, Moscow, 1952
2. Hecker M, Volosova T.D, Doroshevich A “ English literature” , Moscow, 1974
3. N. F., K. (2021). Cognitive approach to teaching translation. Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences, 42–44.
4. Kosimova, N. F. (2016). On the Pragmatic Unity of Fiction. European Journal of Literature and Linguistics. Austria, Vienna, 42–46.
5. Xaydarova, L. (2022). Ingliz tili fanidan o ‘quvchilarning bilim samaradorligini oshirishda va bo’sh vaqtlarini mazmunli o’tkazishda “virtual cultural exchange programme” xalqaro loyihasining ahamiyati. Scientific progress, 3(4), 248–250.
6. Xaydarova, L. (2022). Main approaches to communicative language teaching. Models and methods for increasing the efficiency of innovative research, 11(1), 257–261.
7. Xaydarova, L. (2022). Classroom Activities that Best Facilitate Learning. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 6, 377–380.
8. Xaydarova, L. (2022). «Global value of health and its practical implementation in the form of actual daily practices». Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 8(8).
9. Xaydarova, L. (2022). How to motivate young learners to read stories and fairy-tales. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 8(8).
10. Xaydarova, L. (2022). The importance of the usage of interactive methods while developing reading skills of young learners. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 8(8).
11. Haydarova, N. (2021). Badiiy diskursda inson fiziologiyasi bilan bog’liq til birliklarining lingvomadaniy tahlili. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 6(6)
12. Haydarova, N. (2020). Ingliz va o’zbek tillaridagi antisemik munosabatda bo’lgan tibbiy frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 1(1).
13. S.A. Imamkulova. (2022). Lexical Means of Intensification in the Story of Edgard Allan Poe. Eurasian Research Bulletin, 8, 28–30.
14. Tuyboeva, S. (2022). Linguistic analysis of simple sentence construction in uzbek and french. Eurasian Journal of Academic Research, 2(3), 184–187
15. Mehmonova, Y. (2022). Lexico- grammatical resources of functional equivalence in the translation of texts from english into uzbek. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 349–353.
16. Ruzieva, N. (2022). Негативные стратегии вежливости на английском языке. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 8(8)
17. Nargiza Savrievna Zokirova. (2022). The function of cognitive dominants in the translator’s discourse. Conferencea, 96–99.
18. Rabiyeva, M. . (2022). The problem of equivalence of euphemisms. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 354–358.

LANGUAGE UNITS AS MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

D.B.Khayitova, senior teacher, TUACE, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqaro muloqot jarayonida milliy madaniyatning yanada boyishida til birliklari, xususan, maqollar, ibora va aforizmlarning ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro aloqalar, til birliklari, frazeologiya, maqol, ibora, aforizm, milliy madaniyat.

Аннотация. В данной статье освещается значение языковых единиц, в частности пословиц, поговорок и афоризмов, в дальнейшем обогащении национальной культуры в процессе международного общения.

Ключевые слова: международные отношения, языковые единицы, фразеология, пословица, словосочетание, афоризм, национальная культура.

Abstract. This article highlights the importance of language units, in particular Proverbs, phrases and aphorisms, in the further enrichment of national culture in the process of international communication.

Keywords: international relations, Language units, phraseology, proverb, phrase, aphorism, national culture.

The practical needs of studying intercultural communication arose as a result of the rapid economic development of many countries and regions, revolutionary changes in technology and the associated globalization of economic activity. The density and intensity of long-term contacts between representatives of different cultures have grown significantly and continue to increase. Studying the problems of intercultural communication, the peculiarities of the interaction of two cultures are traditionally considered, while their dissimilarity is of increased interest, since knowledge about the differences in cultural systems helps to overcome barriers that hinder the effective interaction of peoples.

The process of globalization has brought intercultural communication to a new level. Research in the field of intercultural communication is becoming increasingly relevant. The main goal is to acquire and improve the skills of intercultural communication between representatives of different cultures. Undoubtedly, getting acquainted with a foreign language, assimilating, studying it, a person simultaneously penetrates into a new national culture, receives a huge spiritual wealth stored by the language being studied. In particular, students of secondary educational institutions and university students, mastering a foreign language, in this case English, get the opportunity to join the national culture and history of the people of Great Britain.

Language as an instrument of verbal communication is the most important part of culture, and all the features of its structure and functioning can be considered manifestations of the culture of the corresponding language collective. The surrounding world, spiritual life and behavior of people are reflected in the human consciousness in certain cognitive structures, which, in turn, are realized in language categories and forms. The formation and development of cognitive and linguistic structures occurs not only under the influence of external, but also according to its internal laws. Phraseology, as an integral part and a kind of treasury of any language in the world, can contribute especially strongly to this communion.

Phraseological units and phraseological combinations reflect the centuries-old history of the English people, the uniqueness of their culture, way of life, traditions. Therefore, phraseological units are highly informative units of the English language. The solution of the problem of the correlation of language and culture largely depends on the identification of universal and specific features in the perception of the world by speakers of different cultures, which is largely carried out through language learning. The regional value of proverbs and sayings consists of three components. Firstly, they reflect the national culture dismembered, by units of their composition. Some of these words belong to the number without equivalent. Secondly, proverbs and sayings reflect the national culture undifferentiated, comprehensively, with all their elements taken together, that is, with their

phraseological meanings. Thirdly, proverbs and sayings reflect the national culture with their prototypes, since genetically free phrases describe certain customs, traditions, peculiarities of life and culture, historical events and much more. For the most part, idiomatic expressions were created by the people, so they are closely related to the interests and daily activities of ordinary people.

Many phraseological units are associated with beliefs and legends. However, most of the English phraseological units originated in professional speech. Thus, proverbs and sayings can give us the key to the national character of different peoples, to their culture, history and political life. Proverbs and sayings are stored in the language of the tiles of folk wisdom. They reflect the history and worldview of the people who created them, their traditions, culture, customs and customs. Recently, such concepts as language consciousness, language picture of the world, language personality, cultural literacy and others have appeared in the teaching of English. The methods of teaching a foreign language have undergone serious changes, as a turning point has come in the study of the interaction of language and culture: the attention of linguists has shifted from the internal structure of the language to its functioning. The study of the language "in action" revealed its indissoluble connection with the culture of its native speakers.

The actual task of modern foreign language education is the development of techniques, methods and techniques for parallel assimilation of language and socio-cultural competence, the establishment of a dialogue of cultures. Since one of the main functions of language, closely related to the communicative one, is the storage and transmission of national identity, traditions, history and culture, it is necessary to take this function into account when learning a foreign language, since language is a universal code through which one can understand the lifestyle and style of thinking that represents this culture. With such a development of the world, the concept of "communicative competence" is expanded by including a wide range of phenomena related to the life of the people-the native speaker of the language being studied. These are mainly extralinguistic phenomena reflecting universal, national and regional peculiarities.

The nature of these phenomena, the completeness and ways of inclusion in the language determines both the socio-cultural aspects of teaching English, and those specific techniques and methods of transmitting and assimilating socio-cultural phenomena that are used in the study of a non-native language. Proverbs and sayings are nominative units of the language, they reflect the culture, traditions and customs of the people who created them. They contain valuable information transmitted from one generation to another. One of the tasks of this graduation paper is to familiarize students with some English proverbs and sayings and teach them to use them in their speech. The problems of communication of cultures and peoples in connection with the teaching of foreign languages are deeply and intensively studied by many linguists. In the new conditions, with a new formulation of the problem of teaching foreign languages, it became obvious that a radical increase in the level of teaching communication, communication between people of different nationalities can be achieved only with a clear understanding and real consideration of the socio-cultural factor. The language structures are based on socio-cultural structures. Among a wide range of socio-cultural realities reflecting the mentality, history and culture of the people, the greatest socio-cultural value (capacity) should be sought, "mainly in words, phraseological units and aphorisms. By means of these nominative units, it is possible to model the totality of knowledge and ideas about the world fixed in this array of linguistic units."

Proverbs, sayings, stable reproducible units of speech are the structural elements of the language. They act not as signs of things and phenomena, but as signs of situations or relationships between things. They are saturated with socio-cultural information corresponding to educational goals. They contain information that reflects, preserves and transmits from generation to generation the customs and culture, history and art of the people, characterizes the way of life and customs, psychological characteristics and temperament - in a word, the mentality of the people. "The use of folklore materials contributes to changing the role of the native language in the educational process, taking it beyond translation and making it a tool for cross-cultural comparisons and analogies." For students of secondary schools, colleges, and universities studying English, it is important to master the "linguosociocultural competence", which means the ability to understand a wide range of

phenomena related to the life of the native speaker of the studied language, the ability to study the language under the microscope of culture.

Recently, even a new word "bioculture" has appeared - a person who easily navigates the national peculiarities, history, culture, customs of two countries, civilizations and worlds. Therefore, when learning English, the rich world of language is born, about which the linguist V. Von Humboldt: "Through the diversity of language, the richness of the world and the diversity of what we learn in it are revealed to us." In the process of speech, the speaker relies on his social experience and concocts words that can be combined in a given society, i.e. social structures are the material basis of linguistic structures. Phraseological units, "reflecting in their semantics the long process of development of the culture of the people, fix and transmit from generation to generation cultural attitudes and stereotypes, standards and archetypes." The second group includes partially equivalent proverbs and sayings, that is, they coincide in content, but have different images. Since proverbs reflect life situations through relationships between things, their logical content is often identical. They differ only in their figurative structure, which just contains "foreign culture", "otherness", which reveal different pictures of the world of different peoples.

Thus, as a result of the conducted research, we see that non-equivalent proverbs and sayings are of the greatest interest for intercultural communication. They are saturated with socio-cultural information, they contain information that reflects, preserves and transmits customs and culture, history, life and customs of the people, psychological characteristics and temperament.

REFERENCES:

1. Numonjonov S. D. Innovative methods of professional training //ISJ Theoretical & Applied Science, 01 (81). – 2020. – C. 747-750.
2. Modernization And Integration Of National Culture In The Condition Globalization And Its Importance In The Restoration Of The New Uzbekistan //Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry. – 2021. – T. 12. – №. 6.
3. Kuldashевна Y. L. The originality of modern russian-language literature in Uzbekistan. – 2022.

UO'K 81-13

HALIMA AHMEDOVA SHE'RIYATIDA PAFOSNING NAMOYON BO'LISHI

Z.Masharipova, mustaqil tadqiqotchi, Xorazm vidoyati Pedagoglarni YaNGI Metodikalarga o'rgatish milliy markazi, Urganch

Annotatsiya. *Pafos atamalariga adabiyotshunoslik lug'atlari va nazariyasiga oid kitoblarga turlicha tarif beriladi. Pafos so'zi ilmiy istiloh sifatida dastlab ritorika fanida ishlatila boshlangan. Pafos yunoncha sozdan kelib chiqib, his, ehtiros ma'nosini anglatadi. Ijodkorning o'zi tasvirlayotgan voqelikka g'oyaviy-hissiy munosabati, avtor emotsionnaligi. Gegelga ko'ra u san'atning o'zagi, —san'at saltanatining asosi sifatida talqin qilinadi.*

Kalit so'zlar: *pafos, terminlar lug'ati, ijodkor, pafos muammosi, konsentratsiya*

Аннотация. *Пафосным терминам даны разные оценки в литературных словарях и книгах по теории. Слово пафос как научный термин впервые было использовано в науке риторике. Пафос происходит от греческого слова, означающего чувство, страсть. Идеино-эмоциональное отношение творца к описываемой им действительности, авторская эмоциональность, трактуемая Гегелем как ядро искусства, «основа царства искусства».*

Ключевые слова: *пафос, словарь терминов, творец, проблема пафоса, концентрация*

Abstract. *Pathos terms are given different rates in literary dictionaries and books on theory. The word pathos as a scientific term was first used in the science of rhetoric. Pathos comes from the Greek word meaning feeling, passion. The creator's ideological-emotional attitude to the reality he describes, author's emotionality. According to Hegel, it is interpreted as the core of art, "the basis of the kingdom of art."*

Key words: *pathos, glossary of terms, creator, problem of pathos, concentration*

Pafos atamasiga adabiyotshunoslik oid darslik va lug'atlarida turlicha tarif berilgan. Jumladan, Izzat Sultonning — "Adabiyot nazariyasi" darsligida — "Pafos" lotincha so'z bo'lib, bir hisga qattiq berilish zo'r hayajon, ehtiros demakdir, degan fikr keltirilgan. O'zbek adabiyotshunosligida pafos

haqidagi dastlabki jiddiy tadqiqotlardan biri Mirzaahmad Olimovning — “Hozirgi o‘zbek adabiyotida pafos muammosi” dissertatsiyasida pafosning kelib chiqishi yunon mifalogiyasiga borib taqalishi aytilib, uning yunoncha so‘z ekanini tariflaydi.

— “Adabiyotshunoslik terminlari lugati”da pafosga—jo‘shqinlik degan tarif beriladi. —Asar pafosi yozuvchini maftun etgan va butun asarga singib ketgan g‘oya, his va hayajondir.

Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘atida pafos grekcha — “pathos”—ehtiros so‘zidan olingani yozilib, u badiiy asarni jonlantirgan emotsional asos tarzida ifodalanadi. Va pafosda ijodkorning fikri va hissiyoti birikib ketishiga urg‘u beriladi.

Pafos haqidagi dastlabki qarashlar Aristotelning “Poetika” asarida uchrab, u ehtirosdir degan to‘xtamga keladi.

XVIII asrga kelib Gegel o‘zining — “Estetika”sida pafosni chuqur tadqiq etadi va uni san‘at saltanatining mohiyatini ochib beruvchi kuch sifatida baholaydi. XVIII asrga kelib Gegel o‘zining “Estetika”sida pafosni chuqur tadqiq etadi va uni san‘at saltanatining mohiyatini ochib beruvchi kuch sifatida baholaydi. Dilmurod Quronov tuzgan adabiyotshunoslik lug‘atida ham pafos—ijodkorning voqe‘likka g‘oyaviy-emotsional munosabati deb talqin qilinadi. Yuqorida tilga olingan asarlarning barchasida pafos adabiyotshunoslikka—notiqlik (ritorika)dan o‘tgan termin ekani qayd etiladi. (Arastuga ko‘ra ham pafos notiqlik usullaridan bolib, uning yordamida notiq tinglovchilarga o‘zi istagan hislarini uyg‘otadi.)

Pafos dastlab Aristotelning “Poetika”sida muayyan estetik hodisani ifoda etuvchi istiloh sifatida qaror topgan: “Tragediyaning uchinchi qismini pafos — ehtiros tashkil etadi. Ehtiros esa halokat yoki iztirob keltiruvchi harakatdir.” Aristotel pafosning tragediyada qahramonlar ruhiy iztirobi orqali yuzaga chiqishi va tomoshabinga ham shunga mos his uyg‘otishiga asosiy e‘tiborni qaratadi.

O‘zbek mumtoz adabiyotida ham mohiyatiga ko‘ra pafosni ifodalagan fikrlar uchragan. Klassik adabiyotimiz vakillari —...ma‘nosi jihatidan — “pafos” so‘ziga yaqin —dard” so‘zini ishlatar hamda shoir —bedard bo‘lishi mumkin emasligini tasdiq qilar edilar.

—Masalan, Alisher Navoiy — “Farhod va Shirin” dostonida, she‘riyatning dunyoda mavjud bo‘lishidan maqsad so‘z (yonish) va dardlarni ifodalashdan boshqa narsa emas, degan fikrni aytadi:

Bu gulshanki, rashki naqshi Chindur,

Nasimi ham, guli ham otashindur.

Bolurdin dahr bostonida mavjud,

Emasdur gayru soz-u dard maqsud.

Adabiy istiloh sifatida pafos muammosini Aristoteldan keyin XVIII asrga kelib Gegel chuqur tadqiq etadi va uni —san‘at saltanatining mohiyati” sifatida ko‘radi.Gegelning — “Ruh fenomenalogiyasi” asarida nafaqat san’atdagi, balki —har qanday insonning real hayotidagi pafos to‘g‘risida qimmatli fikrlarni uchratish mumkin. Shulardan bir parcha: —Insoniy va ilohiy qonunning harakati o‘z zaruriyatining ifodasini individlarda topadi, ularda umumiylik pafos sifatida namoyon bo‘ladi.

Mirzaahmad Olimov yuqorida tilga olingan ilmiy ishida mazkur tarifning pafosga berilgan eng quyma tarifligini e‘tirof etadi va pafos ma‘no kategoriyasi jihatidan badiiy asar yaratish jarayonidagi, shuningdek, hayotdagi pafosning ham xususiyatlarini qamrab olishi kerak degan qarashni quvvatlaydi.

Jumladan, olim pafosning ma‘no kategoriyasini rus va o‘zbek adabiyotshunoslari qarashiga ko‘ra quydagicha tasniflagan:

—*Pafos:*

— *yozuvchining o‘z qahramonlariga goyaviy-emotsional munosabati va ularga bergan bahosi (G.N. Pospelov);*

— *asar mazmuning goyaviy-emotsional yonalishi (Y.G. Rudneyeva);*

— *asarning umumiy konsepsiyasi (M.B. Xrapchenko);*

—*harakatdagi estetik ideal (S.M. Petrov);*

—*asar goyaviy-emotsional mazmunining o‘ziga xos konsentratsiyasi(N.K.*

Gey);

— *fikr va hisning birligi, ijod jarayonida yozuvchining ilhom manbai, badiiy asarning goyaviy asosi, yozuvchi ijodining umumiy yonalishi*(U.O.Sultonov);

—*ijodkorning butun asariga singib ketgan ehtirosi* (B.U. Sarimsoqov).

Va tadqiqotchining bu tasnif haqidagi xulosasi —Faqat S.M. Petrov va I.O.Sultonovning badiiy asar yaratish jarayonidagi, shuningdek, hayotdagi pafos xususiyatlarini ham qamrab olishga harakat qilganlar, tarzida yakunlangan. Kuzatishimizcha, Mirzaahmad Olimov pafosni muammo sifatida o'rganar ekan, eng avvalo, uning hayotdagi korinishini asosiy obyekt sifatida biladi va badiiy asardagi pafosni ham hayotdagi pafos in'ikosi sifatida biladi(bu haqida hali toxtalamiz).

Pafos yunoncha “pathos” so'zidan olingan bo'lib, ehtiros, hissiyot degan ma'nolarni bildiradi. Adabiy atama sifatida esa asarga singishib ketgan, undagi badiiy tasvirning yo'nalishini belgilab beradigan jo'shqin tuyg'u va ko'tarinki ruhni anglatadi.Bu tuyg'u va ruh ijobiy xarakterda bo'lganda xayrixohlikni, salbiy tabiatga ega bo'lganda inkorni bildirishi mumkin.

Pafos bilan yozilgan asarda adib o'z nuqtayi nazari va qarashlarini berkitmaydi. Aksincha, o'zi ilgari surgan va o'tkazmoqchi bo'lgan hayotiy-estetik fikrni kuchli hayajon hamda jo'shqin ehtiros bilan yoqlaydi. Shu tariqa, pafos bilan yozilgan asarning o'quvchisi ko'pincha yozuvchi qarashlarining tarafdoriga aylanadi.Chunki asarning pafosi uni xolis kuzatuvchi emas,balki astoydil tarafdor bo'lishga undaydi.Pafos badiiy asarning ifoda tarzinigina emas,balki uning ma'no-mohiyatini ham belgilab beradi. Chunonchi, “Asrga tatigulik kun” romanida oddiy temiryo'lchi Edigey va Nayman onaning o'ylari, so'zlari, qilgan ishlari kuchli pafos bilan tasvirlangani uchun ham kitobxonni o'ziga rom etadi. Ayni paytda, jungjanglar, Jo'lomon va Sobitjonning hatti-harakatlari, gaplari, tutumlari adib tomonidan jo'shqinlik bilan inkor etilgani sababli o'quvchi bu timsollari qabul qilolmay qoladi. Shu tariqa asarning pafosi uning o'quvchisiga o'z nuqtayi nazarini aniq belgilab olishda yordam beradi. Asar pafosi, ayniqsa, Nayman ona timsoli tasvirida tasvirida yaqqol bo'y ko'rsatgan. Manqurt haqidagi afsonada insonning asosiy belgisi bo'lmish o'zlikdan ayirish, xotirasidan mahrum qilish cheksiz nafrat bilan tasvirlanganki, o'quvchi beixtiyor Ch.Aytmatovning qizg'in tarafdoriga aylanganini bilmay qoladi.

Zamonaviy adabiyotshunoslikka oid kitoblarda pafos ma'no kategoriyasiga ko'ra *subyekt-obyekt-adresat* uchligini qamrab olmagan sababli bu termin o'rnida —badiiylik moduslari istilohini qollash taklif etilmoqda. Lekin, fikrimizcha, Aristotel ham ruhiy iztirobning tomoshabinda ham his uyg'otishi va pafos uni qabul qilish jarayonida ham ahamiyatga molik ekanligi etirof etadi. Gegel qarashi bo'yicha ham —pafosning tajassum toptirilishi sanat asarida ham, uning tomashabin(yani sanat muxlisi—M.O.)tomonidan qabul qilinishida ham bosh masala hisoblangan. Belinskiy esa pafos nazariyasiga ijodkor (subyekt) ijodini asosiy birlik sifatida kiritdi. Bulardan kelib chiqib aytish mumkinki, pafos ma'no kategoriyasi muallif ehtirosi—qahramon emotsionaligi—sanat muxlisi munosabatini ham qamray oladi. Belinskiy shoirning butun asarlarini kuzatish, baholash orqali ijodkor pafosini aniqlash mumkin degan qarashni olga suradi.

Aytib o'tganimizdek, pafos muammosini ilk bor jiddiy tadqiq qilgan Mirzaahmad Olimov tadqiqotining turli o'rinlarda lirik pafosga qisqacha tariflar berib ketgan: masalan, — yashnab turgan gulni korib dilimiz yayrasa—bu lirik pafosi. A.S. Pushkinning — “Ya pomnyu chudnoye mgnovene” deb boshlanuvchi sheridagi ayol go'zalligi va u qoldirgan taassurot go'zalgiga shaydolikni ham olim lirik pafos deb baholaydi. Mana shu tariflarga asosan Halima Ahmedova shariyatidagi go'zallikni tahlil qilar ekanmiz, lirik pafos tabiat manzarasiga, ishqqa, insonning nurday toza, botiniy bir pokligiga oshuftalik tarzida aks etganiga amin bolib bordik:

*Boshingni yurakning qiblasiga qo'y,
Rayhon nafasiga chayib vujuding.
Pok bo'lsin, pok bo'lsin, nurlar kabi pok,
Payg'ambar tushidek yashil sujuding.
Buloqlarning shaffof xayolini ol,
Qayg'uni kuldirgin, baxtni yig'latmay.
Ko'zingni kenglikka sadaqa qilgin,
Do'st-u dushmaningga...*

Yoxud:

*Atir sepib chiqqan tannoz bog'larning
Dimog'im toldirar muattar bo'yi.
Yomg'irlar childirma chalar go'yoki
Boshlanar zamin-u, osmonning to'yi.
Yalpizning mastona xayoli bilan
Qulog'imni o'par suv taronasi.
Va sochim taraydi tong tarog'ida
Shabboda—gullarning dilkash onasi.*

Shoiraning sherlaridagi bunday oshuftalik, jo'shqinlik bilan yogrilgan lirik pafos kopincha ma'yus kayfiyat tusini ham oladi. Masalan, yuqoridagi sher shunday band bilan tugaydi:

*Ufqqlar ortida, Semurg 'patida meni korib yotar tush.
Barcha yo'lim ravon, hamma narsam bor,
Faqat ko'nglim bo'm-bo'sh, o, ko'nglim bo'm-bo'sh.*

Halima Ahmedova she'riyatida ham Pushkinning yuqoridagi sheri singari o'tgan kunlarning go'zal taassurotini ifodalovchi, sentimentallikka yog'rilgan bo'lsa-da, lirik pafosli she'rlar uchraydi. Shulardan biri — “Romol” she'ridir.

*“...Qancha yillar otdi, fasllar otdi,
Goh sezdim, sezmadim tarovatini.
Gamning ayozidan junjikkan paytim
Qomsayman shu romol haroratini.”*

— “Umid soyasi” to'plamiga kirgan — “Boshdan oyog'im nur...” deb boshlanuvchi she'rni ham lirik pafos ifoda etilgan she'r namunasi deyish mumkin. Lirik pafos ijdkorning nasrdagi asarlari va badiiy-publisistik ijodida ham tabiatiga, umuman, atrofdagi olamga oshuftalik, maftunlik sifatida yuzaga chiqadi. Yana bir e'tiborli jihati shuki, nasriy asarlarda ifodalangan sentimentallik, tragiklik, dramatism ortida ham mana shu qahramonlar qayg'usiga, ishq iztirobiga shaydolik mavjudligini ilg'ash mumkin. (— “Ishq gulining hidi”, — “Anjir daraxtining xudoga to'rt maktubi”, — “Kutishning sarg'aygan fasli”, — “Yosuman gulining soyasi”, — “Yovvoyi tanovar” hikoyalarida buni ilg'ash mumkin.)

Halima Ahmedova ijodida, ayniqsa, sheriya keng o'rin tutuvchi, namoyon bo'luvchi pafos turi, bu—sentimentallikdir.

—Asosiy estetik kategoriyalar ichiga isyoni faqat ma'yus his-tuyg'ularda, g'am-anduhlardagina namoyon bo'ladigan go'zallikni maxsus ifodalaydigan tushuncha yo'q. U faqat pafos nazariyasida ishlab chiqilgan. Bu—sentimentallik. Pafosning mazkur turiga Mirzaahmad Olimov xuddi shunday tarif bergan va fikrini bir necha misollar vositasida quvvatlaydi: Masalan, gulni ko'rib, —Essiz, shunday go'zal narsa-yu, kuzda ochilibdi-da, erta indin xazon bo'ladi, deb o'ylasak, bu—sentimental pafos yoxud —tole yulduzi shunchalar porloq bo'lib ko'ringan uchqur xayolli norasida go'dak Momin Mirzoning zarra gunohi bo'lmay turib toj-taxt kurashlari girdobiga g'arq bo'lganiga g'oyibona guvoh bo'lsak, ko'zlarimizga yosh qalqsa—bu sentimental pafos.

Shoiraning — “Armon” nomli she'ri shunday boshlanadi:

*Umr kochalarin kezdin sargardon,
Charchagan yolchiday bugun karaxtman.
Ayovsiz, beshafqat kuzning qolida
Qurib borayotgan holsiz daraxtman.*

Ko'rinadiki umr ko'chalarin sargardon kezayotgan lirik qahramon —kuzda qurib borayotgan holsiz daraxt—beshavqat hayot g'am- anduhga chulg'agan uni. Ukasiga bag'ishlangan bu she'rning — “Sening ham tushinga kirarmi, aytgin, Onamning qabrida yiglagan yulgun” tarzida tugallanishi sheridagi sentimental kayfiyatni, pafosni yanada bortiradi.

Mana yana bir sher:

*Baxt nima u degan bitta savolga
Yarim asrdiki, izlayman javob.
Yuragim o'rniga aksiga olib
Xudo solib qoymish bir hovuch azob.*

*Kelganimda edi odam bo'libmas,
Qushmi yo maysami, yomg'ir bo'lib gar
Yarim asrlik bu ko'hna savolga
Javob topa olgum edi muqarrar.
Balki nodonligim pand berdi menga
Ko'ksimdagi azob hech tinch qo'ymaydi.
Meni aldayotgan yillarga boqib,
Negadir baxt so'zin jinim suymaydi.*

Azobi tinch qo'ymayotgan, yuragi ham bir hovuch azob bo'lgan shoirga nisbatan o'quvchi bir hamdardlik iztirobini chekadi. Bu sentimentallik o'quvchiga ham ko'chadi.

Halima Ahmedova sherryatida dramatik pafos mazmunini o'zligini boshqa bir — “men” bilan munosabatda namoyon etuvchi, o'zgalar nuqtayi nazariga, bazan muhit va unda shakllangan ayrim qadriyatlarga qarshi turgan, boshqa bir —men bilan ziddiyatnatijasida tugilgan kechinmalar tashkil qiladi:

*Juda go'Iman, juda befahm
Ishonaman, kim nima desa.
Hatto daraxt bo'lishni aytib
Aldab qo'yar kichkina maysal.
G'animlardan shikoyatim yo'q,
Do'stlar meni aldadi yomon.
Garchi umid, orzularimni
Mehr bilan etganman ehson...
Men ham endi anoyi emas
Hayot meni aldama sen ham:
O'sha kunga yetub borguncha
Olmaysan, deb,
Avval ich qasam.*

Halima Ahmedovanning “Quyoshli xotiralar” nomli badiasini mutola qilish jarayonida Omon Muxtor, Normurod Narzullayev, Shuhrat domla kabi inson siymosidagi, botinidagi mavjud, kamtarinlik, insoniylik, ulug'vor ruhni korib, beixtiyor bu yolg'onga to'la dunyoda ham shunday yaxshi bo'lmoq mumkin ekanda degan hayrat idrokimizni band etadi. Bu tuyg'u pafos ilmida qahramonlik pafosi deb ataladi. Qahramonlik pafosi odatda biror buyuk jasorat namoyon qilgan obrazlarga (masalan, Alpomish, Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi) nisbatan mehr-muhabbatimiz tasirida vujudga keladi. Biroq eng katta jasorat, eng kata pahlavonlik insonning o'zini yengishi ekanini inobatga olsak, yuqoridagi insonlar shaxsiyatidagi fazilatlar tufayli bizda paydo bolgan hisning, olqishning bejiz emasligini anglaymiz.

Umuman, sher bu inson ichki olamining rango-rang tasviri ekan va bir soniyaning o'zida goh qayg'uli, goh sevinchga yo'g'rilgan hislarni boshdan kechirar ekanmiz, bu narsani sherda ham o'z aksini topishi tabiiy: boshlanishida bizga lirik kayfiyat bagishlab turgan sher yakuniga borib sentimentallik uygotishi yoxud sentimental kayfiyat dramatik pafosga ham aylanib ketishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Halima Ahmedova (1960) haqida ma'lumotlar (u kim) hayoti va ijodi — UZTEXT.COM <https://uztext.com/90718-text.htm>
2. Ahmedova H. Umid soyasi – T.: Nihol, 2008
3. Ahmedova H. Erk darichasi – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996
4. Karimov S. Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari. – Samarqand: 1994
5. Sultonsaidova S., Sharipova O'. O'zbek tili stilistikasi. – T.: Yurist-media markazi nashriyoti, 2009
6. Halima Ahmedova. She'rlar & Eng katta ustozlarim — o'qigan kitoblarim & Har bir inson ko'ngli — mo'jiza & Umid soyasi | Xurshid Davron kutubxonasi <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/halima-ahmedova-she'rlar-eng-katta-ustozlarim-oqigan-kitoblarim-har-bir-inson-kongli-mojiza-umid-soyasi.html>
7. Halima Ahmedova (1960) | saviya.uz <https://saviya.uz/hayot/tarjimai-hol/halima-ahmedova-1960/>

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA METAFORALARING TAVSIFI, ISHLATILISHI VA ILMIY AHAMIYATI

S.Mirabdullayeva, talaba, Namangan davlat universiteti, Namangan
H.Abduvokhidova, o'qituvchi, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Bu maqola ingliz va o'zbek tillarida metaforalarning ishlatilishi ilmiy va badiiy ahamiyatini izohlab beradi hamda bu ikki tildagi metaforalarning o'xshash va farqli jihatlarini misollar yordamida ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: metafora, adabiy ma'no, she'riyat, adabiyot, fraza, ko'chma ma'no.

Аннотация. В данной статье объясняется научная и художественная значимость использования метафор в английском и узбекском языках и на примерах показаны сходства и различия метафор в этих двух языках.

Ключевые слова: метафора, литературное значение, поэзия, литература, фраза, переносное значение.

Abstract. This article explains the scientific and artistic significance of the use of metaphors in English and Uzbek languages and shows the similarities and differences of metaphors in these two languages with the help of examples.

Key words: metaphor, literary meaning, poetry, literature, phrase, figurative meaning.

A metaphor is and idiom and phrase, which people use in everyday language, that do not make a sense literally but we understand what they mean. Alice E.M.Underwood gave own ideas about metaphor: "A metaphor is a figure of speech that describes an object or action in a way that is not literally true, but helps explain an idea or make a comparison". Actually, metaphors are used in poetry, literature as well as anytime someone wants to give some color to their speech. Here some basics:

- A metaphor states that one thing is another thing;
- A metaphor gives necessary meaning to a context through other words (like fruits, vegetables, weather idioms and so on.);
- Metaphor conveys speech to the listener in an attractive and impressive way;
- If you use a metaphor literally, perhaps, it will sound very strange (are there actually any sheep, black or otherwise, in your family);

Metaphors are words or phrases are applied to something figuratively that help represent abstract concepts through colourful language. Authors of Macmillan dictionary also give a definition to metaphor in Macmillan dictionary: "Metaphor is very common in English and other languages. People often think of it as being a typical feature of poetry and literature. But, in fact, many familiar words and phrases have metaphorical meanings, although, we do not usually realize this when we use them". Every metaphorical word at phrase contains a "key idea". This is the connection or similarity between literal meaning and the metaphorical meaning. Zoetan Kovecses, especially, wrote many books that related to metaphor. One of them is "Metaphor and Emotion".

In English, metaphors are similar to idioms and are more common in works and spoken language, such as metaphors for weather, fruit, vegetables, and animals. In Uzbek language, metaphors are found more in the form of artistic similes and serve to strengthen the content of the sentence and give it an emotional color. Examples of metaphors in English: Metaphors that belong to animals:

1. Raining cats and dogs - raining really hard
2. When pigs fly - which will never happen
3. Eat like a horse - eating aloud
4. As slippery as eel - very slippery, impossible to hold by hand
5. As quiet as a mouse - not to say anything, keeping silent
6. To be + lion (he was a lion in the fight) - very strong
7. Lizard brain - is shout out to when people feel scared, stresses out
8. Night owl - a person who is habitually active or wakeful at night

9. Black sheep - a member of a family or group who is regarded as a disgrace to it
10. Cheeky monkey - someone is being mischievous and playful

Metaphors that belong to fruit and vegetables:

1. Don't give a fig - to not care at all about someone or something
2. A bad apple - someone who has a bad reputation and has a negative impact on other people
3. Go pear-shaped - to fail, to go wrong
4. A plum job - an easy and pleasant job that also pays well
5. Apples and oranges - of two different classes, not comparable
6. Peaches and cream - a situation, process, etc. that has no trouble or problems
7. The apple of your eye - family characteristics are usually inherited
8. Spill the beans - tell a secret
9. As cool as cucumber - very calm & composed and untroubled by stress
10. Going bananas - going crazy

In Uzbek, metaphor is a literary or rhetorical figure that connects the meaning of one concept to another, establishing an analogy between the two. In other words, metaphor replaces concepts, proves the similarity between them. Its use allows you to release more beauty, grace or transcendence into whatever you wish to express. Many poets and writers use many metaphors to make their works more appealing. For example:

1. Vaqt, siz o'g'ri - time, you thief ; the writer compares the passing of time not with ordinary words but with a word that gives a stronger meaning.

2. Til - bu madaniyatning yo'l xaritasi - language is the road map of culture; in this example, the social importance of language is compared to a map.

3. Osmon - mo'jazzgina ro'molcha- the sky is a wonderful handkerchief; the writer described the sky as a handkerchief instead of simply calling it a blue sky.

4. Quyosh jallod edi - the sun was the executioner; artistic color and emotionality can be seen in this example.

5. Lekin mening yuragim yolg'iz ovchi- but my heart is a lonely hunter; the writer compared his heart to a hunter to strengthen the content of the sentence.

6. Og'zingdagi marvaridlar (og'zingdagi tishlar)- pearls in your mouth (teeth in your mouth); in this example, the teeth are like pearls. if it were simply written as the teeth in your mouth, the content of the sentence would not be clearly expressed.

7. Uning sochlari oltin - her hair is golden; blonde hair is compared to gold.

8. Qiz kapalakka aylandi - the girl turned into a butterfly; a person never turns into an animal, but in works this is a common situation.

9. Osmon oppoq paxtalar bilan qoplangan edi- the sky was covered with white clouds; instead of saying that the sky is covered with clouds, cotton is used;

10. O'lim- abadiy orzu- death is an eternal dream; in this example, death is compared to a dream.

Metaphors are a form of figurative language, which refer to words or expressions that mean something different from their literal definition in Uzbek and English languages. This article showed the importance and use of metaphors in Uzbek and English languages with the help of examples. Metaphors serve to strengthen the content of the work and make it more attractive in both languages.

REFERENCES:

1. Zoetan Kovecses. Metaphor and Emotion. Published January 24th 2002 by Oxford University
2. grammarly.com.
3. <http://www.macmillandictionary.com>
4. <http://leverageedu.com>
5. <http://www.merriam.webster.com>; <http://examples.yourdictionary.com>

MIRACLES OF THE HOLY KORAN

D.B.Narzulaeva, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada gapning vazifaviy uslubi sifatida ilohiyot leksema sohasi xususiyatlari va uning asosiy sabablari, omillari va shartlari muhokama qilinadi. Bundan tashqari, maqolada diniy uslubning ilohiyot leksemasi va uning xususiyatlari, semantik-funksional gapning jamiyat hayotidagi o'rni alohida qayd etilgan.

Kalit so'zlar: din, til, diniy til, teologik leksema, funksional uslub.

Аннотация. В данной статье рассматривается характеристика теологической лексемы как функционального стиля предложения, а также ее основные причины, факторы и условия. Также в данной статье особо отмечается богословская лексема религиозного стиля и ее свойства, роль семантико-функционального предложения в жизни общества.

Ключевые слова: религия, язык, религиозный язык, богословская лексема, функциональный стиль.

Abstract. This article discusses the characteristics in the field of the theological lexeme as a functional style of the sentence, and its main causes, factors and conditions. In addition, this article specifically notes the theological lexeme of religious style and its properties, the role of the semantic-functional sentence in the life of society.

Key words: religion, language, religious language, theological lexeme, functional style.

According to Islamic historical sources, the revelation of the Koran began in 610 AD. Prophet Muhammad is 40 years old While sitting in deep meditation in the cave of Hiro near the city of Makkah , the angel Gabriel recited the first 5 verses of Surah Alaq, which begins with "Iqra" ("Arrow") . This process lasted 13 years in Makkah, 10 years in Madinah, 23 years in total. The revelation of the Koran took place on the night of the 27th day of the month of Ramadan according to Islamic belief. That is why this month is considered holy and the 27th night of the fasting day is glorified as Laylatul-Qadr, that is, the blessed night when precious, divine power is manifested, and the one-year fate of servants is decided (qadr - fate, measure). The Koranic surahs and verses continued depending on the development of events. The surahs that were revealed in the early Islamic era were mainly about the oneness of God, the absolute deity of existence, that all things in the world are proof of his existence, dogmatic concepts defined in Islamic teachings - angels, prophets, holy books, the hereafter, heaven and hell. If the Prophet and the Muslims had a hard time in Makkah, there were verses that called for patience and great rewards were revealed for the hard work done in the path of religion, while the verses dedicated to the regulation of religious rituals and social relations belong to the Medina period, when the Muslim community was formed. He used to answer the questions that were asked to the Prophet on religious issues with the verses that were revealed through revelation .

Nine scientific proofs have been identified in the Koran up to the present time. The Koran was revealed to the Prophet in the 7th century. At that time, science was not yet developed. People believed that the sun revolved around the earth and that the earth was above the elephant. In such a time of ignorance, the Holy Koran was revealed, which talks about scientific facts in various fields. But the Koran is not a scientific book, but it is a holy book that gives examples and reminders about the future, the Day of Judgment, the punishment or reward for the deeds of the past ancestors, and the inner world of man. One may say that the texts of the Koran may change along with scientific discoveries. However, this can not be the case, because the Koran was written during the time of our Holy Prophet (pbuh). One of his copies, written several years after his death, is kept in the Museum of Uzbekistan. The texts of this Koran are exactly the same as the Koran of the Arabs of that time, which is widely spread around the world today. We present below some facts from the Koran which confirm that the recently discovered sciences appeared only by the power of God.

1. Life originated from water. Allah Almighty says in the Holy Koran: "Have not the disbelievers seen that the heavens and the earth were united (in the beginning), then We split them

and created all living things from water?!" Don't they still believe?!" (Surah Anbiyya, verse 30). We all know that water is the source of life. But who knew that in the Arabian desert in the 7th century? Organisms are made of cells, and cells are made mostly of water. For example, biologists write in their works that 80% of the cytoplasm of a standard organism consists of water. This fact was discovered only after the invention of the microscope.

2. Iron. Allah Almighty says in the Holy Koran: "Again, We have sent down iron." In it is strength and benefits for people" (Surah Fussilat ("Iron"), verse 25) Iron is not considered a natural material of the Earth. Scientists have discovered that millions of years ago, the earth was attacked by meteorites containing iron and brought from distant planets. The verse also mentions that iron was brought down to earth. It can be concluded that iron was not an earth material at first, but was sent from the far end of the earth.

3. Protection of heaven. Allah, the Exalted, says in the Holy Koran: "We have made the sky a protective roof." And they (polytheists) turn away from their signs" (Surah Anbiyya, verse 32) Heaven plays a key role in protecting the earth. It protects the earth from harmful sunlight. If there was no sky, solar radiation would have destroyed everything on earth. It acts like a protective blanket or sheet covering the earth. Because the temperature of the sun at the border of the sky is 270 degrees Celsius. If this temperature had reached the ground, everything would have frozen at once. This is one of the many virtues of heaven.

4. Mountains. It is blessed in the Holy Quran: "Didn't we make the Earth a bed?" And didn't we make the mountains (to hold the Earth)?!" (Surah Naba' verses 6-7). Piles are a clear representation of the structure of mountains. Geophysicist Frank Press, in his book *The Earth*, says that mountains are driven into the ground like stakes. For example, Everest, which is 9 km high, extends 125 km underground. This feature of the mountains became known only in the 20th century through the theory of tectonics of the earth's layers.

5. The expansion of the universe. It is blessed in the Holy Koran: "We created the heavens with our hands." Verily, we are Mighty" (Surat al-Zariyat, verse 47). The fact that the universe is expanding was discovered only in the last hundred years. Stephen Hawking in his book "A Brief History of Time" writes: "The invention of the expansion of the universe was one of the greatest intellectual discoveries of the 20th century. "

6. Solar orbit. In the Holy Koran, Allah says: "He is the One who created the night and the day, the sun and the moon." Each of them floats in the sky" (Surah Anbiyya, verse 33). The hypothesis that the sun does not move and the planets revolve around it was proposed by Nicolaus Copernicus in the 16th century. This hypothesis was supported by scientists until the 20th century. Those who supported this hypothesis considered the Koranic verse to be incorrect. However, the last hundred years of research have discovered many innovations, including the rotation of the sun in its orbit. Thus, the truth stated in the Holy Koran has been proven.

7. The ocean. Allah Almighty compares disbelief to a wave of the sea: "Or (the actions of the unbelievers) are like the darkness of a deep sea covered with a (black) cloud over a layer of waves. (They are) darkness one after the other: if he puts out his hand (to look) he cannot see it. Whoever Allah does not give light (faith), there is no light for him" (Surah Noor, verse 40).

Believed that waves appear only on the surface of the ocean. However, oceanographers have also discovered that there are internal waves below the surface of the ocean. These waves are invisible to the human eye and can only be detected using special instruments. The Koran talks about the darkness covered by the waves under the ocean, and then again about the wave and the clouds below it. This verse tells us not only about the recently discovered inner waves, but also about the depths of darkness. A person can go down to 70 m underwater without the necessary equipment and there is still light visible. But when we go down to a depth of 1000 m, we can know that there is only darkness.

8. Lies and conduct. In the Holy Koran, Allah says: "No! I swear, if he does not turn back (from this path), We will certainly take hold of his hair. (We will take that liar, misguided (someone) by the forehead)" (Surah Alaq, verses 15-16). This verse was revealed against Abu Jahl, who was a supporter of polytheism and prevented Muslims from converting to Islam. It is noteworthy that the

verse does not call Abu Jahl a liar, but mentions his forehead. Scientists have discovered that the prefrontal cortex of a person is responsible for lying. Also, the forehead is responsible for conscious behavior. Both lying and conscious behavior ("if it doesn't go back that way") are mentioned to be associated with the frontal part of the brain.

9. Pain receptors. For many years it was believed that the brain responds to pain. But then it was discovered that pain receptors are located in the upper layer of the skin. Without them, a person does not feel pain. In the Holy Koran, Allah says: "Surely We will burn those who deny Our verses in Hell. To end the suffering, we replace them with other (new) skins as soon as their skins are burnt. Verily, Allah is Mighty and Wise" (Surah An-Nisa', verse 56). After burning the skin, a person cannot feel more pain. For this reason, Allah Almighty warns that the skin will regenerate and the pain will continue again as a punishment for disbelief.

Koran on the development of Arabic literature in many directions is incalculable. His ideas, language, and rhyme became more or less influential in all subsequent literary works. Its unique linguistic features were not imitated in prose written in the next hundred years or in recent prose writings. However, because the Koran was at least partially translated into high-ranking Arabic, it could be developed very quickly and adapted to the new needs of the imperial government and the expanding society. Anyone familiar with the Arabic Koran will agree in extolling the beauty of this religious book; its form is so magnificent that no matter how it is translated into any European language, we still cannot understand it in its original form. (From Edouard Montet's *Traduction Francaise du Coran* (French Translation of the Koran.)

The Koran in the original Arabic language has a unique beauty and charm. His terse and grandiose style, often rhyming and pithy short sentences, have an impressive power and explosive energy that is extremely difficult to convey in literal translation. (From John Naish's *The Wisdom of the Koran*.)

Arabic language The role of the Koran in the development of grammar and literature is incomparable. The style of the Koran (rhymed poetic prose written in prostration) had a great influence on the later Arabic literature and the literature of the East in general. In the course of the development of Koranic sciences, the need for precise grammatical rules was the impetus for the development of this field. The Koran was reflected not only in Arabic, but also in the works created in the languages of the peoples of the countries where Islam spread. In particular, in the works of literary figures such as Jalaliddin Rumi, Alisher Navoi, Zahiriddin Muhammad Babur, you can find quotations, sayings, stories, proverbs taken from the Koran. The Koran has a significant influence on the life, history, science, literature, lifestyle, laws, customs and world views of Muslim peoples.

REFERENCES:

1. H. A. P. Gibb, *Islam-A Historical Survey* (Islom - tarixiy izlanish) (Oxford University Press: 1980), 8.
2. H. A. P. Gibb, *Arabic Literature - An Introduction* (Arab adabiyoti - Kirish) (Oxford at Clarendon Press: 1963),
3. Alfred Guillaum, *Islam* (Islomiyat) (Penguin Books: 1990 [qayta nashri]), 73-74.
4. Lauri Vektsiya Vagleri, *Apologie de l'Islamisme*, 57-59.
5. Jon Uilyam Dreyper, *A History of the Intellectual Development of Europe* (Yevropada intellektual taraqqiyot tarixi) (London: 1875), 343-344.
6. Hazrat J. M. Rodvell, *Qur'on* (London: 1918), 15.
7. T. P. Hyugaing *Dictionary of Islam* (Islomiyat lug'ati) nomli kitobidan joy olgan Doktor Steyngassning so'zi, 528.
8. Artur J. Arberri, *The Koran Interpreted* (Qur'on tafsiri) (London: Oxford University Press: 1964), 10.
9. Moris Bukell, *The Qur'an and Modern Science* (Qur'on va zamonaviy fan), 1981, 18.

THE USE OF PROVERBS IN THE SPEECH OF CHARACTERS BY ENGLISH AND UZBEK WRITERS

M.Kh.Niyazova, PhD, Bukhara State University, Bukhara

M.A.Tuxtayeva, master student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz maqollarining o'zbek ekvivalentlari bilan bog'liq ayrim tasnifi, ingliz maqollaridan o'zbek tiliga tarjimasi hamda ingliz va o'zbek yozuvchilari tomonidan maqollarning qahramonlar nutqida qo'llanishi tahlili ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *maqollar, ingliz va o'zbek yozuvchilari, maqollar tarjimasi, tengdoshlari, nutq, xarakter.*

Аннотация. *В данной статье речь идет о некоторой классификации английских пословиц по отношению к узбекским эквивалентам, переводе с английских пословиц на узбекский язык и анализе использования пословиц английскими и узбекскими писателями в речи персонажей.*

Ключевые слова: *пословицы, английские и узбекские писатели, перевод пословиц, эквиваленты, речь, персонаж.*

Abstract. *This article deals with some classification of English proverbs in relation to the Uzbek equivalents, translation from English proverbs into Uzbek language and analysis of using proverbs by English and Uzbek writers in the speech of characters.*

Key words: *proverbs, English and Uzbek writers, translation of proverbs, equivalents, speech, character.*

The origin of proverbs and sayings goes back to ancient times and accompanied the life of nations throughout history. Since ancient times, every nation has used proverbs and sayings in everyday speech, which reflect the long process of development of the culture of the people, the spirit and originality of the nation. Proverbs are folk wisdom, a set of rules of life, practical philosophy, historical memory of different peoples. At the same time, proverb is one of the most intriguing genres of folklore studied by many scholars. It still continues to arouse scientific interest.

English and Uzbek proverbs are diverse in their content and cover all aspects of the life of two nations. For example, war is often condemned in proverbs: “war is the sport of kings” - that is, war is needed by kings, not the people or “Tinchlik barpo qiladi, urush vayron qiladi” - comparative description of peace and war in Uzbek proverb. Proverbs in English and Uzbek also teach frugality and diligence: “a penny saved is a penny gained”, “take care of the pence, and the pounds will take care of themselves” – in the version of the Uzbek language it sounds like “Boylik ushoqdan yig'ilar”, “Birin-birin ming bo'lar, toma-toma ko'l bo'lar”. On the other hand, idlers and non-working people are strongly criticized in both nations: “Idleness is the root of all evil”, “Idle folk have the most labor” – “Dangasaning ishi bitmas, yoz kelsa ham qishi bitmas” In proverbs the rich historical experience of the people, the ideas connected with work, life and culture of the people are reflected.

It is important to highlight that because of different historical conditions, English and Uzbek proverbs expressing similar ideas are often uttered with different ways to reflect the different social condition and way of living of their peoples even if the thought behind it is roughly alike. For instance, the proverb “The grass is always greener on the other side of the fence” which means that people always think that others have it better in life, even if it's not the case. But in the Uzbek language there is no such proverb, but there is another proverb: “Qo'shning bog'idagi meva shirinroq bo'ladi”. These two proverbs are principally equivalent in meaning although the literal translation of the Uzbek proverb would sound like: “The fruit in your neighbour's garden seems tastier”. These both have the moral of others being better off, even if it's not the case. Many proverbs are common across the world, but even if they have the same meaning, they are sometimes used with different expressions or words in each country. Many proverbs are easily translated into Uzbek language (Better late than never. – Hechdan ko'ra kech) while others need explanation to be understood as they have nothing to do with

Uzbek expressions, though it might be possible to guess what an English man wants to say. As it is shown, proverbs can be categorized into the following types:

1. English proverbs and sayings that can fully be translated into Uzbek language, English version of the fully corresponds to the Uzbek. For example: Better late than never. – Hechdan ko'ra kech;
2. English proverbs and sayings that are partially translated the same in Uzbek language. For example: "To kill two birds with one stone". – Bir o'q bilan ikki quyovni otmoq; The literal translation is "To kill two rabbits with one shoot".
3. English proverbs and sayings that are totally different translation into Uzbek language, English version does not match the Uzbek. For example: Look before you leap. – Yetti o'lchab bir kes. The literal translation of this proverb in English might sound like this "Measure seven times before you cut".

Many writers have been using proverbs as a means of literary device in their works. Foreign and Uzbek writers often characterize the various personal characteristics of the heroes of their works with the help of proverbs and sayings. Shakespeare was one of the greatest playwrights in England. His works are the peak of Renaissance literature. In the tragedy "Romeo and Juliet", Shakespeare used the proverbs "boil-leave", "a bold-rested moving" [1]. The American writer R. L. Stevenson in the story "The Black Arrow" [2], in the dialogue of the characters, used the proverb: "when it hurts, remember the old shoe". The well-known English writer J. London in the story "White Fang" [3], in the dialogue of his characters, used the following proverb: "who's afraid of whipping, he's like whipped".

Often proverbs characterize the relationship between the appearance and the inner world of a person. In the hero of Sydney Sheldon's novel "Memories of Midnight" [4], the author uses the proverb "the eyes are the mirror of the soul." With this proverb, the writer draws the attention of the court to the fact that a woman with an open and clear look cannot kill a man. Uzbek writers also widely used proverbs in their works. For example, In the story "Thief" Abdulla Qahhor used the proverb "Otning o'limi, itning bayrami" as an epigraph. After reading the epigraph, the reader knows that the someone's sorrow can bring happiness to someone else. The words death and holiday are used as antonyms. A horse and a dog also creates a negative contrast. Also in the story the author uses the proverb throughout the whole story in both narrator's and characters' speech such as, "Begim deguncha belim sinadi", "Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi", "Berganga bitta ham Ko'p, olganga o'nta ham oz", "Quruq qoshiq og'iz yirtadi", "O'ynashmagil arbob bilan – seni urar har bob bilan" to express the despair and misery of main characters. At the end of the story of "So'ngan vulqon", Abdulla Kahhor used "Yer tepganni el tepadi" within the speech of the main hero. In this story, Sheramat who is old and retired from his job, could not accept this situation, and said this after evaluating himself. In the story "Sep" the writer effectively and with a great skill used the proverbs like "Mashqda qiynalsang, urushda qiynalmaysan" in the dialogue of characters to portray the genuine look of heroes[5].

In conclusion, the rich historical experience of the people is reflected in proverbs and sayings. The use of proverbs and sayings gives speech a unique originality and a special artistic, literary expressiveness. Proverbs and sayings of the English language are sometimes difficult to translate into Uzbek, because the true and deep meaning of the spoken phrase is lost. As the study shows, in Uzbek it is still possible to find equivalents for English proverbs and sayings. Moreover, both English and Uzbek writers skilfully used proverbs in their works not only to teach or reinforce morals, but to deliver the exact image of their characters they want to depict as well.

REFERENCES:

1. Niyazova M. The classifications and functions of poetonims in literary text //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2022. – Т. 10. – №. 10.
2. Niyazova M. The origin of word folklore and blessings in English literature //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
3. А. Гайнелъянова, Т. В. Мугтабаров, А. И. Хабибуллина, А. А. Миниэхметов. // Юный ученый. — 2015. — № 3 (3). - С. 22-24.
4. Стивенсон Р. Л. Черная стрела. — М.: АСТ, 2008. — 320 с. 14.

5. Лондон Д. Белый клык. - М.: Дом Ридерз Дайджест, 2008. - 352 с.
6. Шелдон С. Полночные воспоминания. — М.: АСТ, 2010. —384с.
7. A. Qahhor, Anor. Qissa va hikoyalar to'plami, Toshkent, G'afur G'ulom, 2012.

UO'K 808.3

DUNYO TILSHUNOSLIGIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

M.X.Niyazova, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro
M.Temirova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik birliklarni badiiy adabiyotlarda personajlar nutqida ifodalanish turlari va xususiyatlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, tarjima, ekvivalent, tasviriy vosita.

Аннотация. В данной статье исследуются виды и особенности выражения фразеологизмов в речи персонажей художественной литературы.

Ключевые слова: фразеологизмы, перевод, эквивалент, изобразительные средства.

Abstract. This article deals with the types and features of the expression of phraseological units which are used in the speech of characters in the literature.

Key words: phraseological units, translation, equivalent, visual means.

Til birliklari asosan leksik va frazeologik vositalardan iborat bo'lib, ularni bir tildan ikkinchi tilga o'girish tarjimon oldiga ma'lum qiyinchiliklarni ko'ndalang qilib qo'yadi. Ma'lumki, frazeologik birliklar tilning leksik birliklarga nisbatan birmuncha murakkab tarkibiy vositalari hisolanadi. Chunki frazeologik birliklar nutqning badiiy- tasviriy vositalari sifatida fikring oddiy bayonidan ko'ra ko'proq turli - tuman uslubiy maqsadlarning ifoda etishida ishtirok etadi. Ularning ushbu vazifalarini tarjimada bejirim talqin etishi badiiy asaring obrazli hamda hissiy - tasviriy qiymatini qayta yaratish bilan chambarchas bog'liqdir. Tarjimadagi u yoki bu frazeologik birliklarning asl nusxa tarkibidagi frazeologizm ma'no va uslubiy vazifa jihatlaridan mos kelishi yoki kelmasligini ilmiy- matniy tahlil asosidagina aniqlash mumkin. Leksik birliklar singari frazeologizmlar ham ko'p ma'noli va ko'p vazifali bo'lganligi tufayli mazmun jihatdan mos ikki til birliklari tarjimada har doim ham bir - birlarini almashtiravermaydi. Muayyan matniy holatda bir birlarini bimalol almashtira oladigan frazeologik ekvivalentlar yoki muqobil variantlar boshqa bir holatda ma'no berishlari yoki uslubiy vazifalari jihatidan farq qilib qolishlari mumkin. Bunday vazifalarda san'atkor o'z ma'suliyatiga ijodiy munosabatda bo'lishi asl nusxaning tarimada noto'g'ri talqin etilib qo'yishi xavfini bartaraf etadi. Frazeologiya masalalari turli tillarda so'zlarning har xil birikishiga oid umumiy muammo, tarjima amaliyoti bilan birga tarjima nazariyasi uchun ham g'oyat muhimdir. Chunki turli tillarda moddiy ma'nosi bir xil bo'lgan birikmalarning funksiyalari bir - biridan tafovut qilishi, turli tillarda bunday so'z birikmalarining farq qilinganligi uchun, tarjima amaliyotida katta mushkullik tug'dirib, nazariy jihatdan ham juda katta qiziqish uyg'otadi.

Frazeologik iboralar badiiy asarda muallif tilida hamda unda tasvirlangan personajlar nutqida ko'p uchrashi sababli, ular badiiy adabiyot uchun juda xarakterlidir. Biroq A.V. Fedorovning fikricha, nutq vositalarining bu kategoriyasi faqatgina badiiy adabiyotning xususiy mulki bo'lolmaydi. Chunki frazeologik iboralar publitsistikada va qisman, ilmiy adabiyotlarda ham ishlatiladi. Shuning uchun ularga faqat badiiy adabiyotga taalluqli masala deb emas, balki juda muhim umumiy til masalasi sifatida qaramoq kerak. Ingliz tilidagi frazeologik iboralarni ularning o'zbek tilidagi muqobillari bilan berish kerakmi yoki ularni so'ma-so'z tarjima qilgan ma'qulmi? Avvalo, agar hamma frazeologik birliklarni so'ma-so'z tarjima qilib bo'lganda edi, frazeologiya muammosi ham bo'lmasdi. Badiiy tarjimada frazeologiyani aks ettirishni quyidagicha talqin qilish mumkin:

- Asliyat frazeologiyasini tarjima tilidagi ekvivalentlari bilan almashtirish;
- Asliyat tili frazeologiyasini tarjima tilidagi muqobil variantlar bilan o'girish;
- Asliyat tilining frazeologiyasini aynan tarjima qilish (bular frazeologik iboralarni tarjima qilishning umumiy yo'lidir).

Tarjimada asliyatning milliy xususiyati va muallifning uslubini aks ettirishida frazeologiyani aks ettirishning ahamiyati katta. Shunga asosanib, ba'zi olimlar asardagi frazeologik birliklari xuddi o'ziday tarjima qilishni tavsiya etadilar, Frazeologik birliklari tarjima qilishda har xillik juda ko'p uchraydi. Tarjima nazariyasida bunga salbiy hodisa sifatida qaraladi. Darhaqiqat, agar bir matal yoki idiomani bir nechta tarjimon o'sha birikmaning uzoq o'xshash variantlari bilan yoki quruq tarjima qilsalar (bunday hollar tez-tez uchrab turadi), buni chinakam tarjima deb bo'lmaydi. Biroq bu o'rinda tamomila boshqa narsani ta'kidlash joizdir. Chunonchi, tillarda o'zaro ekvivalent frazeologik iboralar borki, ular deyarli har qanday kontekst "Frazeologik birliklar va tarjima", Chirchiq davlat pedagogika instituti, Anjela Alimardon qizi Kuganova, ichida ham bir xilda tarjima qilinishi mumkin. Ammo ko'pchilik frazologizmlar hamma vaqt, hamma tarjimonlar, har qanday kontekst ichida ham muayyan bir xil ekvivalent yoki muqobil birikma bilan bera olmaydilar va tarjimon oldiga bunday talabni qo'yib ham bo'lmaydi. Zotan, har bir tarjimon muallif uslubini aks ettirar ekan, bunda uning o'z individual uslubining ham izi bo'ladi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilganda bu narsa yaqqol ko' zga tashlanadi. Butun bir asarni, undagi barcha frazeologizmlarni ikki tarjimon bir-biriga mutlaq o'xshaydigan qilib tarjima etishi mumkin emas. Shuning uchun frazeologik birliklarni ayni kontekstga mos holda ikki tarjimon ikki xil tarjima qilar ekan, buning uchun tarjimonlarni ayblash badiiy tarjimaning spetsifikasiga tushunmaslik demakdir. Frazeologik iboralar maqol va matallar singari, oddiygina so'zlar yig'indisi bo'lib qolmay, xalq donishmandligining, uning tasavvuri va badiiy fantaziyasi mahsulidir.

Frazeologik birliklarning tasnifi frazeologik birliklarning oz yoki ko'proq motivatsion ma'nolariga, tarkibiy qismlarning semantik birlashuviga asoslangan Akademik V.V.Vinogradovdan so'ng uchta asosiy turini ajratish odatiy holdir.

Frazeologik bitimlar - bular ma' nosi jihatidan bir-biriga mos kelmaydigan frazeologik birliklar, ularning butun ma'nosi tarkibiy so'zlarning ma'nolari bilan mutlaqo asoslanmagan bo'ladi. Frazeologik birlashish - bu frazeologik birliklar, ularning yaxlit ma'nosi tarkibiy qismlarning ma'nosidan iborat va shu bilan birga tarkibiy qismlardan biri birlashma deb ataladi.

Frazeologik birlashma - tuzilishining bo'linishiga qaramay ular umumlashtirilgan yaxlit ma'noga ega bo'ladi. Yuqorida sanab o'tilgan frazeologik birliklari qo'llar ekanmiz, ular tarjimada juda qo'l keladi. Chunki badiiy adabiyotda bu birliklar so'zlarni jozibali tarjima qilinishga yordam beradi.

Frazeologik birliklarning shaki va ma'no turlariga ko'ra tasnifi:

Omonimlik- shakli bir xil ma'nosi har xil iboralar.

Masalan: boshqa ko'tarmoq - e'zozlamog; boshga ko'tarmoq – shovqin solmoq.

Sinonimlik- bir -biriga ma'nosi yaqin ma'nodosh iboralar.

Masalan: dunyoga kelmoq - tavallud topmoq.

Antonimlik- qarama-qarshi ma'noli iboralar zid ma'noli iboralar.

Masalan: dunyoga kelmoq - dunyodan ketmoq.

Paronimlik- bitta so'z bilan farqlanadigan iboralar.

Masalan: yetti uxlab tush(i)ga kirmaslik va yetti uxlab tush(i)da ko'rmaslik.

Frazeologik birliklarning variantlilikiga ko'ra tasnifi:

Leksik variant - deganda ibora tarkibidagi mustaqil so'z turkumiga oid so'zi o'zgarishi nazarda tutiladi.

Grammatik variant - deganda ibora tarkibidagi biror grammatik qismning almashtirilishi nazarda tutiladi. Bunday frazeologizmlar og'zaki tilda ham, badiiy adabiyotda ham keng tarqalgan. Tarjima jarayonida biz bunday matnlari tez-tez uchratamiz. Frazeologik birlik- tarkibi va tuzilishida barqaror, alohida leksik birlik vazifasini bajaradigan leksik jihatdan bo'linib tarjima qilinmaydigan va qiymatli so'z birikmasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Niyazova M. Interpretation of sabai sayyor epic poem in Khamsa //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2022. – T. 10. – №. 10.

2. Niyazova M. The classifications and functions of poetonyms in literary text //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2022. – T. 10. – №. 10.

3. Niyazova M. The origin of word folklore and blessings in English literature //Центр научных публикаций (buxdu.uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
4. “Frazеologik birliklar va tarjima”, Chirchiq davlat pedagogika instituti, Anjela Alimardon qizi Kuganova
5. “Frazеologik birliklar va tarjima”, Chirchiq davlat pedagogika instituti, Shohsanam Doniyorovna Asiljonova
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/frazеologik-birliklar-va-tarjima/viewer>
7. <https://www.google.com/search?q=frazеologik+birliklarning+nazariy+asoslari&oq=fraz&aqs=chrome>

UDC 159.9.072, 159.955

COGNITIVE AND LINGUISTIC FACTORS IN IMPROVING READING COMPREHENSION ON THE BASE OF ILLUSTRATED TEXTS

**M.T. Osmanov, teacher, Samarkand branch of Tashkent State University of Economics,
Samarkand**

Annotasiya. Ushbu maqolada Ingliz tilini o'rgatishda o'qish malakasini yaxshilashda qo'llanadigan kognitive va lingvistik omillarning roli xaqida ma'lumotlar keltirilgan. Undan tashqari, til o'rganuvchilarning o'qish malakasini rivojlantirishda matnning ma'nosini chuqurroq va tezroq anglashi uchun rasm va illustratsiyali matnlardan foydalanish xaqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: “pastdan- yuqoriga, va “yuqoridan –pastga strategiyalari, model, matn, illyustratsiya, vizualizatsiya.

Аннотация. В данной статье представлена информация о роли когнитивных и лингвистических факторов, используемых для улучшения навыков чтения при обучении английскому языку. Кроме того, предоставляется информация об использовании рисунков и иллюстраций, чтобы помочь учащимся лучше понять смысл текста для развития навыков чтения.

Ключевые слова: восходящее, стратегия, модель, нисходящее, контекст, иллюстрация, визуализация.

Abstract. This article provides information about the role of cognitive and linguistic factors used to improve reading skills in teaching English. In addition, information is provided on the use of pictures and illustrations to help learners better understand the meaning of the text to develop their reading skills.

Keywords: bottom-up, strategy, model, top-down, context, illustration, visualization

It is not a secret that we are living in a fast-paced world where innovative technologies and gadgets support us with useful information, knowledge, and various sorts of data. Especially, language learners often deal with this. Though people tend to use technology in every field of life, people never give up the habit of reading books. Even sitting on the internet, we read news, articles, and issues to be aware of everything that is occurring in life. Especially learners who are required to expand their receptive skills to improve their experience used to reading various contexts in the target language. It is known that reading is a valuable skill, which enhances learners' thinking skills, knowledge, visualization conscious understanding, and imagination. It is very skilled, that can be developed and practiced every time individually.

Being at different language levels, learners work on different kinds of texts. No matter what types of reading materials they deal with, the most required skills are to understand the meaning and do language tasks in context. Big-sized contexts, specific terms, difficult structures, or higher-level lexis can be an obstacle for learners to study and grasp information. Whenever I think about it, there appears a question in my mind. What if written target language material combines elements of graphic design and visual images? Besides, all types of reading formats like illustrated contexts, picture books, and fairy –tales, comics with amazing pictures would support learners to improve reading fluency by predicting and visualizing the scenario or the actions perfectly. Before reading, learners may rise interest and develop imagination about the content, using their logic and critical thinking to understand the plot created by the author. It will be useful for the students to gain control over their thoughts and achieve better concentration.

Visual images and graphics can be widely used in any level of language materials related to various topics. These graphic designs, pictures, and illustrations serve as writing prompts, for engaging students in critical literacy, involving students in the response process, and guessing the complex themes and issues in the reading materials. There are different techniques and strategies to improve reading comprehension like top-down, bottom-up, and visual thinking strategies. Literature review. A scholar Chawwang stated that reading is the most important skill because it is a useful tool for acquiring knowledge. Reading supports thinking, visualization, realization, and analyzing the situation given in context. The reading process occurs everywhere, where there is a language learner and a teacher. An interactive model of ongoing top-down and bottom-up processes is therefore needed to imply that the reader uses both graphic and contextual information to grasp the meaning of a text. Reading supports thinking, visualization, realization, and analyzing the situation given in context.

The reading process occurs everywhere, where there is a language learner and a teacher. Learners widely use this skill, as it is a receptive skill. Main course books suggest different contexts, followed by post-reading tasks. According to scholar Brown, reading strategies could be defined as the specific methods of approaching a problem or task, modes of operation for achieving a particular end, and planned designs for controlling and manipulating certain information. Some scholars investigated the strategies used in receptive skills and divided them into two groups: The first group includes bottom-up and local ones, which make learners work on letters, words, text structure, meaning, organization of the context, and text gist. The second group covers cognitive and metacognitive strategies, which are related to self-control and management.

A scholar Butler-Pascoe, M.E Wiburg stated that there are two models of the reading process. The reading process involves the text, the reader, and the interaction between the two. The theorists have proposed three basic models of how reading occurs: Bottom-up means the phonic approach to teaching reading. Top-down means – the whole language approach to the reading process.

Methodology. According to the materials, bottom-up processing happens when someone tries to understand language by looking at individual meanings or grammatical characteristics of the most basic units of the text and moves from these to trying to grasp the whole text. For example, the teacher may ask learners to read aloud the text and encourage the model which is called bottom-up processing, because they focus on words and their form. Another activity called underlining understanding, makes learners work on the context, especially short. An activity suggested by Matthew Hamel can be a good example. This activity is played in the following ways:

- Learners are divided into groups of three or four and the teacher tells learners to scan the text and underline all of the unfamiliar words.
- Each learner should make a list of unknown words individually. After that, they start to compare the list and work together to come up with possible meanings of unknown words. However, they should not use a dictionary.
- In groups, they should write the group-approved words on the board and they are asked to give definitions for each word given on the board.

On the other hand, in another activity, the teacher may create an activity for focusing on the content, supplied with an illustration. When learners start to read the text, they need to read 4 or 5 lines to gain concentration or understand the meaning. Besides, it is boring for them to skip through lines. If reading material is supplied with the picture, before reading they develop predictions about the text or story. For instance, by reading the following context, illustrated with a picture, learners improve their imagination, allowing their minds to concentrate on the view and the gist. It shows that reading materials with illustrations, pictures, tables, and graphs activate learners' engagement, as the words together with pictures will stimulate learners' 'creativity' and cause them to enter what is essentially an altered state of consciousness. It is preferable to use texts enriched with tables, drawings, and charts in teaching school learners to keep their brains active to stay healthy. Because of it learners achieve better concentration and will be able to imagine ideas and new concepts easily given in reading format.

My name's Simon. I'm 19 years old.
 My father is a farmer. I live on a farm in the U.S.A.
 I'm American. My father and sister are American but my mum isn't American, she's French.
 We've got a big farm and we have lots of cows.
 Do you like milk? With the milk we make cheese and yoghurt. Mum makes butter.
 My dad usually gets up at 6 o'clock and feeds the animals and I help him with the job.
 At 8 o'clock it's time for breakfast. Mum always prepares eggs, bacon, tomatoes and beans. Dad drinks coffee, mum drinks tea and the children drink fresh milk. Helen, my mum, feeds the chickens in the morning. She looks around for eggs and puts them in a basket. Dad feeds also the pigs and the sheep.
 Mum returns to the kitchen. She cooks vegetables and some meat for lunch. She often makes a delicious cake, too.

Picture 1. Reading material with picture

Conclusion. Summing up the ideas suggested by various scholars, we may conclude that, what exactly happens while learners` read a context is that reading with illustrated pictures and strategies used for working on it completely absorbs the mind because of the effort reading takes to comprehend all the information written in context.

Apart from it, thinking and analyzing abilities are enhanced and learners` will be able to evaluate the process relying on their own experience and make judgments based on the theories depicted in the text. As they often practice topical context and stories, they will be transported to another world, enhancing imagination, and practicing each part and word of the material to grasp the meaning. Therefore, it shows that the class should practice more visual materials even if they are dealing with passive and receptive skills. Strategies like top-down and bottom-up will support learners' work on their cognitive as well as linguistic competencies.

REFERENCES:

1. Chawwang (1998). Action research for language teachers. Cambridge: Cambridge University Press
2. Brown, H.D. (2007a). Principles of Language Learning and Teaching. New York: Pearson Education
3. Butler-Pascoe, M.E Wiburg (2003). Reading for academic purposes: Guidelines for the ESL/EFL teacher.
4. M. Celce-Murcia (Ed.), Teaching English as a second or foreign language (3rd ed.) (pp.187-203). Boston, MA: Heinle & Heinle.

UO'K 81.44

KONTRASTIV LINGVISTIKA VA TARJIMANING O'ZARO MUNOSABATI

S.X.Polvannazirova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada chog'ishtirma tilshunoslik taraqqiyoti va uning tarjimonlik sohasidagi o'rni haqida so'z yuritiladi. Tarjima jarayonida yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xato va kamchiliklar kontrastiv tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: chog'ishtirma tilshunoslik, tarjimashunoslik, aslyat matni, interferensiya, lingvistik kompetensiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие сопоставительной лингвистики и ее роль в сфере перевода. Возможные ошибки и упущения в процессе перевода анализируются с точки зрения контрастивной лингвистики.

Ключевые слова: сопоставительная лингвистика, переводоведение, оригинальный текст, интерференция, языковая компетенция.

Abstract. This article discusses the development of contrastive linguistics and its role in the field of translation. Possible mistakes and omissions in the translation process are analyzed from the point of view of contrastive linguistics.

Key words: contrastive linguistics, translation studies, original text, interference, language competence.

Zamonaviy texnologiyalar hayotimizning har bir jabhasiga shiddat bilan kirib borayotgan bir davrda, ilm-fanning deyarli barcha sohaları raqamlashtirilgan, avtomatlashtirilgan tizimga aylantirilmogda. Bir necha o'n yillar muqaddam asliyat matnini yoki nutqini biror chet tiliga tarjima qilish maxsus bilim, ko'nikma va mahorat talab qilgan bo'lsa, bugungi kunga kelib, tarjima qilish jarayoni turli tarjimon dasturlar va ilovalar yordamida bir soniyalik amaliyotga aylandi. Bu esa, o'z-o'zidan, tillarni qiyosiy tahlil qilish, o'xshash va farqli jihatlarini o'rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish muammolarini dolzarb masalaga aylantiradi. Aynan shu nuqtada umumiy tilshunoslikning bo'g'inlari hisoblangan chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik sohaları kesishadi.

Tahlilga tortilgan chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik sohaları bir-biri bilan uzviy bog'liq. Rus tilshunos olimi V.B. Kashkinning ta'rifiga ko'ra, tillarni qiyoslash bilan tilshunoslikning ikki bo'limi: qiyosiy (komparativ) va chog'ishtirma (kontrastiv) lingvistika shug'ullanadi. Qiyosiy tilshunoslik o'zaro qarindosh tillarni solishtirish orqali ulardagi tarixiy rivojlanish bosqichlari, farqli va umumiy jihatlarni o'rganadi. Chog'ishtirma tilshunoslik esa dunyodagi istalgan qarindosh bo'lmagan ikki tilni solishtirish bilan shug'ullanadi. Jumladan, ingliz va o'zbek tillarining fonetik, morfologik yoki sintaktik til birliklari o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni o'rganishda chog'ishtirma tilshunoslikning ahamiyati katta. Tarjimashunoslik bo'lsa, tillar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalarini o'rnatishga yordam beradi va ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlaydi. Tilshunoslik adabiyotlarida ifodalanishiga ko'ra, "tarjima – muayyan tilda og'zaki yoki yozma ravishda bayon qilingan fikrni boshqa til vositalari bilan qayta ifodalash" [1] demakdir. Malkolm Marsh shunday deydi: "Tarjima bu tushunish va ifodalashni o'z ichiga oluvchi ikki qismli mashg'ulotdir. Tushunish ma'nolarni turli darajada idrok etish va shuningdek, matn mazmuni bilan tanish bo'lish uchun asliyat tili bo'yicha chuqur bilimni talab etadi. Ifoda etish asliyat tilida tushunilgan narsani tarjima tilida iloji boricha aniq va ishonchli usulda hamda bir vaqtning o'zida asliyat tilidagi uslubni saqlab qolgan holatda qayta yaratish qobiliyatidir" [2]. Tarjima tilshunoslikning turli sohaları bilan o'zaro aloqadadir. Bir jihatdan bu umumiy tilshunoslikning semantika, morfologiya va sintaksis sathlari bilan bog'liq. Boshqa tomondan, u stilistika, sotsiolingvistika va psixolingvistika bilan o'zaro aloqada bo'lib, qiyosiy tadqiqotlar, bilingvizm va ikkinchi til ta'limi kabi boshqa sohalarda tilshunoslik uchun muhim manbaga aylandi. Tarjimashunoslik tarixiga nazar soladigan bo'lsak, o'zbek tarjimashunosligi ming yillik tarixga ega. Muso Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Zamaxshariy kabi allomalarning tarjimonlik ishlari shu sohaning poydevori bo'lib xizmat qiladi. XIX asrda yashab ijod qilgan Ogahiy tarjimonlik asarlari bilan soha rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Keyinchalik tarjimashunos olim G'aybullah Salomov o'zbek tarjima nazariyasi va tarjimashunoslik tarixi borasida barakali ishlar olib borgan.

O'rganishga kirishganimiz chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik orasidagi bog'liqlik bo'lib, uning ilmiy-amaliy ahamiyati haqida ba'zi mulohazalarni keltirib o'tishdir. Kontrastiv lingvistika tillar o'rtasidagi farqlanishlarga e'tibor qaratadi. Uni tarjima nazariyasiga tatbiq etishni tavsiya etadi. Tarjima nazariyasi lingvistlar e'tiborini muloqotga qaratishga undaydi. U faqat so'zlar yig'indisidan iborat bo'lgan matn tarjimasiga emas, tinglovchilar bilan aloqa, muallifning va tinglovchilarning madaniyati va dunyoqarashi, tinglovchilarning qanday qabul qilishiga ham ahamiyat beradi. Tarjimon asliyat matnini to'g'ri tarjima qilishi uchun o'sha jarayon haqida muayyan asosli bilim hamda ko'nikmaga ega bo'lishi lozim. Tarjima nazariyasi o'z o'rganish ob'yektiga ega, u kontrastiv lingvistikaning qoidalariga suyanadi [3]. Tarjimada qiyosiy tilshunoslik yutuqlaridan unumli foydalaniladi. Tarjimada qiyosiy tahlildan maqsad, tarjima jarayonidagi umumiy qoidalarini

o'rganishdir. Ingliz tili hind-evropa tillari oilasiga, o'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansubligi tillar o'rtasidagi tavofutni keltirib chiqaradi. Asliyat matnini boshqa tilga tarjima qilish jarayonida tilning har jabhasida, morfologik, sintaktik, stilistik, matnli ko'rinishlarida, yo'qotishlar sodir bo'ladi. Ba'zida bir til oilasiga mansub tillarda ham bir-biriga o'xshash ekvivalentlik topish qiyin bo'ladi, va tabiiyki, turli til oilasiga mansub tillardan har jabhada xilma-xillik ko'rish mumkin, ingliz va o'zbek tillari ham bundan mustasno emas. Buning isboti tariqasida Amerika yozuvchisi Mark Tvenning "The adventures of Tom Soyer" asarini Ilyos Muslim tomonidan qilingan o'zbekcha tarjimasidan quyidagi misolni keltirishimiz mumkin: Aunt Polly placed small trust in such evidence. - Polli xola ishonmadi. Mazkur misolda inkor ma'nosi har ikkala tilda turlicha ifodalangan. Asliyat matnida "small trust" - ishonchsizlik, tarjimada "ishonmadi" deb ifodalangan.

Yuqoridagi kabi o'zgarishlar kamayishi tarjimondan yoki ingliz tili o'rganuvchisidan yuqori lingvistik kompetensiyaga ega bo'lishni talab qiladi. Lingvistik kompetensiya bu ingliz tili grammatikasi va leksikasi bo'yicha mukammal bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish demakdir. Buning uchun esa, ona tili va o'rganilayotgan tildagi ma'lum bir til birligini chog'ishirma tahlil qilish va tahlil natijalariga qarab interferensiya holatlarini ko'rib chiqish zarurdir. Lingvistik interferensiya deganda bir tilni ikkinchi tilga ta'siri natijasida ikkinchi tilda so'zlovchi tomonidan yo'l qo'yiladigan xatolarni tushunamiz. Talabalarning til o'rganayotganda xatolarga yo'l qo'yishi bu tabiiy holdir. «Xato – bu o'quvchi ongida ikki tilning farqli xususiyatlari bir-biriga mos kelmayotgani va o'rganuvchiga tilni o'rganishda qiyinchilik tug'diryotganidan dalolatdir [4]. Interferensiya holatlari, ko'pincha, ma'lum bir lingvistik holatlarda ko'pchilik talabalar tomonidan yo'l qo'yiladi. Bundan shu narsa ayon bo'ladiki, bu xatolarni kelib chiqishiga o'rganuvchilarning individual omillari emas, ba'liki tizimli til omillari sabab bo'ladi. Xorijiy tilni o'qitayotgan pedagog albatta bunday holatlarni keltirib chiqaruvchi tillar orasidagi farqli xususiyatlardan va ularni yengib o'tish imkonini beruvchi metodlardan habardor bo'lishi zarur. Fikrimizning yorqin dalili sifatida quyidagi misollarni keltirishimiz mumkin: **“She is a teacher”** – **“U o'qituvchi** – ingliz tilidagi **“to be”** fe'li o'zbek tilida tarjima qilinmaydi va o'zbek tilida artikl ishlatilmaganligi tufayli "a" noaniq artikli tarjimada tushurib qoldiriladi. **«I am reading a book»** - **«Men kitob o'qiyapman»** misolida hozirgi zamon davom fe'li ingliz tilda **«to be»** yordamchi fe'li va **«-ing»** qo'shimchasi bilan ifodalangan bo'lsa, o'zbek tilida u faqat **«-yapman»** qo'shimchasi orqali ifodalangan.

Xulosa qiladigan bo'lsak, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi chog'ishtirma tilshunoslik tadqiqotlariga yangi talablar qo'yadi. Tarjimon dasturlar, chet tillarini o'rgatuvchi maxsus ilovalar, ingliz tilini chet tili sifatida o'rganuvchilar uchun mazkur tadqiqot natijalariga asoslangan innovatsion o'qitish texnologiyalari soha rivojida muhim ahamiyat kasb etadigan unsurlardir. Bir so'z bilan aytganda, kontrastiv tilshunoslik va tarjimashunoslik bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgani holda, mazkur sohalarida qilingan ilmiy izlanishlar va yangiliklar ilm-fan taraqqiyotida va amaliy hayotda o'zining yuksak natijalarini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. March, M. Translation on Undergraduate Courses in Modern Languages. Proceedings of a Conference held at Harington-Watt University. Edinburgh. 1986. In Translation in the Modern Languages Degree. edited by H. Keith and I. Mason 1987.
2. Ochilov E. Tarjimashunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Sharqshunoslik instituti, 2014. – 264 b.
3. Tarjima nazariyasi: Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma /I.G'ofurov, O. Mo'minov, N.Qambarov. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2012. – 219 b.
4. Стернин И.А. Сопоставление как лингвистическая методология. – Воронеж, 2015. – 150 b.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI FRAZELOGIK BIRLIKLARNING QIYOSIY ETIMOLOGIYASI

Sh.T.Qarshiyeva, magistrant, Toshkent viloyati Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti, Toshkent

A.A.Yuldashev, PhD, Toshkent viloyati Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik birliklarning o'zbek va ingliz tilidagi ahamiyati va imkoniyatlari yoritilgan. Shu jumladan, frazeologik birliklarning ayrim taraqqiyot bosqichlari, xususiyatlari to'g'risida fikrlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: *idioma, turg'un birikma, etimologiya, frazeologik birlik, lingvomadaniyat.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются фразеологизмы, их значение и возможности в узбекском и английском языках. В том числе даются мнения о некоторых этапах развития и особенностях фразеологизмов.

Ключевые слова: *фразеологизм, устойчивое сочетание, этимология, фразеологизм, лингвокультурология.*

Abstract. This article discusses phraseological units, their importance and possibilities in Uzbek and English. Including, opinions are given about some stages of development and features of phraseological units.

Keywords: *idiom, fixed combination, etymology, phraseological unit, linguocultur.*

Kirish. Frazeologiya-bu tilshunoslikdagi tilning frazeologik tuzilishini hozirgi holati va tarixiy rivojlanishini o'rganuvchi sohadir. Frazeologiya ob'ekti frazeologik birlikdir. Frazeologiya ob'ekti haqida umumiy fikrlarning yetishmasligi va terminologiya nomuvofiqligi uni o'rganishni sezilarli darajada qiyinlashtiradi. Maqollar, masallar va iboralarning frazeologik tuzilishga kiritilishi eng munozarali jihati hisoblanadi. Frazeologizmlar dunyoqarashni, milliy madaniyatni, urf-odat va e'tiqodlarni, uni gapiradigan odamlarning fantaziyasi va tarixini aks ettiradi. Frazeologiya tilshunoslik sohasidagi tavsiflovchi so'zlarni, masalan, iboralar, frazeologik fe'llar va boshqa turdagi leksik birliklarni o'rganadi. Frazeologik birliklar ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ega bo'lib, jamiyatning umumiy tasviri, yashash tarzi, urf-odatlarini o'zida namoyon etadigan til vositasi hisoblanadi.

Tilshunoslikda frazeologiya tilning beqiyos boyligi, cheksiz imkoniyatlari hamda uning o'ziga xos tarixiy-taraqqiyot bosqichlarini aks ettiruvchi leksik qatlam sifatida namoyon bo'ladi. Ayni paytgacha bu boy xazinaning badiiy tili, uslubiy xususiyati va leksikasini o'rganish bo'yicha muayyan natijalarga erishilgan. So'z san'atining go'zal namunasi hisoblangan frazeologik birliklar (keyinchalik FB) tilning leksik qatlamida ahamiyatli o'rin egallar ekan, demak, ular tilning badiiy vositasi sifatida ham muhim lingvomadaniy hamda tarixiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi. Frazeologiya sohasida jahon tilshunoslaridan B.Freyzer, N.Xomskiy, A.Kunin, V.Vinogradov, A.Nazaryan, o'zbek tilshunoslaridan esa Sh.Rahmatullaev, B.Yo'ldoshev, A.Mamatov, A.Bushuy, M.Sodiqovalar ilmiy tadqiqot ishlari olib borishgan. Amerikalik olim B.Freyzerning fikricha - "Iboralar lingvomadaniyat sohasida muhim o'rin tutadi va oddiy birikmalardan farqli ravishda ular qotib qolgan birikma bo'lib, shakli va ma'nosi o'zgarishiga yo'l qo'yilmaydi" [6, 22]. Reformatskiy esa - "Frazeologik birliklar turli aholi qatlami nutqiga xos bo'lgan, ularning sinfi va kasbini ko'rsatadigan so'z va so'z birikmalaridir" [3, 128] - deya ta'rif beradi. Yana bir lingvomadaniyatshunos olim Chi Renning fikriga ko'ra - "Iboralar so'zlarning shunday qotib qolgan guruhiki, ularning so'zlari alohida yakka olinganda iboraning umumiy ma'nosiga bog'liq bo'lmaydi".

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. FBlar hech qachon denotativ ma'noda tushunilmasligi lozim, ya'ni ularda so'zlar asl ma'nosi bilan ishlatilmaydi, agar asl ma'nosida ishlatilsa u ibora hisoblanmaydi. Masalan:

- 1) *Ukam qorong'ida to'nini teskari kiyib oldi.*
- 2) *Ukam birdan to'nini teskari kiyib oldi. [Misollar muallifniki]*

Yuqoridagi gaplarga izoh beradigan bo'lsak, birinchisida “ukam qorong'ida to'nini o'ng yoki chapligini bilmasdan teskari kiyib oldi” ma'nosi, ikkinchi gapda “to'nini teskari kiyib oldi” iborasi “achchiqlanib, o'z fikridan qaytib qoldi” ma'nosida keltirilgan. Keltirilgan mazkur holatni ingliz tili misolida ko'rib chiqamiz. Masalan:

1. *Little Sarah learnt the alphabet by heart from A to Z.*
2. *Sarah is an expert in this sphere she knows from A to Z.* [Authors' examples]

Yuqoridagi jumalarning birinchisida so'zlar denotativ ya'ni asl ma'nosida ifodalangan, ikkinchi gapda so'zlar ibora sifatida qo'shimcha ma'noga ega. Ularni quyidagicha o'zbekcha izohlash mumkin: 1) *Kichik Sara alifboni A dan Z gacha yodlab oldi.* 2) *Sara bu sohaning mutaxassisi u buni ipidan ignasigacha yaxshi biladi.* Ushbu gapda ingliz tilidagi from A to Z iborasiga o'zbek tilidagi ipidan ignasigacha iborasi muqobil variant hisoblanadi.

Dunyodagi barcha narsa va hodisalar kabi iboralarning ham o'z kelib chiqish tarixi, ya'ni, etimologiyasi mavjud. Agar ma'lum bir tildagi FBlarning kelib chiqishini o'rgansak, bevosita o'sha millatning tarixi va urf odatlarini ham o'rganamiz. Ingliz tilida ba'zi so'z va iboralar mavjudki, ular tilda o'z-o'zidan paydo bo'lmagan, ularning paydo bo'lishiga ba'zi tarixiy voqea, odat, an'analar sabab bo'lgan. Bunday iboralarga ko'plab misollar keltirishimiz mumkin. Masalan, *to let the cat out of the bag* - *sirni fosh qilib qo'ymoq* iborasining kelib chiqish tarixiga e'tibor qilaylik.

Qadimgi Angliyada mamlakat yarmarkalarida cho'chqa bolasi sotilgan. Xaridor o'z xaridini xavfsizlikda olib ketishi uchun cho'chqani biror sumkaga yoki qopga joylash odat tusiga kirgan. Lekin keyinchalik ba'zi hiylakorlar paydo bo'ladi va ular yarmarkalarga sumkalarini og'zi bog'liq holda olib kelishadi. Ularning ichiga cho'chqa bolasi o'rniga mushuk solingan bo'ladi. Befarq xaridor “qopdagi cho'chqa” bilan uyiga qaytadi, ammo ehtiyotkor xaridor sotuvchiga qopni ochishni va cho'chqani tekshirishni talab qiladi. O'shanda u “*sirni fosh qilib qo'yadi*” va natijada he “*let the cat out of the bag*”, ya'ni u sirni fosh qildi iborasi paydo bo'ladi. [4,106].

Walls have ears – devorning ham qulog'i bor iborasining kelib chiqish tarixi Katerin de Medichi bilan bog'liqdir. Haqiqatdan ham, Katerin de Medichining saroyi devorlarining qulog'i bo'lgan. Hayotining so'nggi qismini Katoliklar va Protestantlar maqomini tenglikda saqlash bilan o'tkazgan Fransiya qirolichasining Luvr binosi shunday qurilganki, bir xonada aytilgan gap boshqa xonaga ham eshilib turgan. Xuddi shu yo'l bilan Katerin de Medichi bu ikki tomonni yetarli darajada o'rganib, mamlakat partiyalarida o'z muvozanatini saqlab turgan. [5,210].

O'zbek tili izohli lug'atining 1981 yildagi nashrida ushbu iboraning ma'nosi “qiyg'os, yoppasiga, yalpisiga” [5,356] sifatida izohlangan, 2008 yildagi yangi nashrida esa yuqoridagi ma'nolaridan tashqari “Charx urmoq, shiddat bilan harakat qilmoq, javlon urmoq” ma'nolariga ham ega ekanligi ko'rsatilgan. Aslida bu ibora Jizzax shevasiga mansub bo'lib bundan avval adabiy nutqda uchramagan va faqat og'zaki nutqda mavjud bo'lgan:

- 1) Vodiylarni yayov kezganda, Bir ajib his bor edi menda, Chappar urib gullagan bog'in, O'par edim vatan tuprog'in... (“O'zbekiston” qasidasidan)
- 2) Podsho ham chappar urib daryoga chopib bordi... (“Oygul bilan Baxtiyor” ertak dostonidan)

Yuqoridagi misollarda bitta ibora ikki xil ma'noni ifodalamoqda, ya'ni birinchi misolda “qiyg'os, yoppasiga” ma'nosi, ikkinchi misolda ushbu FB chopmoq fe'liga qo'shilib, harakatning shiddat bilan sodir bo'lishini ifodalagan.

O'zining aniq muallifiga ega bo'lgan FBlar ingliz tilida ham mavjud bo'lib, bunday FBlar og'zaki nutqda ham yozma nutqda ham tez-tez uchrab turadi, ammo uning kelib chiqish tarixi bilan hamma ham qiziqavermaydi. Misol uchun “on the side of Angels” iborasini oladigan bo'lsak, u “haqiqat tarafdori bo'lmoq” ma'nosida ishlatiladi va uning kelib chiqishi britaniyalik davlat arbobi Benjamin Dizraelining 1864 yil noyabr oyidagi nutqiga borib taqaladi. U bu iborani ishlatish orqali Charlz Darvinning “Turlarning kelib chiqishi” asaridagi “inson maymundan tarqalgan” degan fikriga qarshiligini bildirgan va shunday degan: Is man an ape or an Angel? Now I am on the side of the Angels” (“Inson maymunmi yoki farishta? Men farishtaligi tarafdoriman”) [6].

Xulosa va munozara. Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, yuqoridagi tasniflardan ko'rinib turibdiki, majoziy ma'noda ishlatiladigan va nutqqa kirishga tayyor bo'lgan barcha jumalar va

iboralar frazeologik birliklar bo'lib, barcha sobit birliklar, maqollar, matallar, iboralarni o'z ichiga oladi. Har bir tilning frazeologik qatlami til millatining madaniyati, urf-odatlar va turmush tarzi asosida shakllanadi va uning tilini boyitadi. Frazeologiya o'ta murakkab hodisa bo'lib, uni o'rganish uchun o'ziga xos tadqiqot usuli, shuningdek, boshqa fanlar - leksikologiya, grammatika, stilistika, fonetika, til tarixi, tarix, falsafa, mantiq va mintaqashunoslik fanlari qo'llaniladi. Iboralar gaplarning ma'nosiga stilistik bo'yoq beradi, ya'ni oddiy so'zlar berishga o'ziga bo'lgan ma'noni aynan iboralar berishi mumkin. Bundan tashqari, ular qaysi xalqqa tegishli bo'lsa o'sha xalqning yashash tarzi, dunyoqarashi, urf odatlari hatto tarixidan ham darak berishi mumkin. Yuqorida aytilganlardan ko'rinish turibdiki, iboralar, ya'ni FBlar nafaqat xalq og'zaki ijodi sifatida balki aniq bir muallif ijodiga mansubligi bilan ham ajralib turadi. Bu esa FBlarining etimologik xususiyatlarini o'rganishda alohida bir tadqiqot obekti bo'lib xizmat qilishini ta'kidlab o'tish joizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vinogradov V.V. Rus tilidagi frazeologik birliklarning asosiy turlari haqida / V.V. Vinogradov // Tanlangan. ishlaydi. Leksikologiya va leksikografiya. - M., 2017. -161-lar.
2. Kunin A.B. Frazeologiya sohasidagi assimetriya / A.V. Kunin // Tilshunoslik masalalari. - 2018. - No 3. 107b.
3. Reformatskiy A.A. Tilshunoslikka kirish / A.A. Isloh qilingan. - M.: Aspent-Press, 2016. - 275p.
4. Chomskiy N. Sintaksis nazariyasining jihatlari / N. Chomskiy. - M.: Moskva nashriyoti. 2012. - 259n.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. - Toshkent, 2011. 1321 b.
6. Radford E. G'ayrioddiy so'zlar va ular qanday paydo bo'lgan. Moskva-Leningrad. Prosvescheniye. 2014 yil.

UDC 81'33

LINGUISTIC AND COGNITIVE FEATURES OF NEGATIVE ATTITUDES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

N.S.Qobilova, PhD, associate professor, Bukhara state university, Bukhara

N.Sh.Barotova, master student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Muayyan harakatlarni so'zlar, ya'ni nutq harakatlari orqali amalga oshirish inson muloqotining asosidir. Nutq harakatlari bir madaniyatda yoki ikki va undan ortiq madaniyatda bo'ladimi, suhbat boshlanganda sodir bo'ladi. Biroq, muayyan nutq aktining amalga oshirilishi turli madaniyatlarda nafaqat lingvistik shaklda, balki pragmatik kuchida ham farq qiladi. Madaniy begona bo'lgan til o'rganuvchilar o'zlarining ijtimoiy-madaniy me'yorlariga rioya qilish orqali ushbu harakatlarni bajarishga moyildirlar (Hong, 2011). Shunday qilib, ikkinchi, chet tilda pragmatik kuchdan noto'g'ri foydalanish ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan noto'g'ri tushunilishi va hatto aloqaning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Kalit so'zlar: nutqakti, rad etish, xushmuomalalik, pragmatik munosabat, lingvistik kompetentsiya

Аннотация. Реализация определенных действий посредством слов, то есть речевых актов, составляет основу человеческого общения. Речевые акты происходят, когда начинается разговор, будь то в одной культуре или в двух или более культурах. Однако реализация того или иного речевого акта отличается в разных культурах не только по своей языковой форме, но и по своей прагматической силе. Культурно отчужденные изучающие язык, как правило, выполняют эти действия, соблюдая свои социокультурные нормы (Hong, 2011). Таким образом, неправильное использование прагматической силы во втором, иностранном языке может быть неправильно понято носителями языка и даже привести к нарушению коммуникации.

Ключевые слова: речевой акт, отказ, вежливость, прагматическое отношение, языковая компетенция

Abstract. Realization of certain actions through words, that is, speech acts, is the basis of human communication. Speech acts occur when a conversation begins, whether in one culture or in two or more cultures. However, the implementation of a particular speech act differs in different cultures not only in its linguistic form, but also in its pragmatic force. Culturally alienated language learners tend to perform these actions by conforming to their sociocultural norms (Hong, 2011).

Thus, the incorrect use of pragmatic force in a second, foreign language can be misunderstood by native speakers and may even lead to a breakdown in communication.

Key words: *speech act, refusal, politeness, pragmatic attitude, linguistic competence*

Introduction. Negation, like all other speech acts, occurs in all languages. However, not all languages and cultures reject in the same way, and they don't feel comfortable rejecting the same offer or proposal. According to Al-Eryani (2007), a speech act of refusal occurs when the speaker directly or indirectly says no to a request or proposal. He states that rejection is a dangerous act for the listener, the inquirer, the proposer, because it contradicts his expectations and is often done through indirect strategies. Thus, it requires a high level of pragmatic competence. Refusal can cause conflicts between speech partners if they are not mitigated, so it is important to learn how to actualize this speech act.

We can explore different ways to refute this phenomenon by using relevant material from TV shows or movies. It's a speech act that requires sensitivity as well as language skills. Therefore, it is not surprising that negations require a high level of pragmatic competence, making it difficult for non-native speakers of the target language to learn to use them correctly (Chen, 1996). This presents a major cross-cultural challenge for learners of English as a second foreign language. Many studies have focused on the implementation of cross-cultural rejection, and many consider Beebe et al.'s (1990) study as a solid foundation for rejection strategies.

Foreign language learners should be aware of the various methods of mitigating the effects of such speech acts, i.e. mitigation. Refusal is a potentially risky activity and care should be taken when accepting a refusal. Because culture is expressed in the speech act. In such cases, the pragmatic attitude and purpose may be misunderstood, resulting in a pragmatic failure. A pragmatic failure is often believed to be more harmful than a linguistic error, as the latter may only reflect the speaker's level of syntax or morphology, the former may lead to undesirable cultural stereotypes (Thomas, 1983, 1984).

Literature analysis. Chen (1996) (in Al-Eryani: 2007) used strategies to analyze the speech act of negation (requests, offers, offers, and offers) and directly defined 'NO' concluded that rejecting is not a common strategy subjects, regardless of their language. For example, the expression of regret that occurs frequently in American rejections is usually produced by Chinese speakers, which may lead to unpleasant feelings among the speakers in the American context.

Research methodology. The article shows the relations of refusal in different English and Uzbek languages. To implement a pragmatic attitude, the speech is expressed politely. Their cultural and cognitive characteristics are widely covered on the basis of examples. In two languages (Uzbek and English), subtle aspects of rejection, indirectness or directness are shown.

Analysis and results. It should be taken into account that socio-pragmatic rules of language use determine the "correctness" and appropriateness of speech. Lakoff (1975: 53) says: "To be polite is to say what is socially acceptable." Linguists (Brown and Levinson, 1978, Holmes, 2001) point out that potential conflicts arise when interlocutors engage in communication because of the possibility that interlocutors may inadvertently offend their listeners and be perceived as rude or rude. Therefore, if interlocutors want to maintain mutual relations and these relations, they must take appropriate measures to ensure that their listeners do not misunderstand the content. In simple words, they should be polite. Because conflict is always likely to arise, interviewers use a variety of politeness strategies to mitigate or appropriately deliver such conflict (Brown & Levinson, 1987). Brown and Levinson's (1987) model of politeness includes three concepts: "face", "actions affecting facial expression" and "politeness strategies".

Maier (1992: 191) states that "the more serious the actions affecting facial expression, the more likely speakers will use politeness strategies to minimize the threat to the addressee, especially if the speaker has less power than the addressee, or if both participants share the same if at great social distance from one. As Chen (1996) points out, a high level of pragmatic competence is required to mitigate rejection behavior because of its potential threat. Searle (1969: 16) elaborated that 'to speak a language is to perform speech acts' and saw speech acts as 'the basic or minimal units of linguistic

communication'. As Austin (1962) pointed out, people can not only express their thoughts through words, but they can also act through these words. According to him, there are three types of speech act: locative act (i.e. speaking act), discursive act (i.e. spoken act) and disruptive act (i.e. misunderstood act). As an example, let's take the following speech process with the attitude of rejection. When invited to a friend's birthday, one of the friends replied: "Happy birthday!" I have another appointment so..."

Thus, the invited person will have completed the three actions mentioned above. To be more precise, when he performs a locative act by expressing the words verbatim, he simultaneously performs the act of rejecting a proposition and rejecting a proposition, i.e., a speech act and manifested as prevention of facial expression disorders. We will also consider polite refusals to such a proposal in English.

Categories Refusal strategies Examples

Direct strategies:

Negative Ability/Willingness *I can't.*

Mitigated Refusal *I am afraid I can't.*

Indirect strategies:

Regret *I'm sorry.*

Wish *I wish I could.*

Explanation/Reason *I have to stay at home with my little sister.*

Alternative *I will prepare a gift for you.*

Set condition for future or past acceptance *If you had invited me earlier, I would...*

Promise of future acceptance *I will come next time.*

Concerns about bothering the inviter *Isn't going to bother you?*

Hedging *I am not sure.*

Postponement *I will let you know if I can go.*

These responses can be divided into different units, each of which belongs to the corresponding semantic category in the taxonomy. Positive feeling, gratitude, explanation and other relations.

Conclusions. This paper contributes to cross-cultural communication by distinguishing between language learners' pragmatic performance in rejecting propositions expressed in different languages. Data were collected through questionnaires on free speech performance. The type, frequency, and content of each rejection strategy adopted were categorized and analyzed. Based on the results, it is clear that the Uzbek learners of English may face pragmatic transition problems. In particular, the main problems encountered were excessive use of regret strategy, more use of gratitude strategy than Uzbeks, and frequent use of special explanations in L2 rejection. As for the choice of direct and indirect method in refusal, clear evidence that the English are more direct and tend to avoid the definite "no" in any case is given in the examples, their politeness it was studied that they are more inclined to reflect these relations.

It is worth noting that linguistic competence does not automatically guarantee a high level of pragmatic competence, clear instructions regarding the pattern of speech act implementation and pragmatic strength in L2 are indeed indispensable.

REFERENCES:

1. Kobilova N.S. Literary Psychology And Style. Theoretical & Applied Science Учредители: Теоретическая и прикладная наука ISSN: 2308-4944eISSN: 2409- 0085 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41328882>
2. N.S. Kobilova & Tashpulatovna, X. M. (2022). Ingliz tili she'riyatida metaforaning asosiy ko'rinishlari. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(4), 472–478. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/1394>
3. Nargiza Sulaymonovna, Q. ., & Arjunbek Orifjonovich, O. . (2022). Konseptual metaforalarning lingvomadaniy hamda kognitiv xususiyatlari va til taraqqiyotida tutgan o'rni. *Scientific Impulse*, 1(3), 594–600. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/1055>
4. Saidova M. "Semantic analysis of literary terms by literary types in "the concise Oxford dictionary of literature terms", *Philology Matters: Article 11*. DOI: 10.36078/987654486 Available at: <https://uzjournals.edu.uz/philolm/vol2021/iss1/11>
5. Расулов З.И. (2010). Принцип контекстуального анализа эллиптических предложений (на материале английского языка). *Вестник Челябинского государственного университета*, (21), 91-94.

<https://cyberleninka.ru/article/n/printsip-kontekstualnogo-analiza-ellipticheskikh-predlozheniy-na-materiale-angliyskogo-yazyka/viewer>

6. Saidovna, V. F. (2021). The Functional Essence of Some Pilgrimage Terms in The English Language. Eurasian Research Bulletin, 3, 1-6. <https://www.geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/259>

7. Saidovna, V. F. (2022). The Usage of Pilgrimage Tourism Terms in the English Language. International journal of inclusive and sustainable education, 1(4), 66–70. Retrieved from <http://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/view/170>

8. Al-Eyrani, A.A. (2007). Refusal strategies by Yemeni EFL learners. The Asian EFL Journal Quarterly, Volume 9, Issue 2, 19—34. http://www.asian-efl-journal.com/June_07_aaae.php.

9. Beebe, L. M., Takahashi, T., & Uliss-Weltz, R. (1990). Pragmatics transfer in ESL refusals. In R. Scarcella, E. Anderson, & S. Krashen (Eds.), *Developing communicative competence in a second language* (pp. 55-73). New York: Newbury House.

10. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

11. Chen, S. (1996). *Computer Assisted Language Learning in Asian Language Teacher Training*. The Proceedings of the Biennial Conference. Asian Studies Association of Australia. La Trobe University, Melbourne.

12. Hong, W. (2011). Refusals in Chinese: How Do L1 and L2 Differ?: Refusals in Chinese: How Do L1 and L2 Differ? *Foreign Language Annals*, 44(1), 122–136.

13. Lakoff, Robin (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row, Publishers

14. Maier, Paula (1992). "Politeness Strategies in Business Letters by Native and Nonnative English Speakers," *English for Specific Purposes*, 11, 189-205.

15. Thomas, J., (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4, 91–112.

UO'K 81'373

FRAZEOLIGIK BIRLIKLAR XALQNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI OYNASI SIFATIDA

N.S.Qobilova, PhD dotsent, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro
U.B.Nurullayeva, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Xalqning milliy-madaniy ongini aniqlashda va ularni o'rganishda xalqning, madaniy, tarixiy, ijtimoiy va maishiy tajribasini aks ettiruvchi frazeologik birliklar muhim rol o'ynaydi. Frazeologik birliklarni o'rganish talabalarga o'sha tilda so'zlashuvchilarning hayotining ushbu tomonlarini tushunishga imkon beradi, bu esa milliy o'ziga xos komponentlar haqidagi bilimning yaxshilanishiga va millatlararo muloqotni o'rnatishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, milliy va madaniy xususiyatlar, lingvomadaniy jihat, idiomalar.

Аннотация. *Важную роль в определении национально-культурного сознания народа и его идентификации играют фразеологизмы, отражающие культурный, исторический, социальный и бытовой опыт народа. Освоение фразеологических единиц позволяет изучающим иностранный язык постигнуть вышеупомянутые аспекты жизни носителей языка, что способствует углублению знаний национально-специфического компонента и установлению межкультурной коммуникации.*

Ключевые слова: фразеологические единицы, национально-культурная специфика, лингвокультурологический аспект; идиомы.

Abstract. *An important role is determining the national and cultural consciousness of the people and their identification is played by the phraseological units that reflect cultural, historical, social and everyday experience of the nation. Learning phraseological units allows students to comprehend these aspects of the life of native speakers, which contributes to the improving knowledge of the national-specific component and the establishment of intercultural communication.*

Key words: phraseological units, national and cultural nationality, linguistic and cultural aspect, idioms.

Frazeologik birliklarni haqli ravishda tilning milliy madaniy o'ziga xos xususiyatlarining eng yorqin ko'rinishlaridan biri deb ta'kidlash mumkin. Frazeologiya bir–biri bilan uyg'un holda mavjud bo'lgan tilning universal va idioetnik komponentlarining noyob birikmasini o'zida namoyon etadi. Shubhasiz tilning o'ziga xosligi va milliyliigi ko'plab til sathlarida : fonetika, morfologiya ,

grammatika, leksikologiya kabi til sohalarida ham namoyon bo'ladi. Ammo farzeologiya bu xususiyatlar hammasidan ham yorqinroq namoyon bo'lgan. Axir aynan frazeologiyada "asl hodisa", "tilning sof milliy xususiyatlari" kabi epitetlar mustahkamlangan.

Frazeologiya bilvosita millatning dunyoqarashini, ijtimoiy tartibini, davr mafkurasini o'z ichiga olgan holda o'z davrining oynasi sifatida namoyon bo'ladi. Xuddi shu sababli, xorijiy tillarni o'rganish jarayonida frazeologik birliklar va idiomatik iboralarni o'rganish va tahlil qilish juda ham qiziqarli va foydali usul hisoblanadi. Til o'rganuvchilar o'zlari o'rganayotgan tilning kelib chiqishi, xalqning madaniyati haqida, ularning yashash tarzi haqida ozgina bo'lsada ma'lumotga ega bo'ladilar. Ularning ko'z o'ngida o'sha davr qahramonlari va ularning hayoti tas iri gavdalanadi.

Frazeologik sathda millatning tarixi va madaniyati bilan tilning aloqasi ayniqsa yorqin namoyon bo'ladi. Frazeologiya tilning shunday bir sohasiki, u o'z davrining Grammatik shakllaridan, davr tomonlari va adabiy normalar tomonida rad etilgan, ishlatilmay qolib ketgan qadimiy so'zlarni saqlaydi. Ular faqat shaklni saqlab qolmasdan, milliy urf-odatlar, e'tiqodlar, tarixiy afsonalar, marosimlar, hayot tamoyillari kabi mazmunni ham saqlaydi.

Frazeologik birliklarning kelib chiqishi xalqning hayoti va tarixi bilan chambarchas bog'liq. Muhim frazeologik birliklarning asosini semantikasida ma'lum bir ijtimoiy faktlar aks ettirilgan erkin iboralar tashkil qiladi. Masalan o'zbek tilida turli xil frazeologizmlardan foydalaniladi. Iboralar tarkibidagi so'zlar yaxlit bir holda bitta ma'noni anglatadi.

O'zbek tildagi "alifni kaltak deyolmaydi" iborasi "g'irt savodsiz", "hech narsa bilmaydi" degan ma'nolarni bildiradi. Bu frazeologik iboradagi so'zlar alohida ishlatilganda boshqa ma'nolarni bildiradi. Bu ibora orqali xalqning madaniyati, tarixi, yashash tarzidan boxabar bo'lish mumkin. Qadimgi zamonlarda bolalar madrasalarda ta'lim olgan, madrasalar maktab vazifasini bajargan davrlarda ularga arab tili alifbosidan darslar o'tilgan, tolibi ilmlar arab tilini o'rganishgan. O'rta Osiyo tarixiga oid ko'pchilik asarlar, madaniyatning yorqin namoyondalarining asarlari arab tilida yozilganligidan shuni bilib olish mumkinki, arab tilining o'rni bizning madaniyatimizda salmoqli o'rinni egallagan. Shu sababli bolalarga ham yoshligidan arab alifbosi o'rgatilgan. Arab alifbosidagi "alif" harfi "kaltak"- daraxt, buta kabilarning barg-butoqsiz uzun shoxi, urish savash uchun ishlatiladigan maxsus yog'och, tayoq, shakliga o'xshatilgani uchun "bilimsiz, savodsiz" kishilarni kinoya qilgan holda, "alifni kaltak deydi", iborasini ishlatishgan.

Ingliz tilidagi idiomatic iboralar ham til ichida o'z vazifasi bilan qiziq, chunki ular o'z tarkibidagi har bir so'z nimani anglatishidan ko'ra ko'proq narsani bildiradi. Idiomalar majoziy ma'noda kelsa ham, ular tushunilganidan keyin har qanday tilning aniq va o'ziga xos xususitai bo'lib xizmat qiladi. Ular so'zlovchiga o'z fikrlarini bildirishga, muayyan his'tuyg'ularni ifodalashga yordam beradi. Idiomalar bizga so'zlovchining his tuyg'ulari va qarashlarini tushunishga imkon beradi. Til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Keling uchta tanish ingliz maqolini ko'rib chiqaylik.

Burning the midnight oil shunday iboralardan biri. Bu ibora elektr yoritqichlar paydo bo'lishidan ancha oldin tungacha ishlashni anglatadi. Biror kishi chiroq nuri bilan ishlaydi yoki nima uchundir tayyorgarlik ko'radi. Bu frazeologik birlikning kelib chiqishi noaniq bo'lishi mumkin, lekin ishlatilishi aniq va ravshan. Hayotimizning qaysidir nuqtalarida, ish yoki maktab uchun hammamiz kechgacha ishlagan yoki o'qigan paytimiz, vazifamizni bajarib bo'lgunga tonggacha uxlamagan davrlarimiz bo'lgan.

Yana bir shunday iboralardan biri **to feel under the weather** idiomasi ildizi dengizlarga borib taqaladi. Bu dengizga oid uboraning kelib chiqishi dengizchining kasal bo'lgan vaqtiga ishora qilishi mumkin. Ular sog'ayishi uchun paluba ichkarisiga yuborilgan. Dengizchi tom ma'noda "havodan pastda –under the weather" bo'lgan deyish mumkin. Hozirgi vaqtda esa biz "under the weather" deyilganda inson o'zini yaxshi his qilmayotganini yoki kasalligini tushunamiz.

It's all greek to me iborasini yunonchaga tushuntirish qiyin bo'lishi mumkin. Biroq ingliz tilida so'zlashuvchilar bu osonlikcha tushunib bo'lmaydigan narsani ifodalashini tan olishadi. Qizig'i shundaki, kelib chiqishi qadimgi yunon tilini tarjima qilishda qiynalgan o'rta asr lotin qabilalariga borib taqaladi. Shekspir o'z asarlari orqali bu iboraning avloddan avlodga o'tib kelishini ta'minladi va biz hali ham bu iboradan foydalanamiz. Agar yunonlar shunga o'xshash vaziyatlarda nima

deyishlari mumkinligi haqida savol tug'lsa: Greek so'zini o'rniga Chinese so'zini ishlatish mumkindek tuyuladi.

Ingliz tilidagi frazeologizmlarning ma'no xususiyatlari ko'p qirralidir. Ingliz tilshunoslari o'zlarining ilmiy asarlarida, idiomalarga doir kitoblarida shu idiomalarni guruhlariga bo'lganlar. Lekin klassifikatsiya darajasida emas. Tildagi frazeologizmlarning klassifikatsiya qilishning an'anaviy pirinstipi, ularning kelib chiqishiga asoslangan "tematik" klassifikatsiyadir. Frazeologik sistemani frazeologik birliklar komponentlari o'rtasidagi munosabatlar tashkil etadi. Shunday qilib, frazeologik mikrosistema ikkita bir-biriga bog'liq sistemadan tashkil topgan o'zaro munosabatlar sistemasi va tuzilish sistemasi.

Frazeologiya haqida, aynan idioetnik frazeologiya, ya'ni tilning milliy o'ziga xos xususiyatlarini o'rganuvchi sohasi haqida gapirganda, shuni ta'kidlash lozimki uning o'rganish predmeti tilshunoslikning ichki va tashqi chorrahasida yotadi. Ular afsonalar, xurofotlar, urf-odatlar, marosimlar, yo'qolib ketgan xalq o'yinlari, yaroqsiz holga kelgan hunarmandchilik, qo'shni qishloqlar o'rtasidagi raqobatlar, faqat bir qishloqda yoki oilada sodir bo'ladiga ahamiyatsiz hodisalar kabi faqatgina milliy-xususiy va madaniy-tarixiy omillardan iborat bo'ladi. Barcha psixologiya, shaxsiy yoki ijtimoiy hayot, ajdodlarimizning butub behisob tarixi avlodlarga meros bo'lib qoldi.

V. N. Teliya o'z monografiyasida "Tilning frazeologik tarkibi ligvomadaniy jamoa o'zining milliy o'zligini anglashni ko'rsatib beruvchi ko'zgudir" deb ta'kidlab o'tadi. U yana shuni ham aytib o'tadiki, frazeologizmlar va idiomalar tarkibidagi obrazlar va so'zlarning o'zaro bog'liq ma'nolari o'sha lingvomadaniy hamjamiyat uchun shaffofdir, chunki ular shu jamoaga xos milliy dunyo tasvirini aks ettiradi va shu tilning lug'at tarkibidan ko'ra, uning milliyligini yorqinroq namoyon qilishiga imkon beradi.

V. N. Teliya idiomalarning madaniy va milliy o'ziga xosligi madaniyat nuqtai nazaridan izohlashni taklif qiladi va frazeologik birliklarning mohiyatan milliyligini tan oladi. Idiomalar ona tilida so'zlashuvchi xalqning milliy dunyo tasviri bilan to'g'ridan tog'ri bog'liq bo'lgan obrazli yo'nalganlikka xos o'lganligi uchun, ular asosan milliy-madaniy konotatsiyaga ega. Frazeologiya tarkibidagi milliy-madaniy komponentni bilish uchun siz birinchi navbatda milliy madaniy o'ziga xoslik deganda nima tushunilishini aniqlab olishingiz kerak. Bu masalaga ikki xil qarash mavjud: birinchidan, milliy-madaniy komponent idiomalar tarkibidagi realia so'zlar ma'nosida kuzatiladi. Bunday nuqtayi nazar o'rganilayotgan muammoning mavzu doirasini toraytiradi. Biroq milliy madaniyat tushunchasidagi til hodisalarining doirasini maksimal darajada keng ochib beradigan qarama-qarshi pozitsiya ham mavjud.

Shunday qilib frazeologiya bo'yicha tadqiqotlarda, ularning milliy xususiyatlarini tushunishda tubdan farq qiluvchi ikki xil qarashni ajratish mumkin. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki ko'pgina holatlarda frazeologizmlarning milliy madaniy o'ziga xosligi boshqa bir tilga nisbatan aniqlanadi: bunday yondashuvni qiyosiy yoki chog'ishtirma yondashuv deb atash mumkin. Bunday yondashuvda milliy –madaniy xususiyatlar mavjudligi tegishli madaniyatning o'ziga xos xususiyatlari orqali aniqlanadi va shunda ham barcha tillararo farqlar milliy o'ziga xoslik ko'rsatgichlari hisoblanmaydi, faqatgina madaniy terminlarni o'z ichiga olgan farzeologik birliklar bundan mustasno.

Frazeologik birliklarning milliy xususiyatlarini tushunishning yana bir tamoyili ona tilida so'zlashuvchilarning milliy ruhi va ona tilining milliy belgisi boshqa tillar bilan taqqoslanmaydigan ayrim birliklari bilan bog'liq. Har bir tilda o'sha tilda so'zlashuvchi "o'zining va faqat o'zining" milliyligini ko'rsatuvchi frazeologik birliklari mavjud deb, taxmin qilinadi. Frazeologik birliklarning milliy o'ziga xosligining muhim ko'rsatkichi frazeologizmlarning alohida komponentlarning ma'lum bir belgisidir. Masalan, frazeologizmlar tarkibidagi milliy xarakterga xos shaxs nomlari va ularning hosilalari, xalq og'zaki ijodidagi realiyalar, so'z-realiyalar, arxaik komponentlar mavjudligi. Ushbu maqolada biz, milliy tarkibiy qismlarga ega frazeologik birliklarga alohida e'tibor qaratishga harakat qildik. Ko'pgina tasniflar va nuqtai nazarlarni o'rgangan va tasnif qilgan holda, fikrimizcha, idioetnik frazeologik birliklarning muhim manbalarini anqladik.

Shunday qilib ma'lum bir turdagi u yoki bu tildagi o'ziga xoslikni ifodalaydigan iboralar to'plamining asosiy to'plami orasida quyidagi guruhlar diqqatga sazovordir:

1. Onomastik leksika (o'zbek tilida *Oti bor Alpomish*-jasoratli, mard; *Aflotun miya*-juda aqlli donishmand insonlarga nisbatan ishlatiladi. Ingliz tilida *According to the Cooker*-aniq, mutlaqo to'g'ri)

2. Mashhur appelyativlar (ingliz tilida *Jack of all trades*-uddaburon, ko'pgina ishni qila oladigan.)

3. Etnografik realiyalar (*barmog'ini bigiz qildi*-niqtab ko'rsatdi; ingliz tilida *to make hamburgers*- birovni ayovsiz jazolash)

4. Tarixiy personajlar, sanalar va voqeliklar (ingliz tilida *the curse of Scotland*, o'yin uchun o'ynaladigan kartalarga nisbatan ishlatiladi., *Achille's hill*-Axilles tovon, yagona zaif joy, tomon)

5. Adabiy frazeologik birliklar (ingliz tilida *paint the lily*- biror narsani yaxshilashga harakat qilmoq)

6. Xalq e'tiqodlari, rivoyatlari, urf-odatlar, marosimlari (*halcyon days*-tinch, osoyishta kunlar, *have kissed the Blarney stone*-xushomadguy bo'lmoq)

Yuqorida aytib o'tilgandek, til xalqning hayot faoliyati bilan chambarchas bog'liq, u bu tilda so'zlashuvchilarning manfaat doirasi bo'lgan hamma narsani: tabiat, hayot tarzi, tarix va an'analarni aks ettiradi. Odamlarning turli guruhlari atrof-muhit va madaniy muhit hodisalarini turlicha izohlaydilar va idrok etadilar. Boshqacha qilib aytganda, insonlar o'zlarini o'rab turgan dunyoni qanday idrok etishsa, atrofdagi madaniyatning xususiyatlarini ham shunday qabul qilishadi. Zamonaviy tilshunoslikda til inson aqliy faoliyatining bir shakli, uning tabiati va ruhiy olamining bir qismi sifatida qaraladi. Har bir madaniyatda odamlarning xulq-atvori, insonning muayyan vaziyatlarda nima qilishi kerakligi haqidagi yaxshi tasdiqlangan g'oyalar bilan boshqariladi. Har bir til milliy xususiyatga ega. Shu bilan birga, til nafaqat tabiiy sharoit va madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini, balki so'zlashuvchining milliy xarakterining o'ziga xosligini ham aks ettiradi.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib xulosa qilishimiz mumkinki, frazeologizmlar o'z xalqining tarixi, an'analari, urf-odatlar, turmush tarzi ba'zan xarakterini saqlaydigan til xazinasidir. Bu uning madaniyati va mentalitetining o'ziga xosligini aks ettiradi. Aynan shuning uchun, frazeologizmlarni o'rganish va tahlil qilish xorijiy tilni o'rganishning ajralmas qismi bo'lib, uning tarixi va madaniyatini shuqur o'rganishga imkon beradi va madaniyatlararo muloqotni o'rganishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кобилова Н. Художественный психологизм и принцип эпического изображения. Международный академический вестник Учредители: Автономная некоммерческая организация "Исследовательский центр информационноправовых технологий" ISSN: 2312-5519 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38533356>

2. Kobilova N.S. Literary psychology and style theoretical & applied science Учредители: Теоретическая и прикладная наука ISSN: 2308-4944eISSN: 2409-0085 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41328882>

3. Kobilova N.S. Benefits of using songs in teaching foreign languages to young learners <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35081671>

4. Kobilova, N. S. (2022). Promotion of Cooperative Learning Through TPR Activities. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 24–26. Retrieved from <http://www.conferenceseries.info/index.php/online/article/view/32>

5. Rasulov, Z. (2022). Об объекте исследования когнитивной семантики. центр научных публикаций ([buxdu.Uz](http://buxdu.uz)), 8(8).

6. Rasulov, Z. (2021). Reduction as the way of the language economy manifestation. Центр научных публикаций ([buxdu.Uz](http://buxdu.uz)), 1(1).

7. Д. С, Ўраева, М.И, Гадоева. (2022). Халқ Маросимлари Ва Уларга Алоқадор Жанрларда Соматизмларнинг Поэтик Ифодаси. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 16–19. Retrieved from <http://www.conferenceseries.info/index.php/online/article/view/30>

8. Osinova A.O. Фразеологизмы как отражение национально-культурной специфики страны изучаемого языка. Белорусский государственный университет, пр. Независимости 4, 220030, г. Минск, Беларусь

9. Kasares X. Введение в современную лексикографию. М.: Издательство иностранной литературы, 1958.

10. Teliya V. N. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Школа «Языки русской культуры», 1996.

11. Dobrovolskiy D. O. Образная составляющая в семантике идиом // Вопросы языкознания. 1996. №1 (71-93)

12. Maslova V. A. Lingvokulturologik tadqiqotlar: Ucheb. dlya stud. un-tov. — М.: Akademia, 2010. — 208

13. Kunin A. V. Zamonaviy ingliz frazeologiyasi kursi: Xorijiy tillar fakulteti talabari uchun o'quv qo'llanma. — М.: Feniks, 1996. — 381

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SOXTA DISKURSNING PRAGMATIK PARAMETRLARI

H.X.Qodirova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Pragmatikada soxta diskurs va nutq aktlari tushunchasi bugungi zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur maqola soxta nutq aktlarining pragmatik xususiyatlari tahliliga qaratilgan. Maqolada soxta nutq aktlari voqealanishining turli yo'llari, turlari o'rganilib, amalga oshirilgan tahlillar asosida ularning pragmatik omillarini yuzaga keltiruvchi vositalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Soxta diskurs, pragmatika, pragmatik parametrlar, manipulyatsiya, presuppozitsiya, implikatura.

Аннотация. Понятие ложного дискурса и речевых актов в прагматике остается одной из актуальных проблем современной лингвистики. Данная статья посвящена анализу прагматических признаков ложных речевых актов. В статье исследуются различные способы и виды возникновения ложных речевых актов, а также по результатам выделяются средства, создающие их прагматические факторы.

Ключевые слова: Ложный дискурс, прагматика, прагматические параметры, манипуляция, presupposition, импликатура.

Abstract. The concept of false discourse and speech acts in pragmatics remains one of the current problems of modern linguistics. This article focuses on the analysis of pragmatic features of fake speech acts. In the article, different ways and types of occurrence of false speech acts are studied, and the tools that create their pragmatic factors are highlighted based on the results.

Key words: False discourse, pragmatics, pragmatic measures, manipulation, presupposition, implicature.

Kirish. Til tizimi taraqqiyotining boshlang'ich nuqtasi (davri) pragmatikadan boshlanadi deyish mumkin. Zero, til dastlabki o'rinda so'zlovchining shaxsiy istagi, foydasi uchun xizmat qiladi. Lisoniy faoliyatning pragmatik xususiyatlari, bu xususiyatlarni yuzaga keltiruvchi omillarni o'rganish tilning ijtimoiy mohiyatini aniqlash uchun muhimdir. Bu lisoniy muloqotning ijtimoiy va ruhiy -psixologik qonuniyatlar bilan moslashgan holda ro'yobga chiqishini va shu asnoda til tizimi rivojlanishini tasdiqlovchi dalillar topish imkonini beradi.

"Pragmatika" (yunoncha pragma-ish, harakat) aslida falsafiy tushuncha bo'lib, u Suqrot dan oldingi davrlarda ham qo'llanishida bo'lgan va keyinchalik uni J.Lokk, E.Kant kabi kabi faylasuflar Aristoteldan o'zlashtirganlar. Amerika va Yevropada bu targ'ibotning keng yoyilishida CH. Pirs, R. Karnap, CH. Morris, L.Vitgenshteyn kabi tilshunoslarni alohida qayd etmoq kerak.

Pragmatika nuqtai nazaridan, tilning strukturasi – bu bir nechta belgilarning harakatli sistemasini orqali ifodalanishidir. Agar semantik qoidalar belgi vositalarini boshqa obyektlar bilan bog'lab tursa, sintaktik qoidalar belgi vositalari orasidagi bog'liqlikni aniqlaydi, pragmatik qoidalar ishora vositasi tarjimonlar uchun belgi bo'lib xizmat qiladigan shartlarni bildiradi. Ushbu yondashuv bilan ilgari ishlatilgan ba'zi atamalar yangi nuqtai nazardan paydo bo'ladi. Shunday atamalardan biri yolg'on bo'lib, uni pragmalingvistika predmetiga xorijiy olim Yu.S. Stepanov olib kirgan: "Tilni tanlash - bu mavjud repertuardan o'z fikrini yoki his-tuyg'ularini eng yaxshi usulda ifodalash, eng to'g'ri yoki chiroqli ifodalash yoki vaziyatga eng mos keladigan, eng muvaffaqiyatli yolg'on uchun (muallif tomonidan ta'kidlangan); tinglovchiga yoki o'quvchiga eng yaxshi ta'sir qilish uchun - uni ishontirish yoki hayajonlantirish va harakatga keltirish, yoki kulish yoki chalg'itish uchun".

Tahlil va natijalar. Yolg'onning pragmalingvistik tavsifidan ko'zlangan maqsad yolg'on kategoriyasining mustaqilligini o'rganish, pragmalingvistikaning boshqa kategoriyalari bilan aloqasi orqali uning konstitutsiyaviy xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, yolg'on yordamida nutqning ta'sir qilish xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Shu nuqtai nazardan, yolg'on pragmatikasini qabul qiluvchiga nutq ta'sirini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yolg'on bayonotni qurishni o'rganadigan semiotikaning bir bo'limi sifatida aniqlash mumkin. Pragmalingvistikaning mavjud

kategoriyalari belgilarning o'z foydalanuvchilariga munosabatini o'rganish va tushuntirish uchun dolzarb bo'lib, pragmlingvistika ichidagi yolg'onni o'rganishda olingan natijalarni tizimlashtirishga imkon beradi.

Hozirgi bosqichda pragmlingvistika bir necha kategoriyalarni o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib olgan bo'lib ular quyidagilar: deysis, referensiya, presuppozitsiya, hukmni baholash, taklif, kutish kategoriyasi, xushmuomalalik kategoriyasi, tanlov toifasi, so'zlovchining ijtimoiy holati, soxtalik va boshqalar. Shubhasiz, mahalliy va xorijiy pragmlingvistika taraqqiyotida o'rganiladigan asosiy konseptual kategoriyalar juda xilma-xildir. Buning sababi shundaki, ular mantiq, ritorika, stilistika, grammatika, sotsiolingvistika, psixolingvistika, nutq nazariyasi, aloqa nazariyasi va boshqalarni o'rganishning uzoq tarixiga ega bo'lganlarni o'z ichiga oladi. Propozitsiya va referensiya matn mazmunining denotative qismini tashkil etib, mahalliy va xorijiy adabiyotlarda yetarlicha yoritilgan. Propozitsiya bilimni yetkazishning o'ziga xos shakli bo'lib, u axborotni to'plash va saqlashning kognitiv strukturalari qatoriga kiradi. Ammo propozitsiya hodisasi tahlilida uning axborot tashish xususiyati bilangina chegaralanib qolmaslik darkor. Soxta yoki umuman turli ko'rinishdagi nutqiy tuzilmalarning mazmunini belgilovchi o'lchovlardan yana biri presuppozitsiyadir. R.Stolneyker ta'biricha, "presuppozitsiya talab qilinayotgan lisoniy faoliyat ijrosidan oldin impitsit nazarda tutilgan propozitsiyadir". (Stalnaker, 1978). Misol uchun. "Ahmad ikki boshli ilonni ushladi" va "Ahmad ikki boshli ilonni ushlamadi" qabilidagi gaplarni matnda qo'llash va ularni tushunish uchun so'zlovchi hamda tinglovchi ikki boshli ilonning mavjudligi (yoki mavjud emasligi) bir xilda ma'lum bo'lishi kerak.

Mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan faol muhokama qilinib kelinayotgan kategoriyalardan biri - bu yolg'on, soxtalik kategoriyasidir. Yolg'on kategoriyasi ancha keng tushuncha bo'lib, brinchi navbatda obyektiv voqelikni buzishning muhim xususiyatlarini aks ettiradi. Pragmlingvistika shakllanishining dastlabki bosqichida 'yolg'on' tushunchasi tasdiq gaplarning o'lchovlaridan biri sifatida qaraldi. Keyinchalik esa, mashhur tilshunos Serl tomonidan yolg'on tushunchasi o'zgacha talqin qilinib, nutq aktlari muhim o'lchovlarini buzish sifatida qarala boshlandi. Va vaqt o'tishi bilan boshqa tilshunos olimlar ham yolg'onning pragmatik xususiyatiga turlicha ta'riflarini keltira boshladilar.

Yolg'onni adresant nutqi bilan bog'liq holda o'rganish juda muhim, sababi yolg'on yoki rost bayonotga bo'lgan munosabat tinglovchining nutqiy qobiliyatiga, muloqot qoidalariga, tanlov imkoniyatlariga va shuningdek, uning ruhiy holatiga (hissiy holatidagi o'zgarish) ijtimoiy odatlariga bog'liq bo'ladi. Yolg'onni bayonotning subyekti bilan bog'lab o'rganishda gapning pragmatik ma'nosi (matnosti, ishora), so'zlovchining havolasi, pragmatik presuppozitsiya, so'zlovchining o'zi bildirayotgan narsaga munosabati (ironiya, takliflilik) muhim ahamiyatga ega.

Bayonotning haqiqat/yolg'onligi kategoriyasi pragmatik kuzatishlar uchun asosiy material bo'lgan nutqiy muloqotdagi ta'sir, nutq xatti-harakatlarining strategiyasi va taktikasi hamda ularning shakllanishidagi roli bayonning yashirin ma'nolari, presuppozitsiya, bayonning implikativligi kabi pragmatik tadqiqotning deyarli barcha "asosiy yo'nalishlari"da qo'llaniladi.

Muhokama. Yolg'onning pragmatik xususiyatlari va pragmatik kategoriyasi yuzasidan olib borilgan izlanishlar natijasida, implikatura, presuppozitsiya, yolg'onning manipulyativ kuchi, aktiv va passivlik xususiyatlari, pragmlingvistik tahlilda muhim rol o'ynaydi va bular yolg'on diskurs pragmatik aspektining ichki tuzilishini tashkil etadi. Pragmlingvistikada yolg'on kategoriyasi asosiy pragmatik qoidalarining nomuvofiqligi yoki buzilishi sifatida belgilanadi va o'zbek tilida gap ma'nosini pragmatik talqin qilish yo'llari bilan tavsiflanadi. Soxtalikning tashqi kategorik formulasi bu uning ta'sir qiluvchi xususiyatlari bilan belgilansa, ichki formula yolg'on kategoriyasining konstitutsiyaviy xususiyatlarini ochib beradi: jo'nativchi, qabul qiluvchi, istak, taxminlar, bayonotning implikatsiyasi kabi. Yolg'onning manipulyatsiya kuchi qabul qiluvchining yashirin, ongsizligida, jo'nativchi tomonidan qabul qiluvchiga ta'sir qilish, qabul qiluvchi uchun foydali bo'lgan qarorlar qabul qilish uchun til vositalari va nutq usullaridan foydalanishdadir. Ko'rsatilgan kuch jo'nativchi tomonidan ma'lumotlarning yashirin qatlamlari, shuningdek, turli xil aloqa strategiyalari va taktikalari yordamida amalga oshiriladi.

Yolg'on bayonotni yaratish jarayoni va shartlari, nutqda yolg'onni loyihalashning pragmatik xususiyatlari yolg'onning pragmatik nazariyasini asoslash va uni pragmatika nuqtai nazaridan o'lchash modelini yaratish uchun asos bo'ladi. Pragmatika yolg'on bayonotni amalga oshirish shartlarini, yolg'on nutq harakatlarining turlarini va yolg'on bayonot yuboruvchining niyatlarini o'rganish imkoniyatini oldindan belgilaydi.

Xulosa. Shunday qilib, yuqoridagi gaplar, ehtimol, pragmatik yoki pragmatik uchun keng tarqalgan bo'lib, ular nafaqat soxtalikni, balki samimiylik / nosamimiylik, xolislik / tarafkashlik, taxminiylik, istehzo va boshqalar kabi nutq parametrlarini tahlil qilishga kiritilishi mumkin. Qabul qiluvchiga qo'yilgan fikr, baholash jo'natuvchi tomonidan matnning taklif bo'lmagan qismlarida - nutqning presuppozitsiyalarida, oqibatlarida, ta'sirida kiritiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kodirova Kholida Khayriddin kizi. (2022). The Analysis of Illocutionary Acts in Adventures of Tom Sawyer by Mark Twain. Miasto Przyszłości, 28, 324–328.
2. N.A. Baskakov, A.S.Sodiqov, A.A.Abdurazizov. Umumiy tilshunoslik. T.,
3. Qodirova Holida Xayriddin qizi. (2022). Og'zaki nutq jarayonida soxta diskurs aktlarining yuzaga kelish omillari. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 280–282.
4. Safarov, SH. (2008). Pragmatik. Toshkent, 77-80 .
5. Ленец А.В.(2010). Коммуникативный феномен лжи: лингвистический и семиотический аспекты, 119-145.
6. Рябинская, Н.С. Речь как социальное действие: основные понятия дискурсивного анализа / Н.С. Рябинская [Электронный ресурс] /2002/ Социологический журнал № 4 [Дата обращения: 01.03.2005]
7. Сусов, И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов [Электронный ресурс] /2006/ Режим доступа <http://www.tversu.ru> [Дата обращения: 23.08.2007].

UO'K: 811+808.2+801.7

INGLIZ VA O'ZBEK LINGVOKULTUROLOGIYASIDA “BAXT” KONSEPTI

F.X.Qosimova, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

M.S.A'zamjonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada “konsept” tushunchasini qiyosiy o'rganishga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, konseptlar sirasiga kiruvchi “baxt” konsepti leksik-semantik tahlil qilinib, ingliz va o'zbek lingvokulturologiyasida ifodalanishi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, leksik-semantik guruh, tushuncha, konsept, kognitiv lingvistika, frazeologik birliklar, milliy-madaniy birliklar.

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительному изучению понятия «концепт». Также лексико-семантически проанализировано понятие «счастье», входящее в число концептов, и объяснено его выражение в английской и узбекской лингвокультурологии.

Ключевые слова: лингвокультурология, лексико-семантическая группа, понимание, концепт, когнитивная лингвистика, фразеологизмы, национально-культурные единицы.

Abstract. This article focuses on the comparative study of the concept of "concept". Also, the concept of "happiness", which is among the concepts, is lexically-semantically analyzed and its expression in English and Uzbek linguo-cultural studies is explained.

Key words: linguoculturology, lexical-semantic group, understanding, concept, cognitive linguistics, phraseological units, national-cultural units.

Lingvokulturologiya tilning o'ziga xosligini ma'lum belgilar orqali ong'dagi va hissiy tuyg'ular bilan tildagi madaniyatni ko'rsatib beruvchi sohadir. Hozirgi kunda zamonaviy tilshunoslikning bu tarmog'ida juda ko'p tadqiqotlar olib borilib, yangiliklar kiritilmoqda. Xususan, V.N.Telia shunday yozadi: “Lingvokulturologiya – insonni, aniqroq qilib aytganda, insondagi madaniy omilni o'rganadigan fan”[1, 56]. Demak, lingvokulturologiya markazida madaniy hodisa sifatida insonning antropologik paradigmasidagi o'rni turadi. V.A.Maslovaning ta'kidlashicha, ushbu soha tilni sinxron va diaxronik tarzda o'rganadi. Muayyan xalq yoki qardosh xalqlar tilining lingvokulturologik xususiyatlarini o'rganish zarurdir [1, 56]. Shuningdek, bir qator o'quv qo'llanmalar bu borada ishlab chiqilgan. Ular ichida eng diqqatga sazovori V.A.Maslova tomonidan yaratilgan darslik ekanligini

alohida ta'kidlash joiz. Unda lingvokulturologiya sohasidagi metodlar, obyekt va mavzu, yo'nalishlar keltirilgan. Bu soha bir qancha birliklarni o'z ichiga qamrab oladi, jumladan *konsept* termini turli tillarda turlicha mazmunga ega bo'lib, har xil tushunilishi mumkin. Xususan, ingliz tilida quyidagi o'ziga xos ma'nolarni anglatadi:

Concept – ot so'z turkumi bo'lib: 1. Something conceived in the mind: notion, thought (inson miyasida, ongida yig'ilgan fikr va o'y); 2. An abstract or generic idea generalized from particular instances (ma'lum holat va vaziyatlardan yig'ilgan, umumiydashgan mavhum yoki umumiy fikr); sifat so'z turkumi bo'lib: Organized around a main idea or theme (asosiy g'oya yoki mavzu doirasida tashkillangan). (Merriam Webster dictionary)

Hozirgi kunda *konsept* atamasi borasida aniq bir ma'lumot yo'q, chunki bu bir paytning o'zida kognitiv ilm-fan, semantika, lingvokulturologiya kabi bir qancha sohalarining birligi hisoblanadi. Z.D.Popova va I.A.Sternin kabi taniqli olimlar *konsept*ni "inson fikrlash kodining asosiy birligi bo'lgan, o'z ichki tuzilishiga ega bo'lgan, shaxs va jamiyatning kognitiv faoliyati natijasi bo'lgan va murakkab, ensiklopedik ma'lumotlarga ega bo'lgan diskret aqliy shakllanish" deb ta'riflaydilar [2, 24]. Konseptlarning tuzilishi dunyoni tanish va u haqida tasavvurlar bo'lishiga asoslanadi, *konsept* aqliy kategoriya bo'lganligi sababli uni ko'z bilan anglash mumkin emas. Har bir tilda *konsept* haqidagi tasavvur va tushunchalar mavjud lekin ularning hammasi ham mukammal emas. Ingliz lingvokulturologiyasida *konsept* quyidagi o'ziga xos ma'nolarni ifodalaydi:

1) So'z yordamida nutq sifatida shakllantiriladigan ideal tasavvurdagi inson tajribasining eng kichik birligi;

2) Strukturaviy jihatdan xarakterlanadi;

3) Bilimning ko'chish va saqlash jarayonining asosiy bo'lagi;

4) *Konsept*ning ko'chuvchi chegaralari va o'zgarmas funksiyalari mavjud;

5) U ijtimoiy bo'lib, uning uzviy yo'nalishi pragmatikaga ta'sir qiladi;

6) Madaniyatning asosiy hujayrasi [3].

Shuning uchun *konsept*lar *konseptual* tizimni yaratib, inson tanishi orqali dunyoni aks ettiradi. *Konsept*lar inson faoliyati, dunyoni anglashi va ijtimoiy harakatga kirishuvi natijasida ko'rinadi. Turli *konsept*lar har bir millat tili orqali ifodalanadi va tilsiz *konsept* ham mavjud bo'lmaydi. Til *konsept*lar orqali insonlarni bir millatga birlashtiradi. Inson dunyoni anglashi bilan uni *konsept*larga ko'chiradi va til orqali namoyon qiladi. Ingliz tilida *konsept* orqali so'zlar ma'lum leksik-semantik guruhlariga birlashadi. Misol uchun water (suv), sausage (kolbasa), meat (go'sht), milk (sut) so'zlari "food (oziq-ovqat)" *konsept*ini tashkil qiladi.

Bir tildagi terminni ifodalash uchun, tushuntirish uchun, uni *konsept* sifatida talqin etish maqsadida o'sha til vositalari va so'zlari yordamida uni og'zaki bayon etiladi. Misol uchun, "ona" *konsept*i haqida gap ketganda mehribon ayol, jasorat egasi, sabr-qanoat timsollari ko'z oldimizga keladi. Taqiqotimizning asosiy obyekti bo'lgan "happiness (baxt)" *konsept*tiga to'xtaladigan bo'lsak, har bir tilning lingvokulturologiyasiga qarab turlicha va mushtarak tushuncha va so'zlar vositasida ifodalanishi mumkin. Xususan, ingliz tilida *happiness* so'zining lug'aviy ma'nosiga e'tibor qaratsak: baxtli bo'lish holati:

Juliet's eyes shone with happiness (Longman Dictionary).

(Julianing ko'zlari baxtdan charaqlar edi)

Ushbu *konsept* ingliz va o'zbek tillarida insonning ijobiy tuyg'ularini aks ettiradi. Bu tushuncha har ikki tilning madaniyati, yashash tarzi, turmush sharoiti, psixologik holatidan kelib chiqqan holda bir xil va turlicha ma'nolarda keladi, va tilning lug'at boyligidagi so'zlar bilan birikib so'z birikmalarini va iboralarni hosil qiladi, shuningdek boshqa inson tuyg'ularini anglatib keluvchi so'zlar bilan sinonim sifatida tildagi o'ziga xoslikni ko'rsatib beradi. "Baxt/happiness" tushunchasi ingliz tilining izohli lug'atida *fun* tushunchasi bilan qorishib ketganligini kuzatishimiz mumkin. Bu ma'lum vaqt oralig'idagi xursandchilikni anglatish uchun xizmat qiladi.

"Baxt/happiness" *konsept*i faqatgina xalq yoki ijtimoiy holat tarzidan kelib chiqibgina qolmay insonning individual hayot tarzini ifodalash uchun ham xizmat qiladi: Kim uchundir pul, kim uchundir sog'lik, kimgadir yaqinlarining yonida ekanligi, hayotda yoki ishda muvaffaqiyatga

erishish, farzandi yo'q inson uchun farzandli bo'lish, ma'lum ma'noda baxtni inson o'z ehtiyojlaridan kelib chiqib baxtni his qiladi va tushunadi.

Jumladan, Ruut Venhoven o'zining "Conditions of happiness" asarida *baxt* degan termin faqatgina individual shaxsga nisbatan ishlatilishi mumkinligi, uni jamoaga nisbatan baxtli sifatini ishlatib bo'lmazligi chunki ma'lum bir foiz insonlarga baxtni his qila olishini aytib o'tadi va baxtni bir necha komponentlari, baxtni ma'lum jihatlari va uni boshqa tegishli konseptlar bilan farqini keltirib o'tadi.

Baxt leksemasini ingliz tilida quyidagi frazeologik birliklar, aforizmlar, maqol va matallar tarkibida uchratish mumkin:

Ingliz tilida	Tarjimasi
<i>He who leaves his house in search of happiness pursues a shadow.</i>	<i>Baxt izlab uyini tark etgan kishi soya ortidan ergashadi.</i>
<i>A deaf husband and a blind wife are always a happy couple.</i>	<i>Kar er va ko'r xotin har doim baxtli juftlikdir.</i>
<i>Call no man happy till he dies.</i>	<i>Hech kimni to vafot etgunicha baxtli deb aytmanq.</i>
<i>Happiness takes no account of time.</i>	<i>Baxt vaqtni hisobga olmaydi.</i>

Tadqiqimiz natijasida "baxt" konsepti ingliz tilida quyidagi komponentlarni qamrab olishi ma'lum bo'ldi: 1) yoqimli vaziyat 2) jismoniy sog'lik 3) ijobiy psixologik holat 4) his-tuyg'ularning ijobiy ko'rinishi 5) turmush tarzidan individual qoniqish hosil qilish 7) er-xotin (oil) munosabatlarining ijobiy ko'rinishi 8) iqtisodiy barqarorlik 9) tinchlik va totuvlik 10) ijtimoiy muhitda omadli faoliyat 11) sevgi, muhabbat 12) turmush tarzidan to'laligicha qoniqish hosil qilish va rozilik 13) istak-xohishning amalga oshishi 14) optimistik qarashlar 15) vaqtinchalik his-tuyg'udan qoniqish hosil qilish. "Baxt" konsepti ingliz lingvokulturologiyasida shaxsning o'z ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda yoki qachonki inson o'zini baxtli his qilgandagina qo'llanilishiga ma'lum manbalar orqali guvohi bo'ldik. O'zbek lingvokulturologiyasida ham "baxt" konsepti keng ma'no anglatadi. Xususan, shoir Erkin Vohidov baxtni shunday ta'riflaydi:

*Ming bo'lakka bo'lib dunyoni
Tug'ilgandan baxtni izlaymiz.
Qo'llaridan tutib ro'yon
Atrofdan baxt, ba'zan bilmaymiz!
Baxtlar bilan bezatilgan taxt,
Xudoyimga yetsa bas zoring
Kimdir seni sog'insa, shu Baxt,
Baxt aslida dunyoda boring!
Kimplarnidir Sevil, Sog'inib,
Intizor-la uni kutganing.*

*Baxt aslida tomog'ing bilan
Shu bir qultum suvni yutganing!
Hamma yerda Baxtlaring sochiq
Bahorlardan go'zallik yiqqan,
Baxt emasmi? Ko'zlaring ochiq?
Osmonga boq, ko'kka oy chiqqan!
Senga yana nima yetmaydi?
Hattoki Baxt – yelib tolmoqlik
Hammaga ham nasib etmaydi
Tongda turib nafas Olmoqlik!*

(E.Vohidov, *Baxt nima*)

Xulosa qilib aytganda, madaniy mohiyatga ega har bir konsept va termin ma'lum tildan kelib chiqqan holda va u tilning etimologiyasi, yashash tarzi va ijtimoiy holatiga ko'ra umumiy va individual jihatdan turlicha va o'xshashlikda o'z ifodasiga ega bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ergasheva Malika Khakimjonovna (2022. February). The term linguoculturology and its introduction into science. No 2. – P. 56.
2. Popova Z.D., Sternin I.A. Semantiko-kognitivnyy analiz yazyka [Semantic-cognitive analysis of language]. Voronezh. 2006. – P. 24.
3. <https://megaobuchalka.ru/18/41121.html>. [date of access: 14.12.2022]
4. Kosimova, F. K. (2020). Trends in the development of medical terminology in Uzbek linguistics. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(3), 409-415.
5. Qosimova, F. (2019). The names of the diseases cited in the book "Canon of Medicine (Abu Ali Ibn Sina)" and their specific linguoculturological aspects in Uzbek and English. *Scientific journal of the Fergana State University*, 2(3), 126-129.

ALISHER NAVOIY XAMSASIDAGI FARHOD VA MAJNUN OBRAZLARINING QIYOSIY TAHLILI

M.I.Qurbonova, magistrant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy xamsasidagi ishqiy dostonlar hisoblanmish, "Farhod va Shirin" va "Layli va Majnun" dostonlarida Farhod va Majnun obrazlarining qiyosiy tahliliga haqida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Xamsa, Qays, soliki majzubi, jazba, shabiston, munojat, ishq konsepsiyasi.

Аннотация. В этой статье рассматриваются романтические эпосы в хамсе Алишера Навои, рассказывается о сравнительном анализе образов Фархада и Меджнуна в эпосах "Фархад и Ширин" и "Лайли и Меджнун".

Ключевые слова: Хамса, Кайс, салики маджзуби, джазба, шабистан, мунажат, концепция любви.

Abstract. This article focuses on the comparative analysis of the images of Farhod and Majnun in the epics "Farhod va Shirin" and "Layli va Majnun" which are romantic epics by Alisher Navoi.

Key words: Khamsa, Qays, soliki majzubi, jazba, shabistan, munojat, love concept.

Alisher Navoiyning "Xamsa" asari turkiy tilda yaratilgan, xamsachilik an'anasining go'zal namunasi, muallif ijodining cho'qqisi sanaladi. Alisher Navoiy turkiy tilda xamsa yaratishnigina emas, balki bu adabiy jarayonni har tomonlama kamolot cho'qqisiga olib chiqishni maqsad qildi.

Ma'lumki, buyuk mutafakkir "Xamsa"sini 1483-yildan boshlab, uni ikki yil deganda tamomlagan. Alisher Navoiy "Xamsa"si, ko'rib o'tilganidek, ikki xil qo'rilmaga asoslangan dostonlardan iborat. Agar "Hayrat ul-abror" fikriy-nazariy maqolatlar va kichik hikoyalardan tarkib topgan bo'lsa, "Xamsa"sining boshqa to'rtta dostoni syujetli, ya'ni ma'lum qahramonlarining turli xildagi faoliyatlarining badiiy tasviridan iboratdir. Bular orasida "Farhod va Shirin" hamda "Layli va Majnun" ISHQ konsepsiyasining badiiy tasviridan talqiniga bag'ishlagan monosyujetli dostonlardir.

"Farhod va Shirin" va "Layli va Majnun" dostonlarning kompozitsiya, syujeti va umuman mazmun-mohiyatida bir qator mushtarak jihatlar mavjud. Zero, ikkala doston ham ishq talqiniga bag'ishlangan bo'lib, oldingi mavzularda bu haqida qisman to'xtalgan edik. Albatta, bir fasl davomida bu masalani to'liq tahlil etishning iloji yo'q.

"Farhod va Shirin" va "Layli va Majnun" dostonlarining voqeiy materiali yoxud syujetini qiyoslaydigan bo'lsak, unda to'rtta asosiy tarkibiy qismlarini ajratishimiz mumkin:

1. Bosh qahramonning Farhod, Qays tavalludi, voyaga yetishi, ta'lim olishi.
2. Bosh qahramonning ma'shuqa Shirin, Layli jamolidan nishon topish.
3. Bosh qahramonning ishqiy iztiroblari.
4. Bosh qahramonning vafoti.

Mazkur to'rtala qismning mazmun mohiyati, o'zaro munosabati dostonlarning g'oyaviy yo'nalishini, ularni birlashtiradigan, ayni damda ajratib turadigan jihatlarni belgilaydi. Agar sobiq ittifoq davri navoiyshunosligida "Layli va Majnun"da oshiq va ma'shuq yo'lida to'siq bo'lgan jamiyat illatlari fosh qilinganligiga urg'u qaratilgan bo'lsa so'nggi yillarda, Farhodni soliki mazjub, Majnunni esa majzubi solik, boshqacha qilib aytganda, Farhod timsoli orqali solik-tariqat bosqichlarini pog'onama-pog'ona bosib o'tish xususiyati ko'rsatilgan bo'lsa, Majnun timsoli orqali ilohiy jazva-tug'ma oshqlik xususiyati ko'rsatilganligi ta'kidlanadi. Madomiki shunday bo'lsa, bu xususiyat yoki obrazlar o'rtasidagi bu tafovut ilk tasvirlardan namoyon bo'lishi lozim.

Bosh qahramonning (Farhod, Qays) tavalludi ta'lim olishini quyidagi baytlarda ko'rishimiz mumkin.

Aningdek fard etib charxi kuhangard,
Ki, bir farzanddin ham aylabon fard...
Chu xoqonning bu erdi muddosi,
Ijobat qurbini topib duosi
Shabistonda tug'di yangi bir oy,

Yangi oy yo'qki mehri olamoroy.

Ushbu satrlar bilan Navoiy bobomiz Farhodni tug'ilishini ta'riflab bergan bo'lsalar, Qaysni quyidagi satrlarda ifodalab beradi.

Moli ko'pki, umri sustpayvand,
Farzandga erdi orzumand
Chun tengrig'a qildi kup tazarru,
Topti nekim ayladi tavaqqu,
Chun komi aning bor erdi farzand,

Berdi xalafe xudovand. - deya ta'riflab o'tadi. Keyinchalik Navoiy bobomiz bu qahramonlarning ta'lim olishini ham quyidagi satrlarda ifodalab bergan.

Biravkim ishqdin bo'lg'ay anga qut,
Sut ichsa dur bo'lur,qon ichsa yoqut,
Alif,be degach ustod ibtidodin,
Agar bir qatla kurdi har sabaqni,
Yana ochmoq yuq erdi ul varaqni...
Bo'lib oshiq g'ami shahrida g'amnok,
Yoqo choking o'qub,aylab yoqo chok...
Jahonda qolmadi ul yetmagan ilm,
Bilib taxqiqini kasb etmagan ilm.

Ushbu satrlar orqali Navoiy bobomiz Farhodning ta'lim olishini yoritib bergan bo'lsalar,Majnun obraziga ham quyidagicha to'xtalib o'tadilar.

Har necha sabaq debon fuzunroq,
Go'yoki bilib oni burunroq....
Kun bor edikim besh-un sabaqni,
Anglab evurur edi varaqni.
Oz vaqtda ayladi zamona,
Oni bori ilm aro yagona.

Berilgan parchalardan ma'lum bo'ladiki,Farhod va Qays timsollarning dunyoga kelishi,ulg'ayishi,ta'lim olishida jiddiy tafovut ko'zga tashlanmaydi.Aksincha,aynan Farhoddagi to'gma oshiqlikka ko'proq urg'u berilganga uxshaydi. Syujet muqaddimalaridagi asosiy farq shundan iboratki,Xoqon farzand ilinjida son-sanoqsiz mol-dunyo sarflab xayr-u ehson qiladi,Qaysning otasi esa Yaratganga iltijo qiladi.Ikkala doston syujeti orasidagi asosiy tafovut ikkinchi bosqichda namoyon bo'ladi.Majnun Laylini ilk marotaba maktabda uchratadi:

Yo'q, yo'qki tutoshti sar basar o't,
Boshdin ayog' uldi ul shajar o't...
Ya'ni kurib oni Qays mahzun,
Ruxsorini qildi kahrabogun.

Layli maktabdoshlari orasida siri oshkor bo'lishidan qo'rqib barchani gulshanga da'vat etadi va gulbunlar orasida maxfiy joy topib Qaysni suhbatga tortadi.Qays esa vujudida junbushga kelgan ishq taftiga toqat qila olmay xushdan ketadi:

Chun bo'yla necha xurush qildi,
Za'f ettiyu tarki hush qildi.

E'tibor beradidan bo'lsak,Farhodning Shirin jamoliga musharraf bo'lishi ham ikki bosqichda:dastlab uning timsolini Iskandar oyinasida ko'rishi,so'ngra xuddi shu manzaraning hayotda yuz berishi tarzida tasvirlanadi:

Yaqinroq kelturub ko'zgu jamolin,
Nazora qildi ul mahru jamolin,
Chekib Farhod o'z timsoli yanglig',
Yiqildi jismi jondin xoli yanglig'.

Bu voqea dostonning XXVI bobida yuz beradi.Biroq ungacha bir qator voqealar ketma-ketligi mavjud bo'lib,ayni shu epizodlar «Farhod va Shirin»dostonining o'ziga xosligini,uning alohida konsepsiyasini yuzaga keltirgan.

Tasavvufga oid ilmiy manbalarda Farhod va Majnun timsollarini tasavvufiy tushunchalar asosida farqlash hodisasi kuzatiladi. Chunonchi, Farhod soliki majzub, Majnun esa majzubi solik sifatida talqin qilinadi. Bunda Farhodga nisbatan Majnunda jazba holati-tug'ma oshiqlik holati kuchliroq ekanligi asos qilib olingan. Majnunning Farhoddan farqli jihatlarini namoyon qiluvchi asosiy epizodlardan biri dostonning Majnuning Ka'ba oldidagi "munajatidir".

Xullas, "Farhod va Shirin" hamda "Layli va Majnun" dostonlari mavzu jihatidan hamohang bo'lish bilan birga, bir-birining mantiqiy davomi ham hisoblanadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vahob Rahmonov. Farhod va Shirin doston. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, -2020.
2. Shuhrat Sirojiddinov, Manzar Abdulxayr "Farhod va Shirin" va "Layli va Majnun" Yangi asr avlodi-2021 yil
3. www.amazon.com

UO'K 81'25

TARJIMADA SINONIMIK QATORDAGI SO'ZLARDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI

N.Ochilova, katta o'qituvchi, Navoiy davlat pedagogika institute, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada olimlarning tarjimadagi ishonchlilik va adekvatlik haqidagi fikrlari hamda tarjimonning sinonimlar o'rtasidagi farqlar, ularning turlari va ma'nolari haqidagi tushunchasi hamda sinonimlardan foydalanishga ko'ra tarjimonning vazifasiga asoslanib, muallif fikri va uning boshqa tillarda qo'llanish maqsadi va mulohazalari haqidagi tushunchasi misollarda o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: badiiy asar, talaffuz, klassifikatsiya, morfologik sinonimlar, negativ konnotatsiya, iboralar.

Аннотация. В данной статье, исходя из взглядов ученых на достоверность и адекватность перевода, понимания переводчиком различий между синонимами, их видов и значений, а также задачи переводчика по употреблению синонимов, мнение и его понимание цели и соображения его использования в других языках отражены в примерах.

Ключевые слова: произведение искусства, произношение, классификация, морфологические синонимы, негативная коннотация, выражения.

Abstract. In this article, based on the views of scientists on reliability and adequacy in translation, and the translator's understanding of the differences between synonyms, their types, and meanings, as well as the task of the translator according to the use of synonyms, the author's opinion and his understanding of the purpose and considerations of its use in other languages are reflected in the examples.

Key words: work of art, pronunciation, classification, morphological synonyms, negative connotation, and expressions.

Sinonimlardan nutqda fikrni aniq va ravshan ifodalash vositasi sifatida foydalaniladi. Sinonim so'zlardan unumli foydalanish badiiy asarlarning mazmunli, ta'sirli chiqishini hamda ularning badiiyligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.[3]

Badiiy asarning o'zga tildagi ko'rinishini yaratarkan, mutarjim ham o'quvchiga tarjima matnidagi voqealar rivoji tavsilotlarini yanada aniqroq qilib yetkazish va ma'lumotlar butunligini saqlashga erishish maqsadida sinonimik qatordagi so'zlarning imkoniyatlaridan unumli foydalanish lozim bo'ladi.

Sinonimlar ko'p aspektli va polifunksional hodisa bo'lganligi tufayli, sinonimik qatordagi so'zlarning ma'nolari o'rtasidagi farq borasida ilm ahli orasida ko'plab bahs va munozaralar yuzaga keladi.

Sinonim so'zlarni o'rganish uchun dunyo olimlari qator izlanishlar olib borishgan bo'lsada, zamonaviy tilshunoslar hali hanuz ularning klassifikatsiyasi, sinonim so'zlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va ularning hosil bo'lish omillari kabi masalalarda muhokamalar olib borishadi. Tarjima matnidagi so'zlarning u yoki bu sinonimini tanlab, adekvat tarjimaga erishish uchun yuqorida aytib o'tilgan masalalarning yechimini bilish tarjimon uchun ham zarurdir.

Yuqorida aytib o'tilgan masalalar xorij va o'zbek tilshunoslarining ko'pchiligi uchun tadqiqot mavzusi bo'lgan. Shu jumladan rus tilshunoslari V.V. Yeliseeva, akademik V.V. Vinogradov, I.V. Arnold va boshqalar, o'zbek tilshunoslaridan G'. Salomov, M. Irisqulov, Q. Musayev, O'. Sharipova, I. Yo'ldoshev kabilar tarjimada sinonimik qatordagi so'zlardan to'g'ri foydalanish haqida mulohazalar yuritishgan.

Lingvistlar tomonidan sinonim so'zlarga ta'rif keltirilishida ham fikrlar xilma-xilligiga duch kelamiz. Tadqiqotchilar T.I. Arbekova sinonim so'zlarga "Bir yoki bir nechta lug'aviy ma'nolarida bir biriga mos keluvchi ma'nodosh so'zlar" deb ta'rif bersa, N.G. Golseva ularni "talaffuzda har xil, ma'nosi bir xil so'zlar" deb ataydi. A.M. Chepasova hamda A.A. Reformatskiylar bergan ta'rifda sinonimlarning o'zaro semantik va stilistik farqi ham hisobga olinadi. Rus tilshunosi A.A. Bulaxovskiy esa sinonim so'zlarning o'zaro mosligini kontekst bilan bog'laydi. I. Yo'ldoshev va O'. Sharipovalar sinonimlarning o'zaro farqini tushuntirishda ma'no nozikligini hisobga olish lozimligini ta'kidlashadi.

Ko'pchilik tilshunoslarning fikricha, toliq, ya'ni bir biridan mutlaqo farq qilmaydigan sinonim so'zlar mavjud emas[1]. Sinonimik qatordagi so'zlar ko'pchilik ma'no jabhalarida bir biriga mos kelishi mumkin, ammo barcha jabhalarda emas (Quine 1951). I. Yo'ldoshev va O'. Sharipova (2007) boshqa tillardan o'zlashgan so'zlar hisobiga aynan bir xil ma'noga ega so'larning yuzaga kelish holatining kamyob bo'lsada, mavjudligi va ko'pgina hollarda bunday sinonim so'zlardan birining iste'moldan chiqib ketish holati kuzatilishini ta'kidlab o'tadilar. Masalan: samolyot – tayyora, sekretar – kotib, jurnal – oynoma va h.o.

Sinonimlar turlicha aspektlarda klassifikatsiyasi qilinadi. Asosiy tasniflanish turlariga leksik, grammatik (morfologik) va sintaktik sinonim turlarini ko'rsatish mumkin. Leksik sinonimlarga ma'no jihatidan bir-biriga yaqin yoki o'xshash bo'lgan so'zlarni kiritamiz. Masalan, o'zbek tilida - yaxshi, durust, tuzuk, binoyi; ingliz tilida – good, great, awesome, superb va boshqalar.

Leksik sinonimlar farqlanish xususiyatiga ko'ra yana uch turga ajratilishi mumkin: 1) mazmun mohiyatiga ko'ra absolyut yoki dublet sinonimlar (masalan, doktor-vrach, nazariya – teoriya, tilshunoslik- lingvistika va h.o.; 2) strukturaviy tuzilishi va ekspressiy bo'yoqdorligidagi farqlanishiga ko'ra leksik sinonimlarga misol qilib o'zbek tilida kulmoq, jilmaymoq, tijaymoq, irshaymoq, qiqirlamoq yoki ingliz tilidagi laugh, smile, beam, grin, cackle, giggle; 3) stilistik sinonimlar qo'llanilish doirasiga ko'ra va tegishli uslubiga ko'ra farqlanadi. Masalan, sovg'a, tortiq, hadya arg'umon sinonimik qatordagi so'zlardan sovg'a – so'zlashuv uslubiga, hadya va armug'on – baiiy uslubga xosdir; ingliz tilida girl, lass(ie), maiden sinonimik qatorida lass(ie) – shevaga xos so'z(Shotlandiya) bo'lsa, maiden – badiiy uslubga tegishlidir.

Morfologik sinonimlar shakliga ko'ra farq qiluvchi sinonim so'zlardir. Masalan, o'zbek tilida bilag'on, bilarmon; goho, gohida, goyida; qandaydir, allaqanday; bo'sh, bo'shang; rahmsiz, berahm; ingliz tilida yucky, yukky; sixpence, sixpenny, tuppence, twopence.

Sintaktik sinonimlar deb bir xil ma'noni ifodalaydigan konstruksiyalarga aytiladi. Masalan, What time is it? What's the time?

O'zaro sinonim hisoblanmish so'zlar bir-biridan zamoni (eskirgan so'z, tarixiy so'z, neologizm), makoni (shevaga xos, dialekt so'zlar), darajasi, miqdori, stilistik qo'llanilishi (rasmiy, norasmiy so'zlar) kadi jihatlariga ko'ra farq qiladi. Masalan ingliz tilidagi 'stomach', 'tummy', 'belly', 'gut', 'abdomen', 'breadbasket', 'paunch' sinonim so'zlar 'qorin, oshqozon, qursoq' ma'nolarini bildirsada, qo'llanilishiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Shulardan 'abdomen' tibbiyot termini, 'belly' so'zlashuv uslubiga oid, 'tummy' bolalar nutqida uchraydigan so'z, 'breadbasket' metaforaga asoslangan so'zlashuv uslubiga xos so'zlar bo'lsa, 'gut' so'zlashuvda hajmi jihatdan katta qorin, 'paunch' erkak kishilarda uchraydigan katta qorin ma'nolarida ishlatiladi. Sinonimik qatordagi 'stomach' so'zi neytral so'z bo'lib, stilistik bo'yoqdorlikdan holi hisoblanadi.

Xuddi shunday, o'zbek tilidagi yuz, bet, turq, aft, bashara, avzo, chehra, jamol, oraz, siymo sinonimiya qatorida yuz neytral so'z hisoblansa, turq, aft, avzo va bashara so'zlari negativ konnotatsiyani beradi; bet ishlatilish doirasi nisbatan torroq so'z; chehra, jamol, oraz va siymo so'zlari badiiy tilda, xususan she'riyatda uchraydi. Shuningdek, mazkur so'zlar ma'lum birikma va iboralarda bir birini o'rnini bosishi yoki bosa olmasligi bilan ham farqlanishi mumkin. Masalan: 'bet

chidamaydi', betga/yuzga aytmoq', 'betga aytganning zahri yo'q', 'betiga qaramay' (=ayamay), betga chopmoq, betiga/yuziga oyoq qo'ymoq, beti yo'q = yuzsiz, beti qalin, beti/yuzi qora, beti/basharasi qursin, zahar basharasi, asl basharasi/yuzi, ayiq bashara, chehrasi/yuzi ochiq, avzoyi buzuq, afti angori va h.o.

Ingliz tilidagi 'yuz' ma'nosini ifodalovchi quyidagi sinonimik qatordagi so'zlar ham nutqda qo'llanilish doirasiga va ma'no nozikligiga ko'ra farqlanadi: *face* –hissiy bo'yoqdorlikdan holi, har qanday uslubda qo'llanilishi mumkin bo'lgan "betaraf" so'z; *cheek* – o'zbek tilidagi 'yanoq' so'ziga mos kelib (rosy cheeks - qizil yanoqlar) yuzning bir qismini bildiradi; *countenance* – yuz ifodasi, ko'rinish haqida gapirish uchun qo'llaliadi; *mug* – negativ ekspressiv bo'yoqqa ega, so'zlashuv uslubiga xos so'z, o'zbek tilidagi 'bashara' so'ziga mos keladi (*his ugly mug- uning xunuk basharasi*); *physiognomy* – rasmiy so'z, o'zbek tilidagi 'qiyofa', 'tashqi ko'rinish' ma'nolarini ifodalaydi; *visage* – hissiy bo'yoqdorligi yuqori bo'lgan badiiy uslubga xos so'z; *chops* – so'zlashuv uslubiga oid, inson va hayvonga nisbatan qo'llaniladi, og'iz va burun atrofini bildiradi.

He had a face like thunder (= *He looked very angry*). Uning *qovog'idan qor yog'ardi*. Uning *avzoyi buzuq* edi.

He embraced her, kissing her on both cheeks. U qizni *ikki yuzidan* o'pib, bag'riga bosdi.

New ideas animated not only his countenance, as already stated, but also his whole being. Avval aytilganidek, yangi g'oyalar nafaqt uning chehrasini, balki butun borligini yashnatib yubordi.

Ghostly, the eyes of thy soul is thy reason,

Thy conscience is thy visage ghostly.

Yorab, Qalbing ko'zi sening zehningdir

Vijdoning sening ilohiy yuzingdir.

I'll give him a smack in the chops if he doesn't shut up. Og'zini yopmasa, *basharasiga* tushiraman.

Yuqorida keltirilgan misollardan shuni anglash mumkinki, bir-biriga yaqin va o'xshash ma'nolarda ishlatilsada, sinonimik qatordagi so'zlarning barchasi ham qo'llanilish doiralari biri boshqasining o'rnida ishlatila olmaydi. Edmonds va Hirst (2002) bunday sinonimlarni yarim deb atashni taklif etadi.

Ba'zan sinonim so'zlarning lug'aviy ma'nosi butunlay boshqacha bo'lib chiqishi mumkin. Masalan, 'yoqimli yuzli' ma'nosini ifodalovchi *istarali*, *istarasi issiq* iboralaridagi *istara* arabcha so'zdan kelib chiqqan bo'lib, 'yulduz' ma'nosini beradi va yuz so'ziga umuman aloqadorligi yo'qdek ko'rinadi. Mazkur iboralar tashqi ko'rinishni, xususan, yuzni tasvirlashda ishlatilsada yuqorida keltirilgan biror so'z bilan o'rin almasha olmaydi. (*yuzi/chehrasi, siymosi issiq*)

Xuddi shunday o'zbek tilida mavjud *ot* (hayvon nomi) so'zining *biya*, *qulun*, *shunqor*, *toychoq*, *tulpor*, *ayg'ir*, *baytal*, *jiyron*, *saman ot*, *bo'z ot*, *qashqa* kabi bir necha sinonimlari mavjud bo'lib, har biri ingliz tilidagi neytral so'z *horse* bilan tarjima qilinishi mumkin. Ammo muallif sinonimlarni ma'lum maqsadda ishlatgan bo'lsa, bunday umumiylik ko'zlangan aqsadni yo'qolishiga olib keladi. Shuning uchun, tarjimon ikkala tilning sinonimik qatoridagi so'zlar ma'nolarining xilma-xilligi va farqini o'rganib chiqishi lozim.

Masalan o'zbek tilidagi *ot* so'zining ma'nodoshlari o'zaro quyidagicha farqlanadi:

Ayg'ir, biya va *baytal* o'zida hayvon yoshi va jinsi ma'no elementlarini saqlaydi

Ayg'ir – erkak ot

Biya- voyaga yetgan urg'ochi ot

Baytal – urg'ochi ot, *biya* (*Baytal chopib poyga olmas. Maqol*)

Qulun, tulpor, toy otning yoshi haqidagi ma'lumotni bera oladi.

Qulun – yangi tug'ilgan toychoq

Toy- 2 yoshli ot bolasi;

Qashqa, jiyron, saman, tulpor, bo'z ot otning alohida belgilari va rangini bildirish uchun ishlatiladi.

Jiyron – qizg'ish malla tusli ot

Qashqa – peshonasida oq dog'i bo'lgan ot

Bo'z ot – kulrang tusli ot

Saman ot – och jigarrang yoki sarg'ish tusli ot

Tulpor – nasldor, chopqir, uchqur ot, arg'umoq

Xuddi shunday ingliz tilida ham otning turlarini bildirish uchun bir qancha nomlar mavjud. Masalan, mount, charger, cob, draught horse, carthorse, packhorse, racehorse, pony, foal, colt, stallion, gelding, mare, filly, nag, bronco, jade, gee-gee kabilar. Shulardan, mare (urg'ochi ot) va stallion (erkak ot) ot jinsi, colt(yosh erkak ot), filly (to'rt yashar urg'ochi ot), nag (so'zlasuv uslubida qari ot), foal (toychoq) otning jinsi va yoshi haqida qo'shimcha ma'lumot beradi.

Nutqda sinonimlar ikki vazifaga ega: 1) nutqda takrorlanishning oldini olish uchun bir birlikni boshqasi bilan alashirish uchun; 2) nutqdagi ma'lum bir tushunchaga aniqlik kiritish uchun.

Masalan, quyida badiiy asardan keltirilgan misolda takrorlanish san'ati sinonim so'zlar orqali ro'yobga chiqarilgan. Bunda bir xil ma'noga ega ikki so'z aynan bir so'zning takrorlanishini oldini olish uchun ishlatilgan

"I nearly **died**! Honestly, I give you my word, I nearly **passed away**". (D. Parker)

Sal qoldi o'lishimga! Chin so'zim, sal qolsa narigi dunyoga ravona bo'lardim!

Tushunchalarga aniqlik kiritish uchun ishlatilgan sinonimlar odatda bir gap yoki jumla tarkibida, yonma-yon yoki yaqin joylashuvda beriladi va so'zlar o'rtasidagi ma'no noziligidagi farqqa urg'u berish maqsadini ko'zda tutadi. Shu sababli sinonimik qatordagi so'zlarni bir vaqtning o'zida bir nechta sinonimlardan yona-yon foydalanish ehtiyoji paydo bo'ladi va ularning mos kelmaydigan semalari mavzuning yangi tomonlarini ochib berishga xizmat qiladi. Aniqlik belgi, sifat, xususiyat, harakat va boshqa farqlanuvchi jihatlarga kiritilishi mumkin.[7]

Masalan, quyidagi ingliz tilida keltirilgan misolda, 'ill' so'zi oldidan keltirilgan ravishlarning barchasi darajani ko'rsatish uchun sinonimik tarzda keltirilgan va bir vaqtning o'zida ularning daraja ko'rsatkichlari o'rtasidagi farqni yaqqol ko'rsatadi.

Your son is *very ill* - *seriously ill* – *desperately ill*.

Sizning o'g'lingiz juda kasal - og'ir kasal - o'ta kasal.

Ikkinchi misoldagi gradatsiya san'atini hosil qilish uchun keltirilgan sinonimik qatordagi so'zlar quvonch darajasini borgan sari o'sib borganini ifodalash uchun, muallif tomonidan ataylab saralab joylashtirilgan. Shuning uchun bu parchani tarjima qilishda tarjimon ham muallifning maqsadini va mahoratini saqlash uchun tarjima tilida mavjud sinonimik qatordagi so'zlarning ma'no farqlanishini e'tiborga olishga to'g'ri keladi.

"He was *pleased* when the child began to adventure across floors on hand and knees; he was *gratified*, when she managed the trick of balancing herself on two legs; he was *delighted* when she first said "ta-ta", and he was *rejoiced* when she recognized him and smiled at him". (Alan Paton)

"Bola to'rt oyoqlab emaklay boshlaganida u xursand bo'ldi; qizcha ikki oyog'ida muvozanatni saqlashni uddalaganida, u sevindi; u birinchi bor "ta-ta" deganida zavqlandi; qizaloq uni tanib jilmayib qo'ygani uning ko'ngli shod bo'ldi.

Sinonimik qatordagi so'zlarni tarjima qilishda o'rin almashtirish, vazifadosh analogini qo'llash, generalizatsiya yoki konkretizatsiya kabi asosiy usullardan foydalaniladi.

O'rin almashtirish usulidan original va tarjima tilida idegrafik, stilistik va hissiy bo'yoqdorlik jihatlari bo'yicha bir biriga mos tushuvchi sinonim so'zlar mavjud bo'lsagina qo'llanilishi mumkin.

Vazifadosh analogi bilan tarjima qilishda tarjimon original til matnidagi sinonim so'zning qo'llanilish vazifasiga ko'ra mos keluvchi so'z bilan tarjima qiladi. Masalan, brainy – bilag'on; softie - bo'shang.

Generalizatsiya va konkretizatsiya usulidan tarjima qilinayotgan sinonim so'zlar o'rniga uning dominantasi, ya'ni neytral so'zni keltirish yoki aksincha, umumiy ma'nodagi so'zni uning turini bildiruvchi sinonimi orqali tarjima qilishda ishlatiladi.

Badiiy asarning adekvat tarjimasini amalga oshirishni ko'zlagan mutarjim ikkala tildagi mavjud sinonim so'zlarning imkoniyatlaridan unumli foydalanib, stilistik bo'yoqdorlik va ekspressivlikni qayta yaratishi lozim bo'ladi. Masalan:

Ko'prik arralangan joyidan singanga o'xshaydi. Agar ko'prikka o't qo'yib yuborganlaringda ham bunchalik *talafot bo'lmas edi*. Chunki *yog'iy* ko'prikning yongan joyini tuzatmaguncha ustiga

cherik chiqarmas edi. Ular *g'aflatda qolib* baloga yo'liqqan! Agar qilgan ishlaringni bilib qolsa, hammamizni *qirib tashlashlari* aniq! (P.Qodirov “Yulduzli tunlar”)

The bridge broke on the place where you sawed the crossbeams. Even if you had set the bridge on fire the enemies *wouldn't have incurred such losses!* They would've repaired it and moved further. But now, after getting into this trap, it's not hard to understand that it's been fixed and fixed so bad. They'll repair the bridge, come here and *kill* all of you! Together with us! (P.Kodyrov *Starry Nights*, I.To'xtasinov, U.Yo'ldoshev, A.Xamidov tarjimasini)

Yuqorida keltirilgan parchada muallif tomonidan qo'llanilgan *talafot* so'zi qo'shin zarar ko'rganini bildiradi. Shuning uchun tarjimonlar ingliz tilida uning neytral sinonimi *incur losses* – “zarar ko'rmoq” birikmasi bilan tarjima qiladi. *Talafot* so'zi kontekstda harbiy yurishdagi jangchilarni yo'qotish to'g'risida bo'lgani uchun biz uning ingliz tilidagi *suffer heavy casualties* iborasi bilan almashtirishni taklif qilgan bo'lardik. Chunki, bu birikma harbiylar kontekstida baxtsiz hodisa tufayli odamlardan ayrilishni bildiradi. Shuningdek, o'zbek tilidagi matnda berilgan qirib tashlamoq birikmasi o'ldirmoq ma'nosida ishlatilgani bois, tarjimonlar uni ingliz tilida neytral sinonimi *kill* so'zi bilan tarjima qiladi. Ammo, bu personaj nitqidagi hissiy bo'yoqdorlikning tushishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun, biz *kill* so'zining ingliz tilidagi sinonimi *wipe sth out* iborasini ishlatishni taklif qilgan bo'lardik. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan tuzatishlar asosida, berilgan parchaning quyidagi tarjimasini yaratdik.

Seems that the bridge broke on the place where you sawed the crossbeams. The enemy wouldn't have *suffered such heavy casualties* even if you had set the bridge on fire because they wouldn't have stepped on the construction unless they had repaired it. *They neglected it* and got trapped. Should they find out the bridge was fixed, they'll *wipe us all out*.

Badiiy asar matnining boshqa matn turlaridan farqi ham unda ma'no ko'chishining ko'pligidir. Tarjimonning vazifasi esa tarjima asarining original tilidagi bo'yoqdorlikni, ta'sir kuchini qayta yaratish va o'quvchining hayollarida original asardagi kabi tasavvurni hosil qilishdadir.[6]

Sinonim so'zlarning to'g'ri tanlash orqali, o'z o'rnida, original asar matniga nisbatan adekvat tarjimani amalga oshirish mumkin. Sinonim so'zlar tarkibidagi konnotatsiyalar va vazifalar xilma xilligi esa, muallif ko'zlagan maqsadga erishish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, tarjimada ishonchlilik va adekvatlikni ta'minlash maqsadida, tarjimon sinonimlar, ularning turlari va ma'nolari o'rtasidagi farqlari haqida tushunchaga ega bo'lishi lozim. Sinonim so'zlarning qo'llanilishiga ko'ra vazifasidan kelib chiqib esa, tarjimon muallifning ko'zlagan maqsadini anglashi va uni boshqa tilda qayta yaratishga erishishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Cruise D.A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986, p.270
2. Hojiyev A. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. Toshkent, O'qituvchi, 1974
3. Yo'ldoshev I., Sharipova O'. “Tilshunoslik asoslari”, Toshkent, “Iqtisod-moliya”, 2007, 93 bet
4. Антрушина Г. Б., Афанасьева О. В., Морозова Н. Н. Лексикология английского языка. М. : Дрофа, 2001. 288 с.
5. Виллюман В. Г. Английская синонимика. М. : Высшая школа, 1980. 342 с.
6. Оболенская Ю.Л. Художественный перевод и межкультурная коммуникация М.: Высшая школа, 2006, 336 с.
7. Трофимова З.С. Словарь новых слов и значений в английском языке. –М.:ВШ, 1993

UO'K 808.3

TERMIN VA ATAMALAR HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

M.A.Raximova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, Toshkent

Annotasiya. Maqolada o'zbek terminologiyasi va atamalarning ilmiy-nazariy asoslari, sohaviy terminologiyaning o'ziga xos rivojlanish bosqichlari, atamalarni tartibga solish jarayoni tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Sport, siyosiy-ijtimoiy, termin, atama, nomenklatura, leksema, islohot, tilshunoslik, terminologiya, soha.

Аннотация. В статье проанализированы научно-теоретические основы узбекской терминологии и терминологии, конкретные этапы развития отраслевой терминологии, процесс упорядочения терминов.

Ключевые слова: Спорт, политико-социальный, термин, термин , номенклатура, лексема, реформа, Лингвистика, терминология, сфера.

Abstract. the article analyzes the scientific and theoretical foundations of Uzbek terminology and Terms, specific stages of development of sectoral terminology, the process of term regulation.

Keywords: Sports, political-social, term, term, nomenclature , lexeme, reform, linguistics, terminology, industry.

O'zbek tilining leksik qatlamida so'zlar, termin va atamalar mavjud bo'lib, ularning barchasi til birliklari sifatida so'zga kelib bog'lanadi. Inson hayoti va jamiyatdagi o'zgarishlar, yangiliklar, avvalo, tilda so'zlar orqali o'z aksini topadi. Binobarin, o'zbek tili xazinasidagi so'zlar ma'no va leksik-grammatik jihatdan turli tuman bo'lib, ular jamiyat taraqqiyoti bilan birgalikda taraqqiy etib boradi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, o'zbek tili – bizning ona tilimiz Oltoy tillar oilasining turkiy tillar guruhiga mansub bo'lib, dunyodagi eng qadimiy va so'z zaxirasiga ko'ra eng boy tillardan biri hisoblanadi. Til imkoniyatida shunday so'zlar borki, ular alohida semantik maydon sifatida fan bilan, ilm-fan taraqqiyoti bilan, sohadagi yangiliklar va o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq holda yuzaga keladi va yashaydi. Tildagi bunday so'zlar **terminlar** deb ataladi va ma'lum bir soha yoki ilm-fan va uning rivojiga xizmat qiladi. Ya'ni ilm-fanni terminsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Terminning mavjudligi shu fanning ilmiyligini ko'rsatib turadi. Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy hamda ilmiy-texnik o'zgarishlar davrida jamiyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq holda, yangi-yangi so'z va tushunchalar yuzaga kelmoqda. Ilgaridan ishlatilib kelinayotgan qator leksemalar yangi ma'no kasb etmoqda. Binobarin, bugungi kunda terminologiyani amaliy va nazariy masalalarini yana-da chuqurroq o'rganish, terminlarning o'zbekcha muqobillarini yaratish, ularni qo'llashni til qonuniyatlari asosida tartibga solish davlat ahamiyatiga molik vazifaga aylandi. O'zbek tilimizni, uning ichki va tashqi imkoniyatlarini yana-da teranroq tadqiq etish, terminologiyani dolzarb masalalarini atroflicha o'rganish hozirda, ayniqsa, muhimdir. O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganiga o'ttiz uch yil to'lgan bo'lsa-da, hali-hamon tilimizdagi ko'pgina terminlar boshqa yondosh tushunchalar bilan almashtirilib, noto'g'ri talqin etilishi kuzatilmoqda. Xususan, o'zbek tilida so'z, atama va termin tushunchalari mavjud bo'lib, ularni ma'no hamda vazifalariga ko'ra o'zaro farqlash lozim. Ammo so'z, atama, realiya va terminlar aralash holda, ya'ni birining o'rniga ikkinchisi ishlatilaveradi. Natijada, tabiiy ravishda, tilimizda g'alizlik va muammolar kelib chiqadi. Hatto, "termin", "terminologiya" kabilar "atama", "atamashunoslik" leksemalari bilan almashtirib qo'llaniladigan bo'ldi, "atama", "atamashunoslik" kabi tushunchalarning umummilliy xarakterga ega ekanligi e'tiborga olinmaydi. Chunki, "atama" deyilganda, onomastika (toponimiya, antroponimiya, oykonimiya)ga aloqador leksik birliklar ham tushuniladi. Terminlarning umumiste'moldagi so'zlardan farqli jihati shundaki, ularning qo'llanilish doirasi chegaralangan bo'ladi. Tilda terminlar o'z-o'zidan paydo bo'lib qolmaydi, aksincha, zaruratga qarab yuzaga keladi yoki yaratiladi. Shuningdek, oddiy so'zdan farqli ravishda, terminning ma'nosi kontekstga bog'liq bo'lmaydi. Muayyan leksema terminologik maydonda termin sifatida qo'llanar ekan, uning ayni ma'nosi saqlanib qolaveradi. Biroq, ko'p komponentli terminlarning aniq ma'nosini belgilab olish uchun kontekst zarur.

Terminning tuzilishi masalasi, ya'ni uning necha qismdan iborat bo'lishi, ixcham noixchamligi ham bahstlab masalalardan bo'lib, bu hodisaning ijobiy yoki salbiy ekanligi haqida aniq bir fikr bildirilmagan [Mirahmedova, 2010:10]. Terminga nisbatan qo'yiladigan, lekin amalda har doim ham erishib bo'lmaydigan talablardan biri – uning ixcham bo'lishidir. Termin haqida fikr yuritilar ekan, termin o'zi nima? -degan savolning tug'ilishi, tabiiy. Termin – kasbiy ma'no bildiruvchi, kasbiy tushunchani ifodalovchi va shakllantiruvchi ayrim obyektlar va ular o'rtasidagi aloqalarni muayyan kasblar nuqtayi nazaridan bilish hamda o'zlashtirish jarayonida ishlatiladigan so'z yoki birikmadir [Rasulov va b., 2010: 44]. Terminologiya tilshunoslikning eng muhim va dolzarb sohasi hisoblanadi, chunki ijtimoiy-siyosiy turmushimizdagi barcha yangilik va o'zgarishlar birinchi navbatda tilning

terminologik leksikasida ifodalanadi [G'ulomova, 2002:17]. “Shuni ta’kidlash joizki, atamashunoslikka oid tadqiqotlar keng ko’lamda olib borilayotganligiga qaramasdan, hozircha atamaning hamma e’tirof etgan tabiatini to’liq qamrab olgan ta’rif yo’q” [Qonun va til, 1997: 143] Rus tilshunoslaridan biri Yasyuk T.A. “terminologiya”, “nomenklatura”, “kasb-hunarga oid so’zlar”ni maxsus leksika tushunchasi ostiga birlashtiradi. O’zbek tilining izohli lug’atida “nomenklatura”ga quyidagicha izoh beriladi: “Nomenklatura – ishlab chiqarish, fan, texnika, sport, san’at sohalaridan birida qo’llaniladigan nomlar, atamalar, terminlar va shu nomlar bilan ataluvchi narsalar ro’yxati, majmuyi” [O’zbek tilining izohli lug’ati, 1981: 509]. Bu yerda terminologiya ma’lum ma’noda nomenklatura tarkibiga kiritib qo’yilgan. Nomenklaturaga A.Reformatskiy tomonidan berilgan izoh: “Nomenklatura – bu terminologiya bilan bog’liq tushunchalar tizimi to’g’risida emas, balki elementlar va tartibning tafovutlari to’g’risida ma’lumot berishi mumkin bo’lgan turli narsalarga tegishli nomlar yig’indisi bo’lsa, terminologiya muayyan fan tizimini ifoda etuvchi sohadir. Nomenklatura – yordamchi til vositasidir” [Yatsyuk, 1992: 35-36]. Darhaqiqat, terminologiya maxsus tilning maxsus leksik qatlamidir. Uning lug’aviy obyekti nomenklaturaga nisbatan ancha kengdir. Umumiy tilshunoslikda, ayniqsa maxsus leksika hisoblangan professionalizm (kasb-hunar), argo va jargonlarni terminlar bilan almashtirib, ko’rsatish hollari uchraydi. Darhaqiqat, kasb-koriga ko’ra chegaralangan lug’aviy birliklarning asosiy qismini har bir kasb-korda ishlatiladigan mazkur soha so’zlari tashkil etadi. Masalan, qishloq xo’jaligi bo’yicha maxsus so’zlar, sport, maorif, hunarmandchilik va h.k.

Tilning mahalliy ko’rinishi hisoblangan sheva so’zlari ham maxsus leksika hisoblanadi. Ular ham terminlardan farq qilib, adabiy tilga xos bo’lmaydi, balki muayyan bir sheva vakillari nutqida qo’llaniladi. Sheva so’zlari adabiy til so’zlaridan grammatik, lug’aviy, fonetik tomondan farq qiladi: pashsha - chivin, aka - oka, -da – -ga). Terminning semantik aloqadorligi nominativ qism (o’zak) tarkibida ham seziladi: agressiya, mafiya, terror. Demak, semantika doirasidagi termin bilan notermin o’rtasidagi chegara ko’pincha so’zning ma’nosi ichida bo’ladi: garov – garov o’ynab yutqazmoq (umumiste’ moldagi so’z); garov – shartnoma yoki qonun asosida amalda yuzaga keladi (O’zR FK 264-modda). Shu bilan birgalikda, ko’pgina yuridik terminlarda tuyg’uga yo’g’rilgan komponentlar uchraydiki, ular salbiy ohang kasb etadi. Masalan: qotil, jinoyatchi, qalloblik, firibgarlik, terror, o’g’ri va b. Mazkur so’zlar boshqa so’zlarga aloqasi bo’lmagan holatlarda, ya’ni kontekstsiz salbiy ma’no ifodalaydi. Lekin ba’zi terminlashgan yuridik so’zlar borki, ular shu sohada o’zining neytrallik xususiyatini yo’qotadi. Masalan, sherik va ishtirokchi so’zlari huquqda ijobiydan ko’ra salbiy ma’noda tushuniladi. “Ikki yoki undan ortiq shaxsning jinoyat sodir etishda birgalashib qatnashishi ishtirokchilik deb topiladi” (JK. 27-modda), “Jinoyat ishtirokchilarining turlari” (JK. 28-modda), “Ishtirokchilikning shakllari” (JK.29-modda). Binobarin, tildagi termin, so’z va atama tushunchalari o’zaro bog’liq bo’lib, ularni bir-biridan ajratib olish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Xususan, so’z tilning kichik semantik birliklaridan biri bo’lib, u terminni ham, atamani ham, boshqa birliklarni ham o’z ichiga oladi, ya’ni so’z ham, termin ham, atama ham aslida so’zdir. Shu sababli ularni o’zaro almashtirib qo’llash yuz beradi. Ammo, yuqorida ta’kidlanganidek, termin, so’z va atama tushunchalarining har biri o’ziga xos xususiyatga ega. Termin – terminologik leksikaga oid so’z sifatida terminologiyada o’rganiladi va boshqalar. So’z – ko’chma ma’noda ishlatiladi; termin va atama – ko’chma ma’noda ishlatilmaydi. Ba’zan bo’ri, tulki quyon kabi yovvoyi hayvonlarning nomlari ham so’z, ham atama bo’lgani holda, ularning ko’chma ma’noda kelishi atama hisoblanmaydi [Rajabov, 1999: 41].

Xulosa o’rnida aytish lozimki, avvalo, tildagi terminlarning o’zbekcha muqobillarini amalda qo’llash (agar mavjud bo’lsa), ikkinchidan, xorijiy terminlarning o’zbekcha muqobillarini yaratish (agar mavjud bo’lmasa) va barcha tegishli sohalarda bir xilda ishlatilishini ta’minlash davlat tili qonuni va mustaqilligimizning talabidir. Masalan, imlo – orfografiya, bokat – ostanovka, imtihon – ekzamen, sinov – zachyot, bo’lim – seksiya, tahlil – analiz, devonxona – kanselyariya, shevashunoslik – dialektologiya kabi so’zlarning birinchilarini tilimizda keng ko’lamda qo’llash maqsadga muvofiq. Uchinchidan, jamiyat va til taraqqiyoti bilan birgalikda, terminlarning turli sabablarga ko’ra, ilmfanga kirib kelishi va faol ishlatilishi tabiiy hodisa bo’lib, bu til siyosatining, jamiyat taraqqiyotining mantiqiy va zaruriy mahsuli hisoblanadi. Tilimizga kirib kelayotgan terminlarning o’zbekcha

muqobili (atamasi) bo'lgan taqdirda ham, ulardan butunlay voz kechib bo'lmaydi. Jamiyat bor ekan, ilm-fan va taraqqiyot bor ekan, terminlarning qamrovi hamda qo'llanilish doirasi kengayib boraveradi. To'rtinchidan, tilimizning leksik qatlami tabiiy ravishda yangi so'z va terminlar hisobiga boyib, rivojlanib boradi. Bunday rivojlanish, avvalo tilning o'z ichki imkoniyatlari asosida, ikkinchidan xorijiy tillardan so'z va terminlar o'zlashtirish orqali amalga oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmud Koshg'ariy. Devoni lug'otit turk. 1-jild. T.: Fan, 1960. 102-b.
2. Vinokur G.O. O nekotorykh yavleniyakh slovoobrazovaniya v russkoy texnicheskoy terminologii // Sbornik statey po yazykovedeniyu. - M., 1939. - S.224.
3. Kuldosheva N. O'zbek-fransuz tillarida sport terminologiyasining milliy-madaniy xususiyatlari dissertatsiya avtoref. Buxoro. 2020. 52-b.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. –T.: O'zbekiston. 2020. 4-jild. 74-b.

UO'K 811.111 '37

INSON KOMMUNIKATSIYASINING HOSIL BO'LISHI JARAYONIDA DISKURSNING ROLI

M.M. Raxmatova, Phd, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Sh.Z. Aslonova, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada inson muloqotida diskursning yaralishi, uning turlari va turli sohalarida uni o'rganishga bo'lgan turlicha yondashuvlar haqida fikr yuritiladi. Bundan tashqari, diskurs tahlili sohasining tarixiy bosqichlari va uning turlari, shu sohada olib borilgan tadqiqotlarning ahamiyati va turlarining bayonotini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Diskurs, kommunikatsiya, kontekst, matn lingvistikasi, diskurs tahlili, janr, monologik, madaniylik, o'qimishlilik, notiqlik, savodxonlik

Аннотация. В данной статье рассматривается создание дискурса в человеческом общении, его виды и разные подходы к его изучению в разных областях. Кроме того, он включает в себя констатацию исторических этапов области анализа дискурса и ее видов, значимости и видов исследований, проводимых в этой области.

Ключевые слова: дискурс, коммуникация, контекст, лингвистика текста, анализ дискурса, жанр, монология, культура, грамотность, красноречие

Abstract. This article discusses the creation of discourse in human communication, its types and different approaches to its study in different fields. In addition, it includes a statement of the historical stages of discourse analysis and its types, the importance and types of research conducted in this field.

Key words: Discourse, communication, context, text linguistics, discourse analysis, genre, monologic, culture, literacy, eloquence, literacy

Dastavval, diskurs — so'zlashuv davomida ishlab chiqariladigan til segmentlarini ifodalaydi hamda insonlar bir-birlari bilan suhbatga kirishganlarida yuzaga keladigan jarayon sanaladi. Diskurs nutqda tilning kichik segmentlaridan tashkil topgan ancha katta yoki kichikroq gaplar tarkibida hosil bo'lib, asl ma'no gap ortida yashiringan bo'ladi. Turli xil maqsadlarda shakllangan tilning og'zaki yoki yozma shakldagi har qanday misollarda diskurs shakllanishi mumkin va u hech qachon gap chegarasida chegaralanib qolmaydi. Boshqacha so'z bilan aytganda diskurs og'zaki va yozma nutqdagi har qanday ma'no anglatuvchi birliklardan tashkil topgan gaplar hisoblanadi[1].

Samarali chet til o'qitishda diskurs va kontekst tushunchalarini bilib olish muhim hisoblanadi. Shu o'rinda matn va kontekst tushunchalarini ham tahlil qilish o'rinli hisoblanadi. Ba'zida bu ikkala tushunchani bir biridan farqlash qiyinroq bo'ladi chunki matnda ham kontekstda ham bir xil belgilar muhim ma'lumotni belgilab kelishi mumkin. Bunga yaxshi misol sifatida Ingliz tilidagi ko'rsatish olmoshlarining qo'llanishini keltirish mumkin (*this, that*).

1. Child (pointing at food on the plate in front of him): *What's this?*
2. Claude thinks we should postpone the picnic. *What do you think of this?*

Birinchi misolda *this* ko'rsatish olmoshi bolaning likopchasidagi mevaga ishora qiladi. Ifodalanuvchi narsa aniq chunki bola aytayotgan narsani jismoniy harakat bilan ko'rsatib turipti. Bunday holatni daiktik (inglizcha "deictic", ya'ni biror narsani to'g'ridan to'g'ri ko'rsatish) yoki situatsion holat deb ifodalaniladi va tavsiflanuvchi obyekt kontekstning bir qismi hisoblanadi. Ikkinchi keltirilgan misolda esa *this* ko'rsatish olmoshi davom etayotgan fikrdan oldin ifodalangan fikrga ("*we should postpone the picnic*") ishora qilyapti. Bu turdagi tavsif esa anafirik (ya'ni oldindagi fikrga ishora qilish) yoki matnga asoslangan tavsif hisoblanadi chunki tavsiflanayotgan fikr oldingi matnda mavjud[2]. Til shakllari orqali shakillantirilgan ushbu misollarda til o'z funksiyasini ko'rsatgan ya'ni nazarda tutilayotgan umumiy ma'no bilan til shakllari birgalikda o'z vazifasiga ko'ra diskurs hosil qilmoqda. Bundan tashqari, pragmatik tahlil foydalanilayotgan tildagi o'zgarishlarga ham katta ahamiyat beradi. Masalan, birinchi misolda so'zlovchi uyda gapirayotgan yosh bola va bunday holatda "*bu nima?*" (*what's this*) savoli muqobildir. Ammo kechki ovqatga taklif qilingan mehmon shu uslubda savol bersa bu mezbonga nisbatan kamsitadigan ohangda bo'lishi mumkin, shuning uchun mehmon boshqacha ancha muloyimroq usulda "*what's this new dish you are serving?*" (*keltirayotgan bu yangi taomingiz qanaqa?*) kabi murojaat qilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Suhbatdoshga bog'liq bo'lgan yosh va ijtimoiy aloqalar kabi omillarga qo'shimcha tarzda muloqotdagi xushmuomalalilik va moslik kabi omillar ham pragmatik maqsadga muvofiq bo'lishi va har bitta shaxsning muloqot qobiliyatining asosiy qismi bo'lishi lozimdir. Misol uchun "*Come tonight, I'm going to make a party*" ushbu taklif ma'nosidagi murojaat kishining do'sti yoki yosh jihatdan teng bo'lgan insonlarga nisbatan ishlatiladi va ushbu turdagi murojaatdan ijtimoiy holati yuqoriroq bo'lgan insonlarga nisbatan ishlatish nojoiz hisoblanadi bu holatda "*Can you visit to my place for the party tonight*" ko'rinishida murojaat qilinsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuning uchun, til o'qitishda diskurs hamda umumiy kontekstning qanday bog'lanishiga katta e'tibor qaratish zarurdir. Inson muloqoti shaxsiy va ijtimoiy darajalarda ko'plab turli maqsadlarni amalga oshiradi. Insonlar kundalik hayotida turli xil ma'lumotlar, g'oyalar, ishonch, his-tuyg'u va munosabatni ifodalovchi turli xil fikrlarni bir birlari bilan muloqot jarayonida bo'lishishadi va ushbu muloqotlar mazmuni ijtimoiy hayotda egallagan o'rniga mos tarzda tuziladi. Boshqa bir yangi til o'rganilayotganda biz bu tilga va uning madaniyatiga moslashish uchun o'zimizning ona tilimiz tamoyillariga qo'shimchalar qo'shish va moslashtirishimiz kerak bo'ladi. Muloqot uchun til yoki til muloqot sifatida o'qitiladimi qanday maqsadda o'qitilishidan qat'iy nazar o'rganilayotgan tilni turli xil ijtimoiy hamda madaniy katekstlarda samarali va mos ravishda qo'llay olish maqsadida olgan bilimlarimizni birlashtira olishimiz zarur hisoblanadi. Tildan muloqot uchun foydalanilganda, muloqot qatnashchilari odatda bir yoki undan ortiq til mahoratlarini bir paytning o'zida ishlatishadi: tinglash, gapirish, o'qish yoki yozish. Ular bir paytning o'zida bir mahoratdan ikkinchisiga tezgina o'ta olishadi masalan tinglashdan gapirishga va yana tinglashga kabi yoki ular bir vaqtning o'zida bir qancha mahoratlarini bajarishni taqazo etadiga topshiriq bilan band bo'lishlari mumkin masalan tinglab turib qisqa ma'lumotlar yozish kabilar. Tilning o'zaro muloqot jarayonida suhbatdoshlar tominidan ishlab chiqarilishi diskurs deb nomlanadi ya'ni foydalanishdagi til deyiladi. Cookning fikricha diskurs tahlili asosiy e'tiborni til mahoratlariga (tinglash, o'qish, gapirish, yozish) yo'naltirish muhimdir qachonki til foydalanuvchilari muvoffaqqiyatli muloqotga erishishmoqchi bo'lishganda fonologik, grammatik va leksik bilimlarini birga jamlashlari muhimdir[3].

Diskurs nima?

Diskurs atamasiga qadimdan ikki xil tarif beriladi. Rasmiy tarifga ko'ra Diskurs bir va undan ortiq gaplardan tashkil topgan tilning ma'noli birligi sifatida tariflanadi. Funktsional tarifda esa diskurs foydalanishdagi til sifatida tariflanadi. Alohida olib qaraganda, ikkala tarif ham diskurs uchun to'liq tarif emas. Diskurs eng kamida bir yoki ikki so'zdan tashkil topgan kontekstda ham mavjud bo'lishi mumkin masalan "stop" ("to'xta") yoki "No smoking" ("chekish taqiqlanadi") kabi. Yoki bo'lmasa, diskurs yuzlab va minglab so'zlardan tashkil topgan juda uzun romanlardan ham tashkil topishi mumkin. Odatda diskurs shunga o'xshagan ikki xil holatlarning qaysidir bir o'rnida paydo bo'ladi. "Gap" tushunchasi doim ham diskursga mos kelavermaydi ayniqsa og'zaki diskursni nazarda tutganimizda va xuddi shunday foydalanishdagi til (language in use) tushunchasi ham juda ham

umumiy lashadiki, deyarli ma'nosiz bo'lib qolishi mumkin. Bilamizki, til qanday elementlardan tashkil topgan va diskurs tinimsiz shu til elementlaridan foydalanadi degan fikrga tayanamiz[4].

Diskurs uchun har ikkala jihatlarini ham o'zida jamlangan eng qoniqarli tarif shuki, diskurs bu so'zlashuv yoki yozma nutqning namunasi bo'lib, u shakl va ma'noning tavsiflanishi mumkin bo'lgan ichki munosabatlarga (masalan, so'zlar, strukturalar, uyg'unlik) va tashqi kommunikativ funksiya yoki maqsad va berilgan auditoriya/suhbatdoshga mos keladi. Bundan tashqari, tashqi funksiya yoki maqsadni faqat nutq qismi sodir bo'lgan kontekst va ishtirokchilar (ya'ni barcha tegishli vaziyat, ijtimoiy va madaniy omillar) hisobga olingan holdagina to'g'ri aniqlash mumkin. Tilning og'zaki va yozma shakllarida, o'zaro kommunikativ ta'sirda, kontekstda nutqni talqin qilish va ishlab chiqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi, shu sababdan til o'rgatishda zarur bo'lgan tamoyillar nutq ma'nosida muhim hisoblanadi.

Diskurs tahlili nima?

Diskurs tahlili gap chegaralaridan tashqarida qo'llaniladigan tilni minimal darajada o'rganishdir. 1960 – 1970 yillar davomida turli xil fanlarning e'tiborini torta boshladi. Bir paytning o'zida kamida ikkita atama yonma yon ishlatila boshlandi: **Matn lingvistikasi** (text linguistics) qaysiki bu soxa ko'proq turli xil sohalardagi va janrlardagi yozma matnlarga e'tibor qaratadi va **Diskurs tahlili** (discourse analysis) qaysiki bu sohada esa og'zaki va yozma shakldagi tildan foydalanish va aloqa almashinuviga ko'proq kognitiv va ijtimoiy nuqtai nazarni o'z ichiga oladi.

Garchi bugungi kunda diskurs tahlili aniq belgilangan fan deb hisoblash mumkin bo'lsada, u bir qator boshqa fanlar bilan chambarchas bog'liq va turli yondashuvlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tilshunoslik sohasida diskurs tahlili ikkita turli xil yo'nalishlarni egallaydi: ulardan biri Grammatik tahlilning funksional maqsadlarda kengayishi hisoblansa, ikkinchisi esa maxsus madaniy davrlar davomida tashkillashtirilgan tildan foydalanishni o'rganadi[5]. Dastlabki yo'nalish tabiatan nazariy hisoblanib, odatda ma'lum bir lingvistik tahlil maktablarga aloqador bo'lishi mumkin masalan, rasmiy tilshunoslik (Van Dijkning matn lingvistikasi nazariyasi) yoki tizimli tilshunoslik (Bhatianing janr tahlili nazariyasi). Ikkinchi yo'nalish esa asosan tashkillashtirilgan kontekstlarda haqiqiy muloqotni tasvirlash bilan shug'ullanadi (m. shifokor-bemor suhbat, qonuniy shartnomalar). Umumiy diskurs tahlili esa umuman kundalik sodir bo'ladigan suhbatlar, yozma shakldagi hikoya, roman kabi turli xildagi matnlarni qisqacha qilib aytganda og'zaki va yozma shakldagi barcha kontekstlar bilan shug'ullanadi.

Emi Luoning fikrlariga ko'ra Diskurs tahlili yozma yoki og'zaki tilni ijtimoiy kontekstga bog'liq holda o'rganish uchun tadqiqot usulidir. Bu tilning haqiqiy hayotiy vaziyatlarda qanday ishlatilishini tushunishga qaratilgan. Nutqni tahlil qilinganda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim[6]:

- Turli xil tillarning maqsadi va ta'sirlari
- Muloqotda madaniy qoidalar va urf odatlar
- Qadriyatlar, e'tiqodlar va taxminlar muloqotda qanday bildirilishi
- Tildan foydalanish uning ijtimoiy, siyosiy va tarixiy mazmuni bilan qanday bog'liq

Diskurs tahlili ko'plab gumanitar va ijtimoiy fanlar, jumladan tilshunoslik, sotsiologiya, antropologiya, psixologiya va madaniyatshunoslik fanlarida keng tarqalgan samarali tadqiqot usuli hisoblanadi. U tanqidiy nutq tahlili deb ham ataladi. Diskurs tahlilini o'tkazish tilning qanday ishlashini va turli xil ijtimoiy kontekstlarda ma'no qanday yaratilganligini tekshirishni anglatadi. Diskurs tahlili nafaqat yozma yoki og'zaki balki tilning har qanday misolida, shuningdek, ohang va imo-ishoralar kabi muloqotning og'zaki bo'lmagan jihatlarida ham qo'llanilishi mumkin.

Diskurs tahlilini quydagi turli xil manbalar ustida olib borish mumkin :

- Kitoblar, gazetalar va davriy nashrlar
- Broshyuralar va reklamalar kabi marketing materiallari
- Biznes va davlat hujjatlari
- Veb-saytlar, forumlar, ijtimoiy tarmoqlardagi xabarlar va sharhlar
- Intervyu va suhbatlar

Ushbu turdagi nutqlarni tahlil qilish orqali tadqiqotchilar ijtimoiy guruhlar va ular qanday muloqot qilishlari haqida tushunchaga ega bo'lishni maqsad qiladi. Faqat tildan foydalanish

qoidalariga e'tibor qaratadigan lingvistik yondashuvlardan farqli o'laroq, nutq tahlili tilning kontekstual ma'nosiga urg'u beradi. Ushbu tahlil muloqotning ijtimoiy jihatlariga va odamlarning muayyan effektlarga erishish uchun tildan foydalanish usullariga (masalan, ishonchni mustahkamlash, shubha uyg'otish, his-tuyg'ularni uyg'otish yoki nizolarni boshqarish uchun) qaratilgan.

Diskurs turlari. Diskursni tasniflashda turli xil usullar mavjud. Bulardan biri yozma va og'zaki shakllar bo'lib og'zaki va yozma matnlarda o'rganilishiga ko'ra bo'linadi. Ushbu ikkala matn turlari ham yana ikki guruhga bo'linadi: *uslub* (rasmiy darajadagi) va *janr* (kommunikativ maqsad, tinglovchi, so'zlashish uslubi va shakli). Shuningdek, ba'zida diskurs keng tarzda *monologik* (qachonki so'zlovchi yoki yozuvchi butun bir diskursni hech qanday o'zaro muloqotsiz amalga oshirganda) va tabiatan *ko'p qismli* yoki *dialogik* (turli xil darajalarda bir yoki undan ortiq qatnashuvchilarning o'zaro aloqasi diskursni birga hosil qilganda) bo'lishi mumkin. Og'zaki va yozma nutq o'rtasidagi farq *vosita* yoki *uslub* sifatida ifodalanadi chunki, har biri turli xil psixologik jarayonlarni taqazo qiladi[7]. Shunga qaramasdan, og'zaki tilga mo'ljallangan yozma til ko'rinishi bo'lishi ham mumkin (qaysiki dastlab og'zaki gapirilgan so'ngra yozma ko'rinishga o'tgan). Ushbu farqlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni quydagil-jadvalda ko'rishingiz mumkin.

Jadval 1. Og'zaki savodxonlik uzluksizligi		
Soxa	Og'zaki	Yozma
Savodxonlik		
Notiqlik	Og'zaki suhbat	m., norasmiy xatlar, drama, she'riyat
Madaniylik (o'qimishlilik)	Maruzalar, nasixat va nutqlar	m., tasviriy insho, maqolalar

Diskurs, shuningdek, *rejalashtirilgan* yoki *rejalashtirilmagan* bo'lishi ham mumkin[8] Rejalashtirilmagan diskurs ko'pchilik og'zaki suhbat turlarini va ba'zi bir yozma matnlarni ya'ni qisqa eslatmalar va norasmiy xatlarni o'z ichiga oladi.

Rejalashtirilgan diskurs og'zaki holda oldindan tayyorlangan pand-nasihat nutqlarni va katta e'tibor bilan bajarilgan yozma matnlarni o'z ichiga oladi. Diskurs turlari haqida bildirilgan fikrlar turli xil va turli jihatlardan yondashilgandir. Bildirilayotgan fikrning nutqda namoyon bo'lishi va qanday maqsadga yo'naltirilganligi bilan diskurs turlari ham o'zgara boshlaydi. Eng asosiy turlari sifatida uning og'zaki va yozma shakllarini oladigan bo'lsak, bu turlar ham o'z ichida maqsadi va ma'nosiga ko'ra boshqa sohalarga bo'linadi.

Xulosa. Ilmiy manbalarda kommunikatsiya jarayonida diskursning hosil bo'lishi va uning ushbu jarayonlarda turli xil vazifalarda kelishi atroflicha tahlil qilinib olimlar tomonidan turlicha fikrlar bildirilgan. Shundan xulosa qilishimiz mumkinki, diskurs nutq jarayonida bildirilgan fikrning nutqda namoyon bo'lishi va qanday maqsadga yo'naltirilganligi bilan uning turlari ham o'zgara boradi. Bu kabi ilmiy izlanishlar va muammoga bo'lgan turlicha qarashlar diskurs va diskurs tahlilining inson muloqotida namoyon bo'lishi borasidagi masalalar tilshunoslikda yanada chuqurroq o'rganilishi lozim bo'lgan, tadqiqotga muhtoj qirralari mavjud ekanligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Matthews, P.H. (2005). Oxford concise dictionary of linguistics. New York: Oxford University Press.
2. Marianna Celce-Murcia, Elite Olshtain (2000). Discourse and context in language teaching. Cambridge University Press
3. Cook G. (1989). Discourse. Oxford University Press
4. Schiffrin, D. (1994). Approaches to discourse. Oxford: Basil Blackwell
5. Bhatia, V.K. (1993). Analyzing genre: Language use in professional settings. London: Longman.
6. Emi Luo. Critical Discourse Analysis | Definition, Guide & Examples
<https://www.scribbr.com/methodology/discourse-analysis>
7. Hymes, D. (1967). Models of the interaction of language and social setting. Journal of Social issues, 23(2), 8-38.
8. Ochs, E. (1979). Planned and unplanned discourse. In T. Givon (Ed.), Syntax and semantics: Discourse and syntax (Vol. 12., pp. 51-80). New York: Academic Press.

THE NATURE OF MYTHOLOGY IN LITERATURE

*M.U.Saidova, associate professor, Bukhara State University, Bukhara**M.B.Jamolova, master degree student, Bukhara State University, Bukhara*

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilida mif va afsonaning umumiy va farqli tomonlar, mifologik afsonalardagi badiiylik va ularning o'ziga xos xususiyatlari, miflarning badiiy sathdagi holati va O'zbek mifologik tasavvurlar tizimida "alpomish" dostonidagi mifologik qarashlar haqida qarashlar aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: mif, afsona, doston, "Alpomish" dostoni, personaj, epos, motiv, totemistik e'tiqod.

Аннотация. В статье рассматриваются общие и различные аспекты мифов и легенд в узбекском языке, художественность мифологических сказаний и их специфические черты, статус мифов на художественном уровне, а также мифологические взгляды эпоса «Алпомыш» в системе узбекского языка. отражены мифологические представления.

Ключевые слова: миф, легенда, эпос «Алпомыш», персонаж, эпос, мотив, тотемистическое поверье.

Abstract. Common and different aspects of myths and legends in the Uzbek language, artistry in mythological legends and their specific features, the status of myths at the artistic level, and the mythological views of the epic "Alpomish" in the system of Uzbek mythological imaginations are reflected in the article

Keywords: myth, legend, epic, "Alpomish" epic, character, epos, motive, totemistic belief.

Introduction. I believe that it is permissible for everyone to understand their past and at the same time to study them in a way that is not indifferent to the myths and legends of the past. In this article, the mythical views of the Alpomish saga of the Uzbeks and their features, similarities and differences of myths and legends are studied, common features of all mythological characters are briefly studied and explained. At the same time, the relationship of mythological images with fetishism and totemism views are linked to myths and introduced. Information about the system of mythological images in the epic "Alpomish" was given.

Myth is an expression of the unconscious emotional attitude of ancient people to events, and is the oldest series of imaginations that explain the essence of various aspects of nature and social life

Myths are included in the list of examples of oral prose because they are intended for oral storytelling, telling. According to L.M. Zemlyanova, stories told by American scientists to explain the essence of natural phenomena are myths, events that happened in the lives of certain people or in a specific place. Prose works consisting of narration are considered to be myths [5]. Folklorist B. Sarimsakov considers the development of Uzbek mythology to be divided into three stages - archaic, classical and medieval myths. animistic and totemistic imaginations play a decisive role. and there is no element of religious views in three stages. In classic myths, the scale of the struggle between chaos and space is somewhat narrowed. Polytheistic religious views prevail. Zoroastrian mythology is an example of this. The semantic basis of the myths of the Middle Ages is monotheistic religious views.

The science of folklore studies is related to linguistics, including onomastics, in which the names, concepts and terms of mythical characters that appeared on the basis of primitive, mythological ideas and beliefs of ancient people, "mythology" and its meaning the names of Buddhas, "theonyms" (such as Mira, Hormuz), demonological characters, "demonyms" (such as Satan, fairy, giant, demon), legendary heroes, "mythoanthroponyms" (such as Khizr, Jamshid, Kayumars, Adam Od), based on a word related to myth Mythological creatures in the form of "myphotoponyms" (such as Ko' Qaf, Bogi Eram), mythological creatures in the form of animals "myfozoonyms" such as dragons, mythological creatures in the form of birds "myphoornitonyms" (Semurg, Anqo, Jestirnoq, Samandar) as,) the names of mythical plants are combined under the terms "myphophytonyms" (like mehrijiyo) and so on.

All mythological characters have common features. These are:

Sign of happiness (semurg, humo, Khizr);

Signs of old age (alvasti, wrinkles, yalmogiz, ayamajuz);
 Burning sign (samandar, qaqnus);
 Sign of damage (giant, demon, flower, wrinkle, alvasti);
 Goat image (devil, demon);
 A sign of banishment (yalmogyz, the devil);
 Swallow without eating (dragon, yalmogiz);
 Symbol of beauty (angel, angel, fairy, heaven).

Then each of them is divided into separate signs. Mythonyms are not neglected in linguistics and linguoculturalism. Because each nation has its own mythonyms. Mythonyms (lexical units formed under the influence of myths) that arise in the process of human thinking and linguistic activity have their own structure and content. Although it has different names in different languages, it is similar in terms of function. For example, in Uzbek folk tales, Yalmogiz is a character who steals children. In Russians, Baba Yaga is interpreted in the same way. As an example of the epic genre, the genre of the legend directly takes its function from the myth, that is, this genre is directly related to the myth. A legend is a description of an event in life from the side of both the teller and the listener aims to convey information about information.

Myths and legends have the following general characteristics:

1) Created in order to explain the life of certain concepts related to nature and community life;
 2) They are the product of fantastic interpretations formed in the mind of ancient people, and this expression of social consciousness is manifested in myths in the form of fictional fictions that support various beliefs about natural phenomena, cults and gods, and in myths, based on certain moral and ethical views.

3) In myths, as in myth, this or that thing provides information about the specific situation of the event, that is, an etiological conclusion.

4) The popularization and gradual development of mythological imaginations created in the Middle Ages shows that myths lived only in the form of legends, that is, in live folklore performance through an aesthetic code. Therefore, another common feature of myths and legends is their manifestation in a narrative way.

in the formation and development of the myth genre, the myth served as the first semantic basis, core. The sources and gradual development of Uzbek folk legends consist of the stages of "life reality-myth-legend" [6].

Since myths and legends are folklore genres belonging to different stages of the development of artistic thinking, they also have distinctive features:

1) A myth is a pre-folkloric phenomenon belonging to the system of ancient beliefs and imaginations. A legend is a genre that arose as a negation of myths during the formation of artistic thinking;

2) According to historical principles, myths and legends are products of two different economic and social formations, that is, two different systems of thought. If the myth was created by the worldview of a primitive community, the process of formation of myths as a genre began at the last stage of the primitive community system and the early period of slave society.

3) Folklore has proven that the genre of myth arose as a negation of a myth based on the laws of a certain historical-folkloric process, but the phenomenon of the origin of a myth from a myth has not been observed.

4) Myths and legends differ depending on when the depicted reality took place, that is, according to the modern character of the epic text. for example, according to the findings of V.G. Bogoraz, who studied the folklore of people and people living in the Far East, among the Chukchi, there is a special type of folk prose although the terms did not exist, they differentiated the narrative texts from each other according to the contemporary scope of the depicted reality. Accordingly, genres of Chukchi folk prose, other than fairy tales, are divided into "*messages of the primitive age*" (myth), "*messages of the period of conflict*" (narrative), "*true messages*" (oral story) [1].

Mythological legends are distinguished by the fact that they are created based on mythological motifs, with the participation of mythological characters. They often contain the interpretation of views about the appearance of heavenly bodies [3].

"In the ancient epic of heroism, the fantastic appears as an element of the folk belief of the mythology..." [2].

The epic "Alpomish" has come down to us as a vivid example of it. Its Uzbek, Karakalpak, Kazakh, Altai versions are popular in the form of epics, Tajik, Tatar, Bashkir, Central Asian Arab versions are popular in the form of fairy tales and narratives. So far, the theme of mythology in the epic "Alpomish" has not been scientifically researched. However, in the studies of H.Zarifov, V.M.Zhirmunsky, I.Mirzayev, scientific views on the mythological essence of some motifs in the epic plot of this epic are expressed, in the articles of scientists such as I.Yormatov, M.Zhorayev, the mythological characters in the image system of the epic "Alpomish" the issue of the history of origin and artistic interpretation is covered. Mythological images in the epic can be classified according to their genetic roots, that is, according to the sources that are the basis for their occurrence:

1) Names related to the totemistic beliefs of the ancient Turks: *Boybori* (the name of Alpomish's father), *Boysari* (the name of Barchi's father), *Boysun* (the name of a legendary-epic place described in the epic);

2) Mythological images associated with the cult of ancestors; *Khizr* (myth of eternal life because he drank the water of life = logical patron), *chilton* (forty invisible good spirits who do good to people);

3) Mythological images and cults that originated in the tradition of animal empowerment: *Boychibor* (the strange horse of the epic hero Alpomish). Goose, crane, camel, dog;

4) Images from the epic text under the influence of "Avesta" mythology; dragon;

5) Mythological characters formed on the basis of dualistic views about the struggle between good and evil: Ko'kaldosh, Surkhayil old woman, Pattigul momo, Ko'kaman, Kokkashakha, Boykashakha, Sarmon the giant, Aahramon the giant, Omid the giant. indeed, the legendary patron who helps the heroes of Uzbek folk tales is often depicted as a white-bearded enlightened moiasafid, qalandar, dervish. In the epic, Boybori and Boysari become childless and go out into the desert and catch a deer. They let him go without batting an eye at killing him, and then have a baby. Khizr gives them a horse. It seems that releasing a stag in the desert is a totemistic belief, while Khizr's participation in the naming ceremony is an artistic interpretation of mythological images of legendary ancestors who patronize the epic hero. is a symbol of immortal nature and water. In fairy tales and epics, this mythical patron is one of the important images that fills the hero's character, guiding the heroes who are lost or taking on a difficult task, the owner of the desert who takes refuge in time of need one" [4].

Conclusion. The history of the Uzbek nation is rich from time immemorial, and we have come to the following conclusions about the mythological views of the Uzbek people in the epic "Alpomish" and the similarities and differences between myths and legends:

- The Historical roots of the origins of Uzbek folk legends go back to myths, and their formation in the post-myth stage;

- During the creation of the mythology in the epic, it has a syncretic character because it incorporates many multi-layered and diverse religious views;

- Khizr is depicted not only as a predictor of the unusual birth of an epic hero, but also as his constant companion and patron;

- Although the mythological theme in the epic "Alpomish" has not been specially researched, H. Zarifov, V.M. The origin of mythological characters is noted in the articles of scientists such as Zhirmunsky and M. Jorayev;

REFERENCES:

1. Богораз В. Г. Материалы по изучению чукотского языка и фольклора, собранные в Колымском округе.- СИБ., 1900.-С.5.
2. Жирмунский Б. М., Зарифов .Х. Т. Узбекский народный героический эпос, с. 378
3. Жураев М. Ўзбек халқ самовий афсоналари.-Т.:Фан.1995.
4. Жураев М. Ўзбек халқ эртақларида “сехрли” рақамлар-Тошкент; Фан. 1991- Б.123

5.Землянова Л. М. Проблемы специфики жанров в современной фольклористики США Специфика фольклорных жанров-М619736-С276

6.Turayev M. O'zbek xalq samoviy afsonalarining tarixiy asoslari-Toshkent.1996.B.53

UDC 378.016:81

CLOSER VIEW TO TASK-BASED LANGUAGE TEACHING

M.U.Saidova, associate professor, PhD, Bukhara State University, Bukhara

V.Kh.Zabieva, master degree student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Til o'rgatish faoliyatini olib borishda muvaffaqiyatga erishishning asosiy elementlaridan biri, bu o'quvchilarga o'qitilayotgan tilning nafaqat grammatik tuzilishi, yangi so'zlari va qoidalarini o'zlashtirishlari uchun, balki ularni amalda qo'llay olishlari mumkin bo'lgan muhitning yaratilishidir. Vazifaga asoslangan tilni o'qitish - bu talabalarga chet tilida o'rganilgan bilim va ko'nikmalarini amalda qo'llash va o'z o'rnida o'zaro muloqot qilish imkonini beradigan yondashuvdir. Ushbu maqolada vazifaga asoslangan tilni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari, uning yutuq va kamchiliklari, darsda qo'llaniladigan mashqlardan namunalar hamda ularning til o'rganuvchilarga va o'qitish jarayoniga ta'sir darajasi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: vazifaga asoslangan til o'qitish yondashuvi, muloqot, o'zaro ta'sir, muloqot qobiliyatlari, faollik, tilni o'zlashtirish, ma'noga yo'naltirilgan vazifa.

Аннотация. Одним из ключевых элементов прогресса в проведении занятий по обучению языка является создание среды, в которой учащиеся смогут не только опираться на грамматическую структуру, новую лексику и правила, но и в значительной степени применять их на практике. Обучение языку, основанное на задачах — это именно тот подход, который позволяет учащимся применять свои навыки иностранного языка на практике и взаимодействовать спонтанно. Целью этой статьи является указать на некоторые важные характеристики такого подхода обучения, ее эффективность для улучшения взаимодействия, обсудить преимущества и некоторые небольшие недостатки подхода, дать полезную информацию о его основных типах, представить примеры действий, широко используемых при овладении языком, и их влияние на развитие общения.

Ключевые слова: обучение языку на основе задач подход, общение, взаимодействие, коммуникативные навыки, деятельность, овладение языком, смысло-ориентированная задача.

Abstract. One of the key elements of progression in conducting language teaching classes is creating an environment, where learners will be able to learn not only grammatical structure, new vocabulary and rules, but also implementing them largely in practice. Task-Based Language Teaching is the very approach, which lets students to implement their foreign language skills in practice and interact spontaneously. This paper aims to point out some relevant characteristics of TBLT and its effectiveness on improving interaction, discusses advantages and some minor pitfalls of the approach, gives insightful information about its basic types, presents sample activities, used extensively in language acquisition and their impact on the development of communication.

Keywords: Task-Based Language Teaching, approach, communication, interaction, communicative skills, activity, language acquisition, meaning –focused task.

Introduction. Educators can make a learning process more enjoyable and productive for their learners by applying appropriate teaching methods, which will ensure their progression and acquiring essential lifelong academic and social skills. There exist wide range of methods and approaches, which assists greatly in language teaching and holds noticeable outcome for students. One of such approaches, widely used by language instructors is task-based language teaching, which is closely connected with communicative language teaching, where communication is prioritized and the teaching process is made entirely via communication tasks. One of the most remarkable characteristic features of this approach is that, each task should have real meaning by being implemented in natural context.

Throughout the decades , task-based language teaching (TBLT) has attracted many language teachers, curriculum developers, teacher-trainers and language testers. The term Task-Based Language Teaching itself dates back to 1980s, later developed by the group of researchers of the second language acquisition and language pedagogues.

PRACTICAL VALUE

Nowadays, task-based language teaching is implemented and promoted in many countries and recognized as a potentially very powerful language pedagogy, helping to stimulate the second language development of both children and adults. The main purpose of task-based language teaching, which is known as task-based instruction either, is applying the authentic language in the target language for completing meaningful tasks. It may include various kinds of conversations taken place in a daily life , such as dialogue between a doctor and a patient, a customer and an service agent or participants of an interview. So, most scholars, curriculum developers and language teachers will agree, that the basic aim of the second/foreign language teaching is to enable students to use the target language for functional purposes [1]. The important factor about TBLT is that it enables and promotes a strong connection with the language being learned and keeps motivated as a leaner proceeds improving his/her linguistic ability.

Task-based learning has some certain advantages, including students' being free of language control, meaning they are allowed to use all their language recourses, rather than only practicing a certain selected item; learners' developing a natural context, where they will be able to use the language relevant to them; varied exposure to wide range of lexical phrases, collocations and language forms; its strong communicative approach, meaning that learners are allowed to spent much time on communicating and the class feels like more student-dominant, rather than teacher centered; and finally, considering all features mentioned above, this approach is definitely motivating, productive and enjoyable.

Basically, a lesson structure incorporating different activities is used in task-based learning. There can be a single task for the entire lesson, or it can take up several lessons to complete it, in case it is project-based learning. Some examples for tasks include:

- Group debating /discussion
- Finding solution to any issue/matter
- Creating a game and presenting its rules, procedure and assessing it.
- Writing task
- Making a video or a short film
- Creating presentation

All these tasks are aimed at enhancing communicative skills of learners. Second language teachers and researchers have spent a great deal of their time and energy toward getting language learners to talk. Yet, this common pursuit has been overshadowed by the different approaches they often apply in their work. For many years teachers have relied on language lessons, directing learners to repeat and practice L2 sounds, words and structures. Such approaches used by teachers and researchers in their work with language, hence, may not be the most suitable means of carrying out their work with L2 learners. When viewed from the perspective of current second language teaching and learning , a more effective way to assist to acquire target language or to study the process of second language acquisition is determined through the use of communication tasks.

However, there exist some hardships concerning the use of task-based approach. Students may constantly refer to their L1, so it is necessary for the teacher to encourage learners to use it more as frequently as possible. Stronger students may be of great help to assist their peers in the learning process. They should be asked to use more advanced vocabulary in order to increase the possibility to remember them and use it in the context. Furthermore, there are two more things equally important in TBLT. The first one is doing the task by going through it and the second is getting learners to reflect on what they have done. In task based teaching the focus is not grammar -- teacher should have already introduced the students to necessary constructions earlier in the chapter or unit, as well as to the vocabulary they might need to complete the task-but rather on helping students develop

linguistic strategies for completing the assigned task within the constraints of what they know about the target language [2].

Basic types of tasks in TBLT

The author of the book “Second Language Pedagogy” N.S.Prabhu states in his findings about three main types of meaning-focused tasks, serving as base for a task based language teaching. They are: information-gap activity, reasoning-gap activity and opinion-gap activity.

1 *Information-gap activity*, which involves a transfer of given information from one person to another, or from one place to another-generally calling for the decoding of information from or into language [3]. For instance, pair work in which each member of the pair has a part of the total information (it may be an incomplete picture) and tries to describe it verbally to the other. One more example can be completing a table with information provided in a given piece of text. The activity may often involve selection of relevant information either and students have to respond to the criteria of completeness and accuracy in making the transfer.

2 *Reasoning-gap activity* encloses deriving some new facts from given information through processes of deduction, inference, perception of relationships or patterns and practical reasoning. A vivid example can be deciding what course of action is best for a given purpose and constraints. This activity demands comprehending and conveying data, as in information-gap activity, but the information to be carried is not identical with that initially comprehended.

3 *Opinion-gap activity*, involves identifying and articulating a personal preference, feeling and attitude in response to a present situation. Story completion or taking part in the discussion of a social issue may be clear examples for this type of activity. Learners may use factual information and formulate arguments to justify their opinions. But usually, there is no objective procedure for demonstrating outcomes as correct or incorrect, and no reason to expect alike outcome from different individuals or on various occasions.

Steps of a successful Task-Based Language Teaching

Before using any activity in a class, straightforward objectives should be determined:

“Why to use this or that activity, what the learners are expected to acquire by the end of the session and if it is designed appropriately. Unlike PPP (Present Practice Produce) approach, where an instructor **presents** a language in a clear context and delivers its meaning with the help of text, a dialogue or a situation build; asks learners to **practice** it through choral and individual drilling, gap filling or matching task; and finally expect the students to **produce** the target language, while doing activities like role playing stressing on communication, TBLT is performed spontaneously. There are several steps for making TBLT successful by implementing activities in accordance.

In TBLT the class is based on the accomplishing of the main task and the outcome is determined by the time it is completed. This approach follows certain stages, as pre-task, task cycle and post-task followed by giving relevant homework assignment.

In **pre-task** stage learners are introduced to subject, topic and task by usage of pictures, posters and demonstrations. It can be any of the following: photos relevant to the topic, a brainstorming activity, a short exercise, webpage, audio text or a video clip.

Task cycle grasps working and using the target language, being involved in various activities, which may be pair work or group work, making planning, report and presentation. It is literally a stage making up the essence of the lesson.

In **post-task** learners are expected to select, identify and classify common words and phrases, using them in their speech and building personal vocabulary.

Some examples of tasks to be considered in TBLT

Country learning: “What monument is it?”

Ask students to name famous monuments and buildings in the world. Write them on the blackboard. Apply as “ This is the Eiffel Tower in Paris” etc. If possible, bring pictures or preferably miniature of those buildings. Further, demonstrations of a short video would benefit greatly, since students will have an opportunity to listen to a native speaker. The process may be reinforced with the help of memory game, which consists of pictures and written names of monuments. This activity can be done in the groups of

3 or 4. In this case students, who can't remember the names of monuments and their location, may find it easy, because there will surely be someone, who knows well about the topic. Consequently, it will create a comfortable and safe learning environment.

Working with texts can be done with the help of TBL method, such as forming words, matching them with pictures, associating new expressions with their definitions, reading a document, making assumptions about its content, checking and identifying similar elements in the text and finally, in the **post –task** learners are expected to present their reflections orally or put down them.

Discussion can be one of the best examples for the TBLT.

Before choosing a topic for discussion, several points should be taken into account:

- What is the language point?
- How explicit are the rules?
- To what extent are they similar to the materials used earlier in the teaching context?
- What are the underlying assumptions about the learning of grammar?

Sample topic for discussion: “ Jobs: well paid or less paid” [4]

1. How many jobs and professions are there on the page? Which of them would be the best paid in your country? And which is the less paid? In your opinion, what job should be paid highly?

2. Which of these statements do you agree with, if any? (follow up statements)

3. Look at the list of jobs and in groups, discuss which are the three best paid jobs and the less paid ones. Do you think that any of the jobs on the list are overpaid or vice-versa. Do you have any idea about jobs in Great Britain (or it can be any other familiar country)? (List of the professions should be provided)

~Tell the class what you have decoded

~Listen to the other groups and compare your findings

~How many groups have the same opinion.

4. Language study: Listen to a piece of conversation and say how many times do the speakers use the words **say/think/know**, what other new expressions did they use?

“Road Trip” activity [5].

Ask your students to help to plan your summer/winter vacation. You don't have to use those tips, it will just let your learners feel, that they have some impact on your life, the same way how you are impacting theirs and they know about it. The material you will need is a map. Make sure you have got enough local maps of several cities, because the learners will be under assumption, that this is going to be a real “road trip”, which means you are going to drive. Next, divide the students into small teams of 4-5. You need to ask each team, what information they need from you in order to plan a perfect trip: duration of stay, budget, activity you are going to do in your leisure time. When all needed information is presented, set your students with their maps and give them time to plan. As soon as they are done, have them present their trip plan to the other teams. In the end, the best road trip will be picked, according to students' preference. Here, teams should comment on their choice. This game is based purely on communicative approach.

Conclusion. Task-Based Language Teaching emphasize on acquiring the target language by means of its interaction patters. Communication occurs in a natural learning environment and more progress in language acquisition can be observed when learners are exposed to meaning activities with the help of authentic materials. Meaningful communication prevails all those traditionally applied methods, which let learners to enhance their communicative skills. The usage of language in communication builds self confidence in students and gain more ambition. Consequently, the use of language purposefully encourages them to develop and reinforce their vocabulary learning. Based on my teaching experience, I am assured that TBLT is a must approach in language teaching, in order to achieve an aimed result.

REFERENCES:

1. Jonathan Ludwig, *5 favorite task-based language teaching activities*, www.fluentu.com.
2. K. Johnson (1982) *Communicative Syllabus Design & Methodology*, Oxford: Pergamon Press, P-163

3. Kris van den Branden, Martin Bygate, John M.Norris. (2009) *Task-Based Language Teaching*, John Benjamins B.V.
4. N.S.Prabhu (1987) *Second Language Pedagogy*, Oxford University Press
5. Saltanat Meiramova. (2012) *Applying The Task-Based Approach To Teaching Language in English*, Conference Paper.
6. Yunus Yildiz, *Task-Based Language Teaching: An Approach in the Spotlight to Propel Language Learning Forward* . International Journal of Social Sciences & Educational Studies, March 2020, Vol.7, No. 1.

UO'K 808.5

NORMUROD NORQOBILOV QISSALARIDAGI METAFORANING LISONIY XUSUSIYATLARI

Z.B. Saidova, magistrant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada metaforaning lingvistik mohiyati, yuzaga kelish sabablari, sistem tabiati va yondosh hodisalar tizimidagi o'rni yoritilgan. N.Norqobilovning insonning ruhiy holati, ichki kechinmalari, xarakterini, o'zgalarga, atrof-muhitdagi hodisalarga bo'lgan ijobiy yoki salbiy munosabatlarini ochib berish uchun metaforadan foydalanishdagi individual mahorati xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'z: lingvistika, metafora, o'xshatish, so'z, badiiy-estetik asos, ijodkor, individual mahorat.

Аннотация. В данной статье описывается языковая сущность метафоры, причины ее возникновения, системный характер, ее место в системе связанных явлений. Обсуждается индивидуальное умение Н.Норкабилова в использовании метафор для раскрытия душевного состояния человека, внутренних переживаний, характера, положительного или отрицательного отношения к другим, событиям окружающей среды.

Ключевые слова: языкознание, метафора, сравнение, слово, художественно-эстетическая основа, творец, индивидуальное мастерство.

Abstract. This article describes the linguistic essence of metaphor, the reasons for its occurrence, the nature of the system, and its place in the system of related phenomena. N.Norqabilov's individual skill in using metaphors to reveal a person's mental state, inner experiences, character, positive or negative attitudes towards others, environmental events is discussed.

Key word: linguistics, metaphor, simile, word, artistic-aesthetic basis, creator, individual skill.

O'zbek tilshunosligida muayyan ijodkor asarlari tilida yetakchi unsur sifatida qo'llanuvchi tasviriy vositalarning lisoniy xususiyatlarini ochib beruvchi qator ilmiy izlanishlar amalga oshirildi. Shu jumladan, badiiy matnda faol qo'llaniluvchi metaforalar xususida ham ko'plab tadqiqotlar yuzaga kelgan. Mazkur maqolamizda mahoratli o'zbek yozuvchisi Normurod Norqobilov asarlarida qo'llanilgan metaforalarning lisoniy xususiyatlarini yoritishga harakat qilamiz.

XX asrning 80-90-yillarida adabiyotimizga kirib kelgan iste'dodli adib, Normurod Norqobilov asarlari bugungi kun ma'naviy qiyofamizni shakllantirishda, qalbimizda milliy g'urur, iftixor, odamiylik tuyg'ularini yuksaltirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. U o'z asarlarida insonning ichki kechinmalarini, ruhiy holatini tasvirlashga intiladi, insonni avaylash, tabiatni asrash kabi bugungi hayotimizning dolzarb muammolarini badiiy obrazlar orqali ochib berishga harakat qiladi. Ayniqsa, yozuvchining qissalarida o'zbek tilining jozibasi, ohangdorligi, ifodaliligi, ta'sirchanligi turfa lingvistik vositalar yordamida tasvirlab berilgan. Yozuvchining so'z qo'llash uslubi, o'ziga xosligi, mahorati kabi jihatlar muayyan darajada qaysidir yo'nalishda o'rganilgan bo'lsa-da, biroq yozuvchi qissalari tilining badiiyatini ta'minlovchi lisoniy vositalar shu kunga qadar lingvistik jihatdan alohida tadqiq etilmagan edi. Binobarin, Normurod Norqobilovga xos individual mahoratni belgilashda mazkur jihat o'ta zarurdir.

Normurod Norqobilovga xos individual lingvistik mahoratni belgilashda adib qissalari tilining badiiyatini ta'minlovchi metaforalarni tahlil qilishdan iborat. Buning uchun Normurod Norqobilovning so'z tanlash va qo'llashdagi o'ziga xos individual uslubining lingvistik va badiiy-

estetik asoslarini ochib berish, qissalari tilining badiiyatini ta'minlovchi metaforaning lingvistik va kognitiv xususiyatlarini yoritib berish, qo'llangan lisoniy metaforalar va badiiy metaforalarning semantik xususiyatlarini ochib berish, metaforalarning badiiy san'atlar hosil qilish jihatlarini tadqiq qilish va badiiy-estetik vazifalarini yoritish talab qilinadi. Binobarin, badiiy matnda tilning estetik vazifasi va ifoda imkoniyatlari kengligining zohir bo'lishida metaforalarning o'rni muhim ahamiyatga ega. Zero, ular g'oyaviy baquvvatlikning muhim shartlaridan biridir. A.Hasanov ta'kidlaganidek: "O'zbek tilshunosligida metaforalar o'zining nazariy asosini topgan bo'lsa-da, biroq alohida olingan yozuvchi ijodida qo'llangan metaforalarning amaliy jihati hali yetarlicha o'rganilgani yo'q. Zero, metaforalar yozuvchining individual uslubini, asar badiiyatini ta'minlovchi muhim tasviriy vositadir" [Хасанов, 2010: 36]. Binobarin, metaforalar asar badiiyatini ta'minlovchi muhim lisoniy vosita hisoblanadi. "Shuning uchun ham badiiy uslubda poetik metafora faqatgina muhim tasviriy vosita bo'lib qolmasdan, balki badiiy tafakkur elementiga, estetik hodisaga aylanib ketadi. U nutqni bezash doirasidan chiqib, his-tuyg'uni, fikrni obrazli ifodalash vositasi darajasiga ko'tariladi. Metafora ko'magida endi biz tasvir obyektini faqatgina "ko'rib qolmasdan", balki his qilamiz, uni go'yo o'z boshimizdan kechiramiz. U bizning hissiyotimizga, ongimizga ta'sir etish bilan birga yozuvchini ham uzundan-uzoq bayondan qutqaradi" [Каримов, 1994: 18].

Normurod Norqobilovning badiiy mahorati, so'z qo'llashdagi san'atkorona uslubi originalligi va favquloddaligi bilan alohida ajralib turadi. O'zida badiiylik va falsafiylik muvozanatini uyg'unlashtirgan lirikasida, xalq tarixining zalvorli davri, millatning buyuk namoyandalari ibratli faoliyatini badiiy tarannum etishning go'zal namunalari bo'lgan qissalarida o'zbek tili lisoniy imkoniyatlaridan yuksak darajada foydalanganini ko'ramiz. Lisoniy imkoniyat voqelanishining yorqin namunasi – uning badiiy nutqda yuzaga chiqishi. Ijodkorning mahorati ana shu imkoniyatdan qay darajada foydalanishi va imkoniyat kengayishi uchun qanchalik hissa qo'shishi bilan belgilanadi. Badiiy nutqda o'zbek tili lisoniy imkoniyati umumiy me'yor asosida yuzaga chiqar ekan, bunda har bir ijodkorning individual mahorati, bir tomondan badiiy nutq imkoniyatining voqelanishini kengaytira, ikkinchi tomondan, imkoniyat boyishiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Normurod Norqobilov ijodi bu borada alohida xususiyatga ega. Binobarin, keyingi yillarda o'zbek tilshunosligida badiiy matnni tashkil qiluvchi til birliklarini har tomonlama tadqiq qilish masalasiga e'tibor kuchaydi. Chunki har qanday til birligi badiiy matnda muallifning badiiy niyatiga xizmat qiluvchi bebaho vositaga aylanishi hamda o'ziga xos qonuniyatlarni namoyon qilishi mumkin. Chunki adabiy tilning rivoji uchun badiiy adabiyot tili eng boy manba bo'lib xizmat qiladi. Binobarin, adabiy tilning badiiy mukammallikka, milliy harakterlar yaratishdagi o'ziga xoslikka erishishida o'zbek yozuvchilarining mashaqqatli xizmatlarini alohida ta'kidlash lozim.

Har bir ijodkorning individual uslub qirralari unga zamondosh ijodkorlarning bayon uslubi bilan qiyosan o'rganilganda yanada oydinlashadi. Jumladan, N.Norqobilovning so'z tanlash mahorati, benazir uslubi Erkin A'zam, Tog'ay Murod, Shukur Xolmirzayev va Murod Muhammad Do'stning badiiy til mahorati bilan muqoyasa qilinganda ochiq-oydin namoyon bo'ladi. Yozuvchi metaforik ko'chma ma'noning semantik, semantik-grammatik tasnifi, funksional turlari va badiiy-estetik vazifalariga oid natijalari o'zbek tilshunosligida muhim ma'lumotlar bo'lib xizmat qilishi asoslangan.

N.Norqobilov metaforalardan foydalanishda so'zning semantik mundarijasiga kiruvchi konnotativ-ifoda semalarga o'ziga xos badiiy mazmun yuklaydi. Leksik-stilistik vositalarning semantik o'zgaruvchanligi metaforaning lisoniy va badiiy-estetik qimmatini belgilashda aktuallik kasb etadi. Ayniqsa, bu vositalar orqali pragmatik mazmunning istifoda etilishi bevosita yozuvchining badiiy maqsadi bilan bog'liq bo'lib, lingvopragmatik tahlilda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Normurod Norqobilov asarlari tilining lingvistik xususiyatlari, uning metaforadan foydalanish mahorati ustida ayrim ishlar qilindi. Biroq Normurod Norqobilov asarlarining tili xususida yo'l-yo'lakay bildirilgan fikrlar, ayrim maqolalar ko'zga tashlansa-da, adib asarlari tilining lingvistik xususiyatlari, undagi metaforaning qo'llanilishi alohida o'rganilmagan. Shu nuqtai nazardan, yozuvchi qissalari tilini chuqurroq tekshirish, uning o'ziga xos individual mahorat sirlarini ochib berish, asarlaridagi metaforaning kognitiv tabiati, lisoniy imkoniyat sifatidagi xususiyatlari bugungi o'zbek tilshunosligining oldiga turgan muhim vazifalardan biridir.

Metafora nutqning obrazlilikini, ta'sirchanligini ta'minlash maqsadida qo'llaniladigan ikki narsa o'rtasidagi o'xshashlikka asoslangan ko'chindir. R.Qo'ng'urov metaforani shunday izohlaydi: "Metaforani yashirin o'xshatish deyish ham mumkin. Ammo u oddiy qiyosdan farq qiladi. Agar oddiy qiyos har doim asosiy ikki a'zodan tashkil topsa (ya'ni nima qiyos qilinadi, nima bilan qiyos qilinadi – qiyos qilinuvchi va qiyos qilinadigan predmet), metaforada faqat ikkinchi a'zo – o'xshatilgan narsa qoladi, o'xshagan narsa tushiriladi, lekin u kontekstdan ochiq sezilib turadi, demak, metaforada tasvirlanayotgan predmet ana shu ikkinchi a'zo orqali idrok qilinadi" [Кўнғуров, 1977: 15]. A.A.Potebnya: "Metafora qisqargan o'xshatishdir", – deb ta'rif bersa, M.Mirtojiyev: "Metafora hosila ma'no yuzaga kelishi hodisalarining eng faoli hisoblanadi. U, tilshunoslikda qayd etilishicha, hosila ma'no yuzaga kelishining hosil qiluvchi va hosila ma'no referentlari o'zaro o'xshash kelishiga asoslanadi" [Миртожиев, 2010: 94] deb hisoblaydi.

Normurod Norqobilov qissalarida qo'llangan metaforaga misollar keltiramiz. Masalan: *Uzoq cho'zilgan qorasovuqdan so'ng yerga birinchi qor tushdi.* ("Oqbo'yin" qissasi, 78-bet).

Bunda *qora* so'zi metaforik ma'noda qo'llangan bo'lib, uning mohiyatini obyektivlik nuqtai nazaridan baholash birmuncha qiyin. *Qora* leksemasining genetik semasi belgi, rang bildiradi, ifoda semalarning bo'rttirilishi darajasiga ko'ra mo'tadil ifodali (adherent konnotatsiyali) so'z hisoblanadi. *Qora* leksemasi nutqda ko'chma ma'no hosil qilib, salbiy uslubiy bo'yoqqa ega bo'lishi mumkin. Yuqoridagi kontekstda *qora* leksemasi subyekt tomonidan salbiy okkazonal ma'noda qo'llangan, ya'ni *qora* leksemasi sememasi strukturasida qo'shimcha (ijtimoiy shartlangan) "sovuq" semasi bo'rttirilgan. *Qora* leksemasining okkazonal ma'no hosil qilishida sovuqning darajasini oshirib, metaforik ma'no hosil qilgan. *Cholning kampiri bog'idagi tosholmalarni sandiqqa joylab qishi bilan maktab bolalariga donasini yigirma tiyindan pullardi.* ("Yuzma-yuz" qissasi, 17-bet) matndagi *tosh* so'zi metaforik ma'noda qo'llangan bo'lib, uning genetik semasi qattiq jismni bildiradi. Olmaning uzoq muddat saqluvchi qattiq turiga nisbatan "*tosholma*" so'zi ishlatilib, bu erda *tosh* leksemsi metaforik ma'no hosil qilgan. – *Anovi turqi sovuqni ober-chi, – dedi podachi Mallani ko'rsatib. Temirdek qattiq barmoqlariga tish botirishdan o'zini tiyib, jimgina turib berdi.* (O, 44-b.) matnida *sovuq* leksemasi o'zining genetik "past harorat", "past temperatura" yoki "temperaturasi belgili chegaradan past yoki juda ham salqin, ayoz" semalaridan chekinib, "gap-so'zi, tashqi ko'rinishi bilan kishiga yoqmaydigan kimsa haqida aytiladigan ibora" ko'chma ma'nosi asosida tashqi ko'rinishni bildiruvchi metaforik ma'no hosil qilmoqda. *Mamat qassob zardobini to'ka-to'ka nevaralaridan eslirog'ini o'g'illariga yubordi.* (Yu, 11-b.) matnida *zardobini* so'zi metaforik ma'noda qo'llangan. Yana: 1) *Masalan, u qopqon degan narsani yuz odimdan sezadi. Temir iskanja qanchalik ustalik bilan ko'milmasin, unda o'tirib qolgan turli hid yuzada qolaveradi-da.* (O, 84-b.); 2) *Og'zidan o't purkovchi qora kaltak uzoqdan xavfsiz ekanini u allaqachon fahmlab yetgandi.* (O, 86-b.); 3) *Bu qanotli maxluqlarni bir tomondan haydasa, ikkinchi tomondan yopirildirdi.* (O, 96-b.); 4) – *Ha, daydi! Qayerlarda sanqib yuribsan, qorangni ko'rsatmay qo'yding? Hozir bir adabingni beraymi-a'!* (O, 99-b.); 5) *Manzilga yuz odimcha qolganda, podachining o't sochuvchi kaltagini eslab, tag'in to'xtadi. Alamli g'ingshidi.* (O, 100-b.); 6) *Sho'rlik hademay o'g'lini ur kaltak - sur kaltak qilishlaridan mutlaqo bexabar – ko'zi rangli iplarda, xayoli oppoq yo'rgakli chaqaloqda gursa-gursa qilich tortadi.* (Yu,

4-b.); 7) *Jondor zoti borki, ovozini eshitishi bilan qir boshida mixlanib qolaveradi.* (O, 44-b.) kabi misollarning birinchi gapda temir iskanja birikmasi, ikkinchi gapda *og'zidan o't purkovchi qora kaltak* birikmasi, uchinchi gapda *qanotli maxluqlar* birikmasi, to'rtinchi gapda *daydi* so'zi, beshinchi gapdagi *o't sochuvchi kaltak* birikmasi, oltinchi gapdagi *qilich* so'zi, yettinchi gapdagi *mixlanmoq* so'zi metaforik ma'no hosil qilgan.

Ko'rmoqdamizki, yozuvchi matnga obrazlilik, ta'sirchanlik baxsh etish maqsadida ikki narsa yoki hodisa o'rtasidagi o'xshashlik, muvofiqlik asosida ularning biri o'rnida xuddi shu ma'noni anglatadigan so'z yoki iboralardan metafora hosil qilib unumli foydalangan. Umuman, metaforalar yozuvchining individual uslubini, asar badiiyatini ta'minlovchi muhim tasviriy vosita ekanligini N.Norqobilov ijodida ham ko'rish mumkin ekan. N.Norqobilov qissalarda voqelikni real tasvirlashda, unga mahalliy-milliy ruh bag'ishlashda, personajlarning dunyoqarashini, e'tiqodini, ruhiyatini jonli ifodalashda, qissa personajlarining karakter-xususiyatlari, nutqini individuallashtirishda, intim-ruhiy

kechinmalarni ifodalashda, voqelikka mos tarzda ichki va tashqi ma'naviy olamidagi dunyoqarashini yaqqol aks ettirishda tabiiylikka, soddalikka, asarlarining "o'qishli" bo'lishiga intilgani uning metaforalardan unumli foydalanganidan ko'rinib turibdi.

N.Norqobilov metaforalardan qissalari tilining badiiy-obrazlilikini, estetik ta'sirchanligini oshirishda, personajlar nutqini, xarakter-xususiyatlarini o'ziga xos tarzda ifodalashda, jonli so'zlashuv tiliga xos milliy-mahalliy kolorit bag'ishlashda, qolaversa, o'zining individual uslubiga xos tasvir yaratishda, xususiy yashirin ma'noga ishora qilishda, qahramonlar portretini, intim-ruhiy kechinmalarini intensiv usulda tasvirlashda o'ta mohirlik bilan foydalanib, ularni asarning umumiy g'oyasiga xizmat qiluvchi obrazli ta'sirchan tasviriy vositaga aylantira olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Каримов С. Бадий услуб ва тилининг ифода тасвир воситалари. – Самарканд: СамДУ нашриёти, 1994. – 72 б.
2. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: "Mumtoz so'z", 2010. – 288 б.
3. Нормурод Норқобилов. Юзма-юз: қиссалар. – Тошкент: Чўлпон нашриёти, 1993.
4. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. – Тошкент: Фан, 1977. – 152 б.
5. Хасанов А. Абдулла Қаҳҳор ҳикоялари тилининг бадиятини таъминловчи лексик-стилистик воситалар: Филол.фан.ном.дис. – Тошкент, 2010. – 153 б.

UO'K 81'37:616-053.2.

ZAMONAVIY ATAMASHUNOSLIK, UNING NAZARIY ASOSLARI VA TIBBIY ATAMASHUNOSLIKNI SHAKLLANTIRISH

Sh.M.Shirinulova, o'qituvchi, Toshkent Tibbiyot Akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolamiz zamonaviy atamashunoslik, hamda tibiy terminlarni shakllantirish usullari haqidagi bilimlarni chuqurlashtirish, mavjud tushunchalarni tilning tizimli ko'rinishlari o'rtasidagi aloqalar va bevosita kuzatishdan yashirin nominativ kognitiv faoliyat haqidagi tasavvurlarni kengaytirishdan iborat bo'lib, dolzarb terminologik muammolarni hal qilish va tilshunoslarning terminologik tizimi, umuman fanning meta tili haqidagi tushunchalarini tahlil qilishdan iborat.

Kalit so'zlari: Tibbiyot terminologiyasi, stomatologik, jarrohlik, onkologik, sintez, atamashunoslik va atamashunoslik tizimi, korrelyatsiya.

Аннотация. Данная статья направлена на углубление знаний о современной терминологии, а также о способах образования традиционных терминов, отношениях между существующими понятиями и систематическими проявлениями языка, расширение представления о скрытой номинативной познавательной деятельности от непосредственного наблюдения, решения актуальные терминологические проблемы и терминологическая система лингвистов, состоит в анализе понятий метаязыка науки в целом.

Ключевые слова: Медицинская терминология, стоматологический, хирургический, онкологический, синтез, термино-терминосистема, соотношение.

Abstract. This article is aimed at deepening knowledge about modern terminology, as well as the methods of formation of traditional terms, the relations between the existing concepts and the systematic manifestations of the language, and expanding the imagination of hidden nominative cognitive activity from direct observation, solving current terminological problems and the terminological system of linguists, It consists in analyzing the concepts of the meta-language of science in general.

Key words: Medical terminology, dental, surgical, oncological, synthesis, terminology and terminology system, correlation.

Kirish. Terminologik tadqiqotlarda muhim o'rinni asrlar davomida shakllanib kelgan va jadal rivojlanib kelayotgan tibbiyot terminologiyasi egallaydi. Tibbiyot terminologiyasiga bo'lgan qiziqishni uni o'rganishning turli jihatlariga bag'ishlangan ko'plab asarlar ko'rsatadi masalan: M.N. Chernyavskiy, L.A., G.G. Eryomkina, E. V. Bekishevalar Olingan ma'lumotlar tibbiyot

terminologiyasini tilning umumiy terminologiyasi va nazariyasining avtonom bo'limi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi, shuningdek, tilshunoslarni tilning ichki tuzilishini tashkil etish, turli kategorik belgilarning o'ziga xos xususiyatlari, so'zni hosil qilishning samarali modellari va tilning turli darajalaridagi boshqa muhim hodisalarini o'z ichiga oladi. Atamashunoslikka kelsak, bu erda ham ijtimoiy-lingvistik yondashuv tegishli bilim sohalarini rivojlanishi bilan terminlar shakllanishining turli tendentsiyalari, g'oyalar va ishlanmalar bilan boyitilishini aniqlashga imkon beradi. Bugungi kunda ilmiy va texnologik almashinuv bilan bir qatorda til aloqalarining jadal o'sishi kuzatilmoqda, buning natijasida milliy til boshqa tillar, xususan, ingliz tili tasiri ostida qolmoqda.

Mahalliy tadqiqotchilarning ko'plab ilmiy ishlari anatomik, stomatologik, jarrohlik, onkologik va boshqa terminologik tizimlarni o'rganishga bag'ishlangan. Rivojlanayotgan terminologik quyi tizimlarni shu jumladan kardiologik terminlarni o'rganish dolzarbdir, chunki bu zamonaviy tilning umumiy qonuniyatlarini fan tilida aks ettirishga imkon beradi. Hozirgi davrda tibbiyotning rivojlanishi tashqi aloqalarning kengayishi, og'zaki va yozma xalqaro kasbiy muloqotning dolzarbligi, xalqaro fan tiliga aylangan ingliz tilida kasbiy muloqotning jadal rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Tibbiyot sohasida ishlaydigan mutaxassislar uchun kasbiy lug'at va terminologiyani eng yaxshi talqin qiladigan ishonchli lug'atga ega bo'lish juda muhimdir. So'zning to'g'ri fonetik tuzilishi madaniyatlararo muloqotning muhim omilidir. Ikki tilli tibbiy lug'atlarga kiritilgan fonetik ma'lumotlar chet tilini o'rganadigan har bir kishi uchun og'zaki va yozma nutqda kata ahamiyatga ega. Zamonaviy lug'atlarda atamalarni ro'yxatdan o'tkazish va ularning orfoepik xususiyatlarini rivojlantirish muammosi shoshilinch yechimini talab qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. XXI asrning tez o'zgaruvchan voqeligida har bir shaxs o'z kasbiga layoqatlilikidan kelib chiqib baholanadi. Shunga muvofiq, mutaxassis o'zining professional faoliyatida samarali muloqot qilish uchun yuqori darajada ma'lum bir professional tilning tashuvchisi bo'lishi kerak.

Atamashunoslik tashqi tasirlarga o'ta sezgir bo'lgan so'z birikmalarining bir qismidir. Ayniqsa terminologiyada jamiyatning tilga ta'siri aniq namoyon bo'ladi, bu esa davlatlar rivojlanishining tarixiy bosqichlarini, ularning shakllanishini, sivilizatsiyalar turlarini tahlil qilishni, ularning madaniy, ilmiy va texnik salohiyatini aniqlashni o'rganishga imkon beradi.

Atamalarni o'rganish bilan lingvistikaning atamashunoslik sohasi shug'ullanadi. Tadqiqotchilar orasida etirof etilgan fikr shundan iboratki, atamashunoslik mustaqil ilmiy fan sifatida alohida ilmiy yo'nalishlarning avtonom rivojlanishi natijasida asta-sekin rivojlanib, keyinchalik ularni sintez qilish natijasida paydo bo'ldi.

Har qanday bilim sohasidagi terminologik mahsuldorlik nafaqat yangi tushunchalar va nomlar yaratilgan sohaning samaradorligiga, balki tilning yangi atamalarni shakllantirish qobiliyatiga ham bog'liq. Rus va ingliz tillari yaxshi terminologik jihatdan rivojlangan va doimiy muloqot tillari hisoblanadi, bu olimlarning ikkala tilning ham terminologiyasida aniq til va tipologik tavsiflarni aniqlash maqsadida ilmiy so'z birikmalariga bo'lgan qiziqishini o'yg'otadi.

Bazi mualliflar terminologik birlikmalarining o'ziga xos xususiyatlari (kontekstdan mustaqillik, hissiy va ifodali fazilatlarining yo'qligi, aniqlik va boshqalar) atamashunoslikni adabiy tilning maxsus quyi tizimi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Shunga ko'ra, atamashunoslik umumiy adabiy leksikaga ziddir va oddiy so'zlar farqli ravishda maxsus birliklar sifatida atamalar o'zlari, ma'lum bir soha bilimlarining terminologik maydonida joylashadi.

Bundan tashqari, har ikkalasi ham bir xil darajada turli xil leksik-semantik o'zgarishlarga duch keladi, yani bir xil so'z yasash modellarini ishlatish tendentsiyaga, haqiqatga, turli darajadagi intensivlikga, polisemiyaga, omonimiyaga va boshqalarga ega bo'ladi. Atamani boshqa til birliklaridan qattiq ajratish va atamalarni maxsus yopiq tizimlarga ajratish tendentsiyasi "atamashunoslik" va "atamashunoslik tizimi" tushunchalarining korrelyatsiyasiga tasir ko'rsatadi. Terminologiya deganda "malum bir sohada muloqotni amalga oshirish uchun maxsus ilmiy va texnik tushunchalarni va shu sohada muloqotni amalga oshirish uchun xizmatchilar to'plami" tushuniladi.

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, atamashunoslik tizimning tashqarisida mavjud bo'lgan va haqiqiy ilmiy muloqotda muvaffaqiyatli faoliyat yuritadigan juda ko'p atamalar mavjud bo'lib, lekin ular lingvistik tahlil bilan qamrab olinmaydi.

Atamashunoslik ikki sohada o'zini namoyon qiladi:

- kontekstda mavjud terminologik birliklar va tizim doirasida atamalarning o'zaro bog'liqligi mavjud bo'lgan faoliyat sohasida (maxsus adabiyotlar, monografiyalar, qonun hujjatlari matnlari va boshqalar);

- atamalar yopiq tizim sharoitida va ular bir-biridan ajratilgan joylarda (maxsus ikki tilli va tushunarli lug'atlar, entsiklopediyalar, tezauruslar) aniqlangan hududda.

Turli tillarda terminologiyani qiyosiy o'rganish bilan ushbu darajaga etibor berish ayniqsa muhimdir. Terminologik lug'atlarda ko'pincha etibor faqat til darajasiga qaratiladi, bu esa tarjimada xatoliklarga olib keladi.

Ilmiy bilimlarning bu xususiyatlariga uning rivojlanish ehtiyojlari va tizimli yondashuvni ishlab chiqishning asosiy bosqichlari mos keladi.

Terminologik leksika umumiy adabiy tilning maxsus bo'limi bo'lib, uning umumiy so'zlardan farqi maxsus ilmiy yoki texnik tushunchaga ega bo'lgan atamalarning semantik xususiyatidir. Atamaning umum etirof etilgan tarifida ikkita asosiy xususiyat mavjud: bu maxsus kontseptsianing nominativ birligi va ilm-fan va texnikaning malum bir sohasining terminosistemasiga kirishi. Bu ikki belgi terminologiyaning yuqori darajada tizimlilikini ko'rsatadi.

Shunday qilib, atamalar tizimi ushbu fan tushunchalari tizimini aks ettiradi. Mazmun jihatidan atamalarning paradigmatic aloqalari o'zaro bog'liq tushunchalarni aniqlash va ushbu fan tushunchalari tizimiga mos keladigan tasniflash sxemalarini yaratishga imkon beradi. So'zlashuv nuqtai nazaridan terminologiyaning tizimiyiligi rasmiy vositalar yani so'z o'zgarishi xususiyatlari va so'z yasovchi modellari majmui bilan chegaralangan so'zlarning morfologik tuzilishi bilan yaratiladi. Terminologiyaning tizimli tashkil etilishi mantiqiy va lingvistik tizimlilikning sintezidir. Terminologiyaning obektlar, jarayonlar, xususiyatlar o'rtasidagi obektiv aloqalarga asoslangan o'zaro bog'liq tushunchalar tizimiga muvofiqligi mantiqiy tizimdir. Mantiqiy tizim-tushunchalar ortasidagi munosabatlarni aks ettiradigan va uning ierarxiasini yaratadigan tasniflash aloqalarini ajratishda tushunchalarning klassifikatsion sxemasidir. Mantiqiy tizim mazmun jihatidan butun terminologiyaning tuzilishini, lingvistik tizim esa atamalarning ham mazmunan ham tuzilish jihatdan muvofiqligini belgilaydi.

Xulosa va takliflar. Yangi bilimlarni shakllantirishda ishtirok etadigan barcha turdagi malumotlar etiborga olinadi. Shu bilan birga, an'anaviy ravishda ajratilgan bilim turlariga (lingvistik va ekstralingvistik omillar, maxsus va kundalik tushunchalar) emas, balki ijtimoiy bilimlarni gorizont va vertikal ko'rinishlari, atamaning ilmiy-professional va madaniy xotirasi, atamaning kognitiv- axborot tabiati haqidagi xulosaga ham asoslanadi. Muayyan soha mutaxassislari qo'llaydigan terminlar kognitiv tuzilmalar – mos harakatni talab qiluvchi freymlarni o'z ichiga oladi. So'nggi yillarda atamalarni o'rganish uchun yana bir yondashuv- ijtimoiy-lingvistik yondashuv keng tarqalgan. Buning sababi shundaki, zamonaviy tilshunoslikda tilni o'rganishga jamiyat bilan o'zaro bog'liklik nuqtai nazaridan qarashga ko'proq etibor qaratmoqda.

Xulosa va takliflar o'rnida shuni yana alohida ta'kidlab o'tishimiz mumkinki XX asrning ikkinchi yarmidagi ijtimoiy tilshunoslikning o'ziga xos xususiyati terminshunoslikda sinxron jihat ustunlik qiladi, bu til strukturasi elementlari va jamiyat tuzilishining elementlari o'rtasidagi aloqalarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Avvalgi davr asarlarida tilning evolyutsiyasi jamiyatning rivojlanishi bilan bog'liqligi, ya'ni terminshunoslikni keng o'rganish ijtimoiy hayotni rivojlanishga turki beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Аникиенко А.А., Камышова Л.И., Новодранова В.Ф., Персин Л.С. Словарь ортодонтических терминов. Москва: ММСИ, 1993.
- 2.Арнаудов Г.Д. Медицинская терминология на пяти языках: Latinum. Русский. English. Français. Deutsch / пер. с болг. В.В. Завьялова. 4-е рус. изд., испр. София: Медицина и физкультура, 1979.
- 3.Авксентьева А.Г. Латинский язык и основы медицинской терминологии / 4.Серия «Учебники, учебные пособия». 3-е изд. Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 2002
- 5.Е.Ю. Гагарина // Слово. Словарь. Термин. Лексикограф: сб. ст. по материалам Междунар. науч.практ. конф. памяти д-ра филол. наук, проф.
- 6.Герман, Ю.П. Дело, которому ты служишь / Ю.П. Герман. – М.; Л., 1987. –
- 7.Дворецкий И.Х. Латино-русский словарь. Москва: Русский язык, 1986.

8. Кочкарева А.Г., Новодранова В.Ф., Рыжкина З.А. Толковый латинско-русский словарь терапевтической стоматологии. Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2006.
9. Международная анатомическая терминология с грамматикой латинского языка / под общ. ред. Г.В. Петровой. Москва: Олма Медиа Групп, 2019.
10. Международная гистологическая номенклатура = Nomina histologi-ca / под общ. ред. и с предисл. Ю.Н. Копаева. Москва: Медицина, 1973.
11. Terminologia anatomica. Международная анатомическая терминология / под ред. Л.Л. Колесникова. Москва: Медицина, 2003.

UO'K 808.5

XITOIY TILIDA DEHQONCHILIKKA OID LEKSIKALAR VA ULARNING XUSUSIYATI

M.N. Shodiyeva, o'qituvchi, SamDCHTI, Samarqand

Annotatsiya. Xitoy tilida dehqonchilikka oid leksikalarni o'rganish va tahlil qilish uchun birinchi navbatda leksikologiya va leksika tushunchasi, uning turlariga to'xtalib o'tish zarurligi hisobga olinib umumiy tilshunoslik bilan bog'liq tarzda leksika va ularning turlari ko'rib chiqildi. Hozirgacha jahon tilshunosligida xitoy tili umumiy atamashunosligidagi leksika muammolariga, ularning o'ziga xos xususiyatlari, ayrim semantik va struktur belgilari, tasniflanishi masalalariga ko'p xitoy tilshunoslari o'z ilmiy tadqiqotlari orqali hissasini qo'shgan.

Kalit so'zlar: Yangtze daryosi, hunarmandchilik dastgohlari, serhosil loylar, asboblar va texnikalar, 洒水车, Song sulolasi, sug'orish texnikasi.

Аннотация. С целью изучения и анализа лексиконов, связанных с земледелием в китайском языке, в первую очередь лексики и их виды рассматривались в связи с общим языкознанием с учетом необходимости остановиться на понятии лексикологии и лексики, ее видов. До сих пор многие китайские лингвисты своими научными исследованиями внесли свой вклад в решение лексических проблем в общей терминологии китайского языка, их специфических особенностей, некоторых семантических и структурных признаков, вопросов классификации.

Ключевые слова: Река Янцзы, ремесла, плодородные глины, инструменты и техника, 洒水车, династия Сун, техника орошения.

Abstract. In order to study and analyze the lexicons associated with agriculture in the Chinese language, first of all, lexicons and their types were considered in connection with general linguistics, taking into account the need to dwell on the concept of lexicology and vocabulary, its types. Until now, many Chinese linguists have contributed to the solution of lexical problems in the general terminology of the Chinese language, their specific features, some semantic and structural features, and classification issues with their scientific research.

Key words: Yangtze River, handicrafts, fertile clays, tools and techniques, 洒水车, Song Dynasty, irrigation techniques.

Qadimgi xitoylar Shimoliy Xitoy tekisligida yashab, Osiyoning g'arbiy sharqida joylashgan bo'lib, g'arbiy tomondan sharqqa qadar tekislik Xuanxeni (Sariq daryoni) kesib o'tgan va u juda ko'p serhosil loylarni olib ketgan. Suzib borar ekan, loy suvni to'ldirgan va daryoni uni o'zgartirishga majbur qilgan. Xuanxe suvi dalalarni bosib, qishloqlarni yuvib yuborgan. Odamlar uni "Minglab ofatlar daryosi" deb atashgan. Qadimgi xitoylar tirishqoqlik bilan, o'rmonlarni kesish, botqoqliklarni quritish, daryo qirg'oqlarini mustahkamlash orqali o'z vatanlarining qishloq xo'jaligini rivojlantirishgan. Sariq daryoning janubida joylashgan Yangtze daryosi vodiysi (Moviy daryo) keyinchalik xitoylar tomonidan bosib olingan daryolar, ayniqsa, Yangtze daryosi ko'plab irmoqlari bilan qadimgi davrlarda eng muhim aloqa yo'llari bo'lib kelgan.

Dalalarda tariq, bug'doy, arpa, guruch o'stirilgan. Yil davomida ikki marta hosil yig'ib olingan: yilning birinchi yarmida tariq, ikkinchisida esa bug'doy yig'ib olingan. Yerga ishlov berilib, yovvoyi omoch, taxta ketmon, tosh o'roq bilan o'ralgan. Dastlab fermerlarning o'zlari eng oddiy qishloq xo'jaligi asbob-uskunalari, kulolchilik buyumlari va matolarni yasashgan. Vaqt o'tishi bilan hunarmandchilik ishlab chiqarishning maxsus, mustaqil sohasiga aylanadi. Birinchidan, maxsus

ko'nikma va qobiliyatlarni talab qiladigan quyma hunarmandchilik ajralib turardi. Bronza g'ildirakchalari metallardan yasalgan va undan qurol va turli xil idishlar yasagan.

Xitoy Xalq Respublikasining hayratlanarli iqtisodiy o'sishi aynan qishloq xo'jaligidan boshlangan. Bir paytlar urushdan horib-charchab, bo'linib-sochilib yotgan Xitoy 1949-yilda hokimiyatga kelgan Mao Tszedun tomonidan birlashtirildi, yerlar boy zamindorlardan tortib olinib, 300 million dehqonga bo'lib berildi, sanoatlashish darajasi biroz o'sdi, xalqning turmush tarzida ijobiy tomonga siljish bo'ldi. Biroq 1952-yildan boshlab xalqning ustidan birin-ketin o'tkazilgan kommunistik iqtisodiy tajribalar iqtisodiy inqirozga va oxir-oqibat ommaviy ocharchilikka olib keldi. Chunki bu tajribalar xalqning joniga asrlar davomida oro kirib kelgan bozor munosabatlari elementlariga qirg'in keltirgan edi. Xususiy mulkchilikka qarshi kurashish jarayonida oilalardan hatto kichkina tomoqalar va oddiy hunarmandchilik dastgohlari tortib olindi, xususiy tartibda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish man etildi. Turli ma'lumotlarga ko'ra, bu davrda 20 milliondan 43 milliongacha inson ochlikdan nobud bo'lgan.

1979-yilda (Mao Tszedunning o'limidan so'ng) «Islohot va ochiqlik siyosati» e'lon qilindi. Xitoyni qiyin ahvoldan chiqarib olgan (va keyingi olamshumul rivojini ta'minlagan) bu siyosatning e'lon qilinishiga nima sabab bo'ldi? 1978-yilning dekabr oyi. Xitoyning Anxuy viloyatidagi Syaogang nomli qishloq. Qishloqda 21ta oila yashaydi. Boshqa qishloqlar kabi bu yerda ham ocharchilik hukm surmoqda. Shunda qishloq faollari tajriba o'tkazishadi: jamoa bo'lib ishlatilayotgan umumiy yerlarni o'sha 21 oilaga bo'lib berishga qaror qilishadi – har bir oila o'ziga birlashtirilgan yerida dehqonchilik qilishi uchun. Kichkina qishloqda o'tkazilgan mazkur kichkina islohot yaxshi natija berdi. «Demak, yerni oilalarga bo'lib berish yaxshi ekan», degan xulosaga kelindi. Bu ijobiy natija xabari Pekinga – Xitoy kommunistik partiyasi rahbarlariga yetib bordi.

Asboblari va texnikalar – Xitoy qishloq xo'jaligi texnologiyasidagi birinchi muhim inqilobdir. Temirdan qilingan qishloq xo'jaligi asboblari Xitoy dehqonlari uchun katta kashfiyot bo'ldi. Shimoliy Henanda topilgan eng qadimgi temir shudgor – urushayotgan davlatlar davriga (miloddan avvalgi 475–221) tegishli bo'lib, yog'och pichoqlar va tutqichlarga o'rnatilgan tekis temir bo'lakdir. Chorvachilik uchun omochlar miloddan avvalgi 1-asrgacha paydo bo'lgan. Keyinchalik bir qancha takomillashuv va innovatsiyalar bo'ldi, jumladan, uch bo'lakli shudgor, shudgorlash keyinchalik takomillashtirildi. 1279-yilda Song sulolasi oxiriga kelib, Xitoy qishloq xo'jaligi muhandisligi taraqqiyotning yuqori darajasiga yetdi. Oddiy dehqonlar bu ilk o'rta asr texnikalaridan hozirgi zamonda ham foydalanishda davom etdilar. Ularning cheksiz dalalariga yog'och asbob bilan ishlov berilgan, cho'yan ulushi bo'lgan yoki bo'lmagan va odatda buqa tomonidan tortilgan. Hosilni o'roq yoki ilgak yordamida yig'ishgan (tutqich bilan o'rnatilgan ilgak uchli pichoqdan iborat kesuvchi asbob).

XIII asrga kelib, Yangsizi va Fujianning quyi mintaqasidagi tepaliklarning ko'p qismi terrasli o'tloqlarga aylantirildi. Yerdan foydalanishdagi ikkinchi inqilob XVI asrda Amerika qit'asidan makkajo'xori, shirin kartoshka, kartoshka va yeryong'oq kabi oziq-ovqat ekinlarining o'zlashtirilishi bilan boshlandi. Ular quruqroq balandliklarda, guruch va boshqa mahalliy don ekinlari uchun juda yengil qumli tuproqlarda yetishtirilgan.

Qishloq xo'jaligi va dehqonchilikning rivojlanishi shu sohaga oid leksik qatlamning shakllanishiga olib keldi. Quyida ana shunday terminlar bilan tanishib chiqamiz.

拖拉机 Tuōlājī–Traktor (inglizcha: Tractor, traktor, tortish mashinasi deb ham ataladi) — o'zi harakatlana olmaydigan boshqa jihozlarni tortib olish uchun ishlatiladigan uskuna. Odatda, bu boshqa transport vositalari yoki jihozlarni tortib olish uchun ishlatiladigan transport vositasidir.

1. 这种拖拉机的用途很广,装上不同的农具,可以进行耕地、播种、除草、收割等 – Ushbu traktor keng ko'lamli foydalaniladi, u turli qishloq xo'jaligi asboblari bilan jihozlangan bo'lib, shudgorlash, ekish, begona o'tlarni tozalash va hosil yig'ishtirishda qo'llanilishi mumkin.

2. 这小伙子很聪明,才学了点发动机的知识,就能举一反三,去修理汽车和拖拉机 – Bu yigit juda aqlli, endigina dvigatellar haqida ozgina o'rgangan bo'lsa ham, boshqa narsalar haqida ham xulosalar chiqarishi, mashina va traktorlarni ta'mirlashi mumkin.

洒水车 Sǎshuǐ chē (inglizcha: sprinkler), shuningdek, suv tankeri, purkagich, ko'cha yuvish vositasi sifatida ham tanilgan, muhandislik vositalarining bir turi. Suv purkagichlar odatda yo'llarni tozalash, o'simliklarni sug'orish, shuningdek, binolarni tozalash, yong'indan himoya qilish va boshqa maqsadlarda qo'llaniladi, ular tozalash, changni yuvish va sovitish funksiyalariga ega.

1. 清晨的阳光透过洒水车喷洒的水雾化成了一道道美丽的彩虹 – Tong quyoshi purkagich tomonidan purkalgan tuman orqali go'zal kamalaklarga aylandi.

2. 两个月后,洒水车开进了施工坑道,坑道口也建起了医疗室,一台台铲运车、高速挖掘机也忙碌了起来 – Ikki oydan keyin purkagich qurilish tunneliga kirdi, tunnelga kiraverishda tibbiyot xonasi qurildi, qirg'ichlar va tezyurar ekskavatorlar ham band edi.

石磨 Shí mò – Tosh tegirmon – guruch, bug'doy va loviya kabi donlarni kukun va pulpaga aylantirish uchun ishlatiladigan mashina. Odatda ikkita toshdan yasalgan. Tegirmon ikki qavatli tekislik bo'lib, ikkinchi qavat bilan tutashgan joy teksturaga ega bo'lib, don yuqori teshikdan ikki qavatning o'rtasiga kirib, tekstura bo'ylab tashqariga qarab harakatlanadi va ikki qatlam bo'ylab dumalab o'tganda maydalanadi va kukun hosil bo'ladi.

只要人手多, 石磨挪过河。民谚

1. 拉磨的驴长年累月地绕着石磨转。

2. 刀刃再锋利, 如若长时间不用石磨, 一定会落满灰尘、锈迹斑斑, 直至成废物的。这就是生活的真实。这就是生活的辩证法。

Dehqonchilik ish qurollarining tarixiy evolyutsiyasi, shuningdek, dehqonchilikka oid terminlarning kelib chiqish tarkibiy tuzilishining o'ziga xos jihatlari mavjud. Dehqonchilikka oid tushunchalarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish jarayonida shu narsaga amin bo'ldikki, Xitoy tilini o'qitishda dehqonchilikka oid tushunchalarning berib borilishi talabalarning dehqonchilikka oid yangi lug'atlarni shakllantirishda yaxshi samara beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fan Ven Lan. Xitoyning yangi tarixi. – M.: 1972. – 321 b.
2. 中国农业体系. – 北京: 北京出版社, 2003 年. – 210 页.
3. Mitter R. Modern China a very short introduction – Oxford: 2010. – 169 p.

UO'K 808.5

NORMUROD NORQOBILOVNING “DASHTU DALALARDA” ASARIDA BO'RI ZOOSEMASI

U.S.Toirova, o'qituvchi, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada, o'zbek adabiyoti namoyandasi N.Norqobilov tomonidan qissa va hikoya janrlaridagi yozilgan asarlarda, bo'ri zoosemasining turli talqinlarda yoritilishi va har xil ma'nolarda ifodalanib, taxliliy yo'llar bilan izohlanishini o'z ichiga oladi. Hamda, bo'ri nomi orqali insonlardagi xususiyatlar haqida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: jondor, zoosemizm, konnotativ va dennotativ ma'no.

Аннотация. В данной статье освещается зоосема волка в разных интерпретациях, выражается в разных смыслах и объясняется аналитическими способами в романе Н. Норкабиловым узбекской литературы. При этом обсуждаются характеристики людей в трактовке с именем волк.

Ключевые слова: жондор, зоосемизм, коннотативное и денотативное значение.

Abstract. This article is highlighted wolf zoosemy in different interpretation and expressions in various meaning of the work N.Norqobilov in Uzbek literature. Also, the artistic methods of describing the personal traits of people through the name of the wolf will be discussed.

Key words: jondor, zoosemism, connotative and denotative meaning.

Zoosemiya so'zi yunoncha zoo – hayvon va sema – ma'no so'zlaridan kelib chiqib, “hayvonlar ma'nosi” degan tushunchani anglatadi. I.L.Lasota zoosemiya atamasi tor ma'noda hayvonot olami bilan mavzu jihatdan bog'liq leksik birikmalarni ifodalashda qo'llanilishini ta'kidlaydi. . [1]

— Jondor? — Sa'dulla ajablendi. — Nima u? — Bo'rini bizda jondor deyilar.

— Kim uchundir hayvondir... — Eshqul polvon xayolchan jilmayadi. — O'zi sen jondor nimaligini bilasanmi?

— Nega bilmay, yirtqich bir hayvon-da. — Lekin uning yirtqichligi ayrim odamlarnikidan ziyod emas...

— Yana menga sha'ma qilayapsizmi, otam? — I-i, jondorga o'xshashga yo'l bo'lsin senga!

Jondor - jonivor, tirik mavjudot degan ma'nolarda qo'llaniladi. Yozuvchi bu yerda bo'ri semasining insonlar xususiyatlari bilan birga qiyoslanishi alohida ahamiyat kasb etadi. Bo'rining vahshiyligi va yirtqichligi hammaga ma'lum. Lekin ba'zan inson bolasi bo'laturib, shu yirtqich hayvondan ham battar ish qiladigan va uning qiladigan ishi aql-idrokga sig'maydigan yovuzlik hisoblanadi. Demak insonning yovuzligi va vahshiyligi bo'ri semasi orqali tasvirlangan.

Bu odamlar qiziq bir toifaga mansub kishilar edi. Ularning nazariga tushish ham, nazaridan qolish ham oson. Ular seni martabang tufayli tanishadi, mavqeing uchun qadrlashadi. Illo vazifadan ketgan kunning batamom unutishadi. Bu odamlarning davrasidan tulki kabi hiylakor bo'lsang joy topasan, bo'riday beshafqat bo'lsang— o'rin egallaysan. . [2]

Bu berilgan parchada insonlarning qiziq bir odatlari tasvirlanib, unda ularning e'tiborini olish va bu e'tibordan qolish oson bo'lib, bunday nazardan qolmaslik uchun ular tulki kabi aldoqchi yoki ayyor bo'lishi, hamda bo'ri kabi shafqatsiz, bo'lishi aytib o'tilgan.

— Otam, shu ba'zida bo'riga o'xshab ketishingizni bi-lasizmi o'zi? — deya Eshqul polvonning xayolini bo'ldi Sa'dulla sulh istagan ohangda. — Sal gapga odamning bo'gzi- ga chang solmoqchi bo'lasiz! — O'zi hech jondorni ko'rganmisan? — Nega ko'rmay, kinolarda ming marta ko'rganman. Yomon vahshiy bo'lishadi. — Bundan chiqdi, men ham vahshiyman, shundaymi? — Jahlingiz chiqsa, undan battarsiz!

O'sarqul battol hamisha o'zini bo'riga qiyoslashlarini yaxshi ko'rardi. It fe'lini shu bilan xaspo'shlamoqchiday, gohida buni o'zi ham tez-tez ta'kidlab turardi. Eshqul polvon esa uni bo'riga emas, yomon itga mengzardi. Bu haqda ba'zida shartta yuziga aytgisi kelardi. Biroq u ming qilsayam qaynotasi, buni unga aytib bo'larmidi. [2]

Insonning xarakter xususiyatlarini aynan bo'riga qiyoslash ya'ni bo'rining jahli chiqqanida o'zini tuta olmay naq bo'g'zidan oladigan jihatini namoyon qilish uchun yozuvchi uni jondorga o'xshatib haddan tashqari uni jig'iga tegsa odamning bo'ridan battar vahshiyligi ham alohida aytilib o'tiladi. O'sar polvondagi xarakter esa aynan aynan bo'riga o'xshab ketishi biln birga uni o'ziga ham bunday o'xshatish yoqqanligi uchun o'zidan doimo faxrlanib yurishni xohlardi biroq uning kuyovi Eshqul esa qaynotasini bo'ridan ko'ra ko'proq itga o'xshatib itfe'ligini yuziga aytmoqchi bo'ladi. Ammo uning qarindoshligi sabab ayto olmaydi. Demak yozuvchi bitta insonda ikki xil bo'ri va hayvon semasi borligini ta'kidlab o'tmoqchi.

Eshikdan bosh egib chiqishi bilan, hech ku- tilmaganda, naq bo'g'ziga chang solgan bo'rining hujumini daf etmoqqa chog'i yetmay, osongina jon taslim qilib qo'ya qoldi. U hatto ovoz chiqarmoqqa ulgurmadi. Tongda yig'ilgan odamlar hovlidan sal narida O'sar- qul battolning iti ham o'ldirib ketilganiga keyinroq guvoh bo'lishdi. Jondor zoti sirli jonivor! Shu paytgacha uning fe'lini birov anglab yetolmagan. Bir qarasang, oddiygina temirning jarang etgan ovozidan hurkib qochgan, bir qarasang, qo'lingda yarog'ing bo'lishiga qaramay, xezlangan, hech tushunib bo'lmaydi ularni. Dashtda yurib mening fahmlab yetganim shu bo'ldiki, avvalo, jondorning urg'ochisi qasdlanmasin ekan, u qasd- lanib ot qo'ydimi, qolganlari o'lgan-tirilganiga kara- may, ustingga ot qo'yadi. [3]

Ushbu misolda O'sarqulning ayanchli o'limi uning o'limiga sabab bo'lgan itfe'liligi ya'ni o'ta qaysarligi sabab bo'ldi desak yanglishmaymiz. Chunki u bo'rilar olamiga kirib ona bo'ridan vahshiylarcha bolasini tortib olib kelib bu bo'ri bolasini o'zi onasidan ayro katta qilmoqchi edi biroq ona bo'rining uning izidan topib kelishi uning xayoliga ham kelmagan edi. Ona bo'ri esa undan o'z qasdini olib uni bo'g'zidan bo'g'ib bolasini o'zi bilan olib ketishga muvaffaq bo'ldi. O'z bolasini avaylab asrash uchun ona bo'ri yo'lidan chiqqan dushmanlarni hattoki itni o'ldirgan edi. Ona bo'ridagi farzandiga bo'lgan mehr uni hech narsadan to'xtatishga unday olmadi. Ona bo'ridagi bu sema uning sadoqatidan dalolatdir. Bundan tashqari bo'rilar jondor deb ataluvchi turini hali hanuz hech kim aniq bir fe'lini ayta olmas edi. Sababi ular boshqa jonzotlardan tubdan farq qilib bo'lmas

edi. Ayniqsa bo‘rining urg‘ochisi bir narsaga qasd qilmidi uni hech narsa bu yo‘ldan qaytara olmasligini albatta qasd olishga kirishgan urg‘ochi bo‘rining hamlasidan odamning omon qolishi ehtimoldan holi edi.

— *Bilasizmi, ular sizni nima deb atashadi? — Sa'dulla negadir kuladi. — Dashtdan uloqqan bo‘ri deyisha- di. — Hartugul, itga o‘xshatmabdi-ku. — Eshqul polvon! [6]*

Eshqul polvonni o‘g‘li uni boshqalar tomonidan atalgan laqabi aynan bo‘ri ekanligini aytar ekan uni uloqqan ya’ni yiqilgan va yengilgan bo‘riga o‘xshatganliklarini g‘azab bilan e’tirof etadi. Biror polvonga bu gap yoqmasada uni rad etmay haromxo‘r itdan ko‘ra boshqa bir jozotlardan yengilgan bo‘rini afzal ko‘radi. Demak yozuvchi it semasidagi ymonsizlik xarakteridan ko‘ra bo‘rining uloqqanligini ustun qo‘yadi.

Demak N.Norqobilovning Dashtu dalalarda asarida bo‘ri semasi beixtiyor Jondor nomi bilan tanilgani, O‘sarqul Polvonning esa xakteri ayniqsa jahli chiqqanida aynan bo‘ridek vajohatli tusga kirib odamga birdan tashlanishi, ayniqsa urg‘ochi bo‘rilarning qasdlanishi asar g‘oyasini kuchaytiradi. Bo‘ri fe‘l odamlarning xislatlari bo‘rining insonga yaqinligi va uni tirik mavjudot sifatida qabul qilishi hamda, ba‘zan bo‘rini yer-u ko‘kka maqtab uni inim deya tilga olishi aynan asar bosh qahramoni timsolida tasvirlangan. Odamlar bir-biriga qiladigan yovuzlikni hattoki bo‘rilar qila olmasligi ham asarda aytib o‘tilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ina Dandesh Zoosemy Related to Connotation and Denotation, Catedra de Filologie Engleză https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/108-114_17.pdf
2. Н.Норқобилов “Дашту далаларда ” «Ўзбекистон» нашриёти. Тошкент.2009
3. <https://www.wikiwand.com/uz/Jondor>.
4. S. Mirvaliyev, R. Shokirova. “O‘zbek adiblari” Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 2016.

UDC 808.3.001

PHENOMENON OF METAPHORIZATION IN COMPUTER TERMINOLOGY

L.A. Usmanova, PhD, Uzbek State World Languages University, Tashkent

D.S. Saidqodirova, DSc, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola tizimli yondashuvga asoslangan terminologiya doirasidagi asosiy kompyuter atamalarining metaforizatsiya hodisasiga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: metafora, terminologiya, kompyuter atamalari, tadqiqot usullari, tizimli yondashuv, IKT

Аннотация. Эта статья посвящена феномену метафоризации основных компьютерных терминов в терминологии, основанной на системном подходе.

Ключевые слова: метафора, терминология, компьютерные термины, методы исследования, системный подход, ИКТ

Abstract. This article is devoted to the phenomenon of metaphorization of basic computer terms within terminology based on a systematic approach.

Keywords: metaphor, terminology, computer terms, research methods, systematic approach, ICT

Terminology is a scientific discipline that originated within the framework of lexicology. Its subject is terms and terminological systems, and terminologization refers to the adoption by a word of a commonly used language of a special meaning, i.e. the transition of a nonterminal word into a term-word.

Terms are designations of special concepts. Their specificity lies in the fact that, first of all, they do not lose their integrity, no matter how their content is transmitted. Regardless of whether the terms are one-word or multi-word phrases, they always represent one sign that corresponds to one concept. Even if the term has a complex internal semantic structure, it is still a single independent unit of the name.

The semantic method of term formation or semantic derivation refers to a wide range of semantic transformations, primarily different types of hyphenations (metonymic, metaphorical, functional), changes in the semantic volume of words (expansion and narrowing, specialization of meanings), semantic tracing and so on. The semantic way of forming terms is based most often on narrowing and metaphorical transfers. It should be noted that the productivity of one or another method of term formation is due to the specifics of the computer terminological system. A common type of semantic derivation in the formation of computer terms of the English language is metaphorical hyphenation.

Metaphor as a way of term formation in accordance with the analogy between objects attributes new concepts and meanings to linguistic signs. Metaphorical transference helps people to know an unknown area using an analogy between a given and an unknown area. Although the analogy of subjects representing these areas is not initially known to people, but as soon as it is indicated, it immediately becomes clear, which contributes to the understanding and cognition of new terms. The process of metaphorization begins in term production with the selection of a commonly used word to denote a scientific concept.

In fact, any similarity occurs as a result of the combined action of subjective and objective factors; the differences are in which factors play a leading role in the process of metaphorization. In other words, for metaphorical models of the first type there are more objective external factors, and for metaphorical models of the second type there are more subjective psychological associations. The analysis of metaphorical models of computer terminology develops below from this point of view. Metaphor participates in the creation of names of objects and processes in computer technology and technology at all levels of computer language, as well as the whole set of linguistic phenomena that are associated with the introduction and use of modern means of electronic communication. In the vocabulary of a computer language, it is easy to detect all kinds of metaphors, that is, the transfer of a name from one subject to another based on the similarity of their features.

With the help of metaphorical transfer, computer terms of the English language are formed primarily on the basis of external analogy of objects. In accordance with this interpretation, on the basis of the similarity of objects on one basis, a conclusion is drawn about their similarity on other grounds. This can be a simple metaphor based on the similarity of physical features: in computer language, these are, for example, the terms mouse, window, directory tree, desktop, and so on. The simplest kind of similarity is the similarity of physical features. In computer vocabulary, the term mouse (sichqoncha) is one of the pointing input devices that provide a user interface with a computer. A computer mouse is not a small animal that lives in buildings and in fields. This is a small device that moves on a flat surface in front of the computer and moves the pointer (cursor) on the computer screen:

- There are several types of mice for computers.
- The mouse cursor is not moving, but the mouse is working.

Metaphorical transfer from a household concept to a computer one is carried out on the basis of similarity of external features - shape and size: a person can hold both a real and a computer mouse in his hand.

The well-known computer term window is considered both figurative and deeply meaningful, because it is "a part of the screen in which programs and processes can be executed. Multiple windows can be opened at the same time. Windows can be closed, moved, resized, collapsed into buttons on the taskbar, or expanded to full screen." From this description it is easy to see that outwardly the simplest image of a window in a computer language contains serious signs of a scientific concept. In computer terminology, a lot of terminological phrases are formed with the word window, for example: an active window, a program window, an edit window/editing window, a dialog box, a list window, a text window, a warning message window, etc. Metaphorical transfer from a household concept to a computer one is carried out based on the similarity of external features, for example:

- The dialog box cannot be resized or minimized, it can only be closed.
- If the text window is not displayed, enter the screen text in the command line.

The phrase directory tree is a computer term. The word tree literally means a plant with a solid trunk and branches extending from it, forming a crown, and as a computer term, a tree means nonlinear relationships between branching nodes. A directory tree is a graphical representation of the directory structure of a disk in the form of a diagram with branching directories and subdirectories. In this metaphorical model, the object designated by the word tree in its direct meaning, located in the source region, is concrete and material. And as a computer term, this word means an abstract object located in the target area. The mapping of the source to the target is based on the schematic similarity of the tree shape with the form of the graphical representation of the directory structure. In addition, the term directory tree demonstrates the presence of "metaphorical fields", i.e. it actually demonstrates metaphorical paradigms in which one metaphor pulls another.

In computer science, even several such metaphorical fields have been formed (phytonyms, terms and professionalisms of business language / speech, etc.):

- It is necessary to find existing partitions on the hard disk and create a directory tree.
- You can expand/collapse tree branches using the Num+ and Num - buttons or by clicking on the [+] / [-] sign to the left of the folder icon.

The metaphorical term desktop refers to the entire working area of the screen. The user puts icons (shortcuts) of programs on the screen, as on a table, and can move them as it is convenient for him.

- We strive to improve its appearance by using wallpapers, desktop themes, screensavers, flowers, etc.
- Windows 7 contains many new desktop background images.

More complicated is the functional similarity of the trash type, the trash can is "a place to store deleted files in a Windows environment". In this case, the metaphor is more of an imaginative means of designation, i.e. a sign of emotionality, expressiveness is added to a purely nominative feature.

The word virus demonstrates a typical example of metaphorical transference. Its original meaning is a non-cellular infectious agent that can reproduce only inside living cells. It's a biological or medical term. And as a computer term, a virus has the meaning of a malicious program that gets into a computer from the Internet or from an infected disk and performs harmful actions prescribed in it, preventing it from working normally. Both biological (medical) virus and computer virus have common characteristics: infection, reproduction, invisibility, excitability, destructiveness, epidemic, etc. This fact is proved by many words and phrases in computer terminology, for example: virus signature, virus types, virus mutation, precautions against viruses, destruction of computer viruses, virus code duplication, virus scanning, virus program, antivirus / antivirus program. It should be recognized that the analogy of viruses in the above-mentioned areas makes the abstract and complex concept of a computer virus more imaginative, for example:

- To detect, remove and protect against computer viruses, several types of special programs have been developed that allow detecting and destroying viruses.
- Regardless of the type of virus signature, antivirus programs use them to detect "computer infections".

The metaphorical models of computer terminology formation discussed above allow us to draw the following conclusions: metaphorization in the process of formation of computer terms occurs at different levels. The productivity of a particular method of term formation is determined by the specifics of a computer terminological system. Numerous linguistic facts have shown that two main types of metaphor models occupy a significant place in the formation of computer terms: the first type is a model based on existing similarities, including the similarity of external features and functions; the second type is a model based on similarities created by a psychological association, including an intellectual metaphor. In human cognitive activity, the second type is more complex and important, which requires a special semantic interpretation.

REFERENCES:

1. Arutyunova N.D. Language and the human world. M., 1999.
2. Leychik V.M., Pavlov V.Yu. Metaphor in the vocabulary of a computer language // Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N.I. Lobachevsky. 2010. No. 4 (2).
3. Shudinfa. Research on metaphorization. Shanghai, 2000.

4. Wang Wenbin. Again about the similarities of the metaphor. Bulletin of the Sichuan Institute of Foreign Languages. 2006. No. 2.

UO'K 39(517)

XORAZM VILOYATIDAGI MODDIY MADANIY MEROS OBYEKTLARINING NOMLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

G.Sh.Xusainova, mustaqil tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotasiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyatidagi moddiy madaniy meros obyektlarining nomlanishi va o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: til, onomastika, toponomiya, Xorazm, moddiy madaniy meros, rivoyat, afsona, geografik obyekt.

Абстракт. В данной статье представлена информация о наименовании и особенностях объектов материального культурного наследия Хорезмской области.

Ключевые слова: язык, ономастика, топонимия, Хорезм, материальное культурное наследие, нарратив, миф, географический объект.

Abstract. This article provides information about the name and features of the objects of material cultural heritage of the Khorezm region.

Key words: language, onomastics, toponomy, Khorezm, material cultural heritage, narrative, myth, geographical feature.

Til insonni boshqa tirik mavjudotlardan ajratib turadigan, odamlarga o'z fikrini og'zaki yoki yozma ravishda ifodalash imkonini beruvchi qimmatli boylik hisoblanadi va ular shaxs va jamiyat rivojida muhim ahamiyatga ega sanaladi.

Toponimlar xalqning eng qimmatli qadriyatlaridan biridir. Chunki biror joy tasodifan nomlanmaydi. Joylarni nomlashda millat madaniyati, qadriyatlari va tarixining izlari, o'sha joyda yashovchi aholi, nomlanishi kerak bo'lgan joyning shakli va xususiyatlari hisobga olinadi. Shuning uchun ham, joy nomida ko'plab madaniy, tarixiy va milliy unsurlarni uchratishimiz mumkin. Turkiy xalqlarning eng qadimgi manzilgohlaridan biri bo'lgan Buyuk Ipak yo'li, turli madaniyat va e'tiqodlar, turli xil siyosiy boshqaruv shakllariga mezbonlik qilgan hudud bo'lib, joy nomlari jihatidan juda boy mintaqadir. Hududdagi moddiy madaniy meros obyektlari nomlari tekshirilganda qaysi nomlarning qaysi davrda qo'llanganligi, til xususiyatlari va sabablarini aniqlashimiz mumkin. Bizning tadqiqotimizda O'zbekiston Respublikasining Xorazm viloyatidagi moddiy madaniy meros obyektlari nomlari, tili, dini, madaniyati, tarixi va siyosiy sabablari kabi omillar aniqlanadi hamda tasniflanib tekshiriladi. Shu bilan birga, Xorazm viloyatidagi moddiy madaniy meros obyektlari nomlanishida xalq og'zaki ijodi namunalari sanalmish afsona va rivoyatlarning o'rni yuzasidan misollar keltiriladi.

Kishilar qadim zamonlardan o'zlarini, mavjudotlarni, jonzotlarni, tushunchalarni bir-biridan farqlash va aniqlash maqsadida tildan foydalanib ularga nom berishni boshlaganlar va bu hozirgacha shunday davom qilib kelmoqda. Nom qo'yish tilning naqadar boy ekanligining ko'rsatkichi sifatida qabul qilinadi. Bu jarayon uning mazmun jihatidan boy til ekanligini ham ko'rsatadi. Insoniyat tarixidek qadimiy bo'lgan nomlashlar doimo mutaxassislarning e'tiborini tortib kelganligi bois nafaqat tadqiqot mavzusiga aylandi, balki Onomastika fanining paydo bo'lishiga ham sabab bo'ldi.

O'zbek tili leksikasidagi onomastik birliklar bir qadar tekshirilgan. Xususan, o'zbek tilshunosligida moddiy madaniy meros obyektlari nomlari tadqiqi qisman V.I.Abayev, F.Abdullayev, H.Dadaboyev, Z.Do'simov, R.Yo'ldoshev, A.O'razboyev, A.Primov, E.Madaminov, M.Tillayeva, Sh.Norboyeva, R.Maxmudov kabi tadqiqotchilar ishlarida kuzatiladi [1].

Hozirgi jamiyatni, zamonaviy sivilizatsiyani, xalqlar va mamlakatlar o'rtasidagi har qanday aloqalarni geografik, jumladan madaniy meros obyektlari nomlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Joy nomlari chuqur ilmiy, siyosiy, amaliy, turistik va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, xilma-xil tarixiy sharoitlar va tillar takomilining mahsuli hisoblanadi.

So'nggi yillarda o'zbek xalqining umummilliy boyligi hisoblanadigan madaniy merosimizni muhofaza qilish, ilmiy o'rganish va undan foydalanish borasida mamlakatimizda qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Moddiy madaniy meros obektlarini muhofaza qilish, ilmiy o'rganish, ulardan oqilona foydalanish va yurtimizning sayyohlik salohiyatini oshirishda ularning o'rni va ahamiyatini belgilash hamda moddiy madaniy meros sohasidagi davlat nazoratini tubdan takomillashtirish maqsadida respublikamizda bir qator qonun, qaror va farmon hujjatlari qabul qilingan. Jumladan, 2011-yil "Geografik obyektlarning nomlari to'g'risida"gi Qonun qabul qilinguniga qadar geografik obyektlarning nomlari sohasidagi munosabatlarni 1996-yilda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida ma'muriy-hududiy tuzilish, toponimik obyektlarga nom berish va ularning nomlarini o'zgartirish masalalarini hal etish tartibi to'g'risida"gi Qonun asosiy hujjat bo'lib kelgan [2, 4].

2001-yil 30-avgustda qabul qilingan "Madaniy meros obektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-martdagi "O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi huzuridagi Madaniy meros departamenti faoliyatini tashkil etish hamda moddiy madaniy meros obektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishga oid ayrim normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 265-sonli qaroriga asosan bir qancha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ushbu qaror ijrosini ta'minlash maqsadida mutasaddi tashkilotlar tomonidan Xorazm viloyatidagi ikki yuzdan ortiq moddiy madaniy meros obektlari ro'yxatga olingan [3, 4].

Hozirgi kunda geografik obyektlarning nomlari davlat reestrining ma'lumotlar bazasida mavjud obyektlar nomlari soni 92846 ta bo'lib, shundan Xorazm viloyatidagi moddiy madaniy meros obektlari ikki yuzdan ortiqni tashkil qiladi va bu obyektlar arxeologiya yodgorliklari, arxitektura yodgorliklari, monumental san'at yodgorliklari hamda diqqatga sazovor joylarga bo'lib guruhlangan.

O'zbekiston madaniyati, Markaziy Osiyo xalqlarining ko'p asrlik an'analari va turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq boy tarixga ega. Buyuk Ipak yo'lining chorrahasida joylashgan O'zbekiston hududida ko'plab me'moriy yodgorliklar, qadimiy qal'a va qasrlar, sirli va noyob tabiat yodgorliklari va folklor elementlari joylashgan bo'lib ularning aksariyati hozirda YuNESKOning Butunjahon merosi obektlari tomonidan muhofaza qilinmoqda.

Bugungi kunda YuNESKOning Butunjahon merosi obektlari Reprezentativ ro'yxatiga 4 ta me'moriy majmua - Xivadagi Ichan qal'a muzey-qo'riqxonasi (1990), Buxoroning tarixiy markazi (1993), Samarqandning tarixiy markazi "Samarqand - madaniyatlar chorrahasi" (2001), Shahrisabzning tarixiy markazi, shuningdek Ugam-Chotqol milliy bog'i (2016) va 9 nomoddiy meros obektlari kiradi.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan buyon mamlakatda nafaqat yodgorliklarni tiklash ishlari orqali madaniy merosni saqlashga, balki milliy o'ziga xoslikni mustahkamlashga va jahon madaniyatida tan olinishga ham katta e'tibor qaratilmoqda.

Ming yillar mobaynida, o'zbek folklori, minoralar va qadimiy gumbazlar ko'plab shaharlarning tashrif qog'ozi, shahar manzaralari, ularning diniy va ma'rifiy muassasalari - masjid va madrasalarining go'zal aksiga aylandi.

Kurrai zaminning eng ko'hna shaharlaridan biri - Xiva o'zining boy tarixiga ega.

Darvoqe, Xiva shahri va nomi qachon paydo bo'lgan? Biz bu savolga ushbu maqolamizda rivoyat va afsonalar orqali javob berishga harakat qilamiz.

Xiva o'rta asr sharq me'morchiligining tengsiz javohiridir. Xiva shahrida o'tkazilgan arxeologik qazishmalar natijasi shuni ko'rsatadiki, "Ichan qal'a" hududi eramizdan avvalgi V asrda paydo bo'lgan.

Xiva hozirgi Urganch shahridan 25 km janub tomonidagi tekislikda joylashgan. Bir paytlar bu zamin qadimiy Xorazm davlati tasarrufida bo'lgan. Xiva shahri to'g'risidagi dastlabki ishonchli ma'lumotlar X asrlardan boshlab arab-fors tilidagi tarixiy-jo'g'rofiy manbalarda uchraydi. Ulardan birida aytilishicha, Nuh payg'ambar davrida insonlar Haq yo'lidani adashib, Allohni tan olmay jaholat yo'liga kirishibdi. Bundan tashvishga tushgan payg'ambar Allohga insonlardan shikoyat qilibdi. Alloh tez vaqtda katta to'fon bo'lishini, undan oldin Nuh payg'ambar o'ziga yaqin odamlarni saqlab qolishi uchun katta bir kema yasashini buyuribdi. Nuh alayhissalom bu kemani tuzatibdi va unga

Alloh yo'lidan adashmaganlar bilan birga yana har bir jonzotdan bir juftan mindiribdi. Xudoning amri bilan qirq kun yoqqan yomg'irdan yer yuzini suv bosibdi. Kemaga chiqib olgan odamlar va jonzotlar suvda uzoq suzishibdi. Bir kuni ular uzoqdan baland bir tepalikni ko'rishibdi. Bu yerga kelgach, Nuh kemadan tushib, shu yerda qolibdi va o'g'li Somga yana suzishni buyuribdi. Som kemada bir necha kun suzgandan keyin, quruq yerni topish uchun qushlarni uchirib ko'ribdi. Lekin hech quruqlik ko'rinmasmish. Bir kun Com Oqqush bilan Kabutarni uchiribdi, ular uzoq uchib quruq yerni topishibdi, shunda Oqqush sevinganidan «Quvoq! Quvoq!» deb ovoz beribdi, Kabutar esa qanotlarini tapillatibdi. Bu ovozni eshitgan Som kemani shu tomonga haydabdi. Kelib quruq yerga chiqishibdi va shu yerda yashab qolishibdi. Bu joyning nomini birinchi bo'lib xabar bergan Oqqushning «Quvoq! Quvoq!» degan so'zlari bilan atashibdi. Keyinchalik bu so'z «Xivoq», «Hevah», ya'ni "qanday yaxshi" so'ziga aylangan ekan.

Yana bir rivoyatlarga qaraganda, Xiva shahrining qadimiy qismida (hozirgi "Ichon qal'a" o'rnida) sahro bo'lgan. Marvdan Jurjoniya (Ko'hna Urganch) tomon o'tadigan ("Ipak-yo'li"ning shahobchasi) karvonlar yurgan. Shu karvon yo'lida ichimlik suvi saqlanadigan "Xivaq qudug'i" bo'lgan. Bo'lg'usi shaharning nomi ham ana shundan kelib chiqqan. [4, 5].

Xiva gavhari hisoblanmish Ichon qal'a o'ziga xos yaxlit me'moriy inshootlardan iborat bo'lib, baland paxsa devor bilan o'ralgan, to'rtta darvozasi- Ota darvoza, Polvon darvoza, Tosh darvoza va Bog'cha darvoza to'rt tomonga qaratib qurilgan. Ichon qal'a devorlari vaqt o'tishi bilan bir necha bor buzilgan va qayta ta'mirlangan.

Deshon qal'a – rabot. Ichon qal'a atrofida XIX asrning o'rtalarida vujudga kelgan. Deshon qal'ada kambag'al-kosiblar, hunarmandlar va mayda savdogarlar yashashgan. Tikuvchilar (chitgarlar), kulollar, elakchilar, juvovchilar, misgarlar, tunukachilar va boshqa mahalla nomlari shu davrgacha saqlanib qolgan.

1920-yilgacha Xiva shahrining Ichon qal'a hududida 33 ta mahalla (machitqo'm) va Deshon qal'a hududida 34 ta mahalla mavjud bo'lib, ularning har biri o'z nomiga ega edi. Mahalla nomlari u yerda istiqomat qilgan kishilarning kasb-koridan darak berib turardi. Chunonchi, Chitkarlik, Alakchilik, Kulollar, Misgarlik, Gadoylar, Otomurod Qushbegi, Yoqub Mehtar, Yusuf Yassavulboshi va hakoza[5, 11].

Xorazm vohasi o'zining ko'plab madaniy moddiy-meros obyektlari va ziyoratgohlari bilan nafaqat O'zbekiston va Markaziy Osiyo, balki butun dunyoga mashhurligi bilan ham ajralib turadi. Qadimdan bu yurtda ilm-fan, madaniyat va ma'rifat gullab yashnagan.

Sahro o'rtasida me'moriy obidalarning qurilishi, bu makonda o'ziga xos madaniyatning yuzaga keltirilishi, o'z tili va o'z alifbosiga ega bo'lishi bu xalqning qadimiyligidan va naqadar buyukligidan dalolatdir. Bu zamindan yetishib chiqqan Xorazmiylar, Beruniy va Zamahshariylar, Najmiddin Kubro va Pahlavon Mahmudlar, Munis va Ogahiyar kabi alloma va hukmdorlar ham shaharning chiroyli bo'lishiga hissa qo'shganlar. Shuning uchun ham Xiva Ichon – Qal'asi 1967-yilda chin ma'noda "Ochiq osmon ostidagi" tarixiy - me'moriy muzey – qo'riqxonaga deb e'lon qilindi.

Xiva me'moriy obidallari ichida eng chiroyli va hashamatlisi Pahlavon Mahmud maqbarasidir. Pahlavon Mahmud (1247-1326) mashhur polvon, hunarmand po'stindo'z usta va buyuk faylasuf shoir bo'lgan. Jismoniy va ma'naviy kamolatni o'zida mujassamlashtirgan bu yigitning shuhrati Movarounnahr va Xurosondan tortib Eron va Hindistongacha yetib boradi. U mashhur polvonlar bilan kurash tushadi, lekin hech yerda yengilmaydi, butun umri yelkasi yerga tegmay, mamlakatning bosh polvoni bo'lib qoladi. Shu sababli xalq o'rtasida juda ko'p afsona va rivoyatlar paydo bo'lib, uni mashhur polvon, xalq g'amxo'ri, ajoyib vatanparvar va shoir sifatida tilga oladilar. Xalq unga "Pahlavon" laqabini berib, uni "Pahlavon Mahmud", "Polvon ota", "Hazrati Polvon pir" deb e'zozlaydi. U xivaliklarning qalbidan shaharning piri (bosh homiysi), maqbarasi - shaharning langari sifatida o'rin olgan.

Rivoyatning yana boshqa bir aytilishida, Nuh payg'ambarning o'g'li Som bir kuni ovdan keyin, qumlikdagi baland bir tepalikning ustida yotib uxlaydi va tush ko'radi. Tushiga otasi kirib, shu uxlab yotgan yerida bir qal'a qurishni buyuradi va «qal'aning shaklini mening kemamga o'xshatib qurgin», deydi. Shunda Som otasiga «kema shaklidagi shahar ham, kemadek chayqalib turuvchi bo'ladiku», deganida, otasi unga, - «biz uning o'rtasiga langar tashlaymiz», deb javob beradi. Shundan keyin

Som bu joyda otasi Nuhning kemasiga o'xshatib qal'a barpo qiladi. Ya'ni, shaharning tarhini chizib, qurgan kishi rivoyatlarga ko'ra Nuh alayhissalomning o'g'li Som bo'lgan [6, 120-123].

Xivaliklar Pahlavon Mahmud maqbarasini Nuh payg'ambari tomonidan shaharning o'rtasiga tashlangan langar deb hisoblaydilar. Shuning uchun ham maqbara katta peshtog'ining o'ng qanotidaga koshin naqshlarga kema tasviri tushirilgan.

Maqbara koshinlaridagi naqsh gullarning aksari rangi oq, ko'k va zangori bo'lib, bu ranglarning tanlanishi ham bejiz emas edi. Chunki, qadimdan afsona va rivoyatlarda oq rang tozalik, yorug'lik, baxt va omad ramzi, ko'k rang moviy osmon, yomon kundan asrash va tinchlantiruvchi, zangori - oliy e'tiqod ramzini bildirgan va yovuz ruhlardan saqlagan. Naqshlarda ham olam-olam ma'nolar yashiringan. Masalan, aylana naqshlar ichiga har xil gullar rasmining yasaliishi, yoki naqshlarning o'zi aylana-aylana bo'lib ketishi, yovuz niyatli kishini niyatidan qaytarish uchun qilingan. [7, 123-126].

Bugungi kunda Xorazm xalqi ana shu avliyo zotlar madfun bo'lgan joylarni alohida hurmat va e'zoz bilan ziyorat qilib, atrofini obod qilib, ziyoratgoh maskanga aylantirgan. Bunday maskanlar hozirda Madaniy meros departamenti tomonidan ro'yxatga olinib, madaniy meros obyektlari qatorida davlat muhofazasiga kiritilgan.

E'tibor berilsa, Xorazm vohasidagi katta ko'pchilik moddiy madaniy meros obyektlarining bugungi kundagi nomlari o'rta asrlarda obyektga nom sifatida tanlangan va hamon ushbu nom yashab kelmoqda. Ammo xalq tilida ularning antik davrda tanlangan nomi ham qo'llanadi. Xalqona nom har kishining e'tiborini tortishi shubhasiz. Chunki so'zning asl ma'nosini anglasak, xalq nima sababdan ayni shu nom bilan ziyoratgohni atashini tushunib yetamiz.

Xalq tilidagi "Polvon pir" nomiga izoh beradigan bo'lsak, "polvon" so'zi tarixan eroniy qatlamga mansub so'z bo'lib, eski turkiy til tili davrida o'zbek tiliga o'zlashgan. So'z fors tilida baquvvat, botir, qahramon, bahodir kabi ma'nolarni anglatadi. O'zbek tilida asosan ikki ma'noda istifoda etiladi: 1) jismoniy jihatdan kuchli, baquvvat kishi; bahodir, pahlavon; 2) kurash tushadigan sportchi [5, 290].

Nomning ikkinchi qismi "pir" ham tarixan eroniy qatlamga mansub bo'lib, eski turkiy til davrida o'zlashgan. Fors tilida ushbu o'zlashma kekxa, qari; diniy mazhab, tariqat asoschisi; hunarmandlar sarkori ma'nolarini anglatadi. O'zbek tilida mazkur o'zlashma asosan quyidagi ma'nolarda qo'llanadi: 1) uzoq umr ko'rgan kishi; kekxa. Shu ma'noda "piri badavlat" iborasida uchraydi; 2) diniy mazhab boshlig'i, diniy rahbar. Shu ma'noda "yo pirim" birikmasida uchraydi; 3) biror kasbning asoschisi, homiysi deb tushuniladigan, ko'pincha, afsonaviy va afsonalashtirilgan shaxs; 4) ko'chma ma'noda: biror ish, kasb yoki sohani juda yaxshi egallagan, shu sohada o'ta mohir usta kishi, ustoz. Ushbu so'z, shuningdek, ota ma'nosini anglatadi va arab tilida أب deyiladi. Fors tilida qari, kekxa ma'nolarini ifodalovchi سالخورده so'zi bilan yonma-yon, bir ma'noda qo'llanadi. Yosh ma'nosini anglatuvchi جوان so'zining antonimi. Alisher Navoiy asarlarida bu so'z ustoz, boshlig'; tasavvuf tariqatining boshlig'i kabi ma'nolarda qo'llanadi [8, 574].

Bino va inshootlar jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy hayoti, turmush darajasi bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Xorazm viloyatidagi moddiy madaniy meros obyektlarini tarixiy-lisoniy nuqtayi nazardan o'rganish necha ming yillar davomida viloyat hududida yashab kelayotgan xalqning ma'naviy merosi va madaniy mulki bo'lib hisoblangan bu boyliklarning asrlar osha saqlanib qolishiga ko'maklashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Том II. –Л.: Наука, 1973; Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. I қисм. Луғат. II Хоразм шевалярининг таснифи. – Тошкент: Ўзбекистон Фанлар академияси нашриёти, 1961. –346 б; Дадабаев Х. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV вв. – Ташкент: Ёзувчи, 1991. – 185 (1) с; Дўсимов З.Хоразм топонимлари «Фан» нашриёти, Тошкент, 1985., Дўсимов З. Хоразм топонимияси ва «Авесто» . // «Авесто» – буюк қомусий асар. – Тошкент: Фан, 2001. – Б. 13-16; Ёўлдошев Р. «Авесто» ёзуви ва тили // «Авесто» – буюк қомусий асар. – Тошкент, 2001. – Б. 17-19; Ёўрозбоев А. Оғаҳийнинг тарихий асарлари лексикаси. – Тошкент: «Muharrir nashriyoti», 2013; Тиллаева М. Хоразм ономастикаси тизимининг тарихий-лисоний тадқиқи. («Авесто» ономастикасига қиёслаш асосида): Филол. фанлари номз. дисс. – Тошкент, 2006; Р.Махмудов. Оғаҳий тарихий асарларида ўзлашмалар. Филол. фанлари док. дисс. – Тошкент, 2022.

2. <https://lex.uz/docs/4262171?ONDATE=09.01.2021&ONDATE2=20.12.2019&action=compare>

3. <https://uzheritage.org/uz/posts/ozbekiston-madaniy-merosi-haqida-qisqacha>
4. A. Abdurasulov, Z. Abidova. "Xorazmdagi qadamjo va ziyoratgohlar" – T.: "Yangi nashr". 2016.
5. K. Xudoyberganov, "Xiva - dunyodagi eng ko'hna qal'a", Toshkent, 2012.
6. D. Bobojonov, M Abdurasulov. "Firdavsmonand shahar", 2008.
7. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. T. II. T.: Fan.1983.
8. O'zbek tilining izohli lug'ati. III tom. –T.: O'zbek milliy ensiklopediyasi. 2006.

UDC 808.2-31 809.437.5-31

SUPER-SEGMENT PHONOSTYLISTICS: PITCH, LOUDNESS, AND LENGTH OF SOUNDS

Z.T.Yadgarova, PhD student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Barcha tovushlar segmentlar yoki biz IPA (Xalqaro fonetik alifbo) belgilari bilan belgilagan aniq nutq tovushlaridir. Biroq, biz segmentlar darajasidan yuqori bo'lgan tovushlardan ham foydalanamiz. Prosodiya, shuningdek, suprasegmental ma'lumot sifatida ham tanilgan atama, biz gapiradigan so'z va jumalarning ritmini, vaqtini, adabiyotda vaznini va urg'usini aniqlaydigan tovushli ma'lumotdir. Tovushlarning balandligi (bizning qulog'imizning tovush chastotasiga javobi), balandligi(to'lqinning energiyasiga bog'liq) va uzunligi bo'limlardan tashqari ma'lumotlarning uchta asosiy komponentidir.

Kalit so'zlar: prosodiya, tovush balandligi (bizning qulog'imizning tovush chastotasiga javobi), balandligi(to'lqinning energiyasiga bog'liq) va uzunligi, baland va past tovush, ohang, intonatsiya.

Аннотация. Все звуки являются сегментами или отдельными звуками речи, которые мы обозначаем символами IPA (Международный фонетический алфавит). Однако мы также используем звуки, находящиеся выше или за пределами уровня сегментов. Просодия, также известная как суперсегментная информация, представляет собой звуковую информацию, которая определяет ритм, время, метр и ударение слов и предложений, которые мы произносим. Высота, громкость и продолжительность звуков являются тремя основными компонентами надсегментной информации.

Ключевые слова: просодия, высота тона, громкость и продолжительность звуков, высокий и низкий звук, тон, интонация.

Abstract. All the sounds are segments, or the distinct speech sounds that we denote with IPA (the International Phonetic Alphabet) symbols. However, we also use sounds that are above or beyond the level of the segments. Prosody, also known as suprasegmental information, is the sound information that determines the rhythm, timing, meter, and stress of the words and sentences that we speak. The pitch, loudness, and length of sounds are the three main components of suprasegmental information.

Keywords: prosody, the pitch, loudness, and length of sounds, high and low sound, tone, intonation.

Both sound and prosodic units participate in the formation of the pronunciation style. Super-segment phonostylistics studies the stylistic properties of super-segment units. Pitch can be low or high as in music. It is a phonatory prosody. It is an auditory property that enables a listener to place a sound on a scale going from low to high. It refers to the highness or lowness of voice, determined by the frequency of vibration of the vocal cords. Its utilization in speech includes tone and intonation.

Many kinds of information can be conveyed by variation in pitch:

1. Personal characteristics of the speaker e.g. sex, age, emotional status.
2. To mark the boundaries of syntactic units. We use pitch to mark the completion of a grammatical sentence. The last syllable is a lower pitch than it would have been if it had been in a non-final position. Depending on how it is said, the sentence, "I am late" can be a statement of fact or an expression of surprise. But generally, if the word "late" comes at the end, it is rendered in a low pitch. But if in a medial position, it is higher.

3. Questions are marked with a higher pitch. Incomplete utterances also often have higher pitches.

4. To teach the meaning of a word. In tonal languages, pitch varies meaning.

The pitch of a sound is how high or low it is. We produce high pitched sounds when our vocal folds have a high-frequency vibration, and when our vocal folds vibrate more slowly, the resulting sound is lower in pitch. How high or low a sound is depends on its pitch. When our vocal folds vibrate at high frequencies, we make high-pitched sounds; conversely, when they vibrate at lower frequencies, we produce lower-pitched sounds. Pitch information can be used in some languages to indicate changes in word meaning. When pitch is used in this manner, the pitch information is known as **tone**. These words appear to have all been transcribed the same way if you only examine at the segmental level of a few examples. However, when people pronounce these words, their voices vary in pitch, which causes the second syllable to have a high, mid, or low tone, which alters the word's meaning. Tone variations are possible in a single language. Although these words appear to have the same segments upon closer inspection, their meaning is differentiated by the tones.

Pitch variation that is related to short stretches of speech – syllable length, words gives tonal contrasts.

Used to indicate different meaning of words.

/	\	∨	^
Rise	fall	fall-rise	rise – fall

Pitch can also be used in languages to indicate information at the discourse level, a speaker's emotion, or attitude, rather than to alter the meaning of words. When employed in this way, pitch is referred to as **intonation** rather than tone. Let's look at a few instances of how English employs pitch for intonation.

Jack got a C1 in CEFR.

Jack got a C1 in CEFR!

Jack got a C1 in CEFR?

Jack? got an C1? in CEFR?

These sentences are all composed of the same words (and sentence segments), but by changing the intonation, we can send a distinct message about the speaker's perspective on the statement's meaning. Observe how we occasionally imply a sentence's prosody using punctuation in our writing.

Another component of suprasegmental information is the length of sounds. Some sounds are longer than others. Listen carefully to these two words in English. *beat*, *bead*. The vowel sound in both words is the high front tense vowel [i]. But in *bead*, the vowel is a little longer. This is a predictable process in English — vowels get longer when there's a voiced sound in the coda of the syllable. The diacritic to indicate that a segment is long looks a bit like a colon [i:]. Sound length is another aspect of suprasegmental information. Different noises have different lengths. Pay close attention to these two English terms. *beat*, *bead*. Both words have the high front tense vowel [i] as their primary vowel sound [i]. The vowel is a tiny bit longer in *bead*, though. In English, vowels lengthen when the final consonant of the syllable has a voiced sound; this is a predictable process. The diacritical mark used to denote long segments resembles a colon [i:].

So a sound can change in length as the result of a predictable articulatory process, or, like intonation, length can signal discourse-level information about an utterance. Consider the difference between:

That apple was yummy,

That apple was yuuuuuuuummyyyyyyy.

Particular speech patterns in sentences are referred to as intonation groups. They are also called tone units. In a stretch of words or syllables, the intonation group is marked by different boundaries namely:

Pause: This can be filled or unfilled. The unfilled pause is marked by silence. The filled pause is marked by different sounds such as /a/ and /m/ in RP. These sounds are usually used at the end of boundaries. If they are placed where there are no boundaries, it symbolizes hesitation. The pause

occurs as the speaker changes from one pitch pattern to another. It is often very brief and is unfilled, it is hardly noticeable. The intonation pauses occur at different places in an utterance.

In conclusion, prosody, often referred to as suprasegmental information, is sound information that is above the level of the segment. Pitch, loudness, and length make up this attribute. Prosody is used in many languages to convey discourse-level information, and it is also sometimes used to alter the meaning of words.

REFERENCES:

1. Carr, P. (2008). A glossary of phonology. Edinburgh: Edinburgh University.
2. Hyman, L.M. (1975). Phonology: Theory and analysis. New York: Holt Rinehartand Winston.
3. Robertson, P. (2003). Teaching English pronunciation skills to the Asian learner. A cultural complexity or subsumed piece of cake? Asian EFL Journal.
4. <https://pressbooks.pub/essentialsoflinguistics/chapter/3-8-suprasegmentals>
5. <https://mysominotes.wordpress.com/2018/09/13/19phoneticphonological-analysis-what-is-pitch-how-does-it-impact-language>

UO'K 808.3

MEDIA TILIDA MODALLIK KATEGORIYASINING LINGVISTIK ASOSLARI

.G'.Yodgorova, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Til va tafakkurning birligi nutqda o'z ifodasini topar ekan unda fikrimiz moddiy shaklga, ya'ni hissiy idrok etiladigan shaklga kiradi va shu tariqa u nafaqat shaxsga emas, balki jamiyatga tegishli bo'lib qoladi. Darhaqiqat, til jamiyatda yuz berayotgan voqea va hodisalar to'g'risida xabar berish bilan insonlarga ma'lum ta'sir o'tkazish, hissiyotini qo'zg'atish kuchiga ham ega.*

Kalit so'zlar: mediamatn, modallik, modallik kategoriyasi, kommunikativ, lingvokulturologik, aspektlar, media tili.

Аннотация. *Так как единство языка и мышления находит свое выражение в речи, то и наша мысль принимает материальную форму, т. е. форму эмоционального восприятия, и тем самым принадлежит не только личности, но и обществу. На самом деле язык обладает способностью оказывать определенное влияние на людей и пробуждать их чувства, информируя о событиях и явлениях, происходящих в обществе.*

Ключевые слова: медиатекст, модальность, категория модальности, коммуникативные, лингвокультурные аспекты, медиаязык.

Abstract. *Since the unity of language and thinking finds its expression in speech, our thought also takes on a material form, that is, to form an emotional perception, and thus not only belongs to the individual, but also to society. In fact, there is an impact on people and awaken their feelings, informing about events and phenomena regulated in society.*

Keywords: media text, modality, category of modality, communicative, linguistic and cultural aspects, media language.

Jamiyatda til kommunikatsiya vositasi sifatida axborot uzatish orqali, ommaga dunyoni anglash, dunyo qarashni shakllantirish, xulosa chiqarish kabi xususiyatlar siyosiy ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy axborotni yoritish negizida olib boriladi. Butun dunyoda hozirda yuz berayotgan voqealarni til birliklari orqali yoritish, anglash nafaqat jurnalistikaning uslubiy ko'rinishi shuningdek, uning ba'zi muhim til xususiyatlarini belgilaydi. Zero, tilning barcha shakllari, funksiyalari va mavjudlikning barcha bosqichlarida uzviy bog'liqligi bilan jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida xilma-xil ravishda qayd etiladi. Zero, mediamakonda tilning imkoniyatlari kengligini u orqali dunyoda sodir bo'layotgan voqea hodisalari yoritilishi, auditoriyaga milliy madaniyatni sindirish, til mentalligi masalalarini kommunikatsion vaziyatda voqeealanishini o'zida mujassam qiladi.

Til – bu “mavhum tizim emas, balki har doim maxsus kontekstda va vaziyatlarda kommunikativ ehtiyojlardan rivojlanadigan bir qator amaliyotlar sifatida qaralishi mumkin. Tilning har bir qismi biron bir maqsadga ega” [1, 28]. Tadqiqot obekti bo'lgan modallik kategoriyasi ham

ana shu aspektlaridan biridir. “Modallik” borasida jahon va o‘zbek tilshunosligida ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. O‘zbek tilining izohli lug‘atida “Modallik”ning quyidagi izohi keltirilgan: “MODALLIK [fr. Modalite- lot. modus – usul; mayl] – fikrning, gap mazmunining voqelikka bo‘lgan munosabatini ko‘rsatuvchi grammatik kategoriya” (O‘TIL, B-605).

A.Xojievning “Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati”da esa: “Modallik kategoriyasi fikrning voqelikka bo‘lgan munosabatini ko‘rsatuvchi ma’nolar va bu ma’nolarning ifodalanish tizimi. Modal ma’no, masalan, modal so‘z yoki modal shakllar orqali ifodalanadi. Q. Modal so‘z, Modal shakl, Modal ma’no”. Lug‘atda modal ma’no, shakl va so‘zga ta’rif berilgan. “Modal ma’no. So‘zlovchining o‘zi ifodalayotgan fikrga bildiradigan ma’no, masalan, fikrning chin yoki gumonligi ma’nosi, afsuslanish, qoniqish, imkoniyat, mamnunlik kabi ma’nolar modal ma’nolar hisoblanadi. Modal ma’no turli til birliklari (masalan, so‘z, so‘z shakli) yordamida ifodalanadi. Modal so‘z, Modal shakl”; “Modal shakl. So‘zning modal ma’no ifodalovchi shakli. Masalan, o‘zbek tilidagi otning kichraytirish-erkalash shakllari (qizaloq, qo‘zichoq kabi), fe‘lning modal ma’no ifodalovchi ko‘makchi fe‘llar yordamida yasaluvchi shakllari (ayta qol, bora ko‘rma kabi) Modal ma’no” [4,64]. O.S. Axmanova modallikka “so‘zlovchining gap mazmuniga munosabati va gap mazmunining voqelikka munosabati ma’nosiga ega bo‘lgan, fe‘llarning shakl va mayl, modal kabi turli leksik-grammatik va b.vositalar bilan ifodalanagan konseptual kategoriya” deb ta’rif keltirgan [2. 45.].

Demak, “Modallik kategoriyasi deb, qator funksional-semantik modallik kategoriyalarining (*tasdiq-inkor, real-noreal, so‘roq, undov, payt, sabab, maqsad, qiyos, shart, niyat, buyruq, natija, to‘siqsiz, o‘rin, inkor, tasdiq, mavjudlik, muloyimlik (xushmuomalalik), taxmin(gumon), o‘xshatish, holat, maslahat, iltimos, talab, mumkinlik* va h.k) shakllanib, rivojlanib, turli xil ma’no nozikliklariga qo‘shilib, uyg‘unlashib keng funksional-semantik maydonni hosil qilish jarayonida so‘zlovchining obyektiv borliqqa munosabatini anglatib, so‘zlovchi va tinglovchi orasidagi kommunikativ muloqotning amalga oshishida ifodalanayotgan semantik ma’nolar majmuiga aytiladi. Aytish mumkinki, mavzu doirasidagi adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib, bundan kelib chiqib, tilshunoslar modallikni obyektiv va subyektiv modallikka bo‘linadi. T.B.Alisovanig fikricha har qanday gapning predikativlik tabiati ikki pog‘onadan iborat: 1) denotat (diktum) sub’ekt – predikativ munosabatlarini anglatga; 2) modus – so‘zlovchi tomonidan ularga berilgan baho. O‘.P. Lafasov ham “gapning nominativ aspekti tarafdorlari gapni ikki qismga, ya’ni diktum hamda modusga ajratiladi. Bu har qanday jumlaning predikativ tabiati ikki sathdan tashkil topganligi bilan belgilanadi, **birinchisi**, denotat (diktum)ning subyekt-predikat munosabatini aks ettirsa, **ikkinchisi** bu munosabatga so‘zlovchining munosabatini ifodalaydi. Shu bois obyektiv modallik diktumga, subyektiv modallik esa modusga kiradi” degan fikrni ilgari suradi.

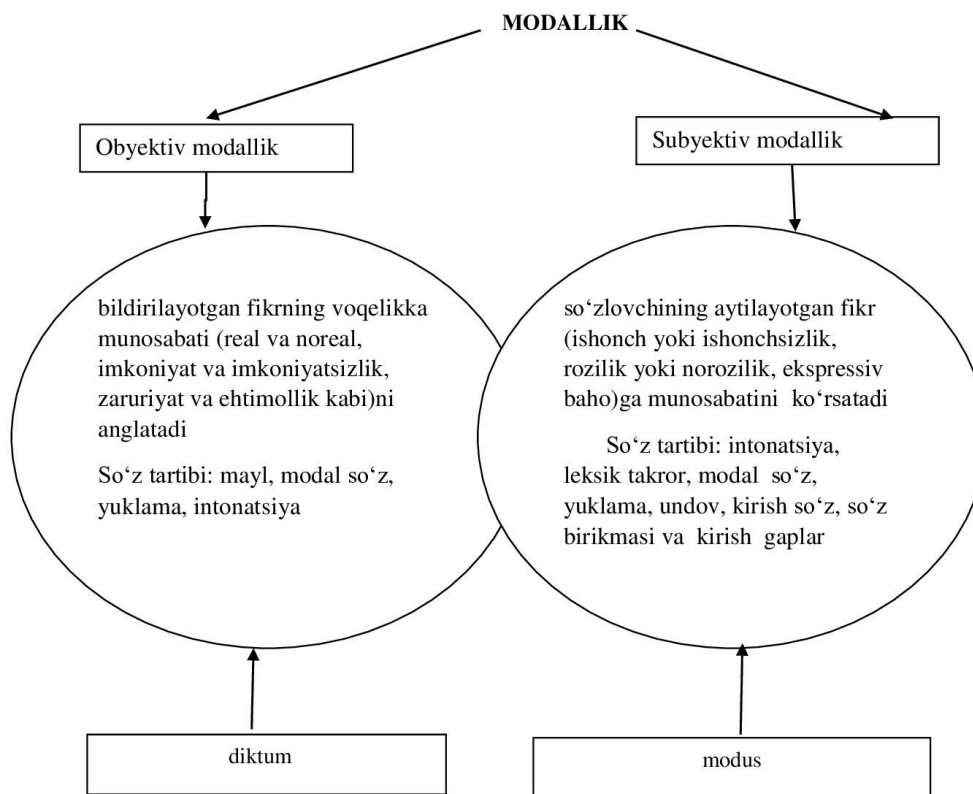
Yuqoridagi fikrlarga tayanib obyektiv modallik, subyektiv modallik *diktum* va *modusni* modallikda munosabatini 1-jadvalda keltirdik. Modal ma’nolar tarkibiga “hukmning turli nozikliklari”, “sezgi va istak”larni kiritib, ular modal fe‘llar, mayllar, intonatsiya, savol va buyruq shakllari: modal harakat(ishora), undov so‘zlar, atash va ko‘p sonli usullar bilan ifodalanishini ta’kidlaydi [15]. “Modallik tushunchasi falsafaning klassik formal mantiq kabi yo‘nalishidan kiritilgan. Barcha falsafa darsliklarida mantiq to‘g‘ri fikrlash haqidagi fan yoki fikr yuritish qobiliyati sifatida ta’riflanadi” [16].

Modallik kategoriya mantiq va psixologiyaga asoslangan holda keng tushunchani hosil qiladi, bayon etilgan fikr bu – matn, har qanday matn esa modal doiraga ega degan g‘oyani ilgari suradi. Modallik kategoriyasi fikrning mantiqiy qurilishi bilan chambarchas bog‘liq til hodisasi bo‘lib, bu kategoriya ayni bir paytda nafaqat tilshunoslikning balki, mantiqshunoslikning ham tekshirish obyekti sanaladi. Bu til, tafakkur, mantiq uchligi asosini tashkil qiladi [17].

J.A.Yoqubov o‘z tadqiqotida mantiq bilan lingvistikani o‘zaro bog‘lab, modallik kategoriyasining semantik xususiyatlarini ochib berishga harakat qilgan. Mazkur tadqiqotda modallik kategoriyasi bir tomondan mantiq ilmi bilan bog‘lab tahlil qilinsa, ikkinchi tomondan, mazkur semantik kategoriya tilshunoslikda qanday lisoniy birliklar bilan ifodalanish yo‘llari yoritilgan. Unda sodda va qo‘shma gaplarda «*istak*», «*mumkinlik*», «*zaruriyat*» semantik kategoriyalari fransuz va o‘zbek tillarida qanday lisoniy birliklar bilan qo‘llanishi tekshirilgan bo‘lib, u onomasiologik yondashuv, ya’ni tilshunoslikdagi «*ma’nodan shaklga*» *tamoyili* asosida olib borilgan [18, 12]. Olim,

modallik mantiq'iga quyidagicha ta'rif bergan: "Modallik mantiq'i deb mantiqiy jarayonda tezroq, aniq va ravshan bayon qilishda gaplar oralig'ida qator ramziy belgilar, harflar, formulalar, raqamlar, mantiqiy bog'lovchilar, modal (intensional) operatorlarning ketma-ket joylashishida propositsional bog'lovchilar qo'llanib, ular predmetlar va gaplar orasidagi har xil munosabatlarni anglatib, *chin*, *real*, *tasdiq*, *tasodif*, *xato*, *inkor*, *mumkin*, *zarur*, *ehtimol*, *mumkin emas*, *shart* kabi modal ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qilgan shartli til belgilariga aytiladi" [18, 14].

1-jadval

Ko'rib turganimizdek, modallikka nafaqat reallik va noreallikning o'ziga xos xususiyati, balki so'zlovchining o'z gapiga munosabati tavsifi sifatida qarash mumkin. Demak, modallik turdi lisoniy vositalar yordamida namoyon bo'lib, so'zlovchi (yozuvchi)ning kommunikativ niyati, uning gap mazmuniga emotsional munosabatini bildiruvchi modallik ma'nolari mayl shakllari, fe'l zamonlari, shuningdek ba'zi bog'lovchi va yuklamalar yordamida ifodalanadi. Bosma mediamatnlarni tahlil qilishda va ularning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berishda *matn modalligi* katta rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boymirzaeva S. Matn modalligi. –T.: Fan, 2010. – 151 c.
2. Boymirzaeva S.O'. O'zbek tilida matnning kommunikativ-pragmatik mazmunini shakllantiruvchi kategoriyalar: Aftorel. Fil. fan. dok. diss. – Toshkent. 2010.
3. Charles Bally. Le langage et la vie. 1926. - 206 c.
4. Irisqulov M.T. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 264 b. - 124 s.
5. Mahmudov N., Nurmonov A. va boshqalar. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi. –Toshkent, 1992.
6. Mirzaev I. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 6 t. – T., 2000.
7. O'zbek tili grammatikasi I tom- Toshkent, 1975. – 582 b.
8. Page R., Barton D., Unger J. W., Zappavigna M. 2014. Researching Language and Social Media. London and New York: Routledge, P-28.
9. Palmer, F. R. 2001. Mood and modality (Cambridge Textbooks in Linguistics), 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press, P-62.
10. Xojiev A. Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati. - Toshkent, - 164.
11. Yoqubov J.A. Modallik kategoriyasining mantiq va tilda ifodalanishining semantik xususiyatlari. –Toshkent.: Fan, 2005.

TILSHUNOSLIKDA BADIY TARJIMANING TAKOMILLASHTIRISH AHAMIYATI

M.A.Yusupova, PhD, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

Annotasiya. Ushbu ilmiy maqolada tilshunoslikda badiiy tarjimaning takomillashtirishning ahamiyati va unda uchraydigan muammolar ko'rib chiqiladi. Maqolada chet tillari tilshunoslari tomonidan chet el adabiyotining badiiy tarjimada ahamiyatini kuchaytirishning mohiyati, bu jarayonni takomillashtirish, uning asosiy vazifasini aniqlash, o'z tilida asl badiiy asarni qayta yaratish bilan tengdir.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, takomillashtirish, xorijiy adabiyot, adabiy asar, tarjima, tarjimon, tasnif

Аннотация. В данной научной статье рассматривается важность совершенствования художественного перевода в языкознании и проблемы, возникающие при этом. В статье сущность усиления значения иностранной литературы в художественном переводе лингвистами иностранных языков сводится к совершенствованию этого процесса, определению его основной задачи, воссозданию оригинального художественного произведения в свой язык.

Ключевые слова: художественный перевод, усовершенствование, иностранная литература, художественное произведение, перевод, переводчик, классификация.

Abstract. This scientific article examines the importance of improving literary translation in linguistics and the problems encountered in it. In the article, the essence of strengthening the importance of foreign literature in literary translation by linguists of foreign languages is equal to the improvement of this process, the definition of its main task, and the re-creation of the original artistic work in one's own language.

Key words: literary translation, improvement, foreign literature, literary work, translation, translator, classification

So'nggi yillarda badiiy tarjima uchun ko'pgina imkoniyatlar yaratilmoqda, tarjima dasturlarida ham tarjima qilish sifati ham sezilarli darajada oshib bormoqda. Ammo badiiy matnlar tarjimasiga yordamchi vositalarga murojaat qilish mumkin bo'lsa, faqat uning til qobiliyati, bilimi, ijodi badiiy tarjimonning qo'lida bo'lib, tarjimon tarjima jarayonida har safar yangi ma'lumotlarni izlaydi va til qarorini qabul qiladi. Badiiy tarjimaning boshqa tarjima turlaridan tub farqi bu tarjimaning ob'ektiv aniqligi tushunchasining yo'qligidir. Agar siz bir xil ishni turli tarjimonlarga bersangiz, natijada asl matn juda boshqacha talqin qilinadi. Bu esa bizni badiiy tarjimaning navbatdagi xususiyatiga – tarjimon shaxsining tarjimaga ta'siriga olib keladi. Tarjimaning boshqa hech bir turida tarjimon shaxsi badiiy adabiyotdagidek rol o'ynamaydi.

Texnik tarjimada yagona vazifa - yaxshi o'rnatilgan tushunchalar yordamida matnni to'g'ri tarjima qilishdir. Badiiy tarjimonda ishonchli so'z birikmalarining mustahkam lug'ati yo'q: u asl matnni o'z dunyoqarashi orqali qayta-qayta yetkazadi, unga o'ziga xos uslub va uslubni o'tkazadi.

Badiiy tarjimaning yana bir qiyinligi shundaki, asl asar muallifi va tarjimon turli madaniy qatlamlarga mansub bo'lib, ular hayotga boshqa nuqtai nazardan qarashadi, unda sodir bo'layotgan voqealarni asarga asoslanib sharhlaydi.

Badiiy tarjima shunchaki adabiy asarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilish emas. Bu adabiy tarjimonning buyuk ishi bo'lib, uning yordamida boshqa madaniyatlarga ularning adabiy ijodi orqali qo'shila olamiz.

Shunday qilib, badiiy tarjima, boshqa tarjimalar singari, tarjima tilidan foydalangan holda manba tilda uzatilgan ma'lumotlarni takrorlashdan iborat. Badiiy tarjimaning xususiyatlari va u bilan bog'liq o'ziga xos muammolar, birinchi navbatda, badiiy matnning o'ziga xos xususiyatlari va oldingi bandda aytib o'tilgan boshqa matn turlaridan sezilarli farqlari bilan belgilanadi. Badiiy tarjima so'zma-so'z to'g'ri, lekin badiiy jihatdan past bo'lgan tarjima bilan badiiy jihatdan to'liq, lekin asl nusxadan uzoq tarjima o'rtasida oraliq o'rinni egallaydi. Nazariy jihatdan, bu ikki tamoyilni oddiygina sintez qilish va asl matnni to'g'ri aks ettiruvchi to'liq badiiy tarjimani ideal deb hisoblash

kifoya. Biroq, amalda bunday tamoyilni amalga oshirish mumkin emas, chunki turli tillar bir fikrni ifodalash uchun mutlaqo boshqa vositalardan foydalanadi va shuning uchun tom ma'nodagi aniqlik va badiiylik doimiy ziddiyatda bo'ladi.

Ma'lumki, tarjimaning sifati ko'p jihatdan tarjimonning maqsadiga bog'liq. Badiiy matnlarni tarjima qilishning uchta maqsadi bor. Birinchisi, o'quvchilarni yozuvchining tilidan bexabarligi uchun o'qiy olmaydigan asar bilan tanishtirish. Ya'ni tarjimon o'quvchini yozuvchi ijodi, uning ijodiy uslubi, individual uslubi bilan tanishtirishi kerak. Badiiy tarjimaning ikkinchi maqsadi o'quvchilarni boshqa xalqlar madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtirish va bu madaniyatning o'ziga xosligini yetkazishdir. Uchinchisi, o'quvchini kitob mazmuni bilan tanishtirish.

Tarjimon birinchi maqsadni ko'zlagan holda badiiy matnni tarjima o'quvchisi uchun bir xil "atmosfera" va badiiy taassurot yaratadigan tarzda tarjima qilishga harakat qiladi. Buning uchun tarjimon muayyan milliy-madaniy farqlarni "tekislashi", tarjima qilingan matnning o'quvchi tomonidan asl matn kabi tabiiy qabul qilinishini diqqat bilan ta'minlashi, o'quvchi e'tiborini notanish voqeliklarga qaratmasligi kerak. Bunday holda, o'quvchi yozuvchining ijodi va uning individual yozish uslubi haqida etarlicha to'liq tasavvurga ega bo'ladi, lekin u badiiy matn muallifi ifodalagan madaniyat haqida to'liq tasavvurga ega bo'lmaydi.

O'z oldiga vazifani qo'ygan tarjimon imkon qadar asl matn bilan yozishmalarni saqlab qolishga va matnni o'qish jarayonida duch kelgan barcha voqeliklarni tushuntirishga intiladi, tarjima muallifi matnning barcha xususiyatlarini etkazishga harakat qiladi. Mamlakatshunoslik nuqtai nazaridan bunday tarjima juda ma'lumotli bo'ladi, lekin u asl asardan butunlay boshqacha taassurot qoldiradi. Bundan tashqari, asl matndan sezilarli darajada uzoqlashganligi sababli tarjimon muallifning individual uslubini va uning asosiy g'oyasini etkaza olmaydi.

Muammoni hal qilishga uringan tarjimon asl muallif qo'llagan muayyan ifoda vositalarining funksional o'xshashlarini topishga urinmaydi, milliy o'zlikni va asosiy shaklni e'tibordan chetda qoldiradi, diqqatini badiiy asar mazmuniga qaratadi. Ehtimol, ba'zi hollarda bunday tarjimani oqilona deb atash mumkin. Biroq, uni badiiy deb atash qiyin. Afsuski, keyingi paytlarda badiiy matnlarning badiiy bo'lmagan tarjimasi keng tarqalib, tarjimonlar badiiy adabiyotni tarjima qilishda bu usuldan ko'proq foydalanmoqda.

Aytish joizki, bir qator tarjimonlarning tarjimalari ko'pincha literalizm yoki boshqacha aytganda, literalizm bilan ajralib turadi. Qoida tariqasida, chet tilidan tarjima qilishda xato deganda tarjimonning ma'lum bir vaziyatga mos keladigan ma'no o'rniga so'zning asosiy yoki eng mashhur ma'nosini qo'llashi tushuniladi. Keng ma'noda ba'zi urinishlar tarjimon xatosi deb ataladi, bu so'z, ibora yoki iboraning semantik yoki formal tarkibiy qismlaridan asl matnda berilgan ma'no yoki ma'lum ma'lumotlarga zarar etkazishdan iborat.

Ma'lumki, badiiy matn tarjimasini baholashda biz odatda tarjima sifati toifasiga murojaat qilamiz, uning mazmuni ikki asosiy tushuncha orqali ochiladi: tarjimaning adekvatligi va tarjimaning ekvivalentligi. Badiiy tarjimaning adekvatligi deganda muallifning asl asarda ifodalangan g'oyasini har tomonlama anglash, tarjima qilinayotgan asar matnining badiiy-estetik yo'nalishini yetkazish, o'quvchining mumkin bo'lgan munosabatini baholash, o'z fikrini aks ettirish, kimlar vakillari ekanligi tushuniladi. asar muallifi bilan bir xil madaniyat.

Tarjimon asl asarning g'oyaviy-tematik yo'nalishini eng to'g'ri tasvirlash bilan bir qatorda asl asarda berilgan obrazlarni yetkazish uchun mos vositalarni tanlashi va muallif tilining o'ziga xos xususiyatlarini yetkazishi kerak. Bundan tashqari, she'rlarni tarjima qilishda ritmik tashkilot va qofiya tizimini saqlab qolish juda muhim, bu amalda har doim ham mumkin emas.

To'g'ri tarjima kontseptsiyasiga kiritilgan yuqoridagi barcha komponentlar ajralmas birliklardir. Ular bir-biridan ajralmas, chunki ulardan birining eng kichik buzilishi muqarrar ravishda qolgan ikkitasining buzilishiga olib keladi.

Matnlar yaratilgan ikki til o'rtasidagi farq tufayli ikkita ko'p tilli matn mazmunining maksimal umumiyli va tarjima, ekvivalentlik - asl asarlar va tarjima matnlarining haqiqiy semantik yaqinligi tushuniladi.

Boshqa tomondan, badiiy tarjimaning asosiy maqsadi asl matnning mazmuni, hissiy ekspressivligi va og'zaki-strukturaviy dizaynini etkazishdir, deb hisoblaydi. Tarjimada unda muallif

niyati va g'oyasi imkon qadar yetkaziladi, ya'ni g'oyaviy-emotsional ta'sir, muallif qo'llagan barcha obraz vositalari, rang va ritm kuzatiladi; ammo, u faqat umumiy badiiy effekt uchun vosita sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Ma'lumki, badiiy asar matnini tarjima qilish, qoida tariqasida, har doim ma'lum yo'qotishlarni o'z ichiga oladi, shuning uchun ko'plab tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, eng adekvat tarjimalar asl nusxaga nisbatan faqat shartli o'zgarishlarni o'z ichiga olishi mumkin. Agar tarjimaning asosiy maqsadi boshqa til yordamida asliyatga o'xshash shakl va mazmun birligini yaratish bo'lsa, unda bunday o'zgartirishlar zarur, lekin shuni unutmaslik kerakki, tarjimaning to'g'riligi bunday tarjima hajmiga bog'liq, tarjima bunday o'zgarishlarning minimalini nazarda tutadi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy matnning tarjima qilishda tarjimondan adabiy asar matnining barcha xarakterli xususiyatlarini hisobga olish, bir vazifa bilan cheklanib qolmasdan, barcha mavjud usullardan birgalikda foydalanish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Yusupova M. Oliy ta'limda talabalarga ingliz tilini o'rgatishda loyiha ishi dolzarb muammo sifatida foydalanishda muloqot kompetensiyasini rivojlantirish //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 12.

2. Yusupova M. A. Kommunikativ kompetensiya talabalarga ingliz tilini o'rgatishning asosiy kompetensiyasi sifatida // . – 2019. – №. 8. – S. 39-44.

3. Jumanova K. G. K., Yusupova M. A. Boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'rgatish //Fan va ta'lim. – 2021. – T. 2. – №. 3. – S. 313-315.

4. Jumanova K., Yusupova M. Boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'qitishning psixologik xususiyatlari //InterConf. – 2021 yil.

UDC 808.3

STRUCTURAL FEATURES OF PEDAGOGICAL TERMS IN ENGLISH AND UZBEK

Sh.A.Yusupova, trainee teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Аннотация. Ушбу мақолада тилишуносликнинг мавзуларидан бири -ўзбек ва инглиз тилларини таржима қилишдаги ўхшашлик ва фарқларни билдирувчи педагогик атамалар тузилиши таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: педагогика, педагогик атамалар, ўзбек ва инглиз тиллари, грамматика, тадқиқот, таржима.

Аннотация. В данной статье анализируется одна из тем лингвистики - конструирование педагогических терминов, обозначающих сходства и различия в переводе узбекского и английского языков.

Ключевые слова: педагогика, педагогические термины, узбекский и английский языки, грамматика, исследование, перевод.

Abstract. This article analyzes one of the topics of linguistics-the construction of pedagogical terms denoting the similarities and differences in translating of the Uzbek and English languages.

Key words: pedagogy, pedagogical terms, Uzbek and English languages, grammar, research, translating.

Due to the fact that English is widely used in Uzbekistan, as in various other countries, it would be essential to analyze the above and find differences and overlapping facets in their grammar. What first stands out in this work is the clarification of the similarity of the construction of pedagogical terms among themselves. This research work will be useful for students, as after reading it, it will be much easier and clearer to perceive languages. A structural feature is a general purpose data structure which identifies and groups together individual *features*, each of which associates a name with one or more values. Because of the generality of feature structures, they can be used to represent many different kinds of information, but they are of particular usefulness in the representation of linguistic analyses, especially where such analyses are partial, or *underspecified*. Feature structures represent the interrelations among various pieces of information, and their instantiation in markup provides a *metalanguage* for the generic representation of analyses and interpretations. Moreover, this instantiation allows feature values to be of specific *types*, and for restrictions to be placed on the values for particular features, by means of *feature system declarations*.

The research work analyzes one of the topics of linguistics-the construction of pedagogical terms denoting the similarities and differences in translating of the Uzbek and English languages. Due to the fact that English is widely used in Uzbekistan, as in various other countries, it would be essential to analyze the above and find differences and overlapping facets in their grammar. What first stands out in this work is the clarification of the similarity of the construction of pedagogical terms among themselves. This research work will be useful for students, as after reading it, it will be much easier and clearer to perceive languages.

The structural features of pedagogical terms in English and Uzbek can be investigated by comparative and analytical methods which gives opportunities to clarify their structure, compounding and usage. Besides that, the structure of pedagogical terms can be analyzed by:

1. Morphemes: its types.
2. Principles of morphemic and derivational analysis.
3. Subgrouping into stems and their types.

There are two levels of approach to the study of word-structure: the level of morphemic analysis and the level of derivational or word-formation analysis. Word is the principal and basic unit of the language system, the largest on the morphologic and the smallest on the syntactic plane of linguistic analysis. It has been universally acknowledged that a great many words have a composite nature and are made up of morphemes, the basic units on the morphemic level, which are defined as the smallest indivisible two-facet language units. The term morpheme is derived from Greek morpheme "form". The Greek suffix -erne has been adopted by linguistics to denote the smallest unit or the minimum distinctive feature. the morpheme is the smallest meaningful unit of form. A form in these cases a recurring discrete unit of speech. Even a cursory examination of the morphemic structure of English words reveals that they are composed of morphemes of different types: root-morphemes and affixational morphemes. Words that consist of a root and an affix are called derived words or derivatives and are produced by the process of word building known as affixation (or derivation). The root-morpheme is the lexical nucleus of the word; it has a very general and abstract lexical meaning common to a set of semantically related words constituting one word-cluster, For example. (to) teach, teacher, teaching. Besides the lexical meaning root-morphemes possess all other types of meaning proper to morphemes except the part-of-speech meaning which is not found in roots:

Root morphemic pedagogical terms in English and Uzbek	
English – Uzbek	English - Uzbek
Teach – o'rgatmoq	Entrant – ishtirikchi
Educate - ta'lim bermoq	Book – kitob
Search - izlamoq	Exercise - mashq
Learn - o'rganmoq	Pupil – o'quvchi
Read - o'qimoq	Student – talaba
Listen - tinglamoq	Text – matn
Write - yozmoq	Test – test
Subject - fan	Vocabulary – lug'at
Dean – dekan	Skill – qobiliyat
Institute - institut	Certificate – sertifikat
University - Universitet	Class – sinf
Pedagogy - dedagogika	Debate – muhokama
Method - metod	Essay – insho
School - maktab	Example – misol
Practice – shug'ullanmoq	Content – mundarija
Lesson - dars	Abstract – mavhum
Approach – yo'nalish	Portfolio – yig'ma material
Mean – nazarda tutmoq	Response – javob bermoq

As seen, some verbs, nouns belonged to pedagogical terms in English also can be translated as a verb, noun into Uzbek. Affixational morphemes include inflectional affixes or inflections and derivational affixes. Inflections carry only grammatical meaning and are thus relevant only for the

formation of word-forms. Derivational affixes are relevant for building various types of words. They are lexically always dependent on the root which they modify. They possess the same types of meaning as found in roots, but unlike root-morphemes most of them have the part-of-speech meaning which makes them structurally the important part of the word as they condition the lexico-grammatical class the word belongs to. Due to this component of their meaning the derivational affixes are classified into affixes building different parts of speech: nouns, verbs, adjectives or adverbs. Roots and derivational affixes are generally easily distinguished and the difference between them is clearly felt as, for example, in the words helpless, handy, blackness, Londoner, refill, etc.: the root-morphemes help-, hand-, black-, London-, fill-, are understood as the lexical centers of the words, and -less, -y, -ness, -er, re- are felt as morphemes dependent on these root

Affixational morphemic pedagogical terms in English and Uzbek		
Teach	+er	Teacher
Search		Searcher
Learn		Learner
Supervise	+or	Supervisor
Educate		Educator
Method + logy		Methodology
Active + ity	+tion	Activity
Transcript		Transcription
Educate		Education
Accommodate		Accommodation
Accredite		Accreditation
Certificate	+ment	Certification
Class+fy		Classify
Enrich		Enrichment
Assess	+ing	Assessment
Know+ledge		Knowledge
Re+ { search view		research review
Read	ing	reading
Listen		listening
Write		writing
		O'qimoq
		Izmlamoq
		O'rganmoq
		Nazoratchi
		Ta'lim bermoq
		Metod
		Faol
		Transkripsiya
		Ta'lim bermoq
		Sharoit
		Akkreditatsiya
		Sertifikat bermoq
		Turlamoq
		Boyitmoq
		Baholamoq
		Bilim
		Izlanish
		Qaytadan ko'rib chiqish
		O'qish
		Tinglash
		Yozish

Mostly in English language word are constructed in two ways. One of them is called productive which is still used in languages and it involves the following types:

- 1) Affixes - Affikslar (qo'shimcha)
- 2) Conversion - Konversiya.
- 3) Abbreviation - Abrevatsiya.

Today richness of Uzbek terminology is mainly due to the use of other languages and word formation is giving. The main factor that determines the stability of a particular terminological system in a particular field is its regularity. Terminology has its own peculiarities. For example, if the common language is synonymy, harmony, and richness of the language, it is a negative phenomenon in terminology. The Uzbek language has gone through a well-known path of development. Terminology is (terminology and logic):

- 1) area of vocabulary; specific science, techniques, production. A set of terms related to the relevant system of concepts in the industry, arts, and social activities;
- 2) Linguistic terms study of terms.

Terminology is a specialized vocabulary in a narrow area. Terminological vocabulary develops with it as an integral part of the national language vocabulary, and undergoes all processes of development of society and language. A specific terminology is formed in that language only when a particular field or science is highly developed. The development of terminology, the ways of enrichment: different vocabulary, new vocabulary, lexicalization of certain verbal categories, semantic overlap of vocabulary, etc. Today richness of Uzbek terminology is mainly

due to the use of other languages and word formation is giving. The main factor determines the stability of particular terminological system field is its regularity.

REFERENCES:

1. Turgunova F., Ilxom R. Translational study of english and uzbek news headlines //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т. 2. – №. 2.
2. Akhmedov B. A. et al. Pedagogical science education management in teaching science of pedagogical sciences //Uzbek Scholar Journal. – 2022. – Т. 10. – С. 529-537.
3. Modernization of Uzbek Language and National-Spiritual Heritage in National Culture //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 01. – С. 585-594.

UDC 81-112

RESEARCH OF APPELLATIVE LEXICON IN LINGUISTICS

D.K.Zhomardova, teacher, Bukhara State Medical Institute, Bukhara

Annotatsiya. *Ushbu maqolada aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmatlarning reklama matnidagi apellativ leksikaning ko'rinishlari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Sog'liqni saqlash, Tibbiy madaniyat, Xizmat, apellativ leksika, kommunikativ-pragmatiklik.*

Аннотация. *В данной статье пойдет речь о проявлениях апеллятивной лексики в рекламном тексте медицинских услуг, оказываемых населению.*

Ключевые слова: *Здоровье, Медицинская культура, Сервис, апеллятивная лексика, коммуникативно-прагматичность.*

Abstract. *This article will talk about the manifestations of the appellative lexicon in the advertising text of the medical services provided to the population.*

Keywords: *Health, Medical culture, Service, appellative lexicon, communicative-pragmaticity.*

We all know that our language is a symbol of our national identity and an independent democratic state for the whole world society, every nation and people, a priceless spiritual and cultural wealth, a great value that is passed down from generation to generation. At a time when spiritual and educational reforms are recognized as the priority of state policy in the new Uzbekistan, which is rapidly developing in the world community, the factors of researching the news of the development of issues related to our language are becoming more relevant than ever. Language is an important sign of spiritual maturity of the nation and cultural development of the society.

In Uzbek linguistics, the study of appellative vocabulary is considered an urgent problem, and the solution of the problem determines the further development of linguistics and its practical aspects.

Functional semantic expression of appellative lexicon in Uzbek linguistics: A. Ghulamov, M. Askarova, M. Iriskulov, I. Suyarov, G'. Abdurakhmanov, Sh. Rakhmatullaev's works are studied in depth. G.Odilova, K.Kh.Abdurakhmonov, M.Q.Pardaev, I.S.Tukhliev, B.N.Navroz-zoda and others have partially studied the study of appellative lexical terms in medical advertising texts in Uzbekistan[1].

Taking into account these general studies, the issue of forming positive treatment measures of a certain disease in advertisements of medical services and drugs through appellative lexical means becomes relevant. It is important to clearly remember that appellative lexical units and drugs make it possible to create an attractive image of a certain medical service in advertising products. After all, the presentation style of this medical service affects the attitude of this service to medical equipment and drugs from other parts of the country and from abroad, and therefore affects the development of medicine and the socio-economic development of this service.

In Uzbek linguistics, mainly problems related to appellative lexicon, appellative lexicon through the language of media, and comparative linguistics have made a great contribution to the development of linguistics, and scientific research has been conducted. In this regard, the works of B.Z.Gafurov, K.Yusupov, Sh.Rakhmatullaev, D.B.Buranov, G.Kh.Bakieva, M.Djusopov are noteworthy. However, in Uzbek linguistics, the appellative lexicon in medical advertisements has not been deeply researched as a dissertation work.

A man's tongue is as mobile as his mind. Words enter the active vocabulary layer, leave it, return, or disappear altogether. This is a continuous and irreversible process that affects not only the language, but also the public consciousness.

Every native speaker at the level of intuitive perception feels that there are words that are now obsolete and rarely used in speech. Such words form the obsolete vocabulary layer.

There are many definitions of the term "appellative lexicon". In a number of definitions, it is noted that the appellative lexicon is an obsolete element of the language. Other definitions state that appellative lexicons are replaced by synonymous units of the neutral vocabulary [2].

In addition, some linguists argue that not only the rotation of a word or phrase, but also the lexical-semantic version of a word can be archaic.

Thus, the appellative lexicon is an obsolete word, a turn of speech or a lexical-semantic version of a word, an obsolete vocabulary unit, which is replaced by a synonym from neutral vocabulary units.

There are several classifications of appellative lexicons according to various lexical, semantic, grammatical and other features.

A number of scholars propose a semantic classification of appellative lexicons. The classification is based on the division of appellative lexicons into lexical (words that are completely obsolete as certain sound sets) and semantic (semantic) (words with an obsolete word meaning), which in turn are divided into subgroups.

There is also a grammatical classification of appellative lexicons, in which, in addition to lexical and semantic appellative lexicons, grammatical appellative lexicons are distinguished - words that have changed their grammatical form in the modern language.

The most complete classification is divided into such classifications as lexical and grammatical, according to which three classes of appellative lexicons are distinguished:

1. Lexical appellative lexicons - completely obsolete words as certain sound, text and term complexes;

lexical specific (words that are completely obsolete as certain sound, text and term complexes);

lexical-phonetic (words that differ from modern terms in several ways);

lexical-morphological (words that differ from modern foreign terms with special grammatical signs);

lexical and derivational (words that differ from a similar word of modern linguistics only by a word-forming element, often an added suffix);

accentological (words that sometimes differ in stressed situations).

2. Semantic appellative lexicons - words with outdated language meanings in text or speech; 3. Grammatical appellative lexicons are words whose grammatical appearance and form have undergone changes.

This classification seems appropriate from the point of view of translation and comparison, because it allows to divide the appellative lexicons found in the original text into selected groups.

Consequently, the appellative lexicon is able to create a connotative meaning, which allows the author to express the intended idea.

Appellative lexis can be used only to create a certain stylistic effect, their use outside this parameter is not justified.

In other words, appellative lexicons are used in different genres of literature and speech situations in order to decorate a written text or oral presentation, to expand the vocabulary of readers and listeners, and to show the broad worldview of the writer or speaker [3].

Such artistic use of obsolete words is found in works of the historical genre. Intralinguistic difficulties include, first of all, the ambiguity of words, because the meanings of verbs occupy several pages in the dictionary, and you need to know the context to make the right choice. For example, in English, in one case we use the word historical, for example, history section, but an event of historical importance is translated by the word historical.

Determining the norms of pragmatic ambiguity arising from the manifestation of means of sentences in appellative lexicons through different communication conditions and types is reflected

as the most urgent issues in pragmalinguistic works.

However, language tools that make up appellative lexicons in sentences in Uzbek and other languages belonging to each system have not been analyzed morphologically at the syntactic level and by dividing them into syntaxes. Including, it is desirable to study the appellative lexicon found in advertising texts created in the medical field of Uzbek and Russian languages based on the levels of lexicology, morphology, syntax and stylistics.

The appellative lexicon forms the basis of the special lexicon of any language, but it does not lose the feature of mutual relativity with the lexicon used in general consumption.

Ensuring the unambiguity of the appellative lexicon inevitably leads to the formalization of the language of the scientific text in advertisements and other linguistics, but it is an urgent issue to study the appellative units that make up the language system, medical terminology, which is in rapid development today.

Appellative lexicon is a tool for analyzing and interpreting medical advertisements as an integral part of the lexical structure of the language in general, and is the basis of the language of describing medical advertisements. Deficiencies in the appellative lexicon are objective (various interpretations of the appellative lexicon in medical advertisements; unjustified polysemanticity; carelessness in their use; the presence of excessive doublets) and subject" (difficulties in defining a complex concept; ambiguity of appellative lexicons; as a result of the search for a more acceptable nomination option or the creation of a term the presence of resulting doublets) can be determined by reasons [4].

The appellative lexicon can specify the following as criteria for the classification of polysemy of medical terms: 1) the presence or absence of a semantic connection between medical term concepts; 2) regularity or irregularity of appellative lexical polysemy in medical terms; 3) semantic relations of secondary meanings of appellative lexicons in medical terms to the original concept (hyperonym); 4) compatibility/incompatibility of the medical term and the commonly used word in medicine in Russian and Uzbek based on comparison of their form and function; 5) specific features of the interpretation of the appellative lexical medical term in the linguistic explanations; 6) presence/absence of complete equivalents of the appellative lexical term being translated from one language to another (artificial polysemy); 7) the presence/absence of the possibility of non-exact correspondences when translating appellative lexicons into other languages.

It is clear to all of us that in linguistics, if the meaning of the word in the texts is clear and sharp, the effect will be as high as we expect, and it will be easier to achieve the intended goal. Because of this, it is required to make a sentence from appellative lexical nouns, to choose the right words, to approach the words used in speech with a great responsibility and a delicate taste. There is no doubt that finding words at the right time, in the right place, clearly and beautifully will lead to positive results in all spheres of society.

REFERENCES:

1. Фуломов А. Ф., Аскарлова М. А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1965. – Б. 24-58.;
2. Allendorf K.A. So'zlarning ma'nosi va ma'nolarining o'zgarishi: Dissertatsiya konspekti. dis.dok. filol. Fanlar. M., 2016. 30 b.
3. Джаматов С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков: дисс. ...докт. филол. наук. -Душанбе, 2015. -С. 14.
4. Varnikova E.N. Onomasiologik jihatdan o'rta quruqlikning rus toponimiyasi: dissertatsiya avtoreferati. dis. . samimiy. filol. Fanlar. Sverdlovsk, 1988. 15 b.

UDC 811.112.2'42

COMPLEX PARADIGM OF LINGUISTIC ANALYSIS OF ARTISTIC TEXT AND ADAPTATION TO THE LEARNING PROCESS

*H.T.Zubaydullayeva, teacher, Samarkand branch of Tashkent State University of Economics,
Samarkand*

Annotatsiya. Matnning nutq birligi sifatida boshqa birliklardan ustunligi XX asr o'rtalarida ilmiy jihatdan e'tirof etila boshlandi. Hozirgi kunda matn tilshunosligi fanning eng muhim

sohalaridan biri hisoblanadi. Lingvistik matn tahlili antropotsentrik tizimga xos bo'lgan barcha sohalarini qamrab olishi mumkin, shuning uchun har qanday tilni o'rganishda badiiy matn lingvistikasi katta ta'sir ko'rsatadi. Maqolada ushbu muammoning dolzarbligi ko'rsatilgan, shuningdek, badiiy matnni tahlil qilish tamoyillari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: matn, badiiy matn, til birligi, lingvistik tahlil, tamoyillar, kompetentsiya, matnni idrok etish, matnni tushunish, izohlash.

Аннотация. Статус текста как единицы речи над другими единицами стал научно признаваться в середине XX века. Сегодня лингвистика текста является частью цивилизации научной мысли. Лингвистика анализа текста может охватывать области, характерные для антропоцентрической системы. Поэтому лингвистика художественных текстов оказывает большое влияние на изучение любого языка. В статье рассматривается актуальность данного вопроса. Анализ художественного текста включает в себя принципы, которыми он руководствуется и объясняет его смысл.

Ключевые слова: текст, художественный текст, языковое единство, лингвистический анализ, позиция, компетенция, восприятие текста, понимание текста, интерпретация.

Abstract. The status of the text as a unit of speech above other units began to be scientifically recognized in the middle of the twentieth century. Today, text linguistics is a part of the civilization of scientific thought. Linguistics of text analysis can cover areas specific to the anthropocentric system. Therefore, the linguistics of literary texts has a great influence on the study of any language. The article discusses the urgency of this issue. The analysis of the literary text includes the principles that guide it and explains its meaning.

Keywords: text, literary text, linguistic unity, linguistic analysis, position, competence, text perception, text comprehension, interpretation.

The search for text analysis, including the study of literary texts, gained new momentum, and the directions of text research began to be internalized. Text linguistics is the study of psycholinguistics, cognitive linguistics, gender linguistics, ethnolinguistics, functional grammar, and cognitive linguistics, etc. supplemented with comprehensive research. New trends in the development of modern linguistic scientific thinking - expansionism (the emergence of new "dual" sciences through the intersection of several sciences) and anthropocentrism (aimed at comprehensive recognition of the "person in the language"), functionalism (aimed at studying the use of language, the meaning of use) and became the object of exploratory research.

A text is a place where all levels of language - from sound to sentence - function. However, the text should not be considered as a service environment, context only for other language units. It is also not just a concept related to one area of linguistics, such as syntax, but it is a complex unit of speech that can be recognized through comprehensive and in-depth, complex analysis. In this regard, the method of text analysis has become more complicated as "the highest and most multifaceted dynamic unit of speech, interconnected in terms of information, structure, and communication."

In the second half of the twentieth century, works on text theory began to appear. I.R. Galperin considered the text as an object of linguistic research. T.M. Nikolaeva showed two directions, formed by the peculiarities of text linguistics:

1) the direction that represents and analyzes the correctness of the text structure, and thus the correctness of communication;

2) to reveal the deep semantic aspects of a particular text.

That is, the necessary tools and principles for text analysis are provided. T.M. According to Dridze, "text is a unit of communication, the structure of meaningful information for communication and a defined method of organizing meaning, the implementation of reasoned and purposeful intelligent and thoughtful actions of the person, the desire to exchange material and practical interaction with other people and the analysis of linguistic and semiotic products".

I.R. Galperin himself said that the main character of the text is complete and has a title. However, some texts (lyrics, media text) may not have a title. Defines the text, expressing the views and opinions of foreign scholars on linguistic tools. I.R. Galperin considers: "A text is a purposeful

and pragmatic device, combining different types of lexical, grammatical, logical, stylistic connections, with a literary connection to the document and a corresponding theme, with a complete idea, a speech". We learned from this definition that there is a parameter called speech, that is, it includes oral speech on paper. We know that speaking is a movement. And the text is not an unprepared speech, but a constant process of pre-recorded on paper, following the rules of language units. He also showed the dual nature of the text - static and moving sides. If we break it down, if it is described in turn in different units, then there are signs of immobility (implicit). If the text is produced (read), the message is re-encoded. In this case, if the above is the first, the second is the semantic code, the combination of nouns that occur to understand the text, and the third is the culture code. Provides the necessary information from the culture of that time, the fourth - the hermeneutic code, a formulated set of tasks and answers in the message, the fifth - a symbolic code, the internal psychological causes of closed summary messages.

Linguistic analysis of a literary text has its principles. The history of Uzbek prose is deep, so it is necessary to take into account the internal and external factors of the selected text. There are many problems in the process of level learning of the Uzbek language through the text. Special principles should be taken into account in the prevention of such problems. The analysis of the literary text is guided by the following principles:

- Historical principle
- Social cognitive principle
- The principle of determining the individual style of the author
- Functional principle
- Conceptual, semantic position
- The principle of guiding the relationship between author and character categories
- The principle of unity of content and form.

Historical position.

In the analysis of the works of some authors, the authors focus on the history and meaning of words whose meaning is not clear. It is especially noticeable in the analysis of the poems of M. Utemisov, and Abay Kunanbayev. This is because the epoch of poets' lives requires the interpretation of such obscure words in their works. For example, M. Utemisuly's "kalykpandai", "tarpandai", "kerisken", "bulan", "kyrkarlanu" and others. the semantics of many words are analyzed. In addition, the poet's use of solemn, motto, and meaningful, solemn words was especially interesting. In connection with this principle, the authors are also guided by the socio-cognitive principle. This means not only describing the environment in which poets and writers lived, but also the meaning of words that reflect the values of that environment. Focuses on their social significance. For example, "zakunchik", "season", "applicant", "pesky", etc. The principle of determining the individual style of the author. Any work reflects the creative nature of its author, so the ability to visually test the language skills of the author through the work requires special care. At the same time, the purpose of the analysis in the textbook is clear, the examples are vivid. The author pays special attention to finding new uses and identifying the author's contribution to the literary language, and his achievements in the language. For example, the use of words in Abay's works, such as "feeding science", "finding science", "searching for science", "reading science", and "brainwashing" are examples that clearly show the author's individuality.

Functional principle.

In the analysis of the work, the authors consider the meaning of language units in terms of their function in a particular context, in that context. Functionally, each language unit at the language level, which is the basis for the linguistic organization of the text, is analyzed. The use of lexical units, grammatical entities, and sounds is considered in the functional aspect. Conceptual, semantic principles. Linguistic units are analyzed not only for documentary purposes, each analysis is associated with the author's conceptual artistic point of view.

Emphasizes the meaning conveyed outside the text through the background of the text. Attention is paid to visible information and invisible, figurative information arising from the text and the language units that convey it. The principle of guiding the relationship between the categories of

author-character. According to this principle, the types of narration in prose works, the image of the author, and the stylistics of the language units that give the foreign word are analyzed. While B. Mailin's "Bloody Revenge" is characterized by the words of the protagonist, the style of narration is based on real linguistic data, the novel "The Sign of Shuga", which today has become a classic example of Kazakh prose, has become a special object of analysis in terms of the author's image.

The principle of unity of content and form. In general, this principle is the basis of almost all principles. Because linguistic analysis is based on linguistic data, linguistic data is only the outer layer of content. In interpreting the linguistic data, the authors pay special attention not only to its external linguistic form but also to its relation to the content of the whole work, to the context, and the internal meaning of the work.

The development of text linguistics was the basis for the emergence of new directions, new approaches, new concepts, and new perspectives. Many monographs and articles have been published in this area, textbooks have been written, and conferences and symposiums have been held. P. Hartmann, a German journalist who has achieved many results in the theory of text, wrote in one of his works: "Today there is a linguistics based on the study of the text. This branch of linguistics is the most productive branch of linguistic research. It expands the range of interests in linguistics and opens the way to a collection of linguistic opinions. The study of this new branch of linguistics was a new beginning of linguistic research".

Founded in the second half of the twentieth century, text linguistics is a branch of science that emerged at the intersection of several sciences. It ranges from traditional stylistics, which characterizes the art of language, to cognitive linguistics, which leads to human cognition, to philosophy.

Modern education is based on a new paradigm of education - from "viable" knowledge to the idea of "lifelong" education, based on scientific-cognitive, exploratory, creative activities in the formation of the individual.

Therefore, education is a priority, influencing the psychology of the individual. And the connection of psychology with linguistics is psycholinguistics, in the aspect of which the theory of knowledge is considered. Cognition is formed by listening, recognizing, understanding, and seeing. Such comprehensive competence can be instilled in an individual through the method of text analysis in linguistics. Today's topical issue is a special consideration of methodological approaches to teaching all disciplines in connection with changes in the content, form, and structure of education.

REFERENCES:

1. Дридзе Т.М. Textual activity in the structure of social communication. - М.: Наука, 1984. - p. 31.
2. Galperin I.R. Text as an object of linguistic research. (Linguistic heritage of the XX century.) - Ed. 4-e, stereotypical. - М.: Ком Книга, 2006. - 144 p.
3. Brudny AA Psychological hermeneutics. - М.: «Labyrinth», 1998. - 145 p.
4. Smagulova G. Linguistics of literary texts. - Almaty: Triumph "T", 2007. - 152 p.
5. Hartmann P. Text als Linguistisches Objekt. - In: Beitrage zur Textlinguistik. Kitchen, 1971-. 456 p.

УЎК 81.276.6.

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ХУШМУОМАЛАЛИКНИ ИФОДАЛАШНИНГ ЛЕКСИК ВОСИТАЛАРИ

*Г.А.Абдугаффарова, ўқитувчи, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети,
Тошкент*

Аннотация. *Хушмуомалалик турли тилларда ҳар хил намоён бўлади. Хушмуомалалик айниқса инглиз маданиятининг ажралмас қисми ҳисобланади. Инглиз халқи ҳар қандай ҳолатда хушмуомалаликни сақлаб қолган ҳолда мулоқотга киришади. Ҳар бир тил даражасида ўзига ҳос хушмуомалалик белгилари мавжуд экан, аввало, хушмуомалаликни лексик даражада ифодалаш воситаларини батафсил кўриб чиқамиз. Замонавий инглиз тилида саломлашиш, табриклаш, рад этиш, миннатдорчилик, хайрлашиш, кечирим сўраш ва ҳоказолар учун ишлатиладиган жуда кўп қатъий иборалар устунлик қилади. Инглиз тилида сўзлашувчилар уларни тегишли нутқ вазиятларида автоматик равишда ишлатадилар.*

Калим сўзлар: *Хушмуомалалик, сўзлашувчилар, категория, одоб-ахлоқ, лексик воситалар, юмшатувчи ва сифатловчи чўзлар, айрим модал феъллар, ва саломлашиш, мурожаат қилиш, узр сўраш.*

Аннотация. *Вежливость в разных языках выражается по-разному. Вежливость – неотъемлемая часть английской культуры, в частности. Англичане всегда общаются вежливо. Поскольку на каждом языковом уровне есть свои признаки вежливости, давайте сначала более подробно рассмотрим средства выражения вежливости на лексическом уровне. В современном английском языке преобладает большое количество устойчивых выражений, используемых для приветствий, приветствий, отказов, благодарностей, прощаний, извинений и т. д. Носители английского языка используют их автоматически в соответствующих речевых ситуациях.*

Ключевые слова: *вежливость, говорящие, категория, манеры, лексические средства, смягчающие и уточняющие словосочетания, некоторые модальные глаголы, а также приветствие, обращение, извинение.*

Abstract. *Politeness is expressed differently in different languages. Politeness is an integral part of English culture in particular. The English people always communicate politely. Since each language level has its own politeness signs, let's first take a closer look at the means of expressing politeness at the lexical level. Modern English is dominated by a large number of fixed expressions used for greetings, greetings, rejections, thanks, farewells, apologies, etc. English speakers use them automatically in appropriate speech situations.*

Key words: *Politeness, speakers, category, manners, lexical devices, softening and qualifying phrases, some modal verbs, and greeting, addressing, apologizing.*

Кириш. *Замонавий лингвистикада хушмуомалалик категорияси, унинг функциялари ва қўлланилиш доираси фаол муҳокама қилинмоқда. Хушмуомалалик категориясининг мулоқотдаги ўрнини аниқлаш учун аввало мулоқот қилувчиларнинг коммуникатив хатти-ҳаракатлари, фикрларни ўзаро баҳолаши ва бир-бирига бўлган муносабати улардаги ижтимоий ҳолат, шунингдек, улар шахсиятидаги психологик жиҳатга боғлиқ эканлигини таъкидлаш керак.*

Шахслараро муносабатларнинг психологик жиҳати суҳбатдошга нисбатан ҳистуйғуларни ифодалашда намоён бўлади, хушмуомалалик туфайли эса мулоқот қилувчилар ўз муносабатларини ўрнатишида янада ёрдам беради. Шахслараро муносабатлар аспекти орқали хушмуомалалик қабул қилувчига таъсир қилиш вазифасини, шу жумладан тилнинг ижтимоий куч воситаси сифатидаги вазифасини бажаради. Ушбу вазифани муваффақиятли бажаришнинг зарурий шарти керакли прагматик эффектга мувофиқ равишда тилшунослик воситаларини онгли равишда танлаш, шунингдек тартибли ижтимоий таъсир ўтказиш учун хушмуомалаликнинг меъёрий асосларини ҳисобга олишдир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. *Хушмуомалалик категорияси Н.И.Формановская, Б. Фрейзер, Х. Хаферланд, И. Пол, Ж.Лич, П. Браун ва С. Левинсонларнинг ишларида кўриб чиқилган. Хушмуомалалик категорияси ҳусусида турли ёндашувлар ва назариялар мавжуд.*

Биринчи навбатда, хушмуомалалик категорияси бўйича олимларнинг турлича талқинини батафсилроқ кўриб чиқамиз.

Хушмуомалалик категориясини тушунтиришда тадқиқотчилар хушмуомалалик ва нутқ одоб-ахлоқи ўртасидаги боғлиқлик масаласини бир неча бор ўрганишган. Н.И. Формановская хушмуомалалик ва нутқ одоб-ахлоқи қоидалари ўртасидаги муносабатни аниқ белгилаган: тор маънода, нутқ одоб-ахлоқи қоидалари - суҳбатдош билан нутқ алоқасини ўрнатиш, саклаш ва очиш вазифасини бажарадиган коммуникатив бирликларнинг вазият-тематик йиғиндиси. Шу маънода, нутқ одоб-ахлоқи қоидаларо тузилишни шакллантирувчи комплекс сифатида хушмуомалаликнинг функционал-семантик майдонига киритилган. Кенг маънода эса, улар ҳар қандай алоқа матнининг одоб-ахлоқ доирасини ташкил етадиган нутқ хулқ-атворининг

ижтимоий жиҳатдан аниқланган ва миллий ўзига хос тартибга солувчи қоидаларидир [1; 50-б.].

Б. Фрейзер ҳушмуомалаликни меъёр нуқтаи назаридан кўриб чиқишни рад этади, чунки меъёрларни вазиятга қараб аниқлаш мумкин эмас, шунингдек, уларнинг ўзаро иерархиясининг ноаниқлиги билан боғлиқ ҳолда ёндашувни максимлар нуқтаи назаридан танқид қилади. Ижтимоий шартномани амалга оширишдаги ҳушмуомалалик, унинг фикрига кўра, ҳар бир муайян вазиятда интерактив иштирокчиларнинг мавжуд бўлган ўзаро ҳуқуқлари ва мажбуриятларига риоя қилишдан иборат бўлиб, умумий қоидалар билан бир қаторда (масалан, сўзларни тўхтатманг, баланд овозда гапиринг, умумий тилдан фойдаланинг ва ҳоказо), нутқ ҳаракатининг тури (буюртма / сўров) ва унинг рухсат этилган таркиби (таътилга оид саволлар / шахсий ҳаёт ҳақидаги саволлар) каби махсус қоидаларни ҳам ҳисобга олиш керак [2; 233-б.].

Бошқа олимлар эса ҳушмуомалалик категориясини ифодалашда унинг турлари ва даражаларини кўрсатиб ўтишган. Жумладан, Х. Хаферланд ва И. Пол ҳушмуомалалик категориясининг учта даражасини ажратиб кўрсатишни таклиф қилишган:

- Бошланғич (элементар) ҳушмуомалалик
- Кодланган ҳушмуомалалик
- Рефлексив ҳушмуомалалик [3; 56-б.].

Ҳушмуомалалик категориясини тушунтиришда ҳушмуомалалик тамойилларининг аҳамияти катта. Ҳушмуомалалик принципи бу мулоҳазали алмашинувда ҳушмуомалалик қандай ишлашини тушунтириш усули сифатида Жеоффри Лич томонидан таклиф қилинган бир қатор тамойиллар. Лич ҳушмуомалаликни иштирокчиларга нисбатан уйғунлик муҳитида ижтимоий таъсир ўтказиш имкониятини берадиган хулқ-атвор тури сифатида белгилайди. Тамойилларнинг ҳаммаси ҳам бир хил аҳамиятга эга эмас. Масалан, “Андишалилик” “сахийлик”дан кўра кучлироқ сўзларимизга таъсир қилади, аммо “камтарлик”дан кўра, “маъқуллаш” муҳимроқдир [4; 21-б.].

Ҳушмуомалалик категориясини янада тафсилотли тадқиқотини П.Браун ва С.Левинсон томонидан киритилган “face” назарияси мисолида кўриб чиқамиз. П. Браун ва С. Левинсон учун ҳушмуомалаликнинг мазмуни ва мақсади кундалик мулоқотда доимий равишда ўз обрўсига таҳдид солувчи ҳаракатларни амалга оширишга бўлган эҳтиёж билан боғлиқ. Демак, Браун ва Левинсон учун ҳушмуомалалик - бу можароларнинг олдини олиш ва билвосита муносабатлар билан тўғридан-тўғри мутаносиб равишда иерархик равишда таснифланиши мумкин бўлган хатти-ҳаракатлар стратегияси тизими [5; 74-б.].

Шундай қилиб, ҳушмуомалаликка оид мавжуд асарларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, бу категория 20-асрнинг иккинчи ярмидаги тилшуносликда прагматик назария нуқтаи назаридан кўриб чиқилган. Сўзловчи, тингловчи, уларнинг мулоқотдаги ўзаро таъсири ва мулоқот ҳолати билан боғлиқ жиҳатларни тавсифлашга катта эътибор берилди.

Тадқиқот методологияси. Ҳушмуомалалик турли тилларда ҳар хил намоён бўлади. Ҳушмуомалалик айниқса инглиз маданиятининг ажралмас қисми ҳисобланади. Инглиз халқи ҳар қандай ҳолатда ҳушмуомалаликни сақлаб қолган ҳолда мулоқотга киришади. Ҳар бир тил даражасида ўзига хос ҳушмуомалалик белгилари мавжуд экан, аввало, ҳушмуомалаликни лексик даражада ифодалаш воситаларини батафсил кўриб чиқамиз. Замонавий инглиз тилида саломлашиш, табриклаш, рад этиш, миннатдорчилик, хайрлашиш, кечирим сўраш ва ҳоказолар учун ишлатиладиган жуда кўп қатъий иборалар устунлик қилади. Инглиз тилида сўзлашувчилар уларни тегишли нутқ вазиятларида автоматик равишда ишлатадилар. Ушбу мақолада ҳушмуомаликни ифодаловчи лексик воситаларни қиёсий тақлил қилиш орқали таҳлил қиламиз. Бунда уларнинг маъноси қанчалик ўзгаришига ва суҳбатдошиг таъсир этишига эътибор қаратамиз.

Натижа ва муҳокама. Биз биламизки, нутқ жараёнида расмий ва норасмий вазиятлар мавжуд, аммо бундан ташқари, ҳар бир сўзловчининг даражаси ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Ҳар иккала сўзловчи тенг ижтимоий ролларда (тенг ижтимоий вазиятларда) ва сўзловчилар тенг бўлмаган ижтимоий ролларда (тенг бўлмаган ижтимоий вазиятларда) бўлишлари мумкин. Мулоқот қилувчилар ҳам яқин, яхши муносабатларда ёки бегоналар, янги

танишлар бўлиши мумкин. Шу сабабли, муносабатлар даражасига қараб, хушмуомалалик категорияси у ёки бу тарзда амалга оширилади. Шу ўринда инглиз тилида саломлашишга оид сўзларни кўриб чиқамиз.

Сухбатдошлар ўз ижтимоий ҳолатларига қараб, ҳар хил саломлашиш сўзларидан фойдаланишади. Масалан, сўзловчилар ўзлари билан тенг ижтимоий ролдаги тингловчиларига нисбатан *“Hello, Hi, How are you?”* каби сўзлардан фойдаланса, ва аксинча, сўзловчилар тенг бўлмаган ижтимоий рол ва вазиятда бўлишса унда *“Good morning, Good afternoon, Good evening”* каби саломлашиш усулларида фойдаланишади. Таъкидлаш керакки, тенг ижтимоий ролдаги сўзловчилар, масалан, талабалар, дўстлар ўзаро дўстона саломлашишса, ҳар хил илтимой рол ва вазиятда саломлашиш кўпроқ расмий услубда саломлашишади.

Инглиз тилида мулойим кечирим сўраш учун қуйидаги лингвистик бирликлар қўлланилади: - *“Excuse me, I am sorry, Sorry, Forgive me, I apologize for, I beg your pardon”*. *“Excuse me”* ва *“I am sorry”* айтилган гапларни эшитмаганда ва такрорлашни сўраганда ёки сўзловчи пушаймон бўлган ва кечирим сўрамоқчи бўлган иш қилганда ишлатилади. *“Excuse me”* бирор нарса сўрагани ёки кимгадир савол бериш учун ишлатилинади. *“Sorry”* эса *“excuse”* дан фарқли ўлароқ, кимдир ногўри иш қилса, бунинг учун кечирим сўраш учун қўлланилади.

Инглиз тилида миннатдорчилик билдириш ҳам турли хил лингвистик бирликлар билан ифодаланади. *“Thank you, Thanks”* норасмий сўзлашув услубида раҳмат айтиш учун ишлатилинса, *“I am very grateful to you, You are always welcome”* расмий сухбатларда хушмуомалалик билан раҳмат айтишда қўлланилинади. *“Don't mention it”* эса миннатдорчиликка жавобан ҳеч қиси йўқ деган маънода ишлатилинади.

Инглиз тилида хушмуомалаликни ифода этувчилардан яна бири *“softeners”* яъни юмшатувчи сўзлардир. Юмшатувчи сўзлар жумланинг бошида келади ва тингловчини ёки ўқувчини уларга бераётган ёмон хабарга тайёрлайди. Улар узатилаётган маълумот оҳангини юмшатиш ёки гапираётганда хушмуомалаликни кўрсатиш учун қўлланиладиган лингвистик воситадир. Юмшатувчи сўзларни қуйидаги мисолни ифодалаш орқали кўриб чиқамиз: *“I have to cancel the conference”*. Сўзловчи мисолда мажлисни бекор қилиши кераклигини қатъий оҳангда, қўпол равишда айтади. Юмшатувчи сўзлар эса қўполлик деб туюладиган маънони юмшатиб, хушмуомалалик билан чиқаришга ёрдам беради. Масалан:

“I am afraid I have to cancel the conference” (Конференсияни тугатишимга тўғри келади деб қўрқаман)

“I am so sorry, but I have to cancel the conference” (Мени кечирасиз, лекин конференсияни тугатишимга тўғри келади)

“If you don't mind, I have to cancel the conference” (Агар қаршилиқ қилмасангиз, конференсияни тугатишимга тўғри келади)

Юқорида ишлатилган *“I am afraid, I am so sorry, If you don't mind”* юмшатувчи фразалари гап маъносини мулойимроқ, хушмуомалалик билан йетказилишига хизмат қиляпти.

Инглиз тилида хушмуомалаликни билдириб берадиган яна бир лингвистик воситалардан бири бу модал феъллардир. Модал феъллар орасидан *would, could, might* маънони хушмуомалалик билан ифодаланишига ёрдам беради. Қуйидаги мисолларда улар ёрдамида хушмуомалалик қандай сақланиб қолишига эътибор берамиз:

“Help me” (Ёрдам беринг)

“Could you help me?” (Менга ёрдам бера оласизми?)

“I want more time to investigate” (Мен текширувга кўпроқ вақт хоҳлайман.)

“It would be so helpful to have more time to investigate” (Текширувга кўпроқ вақт ажратилса жуда фойдали бўларди)

“You should at least apologize” (Ҳеч бўлмаганда кечирим сўрашингиз керак)

“You might at least apologize” (Ҳеч бўлмаганда кечирим сўрашингиз мумкин эди)

Юқоридаги мисолларда гувоҳ бўлганимиздек, фикрни тўғридан тўғри ифода айтиш ўрнига модал феъллар ёрдамида ифода этиш мулоқот жараёнида суҳбатдошлар ўртасида ҳушмуомалалик сақланиб қолишига ёрдам беради.

Ҳушмуомалалик категориясини белгилаб берувчилардан яна бири бу сифатловчи сўзлар (qualifiers) дир. Сифатловчилар бошқа сўзларни ўзгартириш учун ишлатиладиган сўзлар ҳисобланиб, улар бошқа сўзларнинг сифатини оширади ёки камайтиради. Агар сўзнинг сифатини пасайтириш учун сифатловчилардан фойдаланилса, улар ҳудди "юмшатовчи сўзлар" каби маънода мулойимликни яратади. Қуйидаги сифатловчи сўзлар бирор кимсага ёмонроқ хабар етказиш керак бўлганда маънони юмшоқроқ маънода, одоб доирасида айтиш учун фойдаланилса, мақсадга мувофиқ бўлади: *a little, a bit, a little bit, quite, rather, slight, slightly, small, one or two*. Энди уларнинг айримларини мисоллар орқали кўриб чиқамиз:

"The performance was dull." (Спектакл зерикарли эди.)

*"The performance was **a bit** dull."* (Спектакл бироз зерикарли бўлди.)

"He is having problems with the new gadget." (У янги гаджет билан муаммоларга дуч келмоқда.)

*"He is having **one or two** problems with the new gadget."* (У янги гаджет билан бир ёки иккита муаммога дуч келмоқда.)

Хулоса. Ижтимоий ўзаро муносабатларда ҳушмуомалалик тартибга солувчи рол ўйнайди, у ижтимоий-психологик томондан ўзаро таъсир қилади, ўзаро муомала стереотиплари ва одоб-ахлоқ стратегияларида ифодаланган сўзловчиларнинг ички ҳолатларининг маълум бир ҳулқ-атвор стандартига риоя қилишда намоён бўлишини анъанавий равишда тартибга солади. Шуни таъкидлаш жоизки, инглиз тилида мулоқот жараёнида одоб-ахлоқ қоидаларига амал қилинади, бу ўринда ҳушмуомалик алоҳида ўрин тутади. Инглиз тилида ҳушмуомаликни лексик жиҳатдан ифодаловчи воситаларга юмшатовчи ва сифатловчи сўзлар, айрим модал феъллар, ва саломлашиш, мурожаат қилиш, узр сўраш каби вазиятларда қўлланиладиган сўзлар киради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Формановская, Н.И. Речевой этикет и культура общения [Текст] / Н.И. Формановская. - М: Высшая школа, 1989. - 234 с
2. Fraser, B. Perspectives on politeness [Текст] / B. Fraser // Journal of Pragmatics, 1990. - № 14. - PP. 219-236
3. Haferland H., Paul I. Eine Theorie der Höflichkeit // Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie. № 52: Themenheft zu Höflichkeit. – 1996. – S. 7-69.
4. Austin, J.L. How to do things with words [Текст] / J.L. Austin. – Cambridge: Harvard University Press, 1968. -176 p
5. Brown P., Levinson S. Universals in language usage: Politeness phenomena [Текст] / P. Brown, S. Levinson // Questions and politeness: Strategies in social interaction // Eds. Goody E.N. - Cambridge: Cambridge University Press, 1978.-PP. 56-289.

УЎК 81`373.49

ЎЗБЕК ТИЛИДА КАСАЛЛИК НОМЛАРИНИНГ ЭВФЕМИЗАЦИЯСИ

М.У.Абдурахманова, ўқитувчи, Андижон давлат тиббиёт институти, Андижон

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек тилида касаллик номларининг эвфемизацияси тадқиқ қилинмоқда. Шунингдек, мақолада нима учун одамлар салбий буёқдорликка эга бўлган сўз ва ибораларни ишлатишдан, уларни ваҳимага солувчи, ўлим ва касалликлар билан боғлиқ сўз ва ибораларни қўллашдан эҳтиёт бўлишлари тўғрисида ҳам фикрлар ёритилган.

Калит сўзлар: эвфемизм, касаллик, касаллик номи, атама

Аннотация. В данной статье исследуется эвфемизация названий болезней в узбекском языке. В статье также обсуждается, почему люди избегают использования слов и фраз, имеющих негативный оттенок, пугающих их, а также слов и фраз, связанных со смертью и болезнью.

Ключевые слова: эвфемизм, болезнь, название болезни, термин.

Abstract. *In this article, euphimization of disease names in Uzbek language is studied. The article also discusses why people avoid using words and phrases that have negative connotations, scare them, also words and phrases associated with death and disease.*

Key words: *euphemism, disease, disease name, term.*

Аввало, эвфемизм атамасининг таърифини эслаб олишликни жоиз деб топдик: Эвфемизм (юнонча εὐφής «хушнотқилик»: қадимги юнонча εὖ «яхши» + φής «нутқ» дан) сўзловчига айтиш ноқулай, ноўрин ёки қўпол туюлган сўз ва ибораларнинг синоними сифатида пайдо бўлган сўзлар. Эвфемизм салбий воқеликни аташдан қочиш, шундай воқеликнинг салбий таъсирини юмшатиш учун хизмат қилиб, кишининг иззат-нафсига тегадиган, унга малол келадиган, ҳурматсизлик ифодалайдиган, ахлоқий меъёрларга зид келадиган ҳолатларнинг ёки тўғридан-тўғри айтиш мумкин бўлмаган махфий воқеликларнинг салбий таъсирини камайтириш, уларни яшириш, беркитиш; нохуш хабарни беозорроқ, юмшоқроқ шаклда етказиш, ифодалаш учун ишлатилади. Масалан, ўлди дейиш ўрнига *оламдан ўтди, кўз юмди, вафот этди, туғди* дейиш ўрнига *кўзи ёриди, енгиллашди* каби иборалардан фойдаланиш.

Одамлар одатда, салбий буюқдорликка эга бўлган сўз ва ибораларни ишлатишдан, уларни ваҳимага солувчи, ўлим ва касалликлар билан боғлиқ сўз ва ибораларни қўллашдан эҳтиёт бўлишади. Лекин, унутмаслигимиз керакки, бирор сўзнинг ёқимсизлиги бу унинг ўзининг ёмонлиги учун эмас, аксинча ўша сўз англатаётган тушунча нохушлигидандир. Шу тариқа, муайян нохушликни билдирувчи атамани номлаш учун пайдо бўлган эвфемизмлар вақт ўтиши билан салбий буюқдорликка эга бўлишни бошлаши ва уларни бошқа эвфемизмлар билан алмаштириш эҳтиёжи юзага келиши ҳам мумкин.

Ўзбек тилшунослигида эвфемизм биринчи марта илмий тарзда Неъмат Исматуллаевнинг 1964 йилдаги “Ҳозирги ўзбек адабий тилида эвфемизмлар” мавзуидаги номзодлик диссертациясида тадқиқ қилинган. Олим илмий тадқиқотида эвфемизмларнинг пайдо бўлиш жараёнларини ёритади, уларни гуруҳлайди ва турли ижтимоий қатлам вакиллари томонидан қўлланадиган эвфемизмларнинг нутқдаги аҳамиятини, луғат таркибини бойитишдаги ролини таҳлил қилиб беради [1].

Эвфемик ва дисфемик ифодалар тадқиқи муайян асарлар мисолида ҳам ўрганилган. Жумладан, Х.Б.Қодированинг “Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемиздан фойдаланиш маҳорати” номли номзодлик диссертациясида ўзбек романчилигининг асосчиси, атоқли сўз устаси Абдулла Қодирийнинг бадиий нутқида эвфемик ва дисфемик маъноли бирликлар, адибнинг улардан фойдаланиш маҳорати махсус текшириш объекти сифатида тадқиқ қилинган [2].

Ўзбек тилшунослигида эвфемизмлар тадқиқи амалга оширилган бўлсада, ҳали олиб борилиши керак бўлган изланишлар талайгина. Хусусан, тиббий атамашуносликда эвфемик ифодалар тадқиқи ҳам хануз ўрганилиши ва ёритилиши керак бўлган соҳалардан биридир. Тиббий атамаларнинг эвфемик тадқиқи бўйича амалга оширилган диссертация иши сифатида Н.И.Гайбуллаевнанинг “Ўзбек тилида тиббий эвфемалар (тиббий даврий нашр материаллари асосида)” номли илмий ишини мисол қилиб келтира оламиз [3].

Тиббий эвфемизмлардан нутқимизда баъзан билиб, баъзан билмай шу даражада кўп фойдаланамизки, бунга ҳатто эътибор бермаймиз. Аслида, эвфемизмга энг кўп учровчи ифодалардан бири, тиббий атамалар, хусусан касаллик номларидир. Ўзбек тилида касаллик номларини ифодалашда жуда эҳтиёткорлик билан муомала қилинади. Бундай муносабатга сабаб қилиб қуйидагиларни келтиришимиз мумкин: бемор ва унинг яқинларини кўнглини оғритиб қуйишликдан эҳтиёт бўлиш ва/ёки ўша касалликни ўзимизга чақириб олишдан қўрқиш.

Тиббий эвфемизмлардан профессионал шифокорлар ҳам, жамиятнинг зиёли қатламидан тортиб ишчилар қатламигача бўлган ҳамма инсонлари фойдаланади. Шифокорлар беморнинг қалбига азият бериб қўймаслик учун, беморни тушқунликка тушиб қолишини олдини олиш учун касаллик номларини иложи борида “қоғозга ўраб” қўллашади, кўпинча улар касаллик

номларининг лотинча шаклини қўллашади, масалан, саратон касаллигини “кансер” (cancer) ёки ёмон касаллик деб таърифлашади, баъзан касалликни маслаҳат бераётгандай ёки бўлган ходисаларга муносабатини енгил танқид қилгандай етказишади: қандли диабет касаллигини “сахар” ёки “бироз ширинликдан тийилиб туришингиз керак экан” деб, семизликни “бироз вазн ташлашингиз керак” деб, артериал қон томир босимининг кўтарилиши, яъни гипертонияни “хафакон” деб ёки “хар нарсадан хафа бўлаверманг” деб, юрак касалликларига чалинган беморларга “бироз юрагингизни қийнаб қўйибсизда” каби юмшатиш билан етказишади. Бундай етказиш билан касаллик енгиллаб қолмаса-да, беморга оғир ботмайдиган, худди оддий, шамоллашга ўхшаш тез ўтиб кетадиган касалликдай қабул қилишларига ёрдам беради.

Бадий асарларда ҳам касаллик ҳолатлари эвфемизацияга учраган ҳолда қўлланиши кўп учрайди. Жумладан, қуйидаги мисолларга эътибор қаратсак:

1-мисол. *“ - А? – деди домла ва пичоқчасини ётиб, чўнтагига солди. – Касали нима экан? - Меъдаси бузилган эмиш...”* [4].

Абдулла Қаҳҳорнинг “Сароб” романидан келтирилган ушбу парчада ошқозонидан жиддий шикаяти бор қаҳрамоннинг касалини таърифлашда “Меъдаси бузилган эмиш” деб касалликни юмшатиш мақсади кўзланган. Бу ҳабар орқали тингловчилар касалликни эшитиб, ваҳимага тушишини олдини олиш мақсади кўзланганлигини, шунингдек, беморнинг ҳолатига бепарволик билан қарашганлигини кўришимиз мумкин.

2-мисол. *“Қантак ўрик тагида қирқ беш ёшлардаги хушрўйгина бир жувон тўлганиб ётарди. Ёнида палёнланган уч-тўртта ўрик саржсин. Тўнка устида болта. Икром илдам бориб хотинини кўтарди.”* [5].

Саид Аҳмаднинг “Уфқ” ромнидан келтирилган ушбу парчага эътибор берсак, Икромнинг аёли оғриқдан қийналиб, жони оғриб ётганлигини эвфемистик равишда таърифланмоқда. Тўлғониб ётмоқ ибораси қаҳрамоннинг азоб чекаётганлигини бироз юмшатиб бермоқда.

3-мисол. *“Эртасига таҳририятда навбатчилик чўзилиб кетди. Қарасам, яна онамнинг чироғи ёниқ. - “Нега ухламадингиз?” Онам яна маъюс жилмайди - “Биласан-ку, жон болам, камуйқу бўлиб қолганман* [6].

Ўткир Ҳошимовнинг “Дунёнинг ишлари” киссасидан келтирилган ушбу парчада она фарзандини эҳтиёт қилиб, касалликдан дард чекиб, оғриқлардан қийналаётганлигини, уйқусизлик касалига чалинганлигини камуйқулик атамасини ишлатиш орқали эвфемистик тарзда қўллаётганини кўришимиз мумкин.

Кўриб турганимиздай ўзбек тилида касаллик номларини қўллашда эвфемизм ҳодисаси кўп кузатилади. Бу ходиса жамиятнинг барча қатламлари, оддий халқдан тортиб шифокорларгача, ишчилардан тортиб зиёлиларгача, ҳамманинг нутқида кузатилади. Ўзбекларнинг миллий жиҳатларидан келиб чиқиб, кўпол эшитиладиган сўз ва иборалар, улар қаторида касаллик номлари ҳам эвфемистик тарзда баён этилиши кенг тарқалган жараёнлардан бири деган хулосага келдик.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Исмаилов Н. Ҳозирги ўзбек тилида эвфемизмлар. ТошДПИ нинг «Илмий асарлар»и, 42-т., 1-китоб, 1963. 3-59-б.
2. Қодирова Х.Б. Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемиздан фойдаланиш маҳорати: Фил. фан. номз. дис. автореф. – Т., 2012. – 26 б.
3. Гайбуллаева Н.И. Ўзбек тилида тиббий эвфемалар (тиббий даврий нашр материаллари асосида): Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Бухоро, 2019. – 50 б.
4. А.Қаҳҳор. Асарлар. Беш жилдлик. Биринчи жилд. Сароб. Роман. Ҳикоялар. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – 336 б. – Б. 220
5. Said Ahmad. Ufq: trilogiya. – Т.: «Yangi asr avlodi», 2015. – 912 b. – B. 6.
6. Hoshimov O'. Dunyoning ishlari: Qissa va hikoyalar. – Т.: Yangi asr avlodi, 2015. – 336 b. – B. 9.

УДК 811.161.(038)

**ЛОКУТИВНЫЙ/ИЛЛОКУТИВНЫЙ АКТ "ВЫРАЖЕНИЯ ОТКАЗОВ":
ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ****С.Х.Азимова, PhD, Ферганский государственный университет, Фергана**

Аннотация. Ушбу мақола "рад этиш" нутқ актининг иллокацион ҳаракатини прагматик талқин қилишга бағишланган. Мақолада рад этишининг турли усуллари муҳокама қилинади. Ушбу мақола нафақат инглиз тили мутахассислари учун, балки бошқа барча тилларда мулоқот жараёнида табиий равишда юзага келадиган ҳолатлар ва уларнинг прагматик таҳлилида фойдаланиш учун ҳам ёзилган.

Калим сўзлар: прагматика, нутқий ҳаракатлар, коммуникатив компетенция, мулоқот даври, ижтимоий акт, ижтимоий контекст.

Аннотация. Данная статья посвящена прагматической интерпретации иллокутивного действия речевого акта "выражение отказов". В статье рассматриваются разные способы отражения случаев отказов. Эта статья написана не только для профессионалов английского языка, но и для использования в агрессивных конфликтах и их прагматическом разрешении, которые естественно встречаются в процессе общения на всех других языках.

Ключевые слова: прагматика, речевые акты, коммуникативная компетенция, период общения, социальный акт, социальный контекст.

Abstract. This article is devoted to the pragmatic interpretation of the illocutionary action of the speech act "expression of refusals". The article discusses different ways of reflecting failure cases. This article is written not only for English language professionals, but also for use in aggressive conflicts and their pragmatic resolution, which naturally occur in the process of communication in all other languages.

Key words: pragmatics, speech acts, communicative competence, communication period, social act, social context.

Преподавание иностранным языкам в республике должно основываться на развитии коммуникативной компетенции учащихся. Это означает, что преподавание, ассессмент, следовательно, учебно-методическая литература по иностранным языкам должны предполагать развитие не только лингвистическую компетенцию, но и социолингвистическую, прагматическую и стратегическую компетенции. С методологической точки зрения, это означает, что, зная только лингвистические правила, человек не сможет должным образом (*appropriately*) общаться в аутентических ситуациях, а так как общение – это не только лингвистический акт, но и социальный акт. Для обеспечения успешности коммуникации и социального действия (с точки зрения социальных норм и правил), человек также должен владеть социолингвистической, прагматической и стратегической компетенцией. В этой статье, рассмотрим прагматические аспекты речевых актов и их использование в английском, русском и узбекском языках.

Общение – это не только лингвистический акт. На формирование значение также влияют и нелингвистические факторы, так как говорить означает совершение социального акта. На подобные нелингвистические аспекты в лингвистике впервые обратил внимание Американский лингвист-антрополог Делл Хаймс. Дебатируя с лингвистами-формалистами и структуралистами, Хаймс утверждал о необходимости изучения социальных сторон языка для понимания насколько коммуникативная интеракция между людьми происходит в соответствии с принятыми социальными нормами и (конструирующими) правилами. По мнению Хаймса, люди при общении не ограничиваются только значениями, зафиксированными в системе языка; их речь не только координируется лингвистическими правилами (лингвистическая компетенция). Люди при общении также руководствуются социальными правилами, т.е. те правила, которые определяют социальную релевантность (*appropriateness*) той или иной речи (прагматическая и социолингвистическая компетенция).

Все эти четыре компонента – лингвистический, социолингвистический, прагматический и стратегический – составляют коммуникативную компетенцию.

Термин «коммуникативная компетенция» уже около 40 лет находится в академическом обиходе. Данный термин раскрывает суть преподавания иностранного языка с точки зрения коммуникативного подхода. Хаймс отмечал, что в дополнение к лингвистической компетенции (лингвистические правила для объяснения того, как формируются фонемы, морфемы, слова, предложения), люди, изучающий иностранный язык, должны обладать прагматической и социолингвистической компетенции (правила, объясняющие надлежащее (appropriately) использование слов и предложений в социальном контексте). Следовательно, Хаймс утверждал, что существование структуры языка и изучение этому языку не должно происходить вне контекста (second language acquisition should not be context-free). Последователи Хайсма, следовательно, преподаватели, использующие коммуникативный подход в преподавании иностранному языку, начали внедрять новый подход в ответ на ограниченность традиционного подхода (from Grammar-Translation to Audio-Lingual Methods).

В контексте развития коммуникативного подхода в изучении иностранных языков в Узбекистане, предлагаемая тема именно рассматривает речевые акты выражения отказов (refusals) в английском, русском и узбекском языках с точки зрения социального контекста (social status, distance and intensity) и социальных норм (как социальные правила влияют на выбор грамматики и стилистики выражения отказов). Для объяснения социального контекста и социальных правил речевых актов, мы будем использовать термин «прагматика»/«прагматическая компетенция», который означает:

– способность адресанта выражать свое мнение надлежащим образом (appropriately) в рамках социального и культурного контекста коммуникации. Подобный контекст включает знание относительно вариации языка в рамках социально-культурных норм и правил изучаемого языка.

– «the speaker's pragmatic knowledge, i.e. how to express messages appropriately within the overall social and cultural context of communication. This includes knowledge of language variation with reference to sociocultural norms of the target language». С точки зрения прагматической компетенции, прагматические ошибки могут быть куда более серьезными, чем проблемы лингвистического характера в процесс коммуникации.

Лианг и Брешнахан сравнили американский английский и мандаринское наречие китайского языка в аспекте «выражения отказов». Были выявлены, что американцы менее склонны выражать отказы друзьям, китайцы – членам семьи. Ванг Аихуа сделал социопрагматический анализ разных выражений отказов и разных стратегий, которые используются со стороны китайцев и американцев в коммуникативных интеракциях. В частности, ученый рассматривает, как выражение отказов происходит на уровне слов, фраз и предложений в коммуникации. По заключению Аихуа, три нелингвистические факторы – социальный статус адресанта и адресата, социальная дистанция и вариация глубины проблемы (в рамках которого происходит отказ) – влияют на то, как отказы выражаются. Если адресант выражает отказ непрямыми лингвистическими средствами, то это явление связано с выражением вежливости. При этом, ученый отмечает, что это не всегда так.

Йинлинг Гуо, эмпирически анализируя стратегии, применяемые со стороны китайцев и американцев для выражения отказов, делает вывод, что обе группы – китайцы и американцы – предпочитают использовать не прямые языковые стратегии для выражения отказов. При этом эмпирические данные доказывают, что американцы используют прямые языковые стратегии для выражения отказов по сравнению с китайцами. Тем не менее, использовать прямые или не прямые языковые стратегии зависит от ситуации, связанные с речевыми актами. Так, например, при выражении отказов на чью-либо просьбу (refusing requests) американцы используют относительно больше прямых языковых стратегий.

Культурные факторы (cultural factors): Кросс-культурная осведомленность (т.е. что принято считать в той или иной культуре нормой, а что – нет; иное слово интерпретируется по-разному в разных культурах).

Классификация стратегии выражения отказов (Classification of Refusal Strategies):

Выражение отказов с точки зрения лингво-прагматических особенностей речевых актов делится на прямые (direct) и косвенные (indirect) отказы. К прямым отказам можно отнести перформативы, такие как «I refuse»/«Я отказываю». Косвенные отказы включают следующие перформативы:

1. Выражение сожаления: «I am sorry ...» / «Мне очень жаль».
2. Выражение желания: «I wish I could help you ...» / «Жаль, что не могу ничем помочь».
3. Причина и объяснение: «I am sorry I have to accomplish my home task this evening, thus ...» / «Мне очень жаль, мне надо закончить свое задание сегодня вечером, поэтому ...».
4. Предложение альтернатив: «You had better do X instead of Y» / «Было бы лучше сделать X вместо Y».
5. Условные наклонения: «If you had asked me earlier, I would have ...» / «Если бы ты спросил меня пораньше, я бы ...».
6. Обещание принять в будущем: «I promise I will do it next time» / «Обещаю, что в следующий раз я сделаю это».
7. Выражение принципиальной позиции: «I never do business with fiends» / «Я никогда не делаю бизнес с друзьями».
8. Пофилософствовать: «One can't be too careful» / «Нельзя быть слишком осторожным».
9. Попытка переубедить собеседника:
 - а) «It would be reasonable to refuse your invitation this time» / «Было бы разумно отказать ваше предложение на этот раз» (в том контексте, что он до этого несколько раз принимал его предложение, которое было не очень выгодно для собеседника);
 - в) «I am doing my best/I am doing all I can do» / «Я делаю все возможное / Я делаю все от меня зависящее».
10. Избежание контактов: а) Невербальное: молчание, сомнение, делать ничего, покинуть место спора/отказа; в) Вербальное: перейти на другую тему, использование шуток, откладывать («I will think about it» / «Я подумаю над этим»).

Многие из упомянутых выше способов сказать «нет» встречаются в каждой культуре. У иностранца возникают проблемы, когда отношение между формой и значения не совпадают в двух разных культурах. Например, молчание может означать «нет» в одной культуре и «может быть» в другой. В США, если вы не получили ответ на запрос, означает «нет». Однако в Британии это означает «может быть» или «я напишу позже, когда будет что сказать. При этом необходимо отметить, что на выбор использования данных прямые / не прямые отказы влияют, как мы уже отметили, такие факторы, как социальный статус, дистанция, глубина вопроса, а также те социальные обстоятельства, которые делают тот или иной отказ релевантным. Именно эти нелингвистические аспекты речевых актов характеризуют прагматическую компетенцию в изучении иностранных языков. Быть прагматически компетентным означает уметь использовать те или иные прямые или не прямые отказы после релевантной оценки той социальной ситуации, в которой происходит коммуникативная интеракция.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Hymes D. Models of the interaction of language and social setting. Journal of Social Issues, 23(2), 1967. – 8–38 pp.
2. Hymes D. On communicative competence. In: J.B. Pride and J. Holmes (Eds.). Sociolinguistics: Selected Readings. – Penguin, Harmondsworth, 1972.
3. Beebe L., Takahashi T., & Uliss-Weltz R. Pragmatic transfer in ESL refusals. In: R. Scarcella, E. Anderson & S.D. Krashen (Eds). On the Development of Communication Competence in a Second Language. – Cambridge, MA: Newbury House, 1990. – 55-73 pp.
4. Liao, Chao-chih & Mary I. Bresnahan. A Contrastive Study on American English and Mandarin Refusal Strategies. Language Science, 18, 1996. – 703-727

**ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО И
ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ЛЕЙТМОТИВА В ПОЭТИКЕ РОМАНА М. БУЛГАКОВА
"МАСТЕР И МАРГАРИТА" НА ОСНОВЕ ФОРМУЛЫ ЗЕРКАЛЬНОСТИ**

Ж.К.Батыршина, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. Muallif M.Bulgakov ushbu maqolasida "Usta va Margarita" romanidagi ba'zi obyektlarni tahlil qilish konsepsiyasini taqdim etadi. Romanda kognitiv vizualizatsiya vositalaridan foydalanish tajribasi berilgan va ko'zgu formulasi haqida gapiriladi.

Kalit so'zlar: yangi fikr, yangi obrazli tizim, "nol simmetriya" tamoyili, pedagogik vazifa, kognitiv model.

Аннотация. В данной статье автор М. Булгаков представляет концепцию анализа некоторых объектов в романе «Мастер Маргарита». Приводится опыт применения средств когнитивной визуализации и в романе рассказывается о формуле зеркала.

Ключевые слова: новая идея, новая образная система, принцип «нулевой симметрии», педагогическая задача, когнитивная модель.

Abstract. In this article, the author M. Bulgakov presents the concept of the analysis of some objects in the novel "Master Margarita". The experience of using cognitive visualization tools is given and the novel tells about the mirror formula.

Key words: new idea, new figurative system, principle of "zero symmetry", pedagogical task, cognitive model.

«Мастер и Маргарита» — одно из величайших произведений 20 века. В этом романе писатель раздвинул границы жанра романа. Две тысячи лет отделяют героев Ершалаима от героев Москвы, но писатель сумел найти между ними точки соприкосновения - два разных, по сути, мира. Одними из главных символов романа были луна, гром, кровь, огонь, вино и солнце. Эти символы проходят красной нитью через весь роман, связывая современные главы романа с Ершалаимом. Одним из таких важных символов было зеркало. Самое интересное, что везде, где появляется или исчезает окружение Воланда, есть зеркало.

В романе «Мастер и Маргарита» зеркальным отражением являются московские и ершалаимские события. Отчетливо можно проследить, как перекликается неделя суда Воланда над москвичами со Страстной неделей в Ершалаиме, первого пришествия Иисуса Христа и второе пришествие Сатаны. По первым строкам романа читатель сразу понимает, что находится в Москве, с начала второй главы уже в Ершалаиме.

Читая роман, мы сразу видим параллель Ершалаим - Москва. Московские главы начинаются с жаркого заката, а в Ершалаиме - раннее утро. Единым телом и духом предстают два очень далеких города романе. Две разные эпохи в ракурсе одновременности. Невооруженным глазом видны совпадения московских и ершалаимских событий. Это общие мистические события - канун пасхи, действие которое укладывается в рамки одной общей недели перед пасхой. Зеркально отражаются события в Москве и Ершалаиме: явление Пилата - явление Воланда на Патриарших, спор Га-Ноцри об истине с Понтием Пилатом, спор Берлиоза с Сатаной об истине, веселье в честь древнееврейской пасхи в Ершалаиме - Великий бал у Сатаны, погребение Иешуа на Лысой горе и дача пергамента Левию Матвею на будущее евангелие - воскрешение Мастера и его книги, евангелист Матвей - евангелист Мастер, наказание Алоизия Могарыча, который предал Мастера - возмездие Иуде, предавшего Иешуа.

События Москвы и Ершалаима отражены в романе «Мастер и Маргарита». Хорошо видно, как неделя суда Воланда над москвичами перекликается со Страстной неделей в Ершалаиме, с первым пришествием Иисуса Христа и вторым пришествием сатаны. По первым строкам романа читатель сразу понимает, что он в Москве, с начала второй главы он уже в Ершалаиме.

Читая роман, мы сразу видим параллель Ершалаим - Москва. Главы в Москве начинаются с теплым закатом, а в Ершалаиме — ранним утром. В романе два очень далеких города предстают единым телом и душой. Две разные эпохи одновременно. Совпадение событий в Москве и Ершалаиме видно невооруженным глазом. Это обычные мистические события - Сочельник, действие в рамках общей недели перед Пасхой. Изображены события Москвы и Ершалаима: явление Пилата, явление Воланда перед Патриархами, спор Понтия Пилата и Га-Ноцри об истине, спор Берлиоза с Сатаной об истине, угощение в честь жены. Пасха иудейская в Ершалаиме - великий бал Сатаны, погребение Иешуа на горе Лизы и вручение пергамента Левию Матфею для будущего Евангелия - воскресение Учителя и его книги, Евангелист Матфей - евангелист Мастер, наказание Алоизия, Могарича, предавшего Учителя - Иуда, предавший Иешуа мечь.

Как зеркальное отражение мира выделяется разница между днями Ершалаима и московскими событиями: в тот глухой судьбоносный день в Москве была Страстная среда. То есть это за два дня до распятия Христа и за несколько часов до казни Иешуа. В Москве горел необычайно теплый закат, а в Ершалаиме было утро пасхальной пятницы. Но события романа наконец сливаются в один поток, и над Ершалаимом и Москвой проносится очищающий гром, и на небе сияет полная луна.

Булгаков постоянно обращается к реальным образам и событиям. Каждая строчка «Мастера и Маргариты» — это код, скрытая правда, каждое событие в романе имеет определенный смысл. Например, Воланд появился на Патриаршем озере не случайно — только здесь, на пустынной липовой аллее Москвы, мог появиться сатана. Потому что здесь пруд играет роль зеркала.

Дьявол появился в немецком Мефистофеле в Москве, точно так же, как он появился в русском обществе в XIX веке. Это был просто немец, грязная сила с запада. Теперь его облик в Москве ясно понимается в западной части сада, где земляная крепостная стена спрятана в земле. Когда-то эта крепостная стена была сильным сооружением против врагов, а Кольцо Сада оставалось сильной защитой. Теперь Москва открыта для всех врагов, не исключая и «врага человеческого города». Название «Патриаршие пруды» тоже кажется странным в городе без единого храма. Эти бассейны получили свое название от Патриаршей Слободы, существовавшей в Средние века и именовавшейся также Козьей. Козел в символике русского фольклора отождествляется с чертом (чертом). Изображен въезд Христа в Иерусалим на белом осле - появление дьявола в атеистической Москве "на козле" (Козье Болото - Патриаршие Озера).

Как зеркальное отражение мира выделяется разница между днями Ершалаима и московскими событиями: в тот глухой судьбоносный день в Москве была Страстная среда. То есть это за два дня до распятия Христа и за несколько часов до казни Иешуа. В Москве горел необычайно теплый закат, а в Ершалаиме было утро пасхальной пятницы. Но события романа наконец сливаются в один поток, и над Ершалаимом и Москвой проносится очищающий гром, и на небе сияет полная луна.

Дьявол появился в немецком Мефистофеле в Москве, точно так же, как он появился в русском обществе в XIX веке. Это был просто немец, грязная сила с Запада. Теперь его появление в Москве ясно понимают в западной части парка, где глиняная крепостная стена спрятана в земле. Когда-то эта крепостная стена была прочным сооружением против врагов, Кольцо Сада оставалось надежной защитой. Теперь Москва открыта для всех врагов, не исключая и «врага человеческого города». Название «Патриаршие пруды» тоже кажется странным в городе без единого храма. Эти бассейны получили свое название от Патриаршей Слободы, существовавшей в Средние века и именовавшейся также Козьей. Козел в символике русского фольклора отождествляется с чертом (чертом).

Словно зеркало в зеркале, роман отражает события двух романов, ночь ветхозаветного пира в Ершалаиме превращается в бал с сатаной, смерть Иуды рифмуется со смертью барона Мейгеля Сережка. Бюро иностранцев. Есть общность событий и количество страданий - крест Владыки подобен страданиям Иешуа. С началом событий романы о Ершалаиме и Москве

начинают совпадать: Понтий Пилат встречает осужденного на смерть Иешуа во дворце Ирода Великого, как повествует Воланд, одна и та же встреча. Действие происходит в Москве, где Берлиоз - жертва, а в роли Пилата - сам сатана. Отрубленная голова Берлиоза напоминает евангельские рассказы об отрубленной голове Иоанна Крестителя. Гибель Берлиоза при помощи двух женщин: Аннушки и машиниста поезда, Аннушки и комсомолки Саломеи и Иродиады Московской Евангелия. Начальник Берлиоза стал первой освященной и принятой (подсолнечное масло - Московский мир) жертвой новоприбывшего.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Барков А.Н. Роман Михаила Булгакова «Мастер и Маргарита». Аль тернативное прочтение - Киев, 1994
2. Безродный М. Об одном источнике романа «Мастер и Маргарита» // Русская литература. - № 3. - 1988. - С. 205-208.
3. Белобровцева И., Кульюс С. Роман М. Булгакова «Мастер и Маргарита»: опыт комментария. - Таллин, 2004.
4. Белобровцева И., Кульюс С. Михаил Булгаков в 1934-1936 годах: на пути к мифу. Текст. Поэтика. Стил. - Екатеринбург, 2004. С. 207-217
5. Кульюс С. Хютт В. О поэтике М. Булгакова: «Мастер и Маргарита» >> как трансцендентальный роман // Булгаковский сборник. - Таллин, 1994. - С. 20-25.

УДК 8.81-114.2

КОМПОЗИЦИОННЫЙ АНАЛИЗ ТЕКСТОВОГО МАССИВА М.М. БАХТИНА, РЕПРЕЗЕНТИРУЮЩЕГО ИДИОДИСКУРС УЧЕНОГО

*А.М.Бектурсынова, преподаватель, Каракалпакский государственный университет,
Нукус*

Annotatsiya. *Ushbu maqola olimning idiodiskursini ifodalovchi Mixail Mixaylovich Baxtinning matn massivini kompozitsion tahlil qilishga bag'ishlangan. Nutq dispozitsiyasining xususiyatlari (ya'ni nutq dispozitsiyasi), Etos parametrlari va M.M. lingvistik shaxsining pragmatik (yoki motivatsion darajasi) o'ziga xos xususiyatlari. Baxtin. Olimning ilmiy ishlarini tahlil qilish filologning kasbiy lingvistik shaxsi matniga individual yondashishning asosiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish imkonini berdi.*

Kalit so'zlar: *ritorika, etos, pragmatikon, lingvistik shaxs, M.M. Baxtin, idiodiskurs, olim.*

Аннотация. *Данная статья посвящена композиционному анализу текстового массива Михаила Михайловича Бахтина, репрезентирующего идиодискурс ученого. Проанализированы особенности расположения речи (то есть речевой диспозиции), параметры Этоса и специфика прагматикона (или мотивационного уровня) языковой личности М.М. Бахтина. Анализ научных трудов ученого позволило выделить ключевые особенности индивидуального подхода к тексту профессиональной языковой личности ученого-филолога.*

Ключевые слова: *риторика, этос, прагматикон, языковая личность, М.М. Бахтин, идиодискурс, ученый.*

Abstract. *This article is devoted to the compositional analysis of Mikhail Mikhailovich Bakhtin's text array, which represents the scientist's idiodiscourse. There are analyzed the features of the disposition of speech (that is, speech disposition), the parameters of Ethos and the specifics of the pragmatikon (or motivational level) of the linguistic personality of M.M. Bakhtin. The analysis of the scientific works of the scientist made it possible to highlight the key features of the individual approach to the text of the professional linguistic personality of the philologist.*

Key words: *rhetoric, ethos, pragmatikon, linguistic personality, M.M. Bakhtin, idiodiscourse, scientist.*

Введение. В соответствии с постулатами современной риторической теории, этос оратора определяет условия восприятия его текстов аудиторией. Любой оратор, в том числе преподаватель и ученый, каждым выступлением формирует свой этос, выстраивая его сложную многоаспектную структуру, на которой основывается доверие аудитории к транслируемым им сведениям. При этом специфика образования этоса такова, что его

созидание – процесс трудоемкий и многоступенчатый, а утратить основанное на нем доверие аудитории возможно в любой момент.

Материалы и методы. Воспоминания современников о М.М. Бахтине, свидетельства его друзей и учеников подчеркивают качество ученого, которое стало основой его риторического этоса: М.М. Бахтин отличался исключительным аскетизмом в бытовых вопросах. Без преувеличений можно сказать, что он жил только наукой, исследованиями, его интересовал мир, в который он погружался с помощью исследований литературы и мировой культуры. Без преувеличения можно сказать, что вся его жизнь была «там». Это подтверждают письма его учеников. Письма, по большей части, помогают восстановить внутреннюю историю текста, как предшествующую его созданию, так и следующую за ним. В меньшей степени они могут стать источником внешней информации (чаще всего на уровне каких-то частных реалий, упоминающихся в автобиографичных произведениях). Текстологическая информация также может быть почерпнута из писем, но это, как правило, не столько история публикации, сколько информация о различных вариантах заглавия, замысла, сюжета и т.п.

Все вышеизложенное можно сказать как о письмах самого автора научных и художественных произведений (ср. обширную переписку писателей с их друзьями и родственниками и ее массовое исследование), так и о письмах близких ему людей, осведомленных об истории создания произведения, научной статьи и работы. Однако именно авторские письма обладают еще одной очень важной функцией: они помогают читателям приблизиться к процессу создания художественного произведения. Автор предстает перед ними в одно и то же время и создателем текста, и обыкновенным человеком, ведущим переписку. Это чрезвычайно важно, если речь идет об автобиографичных произведениях. Переписка помогает читателю и литературоведу отделить средства создания образа лирического героя от личности самого автора.

Обсуждение. Научная работа традиционно не содержит оценочных категорий и не может выступать в прескриптивном регистре. Как было указано выше, XX в. ознаменовался размышлениями о структуре научного знания, формах его репрезентации и социальных функциях. Именно эти проблемы стали ключевыми для концепции Т. Куна, который ввел понятие научной парадигмы. Научная парадигма по Куну – это система определённых паттернов, характерная для данного типа организации науки, при этом само понятие парадигмы в работе Куна семантически пересекается с понятием научного сообщества [4]. Так, парадигма, оказываясь *фундаментом* научного сообщества, одновременно является системой, которая задает его эпистемологические границы. В последнем смысле парадигма предстает как своеобразный «ограничительный фильтр» для членов научного сообщества, так как она, будучи формообразующим фактором научного мировоззрения той или иной эпохи, может помешать увидеть новые перспективные пути развития научного знания.

Наука в целом как институциональное поле и научные издания в частности являются индикаторами развития медиа, более того сами медиа могут предопределять развитие науки. Так общеизвестен парадигмальный сдвиг, случившийся в XVI в. и ознаменовавший переход к науке Нового времени. Считается, что фундаментальной причиной такого сдвига, с одной стороны, явилось изобретение печатного станка, а с другой стороны, к этому сдвигу привело ослабление цензурных требований. Комодификация книги как медиа закономерно инициировала процесс накопления знаний и обусловила формирование науки современного типа.

Такая взаимозависимость книги как медиа и развития науки связана с тем, что медиа позволяют зафиксировать знания и распространить их. Тем не менее на развитие научных знаний влияет не только содержательный аспект. Гораздо более любопытным является иной ракурс рассмотрения этой взаимозависимости, который можно обозначить как «форматный». Сам четко установленный формат книги, те стандарты, которые используют уже ранние типографии, способствует институализации научного знания, выработке единых нормативных параметров, что является абсолютно необходимым для научного текста.

Более того появление печатной книги прямым образом повлияло на ее комодификацию (процесс производства книги ускорился, в результате чего книги стали товаром) и косвенным образом на прогрессивное распространение научного знания (книги стали продаваться и за пределами университетских корпораций).

М.М. Бахтин как ученый является ярчайшим представителем той университетской системы, которая отчасти унаследовала систему средневековых европейских университетов. Время его активной научной деятельности, совпавшее со значительными социальными изменениями и потрясениями в истории страны, способствовало распространению информации в устном и в письменном формате и формированию устойчивого этоса ученого. Характерная черта всех философских и культурных направлений Ренессанса – их обращенность назад, к «светлому прошлому». В эпоху Возрождения время мыслилось как движение от древнего золотого века к медному и железному, и поэтому поиски истины неизбежно обращались в прошлое. В эпоху Возрождения изменилось отношение к магии: если в Средневековье магия была подозрительным и осуждаемым занятием, то Ренессанс сделал ее уважаемой. Как и любой другой ученый Возрождения, маг обращался к древним источникам. М.М. Бахтин в этом отношении – не ученый Ренессанса, но «плывущий против течения», тот, кому открыто понимание тех вещей, которые непонятны остальным. Возможно, именно по этой причине он стал поистине культовой фигурой.

В работах М.М. Бахтина ведущим смысловым принципом является антитеза, в том числе противопоставление его концепций – мейнстриму литературоведения. Вот несколько характерных примеров:

В книге о Рабле мы стремились показать, что основные принципы творчества этого великого художника определяются народной смеховой культурой прошлого. Один из существенных недостатков современного литературоведения состоит в том, что оно пытается уложить всю литературу — в частности, ренессансную — в рамки официальной культуры. Между тем творчество того же Рабле можно действительно понять только в потоке народной культуры, которая всегда, на всех этапах своего развития противостояла официальной культуре и вырабатывала свою особую точку зрения на мир и особые формы его образного отражения («Рабле и Гоголь»).

Самым обычным явлением даже в серьезном и добросовестном историко-литературном труде является черпать биографический материал из произведений и, наоборот, объяснять биографией данное произведение, причем совершенно достаточными представляются чисто фактические оправдания, то есть попросту совпадение фактов жизни героя и автора, производятся выборки, претендующие иметь какой-то смысл, целое героя и целое автора при этом совершенно игнорируются; и следовательно, игнорируется и самый существенный момент – форма отношения к событию, форма его переживания в целом жизни и мира. Особенно дикими представляются такие фактические сопоставления и взаимообъяснения мировоззрения героя и автора: отвлеченно-содержательную сторону отдельной мысли сопоставляют с соответствующей мыслью героя. Так, социально-политические высказывания Грибоедова сопоставляют с соответствующими высказываниями Чацкого и утверждают тождественность или близость их социально-политического мировоззрения; взгляды Толстого и взгляды Левина. Как мы увидим далее, не может быть и речи о собственно теоретическом согласии автора и героя, здесь отношение совершенно иного порядка; всюду здесь игнорируют принципиальную разнопланность целого героя и автора, самую форму отношения к мысли и даже к теоретическому целому мировоззрения. Сплошь да рядом начинают даже спорить с героем как с автором, точно с бытием можно спорить или соглашаться, игнорируется эстетическое опровержение («Автор и герой в эстетической деятельности»).

М.М. Бахтин как ученый не просто полемизирует с существующими концепциями, а прямо и эксплицитно осуждает их за отсутствие того, что, по его мнению является фундаментальным:

Исследователь проходит мимо основной особенности романного жанра, подменяет объект исследования и вместо романного стиля анализирует, в сущности, нечто совсем иное. Он транспонирует симфоническую (оркестрованную) тему на рояль.

Наблюдаются два типа такой подмены: в первом случае вместо анализа романного стиля дается описание языка романиста (или, в лучшем случае, «языков» романа); во втором — выделяется один из подчиненных стилей и анализируется как стиль целого.

В первом случае стиль отрешается от жанра и от произведения и рассматривается как явление самого языка; единство стиля данного произведения превращается или в единство некоторого индивидуального языка («индивидуальный диалект»), или в единство индивидуальной речи (parole). Именно индивидуальность говорящего и признается тем стилеобразующим фактором, который превращает языковое, лингвистическое явление в стилистическое единство.

Для нас в данном случае не существенно, в каком направлении протекает такого рода анализ романного стиля: идет ли он к раскрытию некоторого индивидуального диалекта романиста (то есть его словаря, его синтаксиса) или к раскрытию особенностей произведения как некоторого речевого целого, как «высказывания». И в том и в другом случае одинаково стиль понимается в духе Соссюра — как индивидуализация общего языка (в смысле системы общих языковых норм). Стилистика при этом превращается или в своеобразную лингвистику индивидуальных языков, или в лингвистику высказывания.

Единство стиля, согласно разбираемой точке зрения, предполагает, таким образом, с одной стороны — единство языка в смысле системы общих нормативных форм и с другой стороны — единство индивидуальности, реализующей себя в этом языке.

Этос М.М. Бахтина, его коммуникативная интенция в данном случае – отрицание, осуждение, в его пересказе большинство существующих концепций представляются ограниченными, неверными, недостаточными – фактически, он выступает в романтическом жанре, противопоставляя себя – тем, кто до него недопонял, не доработал, не дошел.

Подобное позиционирование себя превращает автора текста в своего рода «избранного» - он эксплицитно и не единожды утверждает, что он – единственный, кто понял, разобрался, смог увидеть то, чего не смогли увидеть и понять другие.

Речь преподавателя как оратора и похожа на речь в любом другом жанре, и отличается от нее. Теория риторики различает два основных вида речей – ораторика и гомилетика. В ораторику входят все те случаи, когда оратор общается с данной аудиторией только один раз (напр., речь на митинге, поздравительная речь, судебная речь, надгробная речь и пр.). Гомилетика предполагает многократные встречи с одним и тем же коллективом слушателей. К гомилетике принадлежат искусство чтения проповеди и преподавания.

В гомилетике важнейшую роль (едва ли не большую, чем те слова, которые использует оратор), играет его образ. Постоянно общаясь с оратором – учителем или священником – слушатели видят, соблюдает ли он то, чему учит их, и имеют возможность на практике проверить, верны или нет его утверждения. «Одноразовый» оратор ораторических речей может позволить себе соврать, использовать некорректные приемы воздействия на слушателей, зная, что завтра перед ним будут другие слушатели. В гомилетике оратор не может себе такого позволить – этого не предполагает сама длительность общения со слушателями.

Концепция риторического идеала подвергалась историческим изменениям. Современная теория педагогической риторики предлагает ориентироваться на так называемый «гармонизирующий диалог», который отражает «принципиальное предпочтение субъект-субъектной модели познания и общения – модели субъект-объектной, «монологической», «авторитарной» [5, с. 292]. Специфика риторического образа М.М. Бахтина предполагает формирование круга «избранных» (понимающих), имплицитно и эксплицитно противопоставляемого «толпе» - не только несведущим профанам, но и ошибающимся другим ученым.

В отношении композиции научных работ М.М. Бахтина можно увидеть тенденцию к расположению материала в соответствии с хронологией. Так, работа «Формы времени и хронотопа в романе» построена в соответствии с логикой развития романа как жанра:

- I. Греческий роман*
- II. Апулей и Петроний*
- III. Античная биография и автобиография*
- IV. Проблема исторической инверсии и фольклорного хронотопа*
- V. Рыцарский роман*
- VI. Функции плута, шута, дурака в романе*
- VII. Раблезианский хронотоп*
- VIII. Фольклорные основы раблезианского хронотопа*
- IX. Идиллический хронотоп в романе*
- X. Заключительные замечания*

Наиболее древними романами, известными человечеству, являются романы, которые возникли в античности. К ним М.М. Бахтин и обращается в первую очередь, впоследствии переходя к роману эпохи Возрождения, трудам Франсуа Рабле и завершая исследование романами Стендаля, Бальзака, Толстого и Достоевского. При этом части исследования несоразмерны наследию соответствующей эпохи, но коррелируют с имплицатурой. Предполагая, что романы писателей XIX столетия широко исследованы и подробно проработаны, М.М. Бахтин подробно останавливается на тех периодах, которые в истории литературы изучены крайне мало.

Посвященная той же тематике работа «Слово в романе» включает в себя главы:

- Современная стилистика и роман*
- Слово в поэзии и слово в романе*
- Разноречие в романе*
- Говорящий человек в романе*
- Две стилистические линии европейского романа*

В данном случае композиция работы движется не по хронологии, а по различным аспектам проявления слова в романе, особенностей языка романа. Такую же многоаспектную композицию наблюдаем в работе о Франсуа Рабле:

- Введение. Постановка проблемы*
- Глава первая. Рабле в истории смеха*
- Глава вторая. Площадное слово в романе Рабле*
- Глава третья. Народно-праздничные формы и образы в романе Рабле*
- Глава четвертая. Пиршественные образы у Рабле*
- Глава пятая. Гротескный образ тела у Рабле и его источники*
- Глава шестая. Образы материально-телесного низа в романе Рабле*
- Глава седьмая. Образы Рабле и современная ему действительность*

На первый взгляд, композиция работы как целого выглядит бессистемной: автор как бы бросается от одного аспекта к другому, освещая творчество Рабле с разных сторон. Развивается линейно-кольцевая композиция с параллельно развивающимися противопоставлениями. Отрицательные и положительные реалии влияют на общество, в свою очередь, общество способно порождать эти реалии. Долг общества – выбрать путь, основанный на морально-нравственных ценностях. Общество призывается к активной положительной деятельности в лице конкретной личности, члена этого обществ.

Рассматриваемые в настоящем исследовании работы М.М. Бахтина имеют разную структуру, но в них можно проследить общие закономерности. Прежде всего обращает на себя внимание то, что Бахтин практически не использует цепочек «настоящее – прошлое – будущее». Если он и обращается к прошлому (как это было, например, в работе «Формы времени и хронотопа в романе»), то это ему нужно не для построения речи, а лишь для ее содержания. Бахтин использует в своих произведениях цепочки, но они разворачиваются не вертикально, а горизонтально. Это цепочки не временные, а логические, в которых выводится

какая-то логическая последовательность. Также обращает на себя внимание частое использование Бахтиным структуры с гипертемой. Причем в качестве гипертемы выступает положение, которое Бахтин скорее не доказывает, а поясняет, то есть он берет предмет и путем описания предмета или обсуждения разных мнений относительно этого предмета делает вывод. Он не оставляет без внимания ни одного замечания оппонентов (причем, разумеется, эти замечания подаются в нужной для правительства интерпретации), комментирует их подробно и четко.

Если смотреть на структуры произведений М.М. Бахтина в целом, то нужно отметить их четкость, логичность и предельную структурированность. Для Бахтина как оратора и ученого нехарактерны пространные рассуждения и отвлечения от основной темы. Во вступлении он всегда как бы намечает план развертывания дальнейшего текста, сразу же обозначая то, о чем он собирается говорить. Но перед этим он всегда делает вступление, подводящее к тому, о чем он собирается сказать. Бахтин-оратор четко знает свою цель и свои интересы и так же четко и последовательно эту цель выполняет.

Бахтин использует в своих научных работах три типа структуры, которые условно можно обозначить как «цепочку», «зигзагообразную структуру» и гипертему. Стоит заметить, что линейная (цепочечная) структура, как правило, очень часто используется авторами, пусть даже для какого-то фрагмента своей речи или письма, поскольку она самая простая, универсальная, и может быть «вставлена» в текст в любой момент.

Зигзагообразную структуру Бахтин использует потому, что зачастую явно или неявно оппонирует имеющимся литературоведческим концепциям, полемизирует с ними, и для поддержания успешного имплицитного диалога с ними он должен постоянно ссылаться на их неверные, порицаемые им как оратором и ученым, точки зрения. Это очень просто сделать, прибегая именно к этой структуре. Третий тип – гипертема, используется автором гораздо чаще. Как правило, любое доказательство основывается именно на этой структуре. Тем более, Бахтин, как человек глубоко мыслящий, любит рассматривать вопрос со всех сторон, а для этого подходит именно «гипертема», где можно поочередно охарактеризовать все аспекты какой-либо проблемы.

Бахтин выбирает для создания текста преимущественно гипертему с выводом. На второе место можно поставить зигзагообразное сопоставление, а на третье (этим типом автор практически не пользуется) – цепочку. Гипертема позволяет исследователю раскрыть личность автора и особенности его творчества с разных сторон. Расположение гипертемы в общей структуре разное, во работе о Рабле, к примеру, мы видим ее в качестве завершающего элемента.

Однако возможен другой вариант структуры: гипертема с выводом может замениться цепочкой (первый и третий тексты). В таком случае, очевидно будет предпочтение автора последнему типу.

Во вступлении к исследованию может содержаться разная информация (здесь варианты построения вступления различаются): краткий план работы, основные понятия данной сферы, основные вопросы, поставленные работой, краткий обзор литературы по данному вопросу (с непременным осуждением, сопровождающимся имплицитным противопоставлением себя как личности и ученого – тем, кто «не увидел», «не понял» и пр.), обоснование выбора данной темы, коррелирующее с современным формулированием актуальности работы. Можно выделить несколько основных моделей вступления:

- конус или перевернутая пирамида (вступление начинается с наиболее общего тезиса и постепенно сужается до конкретного тезиса данной работы),
- короткая история (рассказывается интересный случай, чтобы привлечь внимание аудитории),
- набросок (предваряет работу постулированием идей, в ней рассматриваемых),
- цитата (высказывание авторитетного человека, касающееся данной проблемы),
- контраст или сравнение (описание похожих или отличающихся идей, касающихся данной проблемы).

Заключение к научной работе также может быть построено различными способами. Так, оно может являться кратким изложением предшествующей работы и повторять тезис. Кроме того, оно может содержать краткий ответ на вопрос, сформулированный в виде цели работы во вступлении, оценку данной работы и описание дальнейшие возможности исследования данной проблемы, ключевые слова и понятия, использованные в работе. Как можно увидеть из описанного выше, цели заключения, как и вступления, могут варьироваться, но есть одна, самая главная, общая цель – заключение всегда должно повторять тезис работы.

Наличие структуры является безусловным достоинством любого текста. В структурированном тексте достаточно легко выявить основную мысль, понять то, что пытался донести до читателя автор. Структура делает любой текст интересным, понятным и удобным для восприятия. Кроме того, структурированные тексты воспринимаются гораздо быстрее тех, в которых структура отсутствует.

Заключение. Таким образом, исследование работ М.М. Бахтина позволило выделить несколько ключевых особенностей его подхода к тексту. Главным понятием для него является «множественность» текста. Лучше всего эту «множественность» иллюстрирует пример перечитывания – перечитывая какое-либо произведение во второй раз, человек замечает в нем какие-то вещи, которых не заметил при первом прочтении. Некоторые вещи, обратившие на себя внимание при первом прочтении, наоборот, уходят на второй план. Третье, четвертое и т.д. перечитывание дает возможность увидеть соответственно третий и четвертый облик текста. Задача Бахтина в его прагматической коммуникативной интенции – показать все возможности сразу, представить потенциальную бесконечную множественность текста, т.е. показать его таким, каким он может стать в результате бесконечных и при этом одновременных перечитываний. С этой целью Бахтин разрабатывает определенный метод анализа – разделение текста на смысловые и дискурсивные единства и вычленение в каждой из них пересекающихся кодов. Объем такого единства может варьироваться от одного слова до целого абзаца, так как важен не фиксированный размер, а возможности вычленения в нем различных смыслов.

Работы Бахтина и по сей день оцениваются неоднозначно. Несмотря на его статус классика, многие литературоведы подвергают критике его подход к анализу текста. Тем более ожесточенные споры вызывали его труды непосредственно в годы их появления.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бахтин, М.М. Автор и герой в эстетической деятельности // Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества. – М., «Искусство», 1979. – С. 145–146.
2. Бахтин, М.М. Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин, М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 390.
3. Бахтин, М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная смеховая культура средневековья и Ренессанса. – М.: Издательство художественной литературы, 1965. – С. 48.
4. Кун, Т. Структура научных революций. – М.: АСТ, 2002.
5. Михальская, А.К. Русский Сократ. – М.: Азбука, 2010. – 396 с.

УДК 811(574)(045)

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ МЕСТНОГО НАСЕЛЕНИЯ ТУРКЕСТАНА (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX - НАЧАЛО XX ВЕКОВ)

Г.И.Бердикулова, преподаватель, Каршинский Государственный Университет, Карши

Annotatsiya. Maqolada 19-asr oxiri - 20-asr boshlarida Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, uning o'sha davr ta'lim tizimi bilan bog'liq xususiyatlari, shuningdek, Turkiston xalq ta'limining tashkil etilishi tarixiga oid ma'lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim, ta'lim, yangi usullar, maktablar, pedagoglar, islohot, mahalliy, diniy, ta'lim.

Аннотация. В статье проанализированы социально-политическая ситуация в Туркистане в конце XIX и начале XX веков, её особенности, связанные с системой образования того периода, а также сведения по истории организации народного образования Туркистана.

Ключевые слова: образование, обучение, новометодники, мактабы, просветители, реформирование, коренные, религиозные, образованность.

Abstract. The article analyzes the socio-political situation in Turkistan at the end of the 19th and early 20th centuries, its features associated with the education system of that period, as well as information on the history of the organization of public education in Turkistan.

Key words: education, training, new methods, maktab, educators, reform, indigenous, religious, education.

Одним из показателей развитости языка в функциональном плане является наличие его различных модификаций, посредством которых обслуживаются коммуникативные потребности общества в определенных сферах жизнедеятельности. И исследование видов языковой дифференциации, социальная маркированность которых уже давно не подвергается сомнению, является одним из важных направлений лингвистической науки, поскольку дает возможность описать как современное состояние языка, так и реконструировать его в более ранних этапах. Другими словами, изучение языковых членений способствует более детальной интерпретации явлений и закономерностей эволюции языка, а также происхождения структурных элементов его внешней и внутренней организации.

В качестве цели было определено раскрытие корреляционных отношений между имевшими место в татарском обществе во второй половине XIX – начале XX вв. социокультурными процессами и происходившими в данный период на различных участках татарского языка системными трансформациями. Для достижения намеченной цели были обозначены следующие задачи:

- 1) проанализировать социальные условия развития татарского языка во второй половине XIX – начале XX вв.;
- 2) реконструировать функциональную парадигму татарского языка во второй половине XIX – начале XX вв.;
- 3) описать среды функционирования татарского языка во второй половине XIX – начале XX вв.;
- 4) охарактеризовать сферы употребления татарского языка во второй половине XIX – начале XX вв.;
- 5) определить степень соотнесенности речевой практики основных корпоративных групп татарского общества второй половины XIX – начала XX вв. с функциональными стратами татарского языка;
- 6) выявить коммуникативные сферы и социальные ситуации, в рамках которых осуществлялась речевая практика основных корпоративных групп татарского общества второй половины XIX – начала XX вв.;
- 7) изучить особенности репрезентации имевших место в татарском обществе во второй половине XIX – начале XX вв. социокультурных явлений внутри семиологических классов имен собственных, абстрактных и конкретных слов.

Ввиду отсутствия других средств непосредственного наблюдения взаимодействия языков и их форм существования в научном плане, В.А. Аврорин пришел к мысли о том, что языковая ситуация может быть изучена только путем анализа речевых актов в совокупности с обстоятельствами их реализации. Определив взаимосвязь между языковой ситуацией и ситуацией речевого акта как отношение общего к частному, как отношение макроситуации к микроситуации, ученый пишет, что языковая ситуация также как и структура языка проявляется в коммуникативных ситуациях и достоверность характеристики сложившейся у определенного народа, у определенной его части, у определенной группы народов языковой ситуации, т.е. макроситуации, может быть установлена большим количеством описанных речевых актов, т.е. микроситуаций. При этом первая рассматривается им не как простая сумма последних, а выделяется как основа, которая создает возможности для их реализации, как абстрактная категория, истекающая из возможного у наблюдаемой группы людей предельного количества речевых актов. В то же время, ученым отмечается необязательность и

невозможность в практическом плане изучения всех реализованных актов речи, чтобы определить тип языковой ситуации. По его мнению, для получения ее более-менее точной типологической характеристики достаточно проанализировать ограниченное, но при этом непременно репрезентативное количество речевых актов.

Переход к внедрению личностно-ориентированного обучения и воспитания, создание педагогических условий активизации профессионального развития и саморазвития педагога, повышение эффективного управления учебным процессом на основе новых информационных технологий является одним из путей решения существующих проблем в системе непрерывного образования. Реализация целенаправленной политики в области образования как приоритетного направления социально-экономического и духовно-культурного развития общества логически привела к принятию Национальной модели и программы по подготовке кадров. Данная модель устанавливает и требует решения указанной проблемы на системном уровне, во взаимодействии и одновременной ответственности всех субъектов управления в достижении необходимого качества образования – от государства и общества до педагога и учащегося. Вполне естественно, что каждое государство должно быть заинтересовано в развитии образования, придании этой сфере приоритетной государственной значимости. Стратегия создания и развития целостной системы подготовки кадров в Республике Узбекистан предусматривает обеспечение потребности общества и государства в квалифицированных конкурентоспособных специалистах. Указанная стратегия строится на основе системноструктурного подхода и реализуется посредством основополагающих принципов, главных направлений и условий, которые способствуют построению и эффективному функционированию Национальной модели подготовки кадров. Но современное образование становится все более сложной системой, ему приходится функционировать в динамично изменяющемся мире, предъявляющем к нему возрастающие требования. При этом не надо забывать исторический опыт становления педагогического образования. Из истории известно, что колонизаторы, завоеватели всех времен всячески использовали систему образования населения своей колонии в ходе пропаганды государственной колонизаторской политики, потому что образование является неразрывной составной частью любого общества, показателем его культуры и основой прогресса. В качестве связующего звена оно обеспечивает единство и преемственность социального опыта, духовнонравственных и культурных традиций, прогрессивное развитие общества в направлении интересов государства. Государство, где образование почётно, статусно и имеет передовые научные позиции, становится независимым и прогрессивным во всех отношениях.

Изучая историю педагогики нашей страны можно сделать вывод, что если образование в XIX – XX веках в Туркестане строилось по принципу «образование на всю жизнь», то сегодня мы говорим об утверждении образования как образа жизни человека в соответствии с его индивидуальными и личностными особенностями и с учетом требований современного общества к качеству человеческого капитала. Это означает, что не только студенты, но и преподаватели должны, прежде всего, научиться учиться. В этой связи актуальной становится подготовка не просто педагога, а учителя, являющегося для учащихся проводником в мире знаний. Как показывает история, во второй половине XIX века среди народов, находившихся под влиянием ислама, началось движение за реформу традиционных мусульманских школ. В царской России в конце XIX века движение за реформу мусульманских школ проявилось среди тюркоязычных народов Крыма, Поволжья, Азербайджана и Туркестана. Религия имеет строго нормативный характер, ей присущ догматизм. Поэтому религиозные требования рано или поздно вступают в противоречие с непрерывным развитием свободомыслия (свобода и свободомыслие допускаются лишь в той степени, как позволяет религия). Когда в Туркестане свободомыслие (под ним мы подразумеваем, прежде всего, творческое, плодотворное мышление) исчерпало возможности развития, предоставленные ему исламом, в художественном и научном мышлении общества начался застой, традиционализм взял верх. Строгая нормативность ислама также предопределила стабильность и застой обычаев и традиций.

Отмечается и влияние революции 1905-1907 годов на развитие народного образования у коренного населения Туркестана. Потребность в реальных знаниях и в реформе крайне устаревших старометодных школ стало чувствоваться, особенно под влиянием данной революции, широкими кругами. С 1905 года быстро растёт сеть школ, открываемых учителями-новометодниками в противовес старометодным школам. Росло число учителей новометодников из коренного населения Средней Азии и вместе с тем точнее определялась идея обучения на родном языке. Известно, что с популярностью открывания новометодных школ, различные политические и религиозные течения стали искать свои выгоды из создавшегося условия, то есть хотели определить и направить обучение в этих школах в сторону своих интересов. Так случилось и с новометодными школами, которые в значительной части являлись просветительскими. Организаторы этих школ стремились реформировать структуру народного образования. Были и организаторы другой части новометодных школ, которые находились, особенно после буржуазной революции в Турции в 1908 году, под влиянием политических мечтаний пантюркизма. Таким образом, массу новометодных школ Туркестана следует дифференцировать на просветительские и пантюркистские, ввиду недостаточной определенности термина «джадидские».

Ориентировка на татарский язык как «общетюркский» исходила, прежде всего, из кругов татарской буржуазии, которые считали Среднюю Азию ареной приложения своих капиталов, а в «единстве» тюркских народов искали поддержку своей конкуренции с более сильным российским капитализмом. К сожалению, ответственные за организацию народного образования в регионе были заинтересованы в неграмотности населения своего владения. Они всячески сопротивлялись реформированию системы народного образования, исходя из своих собственных интересов. Но они не догадывались, что неграмотный народ легче завоевать, легче использовать в интересах завоевателей. В результате такой политики ханства Туркестанского края лишились всего государства, превратились в колонию. Извлекая урок из истории можно сделать вывод, что не только в конце XIX и в первом десятилетии XX века, но и во все времена развитие образования является гарантом стабильности общества и сильного государства, так как образование является неразрывной составной частью любого общества, показателем его культуры и основой прогресса. В качестве связующего звена оно обеспечивает единство и преемственность социального опыта, духовнонравственных и культурных традиций, прогрессивное развитие общества. И поэтому сегодня как никогда образование несет ответственность за судьбу государства. Процветание страны неразрывно связано со всесторонним совершенствованием каждой отдельно взятой личности: прогресс обеспечивают всесторонне развитые люди.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865- 1924 гг.). – М.: АПН, 1960. –С. 251-254.
2. Бехбудий М. Саёхат хотиралари. // «Ойна», 1914, 48-сон.
3. Курбанов Ш., Сейтхалилов Э. Управление качеством образования. – Т.: «Шарк», 2004. –С. 9.
4. Отчет по ревизии Туркестанского края, произведенный по величайшему повелению сенатором гофмейстером графом К.К. Паленом, вып. VI. Учебное дело. - СПб. 1910. –С. 134.
5. Центральный Государственный архив Узбекистана, Ф. 47, д. 947, С перепиской о туземных школах, 1892.
6. Цой М.Н., Джураев Р.Х. Современные технологии совершенствования обучения. – Т.: «Сано стандарт», 2010. –С. 9.
7. Эркаев А.П. Духовность и развитие. – Т.: «Маънавият», 2008. –С. 130.

АДАБИЙ ВОРИСИЙЛИК МОҲИЯТИ

И.Т.Болтаева, доцент, ф.ф.н., Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек адабиётидаги ворисийлик анъаналарининг бадий ижодда тутган ўрни, аҳамияти, амал қилиш механизмлари ҳамда ўзбек адабиётишунослиги илмида илмий-назарий жиҳатдан ўрганилиши масалалари ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: адабий, ворисийлик, тўқима, анъана, бадий-эстетик, янгиловчилик, идрок, онгли фаолият, ижодий куч-қудрат, бетакрорлик.

Аннотация. Автор статьи узбек литературоведение преемника традиционное художественное роль, значение, механизмы обоснованности традиций преемственности, в науке узбекской литературоведческой критики существует мнение по вопросам научно-теоретического изучения.

Ключевые слова: литературность, преемственность, фактура, традиция, художественно-эстетическая, новаторство, восприятие, сознательная деятельность, творческая сила, уникальность.

Abstract. The author of the article Uzbek literary criticism of the successor traditional artistic role, meaning, mechanisms of validity of the traditions of continuity, in the science of Uzbek literary criticism there is an opinion on the issues of scientific and theoretical study.

Key words: literature, continuity, texture, tradition, artistic and aesthetic, innovation, perception, conscious activity, creative power, uniqueness.

Адабий ворислик ва унинг бадий ижодда амал қилиш механизмлари қай йўсинда зоҳир бўлишини аниқлаш ўзбек адабиётшунослигида ҳозирга қадар академик кўламда ўрганилмаган муаммолардан бири бўлиб келмоқда. Шунинг учун ҳам ўзбек адабиётшунослиги илмида ушбу масалаларнинг айрим қирралари адабий анъана билан бирга бадий-эстетик янгиловчилик (новаторлик) муносабатлари доирасида ўрганиб келинади [1].

Ворисийлик туфайли умумжаҳон адабиётшунослиги юксалишида бўй кўрсатган собит ички қонуният адабий таракқиёт давомийлиги асосида ўзбек адабиёти намуналари бадий тўқимасига ҳам сингиб кетганлиги шубҳасиздир. Маълумки, ворисийлик тушунчаси табиат ҳодисалари учун ҳам хос бўлиб, ундаги янгиланишларда инсон инон-ихтиёридан ташқаридаги биогенетик қонуниятлар устувор. Адабиётдаги ворисийлик эса истеъдодли инсонларнинг идроки ва онгли фаолияти натижасида аввалдан шаклланган тажрибалардаги энг соғлом ва яшовчан жиҳатларни қабул қилиб олиш билан характерланади. Анъанани давр талабларига бадий шаклда мувофиқ келтира оладиган, жумладан, тасвирий воситалар ва услубни янгилашдек мураккаб ижодий ўзгаришни амалга оширишга қодир истеъдод эгасигина ворисдир.

Адабиётдаги яшаш ва ривожланиш қувватини реал ҳаётнинг борлиқ ва ижодкор истеъдоди ҳамда меҳнати таъминлар экан, адабий ворисийликда ижодкорнинг тасвир маҳорати белгиловчи аҳамият касб этиб боради. Чунки кечаги адабиётда мавжуд бўлган барча нарса эмас, балки маҳорат билан юзага келтирилган ва истемолчи китобхонлар эътиборини тортиш қудратига эга бўлган аҳамиятли жиҳатларгина бугунги ва эртанги адабиётнинг таркибига кўчиб ўтади, ўқувчиларнинг маънавий мулкига айланади.

Ижодкор шахси, унинг бетакрор истеъдоди, ижодий куч-қудрати даражаси кейинги замонларда ҳам яшашга арзирли бўлган бадий топилмаларни юзага чиқариб, озиклантириб, камолга етказиб туради. Бадий адабиётдаги ворисийликнинг узлуксизлигини таъминлашда истеъдодли ижодкор томонидан киритиладиган таждид, туртки, бетакрор янгиланиш ва тозариш мана шу сабабдан тўсиққа учрамайди, инкор этилмайди. Демак, адабиётдаги ворисийлик қонуниятининг амал қилиши, турли тарихий даврларда турлича хусусият ва шакллар касб этишини адабий жараённинг аниқ босқичлари, уларда яратилган асарларнинг атрофлича чуқур таҳлили орқали тўғри белгилаш мумкин бўлади.

Адабиётдаги ворисийлик муаммоларини илмий тадқиқ этишда фалсафа фанидаги инкорни инкор ва миқдор ўзгаришларининг сифат ўзгаришларига айланиш қонунларига хос “инкор”, “миқдор”, “сифат”, “меъёр”, “сакраш”, “такрорийлик” каби бир қатор тушунчаларга таяниб иш кўриш мақсадга мувофиқдир. Чунки анъана ва янгиланиш ўртасидаги миқдор ҳамда сифат ўзгаришларини баҳолашни бевосита ана шу категориялар воситасидагина амалга ошириш мумкин бўлади.

Биламизки, бадий адабиёт оғзаки ёки ёзма шаклда бўлишидан қатъий назар, инсоннинг маънавий-ахлоқий камолотини таъминлашга йўналтирилган бўлади. Шунинг учун одамзот бадий адабиётни ўзининг маънавий эҳтиёжини қондирувчи сўнмас ва қудратли восита сифатида эҳтиётлаб, авайлаб аждоддан авлодга ўтказиш заруриятини ҳис қилиб яшайди. Ана шу эҳтиёж кучи адабиётни асрлар оша барҳаёт қилиб, ўзгарувчан замон талаб ва мақсадларига мос ҳолда тараққий этишини таъминлаб келади. Бинобарин, адабиётдаги ворисийлик бугунги адабий жараёни ўтмиш ва келажакдаги адабий жараён билан боғловчи ҳаётий-эстетик кўприк бўлиб, бу кўприксиз адабий ижоднинг давомийлиги ва тараққиёти ҳақида сўз бўлиши мумкин эмас.

Шу ўринда савол туғиладики, адабиёт яна қандай восита ва йўллар орқали яшовчанлик касб этади? Қандай қонуниятлар унинг ҳаётбахш анъаналари умрзоқлиги ва давомийлигини таъминлайди? Бадий адабиётнинг давомийлигини жамият маънавий-эстетик эҳтиёжидан бўлак ҳолда барқарор қиладиган яна бошқа омиллар борми? Саволлар ушбу масаланинг моҳиятига теран кириб борганингиз сайин кўпаяверади. Бундай сўровларга фактик жиҳатдан асосли ва илмий ишончли жавоб бериш учун адабий ворислик ҳодисаси ҳамда унинг ўзига хос хусусиятларини жиддий тадқиқ этиш лозим бўлади.

Тадқиқотчи Ш.Ғ.Давронованинг ёзишича, “Адабий анъана муайян бир ижодкорнинг адабиёт оламига олиб кирган янгиллиги ҳамда унинг кейинги авлод вакиллари ижодида намоён бўлиши маъносида ҳам (масалан: Алишер Навоий анъаналари), қайсидир бир адабиётда амалда бўлган бадийат сирларининг иккинчи бир адабий жараёнда қўлланилиши маъносида ҳам (масалан: мумтоз адабиёт анъаналари) тушунилади.

Бадий ижод жараёнида фаол қўлланилувчи адабий анъаналарни шартли равишда қуйидагича таснифлаш мумкин:

- а) халқ оғзаки ижоди анъаналари;
- б) ёзма адабиёт анъаналари.

Ёзма адабиётга хос адабий анъаналарни даври ва ўрнига кўра: а) адабий-тарихий анъаналар; б) замонавий адабиёт анъаналари; в) Ғарб адабиёти анъаналарининг ижодий ўзлаштирилишига ажратиш мумкин” [3].

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, адабиёт ўзининг давомийлиги ва узлуксизлигини таъминлашда доимо реал воқеликка асосланади. Умуман адабиёт ижодий жамоа ёки конкрет муаллиф тахайюлининг маҳсули бўлган ва муайян асари таркибига жойлаб қўйилган ҳаётий ҳақиқатнинг бадий тароватидан қувват олади. Шу тариқа адабий жараён тараққиётида кузатиш, тажриба ва бадий услубга доир кодларнинг кейинги ижод намуналарига ўтказилиши орқали даврдан даврга ва асардан асарга кўчиб ўтувчи анъаналар ворисийлиги юзага келади. Демак, ижодкорлар истеъдоди, меҳнати, кузатиш ва тажрибалари туфайли юзага келган адабий асар нафақат воқеликни акс эттириш ва ўқувчиларга завқ бериш учун, балки бевосита адабиётнинг давомийлигини таъминлаш учун ҳам хизмат қиладди. Адабий ворисийлик шу билан кифояланиб қолмай, ўзининг жозибали ҳамда эътиборга лойиқ қирраларини янги бадий асарлар бадий тўқимасига сингдира боради. Инчунун, бадий адабиёт ўзини ўзи қайта ишлаб чиқариш хусусиятини намоён этади.

Адабиётдаги яшаш ва ривожланиш қувватини реал ҳаётий борлиқ ва ижодкор истеъдоди ҳамда меҳнати таъминлар экан, адабий ворисийликда ижодкорнинг тасвир маҳорати белгиловчи аҳамият касб этиб боради. Чунки кечаги адабиётда мавжуд бўлган барча нарса эмас, балки маҳорат билан юзага келтирилган ва истемолчи китобхонлар эътиборини тортиш қудратига эга бўлган аҳамиятли жиҳатларгина бугунги ва эртанги адабиётнинг таркибига кўчиб ўтади, ўқувчиларнинг маънавий мулкига айланади.

Ижодкор шахси, унинг бетакрор истеъдоди, ижодий куч-қудрати даражаси кейинги замонларда ҳам яшашга арзирли бўлган бадий топилмаларни юзага чиқариб, озиклантириб, камолга етказиб туради. Бадий адабиётдаги ворисийликнинг узлуксизлигини таъминлашда истеъдодли ижодкор томонидан киритиладиган таждид, туртки, бетакрор янгиланиш ва тозариш мана шу сабабдан тўсикқа учрамайди, инкор этилмайди. Демак, адабиётдаги ворисийлик қонуниятининг амал қилиши, турли тарихий даврларда турлича хусусият ва шакллар касб этишини адабий жараённинг аниқ босқичлари, уларда яратилган асарларнинг атрофлича чуқур таҳлили орқали тўғри белгилаш мумкин бўлади.

Адабиётдаги ворисийлик муаммоларини илмий тадқиқ этишда фалсафа фанидаги инкорни инкор ва миқдор ўзгаришларининг сифат ўзгаришларига айланиш қонунларига хос “инкор”, “миқдор”, “сифат”, “меъёр”, “сакраш”, “такрорийлик” каби бир қатор тушунчаларга таяниб иш кўриш мақсадга мувофиқдир. Чунки анъана ва янгиланиш ўртасидаги миқдор ҳамда сифат ўзгаришларини баҳолашни бевосита ана шу категориялар воситасидагина амалга ошириш мумкин бўлади.

Адолат юзасидан айтиб ўтиш жоизки, ворисийликнинг айрим кирралари, хусусан, анъаналар ва уларнинг давомийлиги, анъана ва янгиланиш муносабатлари сингари баъзи масалалар илмий жиҳатдан бир қадар тадқиқ этилган. Жумладан, таниқли адабиётшунос Отаули шундай ёзади: “Агар Қодирий “Бахтсиз куёв” драмасини “Падаркуш” драмаси таъсирида ёзган, лекин, афсуски, бу асар бадийятини биринчи ўзбек драмасидан оширолмаган бўлса-да, биринчи ўзбек романи... “Ёркиной” драмаси (Чўлпон асари - И.Б.) таъсирида дунёга келди ва бу асар ўз бадийяти, мавзу кўлами ва халқ оғзаки ижодидан руҳланиш кучига кўра наинки, мазкур драма, балки биринчи араб романлари (масалан, Жўржи Зайдоннинг тарихий асарлари!), биринчи усмонли турк романлари (масалан, Рашод Нури Гунтекиннинг “Чоликуши” асари), биринчи татар романлари (масалан, Исмоилбек Ғаспиралининг “Дорулроҳат мусулмонлари” асари)дан ҳа устун бўлиб чиқди! Бу асар, мана тўқсон йилдирки, ўзининг бадий жиҳатдан етуқлигини бутун жаҳонга кўз-кўз қилмоқда. Жаҳон адабиётидаги кўпгина адиблар бу асардан ижодий руҳланганлари бежиз эмас. Масалан, адиби Мухтор Авезов, қирғиз адиби Чингиз Айтматов, қорақалпоқ адиби Тўлепберген Кайипбергенов, туркман адиблари Берди Кербобоев ва Хидир Деряев, тожик адиби Жалол Икромий...” [4].

Ҳақ гап. Маълумки, ўзбек мумтоз адабиёти намуналарида олға суриб келинган одил ҳукмдор ҳақидаги ғоя кейинги давр адабиёти намояндалари ижодида батафсил ёки чекланган ҳолда композицион марказга қўйилганлигини кўрамиз. Бундай тасвирни Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” ва Аҳмад Югнакийнинг “Ҳибат ул-ҳақойиқ” дostonларидан тортиб ҳазрат Навоий асарларигача, ундан кейинги даврда Муҳаммад Солихнинг “Шайбонийнома”сидан то Огаҳийнинг “Огоҳнома” қасидасигача бўлган оралиқда яратилган сон-саноксиз асарлар мисолида кўриш мумкин. Ҳатто, глобаллашув шиддат билан бораётган бугунги кунда ҳам адолатли ҳукмдор ғояси акс эттирилган асарларни ўқиймиз. Унинг натижасида, амин бўламизки, ушбу ғояга ёндашув борасида жиддий сифат ўзгаришлари содир бўлмаган, яъни асрлар давомида куйлаб келинган фикр кейинги даврларга мосланган ҳолда такрорланган, холос. Чунончи, XX аср ғазалнавислари рўйхатида Чархий, Ҳабибий, Чустий, Собир Абдулла, Ғафур Ғулом, Эркин Воҳидов, Жамол Камол, Ҳабиб Саъдулла, Азим Суюн, Чоршаъм Рўзи, Садриддин Салим ва яна бошқа бир қатор ижодкорлар борлигини кўриш мумкин. Лекин шунга қарамай, бу даврда ёзилган ғазаллар XIX аср шеърлятидагига нисбатан кам эканлиги бор гап. Яна шуни ҳам таъкидлаш жоизки, айтилик, ғазал жанрида шакл ва мазмун жиҳатидан олдинги даврдагиларга нисбатан катта ижобий ўзгариш юз бермади. Инчунун, ўзбек мумтоз шеърлятида неча асрлар давомида фаол қўлланиб келинган таърих, муаммо, таржиъбанд, таркиббанд, мустазод, чистон, луғз сингари жанрлардан фойдаланиш анъанаси XX асрга келиб тўхтаб қолди. Бундай ўзгаришни XX аср тожик шеърлятида ҳам кўриш мумкин. Маълум бўляптики, адабий ворисийлик адабий шакл ва унинг кўламидаги ўзгаришлар даражасида ижтимоий-эстетик эврилишлар туфайли бир нечта миллий адабиётларда муштарак ҳолда намоён бўлади.

Юқорида айтиб ўтган фикрларимиздан маълум бўладики, адабиётдаги ворисийлик бадий истеъдод эгаларининг онгли фаолияти натижасида адабий тараққиётнинг муайян босқичига қадар шаклланган тажрибалардаги энг соғлом ва яшовчан жиҳатларни қабул қилиб олиш билан уларни давр талабларига мувофиқ ҳолатга келтириб, янгилаш тарзида содир бўладиган мураккаб сабабий боғланишлар натижасида юзага келади. Шундай экан, гапдаги вазифа адабий ворисийликнинг индивидуал бадий ижод жараёнида қай йўсинда зохир бўлиши механизмларини атрофлича ойдинлаштириш, шунингдек, адабий ворисийлик ҳодисасининг миллий адабиётлар тарихий тараққиётига кўрсатадиган ижобий ва салбий таъсири сингари назарий муаммолар бой ва ранг-баранг бадий материалларга таянилган ҳолда тадқиқ этиш сингари долзарб назарий муаммолардан иборат эканлиги аёнлашади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳақимов М. Алишер Навоий лирикаси ва халқ оғзаки ижоди. -Т.: 1979.
2. Муҳиддинов М. Қ. Алишер Навоий ва унинг салафлари ижодида инсон концепцияси. ДДА, -Т.: 1995;
3. Давронова Ш.Ғ. Истиқлол даври ўзбек романларида Шарқ в Ғарб аъёналарининг бадий синтези. Филология фанлари доктори (Doctor of Science) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Самарқанд. 2019.-Б.15.).
4. Отаули (Раҳим Отаев). Отабек ва Кумуш достони. Бади. -Т., "Mashur –press". 2019. –Б.6.
5. Суванкулов И. Сўфи Оллоҳёр ва унинг адабий аъёналари. ДДА, -Т.: 1997.
6. Ҳайитов А. Ж. Алишер Навоий «Хамса»сини насрийлаштириш: аъёна, табдил ва талқин. НДА, -Т.: 2000
7. Матёкубова Т. Оғахий шеъриятида аъёнавий образлар талқини, НДА, -Т.: 2001.

УЎК 81-13

ШЕЪРИЯТДА САЛАФЛАРГА ИЗДОШЛИК ВА ИНДИВИДУАЛЛИК

(Саъдий Шерозий ва Усмон Азим шеърлари таҳлили)

Ф.Н.Буриева, ўқитувчи, Ўзбекистон-Финляндия педагогика институти, Самарқанд

Аннотация. *Замонавий ўзбек адабиётининг истеъдодли шоири Усмон Азимнинг “Бахшиёна” туркум шеърлари сирасига қирувчи “Карвон кўрдим, туялари бўзлаб келар” шеъри форс адабиётининг буюк намояндаси Саъдий Шерозийнинг “Ей сорбон, охиста юр, ороми жоним борадур” дея бошланувчи машҳур газалига макон ва замон, образлари, мавзуси жиҳатидан жуда ўхшаш бўлиб, буни Усмон Азим ижодида устозларга издошлик, эргашиш сифатида баҳолаш мумкин. Бу эса шоир ижодининг қирраларидан бири бўлиб, мақолада ушбу шеърларнинг умумий пафоси ҳамда ижодкорларнинг индивидуаллиги қиёсан таҳлил этилади.*

Калит сўзлар: *газал, форс шеърляти, ўхшашлик, издошлик, индивидуаллик, пафос, макон ва замон, муболагадорлик.*

Аннотация. *Стихотворение знаменитого узбекского поэта Усмана Азима, входящий в сборник "В стиле бахши " " Карвон курдим...." очень близок по сюжетному и образному содержанию с газелью великого представителя персидской литературы Саади Ширози "Ей сарбон охиста... " . Это можно оценить в творчестве Усмана Азима как подражание наставникам. В статье сопоставительно анализируется творческий индивидуализм поэтов и общий пафос стихотворений.*

Ключевые слова: *газель, персидская поэзия, сходство, подражание, индивидуальность, пафос, пространство и время.*

Abstract. *The poem "Karvon kurdim..." by Usman Azim, a talented poet of modern Uzbek literature, which is part of the "Bakhshiyona" series of poems, the famous ghazal of the great figure of Persian literature, Saadi Shirozi, which begins with the words "Ey Sorbon ohista..." is the space and time, images, is very similar in terms of the subject, and it can be evaluated as following the teachers in Usman Azim's work. This is one of the facets of the poet's creativity, and the article compares the general pathos of these poems and the individuality of the creators.*

Key words: *ghazal, Persian poetry, similarity, imitation, individuality, pathos, space and time, exaggeration, generosity*

Ушбу мақоланинг сарлавҳасидан маълумки, куйида эртакнамо ўлка Шарқ шеърляти ҳақида сўз юритилади. У ўтмиш ва бугуннинг икки бетакрор шоири ижодида ҳамоҳанг

туйғуларнинг ифодаси сифатида жаранглаган икки шеър ҳақидадир. Адабиётшуносликда Абдулла Ориповнинг “Шарққа шеърятни ўргатиб бўлмайди”, деган ибораси машҳурдир. Дарвоқе, бизда эпик, драматик тур жанр ва шакллари, асосан, XX асрда юзага келган бўлса-да, лирика қадим илдизга, ривожланишга эга адабий тур ҳисобланади. Шарқ, айниқса, форс шеърятни жозибадорлиги билан Ғарб мутафаккирларини ҳамиша маҳлиё этиб келган. Немис шоири Гётеннинг “Ғарб-у Шарқ девони”, рус шоири Сергей Есениннинг “Форс тароналари” туркум шеърлари ана шундай ихлос ва ҳаваснинг натижаси ўлароқ яратилган деб айтишимизга тўла асослар бор. Бунинг учун биз Гёте ёки Есениннинг ҳаёти ва ижоди ҳақидаги маълумотларга назар ташласак, кифоядир.

Форс шоири Муслиҳиддин Саъдий исмининг ўзиёқ бизга форсий шеърят янглиғ эшитилади. Ушбу форсигўй шоир ҳаёти ва ижоди ҳақида халқ орасида ҳам, адабиётшуносликда ҳам кўпгина маълумотлар афсонага ва ривоятларга қоришиқ ҳолда етиб келган. “Саъдийни ғазал жанрининг кашшофи ва устои сифатида ҳам улуғлашади, чунки унгача форсий шеърятнинг етакчи жанрлари қасида, достон, маснавий, қитъа ва рубоий эди.”[5;7] “Албатта, тасаввуф адабиёти намояндаси сифатида Саъдий сўфиёна шеърлар ҳам ёзган («Ғулистон»нинг иккинчи бобида шоир болалигида отаси билан сўфийлар мажлисида бўлганлиги тўғрисида ҳикоя қилади). Лекин уларда ҳам, Навоий таъбири билан айтганда, ҳақиқий ва мажозий муҳаббатни маҳорат билан омукта қилиб юборган”[2;7] Кўринадики, Саъдий, асосан, дунёвий шоир бўлиб, биз қуйида Усмон Азим шеъри билан қиёсан таҳлилини бермоқчи бўлган унинг машҳур ғазали “Ей сорбон...” даги ишқ-муҳаббатни заминий ишқ ва айрилиқ талқинлари дея таҳлил этсак, саҳвга йўл қўймаймиз, албатта. Мавзу Саъдий Шеързийнинг “Ей сорбон, оҳиста юр, ороми жоним борадур...” (Биз бу шеърни таржимаси асосида таҳлил етамиз. Таржимон Шоислом Шомухаммедов) мисралари билан бошланувчи ғазали билан XX аср ўзбек шоири Усмон Азимнинг “Бахшиёна” туркум шеърлари орасидан жой олган “Карвон кўрдим...” дея бошланувчи шеърдаги ҳамоҳанглик, ўхшашлик, издошлик хусусидадир. Аввало, айтиш керакки, бу икки шеърни мутолаа қилаётган шеърхон шуурига уларнинг мусикаси-да эшитилгандек бўлади. Чунки мазкур шеърлар ўзбекнинг машҳур ҳофиз Шерали Жўраев томонидан маромига етказиб қуйланган[6] ҳамда халқимиз орасида уларни тингламаган, шеър ва куйнинг бир-бирига нақадар уйғунлигини ҳис этмаган киши кам топилади.

"Элбек бахшининг кулоғига йиғи товуши урилди. Сезди — уйи куйган. Бу — Ойтуманнинг товуши. Шунда: "Эй, камбағаллик курсин! Орзум очилмай сўладиган бўлди, ўзим ҳасратда ўладиган бўлдим", деб бир сўз айтиб турган экан:

*Карвон кўрдим, туялари бўзлаб борар,
Нортуюда менинг ёрим музлаб борар.
Менга берган ваъдалари эсдан чиқиб,
Остонаси тилло юртни излаб борар.*

Шоиримиз Усмон Азимнинг шеъри шундай жумлалар билан бошланади. Шеърнинг дастлабки мисраларидаёқ **карвон, туялар, нортую** сўзларининг ишлатилиши кишига ажиб шарқона ва эртақона қадим тасаввурлар ҳосил қилади. Бу ўзига хос муқаддима шеърдаги мўъжазгина воқеликнинг юз берувчи маконини ҳам кўз ўнгимизда жонлантиради: “Сахро. Сарбон етагидаги узун карвон, унда гўзал ёрни олиб кетаётган маҳмил...” Енди таҳлилимиз объекти бўлган иккинчи шеърнинг дастлабки мисраларини келтирамиз:

*Ей сорбон, оҳиста юр, ороми жоним борадур,
Тандин дил-у жоним олиб, ул дилситоним борадур.*

Бунда карвон сўзи келтирилмаса ҳам, сорбон-карвонбоши сўзининг учраши, шунингдек, биринчи мисрадаги **оҳиста** сўзи виқор билан, шошилмай қадам босувчи туяларни кўз ўнгимизда жонлантиради. Шеърлардаги бошланиш-ундаги макон тушунчасиёқ бу икки бетакрор назм намуналаридаги пафоснинг нақадар бир-бирига уйғун эканлигини шеърхонга ҳис эттиради. Шеърларнинг воқеабанд характерда эканлиги; образлари: ваъдасига вафо қилмаган ёр, ҳижрон азобида бечора-ю ғамдийда ошиқ, сорбон мазкур шеърларнинг бир қарашдаги умумий ўхшашликлари. “Адабиётда воқеа ва образларнинг баъзан бир-бирини

такрорлаши учраб турадиган ҳодиса-ку”, дейишингиз мумкин. Лекин ушбу шеърлар мисрама-мисра таҳлил этилганда Усмон Азимнинг “Карвон кўрдим...” шеърини Саъдийнинг ушбу ғазалидан таъсирланиб, унга эргашиб ёзган, деган мулоҳазаларни келтириб чиқариши табиий.

*Ойтуман ёр кетиб борар карвон билан,
Оғринма дил, мард қолади армон билан.
Мол-дунёнинг измин тутиб кетаверсин,
Мен қолайин юрак деган сарбон билан.
Саъдийда:
Қолурмумен олис бўлиб, бечораю маъюс бўлиб,
Қалбим фироқ тиги тилиб, то устухоним борадур.*

*Дердим қилиб найранг-фусун, сиррим этай пинҳон бу кун,
Пинҳон бўлолмас чунки хунҳ дилдан ниҳоним борадур.*

Усмон Азимда “мард қолади армон билан”, тарзида, Саъдийда “қолурмумен олис бўлиб, бечораю маъюс бўлиб” жумлалари орқали қайғувор ошиқлар руҳий аҳволига таъриф берилади. Аслида, бу ерда шеърга умумий пафос бериб турган жихат замон ва макон тушунчаси, яъни карвон ва карвонлар улов вазифасини ўтаган замон. Айни кайфият шеърдаги абадий мавзу бўлган ишқ ва айрилиқ тушунчаларига ҳам ўз таъсирини бериб турибди. Ишқнинг ҳадди аълоси бўлган ҳажр ҳақида бутун инсоният шоирлари қалам тебратсалар-да, бу изтиробни чеккан ошиқларни шу икки шеърда берилган каби тасвирлашларига имонимиз комил. Шунинг учун қуйида шеърнинг индивидуал бадииятига диққат қаратамиз. Усмон Азим:

*Карвон йули кетгунича кизгалдокзор,
Йиғламагин, йиғлагандан дунё безор.
Кулиб-кулиб, кувнаб-кувнаб кетавергин,
Ғамга ўзим харидорман, ўзим бозор.*

*Пешонангнинг ёздигидан айрилма, ёр,
Жоним чикар — қушиқ айтсам, кайрилма, ёр!*

Асардаги ошиқ танти, хокисор, яъни барча оғирлик, ғамни ўзи олиб, ёрининг тақдирга тан бериб, балки уни унутиб (“қўшиқ айтсам, қайилма, ёр” мисраси айни шу мазмунни беради) кетишига рози инсон. Шоир шеърятидан хабардор шеърхонлар унинг бошқа кўпгина ишқ-муҳаббат мавзусидаги шеърларида ҳам ошиқ образининг шундай мард ва хокисор, тушунган кишилар эканлигига эътибор берган бўлишса керак. Масалан, шоирнинг “Аввал ҳайрон қолдинг...”, “Қайтсангиз” каби шеърларидаги лирик образлар ўзларини руҳий изтиробда қолишларини билсалар-да, кўнгил майллари қаршисида ожиз қолган маъшуқаларини тушунган инсонлар сифатида гавдаланади. Шарқий одоб-ахлоқ меъзонларига кўра аёл кишинининг ўз кўнгил истакларига бўйсуниб, тақдирига ёзилган инсонга кўниқолмаслиги вафосизлик, хиёнат сифатида баҳоланади. Лекин шеър бу- руҳият, ҳиссиётлар ифодаси. Оллоҳнинг нозик қалбли яратиғи бўлган ожиза-аёллар ҳам тақдирига кўнгиси келмаслиги баъзида учраб турадиган ҳаётий ҳодиса. Руҳиятнинг бундай талқинлари Усмон Азим ижодида ниҳоятда ёрқин ифода этилгани учун биз унинг шеърларидаги қалб тугёнлари олдида ожиз қолган аёлларни худди шоирнинг аксарият шеърларида тасвирланган хокисор ошиқлари сингари тушунамиз, уларни вафосизликда айблаш ҳаёлимизга ҳам келмайди. Зеро, “Ҳақиқат — қалбда. Қалб эса Оллоҳнинг мулки”. [3;147] Кўнгилга ишқ ўти аланга олган паллада банданинг уни ўчиришга бардоши етмаганлиги учун уни айблаш соғлом фикрлиликдан йироқдир, деб ўйлаймиз.

Мазкур шеърда келтирилган машуқа-Ойтуман ҳам шундай образлардан бири бўлиб, у фақат бир ўринда, шунда ҳам ваъдага вафо қилмасликда эмас, балки ваъдаларни эсдан чиқариб қўйганликда айбланади.

Энди Саъдийнинг “Ей сорбон...” ғазалидаги ёрга берилган сифатларга диққат қаратамиз:
Саркаш нигоримдан жудо, айшу қарорим бебақо.

Манқалда отаишдек қаро дуд бирла қоним борадур.

Ёр саркаш. Бу сўзга ўзбек тилининг изоҳли луғатида қуйидагича таъриф берилган:” САРКАШ-[ф.-бош тортувчи, бўйсунмайдиган, мағрур] Бировга итоат этмайдиган, бўйин бермайдиган, итоатсиз, ўжар, қайсар”[4;44]. Ёрга саркаш сифатининг берилишидан ёр ўз ихтиёри билан тақдирини танлаган, деган фикрни туғдиради. Кейинги байт эса ушбу мулоҳазаларни барқарорлаштиради:

Чексам-да зулм бедодини, ҳам ваъдалар барбодини,

Кўксимда тутгум ёдини, токи забоним борадур.

Байтда “**зулм бедоди**”, “**ваъдалар барбоди**” бирикмалари учун танланган форсий, арабий сўзлар эса услубий, ҳиссий жиҳатдан ёрнинг айбдор деб билишимиз учун келтирилгандек. Айниқса, нутқимизда ишлатилувчи “**барбод**” сўзи асосан ўз ихтиёри билан воз кечишни билдиради. Шу ўринда форсий ғазалдан ҳам ушбу байтни келтириб ўтишни лозим кўрдик:

Бо он ҳама бедоди у в-ин аҳди бебунёди у,

Дар сина дорам ёди у ё бар забонам меравад.

Айни руҳият, айни тасвир. Бу ерда таржимоннинг маҳоратига тан беришимиз лозимдир.

Шеърнинг сўнгги байтида эса ишқ дардидан телбаланган ошиқ ёрини очикдан-очик “бевафо” дейди”:

Қилма фигон, эй Саъдиё, ҳеч арзимас ул бевафо,

Тоқатни қўймас бу жафо, ақлу имоним борадур.

Кўринадики, мазкур шеърлар макон-замон, воқелик, деталларнинг келтирилиши нуқтайи назаридан жуда бир-бирига ўхшаш бўлса-да, образ характерларида ўзига хосликлар жиҳатидан турфа хил экан. Ошиқ образи икки хил кимсалар сифатида жонланади. “Карвон кўрдим...” шеърида камтарин, хокисор, тақдир олдида мўминларча таслим бўлган образ. “Ей, сорбон...”да эса тоқатсиз, исёнкор, қайғу олдида “**ақл-у имонидан жудо**” телбавор ошиқ. У тақдирнинг ёзуғига кўниши мушкул. Ҳатто ёрга қайтишини ўтинади:

Қайт, кўзларимга қўй оёқ, эй дилфириб, кетма йироқ,

Эй нозанин, кўкка бу чоқ оҳу фигоним борадур!

То субҳки, уйқу билмадим, носихни кўзга илмадим,

Аммо атайлаб қилмадим — қўлдан иноним борадур.

Сабр айла, дер, менга жарас, ёр васлини қилма ҳавас,

Бу менга лойиқ иш эмас, чун хонумоним борадур.

Образларнинг бу хил тасвир этилишида шеърларнинг яратилган даврлари ҳам аҳамият касб этган. Мумтоз адабиётда руҳий ҳолатлар: қувонч, қайғу, ошиқлик тасвирида муболағадорлик устун эканлигини мазкур назм намунасида ҳам кузатишимиз мумкин.

Кейинги шеърдаги лирик қаҳрамон қайғулари эса сокин, эзувчи ва давомли... Шунинг учун соҳибини “енгиб қўяди”, унинг “кўнглини ярим” этади:

Мен-чи? Менга гоҳ шодлик, гоҳ алам тўлар,

Ҳар сатримга кулгум тўлар, нолам тўлар.

Бу олам-ку, маним дилим ярим этди,

Ярми билан қуйласам ҳам олам тўлар.

Ўтмиш адабиётшунослигида ижодкорга талабчанлик қатъий белгиланган:“Агар шоир ёшлик айёмида ва йигитлик давронида ўтмиш шоирларининг шеърларидан йигирма минг байтни хотирасида тутмаса, замондошларининг асарларидан ўн минг байтни ёд билмаса, устодлар девонини пайваста ўқимаса, сўзнинг нозик томонларини ва қийин жойларини қандай йўл билан ҳал этганликларини ўрганмаса, бундай даражага етолмайди ҳамда шеър навълари ва йўллари унинг табиатида ўз ифодасини топмайди, шеърнинг соз ёки нуқсонли томонлари ақлининг саҳифасида ўз аксини кўрсатмайди, сўзлари буюклик томон, таъби эса юксаклик сари майл этмайди” [2;33]

Бу талаблар ҳозирги замон шоирларига қўйилмаган бўлса-да, кенг қамровли билимга эга бўлмаган, Ғарб-у Шарқ шеъриятини обдон ўрганмаган шоирнинг сўзлари “буюклик томон” кўтарила олмаслиги ижод аҳлига маълум.

Усмон Азим XX асрнинг замонавий шоири. Унинг услубига назар ташлаганда Европа ва рус шеъриятини батафсил ўрганиб, ундан ўта илҳомламганлигини кўришимиз мумкин. Бунга унинг Ғарб адабиётида юзага келган баллада, романс, станс, оқ, еркин шеър ҳамда сочма каби жанрларга кўп маротаба мурожаат этганлиги ҳам далил бўла олади. Лекин шоирнинг “Бахшиёна” туркуми, айрим мухаммас, ғазал ва маснавий шаклидаги шеърлари унинг кўпқиррали ижодкор эканлигини билдиради. Шоир халқ оғзаки ижоди ҳамда Шарқ мумтоз адабиётини ҳам обдон ўрганган, улардан таъсирланган. Юқоридаги шеърлар таҳлили ҳам бундай мулоҳазаларимизга далил бўла олади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Усмон Азим. Узун тун. Шеърлар. Тошкент. “Ёзувчи” нашриёти. 1994. -32 бет.
2. Ҳамидулла Болтабоев. Шарқ мумтоз поэтикаси манбалари. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 2008.- 427 бет.
3. Abdurozi Rafiyev, Nazira Gulomova. Ona tili va adabiyot. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik. “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent.- 2010., 147-bet.
4. <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/10-o-zbek-tilining-izohli-lug-atl>. O'zbek tilining izohli lug'ati - S 44-bet
5. Sa'diy. G'azal, ruboiy, hikmatlar. www.ziyouz.com кутубхонаси миллий энциклопедияси “ Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 2008.-427-бет.
6. sherali jo'rayev karvon mp3, Жураев Шерали–Сарбон, [tps://hitmos.online/song/1264655](https://hitmos.online/song/1264655)

UDK 808.3

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ТОПОНИМЛАРНИНГ ТУРЛИЧА ТАСНИФЛАНИШИ

Г.З.Ганиева, PhD, Жиззах давлат педагогика университети, Жиззах

Аннотация. Ушбу мақолада топонимика фанининг ўзига хослиги, топонимларнинг аниқ бир лексик қатламга мансублиги, шунингдек, инглиз ва ўзбек тилидаги топонимлар, уларнинг инглиз, ўзбек ва рус олимлари томонидан турлича таснифланиши очиб берилган. Ҳар бир ёндашув, ҳар бир тасниф мисоллар билан изоҳланган ва муносабат билдирилган.

Калим сўзлар: топонимика, топоним, гидронимия, оронимия, ойконимия, урбанонимия, этнотопонимлар, полинимия, антропотопонимлар, лексема, фразал лексема, геонимлар.

Аннотация. В данной статье раскрывается специфика топонимической науки, принадлежность топонимов к определенному лексическому слою, а также топонимы в английском и узбекском языках, их различная классификация английскими, узбекскими и российскими учеными. Каждый подход, каждая классификация были объяснены и подкреплены примерами.

Ключевые слова: топонимия, топоним, гидронимия, оронимия, айконимия, урбанонимия, этнотопонимы, полинимия, антропотопонимы, лексема, фразовая лексема, геонимы.

Abstract. This article reveals the specificity of toponymic Science, The belonging of toponyms to a specific lexical layer, as well as toponyms in English and Uzbek, their different classification by English, Uzbek and Russian scientists. Each approach, each classification, was explained and reacted with examples.

Keywords: toponymy, toponym, hydronymy, oronymy, aikonymy, urbanonymy, ethnotoponyms, polynymia, anthropotonyms, lexeme, phrasal lexeme, geonomes.

Топонимика юнонча **topos** — *жой* ва **onoma** (yoki onima) — *ном* сўзларидан таркиб топган. Жой номлари, яъни топонимия бир нечта турга бўлинади. Булар гидронимия (юнонча **gidro** — *сув*), яъни дарёлар, кўллар, денгизлар, сойлар каналлар, кўлтиқлар, бўғозлар, шаршаралар номлари; оронимия (юнонча **oros** — *тоғ*), яъни ер юзасининг рельеф шакллари – тоғлар, чўққилар, қирлар, водийлар, текисликлар номлари; ойконимия (юнонча **oikos** — *уй*), полинимия (юнонча **polis** — *шаҳар*) ёки урбанонимия (лотинча **urbos** — *шаҳар*), яъни қишлоқ

ёки шаҳарларнинг номлари. Бундан ташқари, турли халқ, уруғ-аймоқ номлари билан аталган топонимлар, этнотопонимлар (юнонча *etnos*—**халқ**) дейилади. Киши исмлари билан юритиладиган топонимларни эса антропотопонимлар (юнонча *antropos* — **одам**) деб аташ мумкин. кабиларда ўз ифодасини топади[1].

Шундай қилиб, *The Pacific Ocean, The Thames, The Pami, The Ands, The Netherlands, Africa, Asia, Europe, London, The Silk Road, Тошкент, Москва, Волга, Сурдарё, Орол* каби барча географик атоқли отлар топонимлардир.

Ҳар бир тил “топонимлар” орқали акс этган аниқ лексик қатламга эга. Топонимлар тилшуносликда лексема (бир сўздан ташкил топган лексемалар) ёки фразал-лексема (энг камида иккита сўздан ташкил топган кўп сўзли лексемалар) сифатида лингвокогнитив, психоллингвистик, социоллингвистик, структур ва семантик, коммуникатив-прагматик, лингвокультурологик ва лингвостилистик жиҳатларга эга бўлиб, бу қирралар топонимемаларнинг тилдаги мураккаб табиатини кўрсатиб беради. Айтиб ўтилган жиҳатлар бир хилда муҳим бўлиб, ҳаммаси исталган тилдаги аниқ лексик қатламни, яъни топонимемалар қатламини ўрганади.

Олимлар ўртасида топонимика ҳақида турли фикрлар бор. Баъзи олимлар уни географик фанлар сирасига киритса, бошқа гуруҳ олимлар эса топонимикани тилшуносликка нисбатлаб беради[2].

Топонимика нафақат жой номлари, балки барча географик номларни ўргатувчи тилшунослик фанининг бир бўлимидир, деган нуқтаи назарни қўллаб-қувватлаган ҳолда, топонимлар билан бир қаторда биз топонимикани ҳар хил турдаги номларни ўрганадиган ономастиканинг бир бўлими ҳисобланади, деб эътироф эта оламиз. Шу билан бирга, географик номлар учун “геономлар” деган махсус атамани қўллаш мумкин.

Дунё олимлари топонимларга турлича таъриф беришган, лекин улар бу билан чекланиб қолмай, топонимларни таснифлашга ҳам катта эътибор қаратишган. Топонимлар (топонимемалар)нинг маъноси, ҳажми, хусусиятлари, тузилиши ва ҳоказоларга қараб уларни бир неча синфларга ажратишган.

Таниқли инглиз топонимисти Девид А.Милс барча инглиз жой номларини, келиб чиқишидан қатъий назар (хоҳ улар кельт, хоҳ қадимги инглиз ёки Скандинавия жой номларига тааллуқли бўлсин), учта асосий категорияга ажратади[3]:

а) халқ номлари (*folknames*). Бу категорияга кирадиган номлар кичик гуруҳни ташкил қилади. Бу турдаги жой номлари, одатда, айнан бир ҳудудда яшайдиганлар ёки қабилалар номи билан боғлиқ бўлади. Асосан *-ingas* суффикси орқал ҳосил қилинган. Масалан, *Reading, Hasting, Filkins*;

б) келиб чиқиш жойи билан боғлиқ бўлган номлар (*habitative names*). Бундай турдаги топонимлар асосан мавжуд жой номи жойлашган ҳудуд билан боғлиқ бўлади ва уларнинг иккинчи қисми асосан *ham, tun, worth, wic, cot, burh* каби қадимги инглиз тили элементлари ва *by, thorp* каби қадимги скандинавия элементларидан ташкил топган бўлади. Масалан, *Birmingham, Middleton, Lulworth, Ipswich, Didcot, Woodthorpe*;

с) топографик номлар (*topographical names*). Бу турга мансуб топонимлар катта ва бир-бирига ўхшамаган топонимлар гуруҳини ташкил этади. Топонимларнинг бу турга мансуб бўлганларининг айримлари топографик ёки физик хусусиятларидан келиб чиқиб аталган бўлса, баъзиларикимдир томонидан аввалроқ номланган бўлиб, кейинчалик бир ҳудуддан бошқа ҳудудга кўчиш оқибатида пайдо бўлган жой номларидир. Бу турдаги топонимлар одатда *leah, wald, dun, hyll, hrycg, hoh, heafod, ofer* каби элементлар орқали ясалган бўлади. Масалан, *Bartomley, Barrowden, Rainhill, Watnall*.

Яна бир инглиз олими Ричард Антони Кокс жой номларини уларнинг семантик тузилишига кўра қуйидаги катта турларга бўлади:

1. Умумий (*general*): жой номларининг луғатдаги маъноси. Масалан, *Gheodha Ruadh* нинг луғатдаги маъноси “қизил чуқур дара ёки зор”ни, *An Cnoc Dubh* эса “харсанг тошлар”ни англатади.

2. Тавталогия (tautology): таркиби иккита қисмдан – ҳамот, ҳам элементдан иборат бўлган ва иккиси ҳам бир хил лексик маънони англатувчи жой номлари. Масалан, *Loch Bacabhat* – “Бакабҳат қўли” маъносини англатиб, таркибидаги *-uatn* элементи ҳам айнан “қўл” маъносини беради.

3. Ўтказилиш (transferense): жой номлари бир хусусиятдан бошқа бир хусусиятга кўчади. Масалан, *Balabhair* – “соҳилдаги тошли йўлак” – сўқмоқ. Мисолдан кўринадики, келтирилган топонимга тегишли бўлган хусусият – соҳилдаги тошли йўлак сўқмоққа кўчяпти.

4. Тахаллуслар (aliases): бу турдаги топонимлар ўзининг муқобилига эга бўлади. Масалан, *An glass Allt – Allt a Ghlas Allt*.

5. Халқ этимологияси (folk etymology): бундай топонимларни халқ этимологиясида бошқа ном билан аталади. Уларнинг талаффузида бироз ўзгаришлар юзага келади. Масалан, *Raoinigeadh* топонимининг халқ этимологияси *Rinn na Geodha* бўлиб, у “тор ва чуқур дара жойи” деган маънони англатади[4]. Шунингдек, олимнинг фикрича, номенклатурадаги маъно жиҳатидан тушунарсиз бўлган жой номлари ўзида ономастик ва лексик маъно касб этади. Жой номининг лексик маъноси, бу унинг луғатдаги асл маъносидир. Ономастик маъноси эса унинг географик хусусиятидан келиб чиқиб белгиланади[5].

Биламизки, турли хил халқларнинг ҳаёт тарзи, уларнинг маданияти, ўтмиши ва бугуни, шунингдек, бир жойдан бошқа жойга кўчиши оқибатида топонимлар ҳам турли хил жойларда баъзида битта, баъзан эса икки ва ундан кўп ҳудудларда айнан бир ном остида пайдо бўлиши мумкин. Шунингдек, жой номларининг пайдо бўлишида нафақат атоқли отлар, балки атоқли отларга айланган турдош отлардан ҳам фойдаланиш мумкин. Бунда топонимларда маълум бир маънода ноаниқлилик, уларнинг маъносини англашда чалкашликлар келиб чиқиши мумкин. Худди шу хусусиятлардан келиб чиқиб, таниқли олим Йохан Л Лейднер[6] топонимларни қуйидагича таснифлаштиради:

- морфо-синтактик чалкашлик. Ушбу ҳолатда исталган сўз айни пайтда ҳам топоним, ҳам турдош от бўлиши мумкин. Масалан, *Hope* – жой номи, Дербисшир, Англия, *hope*–умид, мавҳум от; *bridge* – кўприк, турдош от, *Bridge* – жой номи, кент, Англия;

- ҳаволали чалкашлик. Бир хил гуруҳга мансуб бўлган топоним бир ва ундан ортик жойни ифодалаши мумкин. Масалан, *Cambridge* – жой номи, Массачусетс, АҚШ; *Cambridge* – жой номи, Буюк Британия;

- хусусият турининг чалкашлиги. Ҳар хил турга мансуб бўлган бир ва ундан ортик жой номларини ифодаловчи топонимлар. Масалан, *Avon* –дарё номи, Англия; *Avon* – жой номи, Хемпшир, Англия.

Қўшимча равишда биринчи турга мансуб топонимлар сирасига атоқли отларни ҳам киритишни тавсия қилган бўлардик. Бунда исталган атоқли от жой номи ҳам бўлиши мумкинлигини эътиборга олиш лозим. Масалан, *Washington, Lincolnshire, Elmira* кабилар.

Инглиз тадқиқотчиларидан Жулиян Купер[7] ўзининг илмий ишида жой номларининг *алоним* (бир ёки икки номга эга топонимлар), *автоним* ёки *эндоним* (махаллий аҳоли томонидан яратилган жой номи), *хороним* (катта ҳудудга тааллуқли бўлган топоним), *эпоним* (бирор киши ёки кишилар гуруҳига атаб қўйилган жой номлари), *экзоним* (хорижий тил жой номи учун берилган хорижий ном), *гидроним* (сув ва сув ҳавзалари билан боғлиқ бўлган жой номлари), *одоним* (маршрут ёки йўл транспорт ҳодисалари билан боғлиқ бўлган топонимлар), *ороним* (юқорилик хусусиятларига эга бўлган жой номлари) каби умумий турларини бериш билан бир қаторда, *ойконим* (бино ёки манзилгоҳ номлари), *латомоним* (шахта ёки карьерларга тегишли бўлган топонимлар) каби турларини қўшимча тарзда киритади.

Н.В.Подолская[8] топонимикани қуйидагича таснифлайди:

- 1.Ойконимика (қишлоқ, овул ва шу каби манзилгоҳ номлари):

- а) комонимика (қишлоқ номлари);

- б) полисонимика (шаҳар номлари).

- 2.Урбонимика (шаҳар объектлари номлари).

3. Хоронимика (вилоят номлари).

4. Оронимика (тоғ рельефлари номлари).

5. Микротопонимика (кичик географик жой номлари)

6. Гидронимика (сув объектлари номлари):

а) патомонимика (дарё номлари);

б) лимнонимика (кўл номлари);

в) пелогонимика (денгиз номлари);

г) геланимика (ботқоқлик номлари).

В.Д.Беленькая топонимларни морфологик жиҳатдан асосий учта турга ажратади ва уларни қуйидагича қайд этади[9]:

1. Оддий жой номлари (Simplex place-names) – *Deal, Iden, Bath*.

2. Қўшма жой номлари (Compound place-names) – *Elmwood, Clifford*.

3. Ясама жой номлари (Affixed place-names) – *Little Houghton*.

Олима мураккаб топонимларни ҳам ўз ўрнида иккита катта гуруҳга бўлади[10]:

1. Сўзнинг асосини ташкил қилган иккита морфемадан иборат бўлган мураккаб топонимлар – *Beambridge, Ninebanks*.

2. Ҳар хил турдаги мураккаб топонимлар – *Thorp in the Hill, Appleby Magna*.

Т.В.Хвеско[11] Британия жой номларини уларнинг морфологик жараёнлари бўйича а) гибридизация б) редукция в) дубликация ва г) адаптация каби турларга бўлиб ўрганади.

Топонимларни қандай ва қанақа объектларнинг номлари эканлигига кўра Т.Ж.Эназаров уларни *ороним, ойконим, гидроним, парагогоним, некроним, агрооним, дромоним* каби турларга ажратади. Ҳажмига кўра: макротопоним ва микротопонимлар, улардаги сўзларнинг тушунилишига кўра: 1) маъноси аниқ; 2) маъноси номаълум бўлган жой номларига ажратса; функционал хусусиятларига кўра: тарихий ва ҳозирги жой номлари; тарихий хусусиятларига кўра эса: энг қадимий, қадимий, тарихий ва замонавий топонимларга бўлиб чиқади. Шунингдек, грамматик тузилишига кўра: а) содда (туб ва ясама); б) қўшма; ва в) мураккаб топонимларни фарқлайди[12].

Ю.О.Неъматова топонимлар турига кирувчи ойконимларни кичик гуруҳларга ажратган ҳолда қуйидагича таснифлайди[13]:

1) шаҳар номлари (астионимлар ёки полисонимлар);

2) шаҳарча (посёлка) номлари (комонимлар);

3) қишлоқ (овул) номлари (комонимлар);

4) маҳалла ва маҳалла фуқаро йиғинлари номлари.

Тадқиқотчининг фикрига кўра, ойконимлар тизимида ўзига хос даражаланиш мавжуд. Маҳаллалар мажмуи қишлоқ ёки шаҳарни ташкил этади.

Топонимемаларда маълум бир маконда яшаган инсонлар цивилизацияси ва ўтмиши билан боғлиқ бўлган “*substratum, adstratum, superstratum*” ҳодисаларининг натижаларини ифодалайдиган аниқ архаизмлар, диалектизмлар, сўзлашув услубидаги сўзлар ва национализм (миллий лексема) ва бошқаларни кузатишимиз мумкин. Табиийки, бу омиллар топонимемаларнинг этимологиясига аниқлик киритади. Ўз ўрнида бу ҳолатлар картография ва лексикография учун муҳимдир.

Мухтасар қилиб айтганда, топонимлар аجدодлардан авлодларга ёки ўтмишдан бугунга ва келажакка маълумот ташийдиган кўприк вазифасини ўтайди. Уларга турли даврларда турлича ёндашилган, турли таъриф ва таснифлар берилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. – Б. 5
2. Маракуев А.М. Краткий очерк топонимики как географической дисциплины / А.М. Маракуев // Учен. записки Казах. ун-та: Сер. «Геология и география». – Алма-Ата, 1954. Т. 18, Вып. 2. – С. 29; Рылюк Г.Я. Истоки географических названий Беларуси с основами общей топонимики: учеб. книга – пособие для преп. и студ. геогр. спец. – Минск: Веды, 1999. – 247 с.
3. Mills A.D. A Dictionary of British Place Names. – New York: Oxford University Press: 2011. – P. XVII.
4. Cox R.A. Place-names of the Carloway Registry, Isle of Lewis: PhD Thesis, Volume 1. – Glasgow, 1987. – P. 87.
5. Ўша манба. – 88 б.
6. Jochen Lothar Leidner. Toponym Resolution in Text, Annotation, Evaluation and Applications of Spatial Grounding of Place Names: PhD thesis. – University of Edinburgh, 2007. – 287 p.

7. Julien Cooper. Toponymy on the Periphery: Place names of the Eastern Desert, Red Sea, and South Sinai in Egyptian Documents from the Early Dynastic until the end of the New Kingdom: PhD thesis. - Department of Ancient History, Faculty of Arts, Macquarie University, 2015. – P. 17.
8. Подольская Н.В. О развитии отечественной топонимической терминологии / Н.В. Подольская // Развитие методов топонимических исследований. – Москва: Наука, 1970. – С. 50.
9. Беленькая В.Д. Очерки англоязычной топонимики. – Москва: ВШ, 1977. – С. 39.
10. Ўша манба. – Б. 40.
11. Khvesko T.V. Interdisciplinary Approach to British Place-Names Studies. Procedia - Social and Behavioral Sciences 154, 2014. – P. 402-406.
12. Эназаров Т.Ж. Номшунослик масалалари. – Тошкент, 2010. – Б. 68-74.
13. Нейматова Ю. Наманган вилояти ойконимларининг тарихий-лисоний тадқиқи: Филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)...дисс. – Фарғона, 2018. – Б. 12.

УЎК 808.5

ПУБЛИЦИСТИК МАТНДА ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ЛЕКСИКАНИНГ ТАВСИФИ

А.Қ.Гаппаров, катта ўқитувчи, СамДВМЧБУ, Самарқанд

Аннотация. Оммавий мулоқотнинг асосий омили ҳисобланган публицистик матн, уларда воқеаланувчи ижтимоий-сиёсий лексика тилишуносларнинг диққат марказидан ўрин олган. Тилишуносликда тил ва сиёсат маънавий маданиятининг ўзаро алоқасида ўз ўрнига эга бўлиб, ахборот оқимида публицистик матнда сиёсий ва ижтимоий соҳада тил бирликларини воқеалантириш масаласи долзарбдир. Ушбу мақолада ижтимоий-сиёсий лексиканинг медиатекстларда намоён бўлиши таҳлилга тортилган.

Калим сўзлар: ижтимоий-сиёсий лексика, матн, публицистика, термин, тил ва сиёсат, социолингвистика

Аннотация. Публицистические тексты, считающиеся основным фактором массовой коммуникации, занимающая место в них общественно-политическая лексика находятся в центре внимания лингвистов. В языкознании язык и политика занимают свое место во взаимодействии духовной культуры, и вопрос материализации языковых единиц политической и социальной сферы в публицистическом тексте в информационном потоке является актуальным. В данной статье анализируется проявление социально-политической лексики в медиатекстах.

Ключевые слова: общественно-политическая лексика, текст, публицистика, термин, язык и политика, социолингвистика.

Abstract. Publicistic text, which is considered the main factor of mass communication, the socio-political lexicon that takes place in them is the center of attention of linguists. In linguistics, language and politics have their place in the interaction of spiritual culture, and the issue of materializing language units in the political and social sphere in the journalistic text in the information flow is urgent. In this article, the manifestation of socio-political lexicon in media texts is analyzed.

Keywords: socio-political lexicon, text, journalism, term, language and politics, sociolinguistics

Маълумки, сиёсатшунослик жамият ҳақидаги фанлардан бири сифатида ижтимоий-сиёсий фанлар тизимида муҳим ўрин тутди ҳамда сиёсатни ўрганишда ўзига хослиги мақсад ва вазифалари билан ажралиб туради. У ҳам фалсафа, иқтисодий назария, социология, этика, ҳуқуқшунослик, диншунослик ва бошқа фанлар сингари жамият ҳаёти, ижтимоий муносабатларни ўрганади. Бироқ сиёсатшунослик ўзининг тадқиқот объектига кўра бошқа ижтимоий фанлардан фарқ қилади. Унинг предметини ижтимоий, иқтисодий, маънавий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний соҳаларнинг моҳияти ва ўзига хос муаммолари эмас, балки сиёсий соҳанинг табиати ва ўзига хос муаммолари, сиёсий ҳокимиятнинг амалга оширилиши билан боғлиқ муносабатлар ташкил этади. У жамиятда ижтимоий тартибни, адолатни таъминловчи сиёсий институтлар ҳақидаги фандир.

«Сиёсатшунослик» атамаси луғавий маъносига кўра юнон тилидан олинган бўлиб, унинг маъноси давлат ёки ижтимоий ишлар ҳамда таълимот сўзларининг бирикишидан ташкил топган бўлиб, сиёсат ҳақидаги таълимот деган маънони англатади. Бу ҳақда биринчи атамани Аристотель (мил. ав. 384–322 и.), иккинчи атамани эса Гераклит (мил. ав. 530 – 470 й.) илмий муомалага олиб кирган[2. В.5 т.]. Ижтимоий-сиёсий фанларда “*сиёсат*” тушунчасига кўплаб таърифлар берилган. Бундай таърифлар қанчалик кўп ва хилма-хил бўлишига қарамай, уларда сиёсат тушунчасининг моҳиятини очиб беришда умумий ёндашувлар устунлик қилади. Агар айрим сиёсатшунослар сиёсат тушунчасини, “давлат бошқаруви тўғрисидаги фан” деб тушунтирсалар, баъзилари эса уни сиёсий кучларнинг ҳокимият учун кураши бўлиб, давлат ҳокимиятининг шакллари ифода қилади, деб таърифлайдилар.

Жамият ҳаётида бирор-бир сиёсий ўзгариш, сиёсий воқеа-ҳодисалар сиёсатнинг таъсиридан четда қолмайди. Шу боис сиёсатшунослик фан сифатида жамият ҳаётининг турли соҳаларидаги ўзгаришларда сиёсатнинг ўрни ва ролини илмий-назарий жиҳатдан асослайди. Бу ҳол, шубҳасиз, унинг бошқа сиёсий фанлар билан боғлиқлигини, ўзаро алоқаларини ифодалайди. Бундай алоқадорлик сиёсий фанларда жамиятнинг сиёсий ҳаёти ва муносабатларига дахлдор масалаларни ўрганиш билан ҳам белгиланади. Шу билан бирга социологик ёндашув сиёсатнинг жамиятга боғлиқлигига, сиёсий ҳодисаларнинг ижтимоий белгиланганлигига, иқтисодий муносабатлар, ижтимоий қатламлашув, мафкура ва маданиятнинг сиёсий тизимга таъсирига алоҳида эътибор беради[4. Б.26].

Шуни таъкидлаш жоизки, одатда ҳар бир давлат сиёсати ва жамият ҳаётида тил бирликлари иштироки муҳимдир. Айнан тил ушбу соҳа лексикасида юз бераётган жараённи ёритади ва назоратга олади. Тилшуносликда ижтимоий-сиёсий лексикани ўрганилиши бугунги кунда мамлакатимиз ҳаётида рўй бераётган ижтимоий-сиёсий воқеликни англаш, жамиятда содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий лексик ислохотларнинг мазмун ва моҳиятини янада чуқурлаштириш каби ўта муҳим масалалар фуқароларнинг сиёсий маданияти, сиёсий онг даражаси билан бевосита боғлиқдир. Зеро, ана шундай эътиборга молик масалани ҳал этишда эса тилнинг ўрни ва вазифаси бекиёсдир. Дарҳақиқат, “... Миллат бирлиги ва бутунлигининг таянч устунларидан бири тилдир. Унинг дунё айвонида борлиги ҳам миллат мавжудлиги билан белгиланади. Неча замондирки, ўзбек тили кўп миллионли ўзбек халқини бирлаштирувчи куч сифатида бойиш, янгириш ва ривожланиш жараёнларини бошдан кечирмоқда. Она тилимизнинг ўттиз йиллик мустақил тараққиёт даври эса том маънода вазифавий услубларнинг шаклланиш ва юксалиш босқичи сифатида тарихга кирди. Жамият ҳаёти билан ҳамиша ҳамқадам публицистиканинг тили ҳам лисоний янгиланиш, тўлиш-тўлиқишларга бой бўлди”[9. Б.2].

Шуни таъкидлаш жоизки, сиёсий-ижтимоий лексика тил қатламида алоҳида ўрин эгаллайди. Тилшунос олимлар ўз тадқиқотларида “ижтимоий – сиёсий лексика”, “ижтимоий – сиёсий терминология”, “ижтимоий – сиёсий термин” тушунчаларидан фойдаланадилар. Шуни таъкидлаш керакки, “... ижтимоий – сиёсий нутққа тегишли бўлган ушбу тушунчалар замонавий оммавий ахборот воситалари лексикасида мавжуд”.

У бир томондан тегишли соҳанинг махсус терминологиясини ўзида акс эттирса, иккинчи томондан у соҳавий тил таркибида фаол қўлланилади, чунки сиёсий жараён жамият ҳаётнинг ажралмас атрибутига айланган.

И.В. Токарев ижтимоий–сиёсий лексикани ижтимоий – иқтисодий формациянинг ишлаб чиқариш муносабатлари туридан келиб чиққан ҳолда сиёсат ва иқтисод масалалари билан танишиш учун фойдаланиладиган умумий луғатнинг (лексиканинг) махсус қатлами сифатида тушунади. Бундан келиб чиққан ҳолда сиёсий-ижтимоий лексикани қўлланилиши нуқтаи-назаридан турларга ажратиш мумкин: 1) Ижтимоий фанларга тегишли тушунчалар: *маънавият, маданият, мулоқот, анъана, одат, таомил, муомала мазмуни ва шакли, муомаланинг ёш, жинс, мавқе, вазият, ҳолат, ижтимоий муҳит, вақт сингари омилларга боғлиқлиги, этика, субъектив баҳо шакллари, қадриятлар, урф-одатлар, вазият, махсус воситалар ва ҳ.к.* 2) Дипломатияга тегишли тушунчалар: **аҳдлашувчи олий томонлар, элчи,**

элчихона, мухтор элчи, мухтор вакил, ишончли вакил, нота, ратификация, шартнома, баёнот, кўшма баёнот, декларация, ташриф, қароргоҳ, дипломатик агент, дипломатик вакил, дипломатик ёзишма, дипломатик иммунитет, дипломатик муносабат, дипломатик музокара, дипломатик қабул, дахлсизлик ҳуқуқи, ҳалқаро протокол, дипломатик ҳуқуқ, дипломатик муносабатлар ўрнатиш, мустаҳкам алоқалар ўрнатмоқ ва ҳ.к. 3) Иқтисодиётга тегишли соҳа доирасидаги сўз ва сўз брикмалари: *оффшор: бозор, - аудитор: - баланс: фойда, бджет, кредит, ташиқи ва ички кредит, иқтисодиёт, заҳира, капитал, клиринг, бож, божхона, лизинг, декларация, жарима, дефолт, қарз, бизнес, маҳсулот* ва ҳ.к. 4) Ҳуқуқ соҳасига тегишли сўз ва иборалар: *жазо, жиноят, зарурий мудофаа, охирги зарурат, мансабдор шахс, ҳокимият органи, оғир жиноят, туман прокурори, адлия катта маслаҳатчиси, декларативлик, меъёрийлик, мантқиқий асос, қарор, баённома ва унинг турлари, айблов хулосаси, суд қарори, универсаллаштириш, маъмурий жавобгарлик, фуқаролик ҳолати, фуқаролик жавобгарлиги, айбдор, гумондор, жабрланувчи, судланувчи, гувоҳ, жамоат кафили-ги, суриштирув, жабрланувчи билан ярашув* ва ҳ.к. 5) Диний лексика ва терминлар: *рамазон, ҳайит, Қурбон ҳайит, қурбонлик, сўфизм, нақшбандия, тоат-ибодат, жума намоз, мулла, хаж, умрава* ҳ.к.

Дарҳақиқат, матбуот матни таркибида публицистик услуб доирасида каби лексика соҳавий терминлар айниқса, иқтисодий, ҳуқуқий, дипломатик терминлар иштирокини яққол кўрсатади. Мисоллардан кўриниб турганидек, қўлланилиши соҳа доираси билан чегараланган сиёсий-ижтимоий лексикаси махсус терминлардан иборат. Биз сиёсий-ижтимоий лексика махсус терминлардан иборатлиги борасида алоҳида тўхталиб ўтмоқчимиз. Ушбу ёндашувга кўра, олимларни фикрига таянган ҳолда ижтимоий – сиёсий терминлар терминологик лексикага ҳам тегишли эмас, чунки у функционал жиҳатдан чекланган ва ҳиссий – экспрессив бўёқлардан маҳрум, шу билан бирга ижтимоий – сиёсий лексика умумий лексика таркибига ҳам кирмайди, шунинг учун доимо улар бир – бирига аралашиб келади деган хулосага келиш мумкин. Бинобарин, ижтимоий – сиёсий терминология ва умумий лексика ўртасидаги чегара ўзгарувчан ва ҳаракатчандир. Баъзи тадқиқотчилар ижтимоий – сиёсий атамани анъанавий терминология таълимотидан чиқариб оладилар [5. Б. 25]. Баъзилари, “ижтимоий – сиёсий лексика ўз таркибида ижтимоий – сиёсий терминологияга ҳам эга” деб ҳисоблашади. Ижтимоий – сиёсий лексика таркибидаги компонентларни кейинги классификацияси учун меъзонлардан бири сифатида ижтимоий – сиёсий лексика ва ижтимоий – сиёсий терминология ўртасидаги нисбатдан фойдаланиш мумкин [1]. Ижтимоий – сиёсий лексика ва терминология бу бир тизимнинг икки куйи тизимидир [3. Б. 13-18]. Масалан: *агитация, якка ҳокимлик, зулмкорлик; аристократия, йигин, сенат, Қонунчилик палатаси* ва бошқ. Ижтимоий – сиёсий терминлар ижтимоий – сиёсий лексиканинг ядроси (мағзи, ўзаги) ҳисобланади [3. Б. 13-18]. Ижтимоий – сиёсий лексика соҳасидаги замонавий тадқиқотлар ушбу лексиканинг бу қатламини ўрганишнинг долзарблигини қайта-қайта таъкидлайдилар. “Ижтимоий-сиёсий терминология – бу терминологик лексикасининг алоҳида қатлами бўлиб, функционал чегараланган термин тизимлари ва умумий фойдаланиш лексикаси ўртасида оралик ўринни эгаллайди” [7. Б. 60].

Ижтимоий-сиёсий терминология миллатнинг ижтимоий-ишлаб чиқариш ва сиёсий ҳаёти соҳасини акс эттирувчи тушунчаларни ифодалаш учун лексик, семантик ва фразеологик жиҳатдан ихтисослашган келиб чиқиши жиҳатидан фарқ қилувчи номинатив бирликларнинг очиқ тизими сифатида қаралади. Ижтимоий – сиёсий терминология илмий услубдан ташқарида амалга ошириладиган бир қатор хусусиятларга эга. Л.А.Муродова фикрига кўра, ижтимоий – сиёсий лексика терминологик эмас. Бундан ташқари ижтимоий – сиёсий лексика соҳасида ижтимоий фанлар терминлари эмас, балки термин вазифасида ҳам, термин бўлмаган сўз вазифасида ҳам маъно берувчи сўз билан ўзаро муносабатга киришган “икки ўлчовли” лексик бирликлар фаолият юритади. Лекин, бу бирликлар маъно берувчини турли йўллар, масалан “энг яқин” ва “кейинги” қийматлари билан аниқлайди [8. Б. 7]. Айнан мана шу терминларни “махсус тушунча – номахсус тушунча” деб фарқлаш уларнинг кўп маънолилиги ҳақидаги мунозарага сабаб бўлади. С.Д. Шеловнинг фикрича, айнан умум адабий тилга

тегишли сўзлар бир неча маънога эга бўлиши мумкин ва тегишли термин билан шакл ҳамда грамматик жиҳатдан тавсифланиш орқали мос келади. Бу ўринда маъноларнинг бир қисми номахсус – нотерминалогик, яна бир қисми эса махсус – терминологик бўлади.

М.А.Казюлина “Ижтимоий–сиёсий лексиканинг кўп қисми консубстационал терминлардан иборат бўлиб бу, бир томондан, сиёсий мавзулардаги мақолалар мутахассис бўлмаган оддий одамларни ўзининг соддалиги ва тушунарлилиги билан жалб қилиб қизиқтирса, бошқа томондан баъзи маъноларнинг ноаниқлилигига олиб келади деб ҳисоблайди[6].

Хулоса сифатида қуйидагиларни таъкидлаш мумкинки, ижтимоий-сиёсий лексика ва ижтимоий-сиёсий терминларда лексик қуйи тизимларининг ўзаро таъсирини тавсифлаш ва тушунтириш учун жуда кўп фарқларини ҳисобга олиш керак. Биринчи фарқ – бу доимий ривожланиш даражаси ёки динамик ҳолатда бўлиб, ижтимоий-сиёсий лексика маълум бир динамикага эга ва бу ривожланиш оммавий ахборот воситаларидаги ахборот миқдори ва узатилаётган сиёсий жараён билан боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Али Хади. Корреляция и взаимоотношение понятий общественно-политическая лексика, общественно-политическая терминология, общественно- политический термин в современных средствах массовой информации.
2. Антология мировой политической мысли. В 5 т. Т. 1. М., 1997.
3. Бантышева Л.Л. Общественно-политическая лексика начала XX в.: традиции изучения / Л.Л. Бантышева // Политическая лингвистика. Екатеринбург, 2007.
4. Борисенко А.А. Понятие политического влияния//Политика и Общество, №7-2010
5. Жданова Л.А. Общественно-политическая лексика: структура и динамика. Автореф. ... канд. филол. нау. – М., 1996. – 25 с.
6. Казюлина М. А. О месте политической терминологии в общественно-политической лексике. Филологические науки. 3 / 2011. Преподаватель XXв.
7. Кураш С.Б. Курс лекций по истории русского литературного языка и стилистике: учеб.пособие/ С.Б.Кураш, В.В.Кузьмич. – Мозырь, 2002. – 60с
8. Мурадова Л.А. Семантико-функциональная характеристика общественно-политической деятельности лексики современного французского языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1986. – С. 7.
9. Хайруллаев, Х. (2001). Сўз, сўз бирикмаси ва гапнинг предикативликка муносабати. Номзодлик диссертацияси автореферати.-Тошкент.

УДК: 81.2

ГРЕЦИЗМЫ, ПРИШЕДШИЕ ИЗ ДРУГИХ ЯЗЫКОВ

Ш.А.Довлетов, магистрант, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Аннотация. *Maqolada boshqa tillar orqali rus tiliga yunoncha so'zlar kirib kelishini asosiy usullarini, yunon so'zlarni infiltratsiya davrining ekstralingvistik omillariga motivatsiyasi va bog'liqligi ochib berishga harakat qilinadi.*

Калит so'zlar: *yunon so'zlar, o'zlashgan so'zlar, qadimgi yunon, Vizantiya, nasroniylik.*

Аннотация. *В статье предпринята попытка раскрыть основные пути проникновения греческих заимствований в русский язык посредством других языков, вопросы мотивированности и зависимости грецизмов от экстралингвистических факторов периода проникновения.*

Ключевые слова: *грецизмы, заимствования, древнегреческий, византийский, христианство*

Abstract. *The article tries to show the main ways of penetration of Greek borrowings into the Russian language through other languages, the issues of motivation and dependence of Greekisms on extra-linguistic factors of the time of penetration.*

Keywords: *Greek borrowings, borrowing, ancient-greek, byzantine, christianity.*

Тема статьи несколько противоречива, т.к. рассматривает природу греческих заимствований и периоды их проникновения в русский язык посредством других языков. Само явление как языковое заимствование существует со времени возникновения языков, и это не

удивительно, поскольку народы постоянно взаимодействуют друг с другом, языковые системы не существуют изолированно. Было бы странно, если бы на протяжении существования народа и его языка в него не приходили элементы из других языковых систем. Однако заимствованные слова это не однородная и неоднозначная группа слов. Например, все грецизмы, которые пришли в русский язык, можно условно разделить на две группы: заимствованные из славянских и не славянских языков.

Целью данной статьи является анализ случаев и времени перехода греческой лексики в русский язык из других языков.

Объектом исследования являются заимствованные грецизмы.

Историю развития греческого языка принято разделять на три периода:

1. Древнегреческий – до IV века н.э.
2. Среднегреческий – (византийский) V-XV века
3. Новогреческий – (современный) с XV века

Следует понимать, что древнегреческий и византийские языки это не одно и то же, так же как и древнерусский не соответствует во всём русскому языку, так и язык древних греков успел изрядно измениться.

Когда римляне в 229 году до н.э. завоевали Балканы, они имели контакты с греческим языком в его древнем состоянии, и, заимствуя из него слова, записывали их так, как они тогда произносились. В 476 году, после окончательного падения Римской империи, латинский язык продолжает свое существование на территории Европы вплоть до XVIII века. И всё это время, когда немецкий, английский, французский, польский и многие другие европейские языки заимствовали слова из латинского языка, к ним в придачу с собственно латинской, доставалась и греческая лексика, в том виде, в каком тогда восприняли их римляне. В Греции, которая была частью Византии, но всё еще называвшая себя Вторым Римом, со временем, под влиянием латинского языка меняется наречие с древнегреческого на среднегреческое (византийское). Древнегреческие слова, попадая в Европу как правило посредством латыни, меняли свою форму. Существующие различия в произношении и записи этих заимствований в русском языке объясняются разными источниками проникновения этих заимствований в обиход (немецкий, французский, польский, английский языки и др.).

В настоящий момент существуют две системы чтения древнегреческого, первая – Эразма Роттердамского, основанная на римском произношении слов, вторая – Иоганна Рехлина (византийское произношение)

Сравните отличия византийского и римского произношения слов:

Древнегреческое	Византийское	Римское
Ββ [b] бета	Вβ [v] вита	Вβ [b] бета
Βαρβαρος	βαρβαρος – варвар	barbarzyna (пол.)
Βυζαντιον	βυζαντιον – византий	bizancjum (пол.)
Βασιλειος	Βασιλειος – В асиль	Bazyli (пол.) (анг. Basil)
Συμβολον	συμβολον – символ	symbol (пол.)
Ηη [ε:] эта	Ηη [i] ита	Ηη [e] эта
μαγνης	μαγνης – магнит	Magnet (анг.)
Νικητας	Νικητας – Никита	Nikita (анг.)
ποιητης	ποιητης – поэт (пиит)	Poet (анг.)
αλληγορια	αλληγορια – аллегория	Allegory (анг.)
Θθ [t'] тета	Θθ [f] фита	Θθ [th] тета
Καθεδρα	καθεδρα – кафедра	Cathedra (лат.)
Αιθηρ	αιθηρ – эфир	ether (лат.)
Ορθογραφια	ορθογραφια – орфография	orthographia (лат.)
Θεοδωρος	Θεοδωρος – Феодор	Theodor (лат.)

На Руси до момента принятия христианства в обиходе была глаголица, созданная в 863 году славянским просветителем Кириллом и его братом Мефодием, но не имевшая

популярности из-за весьма неудобной для записи букв и множества бесполезных мелких штрихов. Торговые и культурные контакты народов Древней Руси с Восточной Европой требовали усовершенствования алфавита. В 886 году ученик Кирилла – Климент Орхидский совершенствовал кириллицу, основываясь на существующей системе, разработанной святыми Кириллом и Мефодием, которые, в свою очередь, использовали письменность греков в качестве основы. После крещения Руси в 988 году славяне вместе с религией начинают активно заимствовать орфографию и византийское произношение греческих слов.

Итак, греческие слова появились в русском языке двумя способами: прямое заимствование из греческого и через другие языки, проникшие в лексику как устным, так и письменным путем.

Проникновение греческих слов в русский язык не прекращается и сейчас, началось же всё задолго до введения христианства: начало заимствования устным путем едва ли не восходит ко времени похода на Царьград Аскольда и Дира (865 г.), усилившееся после похода Олега (907 года). За всё это время заимствования русскими греческих слов и слов греческого происхождения распадается на два периода, гранью между которыми служит первая половина XV века – момент, с которого непосредственное греческое влияние на Руси стало падать.

В древнейший период прямым путем были заимствованы слова преимущественно средневекового греческого языка (византийский), а опосредованное заимствование совершалось через церковнославянский язык, точнее говоря, через юго-восточную ветвь славянских языков — староболгарский и сербский. Через посредство греческого языка византийской эпохи в русский язык нашли себе доступ и некоторые латинские слова, которые отнюдь не следует смешивать с чисто греческими. «В греческом языке много слов восточного происхождения» [1]. В позднейший период прямым путем заимствовали слова древнегреческого и новогреческого языков, а заимствование из европейских языков совершалось преимущественно через латинский, польский и новейшие культурные языки (французский, немецкий, английский и др.).

Проникновение грецизмов следует рассматривать отдельно, поскольку они имеют разные периоды и пути заимствования. Такой подход чрезвычайно важен для орфографии и фонетики, поскольку иностранные заимствования принято писать в соответствии с тем выговором, которым они произносятся. Количество грецизмов, заимствованных посредством других языков, значительно больше, чем слов с прямым заимствованием. Благодаря этому фактору имеется возможность проследить особенности проникновения грецизмов в русский язык через другие языки.

Следующие слова заимствованы из греческого через церковнославянский (староболгарский и сербские языки): авва – αββας, аггель – αγγελος, аггасма – αγιασμα, адъ – αιδης, акафистъ – ακαθιστος, алавастръ – αλαβαστρος, амвонъ – αμβων, аминь – αμην, анафема – ανατιθημι, антихристъ – αντι χριστος, апостоль – αποστολος, аромать – αρωμα, архангель – αρχαγγελος, архидіаконъ – αρχι διακονος, архимандрить – αρχι μονδριτες, архистратигъ – αρχι στρατηγας, архієпископъ – архієπισκοπος, архієрей – αρχιερενς, варваръ – βαρβαρος, василискъ – βασιλiscoс, геенна – γεεννα, демонъ – δαιμων, діаволь – διαβολος, діаконъ – διακονος, догма – δογματος, дьякъ – διακονος, евангеліе – ευαγγελιον, евангелистъ – ευαγγελιστης, еклисиархъ – εκκλησιαρχης, ектенія – εκτενης, елей – ελαιον, епархія – епархια, епископъ – епискоπος, ересь – αιρεσις, еретикъ – αιρετικός, ехидна – εχινος, игумень – ηγονμενος, идоль – ειδωλον, известъ – ασβεστος, икона – εικονα, иконостаъ – εικονοστασιον, ипостась – υπο-στασις, ієрархъ – ιєрархης, ієрей – ιєρενς, ієромонахъ – ієромонаχος, канонъ – κανων, катавасія – ката-βасиς, каторга – катєργон, католическій – καθολικός, келья – κελλιον, кипарисъ – κυпарισσος, клирикъ – αναγνωστης, лавра – λавρα, лепта – λερτον, литургія – λειτουργια, мантия – μανδνη, митрополить – μητροπολιτης, митрополія – μητροπολις, монахъ – μοναχος, монастырь – μοναστηριον, омофоръ – ωμοφοριον, панихида – παννυχис, пасха – πασχα, патріархъ – πατριαρχης, пластырь – φалτηριον, пономарь – παραεκκλησιαρχης, попъ – παπας и др.

Как видно из примеров, кроме адаптации этих слов к фонетической и грамматической системе русского языка, основная часть этих заимствований относится к тематической группе

«Религия», что в частном порядке формировало языковую картину мира задолго до христианской эпохи.

При переходе в русский язык греческие слова подвергаются определённым изменениям, некоторые из которых ярко выражены:

переход начального нейотированного (ε) в (ο): оладья – ελαδιον;

замена греческого (α) русским (ο): огурец – αγγουριον, грамота – γραμματα;

переход греческого (ο) в русское (υ): уксус – οξος, парус – φαρος.

Характерным признаком заимствования греческих женских имён существительных и субстантивированных имён прилагательных на -η- через церковнославянский язык служит передача этого окончания через -ия- (ья), например, ектенія – εκτηνη, игуменья – ηγουμενη, скинія – σχηνη и т.п.

Через частые контакты, а также военные стычки с соседней Польшей в русский язык перешло множество слов польского происхождения. «Некоторые из этих слов были приняты посредством киевских школ, развивавшихся под польским влиянием» [2]. «При Петре I число заимствований кратно увеличилось, однако и до петровской эпохи, эпохи преобразований, в русский язык вошли множество слов из западноевропейских языков» [3]. Среди этих слов, взятых посредством польского языка, много грецизмов. Например: аптека – farmacja – фармацев – apteka – αποθηκη (склад), метрика – metryka – метрηση, музыка – muzyka – μουσικη, паралич – paraliz – παραλυση, полиция – policja – πολιτεια (город), пушка – puszka – πυξος (коробочка), школа – szkola – σχολη (чтение, лекция), шпага – szpada – σπαθι, комната – komnata – от лат. camera/caminata/caminus (камин) – от греч. камινος (печь), цирюльник – sygulik – от лат. chirurgus – от греч. χειρ «рука» + εργον «работать, делать».

Помимо славянской группы проникновения грецизмов, существует романская группа, т.е. греческие слова, вошедшие в русский язык посредством латинского языка. Например: академия – academia – ακαδημεια, акация – acacia – ακακια, алоэ – aloe – αλοη, амброзия – ambrosia – αμβροσια, амфибрахий – amphibrachium – αμφιβραχυς, анис – anisum – ανηθον (укроп), астма – asthma – ασθμα, библиотека – bibliotheca – βιβλιοθηκη, ботаника – botanica – βοτανικος, бурса – bursa – βурсα «мешок», с переносным значением «товарищество», диалог – dialogus – διαλογος, диалект – dialekto – διαλεκτος, куб – cubus – кубος, музей – museum – μουσειο, ода – ode – ωδη, олива – oliva – ελια, папирус – papyrus – παπυρος, пеликан – pelecus – πελεκανος, эпидемия – epidemia – επιδημια.

С началом эпохи преобразований в русскую речь стали приноситься слова западноевропейских языков, обусловленные подражанием звуков. При Петре I русские копировали голландцев, немцев, а при Екатерине II пошла мода на французский язык. Через французский язык пришли следующие грецизмы: абсент – absinthe – αψεντι, агония – agonie – αγωνια, амнистия – amnistie – αμνηστια, аномальный – anomalus – ανωματος «неровный, неправильный», аноним – anonyme – ανωνυμος, бомба – bombe – βομβα, гастрономия – gastronomie – γαστρονομικη, гипотенуза – hypotenuse – υποτεινουσα, грамм – gramme – γραμμαριο, грот – grotte – лат. crypta – κρυπτω, диплом – diplomе – διπλωμα, диаметр – diameter – διαμετρος, доза – dose – δοσις, драгун – dragon – от лат. draco – νтрако, зодиак – zodiaque – ζωδιακος «звериный круг», канапе – canapé – κωνωπεων «кровать с пологом», канва – canevas – от лат. cannabis «конопля» – κανναβις «пенька», катет – cathetus – καθετος, Колизей – colosseus – колоσсос, литр – litre – λιτρα «монета, мера веса», метр – metere – метреω «измеряю», мигрень – migraine – от лат. hemicranias – ημικρανια «полу-череп», омар – homard – от лат. samarus – καμαρου «морской рак», паника – panique – πανικος «принадлежащий Пану», паж – page – от лат. pagius «слуга» – παιδιον «отрок», панталоны – pantalons – от имени собственного Pantalone, производная от Πανταλεων (Пантелеон), пантомима – pantomime – παντομιμος «всё подражающий», пароль – parole – παραβολη «сравнение, кривая линия», патриот – patriote – πατριωτης «земляк, соотечественник», периметр – perimeter – περιμετρον, полис – police – πολις «город», скелет – squelette – σκελετος «высушенный», том – tome – τομος «часть, отрезок», фантом – fantome – от лат. phantasma – φαντασμα «явление, призрак», фаэтон – phaeton – φαεθων «блистающий», феномен – phenomene – φαινομενον «являющейся»,

фисташки – pistacche – πιστάκιον – от перс. pista, фраза – phrase - φράσις, экстаз – extase – εκστασις «исступление». Как можно заметить по приведённым примерам, большинство заимствований относятся к тематическим группам «Наука», «Культура», «Социум», что характеризует эпоху, когда они появились.

Через посредство итальянского языка в русский язык проникли слова: баритон – baritono – βαρυτονος, катакомбы – catacumba – ката «вниз» + лат. tumba «могила», торс – torso – θυρσος.

Через испанский язык взяты слова: гитара – guitarra – κιθαρα, индиго – indigo – ινδικον.

С арабского языка пришли слова: алхимия [4] – ср.-лат. alchimia – от араб. al-kimia – χυμεία, амальгама [5] – лат. amalgama – от араб. Al-malaga – μαλαγμα «размягчение», алгоритм – от книги Аль-Хорезми «Алгоритм о счёте индийском» – αριθμος «число, счёт».

Немецкий язык также служил «каналом», проводившим грецизмы в русский язык: гармоника [6] – harmonika – αρμονικοζ, гимназия – Gymnasium – γυμναζω, имбирь – ingewer – ζυγγιβερις, истерика – hysterica – υστερα «матка», канифоль – kolophonium – κολοφωνια, карат – carato – от араб. kirat – κερατιον, метафизика – metaphysica – τα μετα τα φυσικα, карниз – karnies – κορωνις, машина – maschine – μαχανα, пергамент – pergament – περγαμηνος, плац – platz – πλατεια «улица», пурпур – purpur – πορφυρα, протокол – protokoll – πρωτοκολλον, страус – strauss – στρουθος, фазан – fasan – φασιανος, эстетика – esthetica – αισθητικη.

Посредством английского заимствованы: сплин – spleen – σπλην, утопия – utopia – ου «нет» + торос «место», полисмен – police + man – πολις.

Через посредство турецкого пришли слова: лиман – liman – λιμενι(ον) «залив», Стамбул – Istanbul – Στημπολι (εις την πολιν) «в город».

Таким образом, прослеживая волну заимствований грецизмов, мы можем разделить их на три условных периода:

1) «Дохристианский период» с VII по XV века, где основным донором выступают византийский и восточнославянские языки;

2) Петровская эпоха с XVII по XVIII века, основные заимствования осуществляются через посредство голландского и немецкого языков;

3) С XVIII века по настоящее время грецизмы заимствуются в качестве интернационализмов.

Автор выражает благодарность своему преподавателю, DSc Чупонову Отаназару Отажоновичу за ценные советы и рекомендации по оформлению статьи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Dr. Fr. Oscar Weise. Die griechischen Wörter im Latein. Leipzig 1882.
2. Буслаев Ф.И. Историческая хрестоматия, 1861.
3. Грот Я. Филологическія разысканія. Т. I, 1885.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва: Русский язык, 1990.
5. Словарь русского языка, составленный Вторым Отдѣленіемъ Императорской Академіи Наукъ. Выпускъ первый, 1891.
6. Словарь русского языка, составленный Вторымъ Отдѣленіемъ Императорской Академіи Наукъ. Выпускъ второй, 1892.

УЎК 82-1

ГИ ДЕ МОПАССОН ҲАМДА АБДУЛЛА ҚАҲҲОРНИНГ АЁЛЛАР ТАСВИРИДА АЛВАСТИ ВА ЁСУМАН ОБРАЗЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАҲОРАТИ *М.Жаббарова, катта ўқитувчи, Бухоро Давлат Университети, Бухоро*

Аннотация. Ушбу мақолада Ги де Мопассоннинг “Алвасти”, “Мурданинг қўли” ҳамда Абдулла Қаҳҳорнинг “Ёсуман” ҳикояларида аёллар тасвирида алвасти ва ёсуман образларидан фойдаланиш маҳорати тасвирланган. Ҳар иккала ёзувчи аёлларнинг ижобий ҳамда салбий характерлардаги типологик ўхшаш хусусиятлари маҳорат билан очиб берилган.

Калит сўзлар: қиёфа, маккора, сохта бека, ёвузлик фариштаси, ёсуман, алвасти, силсила, характер-хусусият, фожиавийлик, стилизация.

Аннотация. В данной статье описывается мастерство использования образов алвасти и ёсумана в характере женщин в рассказах Ги де Мопассона «Альвасти», «Рука трупа» и «Ёсуман» Абдуллы Каххора. Умело выявлено типологическое сходство положительных и отрицательных черты женщин со стороны обеих писателей.

Ключевые слова: внешность, лукавство, ложная любовница, ангел зла, ёсуман, алвасти, силсила, поведение, черта характера, трагедия, стилизация.

Abstract. This article describes the mastery of using the images of Alvasti and Yosuman in the character of women in Guy de Maupasson's stories "Alvasti", "The Hand of a Corpse" and "Yosuman" by Abdullah Kahkhor. The typological similarity of the positive and negative traits of women by both writers was skillfully revealed.

Key words: appearance, slyness, false lover, evil angel, yosuman, alvasti, silsila, behavior, character trait, tragedy, stylization.

Ги де Мопассон ҳамда Абдулла Қаҳҳор асарларида аёллар ҳар доим ижобий характерда тасвирланмаган. Улар гоҳ ижобий, гоҳ салбий характерда акс этирилган. Аёл образлари хотин, оила бекаси, рафиқа, келин, қайнона сиймоларида, баъзан бошқарувчи, баъзан итоаткор қиёфада гавдалантирилган. Улар орасида сохта бека, маккора, ёвузлик фариштаси, ёсуман, алвасти каби жоҳил, комик типдаги характерлар типлари ҳам учрайди. Аёллар, одатда, гўзаллик ҳилқати сифатида таърифланади. Аммо улар билан боғлиқ фожиавийликни ҳам кузатиш мумкин. Шунинг учун жаҳон адиблари ижодида аёллар ҳаёти билан боғлиқ фожиавийлик ёритилган асарлар алоҳида силсилани ташкил қилади. Бу эса асарларда икки хил ифода этилади: биринчиси – аёлнинг ўз хатти-ҳаракати, характер-хусусияти билан боғлиқ фожиавийлик; иккинчиси – аёлга эри, қайнонаси, баъзан ўз фарзанди ёки бошқа бировлар томонидан етказилган жабру жафодан келиб чиққан фожиавийлик.

Ги де Мопассоннинг “Алвасти” ҳикоясида бундай фожиавийликнинг ҳар иккала кўриниши ҳам учрайди. Жумладан, унда аёллар характеридаги фожиали қирралардан бири молу мулкка ҳирс муаммоси бадий тарзда очиб берилган. Бунинг учун адиб умумфольклордаги алвасти образи стилизациясидан маҳорат билан фойдаланган. Ҳикояда Онорэ Бонтан исмли деҳқон ўлим тўшагида ётган тўқсон икки ёшлик кампир онасига қараб туриш учун Рапе энани ёллади ва ўзи ҳосилни йиғиш мавсуми бўлганлиги сабабли ишга кетади. Худди шу нуктада баъзи фарзандларнинг ўз онасига ачинмаслиги, бефарқлиги ёритилган. Бунга эса онанинг рўзгор ташвиши деб, боласига етарли эътибор ва меҳр беролмагани сабаб қилиб кўрсатилади. Бу билан адиб ҳар қандай вазиятда ҳам аёл, аввало, она эканини унутмаслиги лозимлиги эслатиб ўтилган.

Ҳикояда ўғли онаси ҳақида шундай дейди: “Онамнинг бошига етган шу меҳнат бўлди. Ишлайвериш шўрликнинг ҳолижони қолмади. Ахир беш кишининг ишини қиларди-да. Шундай бўлса ҳам тўқсондан ошди, ҳозир шунақа кампирни топиб кўр-чи!” Ёзувчи Рапе энани куйидагича тавсифлайди: “Рапе онанинг касби – кир дазмоллаш, ўз қишлоғида ва атрофдаги қишлоқларда ўсал тортганларнинг ёнида ўтириб ва ювғичилик қилишдан ҳам яна бир оз даромад қиларди. Биттасининг бошини кафанга чўлгаб бўлиши билан шошиб-пишиб, бедана юриш қилиб уйига кетар, уйда дазмолини шарақлатиб бировнинг кийимини дазмоллашга тушарди. Худди бултурги олмай бужмайган, баджаҳл, ўлгудай ҳасадчи, бениҳоя очкўз, бировларнинг кийимини дазмоллашдан ниҳоят бели синиб кетгандай икки букилиб қолган Рапе энада ўлим талвасасини кўришга ҳаёсиз ажиб бир иштиёқ бор эди. У кимнинг нимадан ўлгани, қандай қилиб жон бергани ҳақидагина сўзлар, ҳадеб бир нарсани қайта-қайта, икир-чикирларигача, худди отган ўқи хато кетмаган овчи сингари сўзлаб берарди”.

Ҳикоя қаҳрамони Онорэ Бонтан шу кампирдан онаси ўлгунча ёнида ўтиришга қанча ҳақ олишини сўраб, анча тортишади. Рапе эна эса керилиб, бойлардан кундузига қирқ су, кечасига уч франк, бошқалардан кундузига йигирма, кечасига қирқ су олишини айтади ва Онорега: “Демак сендан йигирмаю қирқдан оламан-да”, – деб айтади. Бу жавоб Онорэни ўйлантириб қўяди. Чунки у зуваласи пишиқ, унча-мунчага ўзини олдирмайдиган, жони қаттиқ онаси ҳали бир ҳафтага ҳам бориши мумкинлигини ўйлаб, дудмол-ланиб қолади, аммо кампирнинг

шартига ноилож кўнади. У “... кўтара савдо қилиб қўя қол. Иккаламиз толеъимиздан кўрамиз. Ахир, жони узилай-узилай деб турибди, деб аниқ айтди-ку. Агар шундай бўлса сенинг толеъинг – менинг ютқизганим. Агар эртагача ё ундан кўпроққа борса менинг толеъим – сенинг ютқизганинг” деганини эшитган ювғичи хотин ҳали ҳеч қачон ўлим-ни баҳолашиб кўрмагани учун хайрон бўлади. Шунинг учун Онорэ мени алдамоқчи деган шубҳага тушиб: “Онангни ўз кўзим билан кўрмагунча бир нарса дея олмайман”, – дейди.

Рапе эна тўшакка яқин бориб, ўсал ётган касалга ишонмагандай назар билан қарайди, томирини ушлайди, кўкрагига қўлини қўйиб кўради, нафас олишига қарайди, гапиртириб кўради; сўнг анчагача ўйлаб туриб, ниҳоят эшикка чиқади. Шундан сўнг у беморнинг эрталабгача етмаслигига шубҳа қилмайди. Аммо Онорега икки кунга бориши турган гап, балки уч кунга ҳам борар. Ҳаммасига олти франк берасан, дейди. Улар борбарака, олти франкка келишадилар.

Ювғичи хотин уйга қайтиб киради. У ишини олакелган эди. У ўлик ё жони узилай деб турганлар тепасида ўтирганида ҳам тинмасдан ўзининг ё уни ёллаган оиланинг ишини қилиб ўтирарди. Бу ҳам, албатта, қўшимча даромад эди-да. Кўп художуй Рапе эна Кюре жанобларини айтиб келиб, Бонтан онага калима ўгиртиради. Ювғичи хотинга ҳар бир ўтаётган дақиқа кампир ўғирлаётган вақт, кампир ўғирлаётган пулдай туюларди. Ҳадеса бу ўлакка ҳайвонни, эшакни, ўжар алвасти кампирни ҳалқумидан хиппа бўғгиси, уни – Рапени вақт ва пул йўқотишга мажбур қилаётган билинар-билинемас кучсиз нафасни тўхтатиб қўя қолгиси келарди.

У каравотга яқинроқ ўтириб: “Ҳали кўзингга алвасти кўрингани йўқми?” деб сўрайди. Шунда ювғичи хотин ўлай деяётган кампирнинг заифланган руҳини чўчитиш учун ваҳимали воқеаларни гапира бошлайди; ўлим олдидан кишининг кўзига албатта алвасти кўринади деб кампирни ишонтиради. У кўлида супурги билан, бошига қозонга ўхшаган нарса кийиб, бакириб-хайкириб келади дейди; сўнг шу йил ўзининг олдида Жозиф Лаузелъга, Эвлал Ратъега, Софи Панданга, Серафима Гропъеларга алвасти кўринганини айтиб беради. Бу гаплар ниҳоят кампирни ҳаяжонга солади. У қимирлар, қўллари ҳаракатланар, қайрилиб уйнинг қоронғи бурчагига қарашга уринарди.

Рапе шкафдан чойшабни олиб, унга ўралади, бошига қозон кияди, унинг учта қайрилган оёғи учта шохга ўхшаб қолади; ўнг қўлига катта супурги, сўл қўлига челақ олади ва тарақ-туруқ кўтариш учун челақни шифтга отади. Челақ тарақлаб ерга тушади. Шундан сўнг Рапе столга чиқиб каравотнинг поясидаги пардани кўтариб қўяди-да, ўсал ётган кампирнинг кўзига кўринади. Шу топда у энгагигача тушириб олган қозон тагидаги товушининг борица қичқирар ва чодир хаёлдаги шайтон сингари, жони узилай деб зўрға нафас олаётган кампирга ҳамла қиларди. Шошиб қолган ва эсидан адашган Бонтан она тўшакдан туриб қочмоқчи бўлади ва аранг ўрнидан кўзғалади. У ҳатто кўкрагини ҳам кўтара олади, лекин оҳ деганича муккасидан йиқилиб, дунёдан ўтади.

Рапе эна бўлса, шошмасдан, ҳамма нарсани жой-жойига: супургини бурчакка шкаф орқасига, чойшабни шкафга, қозонни печ устига, челақни тоқчага, стулни девор ёнига саранжомлаб қўяди; сўнг ўрганиб кетган ҳаракатлар билан ўликнинг катта очилиб қолган кўзларини юмади: каравотга ликопча қўяди, унга муқаддас сувдан қуйиб, жавон тепасида турган бука шохини солиб қўяди, чўкка тушиб олиб, ҳунари орқасида ёд бўлиб кетган, ўликка бағишладиган дуоларни пичирлаб ўқий бошлайди.

Кечкурун Онорэ келганда уни ҳамон дуо ўқиб ўтирган ҳолда кўради ва ўша заҳоти ҳисоб-китоб қила бошлайди, ҳар қалай ювғичи кампир йигирма су ортиқча оладиган бўлипти, негаким, бу ерда уч куну бир кечани ўтказди. Демақ беш франклик хизмат қилди. Пул олишга келганда у олти франк олди.

Ги де Мопассоннинг Аҳмад Отабой таржима қилган “Мурданинг қўли” ҳикоясида донғи кетган бир қари жодугар ҳақида сўз юритилади. Ҳикоя мазмуни марҳумларнинг оромини бузмасликка қаратилган.

Айтилишича, бир жодугарнинг қўқир-сўқирларини сотишганида бир талаба йигит мурда қўлини сотиб олиб, жўраларига кўрсатади. Унинг айтишича, жодугар ҳар ҳафтанинг

шанбасида супургисига миниб, жинлар базмига отланган, жодугарлик билан шуғулланган, сигирларга кинна солганида жониворларнинг сути кўм-кўк кўкариб, думлари худди авлиё Антонийнинг надиминикидай тиккасига буралиб кетаркан, ўша қари алвасти мана шу қўлга жуда меҳр қўйган экан. Яна йигитнинг айтишича, бу қўл ўзининг қонуний хотинини боши билан қудуққа ташлаб юборгани ва бунгача ўзларини никоҳлаган руҳонийни жомнинг арконига осиб ўлдиргани учун 1736 йили қатл этилган донғи кетган бир каллакесарга мансуб эмиш. Ана шу қўшалоқ жасоратни амалга оширганидан сўнг у беҳад оғир жиноятларга ҳам қўл уради, ўзининг хийла қисқа ва айни пайтда саргузаштларга тўлиб-тошган умри мобайнида юзлаб сайёҳларни шилади, монастырда йигирматача руҳонийни тутунга қамаб бўғиб ўлдиради, аёллар монастырини ҳарамга айлантиради. Кўринадики, “Мурданинг қўли” ҳикоясида мурдалар (арвоҳлар), кабристон даҳшати тасвирланганки, шу ўринда худди шундай тасвирларга эга Абдулла Қаҳҳорнинг “Даҳшат” ҳикояси сюжети ёдга келади.

Абдулла Қаҳҳорнинг “Муҳаббат” қиссаси таркибидан ўрин олган “Ёсу-ман” ҳикоясида Муҳайё ва Анвар муҳаббати йўлига тўғаноқ бўлган Марғуба ёсуманга тенглаштирилади. У ҳамманинг олдида “Бу олқинди қиз олмаган йигитнинг бошини айлантириб юрибди!” деб додлаб, атрофига одам йиғади ва гоҳ Муҳайёни, гоҳ Анварни юлгани ҳамла қилади. Шунда хонатлас қўйлак кийган семиз бир хотин лапанглаганича Муҳайёга яқин бориб “Ўл бу кунингдан! Сенга ўхшаганларнинг қораси юқиб, ўқиган қизларнинг ҳаммаси ҳаромга ўхшаб қолди!” – дейди.

Марғуба Муҳайёнинг шаънига хотин кишининг оғзидан чиқиши мумкин бўлмаган гапларни айтади. Муҳайё юзини икки қўли билан чангаллаб йиғлар, инграр, тўлғанар эди. Шунда Анвар Муҳайёни бағрига босиб жонини бергу-дай бўлиб, бор товуши билан: “Ўртоқ сержант! Ёлғон! Бу ёсуман Муҳайёга тухмат қилаётибди! Муҳайё менинг хотиним!” – деб қичқиради. Бу гапдан сўнг сержант ҳам Марғубага ҳест бериб: “Булар-ку, эр-хотин экан, сиз нима қилиб юрибсиз орада ёсуман бўлиб?” – дейди.

Ёсуман деганда, фольклор ва ёзма адабиётда маккорлик рамзи бўлган салбий персонаж тушунилади. Ўзбек халқ афсона, эртақ ва дostonларида ёсуман жодугар, айёр, маккор, хийлагар кампир номлари билан келтирилади. Ёсуман, одатда, алдов ва хийла билан пок инсонларнинг ҳаётига зомин бўла-ди. Қиз билан ота, она билан ўғил, ошиқ билан маъшук орасига нифоқ сола-ди. Алишер Навоий ҳам “Фарҳод ва Ширин” достонида ёсуман кампир обра-зидан фойдаланиб, енгилмас Фарҳодни хийла билан беҳуш қилиб, Хисрав ҳузурига келтиради.

Хуллас, ана шу анъанага мувофиқ, Абдулла Қаҳҳор ҳам “Муҳаббат” қиссаси таркибидан ўрин олган “Ёсуман” ҳикоясида Муҳайё ва Анвар муно-сабатларига нифоқ солмоқчи бўлган хийлагар Марғубани ёсуманга ўхшатган. Бу ўринда ёзувчи ёсуман номидан аллюзив (ишора қилувчи) ном сифатида фойдаланган. Чунки асарда Марғуба айёр, маккор, хийлагар сифатида, авва-ло, биринчи турмуш ўртоғи Ҳакимжон (Муҳайёнинг отаси) ҳаётини барбод қилади. У ўнинчи синфга ўтиб юрганида ёш адабиёт муаллими Ҳакимжонга зимдан “хужумлар”и билан уни кечалари шифтга қараб оҳ тортадиган, ётган еридан туриб шеърлар ёзадиган қилиб қўяди. Ҳакимжон Марғубага совчи қўйиб уйланади, аммо бир-икки йилдан кейин турмушларининг тахири чиқа бошлайди: аввало, Ҳакимжон Марғубани ўқишга кўндиролмайди, на бирон хунар орттиришга; сўнгра Марғуба туғишни хоҳламайди – Ҳакимжондан яширинча икки марта ҳомиласини нобуд қилади. Буларнинг устига жаҳон нотинч бўлиб, мамлакатда қийинчилик бошланади. Марғуба бу қийинчи-ликнинг оила ҳаётига бўлган таъсирини Ҳакимжоннинг ношуд-нотавонли-гидан деб билиб, серхархаша бўлиб қолади. Буларнинг турмушига кун сайин туз солаётган бу сабабларни акаси Мурод Али ҳам бартараф қилолмайди, янгаси Роҳатбегим ҳам; аксинча, буларнинг аралашуви Марғубани андиша-сиз қилиб қўяди. Ҳакимжон урушга кетиб қайтиб келгунича, бошқадан ҳомиладор бўлиб олади. Марғубанинг яна бир ёсуманлик қиёфаси акаси Мурод Алидан қолган ҳовли-жой, машина, кассадаги нақд пул, Анварнинг онасидан қолган бир дунё тақинчокларга эга бўлиш учун охирги эри Жавлоннинг қизи Муаттарга жияни Анварни уйлантирмоқчи бўлишида очилади.

Абдулла Қаҳҳор ўз ижодида ўзаро муносабат принципида шаклланган ижобий Муҳайё образи характер типига зид равишда маккора ва айёр Мар-ғуба образи типини кўрсатди. Гўзал ва хушхулқ, покдомон табиатли Муҳайё-га ёвуз ва худбин, маккора Марғуба характери карама-қарши тарзда тасвир-ланган. Натижада аёл характерининг икки типи жуфт тарзда намоён бўлган. Уларнинг тасвирида кучли контрастликни кўриш мумкин. Аёл характерини салбий тип сифатида тасвирлаш Ги де Мопассон ижодига ҳам хос услуб.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдулла Қаҳҳор. Муҳаббат қиссаси. Т. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988, 325-329 б.
2. Ги де Мопассан. Собрание сочинений в семи томах. Том 1. – Москва: издательство “Правда”, 1977.
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Ё ҳарфи. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2007. – 51-Б.

УЎК 78.03

ТЎЙ МАРОСИМ ҚЎШИҚЛАРИ ТИЗИМИДА ЎЛАН ЖАНРИ ВА УНИНГ ГЕНЕЗИСИ

Г.А.Мардонова, PhD, Қариши давлат университети, Қариши

Аннотация. Мақолада ўлан жанри, унинг анъанавий ижро шакли, тўй қўшиқларининг таркибий қисми эканлиги, образлари, тасвирий воситалари, қўшиқнинг генезиси ҳамда маросим билан боғлиқлик хусусиятлари ҳақида илмий-назарий фикрлар билдирилган.

Калим сўзлар: ўлан жанри, маросим, фольклор, анъана, бадиҳа, образ ва бадиий-тасвирий восита.

Аннотация. В статье представлены научно-теоретические взгляды на жанр улан, его традиционную форму исполнения, на то, что он является компонентом свадебных песен, на его образы, изобразительные средства, генезис песни, в также об особенностях, связанных с церемонией.

Ключевые слова: жанр улан, церемония, фольклор, традиция, образ и художественно-изобразительные средства.

Abstract. The article includes scientific-theoretical opinions about the Ulan genre, its traditional form of performance, the fact that it is a component of wedding songs, its forms, pictorial means, the genesis of the song, and the characteristics of the connection with the ceremony.

Keywords: Ulan genre, ceremony, folklore, tradition, Badikha, an image and an artistic-visual tool.

Ўзбек никоҳ тўйи маросим фольклорига доир қўшиқлар генезиси қадимги аجدодларимиз дунёкараши, тасаввурлари, ишончларининг турфа хусусиятлари – тотемизм, фетишизм, шомонлик ва зардўштилик эътиқодлари, аждодлар култи билан боғлиқ эътиқодий қарашларга бориб тақалади. Жумладан, ўлан жанри генезиси борасида ҳам шундай фикр билдириш мумкин. Генезис сўзининг маъноси: “...генез (юн. Genesis – келиб чиқиш, юзага келиш) – қўшма сўз таркибий қисми, шаклланиш, юзага келиш, ҳосил бўлиш кечими, жараёни билан боғлиқлик маъно ифодасини англатади” [12;610]. Профессор А.Мусақулов: “Халқ лирикасининг ўзига хослиги унинг генезисиди ҳам кўринади. Қўшиқларнинг тарихий илдизлари ҳақида сўз кетар экан, фольклор тадқиқотчиси олдида халқнинг кўп асрлик тарихий жараёнлар давомида магик-мифологик дунёкарашидан поэтик тафаккурга, қўшиқларнинг маиший-этнографик ҳодисадан бадиий-эстетик ҳодисага айланиш тадрижини кўрсатиб бериш масаласи пайдо бўлади” [6; 22], деганда ҳақлидир.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, туркшунос олим Махмуд Қошғарийнинг “Девону луғотит турк” асарида “қўшиқ” сўзининг арабча шеър, қасида, ражаз маънолари қайд этилади. Қўшиқни туркманлар – “айдым” сўзи билан ифодаласа, турк ва озарбайжонлар – “гошма”, қорақалпоқлар “қўсиқ” тарзида ифодалайди. “Туркий тилларнинг кўпида халқ қўшиғини ифодаловчи атама ўзагида қўш ёки унга маънодош бўлган сўзлар туради. Шу жиҳатдан қўшиқ ва қўшчи сўзлари бир ўзакдан ясалган бўлиб, тарихий илдизларига кўра ҳосилдорлик культлари билан боғланади” [6;33].

Никоҳ тўйи маросими кўшиқлари Ўзбекистоннинг деярли барча ҳудудларида ижро этилади. Унинг асосий жанрлари ўлан, лапар, ёр-ёр, келин салом ва бошқа бир қатор айтимлардан иборат саналади. Жумладан, айрим ҳудудларда тўйдан бир кун олдин ўтказиладиган “қиз базми”, “хотин оши” (Кўкон шаҳри), “қиз майлиси” (Тошкент шаҳри), “қиз жийин” (Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларининг чўл-дашт ҳудудлари), айрим ҳудудларда (Фарғона водийси) қизни узатиб борилгач кўёв уйи дарвозаси олдида айтиладиган тортишув, айтишув номлари билан юритиладиган жанр аждодларимизнинг бадиий тафаккури, ўткир зеҳни, чечанлиги, бадиҳага мойиллигининг илк қатламлари билан алоқадор дейиш мумкин.

Ўлан – сўз сеҳрининг жозибадорлиги, ўйноқчилиги, тафаккурнинг кенглигини ифодаловчи жанр сифатида ўзбек никоҳ тўйи маросимида алоҳида ўрин тутади. Бу айтишув кўшиғи кўп ҳолда турмуш тарзи чорвадорликка асосланган, кўчманчилик билан яшаб келган ўзбек уруғларига ҳам тааллуқлидир. “Ўлан, ўланг – халқ ижоди жанри; кўшиқ тури. Дехқон, айниқса, кўчманчи, ярим кўчманчи чорвадор халқлар (ўзбек, қozoқ, туркман ва б.) аҳолиси орасида кенг тарқалган. ...Ўзбекларда тўй маросими ва базмларда қизлар бир томон, йигитлар бир томон бўлиб ёки икки киши томонидан диалог шаклида ҳам айтилади. Баъзан савол-жавобли кўшиқлар ҳам ўлан деб аталади. Ўланда халқнинг орзу-умидлари, қайғу ва шодлик кайфиятлари, ўз ифодасини топган, ишқ-муҳаббат мавзуси эса асосий ўрин эгаллайди. ...Ўланлар “Ёр-ёр” кўшиқларига яқин бўлиб, айрим ўланларда ҳар бир мисра “ёр-ёр” радифи билан айтилади” [12;502].

Профессор Ҳ.Раззоқовнинг ўланнинг поэтик табиати ва тарқалиш ўрнига оид илмий қарашлари қимматлидир. Олим: “Ўланлар Фарғона водийсида, асосан, қишлоқлар, тоғли жойлардаги чорвадорлар орасида кенг тарқалган. Ўланларни ҳанузгача ўзини “турк” деб юрувчи аҳолининг қорабош, бекзода, барлос уруғлари орасида кўп учратиш мумкин” [8;244], деб таъкидлайди.

Ўзбек никоҳ тўйи маросимининг асосий кўшиқларидан саналган ўлан жанрининг тарихий илдизлари, пайдо бўлиши фольклоршунос олимлар орасида ҳамон баҳс-талаб мавзу ҳисобланади. Шундан ҳам фольклоршуносликда бу борада бир неча илмий қарашлар мавжуд.

Халқ кўшиқларининг теран фикрли билимдони саналган Музайяна Алавия бу ҳақда “Ўлан, лапар, ёр-ёр қадимда бир бўлган. Кейинги вақтларда турли тўй маросимлари, ҳар жойдаги кишиларнинг яшаш шароитлари билан боғлиқ равишда улар орасида тафовутлар кучайган. Уларнинг ҳар бири тўй маросимининг маълум босқичи билан боғланиб келган ва мустақил кўшиқ турига айланган” [1;184]лиги борасида фикр юритса, филология фанлари доктори, профессор Б.Саримсоқов “Лапар ва ўлан жанрларининг генетик жиҳатдан алоқадорлиги у қадар шубҳа уйғотмаса ҳам, лекин ёр-ёр ва ўлан жанрларини тарихан бир ҳодиса сифатида олиб қараш ишонарли эмас” [9;195], деб ёзади. Фольклоршунос Н.Касимов: “...ёр-ёр, ўлан ва лапарлар тарихан мустақил жанрлар сифатида юзага келганлар” [4;15], дея устозлар фикрини қўллаб-қувватлайди.

Фольклоршунос Ш.Имомназаровнинг фикрича, “Ўлан жанри ибтидоий жамиятнинг дуал тузилишига асосланган қадимги никоҳ маросимларининг ривожланиши натижасида келиб чиққан бўлиб, бу жанрга оид поэтик матнлар асрлар давомида халқ томонидан яратилиб, жонли ижро жараёнида доимий равишда бойиб, сайқалланиб келган” [3;13].

Шу ўринда қozoқ олими М.Авезовнинг оқинлар айтишуви генезиси билан боғлиқ куйидаги фикрларида асос бордек кўринади. Олим: “Ёр-ёр” ва “бадик” жанрларининг келиб чиқишини қадимги жамоа аъзоларининг муайян маросимлар пайтида дуэт шаклидаги кўшиқларни жўр бўлиб айтиши одатига боғлайди [11;10]. С.Муқановнинг таъкидлашича, “Шомонликка эътиқод қилган кишилар ўзларининг чорва моллари ва одамларда учрайдиган турли касалликларнинг ўз “эгаси” бўлади ва бадик-айтыс ижроси орқали бемор танасидан ана шу касаллик келтириб чиқарувчи руҳларни қувиш мумкин, деб ўйлаган” [7;12-14].

Қozoқ олими М.Каратаев қozoқ фольклоридаги “жар-жар” (“ёр-ёр”), “қайим-айтиш” жанрларининг генезисини уруғ-қабилачилик даври билан боғлиқ нуткий мулоқот усуллари билан боғлиқлигини қайд этади [5;324-330].

Фольклоршунос Ш.Имомназарова ўз тадқиқот ишида “Қозоқ халқ айтисларини ўрганган М.Каратаевнинг фикрича, оқин айтишувларининг келиб чиқиш тарихи қадимдаги иккита қабила ёки икки фратрия, яъни уруғ бирлашмалари ўртасида юзага келган муайян ихтилоф ёки тушунмовчиликларни ҳал қилиш пайтида иштирок этган икки тараф оқсоқоллари, қабила йўлбошчилари ёки коҳинларнинг тарафма-тараф бўлиб музокаралар юритиши чоғидаги ўзаро нуткий мулоқоти билан боғлиқдир. Бошқача қилиб айтганда, ўтмишдаги ўзаро низо ва ихтилофларни бартараф этиш мақсадида ижро этилган шеърини шаклдаги рамзий диалоглар кейинчалик айтишув (яъни айтис) жанрининг шаклланишига асос бўлган” [3;28]лигини таъкидлаб, қозоқ айтислари ҳақида олим таъкидлаган фикр билан боғлиқда изоҳлашга ҳаракат қилади.

“Ўлан жанри ўзига хос тўртлик шаклдаги шеър тузилишига эгадир. Тўртлик шаклдаги кўшиқларда тугал фикр мавжуд. Тўртлик мисралардаги иборалар ўткирлиги ва мазмун доираси кенглиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Туркий халқлар оғзаки ижодида кўшиқлар тўртлик шаклида ифодаланиши жуда қадимга бориб тақалади. Бизгача етиб келган илк ёзма манбалар бўлимиш Ўрхун-Энасой ёзма ёдгорликларида ҳам тўртликлар мавжуддир. XI асрнинг алломаси Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғатит турк” асарида ҳам икки юз олтидан зиёд етти ва ўн бир ҳижоли тўртлик шаклидаги шеърлар келтирилган. Бу тўртликлар XI асрда эмас, балки бир неча юз йилликлар илгари яратилиб сайқалланган бўлиши керак. Тўртликларнинг қадимий эканлиги ва ўланнинг ана шундай шаклда ижод этилиши жанрнинг қадимийлигини ифодалайди” [3; 30].

“Ўтган асрнинг 70-йилларигача ҳам Зоминда бўладиган келин тўйларида “айтишув” деган удум бор эди. Маълумки, бунга яқин удум қозоқ ва қирғиз қардошларда ҳозир ҳам мавжуд. ...Ҳозирги кунда халқ оғзаки ижоди намуналари миллий удумларни асраб-авайлайдиган ва кейинги авлодларга етказиб берадиган ягона ва улкан восита бўлиб қолди” [10;35].

Бурятлар маросим кўшиқларини ўрганган Л.Д.Дашиева фикрича, анъанавий маданиятга кўра қадимги муғул халқларида товуш орқали кўшиқ ифодаланиб, уни “уртын дуу, бурятларда эса “ута дуун” дейилиб, буни кенгрок ифодалаганда дунёнинг кенглиги “дуунай газар (газар – ер, масофа, дуун – кўшиқ, дунай газар – инсон овози эшитиладиган масофа)” [2;25] демасдир.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, инсониятнинг болалиги ҳисобланган даврларда қадимги аجدодларимиз томонидан ов маросимидан кейин ўтказилган ритуал ҳаракатларида жамоавий бўлиб қичқиришлар асосида ўз хурсандчиликлари, ов жараёни билан боғлиқ қарашларини изҳор этиш кузатилган. Улар ўлжани майдон ўртасига жойлаштириб қўлларидаги ов қуроли – тошларни баланд кўтарганча айлана олиб қичқиришган. Тажрибали овчиларнинг ёш овчиларга мурожатига ўз вақтида товуш, қичқириқлар шаклида жавоб қайтарилган. Эҳтимол, бундай кўшиқлар инсон боласида онг ривожланиши натижасида пайдо бўлган сўзлашиш илми кейинчалик хурсандчилик жараёнида аввал табиатдаги турли товушларни қайтариш, бора-бора мусиқий оҳанглари ангилаш, ҳис қилиш ва оҳангга солиш, мулоқотга киришиш босқичлари натижасидир. Эҳтимол, бундай кўшиқларнинг яралиши аёлларнинг инстинктив фаолияти натижаси бўлмай, балки инсониятнинг мусиқий оҳанглари ҳис қилиши, ижтимоий тажрибалар, ижтимоий онг маҳсулидир.

Хулоса шуки, инсоният онгида поэтик тафаккурнинг пайдо бўлиши, ривожланиш босқичлари дунё ва ўзбек фольклоршунос олимлари томонидан бир қадар таҳлил этилган бўлса-да, назаримизда интиҳосига етганича йўқ. Демак, бу мавзуда алоҳида, фундаментал тадқиқотларга эҳтиёж сезилади.

ҲОҲДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎҲАТИ:

1. Алавия М. Ўзбек халқ маросим кўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. – 224 б.
2. Дашиева Л.Д. Обрядовая песенная традиция западных бурят: автореферат дис. ...доктора искусствоведения. – Владивосток: Дальневост. федер. ун-т., 2018. – 52 с.
3. Имомназарова Ш.Х. Ўзбек фольклорига ўлан жанри (ўзига хос хусусиятлари, генезиси ва бадиияти): филол.фан.бўйича (PhD) фалс.докт.автореф. – Тошкент: ЎзФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, 2018. – 146 б.

4. Касимов Н. Ўзбек халқ лапарлари (жанр спецификацияси ва бадиияти): филол.фан.номзод. ...дисс. – Тошкент: ЎзФА А.Навоий номидаги Адабиёт институти, 1998. – 125 б.
5. Каратаев М. Айтыс XIX – начала XX в. //История казакской литературы. Т.1. – Алмата, 1968.
6. Мусакулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Тошкент: Фан, 2010. – 305 б.
7. Муканов С. Айтыслар турады. //Айтыс. Т.1. – Алматы, 1964.
8. Раззоков Х. Ўзбек халқ кўшиклари //Гулёр. Фаргона халқ кўшиклари. Тўпловчи Х.Раззоков. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1967.
9. Саримсоков Б. Маросим фольклори //Ўзбек фольклори очерклари. 3 томлик. 1-том. – Тошкент: Фан, 1988.
10. Тўйчибоев Б., Қашқирли Қ. Зоминнинг тил қомуси. – Тошкент: Akademnashr 2012. – 394 б.
11. Эуезов М. Айтыс елендери // Айтыс. Т.2. – Алматы, 1965.
12. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдлик. 10 жилд. Бешик-гидрофизика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси 2001. – 704 б.

УЎК 811.1/2

ФРАНЦУЗ ТИЛИДА ГАП ТАРКИБЛИ БИРЛИКЛАРНИНГ ГРАММАТИК-СЕМАНТИК ТИПЛАРИ

О.М. Матякубова, мустақил тадқиқотчи, Урганч давлат университети, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада француз тилидаги гап таркибли фразеологик бирликларнинг грамматик-семантик типлари ҳақида гап боради. Фразеологик бирликларнинг ифодалайдиган мулоҳаза- мақсадига кўра турлари мисоллар ёрдамида очиқ берилган.

Калим сўзлар: фразеологик бирликлар, коммуникатив бирлик, дарак гап, ундов гап, мустақил гап

Аннотация. В данной статье рассматриваются грамматико-семантические типы фразеологизмов французского языка. Виды фразеологизмов по смыслу высказывания раскрыты на примерах.

Ключевые слова: фразеологизмы, коммуникативная единица, изъявительное предложение, восклицательное предложение, самостоятельное предложение

Abstract. This article is about the grammatical-semantic types of sentence structured phraseological units in the French language. According to the purpose and reason of phraseological units, the types are revealed by examples.

Key words: Phraseological units, communicative units, declarative sentence, exclamatory sentence, independent clause

Турли хусусиятларга эга бўлган фразеологизмлар мажмуи тилнинг фразеологик қатламини ташкил этади. Тилнинг фразеологик қатлами доимий равишда янги фразеологизмлар билан бойиб боради, бу эса халқнинг маданий-тарихий тажрибасини ва муайян тилнинг тарихий тараққиёт қонунларини акс эттиради. Луғат сатҳидаги фразеологик қатлам ва турғун тил бирликларини ўрганувчи тилшуносликнинг мустақил соҳаси фразеология фанидир.

Бажарадиган коммуникатив вазифасига кўра гапларни дарак, сўроқ ва ундов гапларга ажратиш қабул қилинган [1].

Гап таркибли фразеологик бирликларга хос бўлган эмоционал тус берилганликни ҳисобга олиб, кўрсатилган коммуникатив типлар билан бир қаторда ундов гапларни ҳам алоҳида кўриб чиқиш лозимдек туюлади [2].

Ифодалайдиган мулоҳаза мақсади бўйича гап таркибли фразеологик бирликлар (ГФБлар) бўйича олиб борилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, асосий ва энг кўп тарқалган коммуникатив бирлик бу - *дарак гап* ҳисобланади. Чунки ГФБларнинг кўпчилиги воқеликнинг қандайдир факти ҳақида хабар беради, бирон-бир ходисани ёки воқеани номлайди.

Турғун сўз бирикмалари гаплар сингари, дарак ГФБлар ҳам хабарнинг тасдиқланишини ёки инкор қилинишини ифодалайди, яъни тушунчалар ўртасида реал алоқаларнинг борлиги ёки йўқлигини кўрсатади. Қуйидаги бирликлар тасдиқ ва инкор ГФБларга мисол бўлиб хизмат қилиши мумкин:

Дарак ГФБлар:

Il y a quelque chose là-dessus “бу ерда бир гап бор, бу ерда қандайдир палидлик (палид иш) бор”.

Il lui souviendra longtemps (fam.) “у ҳали буни узоқ вақт эслаб юради”.

Cela sent le samedi “бу ишда шошма-шошарлик кўриниб турибди”.

Инкор ГФБлар:

Cela ne me fait ni chaud ni froid “менга бари бир, фарқи йўқ”.

Le cœur n'y est pas “кўнгилга ёқмайди, кўнгил кўтармайди”.

Cela ne sent pas bon (fam.) “бу шубҳали иш”.

Инкор мустақил гап (МГ) ва гап фразеологик бирликларни (ГФБларни) солиштириш қизиқарли туюлади.

	МГ	ГФБ
1.	Ce n'est pas vrai.	Ce n'est pas cochon.
2.	A –t-on rien vu de plus étrange ?	-
3.	Il est parti sans me parler.	-
4.	Il entre sans qu'on l'annonce.	-

Киёсий таҳлил шуни кўрсатадики, француз тили ГФБларининг формал белгиси албатта феъл олди иккита инкорининг қўлланилиши ҳисобланади. Мустақил гапларга келсак, уларда инкор “personne, rien, aucun, nul” ноаниқ олмошлари, “jamais, aucunement, nulle part” равишлари, шунингдек “sans” боғловчиси ёрдамида шакллантирилиши мумкин. Бу чамаси шунга боғлиқки, кўрсатилган инкорларнинг семантикаси тўлиқ конкретиликни назарда тутади, айти пайтда ГФБлар бирор нарса ҳақида анча умумлашган кўринишда хабар беради.

Ўзаро мулоқот жараёнида, фикр алмашиш билан бир қаторда, суҳбатдошлар ҳаракатга ундашлари, буюришлари, талаб қилишлари, маслаҳат беришлари, тақиқлашлари, илтимос қилишлари мумкин ва ҳ.к. Бу эса ундов гапларни ажратиб кўрсатишга имкон яратади [3].

Ундов ГФБлар бажарилиши мақсадга мувофиқ ёки зарур бўлган иш-ҳаракат ёки ҳодисаларни билдиради, яъни “коммуникатив-волюнтатив вазифани бажаради [4].

Мақол бўлмаган ГФБларда ҳаракатга ундашнинг асосий воситаси, мустақил ва турғун гаплардаги каби, императив ҳисобланади. Бу шу билан боғлиқки, императивнинг фарқ қилувчи жиҳати катта эмоционал мазмунга бойлиги, унинг ГФБлар учун ҳам характерли бўлган модал маъноларининг экспрессивлиги ҳисобланади.

Кўпинча ГФБларда ундаш буйруқ майлининг 2-шахс кўплиги билан ифодаланади. Масалан:

Chaussez bien vos lunettes “эҳтиёт бўлинг!; ҳушёр бўлинг!; кўз-қулоқ бўлиб турунг!; кўзойнагингизни артинг!”

Portez vos coquilles ailleurs! “жуда ишондим қўйдимда”.

Баъзи бир ҳолларда ундаш вазифасида буйруқ майлининг “етишмайдиган” шакллари тўлдиришга ва гапнинг ундовчи модаллигига қатъийлик тусини киритишга даъват қилинган истак майли қўлланилади [5].

Бундай ҳолларда истак майлининг шакллари ундашни эмас, балки тилакни ифодалайди ва асосан мустақил гапларда 3-шахс бирлик ёки умумлаштирилган шахс учун қўлланилади. Масалан:

Que tout soit dit! “туғатайлик, ишунга қарор қилайлик”

Qu'à cela ne tienne! “буни ишга ҳалақити йўқ; бу ҳеч гап эмас”

Ундов ГФБлар ифодаловчи коммуникатив маънолар ниҳоятда ранг-барангдир. Ундашнинг иккита асосий нуқталари буйруқ ва илтимос ҳисобланганлиги сабабли, энг аввало қуйидагиларни ифодаловчиларни ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқ кўринади:

1) буйруқни:

Magne-toi de là (pop.) “тезроқ қимирла!”

Troussez vos guenilles (fam.) “бу ердан йўқолинг!”

2) панд-насихат, илтижо, ёлвориш маъноларидаги илтимосни:

Ne haussez pas tant la chanterelle “илтимос, секинроқ!; ҳаддингиздан ошманг!”

Faites donc! “марҳамат, бир илтифот қилинг!”

Буюриш ва илтимос ўртасида қуйидаги оралик маънолар жойлашади:

- 1) маслаҳат:
Couchez-vous et faites 1e mort! “тинчланинг, хотиржам бўлинг”.
- 2) биргаликдаги ҳаракатга таклиф (ундаш) :
Voyons voir! “жиддий тушуниб олайлик”.
- 3) тилак, истак;
Sésame, ouvre-toi! “Сим-сим, очил!”
Bonne contuniation! “Шундай давом этинг!”
- 4) розилик, рухсат:
Passe-encore! “майли, бўлаверади!”
- 5) огоҳлантириш:
Allez donc vous y faire mordre “бу ишда чув тушиб қолманг яна”.
- 6) таҳдид, пўписа:
- 7) *Faites-en votre profit (fam.)* “Эҳтиёт бўлинг, ҳаммаси эътиборга олинади”.

Фактик материал дарак ва ундов ГФБлардан кейин хабар мақсадига кўра сўроқ ГФБлар гуруҳини ажратиб кўрсатишга имкон беради. Сўроқ ГФБларнинг асосий коммуникатив вазифаси сўровчи учун қизиқиш касб этадиган у ёки бу маълумотларни аниқлашдан иборатдир. Маълумки, ҳозирги франциз тилида сўроқ гап шакллар ранг-баранглиги билан характерланади. ГФБларда саволнинг ифодаланиши яна турли лингвистик воситалар билан амалга оширилади, чунончи:

1) лексик воситалар, яъни сўроқ олмошлари, сифатларнинг ва равишларнинг турли предлоглар билан бирикуви орқали ёки предлогларсиз. Масалан:

- Qui vive?* “ким келяпти?”
Comment dirais-je? “нима десам экан?”
D'où sort-il? “осмондан тушганми?; ҳеч нарсадан беҳабарми?”

2) фонетик воситалар, яъни ёзувда тегишли белги билан таъминланган алоҳида сўроқ оҳангги орқали. Масалан:

- Et avec ça?* “бу нимаси?”
Et alore? 1) “кейинчи?”; 2) “нима ҳам деяр эдик?; нима гап?”

3) синтактик, яъни сўзларни махсус жойлаштириш ёрдами билан. Масалан:

- De quoi retourne-t-il?* “бу ерда нима бўляпти?”
Qu'allait-il faire dans cette galère? “нега у бу ишга аралашиб қолди?”

Сўроқ ГФБларнинг қуйидаги маҳсулдор моделларини ажратиб кўрсатиш мумкин. Масалан:

- Où aviez-vous les yeux?* “сиз қаерга қараган эдингиз?”
Comment allez-vous? “аҳволингиз қалай, ишлар қалай?”

Ушбу моделнинг маҳсулдорлиги бир қанча сабаблар билан тушунтирилади. Биринчидан, бу модель жонли сўзлашув тилига тегишлидир. Иккинчидан, кўрсатилган ГФБлар, соф информатив сўроқ конструкциялар бўлиб, гўё маълум ҳаётӣ вазиятларга қўшиб қўйилган. Уларнинг умумий, бир типдаги маъноси бевосита уларни ташкил қилувчи компонентларнинг маъносидан ташкил топмайди, балки барча структурага мустаҳкамланади.

Бир қатор сўроқ ГФБлар шунингдек, жонли сўзлашув тилига хос бўлган N + V + ? модели асосида тузилган. Аммо, кўп тилшуносларнинг қайд қилишларича, ҳозирги француз тилида уларнинг китобий тилда ҳам тарқалишга мойиллиги кузатилмоқда [6].

Инверсия қилинмаган сўроқ ГФБларнинг нисбатан кўпроқ ишлатилиши вазиятнинг ўзи гўё саволларнинг жуда муҳимлигига урғу бермайдиган хабардорлигидан “далолат беради”. Шунинг учун саволни ифодалаш воситаси қандайдир даражада ортикча бўлиб қолади. Масалан:

- Ça mord?* “илиняптими?”
Ça boume? “ишлар қалай? аҳволлар қалай?;
 “ҳаммаси жойидами?”

Суҳбатдошнинг фикри сўраладиган ҳолларда француз тилида “V + N + ? моделини танланади. Масалан:

Plaît-il? (fam.) “кечирасиз, нима? сиз нима дедингиз?”

As-tu vu la lune? (fam.) “сен ойна кўрдингми?” (ёқимсиз суҳбатни тўхтатиш ёки мавзунини ўзгартириш учун бериладиган савол).

Бундай ГФБлар кўп эмас, чунки одатда инверсия қилинган сўроқ гап кўпинча ёзма-адабий ва китобий тилнинг белгисидир.

Хабар мақсади бўйича юқорида тасвирланган ГФБларнинг типлари билан бир қаторда ҳозирги француз тилида ундов ГФБлар ҳам тарқалган.

Ундов ГФБлар деганда биз шундай эмоционал ва экспрессив тус берилган гапларни тушунамизки, улар ўзига хос хитобли интонация билан характерланади [7].

Хитобни ифодалашнинг бундай “универсал” воситалари билан бир қаторда, ГФБларнинг хитоблилиги ёзувда интонация ва хитоб белгиси сифатида турли лексик-синтактик воситалар билан берилиши мумкин, хусусан:

1) *quel* сифати, *comme* равиши, баъзан лингвистикада ундов сўзлар деб аталувчи сўзлар билан [8].

Масалан:

Quelle -boutique! (fam.) “тартибни қаранг!; лўттибозлик-ку!”

“кимларга ўхшаб кетибсиз! турқингизни қаранг!”

2) *voici* (en *voici*), *voilà* (en *voilà*) репрезентативлари, шунингдек *c'est* билан. Масалан:

Voilà un beau miracle! (iron.) “қара-я, ҳайрон қолдирди-ку!”

En voilà une musique (fam.) “роса бақиритди-я!”

(қичқираётган, жанжалашаётган одамлар ҳақида).

C'est un peu fort! (fam.)

“бу сира тўғри келмайди!, бу ҳеч қандай дарвозага тўғри келмайди!” (қолига сиғмайди)

Ундов мустақил гаплар, турғун сўз бирикмали гаплар ва гап таркибли фразеологик бирикларни солиштириш шуни кўрсатадики, мустақил гаплар ва турғун сўз бирикмали гапларнинг арсенали бойроқ: бу ерда ажратиб кўрсатилган лексик-синтактик воситалар билан бир қаторда *combien*, *que*, *que de* равишлари гавдаланади. Бундан ташқари, *se*, *ce*, *cette*, *ces* кўрсатиш сифатлари, тилшуносларнинг қайд қилишларича, Мустақил гаплар (МГ) ва турғун сўз бирикмали гапларда (ТГ) *quel* нинг функционал ва маъновий эквивалентлари бўлиб чиқишлари мумкин.

Гап структурали бирикмалар

МГ	ТГ	ГФБ
1. <i>Quel homme!</i>	<i>Quelle chance!</i>	<i>Quel bazar!</i>
2. <i>Comme la nuit est noire!</i>	<i>Comme il fait chaud!</i>	<i>Comme ça se trouve!</i>
3. <i>C'est bon!</i>	<i>C'est parfait!</i>	<i>C'est le bouquet!</i>
4. <i>Voilà mes amis!</i>	<i>Nous y voilà!</i>	<i>Voilà le cheveu!</i>
5. <i>Que vous êtes joli!</i>	<i>Que de monde!</i>	-
6. <i>Combien vous êtes gentil!</i>	-	-

Тил материалининг таҳлили ундов ГФБларнинг айрим маҳсулдор моделларини ажратиб кўрсатишга имкон беради. Бу энг аввало *Quel + N + !* моделидир. Масалан:

Quelle carne! (gros.) “мол! ҳайвон!”

Quelle seccotine! “хира паиша!”

Ce + V + N + !; *Ce + V + Adj. + !* моделлари ҳам етарли даражада маҳсулдор ҳисобланади. Масалан:

C'est le comble! “бу сира тўғри келмайди! бу ҳеч қандай дарвозага сиғмайди!”

C'est un bateau! (fam.)

“бу алдамчилик, товламачилик, фирибгарлик”.

C'est nickel (arg.)

“ана бу қойил! мана бу энчилик!”

C'est fort!

“зўр!; балли, баракалла, офарин;

жуда қизик”.

C'est mathématique!

*“бу муқаррар, турган гап, иложсиз,
иложи йўқ, албатта”.*

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, ифодаладиган мулоҳаза мақсадига кўра гап таркибли фразеологик бирликлар ичида энг кўп тарқалган коммуникатив бирлик бу - *дарак гап* ҳисобланади. Фактик материал дарак ва ундов ГФБлардан кейин хабар мақсадига кўра сўроқ ГФБлар гуруҳини ажратиб кўрсатишга имкон беради. Сўроқ ГФБларнинг асосий коммуникатив вазифаси сўровчи учун қизиқиш касб этадиган у ёки бу маълумотларни аниқлашдан иборатдир. Бироқ ундов ГФБлар билан ифодаланадиган коммуникатив маънолар етарли даражада ранг-барангдир. Ва бунга мисол қилиб биринчи навбатда баҳоловчи ундов ГФБларни, шунингдек ҳар хил ҳиссиётларни: қувонч, ўкинч, қайғу, ғазаб ва ҳ.к.ларни ифодаловчи ГФБларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Олиб борилган ундов ГФБларнинг таҳлили бўйича улар “эмоционал шаклга қўйилган информатив тўйинган мулоҳазаларни” етказишларига яна бир бор ишонтиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Илия Л. И. Синтаксис современного французского языка. -М.: 1962, с. 179.
2. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. -М.: 1956, с.392.
3. Brunot F. La pensée est la langue. – P.: 1927, p.261.
4. Кулагин А. Ф. Функциональный аспект исследования устойчивых фраз. В кн. Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. –Т.: 1968, с.177.
5. Шигаревская Н. А. Очерки по синтаксису современной французской разговорной речи,- Л.: 1970, с.104.
6. Damourette J., Pichon E. Des mots à la pensée, -P. : 1939, с.106.
7. Berthelon Ch. L'expression du haut degré en français contemporain. – B., 1955, p.58.
8. Grammaire Larousse du XXe siècle. – P.: 1936, p.80.
9. Русско-узбекский словарь в двух томах Отв. ред. А. Мадвалиев.- Т.: 2000.
10. Гак В.Г., Ганшина К.А. Новый французско-русский словарь. - М.: 2000.

УЎК 81.11

ИНГЛИЗ ТИЛИДАГИ “TIME” КОНЦЕПТЛИ ЛЕКСЕМАЛАР ТАҲЛИЛИ

М.А.Муминова, ўқитувчи, ТАТУ Фарғона филиали, Фарғона

Аннотация. Қадим даврлардан инсон онгида вақтнинг иккита модели мавжуд: цикли ва чизиқли. Цикли вақт кўринишларига мунтазам такрорланувчи табиат ҳодисаларини киритиш мумкин. Чизиқли вақт ҳақидаги тасаввурлар тарихий оннинг шаклланиши билан боғлиқ. Чизиқли вақт тушунчаси бир йўналишда, ўтмишдаги бошланғич нуқтасига эга, келажакка қараб йўналган ва туташтирувчи ҳозирги жараён билан боғланган вақт тушунчасидир. Тил соҳибининг маданий парадигмасида цикли вақт йил, ой, соат кўринишида қайтарилиш, такрорланиш хусусиятларига эга. Чизиқли вақт такрорланмаслик, ортга қайтмаслик белгилари билан ассоциацияланади. Цикли вақт тилнинг лугат бойлигида акс этса, чизиқли вақт тилнинг грамматик хусусиятларида намоён бўлади.

Калит сўзлар: чизиқли вақт, цикли вақт, семантик вақт, лингвистик вақт, семали семантик майдон, лексема, тил, тафаккур, маданият.

Аннотация. С древних времен в сознании человека существовали две модели времени: циклическая и линейная. Регулярно повторяющиеся природные явления могут быть включены в циклические представления времени. Представления о линейном времени связаны с формированием исторического сознания. Понятие линейного времени есть понятие времени, которое имеет начало в прошлом, направлено в будущее и связано с непрерывным текущим процессом в одном направлении. В культурной парадигме носителя языка циклическое время имеет характеристики возврата, повторения в виде года, месяца, часа. Линейное время связано с признаками неповторения, невозврата. Циклическое время отражается в лексике языка, а линейное – в грамматических особенностях языка.

Ключевые слова: линейное время, циклическое время, смысловое время, языковое время, смысловое семантическое поле, лексема, язык, мысль, культура.

Abstract. Since ancient times, there have been two models of time in the human mind: cyclical and linear. Regularly recurring natural phenomena can be included in cyclical time representations. Perceptions of linear time are associated with the formation of historical consciousness. The concept of linear time is the concept of time, which has a starting point in the past, is directed towards the future, and is connected to a continuous present process in one direction. In the cultural paradigm of the language owner, cyclic time has the characteristics of return, repetition in the form of year, month, hour. Linear time is associated with signs of non-repetition, non-return. Cyclic time is reflected in the vocabulary of the language, while linear time is reflected in the grammatical features of the language.

Keywords: linear time, cyclical time, semantic time, linguistic time, semantic semantic field, lexeme, language, thought, culture.

Кириш. Жаҳон ва ўзбек тилшунослигидаги “вақт” тушунчасига оид тадқиқотларда “вақт” семасини ифодаловчи луғавий бирликлар семантик хусусиятларига кўра гуруҳланган. Эйнштейннинг нисбийлик назарияси вақтга ҳам алоқадор. Вақт макон ўзгаришлари билан ифодаланади: вақт чуқурлик, кенглик, баландлик белгиларига эга. Вақт ўз-ўзича эмас, макон белгилари орқали акс эттирилади. Бу ҳодиса хронотез ва хроногенез терминлари билан юритилади. Лингвистик вақт макон тушунчалари воситасида моделлаштирилади. Мавжуд таснифларга асосланган ҳолда инглиз ва ўзбек тилларидаги “вақт” концептини ифодаловчи луғавий бирликларни қуйидаги семантик майдонга ажратдик:

I. “Вақт” семали семантик майдон:

- “вақт” луғавий маъносини умумлаштириб ифодаловчи лексемалар: *time, time, period*;

- “вақт” луғавий маъносини чегаралаб ифодаловчи лексемалар: *azal, beginning, future; time, occasion; moment, mavrid, time /он, маврид, кез, хонаси*;

- вақт ўлчовини билдирувчи лексемалар: *second, minute, hour, day/date, week, month, year, sentry /секунд, дақиқа/минут, соат, кун/ сана, ҳафта, ой, йил, аср*.

Мазкур семантик майдонни ташкил қилувчи гуруҳлар ўз ичида микрогуруҳларга ажратилди. Масалан, кун лексемаси *night and day кеча* ва *кундузни*; улар ўз навбатида *morning, noon, prayer, evening, night/ тонг, чошгоҳ, туш, номозиом, шом, ҳуфтон* бирликларини; *the week ҳафта* темпорал бирлиги *Monday, Tuesday, Wednesday, Thursday, Friday, Saturday/ душанба, сешанба, чоршанба, пайшанба, жума, шанба* кунларини ўз ичига олади; *year/йил* лексемаси фасл тушунчасини ифодаловчи лексемаларни қамраб олади: *spring, summer, autumn, winter; баҳор, ёз, куз, қиш*.

II. “Вақт” семасига алоқадор семантик майдон:

- вақт ҳисобини ифодаловчи лексемалар: *calendar, date, quarter/*

календари, сана, квартал/чорак;

- маросим отлари: *уч, етти, йигирма, қирқ*;

- вақт билан боғлиқ емакни ифодаловчи лексемалар: *сахарлик, нонушта, тушлик, кечки овқат*);

- байрам ва тадбирни ифодаловчи лексемалар: *наврўз, кеча, арафа...*;

- қўлланиш даврига кўра фарқланувчи сўзларни ифодаловчи терминлар: *neologism, archaism /неологизм, архаизм*;

- инсоннинг умр босқичларини ифодаловчи лексемалар: *baby, infant, child, teenager, young man, person, old man/ чақалоқ, гўдак, бола, ўспирин, усмир, йигит, киши, кекса, чол*;

- қариндошликни ифодаловчи лексемалар: *child, brother, sister/ фарзанд, ака, она*;

- кишилиқ жамиятининг тараққиёти босқичларини ифодаловчи лексемалар: *Paleolithic, mesolithic/ палеолит, мезолит*.

Адабиётлар таҳлили. Тилшуносликка доир тадқиқотларда тилда вақт муносабатларини ифодалаш мураккаблиги қайд қаторда вақтни ҳар хил идрок қиладилар. Турли тизимдаги

тиллarda тасаввурларнинг мос келмаслиги сутка қисмларини ифодалаш мисолида кўрсатиб берилган. Маданиятлараро мулоқотнинг вербал асосларини талқин қилган С. Г. Тер-Минасова тилда нафақат объектив олам, балки халқнинг ижтимоий турмуш тарзидаги муносабатлари, менталитети, миллий характери, ахлоқи, қадриятлар тизими, урф-одат, анъаналари акс этиши ҳақида ёзган. Тил, тафаккур ва маданиятнинг ўзаро узвий боғланган бир бутунлик эканини, бир-бирисиз мавжуд бўла олмаслигини, тарихий тараққиёт давомида бир-бирини тўлдириб боришини таъкидлайди.

Тадқиқот методологияси. Вақт инсон лисоний онгида ўлчовсиз ёки ўлчовга эга тушунча сифатида намоён бўлади. Умуман, кенг маънодаги фалсафий вақт ўлчовга эга эмас. Аммо инсон кишилиқ жамияти тараққиёти натижасида вақт меъёрини кўрсатадиган ўлчов бирликларини яратган. Бу бирликлар инглиз ва ўзбек тилларида умумий ва ўзига хос кўринишларда ифодаланади.

Таҳлил ва натижалар. Ҳаракатланувчи шахс ёки автомобилнинг белгиланган масофани босиб ўтиши билан боғлиқ муддатни билдиради: the length of time taken to run a race or complete an event or journey: poygada yugurish uchun yoki biror hodisa yoki safarni yakunlash uchun olingan vaqt davomiyligi. A his time for the mile was 3:49.31. Uning bir milni 3: 49.31 daqiqada bosib o'tmoqda.

Шахс, ташкилот, муассаса кундалиқ фаолияти учун белгиланган муддат: British the moment at which the opening hours of a pub end: Britaniya barining ish vaqti tugash payti; the landlord called time. uy egasi vaqtni cho'zdirdi.

Куннинг қисмлари night /nait / кеча / ва найт / day /dei / kunduz лексемалари билан ифодаланади:

Night “тун” инглиз тилидаги мулоқотда аксарият ўринларда ўз маъносида, сутканинг бир қисмини ифодалайди: night /nait / кеча / ва найт. 1 the period from sunset to sunrise in each twenty-four hours: ҳар йигирма тўрт соат, куёш ботишидан куёш чиқишигача бўлган давр: a moonless night ойсиз тун; the door is always locked at night. эшик ҳар доим тунда қулфланган.

the night as the interval between two days: кечани икки кун орасидаги муддат деб билишар экан; supplements per person per night: kishi бошига бир кечада зарур бўладиган қўшимча ашёлар.

the period between afternoon and bedtime; an evening: тушдан кейин ва ётиш вақти ўртасидаги давр; оқшом: he was not allowed to go out on weekday nights. унга ҳафта ичида кечалари чиқишга рухсат йўқ эди; at night: кечаси: investments that won't keep us awake nights with worry; кечалари бизни хотиржам ухлашга халал бермайдиган инвестициялар.

Night “тун” инглиз тилида ҳам қоронғи, зулмат сўзлари билан ассоциацияланади: the darkness of night: кечанинг зулмати; a line of watchfires stretched away into the night. Бир қатор машъала тун қаъри бўйлаб ёйилди.

Night “тун” сўзи уйқу сўзи билан ҳам ассоциация ҳосил қилади.

Инглиз тилида night “тун” иштирокидаги ундов бирликлари мавжуд: exclamation informal short for goodnight хайрли тун учун қисқа норасмий мурожаат шакли; adverb (nights) informal, mainly North American during the night; норасмий, тун давомида, асосан, Шимолий Америкада қўлланади.

Night “тун” кўчма маънода қўлланиб, танатанали йиғин, маросим, тадбир тушуналарини ифодалаб келади: literary night fall. адабий кеча; an evening characterized by a particular event or activity: маълум бир воқеа ёки фаолият билан характерланадиган кеча: a quiz night викторина кечаси. Бу ўринда night сўзининг кўчма маъноси метонимияга асосланган бўлиб, бу каби тадбирларнинг кўп ҳолларда кечки пайт, оқшом пайти, иш вақтидан сўнг амалга оширилгани билан изоҳланади.

Хулоса. Инглиз тилидаги “time” концептли лексемалар таҳлили натижасини ўрганиш давомида қуйидаги хулосага келишимиз мумкин. Инглиз тилидаги лексемалар вақтни бевосита ва билвосита ифода этади. Вақт концептини бевосита акс эттирувчи лексемаларга, асосан, вақт ўлчовини ифодаловчи лексемалар киради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Набережнова З.Г. Категории времени как один из элементов языковой картины мира/альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота, 2011. – №10 (53). – С.146-148.
2. Ҳақимова М. Ўзбек тилида вақт маъноли лугавий бирликлар ва уларнинг матн шакллантириш имкониятлари Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. Фарғона 2004. 136 б.
3. Дударева З.М. Контрастное исследование концептуальной сферы “время” в русской и башкирской языковых картинах мира.-Автореф. дисс... д-ра филол. наук. – Екатеринбург, 2005. –48 с.
4. Терминасова М., 2000:58. Дударева З.М. Контрастное исследование концептуальной сферы “время” в русской и башкирской языковых картинах мира.-Автореф. дисс... д-ра филол. наук. – Екатеринбург, 2005. –С.15
5. Смирнов Ф.О. Национально-культурные особенности электронной коммуникации на английском и русском языках: Дисс канд. филол. наук. – Ярославль, 2004. – 206 с.
6. Collins online thesaurus. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english-thesaurus/head>
7. Dictionary of contemporary English. – Longman., 2000. – 864 p.
8. Longman Dictionary of American English. Pearson Education Limited, 2000. – 665p.
9. Oxford Concise Dictionary of Proverbs. – Oxford University Press, 2003. – 364p.
10. Oxford Dictionary Of English. <https://apps.apple.com/us/app/oxford-dictionary-of-english/id978674211>.

УЎК: 410:8-83(042)(045)

ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТДА РАСМИЙ МУЛОҚОТНИНГ ЎРНИ

Х.Нарходжаева, PhD, доц., Қариш давлат университети, Қариш

Аннотация. Мақолада нутқий мулоқот коммуникатив алоқа тури сифатидаги ўрни, “мулоқот” терминининг лугавий маънолари акс эттирилган. Манбаларда мулоқот термини билан бир қаторда қўлланилаётган синоним терминлар билан бир қаторда мулоқотга тилишунос олимлар томонидан берилган таърифлар ва мулоқот қоидалари каби масалалар акс эттирилган.

Калит сўзлар: мулоқот, коммуникация, нутқий мулоқот, коммуникатив алоқа, мулоқот қоидалари.

Аннотация. В статье отражена роль речевого общения как вида коммуникативного общения и словарные значения термина «диалог». В источниках, а также синонимичных терминах, употребляемых наряду с термином общение, отражены определения общения, данные лингвистами, и такие вопросы, как правила общения.

Ключевые слова: общение, общение, речевое общение, коммуникативное общение, правила общения.

Abstract. The role of speech communication as a type of communicative communication and the dictionary meanings of the term "dialogue" are reflected in the article. In the sources, as well as synonymous terms used along with the term communication, the definitions of communication given by linguists and issues such as rules of communication are reflected.

Key words: communication, communication, speech communication, communicative communication, rules of communication.

Шахслараро муносабатлар, аввало, кишиларнинг мақсади, истак-хоҳиши, шунингдек, ижтимоий эҳтиёжлар, жамиятда шаклланган қадриятлар билан боғлиқ бўлиб, уларсиз инсон ҳаётини тасаввур қилиш қийин. Инсон дунёга келиши биланок бевосита атроф-муҳит, кишилар, нарса-предметлар билан алоқа-муносабатда бўлади. Унинг атрофидаги кишилар билан нутқий мулоқотга киришуви дастлаб турли мимик ифодалар, ишоравий ҳатти-ҳаракатларга асосланса, тилни эгаллагандан сўнг бу мулоқот вербал характерга эга бўлади. Инсоннинг ижтимоий ривожланиши жараёнида унинг нутқий мулоқоти доираси кенгайиб бориб, турли кўринишларда намоён бўлади.

Инсон ҳаёти давомида мулоқотнинг хилма-хил турларига мурожаат қилади. Мулоқот турларининг бир-биридаги фарқланиши кишиларнинг борлиққа, бир-бирига муносабатларининг бағоят кўп қиррали ва турлича эканлигидан далолат беради. Албатта, ўзаро муносабатларда муайян мулоқот турининг танланиши, уни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари кўп жиҳатдан шахслар ўртасидаги алоқа-муносабатлар характерига боғлиқ.

Мулоқот турларидан бири тил воситаларига асосланган лисоний мулоқот бўлиб, лингвистиканинг ўрганиш объекти саналади.

Лисоний мулоқотни коммуникациянинг қадимий тури сифатида инсоннинг нутқ ярата олиш кўникмаси шакллангандан сўнг юзага чиққан дейиш мумкин. Унгача кишилар новербал воситалар: гавда, қўл, бош ҳаракатлари, имо-ишоралар, турли рамзлар орқали мулоқотга киришишган. Инсон нутқ яратувчи ва уни идрок этувчи шахс даражасига кўтарилгач, унинг атрофидаги кишилар билан ўзаро мулоқоти вербал ифода шаклига эга бўлган. Маълум бўладики, жамиятда нутқий коммуникациянинг вербал ва новербал воситаларга асосланган турлари фарқланади.

Вербал воситалар орқали амалга ошириладиган лисоний мулоқот нолисоний воситалар ёрдамида содир этиладиган мулоқотдан жиддий фарқ қилади. Лисоний мулоқот шахслараро муносабатнинг тил воситалари ёрдамида намоён бўлишидир. Бироқ ҳам лисоний, ҳам нолисоний мулоқот, яъни қўл, бош, оёқ, гавда ҳаракатлари, мимик ифодалар, турли рамзлар орқали амалга ошириладиган мулоқот ҳам кишиларнинг ўзаро нутқий ҳамкорлигини тақозо қилади.

Нутқда вербал воситалар билан бирга ҳамроҳликда қўлланган новербал воситалар мулоқот матнининг янада аниқ, таъсирчан бўлишига ҳам хизмат қилади. Нутқ эгаси мулоқот жараёнида суҳбатдошига нутқий таъсир кўрсатишни мақсад қилганда, фикрини таъсирчан ва янда аниқ ифода этишни лозим топганда вербал воситалар қаторида новербал воситаларга ҳам мурожаат қилади.

Ўзбек мулоқот маданиятида миллий нутқ одоби қоидаларига бўйсунувчи, ҳамма томонидан бир хилда ишлатилувчи шундай турғунлашган жумлалар учрайдики, уларнинг талаффузи вақтида гавда, бош ёки қўлларни муайян ҳаракатга келтирмасликнинг иложи йўқ. Масалан, ўзбеклар бир-бирлари билан саломлашишда шунчаки “Ассалому алайкум” жумласини айтиш билан чегараланишмайди. Улар бу жумлани айтиш вақтида бошларини бир оз пастга эгишлари ҳамда қўлларини кўксиларига қўйишлари кўп кузатилади. Ёки ёши улуг ўзбек аёллари фарзанди тенги кишилар саломига алик олишар экан, уларнинг елкасини кафтлари билан “қоқиб қўйиш”лари кўп учрайди. Ўзбек нутқ одатларида бундай мисоллар кўплаб топилади. Н.Нарзиев ўзбеклар турмуш тарзида ёши катталарга, меҳмонга, ота-онага, аёлларга ҳурмат кўрсатиш каби вазиятларда анъанавий мулоқотда сўздан ташқари бажариладиган бундай ҳатти-ҳаракатлар хулқини илмий адабиётларда “проксемик хулқ” деб аталишини таъкидлайди [1]. Унинг фикрича, ўзбек анъанавий мулоқот маданиятида проксемик хулқ масалалари кўпроқ жамоавий муносабатларда, маросим ва анъаналарда сақланиб келмоқда. Проксемик хулқ мезонларини тадқиқ этиш халқнинг этник қиёфаси ва стереотип масалаларини, тизимлаштирилган одоб-ахлоқ нормаларини яқиндан ўрганишга имкон беради [2].

Ўзбек тилшунослигида нутқий мулоқот жараёнида қўлланиладиган новербал воситалар А.Нурмонов, М.Саидхонов ва бошқалар томонидан чуқур ўрганилган [3]. Шуни инобатга олиб, диссертацияда тил воситалари орқали юзага чиқадиган нутқий мулоқот тури – расмий мулоқот, унинг прагматик ҳамда лингвомаданий хусусиятларини ўрганиш мақсад қилиб белгиланди.

Маълумки, *мулоқот* сўзи араб тилидан ўзлашган бўлиб, учрашиш, кўришиш; мусобаҳа маъноларини англатади [4]. Бугунги кунда ушбу сўз нутқий алоқа-аралашув маъносидаги нутқий мулоқотга нисбатан ҳам ишлатилмоқда.

Айрим манбаларда мулоқот термини ўрнида нутқий алоқа-аралашув маъносидаги *коммуникация* термини ишлатилади. Жумладан, Р.О.Якобсон *коммуникация* терминини нутқий мулоқот маъносида ишлатади. Унинг фикрича, олимлар коммуникацияни турли жараёнларни қамраб олувчи уч даражада тавсифлашади. Қуйи чегара нутқий ахборотни узатишга асосланган коммуникация ҳодисасини қамраб олади, ўрта чегара ахборот узатишни тил ва тилдан ташқари воситалар орқали амалга оширадиган коммуникация жараёнини қамраб олади; юқори чегара барча ижтимоий коммуникация жараёнини қамраб олади. Биринчи коммуникация жараёни лингвистика томонидан, иккинчиси семиотика, учинчи коммуникация

жараёни эса мулоқот назариясида ўрганилади [5].

Англашиладики, нутқий мулоқот шахслараро муносабатни нутқ ёрдамида амалга оширишга хизмат қилувчи коммуникация туридир. Нутқий мулоқот орқали кишилар муайян ахборотни узатадилар ёки уни қабул қиладилар, бир-бирларига нутқий таъсир кўрсатадилар. Демак, нутқий мулоқот лисоний мулоқотнинг воқеланиши сифатида юзага чиқади ва фикр алмашинув ва нутқий таъсир кўрсатишга асосланади.

Нутқий мулоқот инсон ҳаётининг ажралмас бўлаги, унинг асосий эҳтиёжларидан биридир. Нутқий мулоқотнинг муайян меъёр ва қоидаларга асосланиши, тил воситалари ва уларга доимо ҳамроҳ бўлувчи новербал воситалар орқали намоён бўлиши ушбу мулоқот турининг ўзига хос белгиси саналади.

Нутқий мулоқотнинг муайян қоидаларга бўйсунishi унинг муҳим шартларидан биридир. Масалан, ўзбек халқида нутқий мулоқотнинг бошланғич нуктаси саломлашиш бўлса, сўнгги нуктаси хайрлашиш, бир-бирига соғлик, тинчлик тилашдан иборат бўлади. Аммо нутқ вазияти, юзага келган муайян мулоқот муҳити тақозоси асосида ушбу қоидага ҳар доим ҳам амал қилинмаслиги мумкин.

О.Я.Гойхман нутқий мулоқотни кўрсатилган барча ёндашувларни қамраб олувчи комплекс ёндашув асосида ўрганиш лозим деган хулосага келади [6].

В.И.Иванова ҳам нутқий мулоқотнинг турли соҳалар ўрганиш объекти эканлигини эътироф этади. Унинг фикрича, тўлақонли мулоқот бу – кишилар ўртасида онгли, рационал ташкил қилинган, мақсадли ахборот алмашинув бўлиб, мулоқотдошларни индивидуаллаштириш, улар ўртасида ҳиссий муносабатларни ўрнатиш билан кечади. Олима мулоқотнинг ушбу белгиларини ўрганиш нафақат тилшунослик, балки мантиқ, психология, социология, мулоқот назарияси, стилистика ва бошқа соҳалар предмети эканлигини қайд этади [7].

Англашиладики, нутқ ёрдамида амалга оширилувчи лисоний мулоқот нутқий фаолият назарияси масалалари билан шуғулланувчи турли соҳаларнинг ўрганиш объекти саналади.

Нутқий мулоқот турли кишилар ўртасида амалга ошувчи фаолият тури бўлгани сабабли уни ўрганишга бўлган ёндашувлар ҳам турличадир. Жумладан, нутқий мулоқот турлари коммуникация иштирокчиларининг ижтимоий сифатларига асосан, мулоқот иштирокчиларининг сони, мулоқотнинг характери, шакли, мақсади кабиларга кўра фарқланиши мумкин.

Нутқий мулоқот коммуникация иштирокчиларининг ижтимоий сифатлари асосида қуйидаги турларга ажратилиши мумкин:

1) шахсларнинг ижтимоий мавқеига кўра: раҳбар ва ходим ўртасидаги нутқий мулоқот, раҳбар ходимлар ўртасидаги нутқий мулоқот, ходимлар ўртасидаги нутқий мулоқот ва бошқалар; 2) шахсларнинг ижтимоий ролларига кўра: ота ва она ролидаги ижтимоий шахслар ўртасидаги нутқий мулоқот, она ва фарзанд ролидаги ижтимоий шахслар ўртасидаги нутқий мулоқот, ота ва фарзанд ролидаги ижтимоий шахслар ўртасидаги нутқий мулоқот; қайнона ва келин ролидаги ижтимоий шахслар ўртасидаги нутқий мулоқот; қайнона ва келин ролидаги ижтимоий шахслар ўртасидаги нутқий мулоқот ва бошқалар; 3) шахсларнинг касбий фаолияти, машғулотига кўра: ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги нутқий мулоқот; врач ва бемор ўртасидаги нутқий мулоқот; сотувчи ва харидор ўртасидаги нутқий мулоқот ва бошқалар; 4) шахсларнинг жинсига кўра: аёл ва эркак ўртасидаги нутқий мулоқот; эркаклар ўртасидаги нутқий мулоқот; аёллар ўртасидаги нутқий мулоқот ва бошқалар; 5) шахсларнинг ёшига кўра: катта ёшдаги кишилар ўртасидаги нутқий мулоқот; болалар ўртасидаги нутқий мулоқот; ўрта ёшдаги кишилар ўртасидаги нутқий мулоқот; кичик ёшдаги кишилар ўртасидаги нутқий мулоқот; катталар ва болалар ўртасидаги нутқий мулоқот ва бошқалар; 6) шахсларнинг миллатига кўра: ўзбек ва рус миллатига мансуб кишилар ўртасидаги нутқий мулоқот; қозоқ ва ўзбек миллатига мансуб кишилар ўртасидаги нутқий мулоқот ва бошқалар.

Нутқий мулоқот нутқ иштирокчиларининг сонига кўра ҳам фарқланади. Бу белгига кўра: а) икки киши ўртасидаги нутқий мулоқот; б) кўп кишилар ўртасида кечадиган нутқий мулоқот турларини ажратиш мумкин.

Ҳар қандай нутқий мулоқот камида икки киши ўртасида амалга ошади. Бундай мулоқот биринчи турга мисол бўлади. Иккинчи турдаги нутқий мулоқотда эса бир неча кишилар

иштирок этишади. Бундай шахслар дўстлар, ҳамкасблар, курсдошлар, мактабдошлар ёки бошқа гуруҳ аъзоларидан ташкил топади.

Мулоқотнинг характериға кўра: а) расмий нутқий мулоқот; б) норасмий нутқий мулоқот турларини фарқлаш мумкин.

Нутқий мулоқотнинг мақсадига кўра унинг қуйидаги турларини фарқлаш мумкин: 1) ахборотни узатиш ва уни қабул қилишга мўлжалланган нутқий мулоқот; 2) баҳо муносабатини билдириш ва унга нисбатан жавоб реакциясини қабул қилишга мўлжалланган нутқий мулоқот; 3) нутқий таъсир кўрсатиш ва унинг натижасига эришишга мўлжалланган нутқий мулоқот кабилар.

Нутқий таъсир кўрсатиш ва унинг натижасига эришишга мўлжалланган нутқий мулоқот турида сўзловчи нутқи перлокутив вазиға бажаришга йўналтирилади. Сўзловчи мулоқотдошиға нутқий таъсир кўрсатиб, уни бирор бир хатти-ҳаракатни бажаришиға туртки беради.

Англашиладики, нутқий мулоқотдан кўзланган мақсад унинг табиати ва турини белгилаб беради. Коммуникатив мақсадға эришиш учун сўзловчи мавжуд тил воситаларини нутқий вазият, мулоқот шароитига мос ҳолда танлайди. Шунингдек, тингловчиларнинг ижтимоий мақоми, бажарадиган роли, касб-кори, ёши, руҳий ҳолати билан боғлиқ тарзда уларға қайта ишлов беради, зарур ўринда бу бирликларға қўшимча маъно юклайди, маъносини кенгайтиради, субъектив бўёқ бағишлайди. Маълум бўладики, шахслараро мулоқотнинг алоҳида тури ҳисобланган нутқий мулоқот кўринишлари хилма хил бўлиб, коммуникация жараёнида нутқ эгалари томонидан уларнинг ижтимоий хусусияти, мулоқот характери, шакли, мақсади кабиларға кўра танланади.

Хулоса қилиб айтганда, *мулоқот* термини, асосан, *нутқий мулоқот*ға нисбатан ишлатилади. *Нутқий мулоқот* деганда кишиларнинг ўзаро ахборот алмашиш орқали бир-бириға мақсадли таъсир кўрсатиши тушунилади. Нутқий мулоқотнинг асосий ва муҳим бирлиги нутқий акт бўлиб, усиз мулоқотни шакллантириб бўлмайди. нутқий мулоқот шахслараро муносабатни акс эттирувчи мулоқот тури, кишиларнинг коммуникатив мақсадини амалға ошириш усули, бевосита ва билвосита иштирок этувчи вербал ва невербал таркибий қисмлар иштирокида тузилган нутқий актлар жамланмасидир. Нутқий мулоқот расмий мулоқотнинг қайси соҳасида қўлланилмасин, аввало, ўзбек тили меёрларининг тўғри қўлланилиши, бугунги соҳа терминларнинг нутқда тўғри ишлатилиши билан ҳам белгиланади [8].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Нарзиев Н. Мулоқот маданиятда проксемика масаласи (этнологик таҳлил) // Ўтмишға назар / Взгляд в прошлое / Look to the past №SI-2 (2021) – Б. 87-95. <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2021-SI-2>
2. Нарзиев Н. Кўрсатилган манба. – Б. 92.
3. Нурмонов А. Танланган асарлар. 3 жилдлик. – Тошкент: Академнашр, 2012. 1-жилд. – 416 б.; Саидхонов М. Алоқа-аралашув ва имо-ишоралар. – Тошкент: Фан, 2008. – 84 б.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдди, 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, – 2007. – Б. 636.
5. Якобсон Р.О. Речевая коммуникация / Якобсон Р.О. Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – С. 306-319.
6. Гойхман О.Я. Речевая коммуникация
7. Иванова В.И. Лингвистика речевого общения // Вестник ТвГУ. Серия. Филология. – Тверь, 2016. – № 4. – С. 45. (– С. 43-46.)
8. Нарходжаева Х. “Ўзбек терминологияси масалалари”. – Қарши: “Intellect” нашриёти, 2022.

УЎК 078

НАВОИЙ ШЕЪРИЯТИДАГИ ИРФОНИЙ МАЪНОЛАР ТАЛҚИНИ

Э.Ж. Насруллаев, доц., Жиззах давлат педагогика университети, Жиззах
Х.Б. Абдуллаев, катта ўқитувчи, Жиззах давлат педагогика университети, Жиззах

Аннотация. Ушбу мақолада навоийшунос олим Н.Комиловнинг мажозий тимсоллар ёрдамида тасаввуф фалсафасининг билиш назарияси таърифлаб берилганлиги ҳақида фикр юритилиб, Алишер Навоий шеъриятидаги тасаввуфий маънолар кашфиётчиси Н.Комиловнинг маҳорати ҳақида гап боради.

Калим сўзлар: тасаввуф, ирфон, ориф, дунёқараиш, адабий мерос, маърифат, маънавият.

Аннотация. В данной статье обсуждается, что навоийский ученый Н.Комилов описал теорию познания философии суфизма с помощью образных символов, а также обсуждается мастерство первооткрывателя мистических смыслов в шариате Алишера Навои Н.Комилова.

Ключевые слова: суфизм, мистицизм, ученый, мировоззрение, литературное наследие, просвещение, духовность.

Abstract. In this article, it is discussed that the Navoi scientist N.Komilov described the theory of knowledge of the Sufism philosophy with the help of figurative symbols, and the skill of N.Komilov, the discoverer of mystical meanings in Alisher Navoi's sharia, is discussed.

Key words: Sufism, mysticism, scholar, outlook, literary heritage, enlightenment, spirituality.

Тасаввуф илмига доир адабиётларда “ирфон” истилоҳи энг кўп қўлланиладиган истилоҳлар сирасига киради. Бу сўзнинг маъноси мумтоз адабиёт ва тасаввуфга оид луғатларда қуйидагича шарҳланади:

“Ирфон – билиш, маърифат; Худони таниш[1]”.

“ЪАрафа (арабча, билиш, англаш) – билиш, билиб олиш, таниш, қайтадан таниш, тушуниш ва билим маъноларида қўлланади. Бу сўзнинг муодили юнонча бўлиб, “сирли” ва “ғайбли” деган маъноларни англатади. “Ирфон” сўзи умумий маънода, юзаки илмга қарши ўлароқ, бир нарсани аниқ ва ҳар томонлама билиб олишни ифода этади. Масалан, “фалон киши ориф шоирдир”, деганда, таърифланаётган одам юзаки билимларга қаноат қилмай, тасаввуф, адабиёт, шеър ва бошқа фанларга оид кўплаб масалаларни пухта ўрганганлиги англашилади. Ирфон илоҳий илмлардан бири сифатида Ҳақнинг зоти, унинг исмлари ва сифатларини ишроқ, яъни кўнгил ёруғлиги орқали билиб олишга қаратилган илм ҳисобланади. Бошқача айтганда, аҳлуллоҳ – Худони кидирувчилар Ҳақни таниб олиш учун танлаган йўл ирфон деб аталади”.

Интернет манбаларида бир қатор мутасаввуфларнинг ушбу истилоҳга берган таърифларига ҳам дуч келдик, жумладан, Ат-Табарийнинг таърифига кўра, ирфон ўз нафсини поклаш, риёзат чекиш, сиғиниш, зикр қилиш, хилватда ўтириш ва жазавага берилиш орқали сайр-у сулук босқичларидан ўтиб, Аллоҳ ва табиат ортидаги кучлар билан алоқа ўрнатиш ва шу йўсинда унинг қалби илҳом ва ишроқ манбаига айланганидан кейин қатъий ва шубҳасиз ҳақиқатга эришишидан иборатдир.

Айрим олимларнинг фикрига кўра, тасаввуф ирфоннинг бир бўлаги, унинг кўринишларидан бири, яъни тасаввуфдан илова бўлиб, бошқача йўл-йўриқ ва мазҳабларни ҳам қамраб олади. Унга биноан, бир киши сўфий бўлиб, ориф бўлмаслиги ҳам мумкин ёки бир киши юзаки суръатда тасаввуф тариқатида туриб, ирфондан ҳеч қандай баҳра олмаслиги мумкин. Баъзан эса ориф сўзи дарвеш ва сўфийга нисбатан юксакроқ маънода ҳам ишлатилган. Баъзилар ирфонни тасаввуфнинг илмий ва зехний томони, тасаввуфни эса ирфоннинг амалий томони деб талқин этган”.

Кўриниб турибдики, мақсади Биру борнинг тажаллийсига эришиш бўлган солиқ учун ирфон ва ундан баҳраманд бўлиш катта аҳамиятга эга талаблардан саналади. Барча мутасаввуф шоирлар қатори ҳазрат Навоий шеърлятида ҳам ирфоний маънолар билан безалган ғазаллар кўплаб учрайди.

Атоқли навоийшунос олим Н.Комилов таъкидлаганидек, Шарқ халқлари тафаккури тарихида чуқур илдиз отган тасаввуф таълимотини яхши билмай туриб, Алишер Навоий дунёқараши ва адабий меросини барча мураккабликлари, фалсафий теранлиги билан тўлиқ ҳолда тўғри, ҳаққоний ёритиб бериш мушкул[2].

Олим бу масалага ёзувчи ва навоийшунос Ойбекнинг ўттизинчи йиллардаёқ эътибор қаратса-да, аммо унинг ҳамон ҳал бўлмадан, ўз долзарблигини сақлаб келаётганлигини қайд этаркан, ҳозир ҳам улуғ шоир асарларини «керакли» ва «жераксиз» қисмларга ажратиш, орифона мазмундаги шеърларини нашрлардан соқит қилиб, эл кўзидан яшириш, «пайқамасдан» тадқиқотларга киритмаслик касаллиги давом этаётганлигини, энг асосийси,

баъзан эса, тадқиқотчиларнинг сўфиёна маъноларни тўла англаб етмаганлиги сабабли, Навоийнинг грамзий ибора-истиораларини ҳаминқадар талқин этиб, ўқувчилар чалғитиб келинаётганлигини афсус билан тилга олади.

Айнан ушбу ҳолнинг Навоий даҳосини, оламининг бепоёнлиги ва улуғворлигини муаззам салоҳияти ҳам кўркемлиги билан идрок этишга ҳалал беришини таъкидларкан, олим Навоий меросини яхлит бир адабий воқелик, бебаҳо маънавий хазина сифатида баҳолайди. Олим шоирнинг ўлмас гуманизм билан кўкарган ҳаётбахш ғоялари «дунёвий» асарларида қандай порлаб турса, аксарият ҳолларда айрим тадқиқотчилар бир чеккага суриб қўймоқчи бўлган «илоҳий» асарларида ҳам шундай куч билан нур таратиб туришини қайд этиб, улар зоҳирий жиҳатдан шундай, аслида эса ботиний маънолари моҳиятига кўра бир хил фалсафий-тасаввуфий қарашлар силсиласига бориб тақаладиган ўзаро узвий алоқадор асарлар бўлиб, бирини иккинчисисиз тушуниш қийинлигини таъкидлайди.

Навоийшунос олим шоир асарларида учрайдиган *ишқ*, *май*, *майхона*, *харобот*, *соқий*, *соғар*, *қадах*, *хум*, *махбуб* сингари кўпдан-кўп киноя-тимсоллар, рамзий маъноли сўзлар ва улар орқасида ётган яширин маънолар асрори ҳам унинг ижодияхлит бирбутунликда олиб текширилиб, олам ва одам ҳақидаги мушоҳада-мукошифалари ичида шарҳлансагина, мазмуни керакли даражада аниқ ойдинлашиши мумкинлигига эътибор қаратади.

Навоийшунос олим бу фикрига исбот қилиб, улуғ шоирнинг “*Каманд учига еткурмас ғаму андеша айёри*” матлаъли ғазалини таҳлил қилиб, ушбу ғазалдаги ирфоний маъноларни очиб беришга интилади.

Мазкур ғазал ташқи томонданмай ва унинг хосиятлари таърифига бағишланган бўлса-да, олимнинг фикрича, ғазалда шоир майни илоҳий ишқ – маърифат, дониш иштиёқининг авжи қиёми, Ёр жамоли мушоҳадасидан ошиқ дилида пайдо бўлган кучли завқ – илҳомнинг, беҳад хурсандлик, сурурнинг рамзий ифодаси сифатида тилга олган ва хумор бўлиш, майпарастлик ҳам бу ерда шунга мувофиқ. Олимнинг эътирофича, буюк нур чашмасидан ҳузурланиш, висол беҳудлиги, ҳаёт, табиат зеболиги ҳамда ақл ва тафаккур етмайдиган, аммоқўнгил билан ҳис этиладиган Мутлақ Рух мўъжизоти жилвасидан баҳрамандлик ва шунга талпиниш сархушлигидир.

Олим бунини Навоий эътиқод қўйган фалсафий таълимот – нақшбандияга биноан, олам азалий ва абадий ягона Рухнинг ўз-ўзини севиб, ўз жамолини томоша қилиш истагидан пайдо бўлган кўзгу эканлиги билан боғлайди. Чунончи, бирламчи қудрат порлашидан таралган нур бу кўзгуда акс этади, яъни моддий дунёдаги жамики мавжудот ва махлуқот – заррадан қуёшгача, еру қўк, собиту сайёра шу нур билан ёритилади, шу нур туфайли ҳаракатланади, муайян уйғунлик ичра ривожланиб туради. Навоийшунос олимнинг фикрича, шоирлар бу илоҳий тажаллини май тимсолида қабул қилганлар.

Олим шу ўринда тасаввуфий шеърятда моддий дунёжом ёки қадах истилоҳи билан аталишини очиб беради ва дунёнинг ранго-ранг товланишларини, ҳаётнинг барча нашъу намосини, гуркираб кўринганнафосат тўфонини шу май уммонининг мавжланиши, кўпириши деб тушунтирилганлигини қайд этаркан, инсоннинг ҳам мазкур кўзгунинг бир бўлаги, лекин Рухи Мутлақ энг кўп акс этган хилқати сифатида қаралишига диққатни тортади. Бунини исботлаш учун Мавлоно Бедилнинг инсонга берган таърифини келтиради, яъни инсон «икки олам истеъдодининг жамулжами» саналади.

Олимнинг инсон руҳи моҳиятини очиб беришдаги инкишофи шундаки, у тинимсиз равишда ўз манбаига қараб интилади ҳамда бу интилиш дунёнинг ўзини идрок этиш ва ўз-ўзини англаб етиш орқали содир бўлгани сабабли инсон олам ҳодисалари гўзаллигини мушоҳада этиб, чексиз ҳайратланади.

Олим бу борадаги фикрларини давом эттираркан, инсон табиати икки асос – руҳий ва моддий олам унсурларидан таркиб топганлиги учун бу унсурлар орасида доимий кураш боришини қайд этиб, агар моддий асос бўлмиш жисм талаблари кучайса, у ҳирс ва шахват, ҳайвоний нафс домига гирифтор бўлиб, борган сари тубанлашишини, шу сабаблибу хавфнинг олдини олиш учун киши доимий равишда руҳий-маънавий эҳтиёжларини қондириб бориши, шу жиҳатни тарбиялашга бел боғламоғи даркорлигини қайд этади. Олимнинг фикрича, бу

ишда инсонга ўзидан кўра комилроқ инсон –пир раҳнамолик қилади, албатта. Пир ёки ориф деб тасаввуф аҳли ақлу донишда етук, маърифат нури билан қалби лиммо-лим, пок ният, покиза ахлоқли закий одамни назарда тутганлар. Олим пирнинг, шу билан бирга,мурид учун кўнгил маҳрами, ҳамдард, ҳаммаслак киши бўлиши лозимлигини ҳам таъкидлайди.

Олимнинг келтиришича, Навоий назарида Жомий ана шундай шахс бўлган. Бундай шахсларҳамма вақт эзгуликни ўйлаб, ўзига эргашган одамларни қалбсаховати билан тарбиялаганлар, уларнинг иродасини чиниқтириб,кўнгил чашмасининг кўзини очиб, оламни янгича тушунишга, Ҳақ йўлни ҳимоя қилишга ўргатганлар.

Ҳазрат Навоийнинг “*Каманд учига еткурмас ғаму андеша айёри*” матлаълиғазалида шу маънолар ифодаланганлигини қайд этган олим буни аниқ изоҳлар биланшарҳлаб, тушунтиришга ҳаракат қилади:

Каманд учига еткурмас ғаму андеша айёри,

Бийик чекмиш магар майхона томин сунъ меъмори.

Олим ғазалнинг матлаъсидагиғаму андеша айёри, сунъ меъмори,каманд, майхона каби сўз ва бирикмаларнинг изоҳга муҳтожлигини таъкидларкан, уларнинг тасаввуф адабиётида қандай ирфоний маъноларда қўлланганлигига эътиборни қаратади:камандшеърятда аксар ёр сочи ўрнида истиора сифатида қўлланилса-да, бу ўринда Навоий унинг асл луғавий маъноси – арқониназарда тутган. Ғаму андеша айёри – ақлтадбиркорлиги, ақлуташвиш тадбири, деган маънони беради. Олим майхона истилоҳининг маъносини очиб беришда турли манбаларга мурожаат қилади, жумладан, Саййид Жаъфар Сажжодийнинг таърифича, «шавқу завқва илоҳий маърифат тўлиб-тошган комил инсон – орифнингботиний дунёси ва Руҳи мутлақ манбаидир»[3]. *Сунъ меъмори*, яъни яратиш устаси истилоҳи тасаввуфдаАллоҳни англатади.Олим юкоридаги тасаввуфий истилоҳлар маъносини очиб бергач, байт мазмунини шундай шарҳлайди: Ҳазрат Навоий баланд иморатлар, сарой ва қалъаларнинг кунгурасига арқон ташлаб, тирмашиб том устига чиқиш одатига ишора қилиб, дейди: «Азалмеъмори – Аллоҳ майхона томини шунчалик улуғ ва баланд қилибқурган эканки, фикру ташвиш тадбирининг арқони унинг кунгурасининг учига етмайди».

Олим ориф қалби олий зотманбаига олиб борадиган бир восита, кўприк деб қаралганлиги натижасида Навоийибора-тимсолларида ҳар доим икки маъно – ориф қалби ва руҳимутлақ биргаликда кўзда тутилганлигига эътиборни тортиб, шоир бу байтда ақл ва тадбир билан майхона қалъасини забт этиш мумкин эмаслигини таъкидлаётганини қайд этади, зеро, тасаввуфий адабиётларда келтирилишича, ориф қалбининг маърифати ва у орқали илоҳий руҳ манбаининг беқиёс гўзаллигини идрок этишга фақат қалб ва руҳ қодирдир; ақлий мушоҳада, мантиқий-тафаккурий билиш усули бунга қобил эмас.

Олим Алишер Навоийнинг ғазал матлаъсиданоқ тасаввуф тариқатининг асосий талабларидан бирини баён этган, деган фикрни олға суради. Бунинг исботи сифатида талаб тариқат йўлига қадам қўйган одам учун биринчи жиддий мушкулот эканлигини, чунки ақлу ҳуш қудрати етмайдиган нарсага кўнгил майли билан эришиш – руҳий иродани қайтадан куриш, ўзини ўз виждони, эътиқоди олдида жавобгар ҳисоблаб, қаттиқ назорат остига олиш, жуда кўп дунёвий ҳавас-хоҳишлардан воз кечиш эканлигини келтиради. Олим майхона қасринингбуюклигига сабаб олам сиру асрори, ажойиботлари, ҳодиса-воқеаларининг беҳад кўплиги, уни билиш, моҳиятига етиш қийинчилиги ва, айтиш вақтида, саркаш нафс қутқуларини енгиш, юксак ахлоқий одам бўлиш машаққатларини ҳам англатганлигида, деган хулосага келади.

Иккинчи байт биринчи байтдаги фикрни давом эттиради:

Хуморим заъфила қаҳгил иси то етти маст ўлдум,

Сувалмишдур магар май лойидин майхона девори.

Навоийшунос олим байтни шундай шарҳлайди: толиб (ёки ошиқ) ақлу тадбир билан комил инсон мартабасига кўтарилишга – майхонани забт этишга кўзи етмагандан кейин, бу бинонинг деворларини ҳидлаш билан қаноатланади. Бу ўқувчига янада тушунарлироқ бўлиши учун олим байтда яширинган ирфоний маънони соддароқ тушунтиришга интилади: пирнинг муҳитига яқинлашиб, унга қўл бериб, дастлабки насиҳатларини эшитишдан баҳра олади.

Олим шоирнинг *майхона девори* истилоҳи орқали, бир тарафдан, пири комилнинг муҳити, ташқи, зоҳирий дунёсини, иккинчи тарафдан, бизни ўраб олган моддий дунё маъносида қўллаганлигини таъкидлайди. Зеро, олимнинг фикрича, қалъа ичидаги руҳ манбаини идрок этиш, аввало, қалъа деворлари – дунё ашёларини ўрганиш, хаёл ва сезгилар орқали унинг моҳиятига етиб бориш билан амалга ошади.

Навоийшунос байтдаги тасаввуфий истилоҳларнинг маъноларини келтиради: *заъфи хумор* – кайфнинг тарқала бошлаши, ишқнинг вақтинча сусайиши, ҳақиқатга шубҳа билан қараш, шубҳаланиш лаҳзаси; *каҳгил* – сомонли лой; *май лойи* – шароб куйкуми, дунё мулки, ҳиссий иштиёқлардан ҳали покланмаган руҳ тимсоли.

Ушбу таърифларга таянган олим байтнинг мазмунини шарҳлайди: «Майхона деворини май лойи билан суваганлар, шекилли, хуморим тарқалганда димоғимга сомонли лой ҳиди урилиб, яна маст бўлдим». Ёки: «Муҳаббатим вақтинча сусайганда (қўнгилда шубҳа туғилганда), пирга яқинлашганим сабабли шубҳаларим тарқалиб, қалбимда ишқ яна аввалгидай алангаланди».

Олим бу мазмундан янгича маъно топади: пирнинг ички олами унинг нутқи, ҳаракатлари, кароматида зухур этганидай, Руҳи мутлақ ҳам дунё гўзаллигида жилваланиб, кишини мафтун этади, яъни орифнинг завқи салиқаси, нозикфаҳм заковати дақиқ маънолар маъзини осон қақиб, мушкул масалаларни ички бир фаросат билан ҳал қилиб бера олади, яъни қадахдан томган май томчилари каби ошиқ дилига ҳикмат нури бўлиб қуйилишига ўхшайди. Олим шу маънода тасаввуф аҳли хум, хумхона, соғар, жом, майкада деганда ҳам орифнинг нурфайз жозиб юрагини тушунганликларига эътиборни қаратади.

Олим учинчи байтни шарҳлашга киришишдан олдин замонавий ўқувчига тушунилиши кийин бўлган учта сўз (куб, хуришид, паргор)га диққатни тортади:

Тўла куб оғзи май хуришидедур, гўё тенг очилмиш,

Чекарда бу ики хуришид даврин сунъ паргори.

Навоийшунос ўз услубига кўра байт таҳлилига киришишдан олдин бу уч сўз ўзида ташиган ирфоний маънони изоҳлайди: *куб* – шароб сақланадиган хум, мажозий маънода орифнинг кўнгли ва руҳи мутлақ; *хуришид* – куёш; *паргор* – доира чизадиган асбоб (циркуль), баъзан йўл-йўриқ, чора-тадбир маъносида ҳам қўлланилади. Булардан келиб чиқиб, олим ғазалнинг учинчи байтини шундай шарҳлайди: «Оғзигача май тўлғазилган хум худди куёшга ўхшайди, гўё Аллоҳнинг доира чизгичи бу икки куёшнинг (яъни, фалак куёши ва май хумининг) гардишини чизганда бир пайтда беравар очилгандай». Ёхуд: «Май хуми билан куёшнинг тарҳи бирхил, улар бирга, бир вақтда яратилган ўхшаш нарсалардир».

Олим байтда улуғ шоирнинг куёш ҳам май хуми, яъни бирламчи манбадан нишона эканлигини, шу сабабли улар бир-бирининг мавжудлигини, яъни куёшнинг далили куёш эканлигини исботлаш учун қўлланганлигини айтмоқчи бўлганлигини қайд этади ва май хумини куёшга ўхшатиш билан Навоий ориф қалбининг саховати, карамининг бепоялигини таъкидлаб, куёш ўзҳарорати, зиёси билан оламнимунаввар этгандай, ориф қалби ҳам ошиқларни фаровон баҳраварэта олишини тасвирлашга ҳаракат қилганлигини эътироф этади. Шунингдек, бу байтда толибнинг зоҳирий мушоададан, яъни майхона деворини ҳидлашдан аста-секин ботиний маъноларни англаш сари бораётгани, бундан ҳайратланаётгани ҳам ифодаланганига эътиборни тортади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Alisher Navoiy asarlari izohli lug'ati/E.Fozilov tahriri ostida.–T., "FAN", To'rt tomlik: II tom, 1983, 48-b.
2. Комилов Н. Тасаввуф. –Тошкент, «Мовароуннахр», «Ўзбекистон», 2009.
3. Саййид Жаъфар Сажжодий. Мусталаҳоти урафо, 392-бет.
4. Абдулҳаким Табибий. Афғонистонда тасаввуф ривож, 10-бет.
5. Абдураззоқ Кошоний. Масобихул-ҳидоя, 52-бет.
6. Саййид Жаъфар Сажжодий. Мусталаҳоти урафо, 392-бет.

ХОРАЗМ ДОСТОНЛАРИ ШЕЪРИЯТИДА БАРМОҚ ВАЗНИ

Н.А.Раимова, ўқитувчи, Урганч Давлат Университети, Урганч

Аннотация. Мақолада Хоразм достонлари шеъриятидаги бармоқ вазнининг тутган ўрни таҳлил этилади. Шу жараёнда бармоқ вазнининг қадимий шакллари, тадрижий тараққиёти, эволюцияси бой мисоллар воситасида ёритиб берилади. Ушбу вазннинг илк намуналарининг болалар қўшиқларига алоқадорлигига урғу берилади.

Калит сўзлар: Хоразм, достон, бармоқ вазни, болалар фольклори, шеърият.

Аннотация. В статье исследуется роль, которую играет силлабический размер в поэзии Хорезмских дастанов. В этой связи на основе богатейшего материала освещаются ранние формы силлабического размера, его эволюция, отмечается связь ранних образцов данного размера с песнями для детей.

Ключевые слова: Хорезм, дастан, силлабический размер, детский фольклор, поэзия.

Abstract. The role of the syllabic size in the poetry of Khorezm dastans are discussed in the given article. In this process the ancient forms of the syllabic size, its gradual evolution. Are brightened up with many examples. The attention is given to the relationship between the poems in the syllabic size and children's songs.

Key words: Khorezm, dastan, syllabic size, children folklore.

Достонлардаги бармоқ вазни тамойилларини ўрганишдан олдин, умуман, энг қадимги шеърият масаласига бир назар ташлаш лозим бўлади. Чунки, эпик шеъриятнинг тарихий-генетик илдизлари қадимги даврларда юзага келган халқ архаик поэзиясига бориб тақалади.

Туркий халқлар эпик шеъриятидаги қисқа шеър деб аталувчи 7-8 бўғинли мисралардан таркиб топган шеърий шаклларнинг қадимий асослари ҳам халқ шеърияти анъаналарига бориб тақалади. Буни «Девону луғатит турк» таркибидаги поэзия намуналари тасдиқлайди. Хоразм достонларидаги шеърларнинг негизида ҳам халқ поэзияси ётади.

Шу нарса характерлики, Ўзбекистоннинг бошқа ҳудудларида тарқалган халқ эпоси намуналарини Хоразм халқ достонлари билан қиёслаганда уларнинг шеърий қисми шаклий тузилиши ва бадийи қурилиши жиҳатидан фарқланиб туриши кўзга ташланади. Чунки ҳар иккала ҳудудда тарқалган достонлар таркибидаги шеърий қисмларни ўзаро фарқлаб турадиган жиддий алоҳидаликлар мавжуд. Бунинг асосий сабаби, достон жанрини ижро этувчи профессионал ижрочилар – бахшиларнинг ижрочилиқ анъанаси, ижро усуллари, достончилик мактабларининг ўзига хослиги ва эпик асарларнинг матн қурилиши билан боғлиқ бадийи-эстетик тамойиллардадир.

Халқ қўшиқлари куй ва мусиқавийликка мосланиб, силлиқланган ва қофиявий жипслик, ритмик барқарорликка эришган. Улар бармоқ вазнида яратилишига қарамай, мусиқавийлик таъсирида аруз ўлчовларига ҳам мослашган.

Маълумки, қисқа вазнли шеърлар халқ поэзиясининг илк намуналаридир. Хоразм достонларида энг қисқа вазн 7 бўғиндан иборат. Болалар қўшиқларида эса вазнлар икки-уч бўғиндан 7-8, баъзан 11 бўғингача боради. Қуйида улардан айрим намуналарни кўриб ўтамиз:

Икки-уч бўғинли шеърлар:

Бир-мамак, = 3	Саккиз – сел, = 3
Икки-имак, = 4	Дўққиз – дўқ, = 3
Уч – дил оч, = 3	Ўнда – ўқ, = 3
Тўртда – қоч, = 3	Ўн беш – суюқ, = 4
Бешда – боқ, = 3	Йигирма – қуюқ, = 5
Олти – ёрғоқ, = 4	Ўттиз – ўқиз, = 4
Етти – ел, = 3	Қирқ – нирх, = 2
	Алли – балли. ² = 4

² Хоразм хазинаси. – Урганч: Хоразм, 1996. – Б.39.

Ушбу шеърда жуда кўп маъно яширинган. Унда 1 ёшдан ўн ёшгача бўлган болалар ҳаётига хос босқичлар қисқа сатрларда ботиний маъно орқали ифодаланади. Бола бир ёшида мама (эмчак) эмади, икки ёшида эмаклайди, уч ёшида тил очади, тўрт ёшида қочиб чопқиллайди, беш ёшида сўзга боқади, кулоқ осадди, олти ёшда югуриб, бирор жойини жароҳатлашни бошлайди, етти ёшда елдек учиб юради, саккизда селдек тошади, тўққизда дўк уришга ўтади, ўнда ўкдек бўлади, ўн бешда суюлади, йигирмада қуюлади, ўттизда ҳўкизде кучга минади, қирқда – ақли тўлишади, элликда қарилик сезилиб бошлайди. Бу маъноларни фақат маҳаллий шевага тушунадиган кишилар англай олади.

Албатта шеърнинг маъносини шарҳлаш биз учун асосий масала эмас. Бу ерда шеъринг тузилишининг моҳиятини очиб бериш зарур. Биринчи мисрадан уч бўғиндан бошланган шеър баъзан 4, айрим ҳолларда 5 бўғингача чиқиб тушади. Ўн беш мисранинг 8 таси уч бўғинли, тўрттаси тўрт бўғинли ва биттаси 2, биттаси эса 5 бўғинли мисралардир. Мисраларда турокланиш $1+2=3$; $2+2=4$; $3+2=5$; $1+1=2$ тарзида намоён бўлади. Қофияланиш эса асосан мусамман шаклида тузилган. Шеърда муайян воқеа оқими мавжуд. Бундай олиб қараганда эпик шеърнинг илк куртаклари унда ўз ифодасини топган.

Шу нарса характерлики, шеърда вазн мутаносиблигига амал қилинмаган. Мунтазам банд тузилишига ҳам эътибор қаратилмаган. Айрим шеърларда вазн мутаносиблигига эътибор қаратилгани ҳолда қофия тартиби ўзгаради:

Қарза ботдим, =4	Ўқа етдим. = 4
Молни сотдим! = 4	Гўз ёш этдим. = 4
Ерда ётдим, = 4	Ўқ синдириб, = 4
Ожи дотдим. = 4	Бир онт этдим. = 4
Ердан туриб = 4	Божим олиб = 4
Ўқ ёй отдим. = 4	Чиқиб гетдим! ³ = 4
Елдин юриб, = 4	

Шеърдаги вазнлар барча мисраларда $2+2=4$ шаклида ритмикага киришган. Қофиялар бешинчи мисрадан бошлаб, а-б-а-б шаклида давом этган. Шеър равон айтилади. Болалар бу қўшиқни ўйин-ҳаракат воситасида ижро этишади. Бу тахлитдаги шеърларнинг беш бўғинли турлари ҳам бор бўлиб, улардаги вазнда ҳам баъзан номуаносибликлар учрайди:

Ўйнағонло, = 5	Бир хўрозим бор = 5
Ўйнамоғонло, = 5	Палов тейина = 5
Уйли – уйина = 5	Аёзни юнги, = 5
Сеча тўйина = 5	Уйинга сумул = 5
Отангизни қўйина! = 7	Кўрпага гўмил. ⁴ = 5

Болалар қўшиқларида етти бўғинли қўшиқлар жуда кўп учрайди.

Ёмғир ёғора галди, = 7	Шу замонни қизлари, = 7
Қўйлар дўғора галди, = 7	Сиғир соғара галди. ⁵ = 7

Етти – саккиз бўғинли қўшиқлар ўз шакли, қофиялашиш тартиби билан оммавий лирик қўшиқларга мос келади. Бу деган сўз ушбу қўшиқларнинг уч, беш бўғинли қўшиқларга қараганда кейинчалик такомил сари юз бурганлиги маълум бўлади.

Бу тоифа қўшиқлар орасида оз бўлса-да, бир–икки бўғиндан иборат сочма шеърлар ҳам учраб қоладики, улар бўғин–урғу, микдор–урғу шаклларига мос тушади:

Ирғол, = 2	Ут, (ют) = 1
Сирғол, = 2	Утул, (ютқаз) , = 2
Алда, = 2	Қоч, = 1
Сулда, = 2	Қутул! ⁶ = 2

Ушбу тоифа шеърларнинг яратилиш тарихи жуда қадимийдир. Чунки болаларнинг ўйин қўшиқлари ибтидоий ҳаёт даврида болаларга ҳарбий тарбия беришнинг бир воситаси

³ Хоразм хазинаси. – Урганч: Хоразм, 1996. – Б.26.

⁴ Хоразм хазинаси. – Урганч: Хоразм, 1996. – Б.25.

⁵ Хоразм хазинаси. – Урганч: Хоразм, 1996. – Б.41.

⁶ Хоразм хазинаси. – Урганч: Хоразм, 1996. – Б.15.

бўлган. Юқоридаги кўшиқ мисраларидаги «Қоч», «Қутул», «Алда», «Ирғол» каби сўзлар буйруқ оҳангида айтилади ва болада эпчиллик хусусиятларини тарбиялайди.

Бизнинг эпик шеърият масаласига ўтишдан олдин болалар шеъриятига хос намуналарни келтиришимиздан асосий мақсад шуки, уларнинг яратилиш даври энг қадимги ҳаёт билан боғланиб кетади ва туркий шеъриятнинг илк намуналари сифатида эътиборни тортади. Юқоридаги намуналарга қараганда болалар шеъриятининг ўйин – ҳаракат ҳамроҳлигида ижро этиладиган кўшиқлари бўғин-урғу тизимига мос келади. Тадқиқотчиларнинг қайд қилишларича, ушбу тизим рус шеърияти орқали кириб келмаган, балки унинг илдизлари халқ ижодиётида қадимдан мавжуд.⁷

Болалар шеърияти вазн жиҳатидан бир-икки бўғиндан тортиб, 7-8 бўғингача боради. Катта ёшдаги болалар репертуаридаги лирик шеърлар эса 8-11 мисрагача бўлган ҳажмда кўринади. Бинобарин, қадимги туркий шеъриятга бевосита алоқадор бўлган ушбу поэзия намуналари дастлаб бир ва икки бўғинли шакллардан ташкил топиб кейинчалик 3,4,5 бўғинли шаклларгача ўсиб борган. Айниқса уч ва тўрт бўғинли вазнга эга бўлган шеърлар кўп тарқалган. Бизнинг фикримизча, $3+4=7$; $4+4=8$ типигача ўсиб чиққан. Кейинги даврларда ана шу 7 ва 8 бўғинли шеърлар жуда фаол ривожланган ва оммавийлашган.

Хоразм достонларидаги эпик шеърларни ушбу поэзия намуналаридан ажратган ҳолда ўрганиб бўлмайди. Болалар шеърияти кичкинтойлар доирасида маросим типига ижро қилиниб келгани маълум. Маросимлар эса шаклланиш жиҳатидан жуда қадимий эканлигини илгари таъкидлаб ўтдик. Болалар шеърияти кичик, ўрта ва катта ёшдаги болалар иқтидорига хос равишда тармоқланган. Биз юқорида келтирган намуналар ўрта ёшдаги ўсмирлар репертуарига тегишли бўлиб, ўйин-ҳаракат билан чамбарчас алоқадордир. Шу сабабдан ҳам уларда вазнлар қисқа, чўзиб ва қисқартиб айтиладиган унлилар мавжуд. Бўғин номутаносибликлари ўйин-ҳаракатга мос ҳолда келиб чиқади. Катта ёшдаги болаларга хос шеърият лирикага мойил бўлиб, 7-8-11 бўғинли вазнларга тўғри келади.

Достонлар шеъриятидаги энг қисқа вазн ҳам 7-8 бўғинли мисралардан бошланади. Чунки, уларнинг деярлик барчаси лирик кечинмалардир. Бинобарин, Хоразмдаги эпик шеърият илдизлари энг қадимги маросим кўшиқлари билан узвий боғланади ва архаик ўғуз эпосига бориб тақалади. «Ўғузнома», «Китоби дадам Қўрқут» асарларидаги поэзия намуналарининг астрофик шаклда намоён бўлишлари буни тасдиқлайди.

Хоразм достонларидаги эпик шеърлар халқ поэзияси намуналарининг тўла строфик тамойилга эга бўлган бир даврида ҳозирги шаклга келган. Буни биз қуйида кўриб ўтамиз. Достонларда 7 бўғинли вазнлар анчани ташкил этади:

5 2
Афсонамисан / билмам,
5 2
Девонамисан / билмам,
5 2
Бу жоя нечук / келдинг?⁸

Шеърдаги вазн $5+2=7$ тарзида катъий туруққа ажралган ва равон ўқилади. Етти бўғинли вазннинг $3 + 4 = 7$ туруқли шакли ҳам мавжуд:

3 4
Сиримни / аён, этсам
3 4
Овора / Ғарибдурман.⁹

Ушбу вазннинг $2+5+7$ шаклини ҳам учратиш мумкин:

2 5
Зиндон / ичра дардимни,

⁷ Тўйчиев У. Ўзбек шеър тузилиши. // Адабиёт назарияси, II том. – Тошкент: Фан, 1979, 337-397-бетлар.

⁸ Ожиза. – Тошкент, 2003. – Б.97.

⁹ Ожиза. – Тошкент, 2003. – Б.89.

2 5
Олло / ўзинг билурсан.¹⁰

Етти бўгинли вазнда $4+3=7$ шаклида туруқланган мисралар кўп учрайди:

4 3
Ғофилликда / ёндошдим,
4 3

Сандай жўги / айёра (Ошиқнома, 2-китоб, 146-бет).

Демак, 7 бўгинли вазнли шеърларда туруқланишнинг тўртта шакли мавжуд бўлиб, мисралардаги маънони таъкидлаш оҳанги билан боғлиқ ҳолда рўёбга чиқади. Достонларда 7 бўгинли шеърларга қараганда 8 бўгинли шеърлар кўпроқ ишлатилган. Унинг қуйидагича туруқланиш шакллари учрайди:

Аксарият ҳолларда $4+4=8$ шакли қўлланилади ва жуда равон ўқилади:

4 4
Жигарларим / пурхун бўлиб,
4 4

Ноз устига / ноз айларсан (Ошиқнома, 2-китоб, 137-бет).

8 бўгинли вазннинг $6+2=8$ шакли:

6 2
Маматхон подшонинг / қизи,
6 2

Саёдхон боғдадир-/ боғда (Ошиқнома, I – китоб, 23-бет).

8 бўгинли вазннинг $2+6=8$ шакли:

2 6
Бугун / манинг кўзларима,
2 6

Ёхти / жаҳон думон эмди (Ошиқнома, 1-китоб, 219-бет).

8 бўгинли вазннинг $2+2+4=8$ шакли:

2 2 4
Бошим / олиб,/ кетар бўлдим,
2 2 4

Куяр/ бўлдим,/ ёр дардингдан (Ошиқнома, 3-китоб, 294-бет).

8 бўгинли вазннинг $3+5=8$ шакли:

3 5
Очилди / бир ғунча гулим,
3 5

Бахт уйим/ баҳора дўнди (Ошиқнома, 3-китоб, 272-бет).

8 бўгинли вазннинг $5+3=8$ шакли:

5 3
Чўх савдо тушди / бу боша,
5 3

Халойиқ кўрди / томоша, (Ошиқнома, 3-китоб, 135-бет).

8 бўгинли вазннинг аралаш шакли:

5 3
Тобут кўтарган / зорингман. = 8
4 4

Равзаниға / юзин суртган, = 8
3 4

Пурчаши / Хуморингман. = 7 (Ошиқнома, 3-китоб, 217-бет).

Достонлар шеърлятида 7-8 бўгинли мисралардан ташкил топган бандлар жуда кўпчиликти ташкил этади. Айниқса 8 бўгинли шеърлар фаол истифодага тортилади. Бунинг

¹⁰ Ожиза. – Тошкент, 2003. – Б.116.

асосий сабаби 8 бўғинли вазннинг мусикага кўпроқ мойиллигидир. Уларнинг мазмунида баъзан шодлик, баъзан ички изтироблар ўз ифодасини топади.

Маълумки, 4+4 типдаги шеърлар Самарқанд дostonчилиги анъаналарида кўп қўлланилган. Бунинг асосий сабаби уларнинг ритмик табиатининг ўйноқи ва ифода имкониятининг бойлигидир.¹¹ Ушбу шеър тури Самарқанд дostonчилигида отда чопиш, кураш, жанг эпизодларида кўпроқ ишлатилади. Хоразм дostonларида эса образлар руҳиятининг турли қирралари унда ўз ифодасини топади.

Шу нарсa характерики, 6 бўғинли вазн Самарқанд дostonчилигида ҳам Хоразм дostonчилигида ҳам учрамайди. Бунинг асосий сабаби унинг мусикага мос тушмаслигидир. 7-8 бўғинли мисраларда тuroқ ранг-баранглигининг сабабини ҳам мусикавийликдан ахтариш лозим. Бу тоифа шеърлар енгил, шўх мусикага кўпроқ мойилдир. Шу боисдан 7-8 бўғинли вазн дostonларда кўпроқ қўлланилади. Аслида эпоснинг дастлабки шаклланиш давридаёқ ижодкорлар илк бора 7-8 бўғинли, балки ундан ҳам қисқарoқ вазнларга мурожаат қилганлар. Буни ишимиз бошида келтирилган болалар шеърляти билан боғлиқ намуналар тасдиқлайди.

Хоразм дostonларида 11 бўғинли вазнлар образларнинг батафсил монологларида, насихат ва йўл бўлсин айтишларида, тилак билдиришда, диалогларда кўпроқ қўлланилади. Бу вазн 7-8 бўғинли вазнлар билан тенг миқдорда ишлатилади. Унинг тuroқланиш доираси 7-8 бўғинли вазнларникига қараганда камроқ. Бу вазннинг тuroқланиши кўп ҳолларда 4+4+3=11 тарзида қўлланилади:

4 4 3
Қурбон ўлам/ булбулина/ гулина,
4 4 3
Бол эзилмиш/ дудоғина/ тилина
4 4 3

Сочинг энди / ўрим энди / мор энди (Ошиқнома, I китоб, 41-бет).

Бу вазнда тuroқланишнинг 6+5=11 тури янада фаолроқ ишлатилади:

6 5
Жоду кўзларинга / тар тушан каби,
6 5

Лабингдин бир иссиқ / пиёла тушмиш (Ошиқнома, I китоб, 49-бет)

Оз бўлса-да, 3+3+5 шаклли тuroқланиш ҳам учраб туради:

3 3 5
Сахарлар / севдигим / чиқсанг сайрона,
3 3 5
Кўрқарам / ошиқлар / ўнгинга ёна,
3 3 5

Ногоҳ мўй / узилса / қилдин айбдир. (Ошиқнома, I-китоб, 40-бет)

Айрим ҳолларда бу вазннинг 4+7=11 шакли учраб қолади:

4 7
Таъриф этсам / Завриёнинг сўзини,
4 7

Гул юзлари / моҳитобона мангзар. (Ошиқнома, I китоб, 274-бет).

Б.Раҳмонов тадқиқотида дostonларда баъзан ўн, ўн икки ёки ўн уч бўғиндан ташкил топган шеър типи учрашини қайд қилади.¹² Хоразм дostonларида эса 10-12-13 бўғиндан иборат мисралардан ташкил топган шеърларни учратиш қийин. Бироқ айрим ҳолларда 11 бўғинли шеър типининг аралаш хиллари кўзга ташланиб қолади:

7 3

¹¹ Раҳмонов Б.М. Ўзбек халқ эпик шеър тузилиши НДА. – Тошкент: 1998, Б. 15

¹² Раҳмонов Б.М. Ўзбек халқ эпик шеър тузилиши НДА. – Тошкент: 1998, Б. 16

Салом эй нури чашим / подшоҳим,

7 3

Салом эй отам мунис / хазинам,

7 4

Салом эй дилнавозим / тожу тахтим (Ошиқнома, 3-китоб, 216-бет).

Фақат битта жойда 11-12 бўғинли аралаш вазндаги мисралар учрайди:

Халифам йўлуқди манго бир можаро, - 12

Йиғлаюб югурдим тоғдину тоға, - 11

Ростин дегин бу туш аён кўрмишам. – 11 (Ошиқнома, 3-китоб, 221-бет).

Бундай аралаш тип вазнлар фақат «Лайли ва Мажнун» достонида учрайди. Ушбу дoston фақат ёзма нусхалар орқали етиб келган ва дoston ҳамиша қиссахонлар томонидан «ярим куйлаш» оҳангида ўқиб келинган. Унинг оғзаки вариантлари бахшилар репертуарида йўқ.

Мисралар вазнидаги номутаносибликлар бизнинг фикримизча, дostonни кўчирган котибларнинг йўл қўйган камчиликлари ёки бўлмаса нашр доирасидаги хатолар бўлиши ҳам мумкин. Бинобарин, 11 бўғинли шеърларда асосан 4+4+3; 6+5; шаклидаги турокланиш асосий бўлиб ҳисобланади. Бизнинг кузатишимизда 11 бўғинли вазнлардаги турокланишнинг бошқа кўринишлари учрамади.

Дostonларда ишлатилган 11 бўғинли шеърларда 4+4+3 шаклида юзага келган турокланиш мисраларга сокинлик бағишлайди, образларнинг руҳий кечинмаларини батафсил ёритишга имконият яратади. Бу тоифа шеърларнинг мусикавий ижросида ҳам бахшилар кўпроқ мақом куйларига яқин оҳангларни танлашади.

Мисралардаги турокланишда бош тuroқ асосий ҳисобланади. Баъзи ҳолларда ички турокланиш жараёни бузилиши мумкин, бироқ бош тuroқ шеър мисраларидаги маромни сақлаб қолади:

4 4 3

Исфaҳонда / Юсуфи жаҳон / мендадур,

4 4 3

Келбатлари / туруб қоплон / бўлармиш (Ошиқнома, 3-китоб, 12-бет).

Ушбу банднинг учинчи мисрасида ички тuroқдаги маромга путур етган. Аммо 8+3=11 шаклидаги бош тuroқ шеърнинг ўқилишидаги асосий ритмик оҳангни таъминлай олган. Бинобарин, Хоразм дostonларида асосан 7-8 ва 11 бўғинли вазндаги шеърлар қўлланилади. В.М.Жирмунский 7-8 бўғинли вазндаги шеърларни қаҳрамонлик эпосига, 11 бўғинли мисралардан ташкил топган поэзия намуналарини китобат қилинган романик эпосга нисбат беради.¹³

Албатта қаҳрамонлик эпоси эпик шеърятнинг илк намуналари ҳисобланади. Бу деган сўз уларнинг қадимийлигидан дарак беради. Романик эпос эса қаҳрамонлик дostonларининг қайта ишланган, нисбатан кейинги даврларнинг маҳсулидир. Масала шу тахлитда қўйилса, В.М.Жирмунскийнинг кузатишлари тўғри бўлиб чиқади.

Хоразмдаги оғзаки тарқалган дostonларда ҳам, китобий нусхаларда ҳам 7-8 ва 11 бўғинли вазнлардаги шеърлар нисбатан бир-бирига деярлик мос келади. Хоразм дostonларидаги шеърят вазнида тuroқнинг цезура шакли (узоқ пауза) бизнинг кузатувимизда учрамади. Чунки, юқоридаги таҳлилимизда мисралар тизимидаги вазний маромда номутаносибликлар деярлик йўқлиги сабабли, нутқий маромни йўлга солиб юбуровчи цезура усули мазкур шеър тизимда ўз кучини сақлаб қола олмайди.

Дostonлар таркибидаги шеър қисмда илгари таъкидлаганимиз каби 11 бўғиндан юқори бўлган 14-15-16 бўғинли мисралар ҳам кўплаб учрайди. Бироқ, Хоразм дostonларидаги эпик шеърятда бармоқ вазнининг тутган ўрни алоҳида аҳамиятга эгадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Хоразм хазинаси. – Урганч: Хоразм, 1996.
2. Тўйчиев У. Ўзбек шеър тузилиши. // Адабиёт назарияси, II том. – Тошкент: Фан, 1979

¹³ Жирмунский В.М. О некоторых проблемах теории тюркского народного стиха //Вопросы языкознания. – М., 1968. – №1. – С.29.

3. Ожиза. – Тошкент, 2003.
4. Раҳмонов Б.М. Ўзбек халқ эпик шеър тузилиши НДА.. – Тошкент: 1998
5. Жирмунский В.М. О некоторых проблемах теории тюркского народного стиха //Вопросы языкознания. – М., 1968. – №1.

УЎК 81.27

БАДИЙ МАТНИ ЛИНГВИСТИК ЭКСПЕРТИЗА ҚИЛИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК МУАММОСИ

З.Сувонов, PhD, ТошДЎТАУ, Тошкент

Аннотация. Бадиий матннинг лингвистик экспертизасида махсус методологик тамойил ва категорияларнинг тизимлаштирилиши ва қўлланилиши тадқиқотнинг натижадорлигини белгиловчи мезондир. Бадиий матннинг лингвистик экспертизасида матн лингвистик экспертизасининг умумий қонуниятлари, шунингдек тафаккур ва нутқ, шакл ва мазмун, нутқ ва мантиқ, шахс ва руҳият диалектикасида бадиий ва зоҳирий маъно, нутқдаги тағ маънони аниқлашнинг лингвистик тамойилларига методологик асос сифатида таянилади.

Калит сўзлар: бадиий матн, лингвистик экспертиза, махсус методологик тамойил, категорияларнинг тизимлаштирилиши, тафаккур ва нутқ, шакл ва мазмун, нутқ ва мантиқ, шахс ва руҳият диалектикаси.

Аннотация. Систематизация и применение специальных методологических принципов и категорий при лингвистической экспертизе художественного текста является критерием, определяющим эффективность исследования. При лингвистической экспертизе художественного текста применяются общие закономерности лингвистической экспертизы текста, а также лингвистические принципы определения смысла в речи, в диалектике мысли и речи, формы и содержания, речи и логики, личность и психика, положены в качестве методологической основы.

Ключевые слова: художественный текст, лингвистическая экспертиза, особый методологический принцип, систематизация категорий, мышление и речь, форма и содержание, речь и логика, диалектика личности и психики.

Abstract. Systematization and application of special methodological principles and categories in the linguistic examination of the literary text is a criterion that determines the effectiveness of the research. In the linguistic examination of the literary text, the general laws of the linguistic examination of the text, as well as the linguistic principles of the determination of the meaning in speech, in the dialectics of thought and speech, form and content, speech and logic, personality and psyche, are relied on as a methodological basis.

Key words: artistic text, linguistic expertise, special methodological principle, systematization of categories, thinking and speech, form and content, speech and logic, dialectics of personality and psyche.

Методологик асосларнинг тўғри танланиши узвий қўлланиши кутилаётган натижанинг аниқлиги ва аҳамиятини белгилайди.

Бадиий матн лингвистик экспертизаси вазифалари ҳар қандай нутқ маҳсулотларининг, яъники матн ёки нутқ материалларининг вазиятдан келиб чиқиб, контекстдаги маъно ва уни аниқлаш билан боғлиқ бўлган асосий хусусиятлари батафсил муҳокамага сабаб бўлади. Бадиий матннинг лингвистик экспертизасида ахборот объектларининг маъноси ва бошқа параметрларини бирдан чексиз ҳажмгача бўлган сўзларни ўрганиш мумкин. Бадиий матн турли вазият ва ҳолатларни кўриб чиқиш, ўрганиш, талқин этиш ва малакали ёрдам кўрсатишда аҳамиятли.

Бадиий матн лингвистик экспертизасининг ташхиси сифатида қуйидаги вазифаларни кўрсатиш мумкин.

тил меъёрларига амал қилиш;

бадиий матндаги бетакрорлик, индивидуаллик;

бадий матн маъноси: салбий ёки ижобийлик хусусияти;

ўзбек тили ва бошқа тилларнинг бойиш манбалари билан баҳсли сўзнинг (сўз бирикмаларининг) этимологик, эволюцион ва ассоциатив тизим алоқаларидаги фарқлар;

исмнинг чалғитувчанлик хусусияти;

душманлик, зўравонлик ва бошқа қонунбузарликларнинг номланишдаги аниқ ёки яширин тарғибот.

Бадий матн лингвистик экспертизасининг идентификация вазифалари қуйидагилар билан белгиланади:

таққосланадиган умумий хусусиятларнинг график, семантик, фонетик, стилистик ёки бошқа жиҳатдан ўхшашлиги;

бадий матн экспертизаси ўрганадиган турли хил номланишларнинг идентификатори (биз ўхшаш деб атасак ҳам бўлар).

Мисол учун Москва ЕСИН “экспертиза ва баҳолаш маркази”да матн ва бадий матнни текшириш: кенг қамровли тадқиқотлар ўтказиш имконияти мавжуд.

Суд-лингвистик эксперт тадқиқотида эса аудио материаллар, файл ва видеолар муаммони ҳал қилиш учун ёрдам беради. Булар қуйидагиларда кўринади:

фоноскопик текшириш;

аудио ва видео ёзувларни текшириш;

хужжатларни техник кўрикдан ўтказиш;

психологик ва лингвистик экспертизадан ўтказиш;

компьютер-техник экспертиза каби.

Бадий асарининг мазмуни – семантик ва формал жиҳатини лингвистик таҳлил қилиш тегишли қонун меъёрида назарда тутилган ўзига хос ғайриқонуний белгиларга кирувчи оғзаки ва ёзма конструкциялар ҳамда лисоний бирликларни аниқлашнинг асосий усули ҳисобланади.

Бадий матннинг лингвистик экспертизаси нима?

Бу оғзаки ёки ёзма бадий матнни жараён нуқтаи назаридан тартибга соладиган лингвистик ўрганишдир. Текшириш натижаси тилшунослик ва бадий нутқда махсус билимлардан фойдаланишни талаб қиладиган масалалар бўйича хулоса беради. Бадий матн экспертизасининг предмети тилшунослик соҳасида махсус билимларни талаб қиладиган муаммоларни ҳал қилиш орқали муайян исбот талаб қиладиган ҳолатларни белгилаш.

Бадий матн лингвистик экспертизаси объектлари:

Бу бадий матн, тафаккур ва нутқ, шакл ва мазмун, нутқ ва мантик, шахс ва руҳият диалектикасида бадий ва зоҳирий маъно, нутқдаги тағ маънони аниқлашнинг лингвистик тамойиллари тил ва нутқ бирликлари, ҳар қандай моддий муҳитда тақдим этилган матнлар.

Бадий матн лингвистик экспертизасининг вазифалари:

сўзлар, барқарор фразеологик иборалар маъноларини этимологик жиҳатдан изоҳлаш ва тушунтириш;

лисоний бирлик ёки нутқ бирлигининг асосий ва қўшимча (коннотатив) оғзаки ёки ёзма маъносини изоҳлаш;

адабий нутқда муъёрларни тушунишнинг қандай вариантлари мавжудлигини аниқлаш учун хужжат матни қоидаларини талқин қилиш;

бадий асарда акс этган (“Қир устидаги аёл” Ж.Э.) савдо белгилари, шиорлар, реклама матнлари, тижорат, товар номларини идентификациялаш ёки бошқа белгилар билан чалкашлик даражасини анологик ўрганиш;

Матннинг (фрагментни) семантик йўналишини, қилинган таклифларнинг модаллигини, нутқ бирликларининг экспрессивлиги ва эмоционаллигини, уларнинг расмий ва грамматик хусусиятлари ҳамда семантикасини, ишлатилган услубий воситаларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш учун ўрганиш.

Қачон керак?

Бадий матн лингвистик экспертизасига қуйидаги ҳолатларда зарурат пайдо бўлади:

мантиқан бузилган матн моҳиятини очишда, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ёзма матн орқали ахлоқий жиҳатдан содир этилган жиноятларни ошкор қилиш, бадий асар

қахрамонларининг тухмат, ҳақорат, нафрат ва адоватни қўзғатиш просессиди, шунингдек, персонажнинг ҳар қандай миллий, диний ёки бошқа ижтимоий гуруҳга мансублиги сабабли инсон кадр-қиммати, бундан ташқари, жинсий, этник жиҳатдан камситилиш ҳолатларида;

бадий матндаги савдо белгиси, атайлаб сохта реклама, муаллифлик ҳуқуқининг бузилиши ва турдош ҳуқуқлар, ихтирочилик ва патент ҳуқуқлари, адабиётда порнографик материалларнинг ноқонуний тарғиботи ва бошқалар;

матнда халқ манфаати, шаъни, кадр-қиммати, шунингдек фуқароларнинг ишбилармонлик обрўсини ҳимоя қилишда;

муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларни ҳимоя қилишда;

адабий асарда гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларни ёки уларнинг муқобилларини тарғиб қилиш.

Бадий матнни лингвистик экспертиза қилиш ва уни услубий жиҳатдан текшириш ҳолати, мавжуд эксперт методлари муаммоси ҳамда уларни такомиллаштириш хусусида йўналиш ҳамда таклифларни кўриб чиқишга ҳам зарурат бор.

Бадий матннинг лингвистик экспертизасида махсус методологик тамойил ва категорияларнинг тизимлаштирилиши ва қўлланилиши муаммосини лингвистик экспертизанинг энг муҳим ва ҳал қилинмаган масалаларидан бири десак ҳам бўлади. Бунда бадий матн учун лингвистик экспертиза ўтказиш амалиёти, хусусан, ўз-ўзидан, индивидуал ва субъектив равишда амалга оширилиши кўзда тутилади. Соҳа мутахассислари (тилшунослар, адабиётшунослар, журналистлар) бир томондан бадий матннинг филологик ва кундалик ҳолатига, яна бир жиҳатдан эса бадий адабиёт ва матбуотдаги ҳуқуқшунослик соҳаси билимларига таянади. Буларни ҳам эътибордан қочирмаслик зарур. Аммо шунга қарамай, бадий матннинг лингвистик экспертизасига эҳтиёж ортгандан-ортиб бормоқда. Шу билан бирга, барча иштирокчилар учун суд жараёнининг барча босқичларида ягона “ўйин қоидалари”га талаб ортиб бормоқда. Бу жараёнлар учун махсус методлар ишлаб чиқилмаганлиги сезилади. Ва, даъвогар ва судланувчиларнинг (муаллиф ва танқидчи) эксперт баҳоларидан норозилигини келтириб чиқариш аниқ. Шу сабаб бу процессларнинг кўпчилиги бир неча урунишлар бўлгани билан кечиктирилади ва кейинга қолдириб келинади ҳамда қайтадан кўриб чиқишга мажбур бўлади. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, жамоатчилик ҳуқуқ тарғибот соҳасидаги зиддиятли лингвистик вазиятларни ҳуқуқий нуқтаи назардан баҳолашни самарали тарзда бирлаштириш оладиган ҳамда умумий принципларни ҳуқуқий лингвистик экспертизанинг ўзига хос методологиясини ишлаб чиқиши зарур [1].

Бадий матнни текширишда методология муаммоси ҳақида гап борар экан бир нарсани эсдан чиқармаслик зарур. У ўқиш, тушуниш, маъносини билиш, бадий завқ олиш учун ёзилган бадий санъат асари. Бу маълум маънода асар муаллифида туғма истеъдод бўлишини талаб қилади ва, ҳаттоки, яратилажак қахрамонларнинг ҳаммуаллифи бўлиши ҳамда улар билан билвосита тенг шартларда мулоқотга, диалогга киришишига тўғри келади. Бунда методика – бу мавзунини ўрганиш йўллари ва стратегиялари ҳамда жараённи ўргатиш. Методология эса – инсоннинг воқеликни, жараённи ўзгартириш усуллари аниқлаш, ўрганиш ва ташкил этиш. Системавий яхлитликни таъминлаш ва ривожлантиришга қаратилган амалий фаолият тури. Методларни қўллаш ва улардан фойдаланиш инсон фаолиятининг ҳар қандай соҳасида амалга оширилади. Бу ҳар қандай соҳа доирасида кўрилган ва тажрибада қўлланган ҳодиса. Аммо методология термини текшириш усуллари излаш, ишлаб чиқиш ва тизимлаштиришда нафақат восита, балки асосий мақсад ва натижаси ҳисобланади. Методология оқибатга эмас фақат натижага асосланади.

Методология икки йўналишда акс этиши мумкин. Ҳам назарий, ҳам фалсафий билимлар ва амалий муаммоларни ҳал қилиш; дунёни мақсадли ўзгартиришга қаратилган бўлади. Ҳар қандай шароитда назарий фикр билим моделига интилади ва таянади. Амалий тафаккур эса дастур-чоралар, керакли амалий мақсадга эришиш, ҳақиқатдан адашмаслик ёки биз ишончли билим деб ҳисоблаган усуллар тўплами. Бадий матнни текшириш усулининг сифати амалиёт билан боғлиқ ҳодиса. Илмий ва амалий муаммоларни ҳал қилиш реал ҳолатлар тўпламида

амалга оширилади ҳамда мақсадга эришиш қонуниятларини излаш орқали экспертизадан ўтказилади.

Методологияда қуйидагилар аҳамиятли:

- фаолиятнинг хусусиятлари: тамойиллари, шартлари, меъёрлари;

- фаолиятнинг мантикий тузилиши: субъект, объект;

- фаолиятнинг вақтинчалик тузилиши: босқичма-босқич бориши, жараёни;

- ишни бажариш ва муаммоларни ҳал қилиш технологияси: воситалар, усуллар.

Методология ҳам субстансиал ҳам формал жиҳатдан ўрганилади. Методология субстансиал жиҳатдан қонуниятларни, назарияларни, илмийликни, илмий характердаги мезонларни ва қўлланиладиган тадқиқот методлари системасини ўрганади. Формал методология эса тадқиқот усуллари мантикий тузилиш ва назарий билимларни қуришда расмийлаштирилган ёндашувлар, унинг ҳақиқий ҳамда асосли экани нуқтаи назаридан таҳлил қилиш билан боғлиқ муаммоларни ўрганади.

Бадий асар диалогнинг (бунда бадий асар ва ўқувчи назарда тутилади) коммуникатив воситаси ҳисобланади. Адабий танқид – бу диалогнинг ҳам воситачиси. Танқид ўз ролини бажариш, бадий асар концепциясини очиб беришга ҳамда асарнинг қийматини белгилашга ҳисса қўшади. Ва, шунинг учун уни талқин қилиш, баҳолаш воситаси, тушуниш, аниқлаш йўли билан қуроллантириш зарур.

Методнинг комик жиҳати шундаки, у ҳатто номаълум ҳодисани текширишга, салафларга эргашишга, ушбу турдаги ёки ўша йўналиш ҳодисалари билан шуғулланган ўтмишдаги олимларнинг тажрибасига асосланиб ўйлашга ҳам имкон беради. Бу илмий ўзлаштириш (худди поэтик ўзлаштириш каби, А.Н.Веселовский) дейилади ва ижобий ҳодиса саналади.

Рус олими Александр Романов “Бадий асарни таҳлил қилиш методикаси” асарида илмда матнни танқидий таҳлил қилиш, баҳолаш, экспертизадан ўтказишнинг уч хил услубий воситалари мавжудлигини кўрсатади:

1. Бадий матннинг ташқи алоқаларини таҳлил қилишнинг “анъанавий” воситалари: социологик, тарихий-маданий, тарихий-қиёсий, биографик ва ижодий-генетик ёндашувлар.

2. Бадий матннинг ички алоқаларини таҳлил қилишнинг “янги” воситалари: таркибий, семиотик, услубий таҳлиллар, микроанализ, диққат билан ўқиш.

3. Матннинг ижтимоий фаолиятини таҳлил қилиш воситалари: асар ҳақидаги танқидий адабиётларни ўрганиш, ўқувчиларнинг ўзига хос социологик таҳлили ва бошқалар [4].

Жараёнда бадий матн лингвистик экспертизаси методологиясини ҳар томонлама қамраб оладиган ушбу танқидий усулларни замонавий, мукамал қилиб ишлаб чиқиш зарурати мавжуд.

Контекстлар ва хусусиятларнинг ўзаро боғлиқлигини саралаш муаммосини ҳал қилиш мақсадида баҳсли вазиятларда маъноларни алмаштириш ва исбот талаб қиладиган лингвистик баёнотларнинг конструктив усулини таклиф қиламиз. Бу хусусда батафсил фикр юритиш мумкин. Бунда ўрин алмаштириш усули қуйидагича: бадий матн оппозицион хусусиятларни нейтраллаштира, иккала хусусиятни алмаштиришда унинг контекст хусусиятлари ўзгармайди. Акс ҳолда оппозицион хусусиятларни алмаштиришда олдимизда икки хил бадий матн бўлади. Бу ёндашув орқали маълум бир тадқиқот объекти билан қарама-қарши хусусиятларнинг мослиги гипотезаси (фараз, тахмин) синовдан ўтказилади.

Бундай ҳолда, иккита вариант мавжуд:

а) ўрин алмаштиришда керакли хусусиятлар объектга мос келади. Объектни ўзгартириш пайтида у идентификациядан ташқарига чиқмайди ва у мослашади. Бу ҳолда биз ўрганилаётган хусусиятларни зарарсизлантириш фактига эга бўламиз.

б) ўрин алмаштиришда исталган хусусиятлар мос келмайди. Ундан сўнг бир қарама-қарши хусусиятни бошқасига ўзгартириш ўрганилаётган объект идентификациясининг бузилишига олиб келади. Бизнинг фикримизча, ўрин алмаштириш усули асосий интроспектив усуллардан биридир. Бу усул аслида бадиий матн экспертизаси тадқиқотларида қўлланилади [3].

Конструктивликнинг талаби шундаки, тилшунос ҳеч бўлмаганда унинг тавсифини рад этиши мумкин бўлган шартларни кўрсатиши мумкин. муҳими маълумот бошқача тарзда кодланган бошқа объектни қуриши ва шу билан ўрганилаётган объект ўртасида идентификация йўқлигини исботлаши лозим бўлади.

Бадиий матнни лингвистик экспертизасини амалга ошириш, уни метод ва методологик нуқтаи назардан текшириш учун таклифлар ишлаб чиқилди. Мавжуд эксперт методлари муаммоси ва уларни такомиллаштириш хусусида ҳам йўналишлар белгилаб олинди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Голев Н.Д. О соотношении лексического и словообразовательного аспектов при описании мотивированных слов в системе и тексте. Галяшина, 2003, Галяшина, 2006, Баранов, 2007].
2. Голев Н.Д. Динамический аспект лексической мотивации. -- Томск, 1989. lingvo.asu.ru/golev/articles/z80.html
3. Голев Н.Д. Об объективности и легитимности источников лингвистической экспертизы / Голев Н.Д. // Юрислингвистика -3 : Проблемы юрислингвистической экспертизы : Межвузовский сборник научных трудов / Под ред. Н.Д. Голева. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 14-29.
4. <https://livrezon.com/publication/metodologiya-analiza-hudojestvennogo-proizvedeniya-chast-1>
5. Матвеева, О.Н. Статья «Комментарий «СК»» / О.Н. Матвеева // Цена слова. – М.: СТЭНСИ, 2002. – С.184-190.

УЎК 81'37

ОЛАМНИНГ КОМИК МАНЗАРАСИДА БАҲО КОНЦЕПТЛАРИНИНГ ЎРНИ

Н.Ж.Сулайманова, доц., Самарқанд давлат чет тиллар институти, Самарқанд

Аннотация. Мақолада комиклик ёки юмор, маданий ўзликни белгиловчи муҳим восита сифатида, инсоннинг маълум бир жамоага, миллатга тегишлиги билан боғлиқлиги, у доимо алоҳида маданият, маълум вазият доирасида намоён бўлиши, комик вазият ва мазмун инсон томонидан онгли равишда вужудга келтирилиши, ҳамда аниқ адресатга йўналтирилиши, адресатнинг вазифаси комик мазмунни тушуниши ҳамда унга муқобил тарзда жавоб ҳаракатини бажариши таъкидланган.

Калит сўзлар: модаллик, реаллик, нореаллик муносабати, модал мазмун, концептуал мослашув, лисоний манзара, денотатив, комик баҳо, комик феномен

Аннотация. В статье подчеркивается, комедия или юмор как важное средство определения культурной идентичности, связана с принадлежностью человека к определенной общности, нации, всегда проявляется в рамках определенной культуры, определенной ситуации, комическая ситуация и содержание сознательно создаются человеком, а обращено к конкретному адресату, у адресата задача состоит в том, чтобы понять комическое содержание и ответить на него альтернативным способом.

Ключевые слова: модальность, реальность, отношения нереальности, модальное значение, концептуальная совместимость, языковой ландшафт, денотативный, комическая оценка, комический феномен

Abstract. The article emphasizes that comedy or humor as an important means of determining cultural identity, is associated with a person's belonging to a certain community, nation, always manifests itself within a certain culture, a certain situation, a comic situation and content are consciously created by a person, but addressed to a specific addressee, at the addressee the challenge is to understand the comic content and respond to it in an alternative way.

Keywords: *modality, reality, relations of unreality, modal meaning, conceptual compatibility, language landscape, denotative, comic evaluation, comic phenomenon*

Кириш. Машхур француз услубшуноси Ш.Балли замонидан буён тилшунослар ҳар қандай нутқий тузилма таркибида асосий маъно (диктум) ва сўзловчининг ушбу диктум тўғрисидаги интеллектуал, эмоционал ҳамда ифодали фикрни ифодаловчи модал маъно (модус) ажралишини эътироф этиб келмоқдалар. Модаллик категорияси учун энг муҳими воқеликка нисбатан муносабат эканлигини алоҳида таъкидлаган А.В. Бондарко, ушбу ҳодиса тавсифида воқеликка қандай ва қайси муносабат юзага келаётганини эътиборга олиш лозимлигини уқтиради. Унинг фикрича, модалликнинг асосий кўрсаткичи реаллик ёки нореаллик муносабатидир [2, 59]. Демак, модал мазмун тил соҳибининг воқеликка концептуал мослашуви, уни фаҳмий идрок этиши муҳотида шаклланади.

Оламнинг лисоний манзараси худди шу сифат концептуал мослашув шароитида шакл олишига ишониш керак. Н.Н. Шпильная олам лисоний манзарасининг модал турига лисоний шахснинг ташқи акс эттирувчи вазиятларни киритади. Бунда идрок этилаётган воқелик парчаси тил соҳибининг онгида янгидан туғилаётган тимсолнинг “бобо образи” (прообраз) сифатида пайдо бўлади. Янги образнинг олдинги қолипдаги ёрдамчи образ билан қўшилишида оламнинг лисоний манзараси модаллик билан йўғирилади [11, 91].

Адабиётлар таҳлили ва методологияси.

Оламнинг комик манзараси ана шундай модал доирада шаклланади ва унда тил эгаси воқеликни денотатив аниқлигида қабул қилмасдан, балки уни турли қўшимчалар билан ўрайди. Воқеликни бундай “образли кўриш” натижасида оламнинг лисоний манзараси турлича кўриниш олиши кутилган ҳол. Шундайлардан бири воқеа–ҳодисалар комик баҳо олиши вазиятида пайдо бўладиган манзарадир.

Комиклик ёки юмор, маданий ўзликни белгиловчи муҳим восита сифатида, инсоннинг маълум бир жамоага, миллатга тегишлиги билан боғлиқ ҳодисадир. У доимо алоҳида маданият, маълум вазият доирасида намоён бўлади. Комик вазият ва мазмун инсон томонидан онгли равишда вужудга келтирилади ҳамда аниқ адресатга йўналтирилади. Адресатнинг вазифаси комик мазмунни тушуниш ҳамда унга муқобил тарзда жавоб ҳаракатини бажаришидир [7].

Соҳанинг етук мутахассисларидан бўлган В.Рухнинг наздида, комиклик ёки комик феноменлар (the comic or comic phenomena) – ҳаётга, унинг ноқисликларига нисбатан салбий баҳо берувчи юмор бўлиб, мулойим пичинг ҳамда унчалик “мулойим” бўлмаган сарказм, сатира киноя шаклларига эга (less benevolent forms of the comic like sarcasm, satire, irony) [14, 11].

Комилликнинг ижтимоий характерга эга эканлигини унинг атрофдагиларда байрамона рух ҳосил қилишдаги ролини ўзбек ижодкори Чўлпон бошқалардан олдин таъкидлаган эди: “Подшоҳлар, султонлар, хонлар, бекларнинг қамчиларидан қон томган замонларда, халқ кўпчилиги ўз дардини бир юлгун бачкисига ҳам айта олмаган даврларда халқнинг оғир аҳволини бирорта сарой ёки халқ қизиги чиқиб, ҳазил йўли билан едириб юборади. Катта–катта издиҳомларда, йиллик сайилларда қизиқлар неча мингларча халқнинг жуда зўр мароқ билан ўзларига тикилиб турганларини кўргандан кейин, жамиятнинг файзи билан дадилланиб, мамлакатнинг катталарини, беклар, ҳокимлар, қозилар, раислар, муҳрдорлар ва ҳатто хонларнинг ўзларини танқид қилиб ташлар эдилар” [10, 116].

Лингвистик тадқиқотлар комик мазмун кўп ҳолларда нутқий тузилмаларнинг умумий мавзуси ва мундарижасига (content themes) нисбатан аниқланади ва ушбу тузилмалар мавзуйи гуруҳларга (content classes) ажратилади. Ушбу мезон татбиқида, масалан, таҳдид, жинсий, этник, бемаъниликка оид “комик эпизод”лар (aggressive, sexual, ethnic and nonsense comic episodes) фарқланади [12, 25; 14, 114]. Комик мазмуннинг асосида тасвирланаётган [14, 114].

Яқинда адабиётшунослар қайд этганларидек, комиллик муаян тарихий шароитда жамият тараққиётининг мавжуд ҳолати, ундаги илғор идеалларга номувофик бўлиб қолган ижтимоий фактлар (воқеа–ҳодисалар, ғоялар, урф–одатлар, турмуш тарзи, ижтимоий муносабатлар,

инсонларнинг ҳатти– ҳаракатлари, маънавий–ахлоқий қиёфаси ва ш.к) устидан кулиш сифатида кўзга ташланади. Яъни комиклик объект ва субъект бирлигида намоён бўлади: унинг юзага келиши учун объектдаги номувофикликни кўра оладиган ва идеал нуқтаи назаридан баҳолай биладиган субъектнинг бўлиши шарт қилинади [6, 140].

Оламнинг комик манзараси шаклланишида комик дискурс яратилади ва унинг яратувчиси бўлган шахс, ўзининг закийлиги, гапга чечанлигини намоёиш этиш билан биргаликда ихтиёрсиз равишда таҳдид кўрсатишга мойиллик кўрсатади, чунки закийлик яширин мақсадни билвосита ифодалаш воситасидир [12, 19]. Комиклик ҳодисасини ўз пайтида чуқур ўрганган Ю.Б.Боревнинг фикрича, адресат “комик мазмун яратувчиси”нинг мақсадини фаҳмламаган тақдирда, яратилган мазмун кулгу кўзғатувчи мақомида эмас, балки кўполлик, тутуриқсизлик, беодоблик, қуюшқонликдан чиқиш намунаси сифатида қабул қилиниши мумкин [3, 56].

Ҳақиқатдан ҳам, олам лисоний манзарасига комик модаллик қатламини киритаётган шахс айримлар ўйлаганидек, “ҳолис тасвирловчи” бўла олмайди. “Ҳажвда комик ҳол турли кўринишларда, яъни пичинг, киноя, истехзо кулгуси, захарханда, масхара кулгуси, нафратланувчи ва ғазабли кулгу кўринишида юзага чиқади” [9,17]. А. Кодирий “Кулгу ҳақида” деб номланган мақоласида комикликни ҳосил қилувчи воситалар қаторига ҳазил, муболаға, тасвир, ташбеҳ, тамсил, истиора, сажъ кабиларни санаб ўтиб, “мана шу ёрдамчи воситалар орқали шундай кулгу ҳосил бўлсинки, ҳатто кулгига қолган рақам ҳам биргалашиб кулишга бўлсин” – деб ёзади [5,184].

С. Аттардо, матннинг объектив ҳолатда кулгули бўлиши мумкин эмаслигини уқтираётиб, комик мазмун ва комик баҳо интенцияси муаллиф томонидан онгли равишда, мақсадли шакллантирилишини қайд этади. Матннинг кулгули бўлиши унинг билан танишаётган шахсда шунга мос перлокутив мақсад туғилиши билан боғлиқ. Адресант–муаллифнинг интенцияси эса ушбу мазмундаги ахборотни узатишда намоён бўлади. Адресантнинг интенцияси бу ерда муҳим ролни ўтайди (у матнни юмористик мазмунда қабул қилишга тайёirmi?). Адресатлар матнни онгли равишда кулгули русумда яратилганини эътироф этган тақдирда, улар адресант билан биргаликда куладилар. Демак, кулгу фақат сўзловчи ва тингловчи интенцияси мос келганидагина комиклик бўлади. Юмор ўз–ўзидан мавжуд бўлмасдан, балки адресант ва адресантлар мақсадлари доирасида юзага келади [1, 12-13].

Комиклик инсон руҳий фаолияти натижасида ҳосил бўладиган ҳодиса эканлиги аниқ. Оламнинг идроки айнан когнитив фаолиятдан бошланиб, кейинги босқичларда лисоний кўриниш олиши ҳам маълум. Психик идрок инсоннинг шахсий хусусиятлари билан чегараланиб қолмасдан, балки унинг кўзлаётган режаси, мақсади билан боғлиқ ҳолда кечади. Руҳиятда индивидуаллик ва социалликнинг уйғунлашуви олам лисоний манзараси шаклланишида ўз ифодасини топмасдан қолмайди, албатта [8]. Шу сабаб, комиклик турларидан бири бўлган юморни “кишилар, воқеа– ҳодисалар устидан енгил, дўстона, беғараз кулиш” деб таърифлаётган адабиётшунослар, бундай “ошкора кулги остида енгил–елпи ҳазил, кўнгилхушлик мақсади эмас, жиддийлик мавжудлигини” эслатиб қўйишни унутмайдилар [6, 378].

Биз ҳам юмор, ҳазил, киноя, сарказм, сатира каби ҳодисаларни комиклик категорияси таркибида ўрганиш тарафдоримиз. Уларнинг асосий фарқи баҳо интенциясининг турли поғоналарга эга бўлишидадир, яъни юмор енгил ҳазил бўлса, киноя яширин масхара ёки пичинг оҳангида бажарилиб, кейинги поғонада сарказмга кўчади. Уларнинг таъсир қуввати ҳам шу поғона бўйлаб ўсиб боради. Бироқ баҳонинг салбийлиги сақланиб қолади ва инсоннинг объектга нисбатан салбий муносабати акс топадиган нутқий актларда танқид мазмуни етакчилик қилади.

Комик нутқий актлари турлича усулларда ифодаланади. Инглиз тили тизимида бундай турдаги нутқий актларни атовчи перформативлар қаторига, масалан, to ridicule, to condemn, to joke, to irony, to make fun of, to speak sarcastically, to play a joke, to make down a ped, to speak ill, to play tricks, to make down a ped, to speak ill, to play tricks, to imply condemnation каби феъллар

ва сўз бирикмалари киради. Ўзбек тилида эса бу қаторни мазах қилмоқ, калака қилмоқ, айбламоқ, ҳазиллашмоқ, масхара қилмоқ, киноя қилмоқ, истехзо қилмоқ, тана қилмоқ, алдамоқ, айёрилик қилмоқ каби бирликлар ташкил қилади.

Бировни устидан кулиш, мазах қилиш мазмунидаги луғавий бирликларни “ридикуляр лексемалар” (инг. *ridicule*) деб атаймиз. Комикликнинг турли кўринишларда намоён бўлишини инобатга олган ҳолда ридикуляр лексемаларни 7 та гуруҳга тақсимладик:

1) енгил ҳазилни ифодаловчи лексемалар: to laugh at “бирор нарса (киши)нинг устидан кулмоқ”, to banter “мулойим ҳазил қилмоқ”, to rally “масхара қилиб қўймоқ”, to chaff “тегишмоқ, тегажаклик қилмоқ”;

2) аҳмоқ қилиш ҳаракатини ифодаловчи бирликлар: to trifle “ҳазил қилмоқ, ўйнашмоқ”;

3) бировнинг китиғига ёки ғашига тегишни англатувчи лексик бирликлар: to gaw “валдирамоқ”, to mock “хўрламоқ”, to ridicule “масхара қилмоқ”, to tease “калака қилмоқ”, to taunt “ғазабини келтиромоқ”, to flout “илтифотсизлик кўрсатмоқ, менсимаслик”;

4) объектни менсимасликни англатувчи феъллар: to deride “масхара қилмоқ”, to scoff “пичинг қилмоқ”, to scorn, “жиркимоқ”, to jeer “нафрат билан кулиш”? to despise “жирканмоқ”, to disdain “назарписанд қилмаслик”;

5) камситиш, танбех бериш, айблаш мақсадида кулгига олиш ҳаракатини билдирувчи бирликлар: to censure ... огоҳлантирмоқ, to criticize “танқид қилмоқ”, to condemn “танбех бермоқ”, to convict “айбламоқ”, to satirize “ҳажв қилмоқ”;

6) инсонни хўрлаш, нарса–ҳодисаларни ерга уриш маъносидаги бирликлар: to depreciate “эътироз билдирмоқ”, to defame “бўхтон қилмоқ” to dwarf “ҳақорат қилмоқ”, to malign “зарар кўрсатмоқ”;

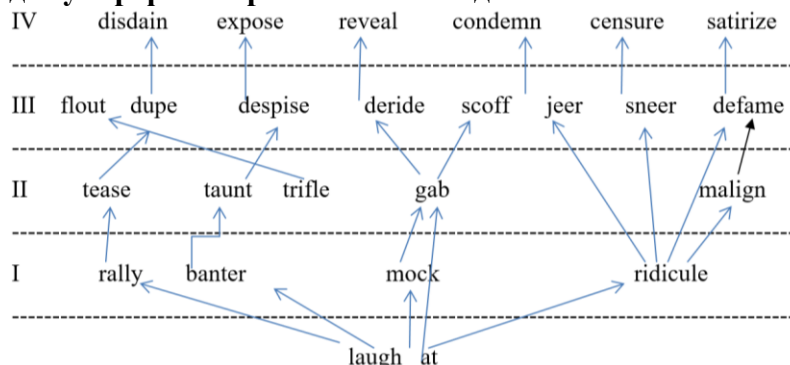
7) шарманда қилиш билан боғлиқ баҳо маъносини ифодаловчи to reveal “ошкор қилмоқ”, to expose “фош этмоқ” каби мисоллар.

Қайд қилинган гуруҳлардаги лисоний бирликларнинг маъно хусусиятлари мазах қилишдан тортиб то фош қилиш ҳаракатларигача қамраб олиши олам комик манзарасининг концептуал майдони кенг эканлигидан далолат беради. Комик баҳони воқелантирувчи бирликлар юмор, киноя, сарказм ва сатира каби категорияларга мослашади. Ушбу категорияларнинг ўзаро боғлиқлиги уларни ифодаловчи лексемаларнинг луғавий маъносида акс топади. Буни исботлаш учун биз уларнинг луғатлардаги изоҳларига асосланган ҳолда семантик майдон тасвирини беришга ҳаракат қилдик (Чизма 1).

Муҳокама ва натижалар.

Қуйида келтириладиган чизмада умумий маъно компонентига эга бўлган инглиз тили ридикуляр феъллари киритилди. Бундан ташқари, семантик майдон тасвирини беришда феъллар полисемияси ҳам инобатга олинди.

Чизма 1. Ридикуляр феъллар семантик майдони

Тасвирланаётган семантик майдоннинг пастки қисми (I) концептуаллашув фреймининг марказий бўлагини ташкил қилади. Фрейм тугунларининг юқори поғоналарида иллокутив таъсир даражаси ошиб бориши қайд қилинади. Чизмада, шунингдек, лисоний бирликларнинг комик баҳо ифодалашдаги имкониятлари ҳам акс топган: бирликларнинг чапдан ўнгга қараб жойлаштиришда улар маъносининг иллокутив таъсир даражаси инобатга олинган.

Олам комик манзарасининг асосий турларида баҳо концептлари кўпинча имплицит тарзда воқеланиши сабабли санаб ўтилган перформатив феъллар, сўз бирикмаларининг нуткий тузилма сиртки сатҳида ошкора қўлланишига тўсиқлик қилади. Боз устига, комиклик вазиятнинг кўшмаъноли бўлиши билан белгиланади, асл маъно фақат контекстан англашилилади, муаллифлар ўқувчининг вазифасини енгиллаштириш мақсадида турли ремаркаларни келтирадилар:

Smiling, laughing, contemptuously, teasing, with forced scorn, bitingly, with a taunting smile, trickily humorous, sardonically, feebly ironical; жилмайиб, кулиб, заҳарханда билан, пичинг килиб, истехзо билан, масҳарали кулиб, ғазаб билан ва бошқалар. Қиёсланг:

Augustus: arise, Horatio Floyd Beamish: do you know that we are at war?

The clerk (feebly ironical): I have noticed something about it in the Papers. Heard you mention it once or twice, now I come to think of it (B. Shaw).

Келтирилган диалогда хизматчининг муносабати салбий баҳоли эканлиги кинояли ифода топмоқда ва ўқувчи муаллиф ремаркаси кўмагида мазмунни енгил ҳазил сифатида қабул қилади. Навбатдаги мисолда нуткий актнинг жуфтмаънолиги замирида жамиятдаги ноқисликлар устидан кулиш вазияти юзага келмоқда:

Augustus: A Shot from our front trenches struck me in the head. Fortunately, we have strong heads, we, High castles. Nothing has ever penetrated to our heads (B. Shaw).

Бу ерда penetrated our heads “мияга кирмоқ” иборасини муаллиф кўчма маънода қўллаб? инглиз ижтимоий тузуми устидан заҳархандали кулмоқда. Персонажнинг интеллектуал қобилияти, фаҳми пастлиги, баҳо учун асос бўлмоқда.

Инглиз ва ўзбек ёзувчиларининг пьесаларида тасвирланаётган комик вазиятларда ҳар хил турдаги баҳо нуткий актлари фаоллашади. Масалан, қуйидаги диалогларда юмор воситасида сиёсий партия фаолиятига баҳо берилади:

Lady Basilton: Are you here? I had no idea you ever come to political parties.

Lord Goring: I adore political parties. They are the only place left to us where people don't talk politics (O. Wilde).

Лорд Горингнинг луқмаси сиёсат тўғрисида ҳамма ва ҳар ерда гапирилади-ю, лекин зарур жойда унутилиши ҳақида фикр ифодаланиб, истехзоли баҳо нуткий акти фаоллашмоқда.

Оскар Уайлднинг “The Importance of Being Earnest” асари парчасидан келтирилаётган парчада иккита дўстнинг суҳбати тасвирланмоқда. Улардан бири қачонлардан бери қидириб сигарет қутиси дўстига эканлигидан хабар топиб, суюнади ва дўстига дейди: I was very nearly offering a large reward.

Алгерноснинг жавоби эса заҳархандали эшитилади:

Well, I wish you would offer one, I happen to be more than usually hard up (O. Wilde).

Киноянинг ошкора ифодасини қуйидаги вазиятда кузатиш мумкин: бой хонадонга кирган ўғри бриллиантларни ўмараётганида қўлга тушади. У иш судгача бориб етса уни нималар кутаётганидек яхши хабардор:

The Burglar: Ten years. Ten Years off my life.

It will see me out.

Lady utter word: You should have thought of that before you stole my diamonds.

The Burglar: Well, you've got them back, lady, ham't you? Can you give me back ten years of my life you are going to take from me (B. Shaw).

Мазкур диалогнинг тағмаъноси қуйидагича англашилилади: ўғрининг ялинишларидан мақсад–уйнинг эгасини ахлоқ қилишдан иборат, чунки у уй соҳибларининг судга хабар беришдан чўчиётганини сезиб турибдилар ва бу кейинги диалогда равшанлашади:

Mrs. Hushabye: if they catch a burglar, shall we have to go into court as witnesses, and be asked all sorts of questions about our private life?

Mangam: You won't be believed if you tell the truth (B. Shaw).

Менгэмнинг маслаҳати комик шаклдаги парадоксдир–ушбу нуткий акт инглиз суд тизимининг салбий томонларини фош қилишга қаратилган.

Ўзбек пьесаларидан мисоллар

Келтирилган мисоллардан кўринадик, комик баҳо мазмунидаги нутқий актларининг коммуникатив семантикаси сўзловчининг интенцияси билан боғлиқ. Шу боис, ушбу нутқий актларни фарқлашда нафақат микро– балки макроконтекстга мурожаат қилишга тўғри келади. Бунда, баъзан, ягона бир асарнинг тўлиқ матни билан танишиш ҳам қониқтирмасдан, балки ушбу матннинг бошқа асарлар билан боғлиқ жиҳатларини ҳам инобатга олишга мажбур бўламиз.

Матнлараро алоқалар мазмунни англашда қанчалик муҳим эканлиги қуйидаги мисол таҳлилида яққол кўрилади:

Кулма, нега куласан

Хижолат чекканинг ҳолига?

Тегма, нега тегдинг

Камбағалнинг

Ўғридан қолган молига?

Халқ шоири Абдулла Ориповнинг ушбу мисраларининг маъзини чақиш учун Абдулла Қаҳҳорнинг “Ўғри” ҳикоясини эслаш лозим бўлади.

Маълумки, киноянинг қаҳрамони Қобил бобонинг ўғридан қолган молини маҳаллий амалдорлар талаб кетишади. Абдулла Ориповнинг шеъридаги “Камбағалнинг ўғридан қолган молига тегма” нутқий тузилмасининг кинояли, заҳархандали мазмун олишига сабаб айнан “Ўғри” ҳикоясининг мундарижасига ишорадир. Бу ҳикояни ўқимаган киши учун шеърнинг асосий ғоясини фаҳмлаш нақадар мушкул эканини тасаввур қилинг.

Олам манзарасига баҳо бериш ва комилликни ифодалашда қўлланиладиган лисоний воситаларнинг кўлами кенг. Улар қаторига катта услубий имкониятларга эга бўлган турғун бирликлар, мақоллар ва афоризмлар ҳам киради. Масалан, мош еган хўроздай, оёғи қуйган товукдай, томдан тараша тушгандек, бўрсиқдай семирмоқ, кўнгли тоғдай кўтарилмоқ, кўнглига зиғир ёғдай урмоқ, хамирдан қил суғургандай, бир қошиқ сув билан ютгандек каби турғунлашган ўхшатишларнинг олам комик манзарасини шакллантириш ва объектни ижобий ёки салбий баҳолашдаги роли алоҳида. Қиёсланг:

Жамолнинг ўхшайди осмонда ойга, / Қошинг келишибди эгилган ёйга, / Жасадинг ўхшайди бўз қарчигайга, / Қарчигай чангалим қайдан бўласа? (“Зевархо” достонидан);

Жаҳонгирхон шердай бўп, / Бобосиман бирдай бўп, / Арқираган эрдай бўп, Ҳар егрини қирдай бўп, / Жаҳонгирхон боради (“Нурли” достонидан);

Кампир тариқдай тирқираб кетди (“Рустамхон” достонидан);

Унинг бу хислати ҳам ҳаммага отнинг қашқасидай маълум (Чўлпон, “Кеча ва кундуз”).

Ушбу воситалар гуруҳидан ҳикматомуз маънога эга, ифода имкониятлари бетакрорлиги билан ажралиб турадиган афоризмлар ҳам жой олади. Афоризмларнинг баҳо мазмунини ифодалашдаги хислати уларнинг семантик таркибида кесатиқ, ўткир киноя, заҳарханда, яширинганлигида кўрилади (Ҳасанов 2009: 94). Мисол тариқасида Абдулла Қаҳҳорнинг “Нурли чўққилар” асаридан олинган парчани келтирамиз.

Зухра бир вақтлар ота–онасига ёзган хатида “Келажакнинг нурли чўққилар томон бормоқдаман” дегани, эсида экан, ранги бўзариб кетди.

- Таъна, қилма! – деди лаби пиртираб. – Мен нурли чўққига етолмаган бўлсам.... сизир миниб сен етиб борасан!

Бу гап Самижонга ҳам тегиб кетди.

- Одам интиладиган чўққи тоғ чўққиси сингари булутлар орасида эмас, ерда бўлади – деди Самижон (Абдулла Қаҳҳор “Нурли чўққилар”).

Келтирилган матнда “Келажакнинг нурли чўққилари томон бормоқдаман” афоризми кенгайтирилган ҳолда қўлланиб, адресатнинг хусусиятларига салбий баҳо берувчи комик вазиятни ҳосил қилмоқда.

Қуйидаги матнларда афоризмларнинг худди шунга ўхшаш прагматик вазифа бажаришини кузатамиз:

Умрининг чин башарасини унга кўрсатмоқчи бўлдим. Бу ёш йигит, дунёда мухаббатни ҳар қандай қулфга тушадиган калитга айлантириб олган хотинлар ҳам борлигини билиб қўйсин дедим (Абдулла Қаҳҳор “Хотинлар”);

Бек ҳазратлари ўша вақтда: “Аёллар минг ўқиса ҳам савод чиқаришдан нарига ўтолмайди, савод чиқариш учун эса паранжи танлаш шарт эмас!” – деган эканлар! Демак, ўз мақсади ҳақ эканини исбот қилиши керак, исбот қилиш ўрнига уни қанақа чиройли сўзларга ўрамасин–палағда тухумга мурч сепиб бергандай гап – барибир еб бўлмайди (Абдулла Қаҳҳор “Баҳор”).

Хулоса. Биринчи контекстда ҳикоя қаҳрамони маънавий тубан хулқ–атворига баҳо беришда барчага таниш афористик тузилмадан фойдаланилган ва унинг воситасида баён қилинаётган воқеликнинг комик манзарасини яратишга эришилган.

Келтирилган парчаларнинг иккинчисида ҳикоя қаҳрамони Бекнинг кирдикорларига салбий баҳо бермоқда. Аёлларнинг ижтимоий ҳаётдаги фаоллигини кўролмайдиган бу одам инженер Йўлдошева устидан ёзган мақоласи, унинг турли мантиқсиз далиллар билан безалганлигини қарамасдан, ҳеч нарсага арзимаслигини кўрсатиш мақсадида “Палағда тухумга мурч сепиб бериш билан уни еб бўлмайди” тузилмаси орқали комик тарзда баҳоланган (Ҳасанов 2009: 94).

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Аттардо С. Миф о непреднамеренном юморе // Аксиологическая лингвистика: игровые и комическое в общении. – Волгоград: Перемена, 2003. – С. 4-14.
2. Бондарко А.В. Вступительные замечания // Теория функциональной грамматики // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – С. 59-62.
3. Боров Ю.Б. Комическое. – М.: Искусство, 1970. – 269 с.
4. Жуманазарова Г. Халқ дostonларидаги ўхшатишларнинг лингвоэтик имкониятлари. – Т.: Тафаккур, 2011. – 56 б.
5. Қодирий А. Кичик асарлар. – Т. 1969.
6. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2013. – 408 б.
7. Панченко Н.Н. Лингвистическая реализация комического в английском новостном дискурсе. Дисс.... канд.филол.наук. – Иркутск, 2005. – 206 с.
8. Толипова Б. Оламинг лисоний манзарасида индивидуаллик ва социаллик дихотомияси // Ўзбек тили ва адабиёти, 2009. 6-сон. – Б. 89-93.
9. Тошмухаммедова Л. Бадий асарда кулгунинг эстетик вазифаси // Ўзбек тили ва адабиёти, 2004. 2-сон. – Б. 16-19.
10. Чўлпон. Адабиёт надур? – Т., 1993.
11. Шпильная Н.Н. Языковая картина мира в структуре речемыслительной деятельности языковой личности. – М.: URSS, 2017. 1452 с.
12. Martin R. Approaches to the sense of humor: a historical review / The Sense of Humor: Explorations of a Personality Characteristics. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 1998. – P. 15-62.
13. Ruch W. A two – mode model of humor appreciation: its relation to aesthetic appreciation and simplicity – complexity of personality // The Sense of Humor: Explorations of a Personality Characteristic. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 1998 b. – P. 109-142.
14. Ruch W. Foreword and overview sense of humor: a Explorations of a Personality characteristic. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 1998 a – P. 3-
15. Shaw B. Augustus Does His Bit. In: B. Shaw. Four Plays. – М.: 1982.
16. Wilde Oscar. The importance of Being Earnest // Plays. – М.: 1991.
17. Wilde Oscar. The Ideal Husband // Plays. – М.: 1991.
18. O’Heary. The Skylight Room and Other Stories. – М.: 1982.

УЎТ: 811.111.26

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ГЕОЛОГИЯ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ПОЛИСЕМАНТИК МУНОСАБАТЛАРИ

Б.Турдикулова, ўқитувчи, Гулистон давлат университети, Гулистон

Аннотация. Мақолада терминларни структураси ҳақида фикр юритилиб, уларнинг талқинлари келтирилди. Мақолада полисемия ҳодисаси ҳамда геология соҳасида полисемия ҳодисасининг ўрни келтирилган. Бу борада айрим олимларнинг фикрлари келтирилди. Ушбу

терминологик тизимда қўлланиладиган полисемия, омонимия, синонимия, антонимия ҳодисалари аниқланди, ўзбек ва инглиз тилларида уларнинг қиёсий таҳлили ўтказилди.

Калим сўзлар: терминология, терминологик полисемия, неологизм, текстуравий таҳлил, терминологик тизим.

Аннотация. В статье рассмотренно структура термина и даются его толкования. А также представлено понятие полисемии и роль полисемии в геологической системе. По этому поводу были приведены мнения некоторых ученых. В этой терминологической системе выявлены явления усиленной полисемии, омонимии, синонимии и антонимии, созданы сопоставительные справочники на узбекском и английском языках.

Ключевые слова: терминология, терминологическая полисемия, неологизм, текстурный анализ, терминосистема.

Abstract. The article reflects on the concepts of the term and gives its interpretations. The article presents the concept of polysemy and the role of polysemy in the geological system. The opinions of some scientists were given in this regard. In this terminological system, reinforced polysemy, homonymy, synonymy, and antonymy phenomena were identified, and comparative guides were created in Uzbek and English languages.

Keywords: terminology, terminological polysemy, neologism, textural analysis, terminological system.

Терминнинг тилшуносликдаги асосий семантик функцияси соҳавий билимлардаги тушунчаларни тизимлаштириш ва илмий мулоқат учун самарали восита бўлиб хизмат қилишдир. Шу сабабли ушбу тил бирлиги сифатида ижтимоий функцияга эга. Термин ҳам оддий сўз каби структур–семантик, функционал – семантик жиҳатдан ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, полисемия, омонимия, синонимия, антонимия ҳодисалари билан корреляцион тарзда тавсифланади [1].

Бироқ, ҳозиргача полисемиянинг инглиз умумадабий тилида, хусусан, геология соҳаси терминологик майдонида тутган ўрни, терминларни тадқиқ этишдаги роли ва аҳамияти сингари масалалар илмий–назарий жиҳатдан етарлича тадқиқ этилмаган. Ф.А. Циткина ХХ асрнинг 90 – йилларидаёқ: “Терминологик системаларда кўп маъноликка сабаб бўладиган омиллар, ҳар бир тушунчани алоҳида термин билан ифодалаш учун тилда лексик ва сўз яшаш имкониятларининг етарли даражада эмаслигини терминга хос функцияларни, шунингдек, унинг семантик ва сўз яшаш имкониятлари, тилда такрор–такрор қўлланиш жараёнида терминда турли хил илмий тушунчаларни ифода этиш имкониятларининг ортиб боришидир”, – деб таъкидлаган эди” [2].

Б.А.Исаходжаев, М.У.Умарходжаев ва бошқа тилшунос олимларнинг ҳаммуаллифлигида нашр этилган “Геология атамаларининг русча–ўзбекча изоҳли луғати” да полисемия ҳодисасига оид терминлар мавжуд. Масалан: Текстуравий таҳлил – чўкинди тоғ жинслари ва улар комплекси текстурасини ўрганиш усули. 1. Заррачалари боғланмаган ёки литификацияга учраган бирламчи эндиментацион структураларни ўрганиш; 2. Тоғ жинсларининг иккиламчи текстурасини уларнинг ҳосил бўлишининг турли боскичларида ўрганиш; 3. Текстуранинг бошқа хоссаларини таҳлил қилиш ва уларнинг қирқимларда тарқалиш қонуниятларини аниқлаш. Бирламчи текстурани ўрганиш фацнал таҳлилда, шунингдек палеогеографик шароитни тиклашда катта аҳамиятга эга. Юқорида келтирилган текстуравий таҳлил термин бирикмаси учта жараёни маъносини ифода этишини кузатишимиз мумкин.

Юқоридаги мисоллардан англаш мумкинки, терминологик полисемия ҳодисалари ўрганилаётган соҳа терминларининг мураккаблик даражасига қараб, аввало, прототипик ўхшашлик, яъни терминологик омонимиядан фарқли ўлароқ термин маъносининг ихтисослашуви билан узвий боғлиқ бўлиб, полисемантик терминлар структуравий–семантик жиҳатларида ўзининг яққол белгиларини намоён қилади. Терминологик полисемия ёки ноаниқликка мисол сифатида инглиз тилидаги fragment терминини келтириш ўринли. Унинг

хаммага маълум бўлган маъноси бўлак, парча тарзида англашилади. Аммо, геология соҳасида эса: а) тоғ жинси ёки минералнинг зарраси, тош бўлаги; б) бирон нарсанинг қисми, бўлаги.

Терминологик омонимия соҳавий билимларнинг кесишувида бир хил товушли терминологик қобикдан, яъни, бир хил лексик шаклдан фойдаланиш асносида намоён бўлади ва аслида, у бошқа–бошқа мазмунни англатиб келиши билан изоҳланади. Масалан: reef: 1. Риф; 2. Минерал кон; 3. сув остидаги ёки сувдан озгина чиқиб турувчи қоя [3]. Терминологик омонимия ҳодисасини терминларнинг контекстуал муҳити ва уларнинг терминологик тизимларга мансублиги орқали ҳам кузатиш мумкин. Мисол учун шу ўринда инглизча *spread* омоним терминини келтиришни ўринли деб биламиз. Ушбу омоним терминнинг қуйидаги маънолари мавжуд: зилзилаларни ўрганиш; дарё, ботқоқ ёки кичик қўл; кесиш пайтида тошни текислаш (таржима муаллифники) [4]. Шунингдек алоҳида таъкидлаш лозимки, омонимик тил бирликлари лексик жиҳатдан полисемияга ўхшаб кетса–да, умумий лексика билан солиштирилганда, терминологик полисемия ҳодисаси терминнинг номинатив–дефинитив ҳамда сигнификатив функциясини таъминлайдиган муҳим хусусиятларида имкониятлари чекланган десак муболаға бўлмайди, албатта.

Жамият тараққиёти ва глобализация натижасида неологизм терминлар ва ўзлашган терминлар ҳисобига геология соҳасининг терминологик фонди янада бойиб такомиллашиб бормоқда. Улар бошқа соҳа терминологик бирликлари билан бир қаторда полисемия ҳодисасининг ривожланишига сабаб бўлмоқда.

Қўйиштирилаётган тилларда геологияга оид терминлар доирасидаги полисемия ҳодисасининг мавжудлиги геология фанининг фанлараро ёндашув натижасида юзага келганлигидан далолат беради. Бундай фанлар тоифасига география, минералогия, геодезия, биология, экология, термодинамика, геоморфология ҳам киради. Масалан инглиз ва ўзбек тилларида геология соҳасига оид инг. *virgation* ўзб. *виргация* термини геологияда – тектоника натижасида одатда бурмаланиш зонасининг чўкиши ёки бурмаланишнинг сўнишида бурмалар тўпламининг тармоқланиши ёки айрим бурмаларнинг ажралиши маъносини ифодалаб келса, геоморфологияда – тоғ ва тоғ тизмаларининг бир йўналишда тармоқланиши тушунчаларини ифодалаб келади [5].

Ушбу фанларнинг ўзаро таъсири ва бир–бирига яқинлиги натижасида янги терминларнинг соҳалар кесишмасида қўлланилишга, яъни соҳалараро интеграцияни юзага келишига сабаб бўлмоқда.

Масалан, иқтисодий ва тиббий соҳаларга оид бўлган инглизча *depression* – the state of feeling very unhappy and without hope for the future: ўзб. *депрессия* – I [лот. *эзилиш*, *босилиш*] 1 тиб. Тушқунликка берилган руҳий ҳолат; оғир руҳий ҳолат. 2 иқт. Хўжалик тизимида, ижтимоий фаолият соҳасида юз берадиган турғунлик, ҳаракатсизлик, ўсишдан тўхташ ҳолати. II геол. Қуруқликнинг денгиз сатҳидан паст қисми сингари маъноларни ифодалаб келади.

Бундан ташқари, кимё, биология, техника ва тиббий соҳасига оид терминлар сирасига: инг. *erosion* – the fact of soil, stone, etc. being gradually damaged and removed by the waves, rain, or wind [6] – ўзб. *эрозия* [лот. *erosio* –ўйиш, шилиш, емириш] 1 геол. Тупроқнинг, тоғ жинсларининг оқар сувлар ёки шамол таъсирида емирилиши, нураши. 2 тех. Металл буюмлар сиртининг газ ёки сув оқими, шунингдек, электр заряди таъсирида аста–секин емирилиши. 3 тиб. Тери шиллик пардасининг ёки эпителийнинг яллиғланиши (шилиниши ва яраланиши).

Қўйиштирилаётган тилларда геология соҳасига оид терминларнинг полисемантик муносабатлари экстралингвистик омиллар натижасида бир терминнинг турли соҳалар лексикасида қўлланилиши билан изоҳланади. Қўп маънолилиқ геологик терминлар ичидаги жинс–тур муносабатларини ўрнатиш имконини беради. Шунингдек, илмий йўналиш ичидаги турли тармоқларга ишора қилади. Масалан, геология соҳасида қўлланиладиган инглизча *culm* термини ботаникада поя маъносини, геологияда эса қоя, чўкки маъносини, геодезияда кўмирли чанг маъноларини ифодалаб келади. Тилшуносликдаги мазкур ҳодиса соҳалараро полисемия ҳодисасининг пайдо бўлишида фанлараро тушунчаларнинг бир–

бирига ҳамоҳанг тарзда қўлланилиши билан изоҳланади. Яъни, геология соҳасига оид муайян термин ва лексемалар табиий фан соҳалари кесимида полисемиянинг пайдо бўлишига олиб келади десак, муболаға бўлмайди.

Тилшуносликда кўп маъноли сўзнинг семантик тузилиши ажралмас бирлик сифатида эмас, балки, бир тушунчани англатиши шарт бўлмаган бирлик сифатида намоён бўлади. Маълумки, соҳага оид изоҳли ёки баъзи терминологик луғатларда аксарият сўзлар бир нечта тушунчаларни ифодаб келади ва шу аснода муайян маънолар сонига эга бўлади. Бир неча маънога эга бўлган сўз полисемантик (кўп маъноли) лик хусусиятини, сўзларнинг бир нечта маънога эга бўлиш қобилияти полисемия термини билан изоҳланади. Масалан, ўзбек тилида антиклиналнинг баландлиги – бир қатламга мансуб бурма қатламининг шарниридан ёндош синклиналь шарниригача вертикал бўйича бўлган оралик масофа; антиклиналь кесмадаги бирор қатламнинг энг баланд нухтаси (чўққиси) билан синклиналдаги шу қатламнинг энг пастки нухтаси орасидаги вертикал масофадир.

Юқорида келтирилган илмий–назарий хулосаларга қарамадан терминшуносликдаги полисемия жуда муаммоли ва баҳс–мунозарага бой масалалардан бири ҳисобланади. Чунки, аксарият олимлар бу ҳодисани терминология учун мақбул бўлмаган ва унинг қонуниятларига зид бўлган ҳодиса сифатида инкор этишади ва моносемияни “намунали” терминларнинг асосий хусусиятларидан бири сифатида изоҳлашади. Бу эса уни умумий лексикада қўлланиладиган сўзлардан ажратиб туради. Гарчи, термин худди шундай омонимия, синонимлар ва полисемия билан боғлиқ бўлиши ҳам мумкин.

Хулоса қилиб айтганда полисемия ҳар бир тилда мавжуд аномалия эмас, балки аксарият тилларда учровчи универсалиядир. Бироқ, қиёсланаётган тиллардаги аксарият термин–сўзлар бир нечта маъноларни ва тушунчаларини ифодаб келади. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, тилнинг ифода воситаларига бойлиги кўп жиҳатдан унда полисемиянинг қай даражада ривожланганлигига узвий боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – с. 246; Espersen O.A. Modern English Grammar. – London, – p. IV.
2. Циткина Ф.А. Терминология и перевод // К основам сопоставительного терминоведения. – Львов: 1988. – с. 213.
3. Геологиядан русча–ўзбекча изоҳли луғат // Т. Н. Долимов ва бошқ.; – Т.: Ўзбекистон, 1995. – б. 240.
4. П.П. Тимофеев, М.Н. Алексеев, Т.А. Софиано. Англо–русский геологический словарь: Ок. 52 000 терминов / Под редакцией П.П. Тимофеева и М.Н. Алексеева. –М.: Рус. яз., 1988. – с. 414.
5. Б.А. Исаходжаев, М.У. Умарходжаев, А.А. Адилов, М.М. Пирназаров, А.М. Азимов. Геология атамаларининг русча–ўзбекча изоҳли луғати. Тошкент, М Р И, 2007. – б. 25.
6. dictionary.cambridge.org.
7. Victoria N. Webster's New World Dictionary / N. Victoria. Third college Edition, 1988. – p. 1048.
8. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь / Л.Л. Нелюбин. – М.: Изд–во МПУ “Народный учитель”, 2001. – с. 132.
9. Ахмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ–божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари. Филол. фанлари док...дис. –Т.: 2016. – б. 254.
10. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. Учебное пособие для вузов / И.В. Арнольд. – 2–е изд., перераб. – М.: Просвещение, 2012. – с. 270.

УДК 808.3

ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ

З.А. Утемурадова, доц., Ташкентский архитектурно-строительный университет, Ташкент

Аннотация. Развитие науки и общество делает необходимым появление лексических единиц, служащих для обозначения отдельных понятий изученные объекты. В исследовании рассматривается понятие термина, терминология и особенности терминов в области строительства.

Ключевые слова: термин, терминология, не термин, специализированные, строительство, концепция, особая область, специальность, номинативная функция.

Аннотация. Айрим соҳаларнинг жадал ривожланиши терминологиянинг ривожланиши, бойитилишига сабаб бўлди, турли соҳалардаги тушунчаларни ифодалаш мақсадида янги термин ва сўз бирикмаларнинг пайдо бўлишини таъминлайди. Мақолада рус тилида қурилиш атамаси, терминологияси, уларнинг таснифи кўриб чиқилган.

Калим сўзлар: атама, терминология, атамасиз, ихтисослашган, қурилиш, тушунча, махсус соҳа, мутахассислик, номинатив функция.

Abstract. The development of science and society necessitates the emergence of lexical units that serve to denote individual concepts of the studied objects. The research explores the concept of a term, terminology and features of terms in construction area.

Keywords: term, terminology, nonterm, specialized, construction, concept, particular area, specialty, nominative function.

Язык представляет собой не единую систему, подчиненную только и исключительно универсальным законам, а совокупность взаимодействующих и взаимосвязанных подсистем, в каждой из которых действуют как законы общие для всего языка, так и законы, специфические для данной подсистемы.

Одну из таких подсистем языка, по мнению многих лингвистов, образует терминология, которая, в свою очередь, по тематическим признакам распадается на множество «микросистем» (по терминологии А.А.Реформатского – «подподсистем»). Своеобразие и специфика терминологических систем, двуплановая системность термина (понятийная и лингвистическая) отмечается в работах многих исследователей. Например, Л.Л.Кутина специфику терминологической системы видит в том, что она «в отличие от других языковых систем создается в ходе классификации, систематизации и определения научных понятий. Связи, организующие ее, есть связи понятий – понятийный каркас». [16:49]

Аналогично, Э.А.Натансон определяет терминосистему как «четкий коррелят системе понятий, репрезентируемых данными терминами; как строго организованный комплекс средств, репрезентирующих понятия во всех видах их взаимосвязи и взаимозависимости». [23:26]

В.М. Лейчик противопоставляет терминологию и терминосистему, говоря о том, что совокупности терминов могут формироваться либо стихийно, либо сознательно. Стихийно сложившуюся совокупность терминов следует называть терминологией, а сознательно сформированную совокупность – терминосистемой. Так, В.М.Лейчик определяет терминологию как «языковое образование парадигматического типа, представляющее собой стихийно сложившуюся совокупность лексических единиц, обладающих семантической общностью и сходством формальной структуры, которые совместно функционируют в одном из языков для специальных целей, обозначая общие понятия области знаний, обслуживаемой данным языком». [18:114]

При этом терминологическая система в отличие от терминологии является системой понятий и представляет собой логическую и языковую модель специальной области знаний. Автор выделяет ряд условий, необходимых для формирования терминосистемы, а также целый ряд признаков, свойственных терминосистеме как одному из видов абстрактных систем: целостность, устойчивость, структурированность, связность и т.д.

В большинстве терминосистем (прежде всего отраслевых) В.М. Лейчик выделяет семь групп единиц: основные, производные, сложные, базовые, привлеченные, общенаучные термины, а также так называемые термины широкой семантики. Терминология стихийно складывается из единиц терминологической номинации (термины, номены, предтермины, квазiterмины, профессионализмы и т.д.).

То, что дифференцирующий фактор специального языка заключен в его лексико-семантическом аппарате, что именно последний способен осуществить основное предназначение языка, не вызывает сомнений.

Классификационные схемы средств выражения в сфере специальной лексики давно имеют место в лингвистической литературе, словарях, и они достаточно традиционны. Предлагаемая в данной работе классификация единиц строительной терминологии имеет два основания: функциональный признак (общенаучная, межнаучная (межсистемная) и узкоспециальная терминология) и существенные атрибуты деятельности (наименования сфер деятельности, субъектов деятельности, объектов деятельности, средств деятельности, продуктов деятельности).

Общенаучные средства выражения в конечном итоге служат основой поиска средств теоретизации науки, универсализации научных средств и тем самым универсализации специального языка в целом. Вершину составляют общенаучные термины, предназначенные выражать категории и понятия, принципиально и продуктивно применимые ко всем областям научного знания, объединяющие в своем составе номинации логико-философских категорий, обладающих гносеологической универсальностью. Таковы, например, система, элемент, структура, функция, модель, информация, программа, фактор. Можно отметить некоторые достаточно внешние в языковом отношении характеристики общенаучных терминов, которые обнаруживаются при функционировании их в текстах строительной сферы. Прежде всего, входя в состав универсальных средств выражения, общенаучные термины не только не утрачивают, но на напротив, предполагают конкретизацию при использовании в строительстве, например, система поиска, система контроля звукоизоляции, система качания, система безопасности. Существенной и традиционной чертой общенаучных терминов (понятий) считается также их тенденция к «сопряженности в парах», что мы видим в приведенных примерах.

Исследователи средств выражения в специальном языке неизбежно сталкиваются с необходимостью их классификации, выделения типов на определенных (не случайных, а приоритетных) основаниях. И это вполне естественно, поскольку речь идет об огромном массиве номинаций специальных понятий, неоднородных по семантическим критериям, а, следовательно, и по своему назначению, по выполняемой ими роли носителей специальных смыслов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лейчик В.М. Терминоведение. Предмет, методы, структура.-М.: Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2014.-С. 264.
2. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1981. – 149 с.
3. Saloydinova, Nargiza, Oybek Ahmedov, and Hilola Zakirova. "Diachronic study of Uzbek and English architectural construction terms." *Ilkogretim Online* 20.3 (2021).
4. Zakirova, Khilola Abduraxmanovna. "Terminology as a research object of linguistics and specific features of construction terminology." *Theoretical & Applied Science* 4 (2020): 149-151.
5. Abduraxmanovna, Z. K. (2022). Creating Effective Teaching and Learning Environment in Higher Education. *American journal of science and learning for development*, 1(2), 188–192. Retrieved from <http://inter-publishing.com/index.php/AJSLD/article/view/745>
6. Shukhratovna S. N. Syntactically formed architecture and construction terms in english, uzbek and russian //Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL). – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 82-85.

УЎК 81'1(075.8)

КОНЦЕПТ, КОНЦЕПТОСФЕРА ЁКИ КОНЦЕПТУАЛ МАЙДОН

Ф.Р.Халимова, доц., Самарқанд Давлат Чет Тиллари Институти, Самарқанд

Аннотация. Ушбу мақола “концепт” ва “концептосфера” ва “концептуал майдон” тушунчаларининг эволюцияси ва замонавий фанда ишлатилиши қонуниятларини, шунингдек, концептларни гуруҳлаш имкониятлари ҳақидаги мавжуд қарашларни таҳлил қилади ва концептуал майдонни идрок этишни ўрганади.

Миллий тилнинг концептуал майдони таркибини оламнинг лисоний манзарасининг бир бутун ва алоҳида қисмлари сифатида ўрганиши, оламни категориялаштирадиган ва

концептуаллаштирадиган асосий даражадаги концептларнинг нисбатан тўлиқ парадигмасини аниқлашга қаратилган.

Калит сўзлар: концепт, концептосфера, олам манзараси, концептуаллашув, когнитив тилшунослик, концептуал майдон.

Аннотация. В данной статье анализируются закономерности эволюции и использования в современной науке понятий “концепт” и “концептосфера” и “концептуальное поле”, а также существующие взгляды на возможности группировки понятий и изучается восприятие концептуального поля.

Изучение состава концептуального пространства национального языка в целом и отдельных частей языковой картины мироздания направлено на выявление относительно полной парадигмы понятий базового уровня, которая категоризирует и концептуализирует мироздание.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, картина мира, концептуализация, когнитивное языкознание, концептуальное поле.

Abstract. This article analyzes the patterns of evolution and use of the concepts “concept” and “conceptosphere” and “conceptual field” in modern science, as well as existing views on the possibilities of grouping concepts and examines the perception of the conceptual field.

The study of the composition of the conceptual space of the national language as a whole and individual parts of the linguistic picture of the universe is aimed at identifying a relatively complete paradigm of basic level concepts that categorizes and conceptualizes the universe.

Keywords: concept, conceptosphere, worldview, conceptualization, cognitive linguistics, conceptual field.

Кириш. XX аср охири - XXII аср бошларида инсон онги ва тафаккурини ўрганишга кизиқиш ортиб боради. Тилшуносликда, З.Д. Попова ва И.А. Стернин таърифлаганидек, когнитив ёндашув нейрофизиология асосида вужудга келган нейролингвистикадан бошлаб босқичма-босқич шаклланди, сўнгра психоллингвистикани вужудга келтирди, бунинг асосида когнитив тилшуносликнинг назарий интизоми шаклланди. Когнитив тилшунослик – “умумий когнитив механизм сифатида тилга қаратилган лингвистик йўналиш, когнитив восита сифатида, ахборотни ифодалаш (кодлаш) ва ўзгартиришда рол ўйнайдиган белгилар тизими” [КСКТ, 1996: 53]. Шу билан бирга, когнитив тилшуносликда маълумотларни кодлаш усули сифатида концепт тушунчаси назарда тутилади [Попова, 2007: 14]. С.Г. Воркачев таъкидлаганидек, концепт когнитив тилшуносликнинг асосий тушунчаси ҳисобланади [Воркачев, 2004: 41]. З.Д. Попова ва И.А. Стернин ўзларининг “Когнитив тилшунослик” китобида концептни асосий тушунча сифатида кўришади [Попова, 2007: 21].

Адабиётлар таҳлили ва методологияси. Концепт тушунчаси илк маротаба 1928 йилда С.А. Аскольдов-Алексеев томонидан шакллантирилган бўлиб, у концептни “фикрлаш жараёнида бир хил турдаги предметлар, ҳаракатлар, ақлий вазифаларнинг ноаниқ тўпламини намоён этадиган тафаккур шакли” деб таърифлаган [Аскольдов, 1997: 269]. Қизиғи шундаки, олим ўша пайтда ҳам концептни тушунишга турли хил ёндашувлар мавжудлиги ҳақида гапиради, шу жумладан концептни “соф ақлий тамойил” (“чисто умственное образование”) деб тушуниш мумкин ва объектив воқеликнинг бир қисми сифатида унинг умумийлиги ёки индивидуаллигини таъкидлаш мумкин [Аскольдов, 1997: 268-269].

Аста-секинлик билан концепт, концептуал ёндашув билан шуғулланган кўплаб тадқиқотчилар томонидан ишлаб чиқилган ва чуқур ўрганилган. С.А. Аскольдов-Алексеевдан кейин, Д.С. Лихачев бу тушунчага ойдинлик киритади: “менинг назаримда, концепт сўзнинг ўзи эмас, балки, биринчидан, ҳар бир сўзнинг асосий (луғавий) маъноси учун алоҳида шаклланиб [Лихачёв, 1993: 4], шу билан бирга, бир вақтнинг ўзида, у индивидуал ва миллий хусусиятга эга: “Сўзнинг қайси луғавий маъноси концептни ҳосил қилиши, одатда, контекстан, баъзан эса умумий вазиятдан маълум бўлади. Концепт тўғридан-тўғри сўзнинг маъносида келиб чиқмайди, балки сўзнинг луғавий маъносининг инсоннинг шахсий ва халқ тажрибаси билан тўкнашуви натижасидир” [Лихачёв, 1993: 4].

Концептнинг бошқа таърифлари бир қатор тадқиқотчилар томонидан берилган. Е.С. Кубрякованинг фикрича, “концепт – бу хотиранинг операцион бирлиги, ментал лексика, миянинг концептуал тизими ва тили, оламнинг бутун манзараси, билим квантидир. Энг муҳим концептлар тилда ифодаланган” [КСКТ, 1996: 90-92]. В. Красных концептга шундай таъриф беради: “гарчи у билан боғлиқ визуал-образ бирлашмалари мавжуд бўлса-да, визуал прототипик образга эга бўлмаган “маданий предмет”нинг энг мавҳум ғояси” [Красных, 2003: 272]. В.И. Карасик: “лингвомаданиятшуносликнинг асосий бирлиги маданий концепт – кўп ўлчовли семантик шакл бўлиб, унда қиймат, образ ва тушунчалар ажралиб туради” [Карасик, 2002: 132]. С.Г. Воркачевнинг қайд этишича, “тафаккурнинг операцион бирлиги сифатида концепт билимларни аниқлаш ва туркумлаш усули ва натижасидир” [Воркачев, 2004: 35], “концепт – лисоний ифодага эга ва этномаданий ўзига хослиги билан белгиланган, коллектив онг/тафаккур (олий маънавий қадриятларга йўналтирилган) бирлиги” [Воркачев, 2004: 41]. З.Д. Попова ва И.А. Стерниннинг фикрича, “концепт – дискрет ментал шакл бўлиб, шахснинг ақлий кодининг нисбатан тартибли ички тузилишга эга бўлган асосий бирлиги, шахс ва жамиятнинг когнитив фаолияти натижасини ифодалайди ва ифодаланаётган предмет ёки ҳодиса ҳақида мураккаб, энциклопедик маълумотларни ва уларнинг талқини ҳақида жамоатчилик билими ва тафаккурининг муносабатини жамлаб олади” [Попова, 2007: 24].

Д.У. Ашурованинг концептга бўлган нуқтаи назари қуйидагича: “концепт – бу уйғун бирлик ҳосил қилувчи ментал тузилма бўлиб, у олам тасвирининг ядровий компоненти сифатида лингвомаданий аҳамиятга эга бўлган алоҳида шахсга ва бутун жамиятга тегишли бўлади” [Ашурова, 2011: 32].

Ў.Қ. Юсупов концептни шундай таърифлайди: “Концепт – бу онгимизда мавжуд ташқи ёки ички дунёдаги бирор нарса ёлд ҳодиса ҳақидаги билимлар мажмуаси, у ҳақидаги образлар ва унга бўлган ижобий, салбий ёки нейтрал муносабатдир” [Юсупов, 2011: 10].

Когнитив тилшуносликда концептнинг асосий хусусияти ҳақидаги фикрларга қарамай, унинг таърифида сезиларли даражада ноаниқлик мавжуд. А.В. Кравченконинг таъкидлашича, тадқиқотчилар кўпинча концептни бошқа, ноаниқ тушунчалар орқали аниқлашга ҳаракат қилишади [Кравченко, 2011: 248-249]. Шунга қарамай, бизнинг фикримизча, концептнинг прагматик жиҳатдан мазмунли ва етарлича конкретлаштирилган тушунчасини мавжуд таърифлардан ажратиб олиш мумкин: концептнинг таърифларида “ментал бирлик” (М.В. Никитин [Никитин, 2004]), “ментал шакл” (В.И. Карасик), “хотира бирлиги” (Е.С. Кубрякова), “онг бирлиги” ёки “тафаккур бирлиги” (С.Г. Воркачев), “предмет ғояси” (В. Красных), “билиш кванти” (Е.С. Кубрякова) ёки “тафаккур кванти” (В.И. Карасик). Бу кузатишлар, когнитив тилшунослар концептни фақат ментал табиатга (қандайдир тарзда инсон онгида мавжуд) эга бўлган ва инсон билими ва тажрибаси билан ҳам, ташқи олам билан ҳам ўзаро таъсир қилувчи минимал бўлинмас бирлик сифатида қабул қилишини таъкидлашга имкон беради.

Муҳокама ва натижалар. Маълумки, инсон тил ва моддий оламини бир хил услубда ҳамда бир хил йўналишда ўзлаштиради. Моддий дунё идроки айни пайтда идрок этилаётган предмет-ҳодисалар ҳақида тушунча туғилишини, кейинчалик ушбу тушунча ментал намуна – концепт сифатида шаклланиб, моддий ном олишини тақозо қилади [Сафаров, 2006: 25].

Одатда концептлар, тилшуносликдаги бошқа бирликлар сингари, озми - кўпми аниқ маконда мавжуд деб тахмин қилинади – бу ҳолда концептосфера назарда тутилади. Илк маротаба ушбу тушунча Д.С. Лихачёв томонидан Е. Вернадскийнинг ноосферасига [Вернадский, 2000] аналог тарзида таклиф қилинган. Д.С. Лихачёв бир тилда турли хил концептосфералар мавжудлиги ҳақида гапиради: “Миллий тилнинг концептосферасининг алоҳида вариантлари жуда кўп... Битта концептосфера бошқасига ўхшаши мумкин, айтайлик, умуман рус тилининг концептосферасида амалий муҳандиснинг концептуал майдони, унинг ичида оила концептуал майдони, унда эса индивидуал концептуал майдон” [Лихачёв, 1993: 5].

Рус когнитив тилшунослигининг ёрқин намояндалари З.Д. Попова ва И.А. Стернин концептуал майдонни шундай таърифлашади: “концептосфера – билим соҳаси бўлиб, концептлар унинг бирлиги ҳисобланади” [Попова, 2007: 25], “миллат концептларининг тартибланган тўплами, тафаккурнинг ахборот базаси” [Попова, 2007: 26], шунингдек,

“шахсларнинг тизимлашган билимларини, уларнинг ахборот базасини ифодаловчи универсал предмет коди бирликлари, тафаккур образлари майдони [Попова, 2007: 45], шунингдек, “гуруҳлашган концептуал майдонларнинг (касбий, ёш, жинс ва бошқалар)” мавжудлигини таъкидлаб ўтишади [Попова, 2007: 27].

В.В. Красных “когнитив макон” атамасидан фойдаланади ва индивидуал когнитив макон (ҳар қандай лисоний шахсга тегишли бўлган билим ва тасаввурларнинг маълум бир тарзда тузилган тўплами) ва жамоавий когнитив макон (маълум бир жамиятга тегишли бўлган билим ва тасаввурларнинг маълум бир тарзда тузилган тўплами)ни ажратади [Красных, 2003: 61].

Шуни таъкидлаш жоизки, концептосфера, яъни концептуал майдон концепт тушунчасига нисбатан анча кам ўрганилган. Концептга ўнлаб таърифлар ва ёндашувларни мавжуд бўлса, бироқ жуда кам тадқиқотчилар концептуал майдонни ўрганишга уринишган. Ваҳолангки, ушбу тушунчалар устида иш олиб борган кўпгина тадқиқотчилар концептуал майдонни концептлар тўплами сифатида қарашади. Бинобарин, бу ҳолда концептлар ва концептосфера ўртасидаги боғлиқлик унчалик аниқ эмас. Юқоридаги таърифларда концептуал майдон бирликларининг “маълум бир тарзда тузилган” муносабатлари ҳақида гапирадиган бўлсак-да, улар бундай тузилиш принципи ҳақида ҳеч қандай тасаввур бермайдилар. Масалан, ҳар доим аниқ моддий референтга эга бўлган фреймнинг прагматик ва аниқ тушунчасидан фарқли ўлароқ, концепт тафаккур билан боғлиқ бўлиб, биз уни тилшунослик нуқтаи назаридан, ҳатто когнитив нуқтаи назардан ҳам бевосита кузата олмаймиз, тафаккурни фақат унинг фаолиятидаги тил ифодалари орқали кузатамиз. Агар концептуал майдон шунчаки концептлар тўплами деб ҳисобласак, ўринли саволлар туғилиши табиий ҳол: масалан, концептуал маайдон қаерда? Агар концепт сингари, у тафаккурнинг бир қисми бўлса, унда қандай қилиб шахс онгида бўлган нарса глобал характерга, яъни “майдон”га эга бўлиши мумкин? Унда улар қай тарзда гуруҳланган?

Бизнинг фикримизча, концептуал майдон ва олам манзараси ўртасида туб фарқ йўқ; турли илмий соҳаларда (ижтимоий, биологик, бадий) олам манзарасининг ҳар хил турлари бўлгани каби, концептуал майдон ҳам когнитив тилшуносликда оламнинг манзарасидир. Оламнинг ҳар қандай манзараси сингари, бу асосан тадқиқотчилар ўз асарларида ишлатадиган “концептосфераси” маъносида фойдаланадиган тушунчадир. Шу билан бирга, юқоридаги таърифларда индивидуал концептуал майдонлар одатда шахсларнинг айрим гуруҳларига нисбатан бўлинади: касбий, гендер (жинс), таълим хусусиятларига кўра, шу муносабат билан, прагматик маънода концептуал майдонни – муайян ижтимоий гуруҳ вакиллари маълум бўлган (онгда мавжуд) концептлар тўплами сифатида қараш мумкин.

А.Ю. Ключевская ўзининг “агрессия” деб номланган концептуал майдонини ўрганишга бағишланган мақоласида концептуал майдон ҳақида шундай ёзади: “Концептуал майдон концепт ядросининг барча турдаги ассоциатив боғланишларини, уни номловчи лексеманинг ҳосилаларини, унинг барча турдаги синонимик ва антонимик муносабатларини ўз ичига олади, яъни воқелик бир қисмининг диахрония ва синхрониясида ифодаловчи семантик жиҳатдан боғлиқ ва экстралингвистик шартли элементлар тўпамидир”, шунингдек, “Концептуал майдон – бу олам манзарасининг лисоний бирликларида белгиланган таркибий категориясидир” [Ключевская, 2011: 179].

Бундан ташқари, бундай концептлар гуруҳларида ҳатто доминантлар кузатилади: масалан, сиёсий риторика коцептлари гуруҳида *душман*, *фуқаро*, *раҳбар* каби доминант концептлар ва ижтимоий концептлар гуруҳида – *оила*, *хотин*, *эр* ва бошқа концептлар бўлиши мумкин.

Семантик майдонлар тушунчасига яқин бўлган бундай концептлар гуруҳларини (яъни топос тушунчаси билан бирга мавжуд бўлган нутқни амалга ошириш маъносида) концептуал майдонлар деб аташни жоиз кўрамиз. Ушбу концептуал майдонлар бизга концептларнинг муносабатларини қатъий лингвистик контекстда кўриб чиқиш имкониятини беради (уларнинг оғзаки ифодалари ўртасидаги муносабатлар орқали улар орасидаги ассоциатив алоқаларни таҳлил қилиш).

Ю.Н. Караулов томонидан “концептуал” ва “семантик майдон” ўртасидаги фарк кузатилган. Концептуал майдон – бу концептуал таркиб майдони бўлиб, “маълум бир тилнинг маданий предмет олами ва инсон тафаккури мантиғини ҳисобга олган ҳолда мантикий – семантик гуруҳлар (парадигмалар), тузилмалари билан белгиланади; бу предмет олами ҳақидаги билим” [Караулов, 1987: 138]. Концептуал майдон ҳақиқатни бевосита акс эттиради. Семантик майдон – лексик ва миллий жиҳатдан ўзига хос; бу – тил, сўзлар ва уларнинг маънолари ҳақидаги билимдир” [Ўша манба, 138]. Ассоциатив майдон – бу ўртамиён лисоний фаолиятдаги инсон тафаккури тузилишининг онтологик акси. Ушбу уч турдаги майдонлар изоморфик бўлиб, лисоний фаолият ва идрокда бир-бири билан ўзаро таъсир қилади.

Замонавий когнитив йўналтирилган лингвистик билимлардаги концептуал майдон одатда интеграл ва дифференциал когнитив хусусиятларга эга бўлган иерархик равишда ташкил этилган тушунчалар тўплами сифатида талқин этилади. Шу маънода концептуал майдонлар мураккаб тузилишга эга бўлган ажралмас когнитив маконлардир. И.А. Тарасованинг сўзларига кўра, концептуал майдонни концептуаллашувнинг пропозицион, метонимик ва метафорик моделларини ўз ичига олган мураккаб турдаги когнитив тузилиш сифатида кўриб чиқиш мумкин [Тарасова, 2004: 66].

“Концептуал майдон” Т.В. Евсюкова ва Е.Ю. Бутенко томонидан қуйидагича тушунилади: “Ҳар хил турдаги когнитив тузилмалар ва турли хил ментал тасаввурлар шакллари ўз ичига олган уч ўлчовли аклий шаклланиш; умумий семантик компонент билан боғланган иерархик тузилган концептлар занжири. Концептуал майдон интертекстуал макондаги бошқа концептлар билан семантик муносабатларга кирадиган асосий концепт атрофида ташкил этилиши мумкин Концептояферани моделлаштириш турли хил ҳажмдаги маълумотлар асосида амалга оширилиши мумкин – битта матнли асар ичида, алоҳида муаллифнинг концептосфераси доирасида, миллий концептосфера, бутун семантик макон доирасида” [Евсюкова, 2014: 112].

Хулоса. Демак, концептуал майдон тузилишини моделлаштириш асосий концепт ва бошқа тегишли концептлар ўртасидаги муҳим алоқалар ва муносабатларни аниқлашни ўз ичига олади. Структуравий алоқалар ва концептлар ўртасидаги муносабатлар одатда “концептуал тўплам” ёки “концепт комбинацияси” тушунчаси ёрдамида тавсифланади [Крючкова, 2009].

Шундай қилиб, концепт атамаси муайян маданият, миллат ва маълум бир даврдаги шахснинг олам ҳақида билим, тушунчасини ифода этувчи мазмунли белгилар, ментал моҳиятини ифодалайди. Концептуал майдонда эса бутун миллатнинг билим салоҳияти, билим ва кўникмалар захираси, маданий тажрибаси акс этади [Бабушкин, 2003: 12-13].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аскольдов А.С. Концепт и слово. // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / под ред. проф. В.П. Нерознака. – М.: Асадемия, 1997. – С. 267–279.
2. Ашурова Д.У. Новые подходы к лингвистике текста // Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим. – Самарқанд, 2011. № 3 (40). – С. 26-33.
3. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере // Труды по философии естествознания. – М.: Наука, 2000. – С. 308–315.
4. Воркачёв С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2004. – С. 9–40.
5. Евсюкова Т.В. Лингвокультурология: учебник. – Москва: Флинта; Наука, 2014. – 478 с.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – С. 89–116.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – Москва: Наука, 1987. – 264 с.
8. Ключевская А.Ю. Концептуальное поле «агрессия» как объект лингвистического исследования. // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2011. №131. – С. 177–185.
9. Кравченко А.В. Что изучает концептология? // Функционально-когнитивный анализ языковых единиц и его аппликативный потенциал: Мат-лы 1-й меж-дун. конф. 5–7 окт. 2011. – Барнаул: АлтГПА, 2011. – С. 248–251.
10. Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? – М., 2003.
11. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М., 1996.
12. Крючкова Н.В. Дискурсивное варьирование концептов // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2009. № 4. – С. 271-276.
13. Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка // Изв. РАН. –М., 1993, №1. – С. 3–9.

14. Никитин М.В. Развернутые тезисы о концептах. / Вопросы когнитивной лингвистики. – М., 2004. №1. – С. 53–64.
15. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: «Восток-Запад», 2007.
16. Сафаров Ш.С. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: “Сангзор” нашриёти, 2006. – 92 б.
17. Тарасова И.А. Поэтический идиостиль в когнитивном аспекте (на материале поэзии Г. Иванова и И. Анненского): диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.01. – Саратов, 2004. – 484 с.
18. Юсупов Ў.Қ. Тилшуносликдаги янги йуналишлар ва уларда ишлитиладиган айрим истилохлар. Филология масалалари. – Т., 2011.

УЎК 008

ОИЛАВИЙ-МАИШИЙ МАРОСИМЛАР ТИЗИМИДАГИ УДУМЛАР ҲАҚИДА
Л.Худайкулова, ф.ф.н., к.и.х., ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти,
Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада Жанубий Ўзбекистонда истиқомат қилувчи аҳолиси маросим фольклорининг жанрлар таркиби умумўзбек фольклори анъаналари билан муштарак жиҳатларга эгаллиги ҳақида фикр юритилади.

Калим сўзлар: Анъана, маросим, тухум, тимсол, ҳомиладор, мифик тасаввурлар.

Аннотация. В данной статье рассматривается тот факт, что композиция жанров обрядового фольклора жителей Южного Узбекистана имеет общие черты с традициями общеузбекского фольклора.

Ключевые слова: Традиция, обряд, яйцо, символ, беременная, мифологические представления.

Abstract. This article examines the fact that the composition of the genres of ritual folklore of the inhabitants of Southern Uzbekistan has a common feature with the traditions of Uzbek folklore.

Keywords: Tradition, rite, egg, symbol, pregnant woman, mythological representation.

Жанубий Ўзбекистонда истиқомат қилувчи аҳолиси маросим фольклорининг жанрлар таркиби умумўзбек фольклори анъаналари билан муштарак жиҳатларга эга бўлса-да, аммо ана шу маросимлар ичидаги турли-туман урф-одат, расм-русум, ирим-сирим, айтим ва аломатлар талқинидаги ўзига хосликлари билан бошқа ҳудудлардан жиддий фарқланиб туради. Бундай ўзгачалик воҳада қадимдан шаклланган ўзига хос фольклор анъаналари, воҳа аҳолисининг этник таркиби билан боғлиқ жанрий ранг-баранглик ва ҳудудда кечган кўп асрлик маданий жараёнлар натижасида юзага келган бадиий матнларнинг бошқа жойларда учрамаслиги ёки муайян даражада фарқланиб туриши билан характерланади.

Сурхон воҳасида оилавий-маиший маросимлар тизимидаги бола туғилиши билан боғлиқ удумлар мавжуд бўлиб, «аёлнинг дарди чўзилганда ўзи ёки яқин кишиси битта тухумни тегирмоннинг дўлига ташлаши лозим бўлган. Тўлғоқ тутганда аёлга иссиқ ширин чой берилган. Баъзи жойларда эса аёл тик турган ҳолатда кўйлагининг ёқасидан тухумни пастга ташлаганлар, гўё тухумнинг чақилиши билан боланинг туғилиши ҳам тезлашади деб ўйлашган. Она қорнидаги болани тухум билан боғлиқ ҳолда тасаввур қилиш каби афсунгарлик қарашлар яҳудийларда ҳам мавжуд бўлиб, фарқи шундаки, уларда аёлнинг эри томга чиқиб, тарновдан тухум ташлайдилар»[1.49].

Бизга маълумки, тухум – Ўрта Осиё халқларининг маросим фольклорида серпуштлик, серфарзандлик ва ҳосилдорлик ғоялари билан боғлиқ тимсолий ашё сифатида тасаввур қилинади.

Аёл туғаетганда қийналмаслиги учун улоқ сўйиб худойи қилишни ният қилиб қўйишган ва у эсон-омон кўзи ёриб, чақалоқли бўлгандан сўнг ўша жонлиқни сўйиб, худойини ўтказишган. Агар ҳомиладор аёл туғруқ пайтида қаттиқ қийналиб қолса, туғриқ осон, енгил бўлсин деб дарҳол қайнотасига кўйлак, тўн, кўрпа, кўрпача ва кийим ҳадя этишган. Бу удум «ўт ўчоқ» деб аталган. Шунингдек, эрининг қариндошларига ҳам бир сидрадан сарпо бериб, уларнинг ҳам розилиги олинган. Халқ қарашларига кўра, шундай қилинса, ҳомиладор аёлни «чилтанлар тутмас» ва у осонгина туғар эмиш.

Худди шу одат Самарқанд ва Жиззах вилоятида ҳам мавжудлиги қайд қилинган. Муҳаммад Исо Эрназар ўғли томонидан 1926-1927 йилларда тўпланган этнографик материалларнинг гувоҳлик беришича, ҳомиладор аёл туғруқ пайтида қийналиб қолса, мушқули осон бўлсин учун эрининг отасига бирор нарсани «ўт-ўчоқ» деб ҳадя этган. Агар отаси бўлмаса, онаси, укаси, синглиси ёки уларнинг боласи «ўт-ўчоқ» бўлади. «*Боланинг боши тошдан бўлсин*», – деб чақалоқ туғилган жойга игна ҳам кўмадилар [2. 183].

Воҳанинг Сариосиё туманида эса аёл туғаётганда қийналса, мулла чақириб аёлнинг елкалари қоқтирилган. Аёлнинг эри эса бир товукни туғаётган хотинига атаган ва уни этаклари билан қоқиб, кушноч момога берган. Бундан ташқари, туғаётган аёл осон кўзи ёрисин учун қўйнинг калласини ҳам атаб қўйишган. Кушноч Момо Ҳавога атаб учта чироқ ёққан. Чироқ ёқиш учун тоза қамишдан бир қарич узунликда чўп синдириб олиб, унинг учига пахта ўрашган ҳамда сариёғ ёки зиғир ёғига ботириб ёқишган. Кушноч момо чироқ ёнаётганда куйидаги айтимни айтиб турган:

*Айланайин, Момо Ҳаво,
Янглишмоқ мендан,
Ёрқин қилмоқ сиздан.
Ёдга олмоқ мендан,
Ёрлақаш сиздан.
Момо Ҳавом қўллаб-қўлтиқлаб юрсин.
Мен бирмуштитарбўлсам,
Қўлим ҳеч қаерга етмаса,
Мен сизга сизиндим.
Кучим етса айтган-бойлаган
Худойиларимни ўтказиб берай! –* деб Момо Ҳавога сиғинади

[3.183-185]. Шундан кейин каллани қайнатиб, қарияларга едирганлар.

Бу айтим матнида бадий-эстетик нуқтаи назардан оҳангдорликни юзага чиқариб, мурожаат қилинаётган шахснинг диққатини тасвирланаётган воқеа-ҳодиса ёки ҳолатга қаратиш мақсадида «янглишмоқ», «ёрқин қилмоқ», «ёдга олмоқ», «ёрлақамок» каби сўзлардан ўринли фойдаланилган.

Юқорида таъкидланган ирим-сиримлардан кейин фарзандни дунёга келтириш учун доя момо калима қайтариб, момоларга сиғинган. Доя момо аёлни туғдираётганда исирик тутатган ва куйидаги айтимни ижро этган:

*Ҳазориспанд ҳазори,
Қилдим худога зори.
Ҳазориспанд сенмисан,
Куймуртларга еммисан.
Эми думи шул бўлсин,
Ҳаромдан ҳам, ҳалолдан ҳам,
Ўтгандан ҳам, кетгандан ҳам,
Ўзинг сақла..[4. 32].*

Сурхон заминидан узок асрлар давомида пайдо бўлган ва шаклланган бундай поэтик матнларда халқ шеърятига хос бадий санъатларга тегишли хусусиятлар у ёки бу кўринишда ўз аксини топган. Келтирилган айтимда ҳам доя момонинг бевосита исирикқа мурожаат қилиши *апострофа* деб номланган услубий воситани юзага чиқарган. Унга кўра, жонсиз нарса ва ҳодисага ҳуди жонлидай мурожаат қилинади.

Шундан кейин «*ёв-ёв келди*» деб, секингина аёлнинг елкасига уриб, «*бало-қазолардан ўзинг сақла*» деган. О.А.Сухареванинг ёзишича, Самарқанд атрофидаги кишлоқларда туғруқ пайтида аёл қийналиб қолса, ташқаридан биров ҳовлига бир пой калишни отиб юборган. Момолардан бири калишни олиб ичкарига кирган ва «*Ел кўчди, ёв келди!*» – деб калишнинг ўқчаси билан туғаётган аёлнинг елкасига уч марта уриб қўйган. Сўнгра ўша калишни эшикдан ташқарига отиб юборганлар [5. 122]. Худди шу айтим Сурхон воҳасида ҳам қайд қилинган. Денов туманининг Холчаён кишлоғида яшовчи жуз ва дўрмон уруғларида доя момо тўлғоқ

тутаётган хотиннинг туғишини тезлатиш мақсадида калиш билан бир остонага, бир аёлнинг орқасига уриб, «Эл келди – жов қоч!» – деган сўзларни уч марта қайтариш иримини бажарган. Барлосларда бу ирим супра ёрдамида амалга оширилган. Бунда «эл» деб болани, «жов», яъни «ёв» деб эса инсу жинсларни назарда тутишган» [6. 50].

Ҳомиладор аёл туғаётган хонада сув солинган идиш бўлса, уни ташқарига чиқариб қўйишган, чунки кудук ёки ариқдан сув олинганда унга жин-ажиналар, қора момолар эргашиб келган бўлса, аёлга зиён етказиши мумкин, деб ўйлашган. Шунинг учун доя момолар «Эй худо! Оллою таоло, ўзинг мадад бергин, Тувгич моможон, Сарик моможон, Очил моможон, Ёзил моможон, ўзингиз қўлланг. Хўжаи Хидир, пайғамбарлар, тахти Сулаймон отажон, ҳазрати Довуд пирим қўлласин», деб илтижо қилишган [7. 1-2]. 1940 йилда туғилган қумқўрғонлик Бўрихол Худойкуловадан ёзиб олинган дала материалларига [8. 50-52] кўра, туғриқдан олдин Сарик момо, Қора момо, Титти момо, Очил момо, Гулсун момо, Ёзил момо ва Тувгич момоларга сиғиниш одати бўлган. Назаримизда, халқ орасида иккиқат аёлларнинг асотирий ҳомийси сифатида тасаввур қилинган ана шу «етти момо» ҳақидаги қадимги инончлар унутилиб кетган. Ҳозирги кунда «етти момо»дан фақат биттаси – Тувгич момонинг мифологик табиати ва функциясига доир айрим қарашларгина қадимги культ мифларининг реликтлари сифатида сақланиб қолган, холос. Демак, «ўзбек мифологиясида доя кампирларнинг ҳомийси, пири сифатида эътироф этилган «етти момо» образи мавжуд бўлган. Генетик илдизларига кўра матриархат даврига оид эътиқодий қарашлар асосида келиб чиққан бу образда серфарзандлик ғояси акс этган бўлиб, «муқаддас она» ҳақидаги мифик тасаввурларни ҳам ўзида мужассамлаштирган» [9. 66].

Халқ қарашларида Сулаймон пайғамбар культига топиниш анъанаси устуворлик қилиши бежиз эмас. Бу ўзбек фольклорининг анъанавий хусусиятларидан бири бўлиб, сўз магиясига алоқадор афсун-авраш жанрида ҳам Сулаймон образи иштирок этади. Чунки «Сулаймон ҳазрати Довуд пайғамбарнинг ўғли бўлиб, отаси каби пайғамбар ва подшоҳ бўлган, инс-жинслар, дев ва парилар, ваҳший ҳайвонлар ва қушлар, илон ва ҳашаротлар, шамот ва сув ҳам унинг амрига тобе бўлган» [10. 52]. Шунинг учун ҳам сурхондарёликларда ҳомиладор аёлни сув париларми ва сувда бўладиган бошқа зиёнлардан сақлаш мақсадида ўтказиладиган ритуал маросимларда Сулаймон культига қуйидаги кўринишда мурожаат қилинган:

*Тоқ Сулаймон бобо,
Тахтингиздан айланай.
Сувда орган Сулаймон бобожоним,
Сувингиздан айланай.
Тоқа кунда, тоқа ойда,
Ҳазил-ҳузул қилмангизлар,
Залал-забит қилмангизлар.
Айланайин тоқ Сулаймон бобожоним,
Тахтингиздан айланайин.*

Воҳа маросим фольклорида «Сулаймон ота» ёки «Тоқ Сулаймон ота» культининг мавжудлигига сабаб Шеробод туманида жойлашган Тахти Сулаймон ота зиёратгоҳи билан боғлиқ халқ қарашлари кенг оммалашганлигидир. Шунингдек, юқоридаги маросим қўшиғининг матнида халқ оғзаки бадий ижодига хос шеърӣ маҳоратнинг баъзи жиҳатлари ўз ифодасини топганлигини ҳам қайд қилиш жоиз. Бу ўринда қўлланилган аллитерация мисралар таркибидаги ундош товушларнинг оҳанг жиҳатидан ўзаро мослиги асосида юзага келган бўлиб, мисралараро оҳангдошликни келтириб чиқарган бу бадий ҳодиса «с» товушининг такрори орқали юз берган. Б.Ҳамроқулованинг маълумот беришича, шўрчиликлар орасида «Ҳомиладор аёл сувнинг олдида борганда: «Салом, Сулаймон ота!» – дейиши керак, шунда унга зарарли кучлар таъсир қилмайди, чунки Сулаймон ота аёлларни девлардан қўриқлаб туради», деган ишончлар мавжуд бўлган [11. 39].

Сурхон воҳасида бола туғилиши билан алоқадор маросимлар фольклорининг Тувгич момодан мадад тилаш, она-болага исирик солиш, «ўт-ўчоқ» бериш каби ўзига хос удумлар билан боғлиқ маросимлар ўтказилгандан сўнг бола дунёга келган. Шундан кейин туққан аёл

ва унинг чакалоғини момолар етти кечаю кундуз давомида кўриқлаганлар, шу кунлар ичида хонада чироқ ўчирилмаган.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, оилавий-маиший маросимлар билан боғлиқ одатларнинг қадимий мифологик илдизини чуқур асослаш келгусидаги ишларимиздан ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Жўраев М., Тохиров Ў. Остонаси тиллодан. – Тошкент: Мозийдан садо, 2003. – Б.66.
2. Сухарева О.А. Мать и ребенок у таджиков (обряды и представления, связанные с материнством и младенчеством у таджиков г. Самарканда и кишлаков Кусохо, Канибадама и Шахристана) // Сборник - Иран III – М.: 1929. – С.122.
3. Мирзаева С. Ўзбек халқ афсун-дуоларининг жанр хусусиятлари ва бадиияти. – Тошкент: Истиқлол, 2006. – Б.52.
4. Ҳамроқулова Б. Сурхондарё вилоятида болалар билан боғлиқ урф-одатлар: Тарих фанлари номз. дисс. – Тошкент, 2003. – Б.49.
5. ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. Инв.№ 9130. – Б.183.
6. ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. Инв. № 9130. – Б.183-185.
7. ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. Инв. № 1833. – Б.32.
8. ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. Инв.№1833. – Б.1-2. Ахборотчи: Бўрихол Худойкулова.
9. ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. Инв.№1833. – Б.50-52.
10. Ҳамроқулова Б. Сурхондарё вилоятида болалар билан боғлиқ урф-одатлар: Тарих фанлари номз. дисс. – Тошкент, 2003. – Б.50.
11. Ҳамроқулова Б. Сурхондарё вилоятида болалар билан боғлиқ урф-одатлар: Тарих фанлари номз. дисс. – Тошкент, 2001. – Б.39.

УЎК 803.000+811.111

ЭЛЕКТРОН ЛЕКСИКОГРАФИК МАНБАЛАРНИНГ ТАВСИФИ ВА ТАСНИФИ

А.А.Шарипова, PhD, доц., Тошкент ахборот технологиялари университети, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақола электрон лугат тушунчасининг қамровини аниқлашга қаратилган. Электрон лексикографик манбаларнинг тавсифи ва таснифи ўрганилган. Шунингдек, лексикографик маҳсулотга хос белгилар рўйхати ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: электрон лугат, морфологик таҳлил, таркибий(контент), техник манба, тармоқли манба, матн, сўз.

Аннотация. В данной статье ставится задача определить объем понятия электронного словаря. Изучаются описание и классификация электронных лексикографических ресурсов. Также разработан перечень символов, специфичных для лексикографического продукта.

Ключевые слова: электронный словарь, морфологический анализ, структурный (содержательный), технический ресурс, сетевой ресурс, текст, слово.

Abstract. This article aims to define the scope of the concept of electronic dictionary. The description and classification of electronic lexicographic resources are studied. A list of characters specific to the lexicographic product has also been studied.

Key words: electronic dictionary, morphological analysis, structural (content), technical resource, network resource, text, word.

Электрон лугат каби лингвистик фаолиятнинг маҳсулоти нимадан иборат деган савол лингвистик муҳитда камдан-кам ҳолларда кўтарилади ва аниқ ечимга эга эмас. Бунга бўлган эҳтиёж, биринчи навбатда, бизнинг мақсадимиз бўлган манбани ҳар қандай тоифага киритиш, яратиш тамойилларини ишлаб чиқиш зарурати билан боғлиқ. Бундан ташқари, мавзуни таҳлил қилишнинг мақсади электрон лексикографик маҳсулотларни яратишга ёндашувларни, уларни яратиш механизмларини ва мавжуд лексикографик ресурсларнинг лугат таркиби билан ишлашнинг бутун доирасини оптималлаштириш нуктаи назаридан мавжуд бўлган имкониятларни аниқлаш заруратидан иборатдир.

Компютер технологияларининг ривожланиши инсон фаолиятининг кўплаб соҳаларига сезиларли таъсир кўрсатган. Шунингдек, электрон луғат ўзининг мавжудлиги компютер технологияларининг ривожланиши билан боғлиқ бўлган ҳодисадир. Эндиликда электрон луғат ҳақида фикр юритишни давом эттирар эканмиз, уни фақатгина илмий томондан эмас, балки "фойдаланувчи" томонидан ўрганамиз.

Бундан ташқари, биз электрон луғат иборасининг матн ва нутқдаги ишлашини контекстуал таҳлил қилиш орқали шундай хулосага келдик. Мисолларни қидириб топиш воситаси сифатида биз Интернетдан ҳамда, Инглиз тили миллий корпусидан олинган маълумотлардан фойдаландик.

Электрон луғат тушунчасининг қамровини аниқлашга қаратилган ҳаракатларимиз кетма-кетлиги қуйидагича. Биринчидан,

1) биз электрон луғат иборасидан фойдаланишнинг контекстуал таҳлилини ўтказдик ва ушбу атамага қандайдир тарзда хос бўлган маъно компонентларини аниқлашга ҳаракат қилдик;

2) Интернетда электрон луғатлар сифатида жойлаштирилган бир қатор лексикографик манбаларнинг техник ва мазмун хусусиятларини таҳлил қилдик ва натижаларни жадваллар кўринишида тақдим этдик;

3) юқоридаги ҳаракатлар давомида олинган натижаларга асосланиб, биз электрон луғатга хос бўлган хусусиятлар матричасини туздик, аниқроғи, маълум бир манбанинг электрон лексикографик манбаларнинг маълум бир синфига тегишлилигини аниқлайдиган хусусиятни аниқладик.

Мавжуд бўлган ва қўллинаётган электрон лексикографик ресурслардан фойдаланган ҳолда электрон луғатнинг тўлиқ хусусиятларини таҳлил қилиш ишимизнинг асосини ташкил этди.

Интернетнинг wikipedia тизимида: электрон луғат - маълумотлари рақамли шаклда мавжуд бўлган ва турли хил оммавий ахборот воситалари орқали кириш мумкин бўлган луғатдир. Электрон луғатларни бир нечта шакллари, жумладан, планшетлар ёки компютерларнинг иш столида ўрнатилган дастурий таъминот, мобил иловалар, веб-иловалар ва электрон китобларга ўрнатилган шакллари мавжуд.

Электрон луғат сўзларининг ёзилиши, маъноси ёки ишлатилиши ҳақида маълумот берувчи электрон шаклдаги бошқа луғатларда мавжуд сўзлар билан муқобил ҳисобланади. [4] Электрон луғатлар сўзларни қайта ишлаш дастуридаги имлони текширувчи, босма сўзларни сканер ва таржима қиладиган қурилма, онлайн ўқув материаллари учун глоссарий ёки қоғоз нусхадаги луғатнинг электрон шакли бўлиб, сақлаш ва қидириш тизими билан тавсифланади.

Навбатда электрон луғатга электрон энциклопедия томонидан берилган таърифга мурожаат қилайлик: электрон луғат - бу компютер ёки бошқа электрон қурилмадаги луғат.

Кўпинча морфологияни инобатга олган ҳолда ва ибораларни қидириш имкониятини (мисоллар), шунингдек таржима тилини ўзгартириш имкониятини (масалан, инглиз-ўзбек ёки ўзбек-инглиз) ҳисобга олган ҳолда тўғри сўзни тезда топишга имкон беради.

Фойдаланувчилар учун эмас балки компютер дастурлари учун мўлжалланган, табиий тиллардаги матнлар билан ишлайдиган компютер луғатлари билан электрон луғатларни аралаштириб юбормаслик керак.

Ҳар бир танланган тоифага кўргазмали материал, яъни таъриф муаллифлари ўзлари танлаган тоифага тегишли маҳсулотлар номи билан атайди. Авторлар томонидан кўргазмали материалга таърифларини кўриб чиқишдан аввал, мавжуд электрон луғатларни тавсифини батафсилроқ ўрганишга ҳаракат қиламиз. Компютер дастурлари, дастур, сайт ва бошқалар деб ном олган қайтрилувчи атамаларни белгиларини аниқлашга ҳаракат қиламиз. Шу мақсадда биз ҳар бир ресурсни турли томонлардан тасвирлаш имконини беради мезонларни ишлаб чиқишга ҳаракат қилдик. Муаллифлар томонидан таклиф қилинган лексикографик маҳсулотлар таърифларининг тузилиши ва хусусиятлари билан батафсил танишиб, биз таҳлил қилинаётган ҳар қандай манбани турли томонлардан тасвирлаш имконини берадиган қуйидаги мезонларни ишлаб чиқдик:

I. Морфологик - ресурсни мақсад ва вазифаси бўйича тавсифлайди. ("морфологик таҳлил" каби восита билан боғлиқ эмас)

II. Таркибий- киритилган манба таркибнинг хусусиятларини тавсифлайди.

III. Техник-манбани техник жиғатдан тавсифлайди.

Морфологик мезонлар учун қуйидагиларни тавсифладик: 1. тармоқли-тармоққа боғлиқ ҳолда ишлайди; 2. тармоқсиз-тармоққа боғланиш шарт эмас, барча маълумот қурилмада мавжуд бўлади; 3. луғат; 4. қобиқ - луғатнинг маълумотлар базасини яратиш имконини берувчи дастурий таъминот (кейинчалик маълумот тўлдириб бориш имкониятига эга дастурий таъминот).

Таркибий мезон учун қуйидагилар тавсифланган: 1. шахсий маълумотлар - фақатгина шахсий маълумотлар базасидан фойдаланади; 2. интеграцион маълумотлар - шахсий ёки шахсий бўлмаган маълумотлар базасидан фойдаланадиган, махсус алгоритмлар орқали Интернетда жойлашган бошқа лексикографик манбаларнинг маълумотлар базаларини ва шунга мос равишда хусусий ресурсни қидиришга қодир ресурсдир.

Техник мезонларга: 1. сўз қидириш - луғат ёзуви сарлавҳаси бўйича маълумот топиш қобилияти; 2. морфологик таҳлил - луғат ёзувларини лемма - бошланғич шаклдаги сўз бўйича емас, балки сўз шакли бўйича қидириш қобилияти; 3. тўлиқ матнли қидирув - луғат ёзувлари матнлари бўйича маълумот излаш қобилияти; 4. алифбо тартибида қидириш - маълумотларни алифбо тартибида қидириш қобилияти; 5. ибораларни қидириш - қидирув қаторига алоҳида луғат ёзувлари ва луғат ёзувлари элементлари бўлган ибораларни қидириш қобилияти; 6. талаффузни тинглаш; 7. ажратилган матнни сканерлаш - курсор керакли сўз устига олиб келинганда ёки курсор керакли бўлакни ажратиб кўрсатишда луғат ёзувини кўрсатиш; 8. луғат базасини мустақил равишда тўлдириш имконияти; 9. мураккаб саволларни киритиш талаби.

Шундай қилиб, морфологик мезонга мувофиқ, биз қуйидаги хусусиятни қайд этишимиз мумкин: тармоқли лексикографик манбаларининг сони тармоқдан ташқари бўлган лексикографик манбаларларга қараганда анча кўпдир.

Кўринишидан, бу ҳолат иккита сабабга асосланади: биринчидан тармоқли манбаларга киришнинг қулайлиги ва натижада тармоқли манбалардан фойдаланувчилар сонининг ҳам юқорилиги, иккинчидан -тармоқли манбаларнинг бошқаларига қараганда нисбатан соддароқ усулда яратилишидир. Тармоқли манбаларнинг яна бир хусусиятли томони шундаки, қидирув тизимлари "электрон луғат" сўрови учун қобиқ дастур каби маҳсулот турини таклиф қилмаган. Барча тавсия этилган манбалар айнан луғат сифатида жойлаштирилган. Таркиб мезонига кўра биз қуйидаги бир қатор хусусиятларни қайд этдик:

1. Бир қатор маҳсулотлар икки ёки ундан ортиқ луғат манбалари материалларини ўз ичига олган.

2. Кўп учрайдиган манбалар бу босма нусхалардир.

3. Ўрганилаётган маҳсулотнинг архитектураси шундайки, уларнинг ҳар бири ўз маълумотлар базалари билан ишлайди. Бу бундай манбаларни яратиш меҳнат харажатларини камайтириш билан боғлиқ.

Техник мезонга кўра, биз қуйидагиларни кузатишимиз мумкин:

1. Ўрганилаётган манбани луғат ёзуви сарлавҳаси бўйича излаш мумкин – яъни худди босма нашрда бўлгани каби, фойдаланувчи маълум бир лексик бирлик ҳақида маълумот излайди.

2. Маълум бир лексик бирлик қидирув нуқтаси сифатида олиниши нуқтаи назаридан ёндашилса, баъзи дастурчилар структуранинг бу ёндашувини такрорлашдан бош тортишади.

3. Дарҳақиқат, агар тегишли сўзни қидириш сатрига киритиш орқали керакли маълумотларни топиш имкони бўлса, яратилиши вақт талаб этадиган қўшимча интерфейс элементининг кераги бўлмайди.

4. Айрим манбагина тўлиқ матнли қидирув билан таъминланган. Шунини таъкидлаш керакки, бундай тўлиқ матнли излаш каби воситанинг мавжудлиги жуда кўп муаммоларни ҳал қилмайди, чунки Б.Селегей тўғри таъкидлаганидек., матн билан табиий тилда кейинчалик ундан келиб чиқадиган барча хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда ишлаш керак, масалан: олиб

ташланмаган омонимлар, такрорлашлар ва матнда босма белгиларда ифодаланмаган маълумотлар асосида материални танлаш имконсиз бўлган матнлар билан ишлаш.

7. Луғат ёзувлари айрим манбада аудио файллар билан таъминланади. Ўз-ўзидан маълумки, талаффузни такрорлаш имкониятининг мавжудлиги, биринчи навбатда, она тили бўлмаган дастурчининг ҳам дастурдан фойдаланишини эътиборга олганлигини билдиради.

REFERENCES:

1. Перванов, Я. Материалы к русско-болгарскому сопоставительному словарю «СЭД» [Электронный ресурс] Болгарская русистика, т. 1, 2010.
2. Перванов, Я. Языковой резонанс и компьютерная лексикография [Электронный ресурс] <http://www.sedword.com/sed/content/yazykovoi-rezonans-i-kompyuternayaleksikografiya>
3. Селегей, В. П. Электронные словари и компьютерная лексикография [Электронный ресурс] http://www.lingvoda.ru/transforum/articles/selege_val.asp
4. Ибрагимов Н.А.. Тилшуносликда матн тушунчасининг тадқиқи ва таҳлили. / ORIENS Volume 2 ISSUE 12. Б. 1299-1304.2023
5. Translatos (онлайн луғат ва таржимон) <http://www.translatos.com/uz/ru-uz/>
6. lugat.uz <http://www.lugat.uz/>

УЎК 81-13

АМИР ТЕМУР ШАХСИГА БАҒИШЛАНГАН ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР

М.К.Якубов, мустақил тадқиқотчи, Урганч Давлат Университети, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада Амир Темури шахсига бағишланган илмий тадқиқотлар ҳақида қисқа шарҳ ва изоҳлар берилган.

Kalit so'zlar: Amir Temur, tadqiqot, adabiyotshunoslik, talqin, tragediya, shaxs

Аннотация. В данной статье дается краткий анализ и обзор научных работ зарубежных и узбекских исследователей посвященные личности Амира Тимура.

Ключевые слова: Амир Тимур, исследование, литературоведение, толкование, трагедия, личность

Abstract. The author of the article gives a brief analyse and comments on the scientific researches devoted to the personality of Amir Timur

Key words: Timur the Great, research, drama, interpretation, philology, tragedy, personality.

Амир Темурнинг ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ илмий тадқиқотлар дунё ва мамлакатимизнинг қатор олимлари томонидан олиб борилган ва бу жараён узлуксиз давом этмоқда.

Хорижда адабиётшунослик соҳасида амалга оширилган илмий тадқиқотларнинг аксарияти Соҳибқирон ҳақидаги асарлар, шу асарларни яратган адиблар ижодий фаолиятининг турли қирраларига бағишланган. Бу борадаги дастлабки диссертациялар Европада – Германия [1], Руминия [2] ва Испанияда [3] ҳимоя қилинган. Бироқ уларнинг аксариятида К.Марлонинг «Буюк Амир Темури» трагедияси [4] ва Уйғониш даври инглиз драматургияси тадқиқ қилинса-да [5], баъзилари Клавихонинг Самарқанд сафари тадқиқига бағишланган [6]. Булардан ташқари, баъдий адабиётда хусусан Амир Темури образи талқини масаласи юзасидан бир қанча илмий тадқиқотлар амалга оширилган. Э.Бартельс, М.Барнет, С.Гринблат, Л.Хопкинз, Т.Пирс, С.Шеферд, У.Зундер, Р.Уилсон, Р.Сэйлс, Ч.Никол, П.Кохер, Т.Хейли каби адабиётшуносларнинг [7] ишларида ҳам Кристофер Марлонинг «Буюк Темури» драмасидаги Амир Темури образи ҳақидаги қарашлари ўз аксини топган. Бироқ бу тадқиқотларнинг аксариятида, одатдагидек, далил ва воқеалар кўпинча евроцентризм нуқтаи назаридан талқин қилинган.

Амир Темурнинг ватани бўлмиш Ўзбекистонда унинг ҳаёти ва фаолиятига қизиқиш асло сўнмаган. Юртимизда мустақилликка эришгунимизча Соҳибқироннинг тарихий ва баъдий адабиётдаги образи талқинига бағишланган филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун икки диссертация ҳимоя қилинган. Булар Убайдулла Уватовнинг икки қисмдан иборат «Ибн Арабшоҳ ва унинг «Ажойиб ал-мақдур фи навоиб Темури» асари» номли ва Ҳ.Кароматовнинг «Кристофер Марлонинг «Буюк Амир Темури» трагедиясининг манбалари, аслияти ва таржимаси» мавзuidaги тадқиқотлардир [8].

Республикаимиз мустақилликка эришганидан сўнг Амир Темурнинг ҳаёти ва фаолиятига, унинг Евросиё тарихида тутган ўрнига, бадий адабиётда Соҳибқирон образи талқинларига бағишланган докторлик ва номзодлик диссертациялари ҳимоя қилинди. Адабиётшунослик соҳасида Д.Расулмуҳамедова [9], Г.Юсупова [10] ва М.Хамраева [11] нинг номзодлик диссертациялари ҳимоя қилинди.

Истиқлол йилларида тарихшунос ва ҳуқуқшунос олимларимиз Амир Темур фаолиятининг турли томонларига, унинг Марказий Осиё, Евроосиё ва жаҳон тарихида тутган ўрнига бағишлаб қатор тадқиқотлар яратдилар [12]. Республикаимиздаги буюк юртбошимиз ҳақидаги энг йирик асарлар академик Бўрибой Аҳмедов қаламига мансуб. Таниқли адибларининг айрим илмий ва бадий асарларида Ғарб адабиётида Амир Темур сиймоси яратилган асарлар қисман таҳлил қилинган. Бунга Муҳаммад Али, Пиримқул Қодиров, Ҳаким Сатторий ва бошқаларнинг асарларини келтириш лозим [13]. П.Қодиров ва Муҳаммад Али чет элларда яратилган Соҳибқирон ҳақидаги асарларга қисман тўхталиб ўтадилар. Э.Ртвеладзе ва А.Саидовларнинг китоби библиография бўлиб, дунё мамлакатларидаги Амир Темур ҳақидаги асарлар рўйхатидан иборат. 2016 йил «ДАВР ПРЕСС» НМУ томонидан А.Саидов бошчилигида нашр этилган «Амир Темур Ғарб адиблари нигоҳида» номли китоб эса Россия, Европа ва Америка адиблари яратган кичик ҳажмдаги асарлар ва йирик асарларидан олинган парчалар таржимасидан иборат мажмуадир. Л.Керен ва А.Саидовнинг «Амир Темур ва Франция» номли китобининг тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашри 2016 йил «Адолат» нашриёти томонидан чоп этилди [14].

Республикаимизда қиёсий адабиётшунослик ва таржимашуносликнинг ривожланиши билан инглиз-ўзбек адабий алоқаларининг турли масалалари юртимиз филолог олимларининг докторлик ва номзодлик диссертацияларида ўрганилган, алоҳида илмий мақолалар чоп этилган. Шарқнинг Ғарб илм-фани ривожига таъсири, Ғарб адабий контекстида буюк сиймолар талқини каби масалалар Ф.Сулаймонова, Н.Комилов, Ш.Каримов, Ҳ.Кароматов, М.Холбеков, Н.Отажонов, Ҳ.Болтабоев, У.Муҳибова, У.Сотимов, Б.Эрматов, Ф.Жўрақулов, О.Дадабоев, А.Турсуновлар томонидан амалга оширилган тадқиқотларда ўз аксини топган

Яқин ўтмишда ҳимоя қилинган О.Дадабоевнинг «Ғарб ва шарқ адабий контекстида Амир Темур шахси талқини» деб номланган тадқиқот ишида инглиз ҳамда ўзбек адабиётини қиёслаш орқали Амир Темур образининг ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар натижасида афсонавийликдан реаликка томон эволюцияси илмий жиҳатдан асосланган. А.Турсуновнинг «Немисзабон адабиётларда шарқнинг буюк сиймолари талқини» филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертациясида Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Амир Темур ва Бобур Мирзо ҳақида ёзилган немис тилидаги асарлардаги бадий талқини ва тарихий ҳақиқат масаласи ҳолисона ёритилган ва алоҳида Амир Темур образининг немисзабон адабиётлардаги тадрижий тараққиёти ўрганилган, Соҳибқирон шахсига бўлган ижобий ва салбий муносабатлар сабаби ҳам очиб берилган.

Биз юқорида Амир Темур шахсига бағишланган юртимиз ва хорижда бажарилган айрим илмий тадқиқот ва яратилган бадий асарлар хусусида тўхталиб ўтдик, холос. Айтиш жоизки, Соҳибқирон ҳақида ёзилган ва бажарилган илмий изланишлар ҳақида албатта кейинги чиқишларимизда батафсил ахборот, изоҳ ва фикрларимизни баён қилишни режалаштирганмиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ottokar Intze. Tamerlan und Bajazet in den Literaturen des Abendlandes. – Erlangen, Phil. Diss., 1913. – S.60.; Degenhart M. Tamerlan in der Literatur des westlichen Europas / Archiv fur das Studium der Neueren Sprachen. - Braunschweig, 1913, vol. 123. - S. 253-278.
2. Alexandrescu-Dersca M.- M. La campagne de Timour en Anatolie. – Bucarest, 1942.
3. Estrada Francisco Lopez. Embajada a Tamorlan – Estudio y edicion de un manuscrito del siglo XV. – Consejo superior de Investigaciones cientificas. – Madrid, 1943.
4. Godwin Laura Grace. Memorial reconstructions: Christopher Marlowe, cultural memory, and the Royal Shakespeare Company. Ph.D. – University of Illinois at Urbana-Champaign, 2005. - 457 pages; Houser Preston Louis. Finding beauty: The articulation of revolt in the plays of Christopher Marlowe. Ph.D. - Indiana University of Pennsylvania, 2002. - 333 pages; Hardin James William. Character ambiguity and moral tension in the plays of

Christopher Marlowe. Ph.D. - Indiana University, 1981. – 226 pages; Rowe Stephen D. "Tamburlaine the Great": providential tragedy in two parts. Ph.D. – Indiana University of Pennsylvania, 1978. – 159 pages; Alexander Claudia Borello. Gentillet and Marlowe: a studie of the historical origins and significance of the Machiavel. Ph.D. - Kansas State University, 1976. - 200 pages; Robertson Linda Raine Lesser. Christopher Marlowe's "Tamburlaine the Great" and Elizabethan scientific contexts. Ph.D. - University of Oregon, 1976. - 240 pages; Baron Mary Kelley. «The meaning has a meaning»: a crirical reading of the major plays of Christopher Marlowe. Ph.D. - University of Illinois at Urbana-Champaign, 1973. - 227 pages;

5. Rufo Jeffrey A. Channel crossings: Representing French politics in the historical drama of England, 1587-1610. Ph.D. - University of Chicago, 2009. - 443 pages; Strycharski Andrew Thomas. "Stronge and tough studie": Humanism, education, and masculinity in Renaissance England. Ph.D. - University of Texas at Austin, 2004. - 414 pages; Melnikoff Kirk Bazler. Professional drama in the twilight of the Elizabethan clown: Playing and professional playwriting in the late 1580s and early 1590 s. Ph.D. - Massachusetts, Boston University, 2003. - 272 pages; Jaradat Rami Mohammad. Contrary perspective: The image of the Turk in the English Renaissance. Ph.D.– Indiana, Purdue University, 2002. - 122 pages;

6. Lanz Courtney Kay. Social and political ambitions in the "Andanças e viajes de un hidalgo español" and the "Embajada a Tamorlan". Ph.D. - University of Wisconsin - Madison, 2009. - 196 pajinas;

7. Bartels, Emily C. Spectacles of Strangeness: Imperialism, Alienation and Marlowe. – Philadelphia: U of Pennsylvania P, 1993. - 324 p; Burnett, Mark Thornton. Tamburlaine: An Elizabethan Vagabond // Studies in Philology, 1987. №94. – P. 34-47; Greenblatt, Stephen. Marlowe and the Will to Absolute Play. – Chicago: U of Chicago P, 1980. – 268 p; Hopkins, Lisa. Dead shepherd, now I find thy saw of might: «Tamburlaine» and the uses of Pastoral // Research Opportunities in Renaissance Drama. 1996. №35. – P.1-16; Pearce, T.M. Tamburlaine's «Discipline to his Three Sonnes»: An Interpretation of «Tamburlaine», Part II // Modern Language Quarterly. 1954. №15. - P.18-27; Shepherd, Simon. Marlowe and the Politics of Elizabethan Theatre. – Brighton: 1986. – 187 p; Zunder, William. Elizabethan Marlowe. – Hull:Unity P, 1994. – 146 p; Wilson, Richard. Visible Bullets: Tamburlaine the Great and Ivan the Terrible // English Literary History. 1995. №62. – P.34-47; Sales, Roger. Christopher Marlowe. – Basingstoke: 1991. – 241 p; Nicholl, Charles. The Reckoning: The Murder of Christopher Marlowe. – London: Jonathan Cape, 1992. – 126 p; Kocher, Paul H. Marlowe's Art of War // Studies in Philology. 1942. № 39. – P. 24-37; Healy, Thomas. Christopher Marlowe. – Plymouth: Northcote House, 1994. – 251 p.

8. Уватов У. Ибн Арабшоҳ ва унинг «Ажойб ал-мақдур фи навоиб Темур» асари. (1305) 1887-1888) йилги Қоҳира нашри бўйича). Филол. фан. канд. дисс. Қисм 1: 240 б.; Ибн Арабшоҳ «Ажойб ал-мақдур фи ахбори Темур» асарининг таржимаси. Филол. фан. канд. дисс. Қисм 2: 91 б. – Т., 1974; Кароматов Х.С. Истоки, оригинал и узбекский перевод трагедии Кристофера Марло «Тамерлан Великий». Автореф. дисс. канд. филол. н. - Т., 1990.

9. Расулмухамедова Д.Т. Истиклол даври ўзбек драматургиясида Амир Темур образини яратиш муаммолари. Филол. фан. ном. дис. автореф. – Т., 2000. - 21 б.

10. Юсупова Г.А. Ҳозирги ўзбек романларида Амир Темур ва темурийлар образининг бадий талқини. Филол. фан. ном. дисс. автореф. – Т., 2005. - 26 б.

11. Хамраева М.А. Тарихий ҳақиқат ва бадий талқин (насрий асарларда Амир Темур образи): Филол. фан. ном. дис. автореф. - Т., 2010. - 22 б.

12. Улжаева Ш.М. Историография эпохи Амира Темира и темуридов 50-60-х годов XX века (на примере литературы советского периода): Автореф.дисс.канд.ист.наук. – Т., 1999. - 27 с.; шу киши: Амир Темур салтанатида миллий давлатчиликнинг ривожланиши: Тарих фан. док. дисс. автореф. - Т., 2008. - 45 б.; Никбоев У.Х. Социально-экономические взгляды Амира Темира Автореф.дисс.канд.экон.наук.- Т., 1997. - 25 с.; Абиджанова Д.С. Маверауннахр эпохи правления Амира Темира в англоязычной историографии 60-90-х годов XX в. Автореф.дисс.канд.ист.наук. – Т., 2001. - 26 с.; Усмонов Б.А. Амир Темур ҳаёти ва давлатчилик фаолиятининг Россия тарихшунослигида ёритилиши (XVIII-XX асрлар). Тарих фан. ном. дисс. автореф. – Т., 2004. - 27 б.; Юнусова Г.А. Ҳозирги ўзбек романларида Амир Темур ва темурийлар образининг бадий талқини: Филол. фан. ном. дисс. - Т., 2005. - 162 б.; Курбонова Д.А. Хориж музейларида сақланаётган темурийлар даврига оид тарихий ва маданий ёдгорликлар. Тарих фан. док. дисс. Автореф.. - Т., 2009. - 30 б.; Рахматуллаева А.Р. Историография жизни и деятельности Амира Темира в Узбекистане (1991-2009). Автореф. дис. канд. ист. наук. - Т., 2010. - 31 с.

13. Али М. Амир Темур чамани. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2006; Қодиров П. Амир Темур сиймоси. – Тошкент:Ўзбекистон НМИУ, 2007; Сатторий Ҳ. Олтин силсила. – Тошкент: Шарқ НМАК, 2006.

14. Керен Люсьен, Саидов Акмал. Амир Темур ва Франция./Тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашри. – Т.: «Адолат», 2016. – 560 бет.

15. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997, Комилов Н. Тафаккур карвонлари, – Тошкент: Маънавият, 1999, Каримов Ш. Немис адабиёти тарихи. – Тошкент: 2010, Караматов Х. Истоки, оригинал и узбекский перевод трагедии Кристофера Марло «Тамерлан Великий». дисс...канд.фил.наук. – Ташкент: 1990, Холбеков М. Узбекско-французские литературные взаимосвязи (в аспекте перевода, критки и восприятия). дисс... канд. филол. наук. – Ташкент: 1991, Болтабоев Ҳ. Хорижда Бобуршунослик. –Тошкент: 2008. Мумтоз сўз кадри. – Тошкент: Адолат. 2004, Жўракулов Ф. Абу Райхон Берунийнинг табиий-илмий ва ижтимоий-фалсафий меросининг ғарб олимлари томонидан тадқиқ этилиши. Фал.фан.ном. дисс... . – Тошкент. 2007, Эрматов Б.С. АмирТемур Ғарбий Европа адиблари нигоҳида. – Тошкент: 2017, Дадабоев О. Ғарб ва Шарқ адабий контекстида

Амир Темури шахси талқини. Фал.фан.док. (PhD) дисс... – Тошкент. 2019, Турусунов А. Немисзабон адабиётларда шарқнинг буюк сиймолари талқини. Фал.фан.док. (PhD) дисс... – Тошкент. 2019.

УЎК 82.09

ТОҲИР МАЛИКНИНГ “ФАЛАК” ҚИССАСИДА ДИНИЙ-МАЪРИФИЙ МАСАЛАЛАРНИНГ БАДИЙ ТАЛҚИНИ ХУСУСИДА

С.Р.Янгибоева, мустақил тадқиқотчи, Урганч Давлат Университети, Урганч

Аннотация. Мақолада Тоҳир Маликнинг “Фалак” қиссасидаги диний-маърифий мотивлар ва уларнинг асар бадииятидаги ўрни ҳақида фикр юритилган. Асардаги ҳадис ва оятлар таҳлилга тортилган.

Калим сўзлар: Шарқ адабиёти, “Фалак” фантастика, диний-маърифий, оятлар, ҳадислар, тарих, охира, Мирзо Улуғбек, Шамсибек, Абдулваҳоб

Аннотация. В статье рассматриваются религиозно-просветительские мотивы в рассказе Тахира Малика «Фалак» и их место в художественном творчестве. Анализируются хадисы и аяты в работе.

Ключевые слова: восточная литература, «фалакская» художественная литература, религиозно-просветительская, стихи, хадисы, история, загробная жизнь, Мирзо Улуғбек, Шамсибек, Абдулваҳаб.

Abstract. The article discusses the religious-educational motives in Tahir Malik's short story "Falak" and their place in the art of the work. Hadiths and verses in the work are analyzed.

Key words: Eastern literature, "Falak" fiction, religious-educational, verses, hadiths, history, hereafter, Mirzo Ulug'bek, Shamsibek, Abdulvahab

Жаҳон адабиётшунослигида миллий адабиётнинг шаклланишида унинг диндан озикланганлиги, ўзаро уйғунлиги борасида кенг қамровли тадқиқотлар амалга оширилган. Хусусан, Шарқ адабиёти тарихида диний-тасаввуфий тушунчалар билан бадиий адабиётнинг интеграциялашуви, яъни Куръони карим ва ҳадиси шариф таъсири натижасида умуминсоний ғоялар ва ахлоқий концепсиялар акс этган асарларнинг барча қирраларини комплекс ўрганиш долзарб масалалардан бири саналади.

Адабиётда жаҳон бадиий тафаккурининг сара намуналари билан синтезлашув, жанрлараро синкретизм жараёнлари вужудга келган бир пайтда замонавий ўзбек насри ўз заминидан узилмаган ҳолатда ифода шакллари миллий руҳ ва мазмун билан пайвандлади.[2,128]

Бу жараёнда таниқли ёзувчи Тоҳир Маликнинг ҳам ўз ўрни бор. Маълумки, истиқлол даври ўзбек насрига ирфоний руҳ олиб кирган ижодкорлардан бири Тоҳир Малик ҳисобланади. Халққа ҳар жиҳатдан яқин бўлган адиб ўз элининг кўнгил яраларига “малҳам”ни ўз вақтида топа билди. Истиқлол берган улкан имкониятлардан бири динга эътиқоднинг истиқлол кишиси кўнглида акс этиши, ёзувчининг ҳикматлар билан йўғрилган асарларига эҳтиёж сезди.

Ижодкорнинг асарларида диний таълимотнинг теран фалсафаси билан бир қаторда ниҳоятда нозик нуқталари ҳам бўй кўрсатиб туради. Уларнинг ҳозирги замондаги ўрни ва аҳамиятига эътибор – асарлар ғояси ва қаҳрамонлари табиатидаги қудратли тўлқинларнинг асосини ташкил этади. Тоҳир Малик деганда бадиий асар тилидаги жозиба, гўзалликни, аниқлик ва ихчамликни, миллийликни алоҳида таъкидламаслик мумкин эмас. Юқоридаги фикрларимизга мисол тариқасида ижодкорнинг бадиий асарларидан бири бўлган “Фалак” қиссасини кўришимиз мумкин. “Фантастиканинг ватани - Шарқ!” [1,3] деб таъкидлаган Тоҳир Маликнинг бу асари Темурийлар даври ҳақида батафсил ҳикоя қилади. Асарнинг боши Муниса кампирнинг “Фалак” матосини набираси Нозимага беришидан бошланади. Кейин Улуғбек даври ҳақида ҳикоя қилина бошлайди...

Адибнинг “Фалак” қиссасида Мирзо Улуғбек давридаги воқеалар акс этган бўлиб, воқеалар оқими ўтмиш ва келажакка кўприк вазифасини бажарган. Таъбир жоиз бўлса,

тарозининг бир палласига Мирзо Улуғбек давридаги илм аҳли, иккинчисига эса келажак алломалари ҳаётининг баёни қўйилган. “Фалак” қиссасида ёзувчи одамлар орасида йўқолиб бораётган яхшилик, меҳр-оқибат, диёнат, илмга бўлган шижоат каби эзгу фазилатлар инсоният учун нақадар бебаҳолигини, усиз ҳаёт зулматга айланиши, илмсизлик, бахиллик, жоҳиллик инсонни ҳар қўйга солиши мумкинлигини Шамсибек ва Абдулваҳоб образлари орқали ёритиб беради. Унда яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги тортишувлар, баҳс-мунозаралар асарнинг бир томонини очиб берган бўлса, гўзаллик ва миллийликнинг уфуриб туриши асар бадииятини янада оширганлигини кўришимиз мумкин.

Асар фантастик жанрда ёзилган бўлишига қарамасдан унда тарих ва келажакка доир долзарб масалалар ўз ифодасини топган. Фантастика – бадий адабиёт билан аниқ фанларнинг фарзанди. Адабиёт билан илм қўшилган жойда фантастика юзага келади. Минг йиллар илгари илм-фан маркази қаерда эди? Шарқда! [1,5] Хоразмий, Беруний, Форобий, Ибн Сино, Фарғоний, Улуғбек... Бу улуғлар ва уларнинг шогирдлари илм соҳасида дунё шоҳсупасида эдилар. Ўша замонларда илм-фан одамлар тушунчасига нисбатан анча илгарилаб кетган эди. Араб тилида битилган илмий рисоаларни одамларга етказиш осон бўлмаган. Шунда алломалар бадий адабиётга мурожаат қилишган. Илмий қарашларини ғоя ва тахминларини адабий тарзда баён қила бошлашган. “Фалак” қиссасини ўқир эканмиз, ундаги фантастик ходисалар остида Қуръони Карим маънолари билан янада яқинроқ танишишга, Ислом тарихини ўрганишга, умуман олганда асардаги диний-маърифий мотивларнинг асар моҳиятига қай даражада синтезлашганини аниқлашга эришдик.

Қиссада нафси тийиш, шайтон найрангларига учмаслик, ўлим ҳақлигига ишониш каби ҳикматомуз руҳни ҳис этиш мумкин. Ижодкорнинг нисбатан содда кўринган услубий ўзига хос бўлган ушбу қиссасининг моҳияти ортида катта ҳаётий ҳикматлар яширингани сезилади. Асарнинг бош қаҳрамони Шамсибек тимсолида илмга чанқоқ, зеҳни ўткир, ота-онасини ҳурмат қиладиган, дўст-у ёронларини иззат қилувчи, диний ва дунёвий билимларни бирдек эгаллашга бел боғлаган шахсни кўрамиз.

“Устодларим “Сирот кечмай қаҳ-қаҳ кулма” деб каминани фуқаро ҳаққига хиёнат қилмоқликнинг нақадар гуноҳ эканидан огоҳлантиришган. Тавбалари қабул бўлгур бобом ҳар янги ишга кўл урганимда фотиҳа бериб дердиларким:

То қайғу кўлидан ичмасдан шароб,
Қувониб ичмадим асло майи ноб.
Ҳеч кимнинг тузига нон ботирмайман,
То ўз жигаримдан емайин кабоб” [1,23]

Мирзо Улуғбек ва Шамсибек суҳбати акс этган ушбу жумлаларда Шамсибекнинг бировнинг ҳаққидан кўрқиши ва унинг инсонпарвар эканлиги ёзувчи томонидан моҳирона акс эттирилган. Дарҳақиқат, Қуръони Каримнинг Нисо сурасида Аллоҳ таоло “Ей иймон келтирганлар! Мол-мулкларингизни ўртада ноҳақ емангиз! Ўзаро розилик асосидаги тижорат бўлса, бундан мустасно” деган оятнинг мазмуни асар бадииятига ёзувчи томонидан моҳирона сингдирилган.

Асарда Мирзо Улуғбек томонидан Шамсибекка қарата айтилган “- Сен менинг эмас, Аллоҳнинг қулисан. Бул ҳақиқатни зинҳор унутма” [1,25] деган сўзлари ҳар бир мусулмон аҳлига қарата айтилгандек. Умуман, айнан шу жумлада ҳар бир инсон қайси даврда, қандай ҳолатда яшашидан қатъий назар фақатгина Аллоҳгагина банда эканлиги бадий тарзда гавдалантирилган.

Асарда “- Умрни истаса Аллоҳ узайтиради. Қуръони Каримда яхшилар умрини узайтириши ҳақида ваъдаси бор. Табобат сабабчи холос” деган сатрлар ҳам асардаги диний-таълимий мотивларнинг синтезини кўрсата олган. [1,27]

Аслида умр одам боласи туғилмасидан илгарийёқ тақдир ёзуғига муҳрланган. Агарчи, киши умри эллик йил-у эллик кун деб белгиланган бўлса, у бир соат ҳам ортиқча яшамайди. Белгиланмиш дақиқада омонатини топширади. Аллоҳнинг ваъдасини ўзгачароқ тушунмоқ керак. Банда номининг жисмоний ўлиmidан сўнг яшаб қолиши унинг умри узайишидир. Тарихда ўтмиш устодларининг умри шу фикрга бир мисолдир.

Асарда Абдулваҳоб образи орқали динни тўла тушунмай, гадолик йўлини танлаб ўзини “дин пешвоси” қилиб кўрсатиб, илмсизлик, жоҳилликка қадам қўйган шахс гавдалантирилган. Мадрасага диний ва дунёвий илмларни ўрганиш учун юборилган бу қаҳрамон илм йўлини эмас, динни никоб қилиб, фиску-фасод тарқатиб юрувчи дарвешлик йўлини танлайди.

“- Хўш, Абдулваҳоб, сен бу кулоҳу жандани қай мақсадда кийиб эдинг?

- Охиратни деб

- Балли.Вазифанг – бамдаларнинг гуноҳини Ҳақдан сўраб ибодат қилиш. Аммоким, бандалар гуноҳини сўрайдиган банда аввал ўзини поклаб олмоғи зарур эмасми? Фисқ-у-фасод ила банд банданинг ибодати ўз гуноҳини ювишга ҳам етмасмикин, Валлоҳи аълам?!”

Фузайл ибн Йёз айтади: “Мўмин яширади ва насихат қилади, фожир эса ошкор қилади ва айблайди”. [1,21] Асарда келтирилган ушбу ҳадис баёни Абдулваҳоб образида ўз аксини топган. Абдулваҳоб дарвешлик либосини кийиб ўзгалар айбини ошкор қилувчи, ўзгаларнинг ҳар бир хатти-ҳаракатига гумон билан қаровчи, атрофидагиларнинг ютуқ ва бахтини кўра олмайдиган, охир оқибатда эса ўзининг ҳамқишлоғи, мактабдоши Шамсибекнинг бевақт ўлимига сабабчи бўлувчи салбий образ. Зеро, ҳеч кимнинг бирор мусулмондан айб қидириши тўғри эмас. Қуръони Каримнинг Нур сурасида “Албатта, иймон келтирган кишилар ўртасида бузуқликлар ёйилишини истайдиган кимсалар учун дунёда ҳам, охиратда ҳам аламли азоб бордер. Аллоҳ билур, сизлар билмассиз.” (19-оят) дейилган.

Тоҳир Маликнинг “Фалак” қиссасида Қуръони карим оятларини, ҳадисларни, Румий, Ғаззолийлардан тортиб, Умар Хайём, Яссавийларнинг ҳикматларидан хабардор бўлганини ва чуқур о’рганганлигини сезмаслик мумкин эмас.

Адиб асарда Шамсибек томонидан Абдулваҳоб каби ёмон фикрли инсонларга нисбатан Умар Хайём ўғитларини келтириб шундай дейди:

Ёраб, лойимни-ку, қорган ўзингсан,

Ўриш-арқоғимни ўрган ўзингсан.

Ёмонманми, яхши, мен қандоқ қилай?

Тақдир манглайини берган ўзингсан... [1,16]

Асарда гуноҳ иш қилсак ҳам, савобга қўл урсак ҳам, Ҳақ- таолодан. Ўзгалар учун ибодатга берилиб, умрни хазон қилишдан фойда йўқлиги, ҳар бир банда ўз гуноҳи учун ўзи истиғфор айтиши, тақдир Аллоҳ томонидан манглайга битилгани ва ҳеч бир зот ўз тақдиридан қочиб қутулолмаслигини англаб етиш ғоялари илгари сурилган.

Тоҳир Маликнинг мустақиллик даври ўзбек насрининг муаззам оламига ирфоний руҳ билан суғорилган мумтоз адабиёт ғояларини янгича талқинда олиб кирганлиги, алоҳида йўналиш сифатида кўзга ташланган диний- маърифий асарларида Ҳақ васлига етиш йўллари тарғиб этувчи, ислом маърифатини ўзида мужассам этган “Фалак” қиссаси, нафақат адиб ижодидаги, балки моҳиятан янгиланаётган ва ўзининг мозийдаги ўзанларига қайтаётган ижод намуналари сифатида замонавий ўзбек насрида ҳам алоҳида аҳамият касб этган асар ҳисобланади. Бу асарда инсоннинг икки дунёси, тарих ва келажак хусусида фикр юритилган. Шарқ фалсафаси Қуръон ва ҳадисларда илгари сурилган фикрларга кўра инсоннинг фаний дунёдаги ҳаёти унинг охиратини белгилайди. Асарда ҳам айти шу фикрлар ўз аксини топган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Тоҳир Малик “Фалак” Тошкент.Ҳилол нашр.2017-йил
2. Ҳакимжон Каримов “Истиқлол даври адабиёти” Тошкент.Янги нашр. 2010-йил
3. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф “Қуръони Карим ва ўзбек тилидаги маънолар таржимаси.”Тошкент.Ҳилол нашр.2020-йил

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№2/4 (98)
2023 й., февраль**

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусахҳиҳ:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Мадаминов Руслан, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 06.02.2023
Босишга рухсат этилди: 14.02.2023.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 15,3 б.т. Буюртма: № 2-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18